

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ulrich Jasper Seetzen

ÇEVİRİ Selma Türkis Noyan

Anadolu'da Yolculuk

Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya, Antakya

22 Haziran 1803 – 22 Kasım 1803

Cilt 2

KitapYAYINEVİ

İSTANBUL GÜNLÜKLERİ VE ANADOLU'DA YOLCULUK
12 ARALIK 1802 – 22 KASIM 1803

CİLT 2

ANADOLU'DA YOLCULUK
BURSA, MANİSA, İZMİR, UŞAK, AFYON, KONYA, ANTAKYA
22 HAZİRAN 1803 – 22 KASIM 1803

KİTAP YAYINEVİ – 329
SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ – 32

İSTANBUL GÜNLÜKLERİ VE ANADOLU'DA YOLCULUK
12 ARALIK 1802 – 22 KASIM 1803 / ULRICH JASPER SEETZEN

ÖZCÜN ADI
TAGEBUCH DES AUFENTHALTS IN KONSTANTINOPOL UND DER REISE NACH ALEPPO
OLDENBURG EYALET KÜTÜPHANESİ/LANDESBIBLIOTHEK OLDENBURG'DA SAKLANMAKTADIR

© 2013, GEORG OLMS VERLAG AG, HILDESHEIM (ALMANCA YAYIN HAKLARI)
© 2017, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇÖZÜLTİLEMEZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇTUR
EMEÇE SAYGI, KORSANA HAYIR

YAYINA HAZIRLAYAN VE NOTLAYAN
ÇAĞATAY ANADOL

ALMANCA BASKIYI NOTLAYANLAR
MICHAEL BRAUNE, VOLKMAR ENDERLEIN

ÇEVİRİ
SELMA TÜRKİS NOYAN

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
OCAK 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-161-1 (TAKIM)
ISBN 978-605-105-163-5 (CİLT 2)

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇİT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk

12 Aralık 1802 - 22 Kasım 1803

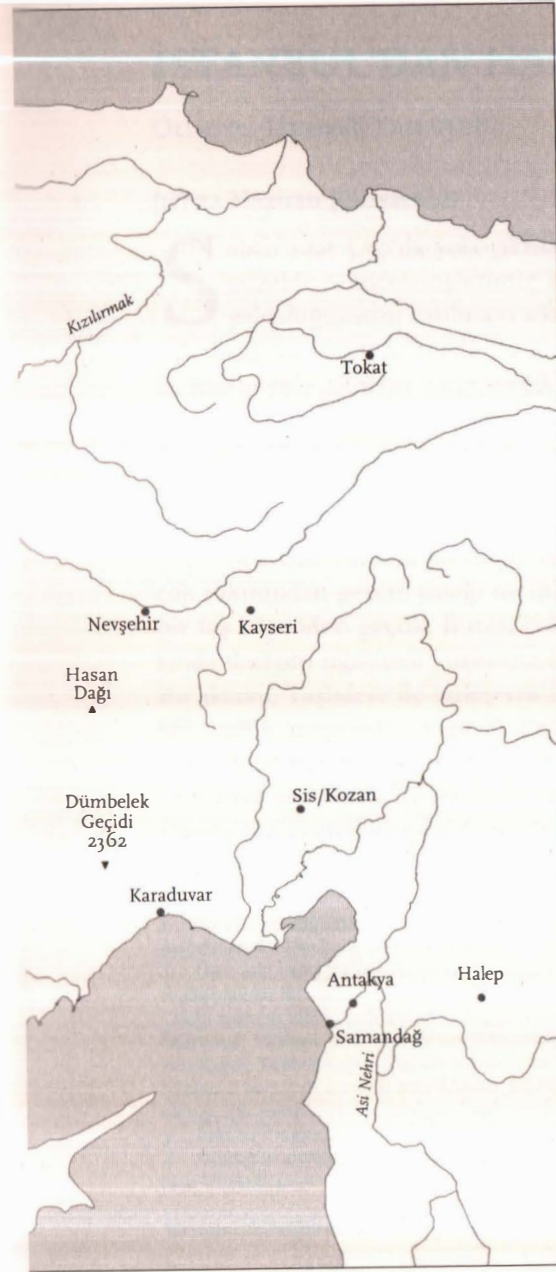
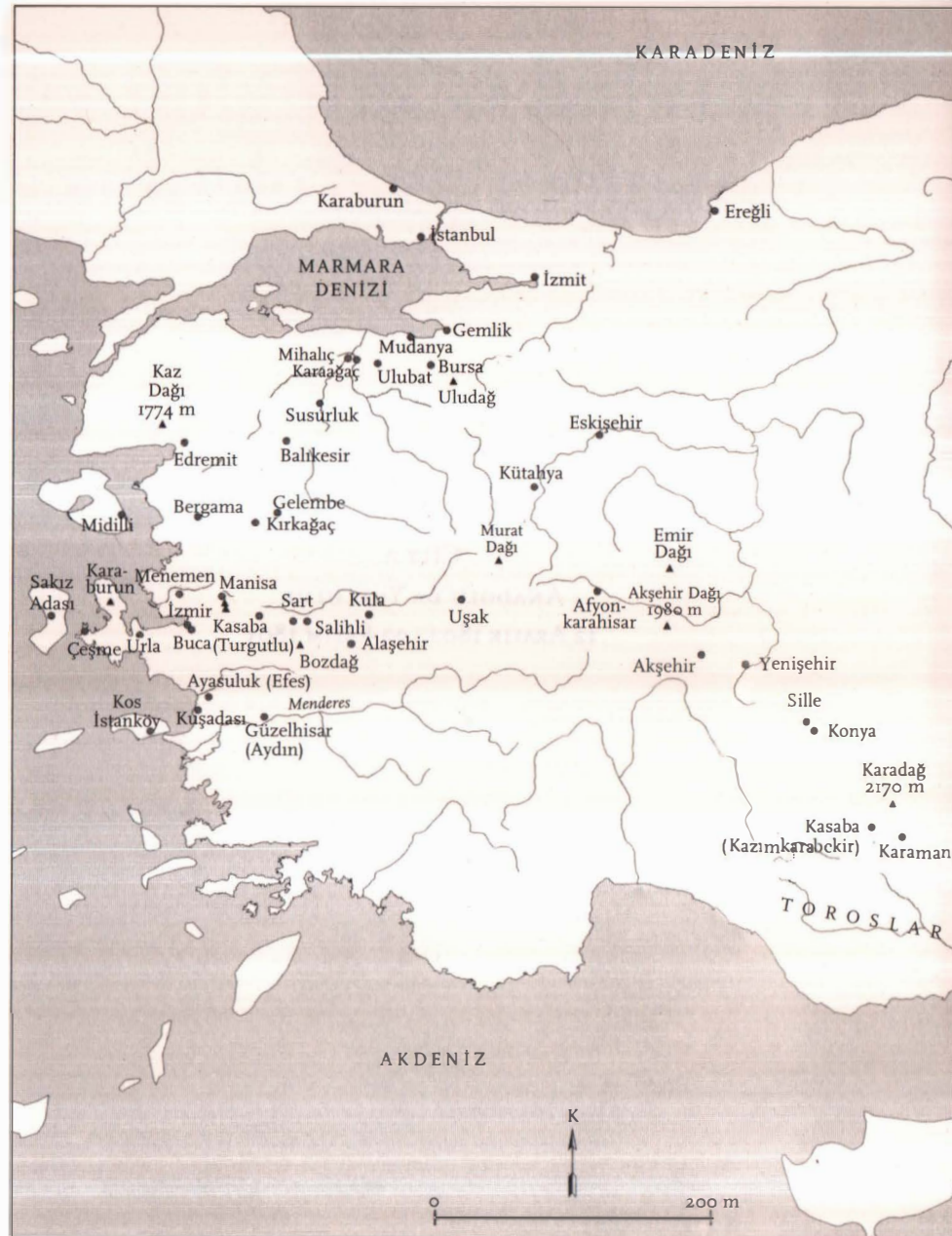
ULRICH JASPER SEETZEN

ÇEVİRİ
SELMA TÜRKİS NOYAN

KitapYAYINEVİ

CİLT 2
ANADOLU'DA YOLCULUK
12 ARALIK 1802 - 22 KASIM 1803

Harita. Seetzen'in İstanbul-Izmir ve İzmir-Halep yolculuğunda geçtiği yerler (Dietrich Hagen)

İSTANBUL'DAN HALEP'E YOLCULUK

OLİMPOS [ULUDAĞ] YOLCULUĞU

[11] 22 Haziran (Çarşamba)

Sabah saat 5.30'da yola çıkmak üzere hazırlandık. Hava olağanüstü güzeldi ve incelemelerimiz için çok uygun olacağı benziyordu. Bu yolculuğumuza katılmaya söz vermiş olan Cerrah Hacı İbrahim'i bir süre bekledik, fakat gelmedi. Bu arada saat sekiz olmuştu. Artık fazla oyalanmayıp yola çıkmaya karar verdik. Atları bize kiralamış olan Beygirci Ali ile asık suratlı bir adam olmasına rağmen oldukça iyi anlaştık. Yolumuzun üzerinde Uludağ dolaylarında yaşayan Yörüklerden yiyecek olarak sadece pide bulabileceğimiz için, yanımıza yarı yarıya buğday unundan yapılmış lezzetli ekmeklerden yedek olarak bol bol aldık.

Çevresi surlarla korunmadığı için,² kapıları da olmayan Bursa'nın çok yakınından geçen, yatağı derin, akıntısı güçlü derenin üzerine kurulu bir taş köprüden geçtik. Burası çok ilgimizi çekti. Kuvvetli bir yağış sırasında derenin uğultusu kuşkusuz daha da artacak ve daha etkili olacaktır. Bu akarsu, Taşlıdere ile birleşerek bir ırmak' haline gelmekte ve Bursa'dan bir saatlik mesafede, o güzel Bursa Ovası'nda *Lefer* Irmağı'na [Nilüfer Çayı] dökülmektedir. Bu ırmak Bursa'dan yaklaşık dokuz *Lieues*³ ilerde, Mudanya ve Mihaliç [Karacabey] arasında Marmara Denizi'ne kavuşuyor. Üzerinden geçtiğimiz derenin adı Göydere [Gökdere?]. Köprüden hemen sonra Keşiş Dağı'na⁴ tırmanan, dik kayalıklar arasından geçen ve yer yer

1 Seyahat günlüğünün 4. kitabı "Konstantinopolis'ten Halep'e Yolculuk" başlığını taşımaktadır. (Landsbibliothek Oldenburg. Signatur: Cim I 88 h: 4.) –Abn.

2 Oysa eski kenti (Hisarçı) çevreleyen surları Bitinyalılar yapmış ve sonra da Romalılar, Bizanslılar ve Osmanlılar bu surları çeşitli tarihlere onararak kullanmışlardı. 1640'ta Bursa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi surların altmış yedi kulesi ve beş kapısının bulunduğunu ve çevresinin on bin adım olduğunu belirtmişti. Yaklaşık iki kilometre uzunluğundaki surların beş kapısı vardı. Bunların adları Hisar (Saltanat) Kapısı, Kaplıca Kapısı, Zindan Kapısı, Pınarbaşı (Su) Kapısı ve Yer (Zemin) Kapısı'dır. Surların kalıntılarını bugün de görmek mümkündür. Seetzen'in ziyaret sırasında şehrin sınırları bu surları aşmış olduğu için yazar böyle bir yanılgıya kapılmış olmalı.

3 Eski bir Fransız uzaklık ölçüsü olan Lieue yaklaşık 4 km'dir –Abn.

4 Uludağ'ın zirvelerinden Keşiş Tepe kastediliyor. Uludağ'ın en yüksek noktası göller bölgesinde yer alan Uludağtepe veya Karatepe'dir (2.543 m).

bir dere yatağını andıran, aşılması zor bir patika başlıyor. Önce bu dağların eteklerini boydan boya kaplayan kestane ormanının gölgesinde ilerledik. Zaman zaman odun kömürü ocaklarından yükselen dumanları görüyorduk. Bu konuda çok tedbirsiz davranıldığı görüşündeyim. Çünkü bu uçsuz bucaksız ormanların büyük bir kısmı hesapsızca harcandığından, her taraf çalılık haline gelmiş. Şimdiye kadar Anadolu'da gördüğümüz tüm ormanlarda aynı durumu saptadık. Ormanlarda ağaçlar kesilirken, geride yer yer tohumluk ağaçlar bırakılmadığından, bu orman kıyımı önlenmediği takdirde, giderek ormanın tümü yok olacaktır. Eğer Keşiş Tepe'nin orman örtüsü yok olursa, yağmurun bol olduğu mevsimlerde şiddetli su taşkınları önlenemeyecek, kurak mevsimlerde de kaynakların suyu tükenecektir. Bursa ve köylerinin bulunduğu göz okşayıcı ova, bütün güzelliğini, bu dağın yaz boyunca sağladığı su bolluğuna borçludur. Dağın her tarafından su kaynakları fışkırıyor. Doruğa doğru uzanan patikanın kenarlarına da borularla su getirilmiş olduğundan, buradan geçen yolcular susuzluklarını giderip yenden güç ve gayret kazanıyorlar. İnsan, suyun ne büyük bir güç ve şifa kaynağı olduğunu burada çok iyi anlıyor. Kestane ağaçlarının arasında yer yer incir ve kayın ağaçları ile fındık çalıları da var. Bitkilerin çoğu çiçek açmış olduğundan, birer örneklerini bitki koleksiyonumuza yerleştirdim. Dağın eteği gevrek kireçtaşı kayalarından oluşmuş ve tahminime göre kalenin yapımında kullanılan taşlar da buradaki taş ocaklarından temin edilmiştir. Daha ötede hafif pırıltılı bir taş yapısı dikkatimizi çekti ve bundan sonra da çok güzel iri kristalli beyaz mermer bloklarla karşılaştık. Daha yukarılara çıktıkça, birbiri içine girmiş sık ağaçlar seyrekleştirdi ve çalılıklarla kaplı bir arazi başladı. Atlarımızı fazla zorlamamak için zaman zaman yürüyerek yola devam ettik. Dağın yamacındaki geniş bir terastan, büyük bir bahçe görünümündeki ovanın ve geniş bir alana yayılmış olan kentin manzarası olağanüstü güzeldi. En önde yıllanmış kestane ağaçları, ortada sayısız camileri ve minareleriyle, kurşun kaplı kubbelerle örtülü hanları, hamamları, bedestenleriyle Bursa... Daha ilerde küme küme dut, ceviz ve meyve ağaçlarıyla bezenmiş, bereketli Bursa Ovası... Eğer bu ovanın içinden geniş bir akarsu geçiyor olsaydı,⁵ ülkemizdeki muhteşem Kassel Ovası'ndan daha da

5 Bursa Ovası'nı Nilüfer Çayı sulamaktadır.

güzel olurdu. Geri planda yükselen lacivert renkli sıradağların üzerindeki gökyüzü bulutsuz ve saydam gibiydi. Burada biraz dinlendik ve ortamın güzelliğini içimize sindirdik.

Tepelerde gnays⁶ kayaları görülüyordu. Sağ tarafımızda derin dik yamaçlı bir uçurum vardı. Yukarı doğru ilerledikçe, saf beyaz kuvars ve granit bloklarına rastladık. Karşımıza birkaç fıstık çamının çıkması, giderek ikinci yükseklik bölgesine yaklaştığımızın işaretiydi. Artık Bursa ve ova gözden kaybolmuştu, sadece uzaktaki sıradağları görebiliyorduk. Saat 9.50'de otlarla kaplı bir düzlüğe vardık. Burada kalabalık bir Yörük aşiretine rastladık. Düzlükte on iki çadır kurulmuştu ve bunlarda on aile barınmaktaydı. Çadırlar oldukça uzun olup yüksekliği ancak beş-altı ayak kadardı. İnce ağaç dalları bükülerek, tepede bir yuvarlak oluşturacak şekilde birleştirilmiş, üzerlerine hasırlar ve kaba beyaz yünden dokunmuş yaygılar serilmişti. Bazıları daha da kötü yapılmıştı. Kenarlara çakılan birkaç direğin üstüne sadece hasırlar yaymakla yetinilmişti. Bu "taşınabilir köy," Kadiyelesi adıyla bilinen yerdedi. Köyün en yaşlısı olan kâhyaya, Karacabey Hanı'nın sahibinden selam götürdük ve bu Ermeni dostumuzun, yanımıza bir rehber verilmesini rica ettiğini bildirdik. İhtiyar bunu hemen kabul etti ve erkek kardeşini bize rehberlik etmekle görevlendirdi.

Sürekli bir yerden başka bir yere göçen Yörükler, Anadolu'nun yüksek dağlarında yaşıyorlar. (Kendilerine Yörük diyorlar, bazılarının sandığı gibi, *Uruhk* [Ürük] değil!) Aralarından hiçbiri Yörük adının kökenini açıklamadı. Türk olduklarını ileri sürmekle beraber, Türkmenlerden tamamen farklı olduklarını iddia etmektedirler. [2v] Türkçeden başka dil bilmezler, sadece Türkçenin bazı sözcüklerini farklı telaffuz ederler. Dinleri İslamdır ve bazı topluluklarda bir imam da vardır. Bu köyün halkı her yıl 150 kuruş mera kirası ödemekte ve bu parayı İstanbul'da bir bostancıya teslim etmektedir. Bu bostancı aynı zamanda onların kadısıdır. Yörükler, genel olarak ataerkil bir düzen içinde yaşıyor ve sadece hayvan beslemekle uğraşıyor. Ekin ekmez, bağ ve meyve ağaçları yetiştirmezler. Çok kısıtlı olan gereksinimlerini zaman zaman hayvanlardan birini elden çıkarmakla, süt, tereyağı ve peynir satmakla

6 Gnays, magmatik veya tortul kayaçların başkalaşıma uğramasından dolayı meydana gelen metamorfik bir kayadır. Mika kristalleri, kuvars ve feldspat içeren ve tabakalı bir görünümü vardır -Abn.

sağlarlar. Arada sırada yakaladıkları av hayvanlarını da satarlar. Aralarında çıkan çatışmaları köyün en yaşlı kişisi olan kâhya gidermeye çalışır. Bu adam Almanya'da *dorfschulze* denen kişinin benzeri bir konumdadır. Ama iki köy arasında mera yüzünden anlaşmazlık çıkacak olursa, bunu halletmek o kadar kolay değildir. Yörükler, sık sık böyle nedenler yüzünden kavga eder. Bir birlerine girerler ve bu sırada her iki taraftan ölenler de olur.

Kışın soğuk ve sert hava koşulları, yoğun kar yağışı, bu göçebe halkı dağların yüksek yaylalarından vadiye inmeye zorlar. Sürüleri ve taşınabilir barınaklarıyla birlikte vadide daha ılımlı bir bölgede kiraladıkları yerlerde kışı geçirirler. Göçebeler, at, sığır, koyun, keçi yetiştirirler. Tavuk, kaz, ördek gibi kanatlı hayvanlara Yörüklerde hiç rastlanmaz. Domuz beslemeleri zaten yasaktır.

Sözünü ettiğim bostancı, Yörüklerin araziyi kullanım haklarını da korumaktadır ve komşu topluluklar arasındaki ilişkilerde kendini kabul ettirir. Bostancının bir tek yazılı emri bile, Yörüklerin haklarını korumak için yeterlidir. Geçim kaynağı çobanlık olan bu halk, yaşam koşullarından gayet memnundur. Yörüklerin giyim tarzı, vadilerde yaşayan Türklerden farksızdır ve onlarınki kadar düzgündür. Çadırlarına hiçbir yabancıyı sokmazlar [3r] ama gene de aralıklardan çadırın içi gayet iyi görülebilir. Çadırlarında pek çok minder, giyim eşyası ve birkaç küçük bakır kazan vardır. Yörüklerin kadınları hayvanların sütünü sağlar. Kadınlar yüzlerini örtmezler, ama tıpkı diğer Türk kadınları gibi onlar da yabancı erkeklerle konuşamazlar.

Yörükler, vadilerde oturan halk kadar ağırbaşlı değildir. Canlı, meraklı, konuşkan insanlardır ve benimsedikleri basit yaşam koşulları onların sağlıklı ve dayanıklı insanlar olmalarını sağlamaktadır. Canlılıkları ve pek çok doğal yeteneklere sahip oldukları gözlemlerden okunmaktadır. Olimpos Dağı'ndaki [Uludağ'daki] Yörük topluluğunda bir imam bulunmadığından, Ramazan döneminde Bursa'dan bir imam getirirler. Bunun dışında din âlemine pek fazla ilgi duymadıkları her hallerinden belli olmaktadır. Konuşurken seslerini çok yükseltirler, hatta bazen bağırarak konuşurlar.

Yörüklerin yanında yarım saat kadar oyalandıktan sonra yeniden yola çıktık. Rehberimiz Mahmud, omzunda tüfeği, yaya olarak önümüzden gidiyordu. Mahmud 40-50 yaşları arasında, uzun kır sakallı ve küçük, canlı,

elâ gözlü bir adamdı. Düzgün yapılı, çevik bir bedene sahipti. Yeniden sakız ağacı, kozalaklı çam cinsinden çeşitli tür ağaçlardan oluşan bir ormana geldik. Patika çok dik olduğundan güçlükle ilerliyorduk. Sarp kayalar yolumuzu kesiyordu. Atlarımızın dik yokuşa tırmanabilmesini kolaylaştırmak için, sık sık inip yürümemiz gerekiyordu. Giderek yapraklı ağaçlar azaldı ve görünmez oldu, her taraf sadece yukarıda adını bildirdiğim türden çam ağaçlarıyla kaplıydı. Bir süre önce burada çıkan bir orman yangınında geniş bir alan kül olmuştu. Ateşin kavrurup kömüre dönüştürdüğü ağaç gövdelerinin görünümü hüznü vericiydi, yaz mevsiminin ortasında bir kış manzarası ile karşılaşmıştık adeta... Bu yangından Yörükleri sorumlu tuttuklarını ve onları 300 kuruş ceza ödemeye mahkûm ettiklerini öğrendik. Her ne kadar bu olayın failini kesin olarak saptamak mümkün değilse de, Yörüklerin bu yangını çıkarmış olduğu akla yakın geliyor. Çünkü onların geçim kaynağı çobanlık olduğundan, ormanlık araziye değil, geniş meralara gereksinim duyuyorlar. Zaten sürüler, geçtikleri yerlerde küçük fidanları ezdikleri ve onların [3v] gelişmesini, yeniden yetişmesini engelledikleri için ormanlara büyük zarar veriyorlar. Bu nedenle, ilerde yeniden güzel ormanların gelişmesi ve yaygınlaşması isteniyorsa, kömür ocaklarının ve daha çok da bu çobanların ormanlara gelişigüzel yerleşmemesine dikkat etmek, onlara belli yerler ayırıp buraları sınırlamak gerekir.

Yorgun atlarımızı dinlendirmek için geniş bir meydanlıkta mola verdik. Her tarafta dik granit kayaları yükseliyor, çevreye vahşi bir görünüm veriyordu. Ağaçlar artık çok azalmıştı ve gördüklerimiz de, daha çok güdük kalmış ve kısmen yanmış çam ağaçlarıydı. Bulunduğumuz yer oldukça yüksek olduğundan, manzara çok geniş ve muhteşemdi. Artık Bursa Ovası gözden kaybolmuştu, ama bu ovanın dayandığı batıdaki sıra dağların ve tepelerin arasından Marmara Denizi görölüyor, karanın içlerine sokulan körfezler ve denize uzanan kayalık burunlar seçiliyordu. Geçen günlerde çevresini gezip hayran kaldığımız *Basarrköy* [Pazarköy/Orhangazi] gölü⁷ bile görölüyordu. Öbür tarafa, güneydoğuya baktığımızda Uludağ'ın çıplak doruğu göğe yükseliyordu. Yamaçları göz kamaştırıcı beyazlıkta karlarla kaplıydı ve zirvesi dev boyutlu siyah-beyaz damarlı bir mermer kitlesini andırıyordu.

Yarım saat kadar dinlendikten sonra yeniden yola devam ettik. Bir süre sonra başka bir konaklama yerine göçmek için yola çıkmış bir Yörük kafilesine rastladık. Bütün eşyalarıyla birlikte kadınlar ve çocuklar at sırtında taşınıyordu. Kadınlar, burada âdet olduğu üzere, atın sırtına tıpkı erkekler gibi binmişler, çocukları sepetlerin içine oturtmuşlardı. Erkekler, at üstünde kafilenin önünden gidiyorlardı.

Biraz daha sonra bir katır kafilesine rastladık. Katırlara buz yüklemişlerdi. Buz vadisinden çıkarılan bu buzları Bursa'ya götürüyorlardı. İlerde bundan tekrar söz edeceğim. Sol tarafımızda çadırlardan oluşan bir köy göründü.

Saat 12.30'da küçük bir vadiye üçüncü çadır topluluğuna vardık. Yakında bulunan bir sakız ağacının altına oturduk. Burası granit kayalarının her tarafı kapladığı ve yeşil çimenliklerin gelişmesine olanak tanımayan çalılıkların yetiştiği haşin görümlü bir yerdi. Biz bakışlarımızı sürekli Uludağ'ın doruğuna yöneltiyorduk. Biraz ötede bir çam koruluğu vardı. Yörüklere süt, yoğurt ve tereyağı getirmelerini söyledik. Bizden 30 para istediler. Bu gerçekten çok düşük bir fiyattı. Su, tek içeceğimizdi. Ama bazı kaynakların çeşmelerinden akan su öylesine soğuktu ki, içmek için avcumuza doldurduğumuzda ellerimiz dondu. Sanırım bunun nedeni, yokuş yukarı tırmanmaktan aşırı ısınmış olmamızdı.

Bu küçük çadır köylerinde kısa süre önce veba salgınının çıktığını ve birçok insanın ölmesine neden olduğunu duymak pek hoşumuza gitmedi. Ama artık "veba" sözcüğü, eskiden Almanya'da *faulfeber* denen hastalıkta olduğu gibi, bizde aşırı bir dehşet duygusu uyandırmıyor. Demek insan sık sık karşılaştığı tehlikeyi zamanla kanıksıyor.

Yörükler yemek yeme tarzımızı görmek için çevremize oturdular. İlk yaptıkları, tabancalarımızı gözden geçirmek oldu, çünkü bu insanlar silahlara çok meraklılar. Babacan bir yüz ifadesi olan, dost tavırlı, kara sakallı imam, benim defterime kurşunkalemle not aldığımı görünce, "yazı yazmak için kullandığın bu tahta parçası nasıl bir şey?" diye sordu. Ben kalemin içini ona gösterince, merakı giderildi. Bu sefer de Jacobsen'in çizimlerini incelemeye başladı. Herkes bu çizimlerin uç kısımlarına şaşırdı, oraların dişlerle dolu olduğunu sanıyorlardı.

Kırsal bölgeye özgü yiyeceklerle karnımızı doyurduktan sonra, yenden atlarımıza binerek yola çıktık ve kayalıklar arasındaki daracık yatağında küçük şelaleler oluşturarak akan bir derenin üzerinden geçtik. Yağmuru bol mevsimlerde coşup kabardığını tahmin ettiğim bu derede çok makbul sayılan alabalık avlanabiliyormuş. Derenin dolaylarında güzel küçük otlaklar vardı. Yolumuzun üstünde [4v] küçük bir manda sürüsüne rastladık. Sıcaktan bunalmış olan hayvanlar su birikintilerinde yuvarlanarak serinlemeye çalışıyorlardı.

Bir süre sonra bazı astronomi gözlemleri yapmak için yeniden mola verdik. Ama bulutların sıklığı bizi engelliyordu. Bu nedenle bir süre sonra güneşin görünmesini beklemekten vaz geçtik ve hemen Uludağ'ın doruğuna çıkmaya karar verdik. Bize atları kiralamış olan adam, bundan öteye yol olmadığı için, daha ileriye gidemeyeceğini söyledi. Biz yöreyi tanımadığımızdan ona inanmak zorundaydık, bu nedenle yolumuza yaya olarak devam ettik. Dağın doruğu bize çok uzak görünmediğinden, bir an önce ilerlemek istiyorduk. Ali, atların ve eşyamızın yanında kaldı, Mahmud ise bize katıldı.

Bu yolculuk bize gerçekten çok zor geldi. Aralarında sadece birkaç çalının sığabileceği kadar mesafe olan granit kayaların birinden ötekine tırmanmak zorundaydık. Uludağ'ın en yüksek doruğu ile arasında sadece dar bir dağ sırtı bulunan en yakın tepeye ulaştık. Yan taraflarda yüksek kayaların oluşturduğu dimdik duvarlar ve bunların dibinde doruktan aşağı yuvarlanmış olan iri kaya kütleleri vardı. Mineraloji açısından bu dağda dikkatimi çeken özellik, dağın doruğunun, yer yer kalın ve ince katmanlar halinde, yer yer de iri bloklardan ibaret, beyaz, parlak mermerden oluşmasıydı. Bu mermerin güzelliği, Paros [Bara] Adası'nın ünlü beyaz mermerinden hiç de aşağı kalmıyordu ve heykeltıraşların en güzel yapıtlarında kullanabilecekleri nitelikteydi. Mermerden oluşan bu doruk, adeta Uludağ'ın ortasındaki granit kayalığın üstüne oturtulmuş gibi görünüyordu.

Amacımızın, Uludağ'ın en yüksek zirvesine ulaşmak olmasına rağmen çok yorgun düşmüştük. Biraz dinlenmek için mola verdik. Bu sırada Mahmud, eğer buz kervanının izlediği yoldan gitseydik, buz vadi-sine kadar at üstünde gidebileceğimizi söyledi. Ama bu bilgiyi vermekte

çok geç kalmıştı [5r] ve bu haber bizi sevindireceğine kızdırdı. Saat beş olmuştu. Uludağ'ın en yüksek tepesinin her yanı aynı diklikteydi. Zirve tamamen çıplak ve kısmen beyaz, kısmen gri renkte parıltılı mermer kayalardan ve kaya parçalarından oluşmaktaydı. Yer yer taşların arasında birkaç *sedumvit* [kayakoruğu] bitkisi, bazı bodur otlar ve yosunlar görülüyordu. Bazı kayalar likenlerle kaplanmıştı. Buradaki seyrek bitki örtüsünde *Myosotis scorpioides arvensis* [Huthutgözü] çiçeğine çok sık rastlandığı dikkatimi çekti. Hatta zirvede bile bu çiçekten birkaç tane buldum ve Almanya'daki dostlarıma göndermek için kopardım. Uludağ'ın en yüksek kısmı tamamen çıplaktı ve üzerinde hiç kar kalmamıştı. Bu bakımdan biraz düş kırıklığına uğradım, çünkü dağın tepesinin kar veya buzla kaplı olduğunu ummuştum. Oysa kar ve buz ancak bu zirvenin aşağı kısımlarında, güneş ışınlarının ulaşamadığı derin kaya çatlaklarında ve kuzeydoğudaki uçurumlarda bulunabiliyor.

Dağlık bölgelerde mesafe tahmini çok yanıltıcıdır. Biz dağa tırmanmaktayken, hedefimize ulaştığımızı sandığımız her molada, yanıldığımızı anlıyorduk. Sonunda saat altıda ereğimize ulaştık. Doruktan çevreye bakıldığında, insanın önüne göz alabildiğine geniş bir manzara seriliyor. Yakınlardaki birkaç Rum köyünden başka etrafta insan yapımı hiçbir şey görülüyordu. Bakışlarımız bir doruktan diğerine geziniyor, kâh vadilerin dibine iniyor, kâh karanın içine gizlenmiş bir gölün veya denizin ayna gibi parlayan yüzeyi üzerinden kayıp geçiyordu. Güneşin parlak ışınları bu uçsuz bucaksız doğa tablosunun her köşesini aydınlatıyordu. Hiçbir sanat yapıtı bu muhteşem doğal manzaranın yarattığı büyüleyici etkiye ulaşamaz. Çünkü burada hiçbir kısıtlama yoktur, tüm ölçüler kesinliğini yitirmiştir. Manzaranın o güçlü etkisi bundan kaynaklanmaktadır. Oysa bir sanatçının elinden çıkan yapıtta bu etki ister istemez yitirilecektir.

[5v] Bakışlarımızı kuzeye çevirdiğimizde, çok çekici bir görünümü olan Pazarköy Gölü'nü, daha doğrusu Pazarköy yakınındaki gölü görüyorduk (bu gölün başka bir adı daha var [İznik Gölü]). Biraz daha batıda İzmit Körfezi ve Gemlik yakınlarında Marmara Denizi görülüyordu, doğuya doğru ise Yenisehir dolayları ve aynı adı taşıyan göl, güneydoğuda Uludağ'ın devamı, Eskişehir ve Kütahya dolaylarındaki dağlar, güneybatıda İzmir yakınlarındaki

dağlar ve batıya doğru Mihaliç yakınındaki *Abelad* [Apolyont/Uluabat] gölü, Manisa Gölü [Marmara Gölü] ve Manisa yakınında yüksek bir dağ silsilesi olan Karadağ görölüyordu. Bana ayrıca *Karad güll* [Karagöl] ve Uludağ'ın eteğinde *Kuhskomattgöl* [Kuşkonmaz Gölü] adında iki gölden söz ettiler. Uludağ'ın bu en yüksek doruğunun ilerisinde, biraz daha alçak boyda, piramit biçiminde bir tepe görölmektedir. Türkler buna Kale adını vermişler. Bunun nedenini bilmiyorum. Oysa burada eski bir kaleden kalma duvar harabesi bulunmadığını söylüyorlar. Söz konusu tepeye uğramadık, çünkü bizi onun varlığından çok geç haberdar ettiler. Aslında buna üzöldüm, çünkü daha sonra buraya gelmiş olan bir seyyah, bu tepeden volkan diye söz etmiştir. Oysa ben bu dağların volkanik olduğunu sanmıyorum, çünkü Uludağ'ın hiçbir yerinde lav izi görmedim.

Üzerinde durmakta olduğumuz, Uludağ'ın bu en yüksek doruğunda, toprak yüzeyinin altında bir duvar kalıntısı bulduk. Buranın vaktiyle bir mahzenin girişi olduğu izlenimini aldım. İçerisi taş dolu olduğundan girmek mümkün değildi. Yörükler buranın bir mezar olduğu kanısındalar ve Mahmud, buraya Keşiş Mezarı dendiğini söyledi.

[6r] Uludağ'ın bundan başka da birkaç yüksek doruğunun bulunmasına rağmen, üstünde durmakta olduğumuz tepenin onlardan daha yüksek olduğunu sanıyorum, ama bulunduğumuz doruğun yüksekliğini bildiremiyorum [2.543 m.]. Ancak anlattıklarım Almanya'daki Brocken Dağı hakkında bildirilen özelliklerle karşılaştırılırsa ve aynı zamanda Uludağ'ın çok daha güneyde olduğu, buranın ikliminin daha sıcak ve kar sınırının Aşağı Saksonya'da olduğundan çok daha yükseklerde bulunduğu hesaba katılırsa, Uludağ'ın Brocken Dağı'ndan [1141 m.] çok daha yüksek olduğu sonucuna varılacaktır.

Mahmud'u bize rehberlik etmesi için üç günlüğüne ve üç kuruşa tutmuştuk. Uludağ'ın doruğuna kadar tırmandıktan sonra, aslında üç günlük mesaiyi bir günde tamamladığını ileri sürerek bizden ayrılmak istediğini söyledi. Biz ona kararlaştırdığımız ücretin büyük bir kısmını peşin olarak vermiştik, çünkü burada hiç kimse alacağı paranın bir kısmını peşin olarak almadan bir işe el atmıyor. Mahmud'un ayrılma isteğine itiraz etmemize karşın, o kafasına koyduğunu yapmaya ve daha o akşam geri

dönmeye kararlıydı. Biz ona elimizdeki fermanı göstererek baskı yapmak istedikse de, küçümser bir ifadeyle “*Stamboli Kebabün Kokussu Anadola gyelmess*” [İstanbul kebabının kokusu Anadolu’ya gelmez] dedi. Bu, Anadolu’da çok kullanılan bir deyiştir ve “İstanbul efendilerinin sözleri Anadolu’da geçmez” anlamındadır. Bu adamı nasıl yola getirebilirdik? Sonuçta bir deneyim daha kazanmış olduk: Demek ki, çobanlardan oluşan bu halk, dürüstlük ve sözüne sadakat duygusundan yoksunmuş...

Atlarımızın yanına dönmek üzere yola çıkacağımız zaman, Mahmud bizden ayrıldı ve geceleme üzere çadırlarımızı kurmayı tasarladığımız çadır köyüne kestirme yoldan döndü. Biz üçümüz farklı yollara saparak kısa bir süre birbirimizi kaybettikse de, daha sonra bir rastlantı eseri olarak atlarımızı bıraktığımız yerde buluştuk. [6v] Çok geçmeden de gölgesinde yemek yemiş olduğumuz ve geceyi geçirmeyi tasarladığımız sakız ağacına ulaştık. Bu arada hava kararmıştı. Şimdi de ateş yakabilmek için, burada bol bol yetişmekte olan ardıç çalılarını toplamaya sıra gelmişti. Gün boyunca güneşin yakıcı ışınları altında sürekli hareket halinde olduğumuzdan, akşamın serinliği bizi ürpertiyordu. Ateşin çevresine yerleşip Yörüklerden bize taze süt ve beyaz peynir getirmelerini istedik. Biraz uzağımızda da birkaç ateş yanmaktaydı. Mahmud tekrar yanımıza geldi ve *Musselim*’in⁸ [mütesellim] Bursa’dan bir subayın kumandasında 20 kişilik bir askeri birlik gönderdiğini, bunların dağlardaki eşkiyayı yakalamakla görevlendirildiklerini anlattı. Bu arada buna bizim sebep olup olmadığımızı öğrenmek istediğini de belli etti. Çok geçmeden atlı bir subayla birlikte yaya olarak birkaç yeniçeri yanımıza geldi. Bize nereden geldiğimizi sordular. Biz “İstanbul’dan” diye yanıt verince, hemen geri dönüp gittiler. Daha sonra da zaman zaman nöbetçiler yanımızdan geçti, ama onların niyeti çalılıkların arasında gizlenmiş eşkiya aramak değil, meraklarını gidermekti. Mahmud tekrar köyüne dönmüştü ve bir süre sonra geri gelip, subayın benim hekim olduğumu öğrendiğini ve bana akıl danışmak ihtiyacında olduğundan yanı-

8 Seetzen bu sözcükle Osmanlı yönetiminin iki çeşit memuriyetini birleştirmiştir: “mültezim” ve “mütesellim.” “Mültezim,” para karşılığında vergileri toplama işini üstlenmiş olan kişidir (RÖHRBORN 1973, çeşitli yerlerde). Mütesellim, bir sancağın, bir valinin, bir bölgenin sahibi olan kişinin görevlendirildiği temsilcidir (BIRKEN 1976, s. 279). Götürü olarak vergi tahsildarlığını üstlenmiş olan mültezimin, zaman zaman valinin temsilciliğini [mütesellim] üstlendiği durumlar da olmuştur (RÖHRBORN 1973, s. 125 ve sonrasında) –Abn.

na gitmemizi rica ettiğini bildirdi. Fakat biz çok yorgun olduğumuzu, bu akşam ricasını yerine getiremeyeceğimizi söyledik. Yerleri kaplayan kısa ve güdük otları kendimize yatak yaparak uyuduk.

23 Haziran (Perşembe)

Geceleyin ateşe çalı çırpı atmadığımız için sabaha karşı üşümeye başladık ve ateşi yeniden canlandırmak için kuru dallar aramaya çıktık. Kahvaltıda taze koyun sütü içtik. Bu Yörük köyüne ait [7r] sürülerin sütünü sağma görevi kadınlara aitti ve gecelediğimiz yerin yakınında bu görevlerini yerine getiriyorlardı. Kadınlar peçe takmıyorlardı, ama bizimle konuşmaya cesaretleri yoktu.

Ben, tercümanımızı subaya yolladım ve onun aracılığıyla hastalığa yakalanmamak için nasıl davranması gerektiğini ona bildirdim.

Bulunduğumuz yerden ayrılma zamanı gelmişti. Atlarımıza bindiğimizde saat 6.30 olmuştu. Amacımız, İstanbul'a nakledilen buzların çıkarıldığı yeri görmektir. Mahmud gene bize katılmaya karar vermişti, çünkü Bursa'dan gelen askeri birlikten çekiniyordu. Ama yolda aşılması güç olan bir yere varınca, orada kalıp dönüşümüzü beklemesine izin vermemizi istedi. Biz de buna razı olduk, çünkü artık ona çok gereksinim duymuyorduk. Bir süre sonra karşımıza çıkan buz kervanının izlerini takip ettik. Daha ilerde de, katırlarına henüz buz yüklenmemiş olan başka bir buz kervanına yetiştik. Oldukça yüksek bir bölgede büyük bir koyun sürüsü otlamaktaydı. Patika, kayalarla, taşlarla kaplıydı ve yer yer çok dikleştiğinden ilerlemek çok zorlaşmıştı. Bu yüzden sık sık attan inmek zorunda kalıyorduk. Benim atım topallamaya başlamıştı. Gene de Uludağ'dan küçük bir vadiyle ayrılan bu tepenin doruğuna erişmeyi başardık ve bazı incelemelerde bulunmak için bir süre burada kalmaya karar verdik. Fakat biz bu kararımızı belirtince, Ali suratını astı, çünkü atlar, yerdeki zayıf ve güdük otlarla karınlarını doyuramıyorlardı. Zaten bugünkü gezimizden de hiç memnun değildi ve sabahtan beri bizi yola devam etmekten vazgeçirmek için bir sürü bahane uyduruyordu. Gideceğimiz yerin çok uzak olduğunu, akşama Bursa'ya dönmemizin mümkün olmayacağını, hatta dibinde geceyi geçirdiğimiz sakız ağacına bile ancak çok geç ulaşacağımızı ileri sürüyordu. Oysa ben burada

bazı astronomik incelemeler yapmaya kararlıyım ve bu kararım beni kimse caydıramazdı.

Bulunduğumuz yerden bakıldığında, daha alçaktaki tepelerin bulutlarla örtülü olduğunu görmek çok heyecan vericiydi. Sadece en yüksek zirveler, bulut örtüsünü delip sivri uçlarını gösteriyorlardı. Kendimizi bulutların üstünde, ebedi yaşama kavuşmuş olan ruhların ülkesindeymiş gibi duyumsuyorduk. Üzerimizdeki mavi gök kubbenin arınmış saydamlığı Tanrı'nın mekânı olduğuna insanı inandırıyordu.

Güneş semada yükseldikçe, bulutlar giderek dağıldı ve duman gibi yükselerek daha ötelede tekrar bulutlar halinde kümeleşti. Gene de gökyüzü, öğleden önceki saatlerde incelemelerimizi engellemeyecek kadar berraklığını korudu.

Bu dolaylarda yeşil renkli *aktinolit*,⁹ siyah *turmalin* ve *çinkosulfid* buldum.

İncelemelerimiz sırasında, bulunduğumuz tepayı Uludağ'ın en yüksek doruğundan ayıran küçük vadi dikkatimizi çekti. Eğer dün o doruğa tırmanmamış olsaydık, buradan oraya ulaşmamız çok daha kolay olacaktı. Benim görüşüme göre, buradan oraya bir saate varılabilir. Elbette ki tepeye kadar atla çıkmak olası değil. Bu vadiye buz vadisi adını koydum.

İşte bu buz vadisinde şu sırada 40 kadar katır ve attan oluşan bir kervan buz yüklemekteydi. [8r] Bu çalışmayı izleyebilmek için vadiye indik. Eriyen kar suları vadinin en derin yerinde bir göl oluşturmuştu ve bu gölün büyük bir kısmı kalın bir tabaka buzla kaplıydı. Beş-altı işçi, buzu kıyıya doğru çekiyor ve hayvanlara yüklüyordu. Birkaç kişi buzu baltalarla büyük parçalara ayırıyor ve uzun sırkılarla hem buz parçalarını hem kendilerini kıyıya çıkarmaya çalışıyorlardı. Burada buz kütleleri daha ufak parçalara bölünüyor ve bunlar da kıyıda hep aynı boyda ve uzunca *parallelepiped*¹⁰ biçimine getiriliyorlardı. Katırların veya atların her birine bu buz parçalarından ikisi yükleniyordu. Bu işle uğraşanlar, yanlarında bu buzların sığabileceği boyutlarda kaba beyaz yünden yapılmış torbalar getirmişlerdi ve buzları bunların içine yerleştiriyorlardı. Hayvanların her iki tarafına böyle birer torba asılıyordu. Yasaya göre,

9 Bir çeşit ince kristalli kuvars –Abn.

10 *Parallelepipedon* (Yunanca): Üç çift paralel yüzüyle sınırlanmış bir hacim –Abn.

bu iki torba bir hayvanlık yük sayılıyor, hayvanın sahibine bunun karşılığında Bursa'da devlet hazinesinden 30 para nakliye ücreti ödeniyor. Hayvan sahibi, kendi ihtiyacı için her hayvanın sırtına bir parça buz daha yükleme hakkına da sahiptir. Diğer iki buz parçasından 1/3 oranında hafif olması gereken bu buz, çoğu kez diğer yükün en temiz parçasıdır ve en üste yerleştirilir. Hayvanları güden kişi Bursa'da bu parçayı 20-30 paraya satabilir. Demek ki, bir hayvan yükünden kazandığı para bir kuruş ve 10-20 paradır. Bir adam genelde altı-sekiz katır veya beygir gütmektedir ve Bursa'dan buz vadisine günde bir sefer yapabilir. Elbette ki bu programı gerçekleştirebilmek için, hayvanları dördüncü ve beşinci günde dinlendirmesi gerekmektedir. Katırların atlara kıyasla daha ağır yük taşıyabildikleri ileri sürülmektedir.

[8v] İstanbul'da sarf edilen buzun çoğu Uludağ'dan getirtilmekteyse de, kentin [Bursa'nın] biraz daha yakınında buzun bir kısmının temin edilebildiği, *Kattıhrdakh* [Katırdağı] adı verilen başka bir dağ daha vardır. Fakat dediklerine göre, oradaki buz, Uludağ'daki kadar uzun süre dayanmıyormuş. Söz konusu gölün yüzeyinde biriken kardan oluşan buz da sarfıyatı karşılamaya yetmemektedir. Yakınlarda buz kullanılan başka yerler de vardır.

(Metnin arasına yerleştirilmiş notlar:)

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Öğleden sonra bizi saran kalın bir bulut, güneşi görmemizi engellediğinden, bu değerlere muadil değerleri saptayamadık. Böylece dört saati boşa harcadık.

Yakın zamanlarda bu dolaylara gelmiş olan bir seyyah, buz vadisindeki gölde avlanan alabalıkların padişahın sofrasına getirildiğini açıklamaktaysa da, bu doğru değildir. Padişaha sunulan alabalıklar bu gölde değil, daha önce sözünü ettiğim derede avlanmaktadır. Rehberimiz Mahmud, bu gölde alabalık bulunmadığına 1.000 kuruşa bahse gireceğini söyledi. Buz çıkaran işçiler de bu gölde balık bulunmadığını doğruladılar. (Metnin arasına yerleştirilen bölümün sonu.)

[91] Buraların buzu da tükendikten sonra, bu dağın doğu tarafındaki uçurumlarda biriken buzların çıkarılmasına başlanıyor.

Buradan günde 80-90 katır veya at yükü buz çıkarılıyor. Padişaha tahsis edilen bir hayvan yükü buza 30 para ödenmektedir. Oysa Bursa'da buzun fiyatı dört kuruştur. İstanbul'da buzun kaç satıldığını ne yazık ki öğrenemedim. Şunu da belirteyim ki, buz ticareti hakkı sadece padişaha aittir. Padişahın yönetimi altında olan devlet hazinesinin bu ticaretten elde ettiği kâr hakkında doğru bir bilgi verebilmeyi çok isterdim. Ama bu olanağa sahip değilim. Gene de tahminlerime dayanarak yaklaşık bir hesap çıkarmaya çalışacağım.

Sıcak mevsimde, 180 gün boyunca her iki dağlık bölgeden günde ortalama 90 at veya katır yükü buz çıkarılsa, yılda 16.200 hayvan yükü demektir. Her bir hayvan yükü, hazineye iki kuruşa mal olsa –ki kuşkusuz maliyeti bu kadar yüksek değildir– her yük başına elde edilen kâr iki kuruş, yani toplam 32, 400 kuruş olacaktır.

Bursa'da buzlar manda veya öküz arabalarına yüklenip Mudanya'ya yollanıyor. Buradan da bir kıyidan öbür kıyıya sefer yapan küçük kayıklara aktarılıp İstanbul'a gönderiliyor.

Buz vadisinde biriken suların akıp gideceği bir yol olmadığından, bu su toprağın içine sızar. Bu doğal çukurluk taşla doldurulmuştur. Westfalya Prensliğinde bu tür çukurluklara *schwalbenlöcher* (kırlangıç çukuru) adı verilir.

Bu vadiye çeşitli küçük soğanlı bitkiler yetişmektedir.

Öğleden sonra kalın bir bulut tabakası üzerimize çökünce, [9v] hava hissedilir derecede soğudu.

Gözlem yerimizden ayrıldığımızda, saat 2.15 olmuştu. Geri dönmekte olan buz kervanına biz de katıldık. Yük hayvanlarının boynuna takılı ziller, çingiraklar, bu ıssız dağ yollarına hoş bir canlılık kazandırıyor. Yolumuzun üstündeki ilk vadiye eriştiğimizde, az önce geride bırakmış olduğumuz bulut kümesinden şiddetli bir gök gürültüsü duyuldu. Atımın topallaması yüzünden yol arkadaşlarıma ayak uydurmakta güçlük çekiyordum. Sık sık attan inmemiz gerekiyordu, çünkü bu dik kayalıklı patikalarda yokuş aşağı ilerlemek, yokuş tırmanmaktan daha zor ve tehlikelidir.

Geceyi geçirdiğimiz sakız ağacına vardığımızda, ortalığın çok hareketlenmiş olduğunu gördük. Yakınlarda, derenin öbür tarafında yeni bir çadır köyü kurulmaktaydı. Erkekler çadır direklerini bükmele ve birbirine bağlamakla meşguldü. Kadınlar etrafa dağıtılmış eşyanın, giysilerin, bohçaların arasında oturuyor veya yatıyorlardı. Yakınlarda büyük bir hayvan sürüsü otlamaktaydı, uzun kulaklı keçiler çıplak kayaların tepesine tırmanıyor, taşların üzerinden athıyorlar ve biz yakınlarından geçerken gözlerini meydan okurcasına üzerimize dikeyyorlardı.

Gece olmadan Bursa'ya ulaşmaya kararlı olduğumuzdan, oralar da fazla oyalanmadık ve bir an önce Mahmud'un çadır köyüne ulaşmaya çalıştık. Oraya 4.45'te vardık. Mahmud dönüşümüzü beklemeden evine gitmişti. Biz yakınlarda gölgelik bir çalılık arayıp oraya yerleştik. Mahmud bize kaynamış taze süt ve (memleketimizdeki *wrunge* peynirine benzeyen) taze peynir getirdi. Elbette karşılığında da bolca para istedi. Uludağ'da yetişen çilekler olgunlaşmıştı. Mahmud, bize bir çanak çilek toplamaya söz verdiyse de bu sözünü unuttu.

Burada fazla oyalanmadık, çünkü Bursa'da hanlar saat 7.30'da kapanıyordu ve biz kapıda kalmak istemiyorduk.

Sağ salim Bursa'ya vardığımızda saat yedi olmuştu. Fazlasıyla yorulmuş olmamıza karşın ben bu yolculuğumuzdan çok memnun kalmıştım, çünkü ilk kez karlı bir dağı yakından görüp tanımış ve antikçağın tanrılarının mekânı olan yeri ziyaret etmişim,¹¹ üstelik astronomi gözlemleri yapmış ve ilk kez bir göçebe halkla tanışmıştım. [Seetzen'in notu] "İstanbul yakınındaki köylerde yaşayan Çingeneler de çadırlarda barınıyorlar ve onlar da göçebe halklardır." Ayrıca mineraloji bakımından çok ilginç olan gözlemime göre, bu dağın en yüksek doruğunun granit değil mermer olduğunu saptamıştım.

24 Haziran (Cuma)

Bu sabah Bay Arles bizi yeniden ziyarete geldi. Bu vesileyle ondan bazı hanların isimlerini öğrendim:

11 Seetzen burada yanılıyor. Yunan mitolojisi tanrılarının oturduğu kabul edilen Olimpos Dağı Yunanistan'ın Tesalya bölgesindedir -Abn.

1. İpek Hanı
2. Pirinç Hanı
3. Eski-Yeni Han
4. Mahmud Paşa Hanı
5. Katır Hanı
6. Kara Bey Hanı
7. Sırmakeş Hanı

Bay Arles, diğer hanların isimlerini hatırlayamadı. Bay Arles, Ulu Cami'nin Bursa'nın en büyük camii olduğu kanısında.

[10v] Taşlıdere ve Göydere [Gökdere] birleşip küçük bir ırmak haline gelmekte ve Bursa'dan bir saatlik mesafedeki ovada Nilüfer Çayı'na dökülmektedir.

Bursa'da 60'a yakın medrese bulunmaktadır.

Bedestenlerin birinde sadece ipek eşya satılmaktadır.

Bay Arles'ten ve burada yaşayan hekimlerden öğrendiğimize göre, burada bir yıldan beri vebadan 700 kişi ölmüş. Hastalık vakalarının şimdi yeniden artmakta olduğu sanılıyor. Veba, İzmir'de baş gösterdiği zaman, buraya da geçiyormuş. Burada iki Frenk hekim var. Bunlar genelde olduğu gibi, hem hekimlik yapıyor (hastalığın teşhis ve tedavisi ile ilgileniyor), hem yara tedavi ediyor, hem de eczacılık yapıyorlar. Livornolu bir hekim, tamamen yerli âdetleri benimsemiş durumda. Rumlar kendi mezheplerinden olmayanları Hristiyan saymadıklarından ve Katolikleri, sadakatsiz ve inançsız insanlar olarak kabul ettiklerinden, bu hekim onların önyargıları doğrultusunda davranarak, tamamen Rumların sistemlerine uymuş ve onların giyim tarzlarını da benimsemiş durumda. Ama bir yandan da İspanyol Devleti'nin koruması altında. Bizi ziyarete gelen diğer hekim, papadan yana olup, İngiltere'nin koruması altındaymış. Bay Arles ise, Prusya Devleti'nin koruması altında ve o da Rumlar gibi giyinmekte. Buradaki Türkler, hekimin parasını öderken çok cimrice davranıyorlarmış.

Bursa'da koyun yünü ticareti de yapılmaktadır. Bay Arles de bu konuda çok iyi ticari ilişkiler yürütmekteymiş. Fakat son zamanlarda İstanbul'da bir Rum tüccar, yetkili kişilere yaltaklanarak, bu yörede üretilen yün-

leri satın alma tekelini elde etmeyi başarmış. Şimdi kimse ona yün satmak istemiyormuş.

Otter, *Lefer* veya Nilüfer Çayı'nın Uluabat Gölü'ne döküldüğünü bildiriyor... Aslında söz konusu gölün adının *Abulionte* [Apolyont] olması gerekir, [IIR] Uluabat [Uluabat] Köyü onun yakınındadır.¹² Bu bilgide bir yanlışlık olsa gerek. Tournefort haklıdır.

Büsching'in¹³ dediğine göre, bu kentin yakınlarında yetişmekte olan safran, önemli bir ihraç malıymış. Ben Livornolu hekime bunun doğru olup olmadığını sordum. Onun dediğine göre, safran bu dolaylarda değil, buradan sekiz-on günlük mesafedeki bir yörede [Safranbolu] yetişiyormuş.

Bursa'nın Anadolu'nun en önemli fabrika kenti olduğu bilinmektedir.

Buradan İstanbul'a ve İzmir'e bol miktarda ham ipek gönderilmektedir.

Büsching, Uludağ'ın yeni Türkçe isminin *Kieschische Dagui* [Keşiş Dağı] olduğunu bildirmektedir. (Bu adın Almanca telaffuzu *Kischisch Dahk* şeklindedir). Keşiş Dağı adının vaktiyle burada bulunan bir Rum manastırına atfen verildiği ileri sürülmektedir. Halbuki Türkçe, Rumca ve Ermenicece manastırda yaşayan rahipler için "keşiş" sözcüğü kullanılmaz. Bence aslında bu dağın adı Kış Dağı'dır, çünkü tepesindeki karlar hiç erimez, yani orada daima kış mevsimi egemendir. Türkler, Rumlar ve Ermeniler bu dağ hakkında pek çok hurafe anlatmaktadır. Hepsinin ortak yanı, burada keşiş denilen bir adamın yaşamış olduğudur. Bazıları onun bir büyücü olduğunu ve İstanbul ile bu dağın doruğu arasında havada uçarak gidip geldiğini ileri sürüyorlar. Bazıları onun bir hükümdar olduğunu ve kendi isteği ile buraya çekildiğini, bazıları ise Peygamber Muhammet'in onu oraya sürdüğünü iddia ediyorlar. Tepede gördüğümüz, içi taşla doldurulmuş mahzen onun mezarıymış ve onu kendi yapmış, hazinesini de buraya gömmüş. Belki de tepede gördüğümüz [IIV] çukurları, define arayanlar kazmışlardır. Nitekim

12 Seetzen'in seyahat ettiği sıralarda Apolyont Gölü'ne Uluabat Gölü de dendiği anlaşıyor. Nilüfer Çayı Uluabat Gölü'ne dökülmez. Göle su taşıyan kaynaklar içinde en önemlisi Kirmasti Suyu'dur.

13 Anton Friedrich Büsching (1724-1793) Alman coğrafyacı, tarihçi, eğitimci ve ilahiyatçı *Erdbeschreibung* (Yeryüzünün Tanımı) adlı eseri bilimsel nitelikteki ilk coğrafya eseridir. Yedi bölümlük eserin ilk dört bölümü Avrupa'yı konu alır. 1754-1761 arasında yayınlanmış ve birçok dile çevrilmiştir. 1768'de eserin Asya, Türkiye ve Arabistan'ı kapsayan beşinci bölümü yayınlandı. Büyük bir araştırmaya dayandığı için Büsching'in başeseri sayılmaktadır.

burada define avcılarının sık sık rastlandığını söylüyorlar. Bir zamanlar Osmanlı sultanlarının payitahtı olan Bursa'da, belli ki tekkelerin gelişmesine ve bunlara bağlı din adamlarının yetişmesine çok müsait bir ortam yaratılmış. Halen burada çok sayıda tekkenin bulunması ve bunlara bağlı müritlerin burada yaşaması bunu gösteriyor. Bursa'da çeşitli tarikatlara mensup 19 tekke bulunmaktadır.

1. Hindi tekkesi
2. *Üsbeke* [Özbek] tekkesi
3. Rıfai tekkesi
4. Beş Kadiri tekkesi
5. Üç *Helveti* [Halveti] tekkesi
6. Üç *Şelveti* [Şazeli?] tekkesi
7. Mevlevi tekkesi
8. Bektaşî tekkesi
9. *Szadeh* [Zahidi] tekkesi
10. İki Nakşibendi tekkesi

Toplam 19 tekke

İstanbul'da Halveti ve Şazeli [?] dervişleri ve tekkeleri hakkında bilgi edinemedim.

Dünyanın hiçbir yerinde Bursa kadar kaynak suyu bol olan bir kente rastlamadım. Her tarafta, sokak aralarında bile, suları durmadan madeni musluklardan akan ve küçük mermer kurnalara dökülen çeşmeler görülüyor. Suların fazlası yerin altına giren bir oluktan akıp gidiyor. Aslında doğanın bu armağanını çeşitli biçimlerde değerlendirmek mümkün olabilir. Örneğin buradaki belediye teşkilatı akıllıca davransa, boşa akan sular, sokakların temizlenmesinde ya da ispirto üretilen atölyelerde soğutma amacıyla veya başka işlerde kullanılabilir. Bursalılar gene de bu suyu iyi değerlendirmenin yolunu bulmuşlar: Dut ağaçlarını, bostanlarını, bahçelerini sulamakta kullanıyorlar.

Bursa'da yaptığımız gözlemler: 24 Haziran Cuma.
[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Bursa'dan İstanbul'a bol bol kestane gönderilmektedir. Bursa'nın kestaneleri irilikleriyle ün salmışlardır. Bu iri kestanelerin yetiştiği ağaçlar aşılıdır.

Saat üçte Bay Arles bizi evine, yemeğe götürmeye geldi. 10.000 kuruş değerindeki evi yandıktan, şimdi Göydere [Gökdere?] kıyısında küçük bir ev tutmuş. Bu akarsu zaman zaman kabarıp coşuyormuş. Derenin yolu üzerindeki bin kadar küçük şelaleden etrafa yayılan şırıltı sesi, kuşların cıvıltısı ve Uludağ'ın eteğini saran geniş kestane ormanı bu eve olağanüstü hoş bir hava katıyor ve derenin varlığı ortalığı serinletiyor.

Madam Arles, von Erbenbach ailesine mensup konuşkan ve hareketli bir kadın. Fransızca, Rumca ve Türkçe bilmesine karşın, İtalyanca konuşmayı yeğlediği anlaşıyor. Arles çiftinin halen hayatta olan üç çocuğu var: İkisi kız, biri erkek. En büyük çocukları, yetişkin yaşta güzel bir kız. Babasının birkaç yıl kaldığı Berberistan'da doğmuş ve şimdiye dek üç ayrı kıtayı görmüş. Diğer iki çocuk burada doğmuş. Çocuklar kendi aralarında Rumca konuşuyorlar. Burada doğmuş olan Frenkler için bu dil adeta anadil yerine geçiyor. Bu yüzden de ana-baba dilini öğrenmekte zorlanıyorlar ve konuşmayı da tercih etmiyorlar. Rumca ifadeler son derece kısa ve özlü olduğu gibi, telaffuzu da çok sert. Bizde öğretilen Eski Yunancadan bazı bakımlardan farklı olan Yeni Yunancanın telaffuz biçimine alışıldıktan sonra, Eski Yunanların konuşmalarına benzediği izlenimi uyandırabilir.

En büyük kız, pamuklu veya ipek karışımı kumaştan bir elbise giymişti, kıyafeti tıpkı bizdeki kadınlarınkine benziyordu, sadece uzun olan kollarını dirseklerine kadar kıvrırmıştı. Bileğine birkaç kez dolanmış olan altın zincir, geniş bir toka ile tutturulmuştu. Siyah saçlarını serbestçe salıvermiş, sadece tepesine küçük, beyaz, ortası mavi püsküllü bir takke kondurmuştu. Oğlan, Rumlar gibi giyinmişti, üzerinde geceliğe benzer bir gömlek vardı, bacakları çıplaktı ve ayaklarına bir çeşit terlik geçirmiş, başına da Rumlarınkine benzer bir başlık (*Tauşana-Fes*)¹⁴ takmıştı. Sofrada bize bir Ermeni kadın hizmet etti. Kadın, etek yerine Türkler gibi, bol, beyaz bir

¹⁴ Seetzen, seyahatnamesinin *İstanbul Günlükleri* başlığıyla yayınladığımız birinci cildinde bu başlığı şöyle tarif ediyordu: "başlarına da 'skophia' (Üskübi) adı verilen ve Türklerin "tavşan fes" dedikleri Rumlara özgü başlığı geçirmişler."

şalvar giymişti. Bu giysi burada çok yaygındır. Bizde kadınların giydikleri eteklik hiç kullanılmıyor... Yerli Frenklerin çocukları dört dili birden öğreniyorlar: Ebeveynin dili dışında, İtalyanca, Rumca ve Türkçe.

[13r] Sofraya gelen çeşitli güzel yiyeceklerin yanında olgun erikler ve Türklerin sakız kabağı adını verdikleri lezzetli bir sebze de vardı. Bursa'nın güzel kokulu beyaz şarabı da çok lezzetli.

Bursa'da yaşayan 300 Yahudi ailesi için kentte üç sinagog var. Bunların hepsi *Talmudist*¹⁵ olduğundan, *Karaitleri*¹⁶ aralarına kabul etmiyorlar. *Karaitler* daha çok Suriye'de yerleşmişler.

Bursa'da üç Rum kilisesi var. Bursalı Rumların piskoposu İstanbul'da kalıyor. Ermenilerin bir tek kilisesi ve bir başpiskoposu var. Türklerin ibadet yerlerinin sayısı hakkında farklı bilgiler edindim. Çoğu kişi 366 adet olduğunu söylüyorsa da, ben bu sayıyı abartılı buluyorum. Nitekim Almanya'da da Ren Irmağı kıyısında bulunan Köln'deki kiliseler, şapeller ve manastırlar, hatta evlerin pencerelerinin ve odalarının sayısının bile, bir yılın gün sayısına eşit olduğu ileri sürülmektedir. Ama benim kanaatime göre, buradaki ibadet evlerinin sayısı ancak 150'yi bulur.

Sokakların çoğu dar, eğri bükü ve İstanbul'da da olduğu gibi, kötü döşenmiş. Ama yollarda köpek, kedi ve fare ölüsüne hiç rastlamadım. Bursa'nın, İstanbul'a kıyasla, bu bakımdan üstün oluşu, belediyenin daha iyi çalışmasından mı, yoksa bu hayvanların çoğunun son büyük yangında telef olmasından mı ileri geldiği sorusuna yanıt veremeyeceğim. Sokaklarda pek az köpeğe rastladık. Buradaki evlerin yapı tarzı İstanbul evlerinden farksız, yani görünümlerine özen gösterilmemiş. Üst düzeye mensup Türkler, bu kentte kalmayıp başkente taşınıyorlar. Bunun nedeni, kısmen orada halkın arasında dikkati çekmeden yaşamak istemeleri, kısmen de [13v] daha yüksek konumlara gelmenin yollarını aramalarıdır.

15 Talmud, Yahudi medeni kanunu, tören kuralları ve efsanelerini kapsayan dini metinlerdir. İki versiyonu vardır: 3. ila 5. yüzyıla ait olduğu kabul edilen ancak daha eski dokümanları da içeren Babil Talmudu ve daha eski olan Filistin ve Yeruslayim (Kudüs) Talmudu.

16 Karaim ya da Karayit bir Yahudi mezhebidir. Karaimler, Yahudilerin ana din kitabı olan Tora Yazıtları'ndan başka bir kaynak tanımaz, söz kuralları kendi inançları için bağlayıcı bulmazlar. Yahudiliğin diğer kutsal kitabı olan, ancak söz gelenek ve kuralların bir derlemesini oluşturan Talmud, Karaimlerce tanınmaz.

25 Haziran

Bugün önümüzdeki İzmir yolculuğu için at kiralamak amacıyla Sırmakeş Hanı'na¹⁷ gittik. Han, içinde bulunan altı-sekiz sırmakeş atölyesinden ötürü bu adı almıştır. Kiralık at bulamayınca, 60 kuruşa üç katır kiraladık. Anlaşmamızın önde gelen koşulu, yolculuğumuzun en az sekiz, en fazla on gün sürmesi. Çünkü yolculuğumuz sırasında gözlemlerimizi yapabilmemiz için, kendimize zaman ayırmamız gerekiyor.

Türk cerrah Hacı İbrahim'in yanında bir Türk öykücüye [meddah] ve bir Üsbeki [Özbek] dervişine rastladık. Derviş, Coromandel kıyısından¹⁸ gelme bir Hintli. Cildi çok esmer, yüzü sanki ise bulanmış gibi zencilerin-kini andırıyor. Elinde yan taraftaki çizimde görülen biçimde çelikten bir asa tutuyordu derviş konuşkan bir adam olmakla beraber, iyi Türkçe bilmediğinden kendini ifade etmekte güçlük çekiyordu.

Hacı İbrahim'in İstanbul'dan ayrılmış olmasının nedeni, kaptan paşa ile birlikte yolculuğa çıkmak istemeyişi idi. Kaptan paşa onu gemide-kilerin hastalıklarını ve yaralarını tedavi etmesi için yanına alıyordu. Ama o, çok az para öndendiği için bu görevi beğenmemişti.

Burada dut ağaçlarının dallarını kesmek için kullanılan ve bıçkı adı verilen, testereli, kıvrık bıçaklardan bir tane satın aldım.

Bu kentte kitapçılar da var. Gerçi burada basılı Rumca kitap satan sadece bir tek Rum kitapçı bulduksa da, Türk kitapçıların [14r] sayısı oldukça yüksek. Fakat ellerindeki kitapların çoğu din konularını içeren yapıtlar ve sayıları da İstanbul'daki kitapçıları kadar çok değil. Birkaç kitapçıda şiir kitapları da var, ama bunların fiyatları İstanbul'da satılanlardan çok daha yüksek. Ben *Şehname*'yi satın almak istedimse de, hiçbir yerde bulamadım. Türkçe baskılı kitaplar hiç yok. Kitapçıların dediğine göre, camilerin çoğunda küçük bir kütüphane de bulunuyormuş. Kütüphanelerin en mükemmel, kaledeki Nakşibendi tekkesindeymiş ve buradaki kitapların sayısı 2.000'i buluyormuş.

17 Koza Hanı. Sırmakeş Hanı, Han-ı Cedid Evvel, Şimşek Hanı, Beylik Kervansaray, Beylik Han-ı Cedid-i Amire, Beylik Yeni Kervansaray isimleri ile de anılmıştır. Sultan II. Bayezid'in İstanbul'daki Bayezid Külliyesi'ne akar temin etmek için 1490-1491 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Bursa Ulu Camii ile Orhan Camii arasında yer almaktadır.

18 Hindistan'ın güneydoğu kıyıları.

Bursa'daki camilerin birkaçının içini görmeyi çok istedim. Özellikle Ulu Cami ilgimizi çekmişti. Bir rehberimiz olmadığından, Derviş Kahvehanesi diye bilinen yere gittik ve orada birkaç şeyhe rastladık. Arzumuzu onlara bildirince, caminin yakınındaki kahvehanenin sahibi olan şeyhlerden biri, bize caminin içini göstermeye hazır olduğunu bildirdi. Kapının önünde ayakkabılarımızı, çizmelerimizi çıkartıp içeri girdik. Caminin içi çok geniş. Kubbesi birçok dört köşeli ayak üzerine oturtulmuş. Yapı taşlarının üzeri kireçle sıvanmış olduğundan, cinslerini saptayamadım. Ama porfir veya *jaspis*¹⁹ olmadıklarını tahmin ediyorum, çünkü öyle olsaydı üstünü kireçle sıvamazlardı. Caminin hiçbir yerinde değerli taş cinslerine rastlamadım. Zemin halılarla ve ince hasırlarla örtülü. Caminin içi kısmen çok sayıdaki yan pencerelerden ışık alıyor, ama asıl tepedeki büyük, yuvarlak tavan penceresinden giren ışıkla aydınlanıyor. Bu caminin en çok dikkati çeken özelliği ortadaki büyük, fiskiyeli havuzdur. Fıskiye aralıksız fişkıran su, tatlı bir şırıltıyla havuzun içine dökülüyor. Kubbeli tavandan çok sayıda yağ kandili sarmakta. Sanırım bu cami, Büsching'in de sözünü ettiği camidir, ama onun tarifi benim gözlemlerime hiç de uymuyor. Onun anlattıkları benim merakımı uyandırmıştı, ama bu merakım yeterince tatmin olmadı. Ziyaretimiz sırasında camide namaz kılmakta olan pek çok Müslüman vardı. Bunlardan birinin bize karşı saygısız bazı sözler söylediğini sanıyorum, ama biz bunu umursamadık.

Camiden çıkarken karşımıza çıkan bir adamın gösterdiği bakır sikeyi satın aldım. O sırada yaşlı bir zenci kadın bize yaklaştı. Camiye girdiğimizi görmüştü. Peygamber Muhammed'in dininin ateşli bir savunucusu olarak, tüm zehirli oklarını üzerimize fırlattı: "Demek artık cavurlar hesap sorulmadan ülkemize girebiliyorlar! Niyetleri ülkemizi kolayca ele geçirmek! Artık biz cavurların kutsal mekânlarımızı kirletmelerine izin verecek kadar alçaldık mı? Sütunların önünden geçerken, her birine tükürdüklerini gözlerimle gördüm!" diye söylendi durdu. Şimdiye kadar Bursa ahalisinin Frenklere karşı daima insanca davrandıklarını saptamış olmakla beraber, uzun süre sokakta vakit geçirmemizin pek akıllıca olmadığını düşünerek

19 Jaspis: Kalsedonun bir çeşidi. Taş devri başlarında ok uçlarının ve iş gereçlerinin yapımında kullanılırdı. Yontulmuş olarak süs eşyalarında da kullanılmaktadır -Abn.

dervişlerin kahvehanesine girdik ve sokaktaki insanların dağılmasını bekledik. Rehberimiz, o zenci kadının akli başında olmadığını söyledi.

Yaşlı bir efendi, bizi kalenin bulunduğu tepedeki Manastır Camii'ne götürmeyi ve orada bize şimdiye kadar görmediğimiz bazı özellikleri göstermeyi teklif etti. Onun teklifini kabul ettik. Kapı kilitli olduğundan, yüksekçe bir yerde bulunan pencereden içeriye girmemiz gerekiyordu. Kâh birbirimizin omzuna çıkarak, kâh yıkık duvarların içindeki oyuklara basarak, büyük çabalarla yukarıya tırmandık. Kubbenin içinde, kireç badanası üzerine yapılmış on iki havarinin tablosu var. Bu resimler, kuşkusuz caminin bir Rum kilisesi olduğu zamandan kalma ve oldukça iyi korunmuş durumda. Adam bize birkaç haç işareti ve binanın başka yerlerinde de bazı resimlerin izlerini gösterdi. Havarilerin tabloları, günümüzde hâlâ tüm Rum kiliselerini süsleyen tablolar tarzında yapılmıştı.

Yaşlı efendi, padişahın bu kilisenin onarımı ve bakımı için hiç para harcamamasından yakındı. İngiltere Elçisi Lord Elgin de bu kiliseyi görmüş ve vaktiyle çok gösterişli olan binanın yıkılmaya mahkûm olmasına üzülmüş; eğer padişah buna el atmazsa, İngiltere kralına, kiliseyi tamir ettirmesini teklif edeceğini söylemiş. Yaşlı adam, caminin yanında, inşaat masraflarını kendi üstlendiği birkaç odalı küçük bir ev yaptırıyor. Burası medrese olarak kullanılacak ve birçok genç insanın öğrenim görmesini sağlayacakmış.

I. Murad'ın türbesini de görmek istemiştım. Bu binayı bir piramide benzetiyorlar. Fakat bu türbenin nerede olduğunu bir türlü öğrenemedik. Kentin içinde birçok kimseye sorduksa da, bize bilgi veren olmadı. Sonunda Sultan Mehmed Çelebi'nin camiine geldik.²⁰ Burası kentin yüksekçe bir yeri. Cami pek büyük olmamakla beraber, hoş görünümlü, sağlam bir bina ve ben her seyyahın görmesini tavsiye ederim. Caminin güzel kubbesi kurşunla kaplı, binanın dışı tamamen büyük, beyaz, cilalı mermer levhalarla kaplandığından, büyük bir olasılıkla çok pahalıya mal olmuştur. [15v] İçeri girmemize izin verdiler. Yerler ince hasırlarla örtülü, duvarlar çinilerle kaplı ve her taraf çok temizdi.

20 Yeşil Külliyesi. Bursa'da, Yeşil semtinde I. Mehmed'in (Çelebi) yaptırdığı cami, medrese, türbe ve imaretten oluşur. 1419-1424 arasında inşa edilmiştir.

Eski Kaplıca'ya²¹ doğru bir yürüyüş yaparak oranın da içini daha ayrıntılı olarak incelemeye karar verdik. Bu hamamın müşterisi, peştemal da dahil olmak üzere, yıkanmak için iki para ödemektedir. Kendini keseletirenler, ayrıca on para ödüyorlar. İstanbul'da bir hamam ziyareti, keselenme dahil, 25 paraya mal oluyor. Hamamcı, üç ay evvel vebaya yakalanmış olan ve hastalıktan kurtulduktan sonra dil felci olan oğlundan söz ederek benim tavsiyelerimi öğrenmek istedi.

Bursa'ya dönerken, kente girmeden önce, daha evvel de sözünü ettiğim I. Murad Camii'ne uğradık ve onu da inceledik. Bu caminin içinde herhangi bir özellik yok. Hemen yanında birkaç türbe bulunuyor: I. Murad, I. Süleyman, I. Bayezid, Sultan Musa [Çelebi] vb. türbelerinin dışında gözdelelerinden birine de burada ayrı bir türbe yaptırılmış.²² Türbelerin tümünün biçimi aynı, ama bazılarının dışı mermer kaplı ve girişlerinde mermer sütunlar var. Türbelerin etrafı çalılıklarla ve tek tek ağaçlarla çevrili.

Caminin bitişiğindeki meydana eşine az rastlanır güzellik ve irilikte birkaç çınar ağacı var. Bizi gezdiren efendi, şimdiki hükümetin, bu caminin ve padişahın atalarına ait türbelerin bakımına hiç emek sarf etmediğinden de yakındı.

Bugün Rumeli'deki eşkıyaya karşı sefere çıkmak üzere İstanbul'a gitmekte olan silahlanmış birçok sipahiye rastladık.

Jacobsen dün akşamdan beri rahatsız olduğundan handa kaldı. Yoğurdun kendisine dokunduğunu ileri sürüyor. Cildinde yanığa benzer küçük su kabarcıkları oluştu. Aynı kabarcıklardan benim ellerimde de var. Bu kabarcıklar, ya şiddetli sıcaklardan, ya da içtiğimiz kar suyundan meydana gelmiş olabilir.

Burada bir çakal kürkü satın aldım.

21 Eski Kaplıca Hamamı/Armutlu Hamamı, Bursa'da Çekirge semtindedir. 1394'te inşa edilmiştir.

22 I. Murad'ın türbesi, Bursa'da Çekirge semtinde, yapılarının çoğunu I. Murad'ın yaptırdığı cami, medrese, imaret ve türbeden oluşan Hüdavendigâr Külliyesi'ndedir. Türbede I. Murad'ın sandukası ile ber yanında torunu Süleyman Çelebi'nin (Seetzen'in I. Süleyman dediği), diğer yanında Yıldırım Bayezid'in çocukken ölen oğlu Musa Çelebi'nin sandukaları vardır. I. Bayezid'in türbesi burada değil Yıldırım Külliyesi'ndedir. Yıldırım Külliyesi, Bursa'da aynı adlı mahallede yer alır ve cami, medrese, darüşşifa, hamam ve türbeden oluşur. İlk dört yapıyı I. Bayezid, türbeyi ise 1406'da oğlu Süleyman Çelebi yaptırmıştır. Türbede I. Bayezid'den başka oğlu İsa Çelebi'nin ve karısının sandukaları vardır. Bu külliye Seetzen'in dediği gibi "birkaç türbe" bulunmamaktadır.

Yerli kadınların ata ve eşeğe erkekler gibi bindikleri dikkatimi çekti.

[16r] 25 Haziran Kayıtlarına Ek.

Akşama doğru iki Ermeni kardeş bizi ziyarete geldiler. Bunlardan biri Türk donanmasında çarkçıbaşı olarak görev yapmaktaymış. Kaptan paşa şu sıralarda Ege Denizi'ne açılmaya hazırlandığından, kendisinin de bu yolculuğa katılması gerekiyormuş, fakat buna hiç de hevesli değilmiş. Endişeli bakışlarını çevrede gezdirip, yakınımızda oturup konuşmalarımızı işiten bir Türkün bulunmadığından emin olduktan sonra şöyle fısıldadı: "Türkler çok kötü insanlar. Çalıştırdıkları adamlara az para veriyorlar ve çok kötü muamele ediyorlar. Ben bu sefere katılmamak için, evimi barkımı, çocuğumu çocuğumu İstanbul'da bırakıp buralara kaçtım, tanınmamak için sakal uzattım ve farklı bir kıyafet giydim. Böyle insanların emrinde çalışmaktansa, dağa çıkıp çobanlık yapmayı yeğlerim!" Erkek kardeşi bana karın ağrılarından söz etti ve akıl danıştı. İstanbul'da bana verilen yılanların zehirli olmayanı *Coluber natrix* L. cinsindenmiş. Yılanın karnında 168 iri pul ve kuyruğunda 67 çift küçük pul bulunuyor.²³ [16 v boştur.]

[17r] 26 Haziran (Pazar)

İzmir Yolculuğu

Bay Arles bize şu üç mektubu verdi:

1. a Messieurs Lee & fils, Negoc. a Smirne.
2. a Messieurs Franal & Jackson, Negoc. a Smirne.
3. a Messieurs Auzet & Comp., Negoc. a Smirne.

Daha önce de belirttiğim gibi, dün İzmir yolculuğumuz için üç katır kiralamıştık. Ama yola çıkacağımız zaman, bunların başkalarına devredildiğini öğrendik. Onların yerine bize eyersiz üç kötü at getirdiler, üzerlerinde kocaman yük semerleri vardı ve üzengileri yoktu. Bunları kabul etmemiz

23 Muhtemelen Ön Asya bölgesinde yaşayan *Natrix natrix persa* (Pallas 1814). Yılan cinsinin saptanması için, baş, karın vb. pullarının sayılması ve biçiminin incelenmesi yöntemi Blasius Merrem (1761-1824) tarafından ilk kez 1790 tarihinde saptanmıştır. Seetzen büyük bir olasılıkla Merrem ile tanışıyordu, çünkü her ikisi de Göttingen'de Prof. Johann Friedrich Blumenbach'ın (1752-1840) öğrencisiydiler. Seetzen'in, 36 yılan cinsi hakkında bilgi verdiği zooloji ve özellikle ofiyoloji [yılan bilimi] konulu makalelerinden de anlaşıldığına göre, bizzat herpetolog [sürüngenleri ve amfibileri inceleyen bilim insanı] olarak araştırmalar yapmıştır. (SEETZEN 1796) –Abn.

mümkün olmadığından, geri gönderdik. Bay Arles bize büyük bir iyilik yaptı ve 100 kuruşa dört at kiraladı. Yola çıkmadan önce hastalık şikâyetleri olan birçok Bursalı bana başvurup akıl danıştı.

Kaldığımız hanın sahibi olan yaşlı Ermeni, herhalde yangın yüzünden uğradığı zararın telafisine katkıda bulunacak dostları olduğumuzu sanmış olmalı ki, altı gün kaldığımız bu iğrenç koğuş için on kuruş ödemenizi istedi. Oysa başka zaman, bu kadar parayı burada üç veya altı ay kalan yolculardan alıyor. Biz, ona ait olan eşyadan sadece eski bir hasırla su testisini kullanmıştık. Bu olay bize bir ders oldu ve bundan sonra pazarlığımızı önceden yapmamız gerektiğini öğrendik. Biz, memnuniyetsizliğini açıkça belirtmesine aldırmadan istediği paranın sadece yarısını ödedik. Odabaşı da bize sattığı kötü şarap için okka başına on altı para istedi, oysa o şarabın kendisine altı paraya mal olduğuna eminim.

Filistin'in *Kaissarih* [Caesarea/Kayseriye] kentinde doğan ve halen İstanbul'da yaşayan Simon adında şişman bir Ermeni tüccar da İzmir'e, çivi satın almaya gideceğini söyleyerek kafilemize katıldı. Ermeni halkına özgü keskin hatları, çıkık elmacık kemikleri ve iri siyah gözleri olan bu iyi huylu, ciddi adam yolculuğumuz sırasında [17v] bize hiç rahatsızlık vermedi. Ayrıca sadece bir günlük yola gidecek bir başka yolcu da bize katıldı. Bursa'dan ayrıldığımızda saat bir olmuştu. Bize burada kaldığımız sürece gösterdiği dostluk ve verdiği destek için Bay Arles'e teşekkür ederek vedalaştık.

Çeyrek saatte Eski Kaplıca'ya vardık. Biraz ötesindeki köyün oldukça ihmal edilmiş büyük camiinden ve yakınındaki imam evinden Bursa Ovası'nın manzarası çok güzel görünüyordu. Güneşin kavurucu sıcaklığında çalılıklardaki sayısız ağustosböceğinin çıkardığı sesler ortalığa yayılıyordu. Bilimsel adı *Cicada orni* L. olan bu böceğin keskin ve kulakları tırmalayan sesi, bazen insanı rahatsız ediyor. Virgilius, doğayı tasvir ederken ne güzel söylemiş: "*Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.*"²⁴

Atlarımızı yöneten kişi İsmail adında bir Türk. Kısa boylu, şişman, kısa sakallı ve yüz ifadesi sürekli bir şeye afallamış olduğu izlenimini uyandıran bir adam...

24 "Kavurucu güneşin altında ağustosböceklerinin sesleri çalılıklardan etrafa yayılıyor" –Abn.

Bir süre ilerledikten sonra küçük bir ırmaktan geçtik. Tournefort bu ırmaktan *Lufer* [Nilüfer] veya *Merapli* adıyla söz etmektedir. İsmail ise, bu ırmağın adının *Mnoblus* olduğunu söyledi. Ama onun bu ırmağın adını çok iyi bildiğinden emin değilim. İrmağın suları oldukça hızlı akmaktaydı. Vaktiyle bu ırmağın üzerinden geçebilmek için on kemerli bir taş köprü yapılmışsa da, şimdi bu kemerlerin beşi yıkılmış. Türklerin bir yapıyı onarmaktan pek hoşlanmadıkları belli. Sanırım bu akarsu Büsching'in *Nilufar* [Nilüfer] adıyla söz ettiği ırmak ve üzerine kurulu köprü de Sultan Orhan'ın eşi Nilufar'ın [Nilüfer Hatun] yaptırdığı köprü olmalı.²⁵

Sol tarafımızda uzanan ve üzerindeki tepelerin dalgalı bir görünüm kazandırdığı güzel vadinin toprağı çok iyi değerlendirilmiş. Göz alabildiğine üzüm bağlarının arasında dutluklar ve ekin tarlaları hoş bir beraberlik içinde birbirini izliyor.

[18r] Yolumuzun devamında bataklık halindeki birkaç dere yatağından geçtik. Bataklıklar, leyleklerin en çok sevdikleri ortam olduğundan, burada belki 100 leylek toplanmıştı. Anadolu'nun bu bölgesi, kutsal sayılan bu kuşun ana vatanı olsa gerek. Ama herkesin sevip saydığı bu kuş, aslında bu itibarını pek de hak etmiyor, çünkü o lezzetli yılan balıklarını kendine yem yapıp bizleri onlardan mahrum bırakıyor. Öte yandan, insanların tehlikeli ve çirkin bulduğu yılanları ve kurbağagilleri de midesine indirdiğinden makbul bir kuş sayılıyor. Ama leyleklerin tükettiği bu canlılar aslında bizim için yararlıdır, çünkü bize gizli gizli zarar veren birçok böcek besleniyorlar ve bizleri onlardan koruyorlar. Demek ki insanların sağlıklarını koruyabilmek için doğayı iyi tanımaları gerekiyor.

Yol kenarındaki bir çayırda küçük bir kervan konaklamaktaydı. Uzun boyunlu develer etrafta dolaşüyor ve kurumuş dikenli bitkileri yiyorlar ve açlıklarını değil de can sıkıntılarını gidermek istiyormuş gibi umursamaz bir tavır sergiliyorlardı. Bu develer gerçekten çok ilginç hayvanlar!

Yolumuzun üstünden sayısız çekirge sürüsü sıçrayarak geçiyor ve atlarımız her adımda birkaç tanesini ayaklarının altında eziyordu. Çekirgeler hep doğudan batıya doğru yöneliyorlardı ve birbirlerine o kadar yakın

25 Bursa-Mudanya yolunda, Nilüfer Çayı üzerindedir. Orhan Gazi'nin eşi, Sultan I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun tarafından yaptırılmıştır. Köprü yedi gözden meydana gelmiştir. Bu gözlerden en büyüğünün kemer açıklığı 9.85 metredir.

uçuyorlardı ki, sopayla üzerlerine vurulduğunda, birkaç tanesi birden ölüyordu. Otların büyük bir kısmı kurumuştu.

Saat üçü çeyrek geçe, atlarımızı biraz otlatmak için, ekinleri biçilmiş olan bir tarlada mola verdik. Toprakta kalan ekin sapları oldukça uzundu. Tarlada çalışan rençperlerin hepsi, pamuklu olduğunu tahmin ettiğim bembeyaz kıyafetler giymişlerdi. Hava hâlâ çok sıcaktı. Yol boyunca uzanan bir hendeğin kenarındaki söğüt ağaçlarının gölgesine oturduk. Buraya kadar yolun büyük bir kısmı [18v] ve özellikle köprülerin dolayları taş döşeliydi. Bulunduğumuz vadinin içinden geçen geniş bir ırmak olsaydı, güzelliğin doruk noktasına erişmiş olacaktı. Burası bana Elbe Vadisi'nin en güzel bölgelerini anımsattı.

Bataklık haline gelmiş dere yataklarında sürüler halinde ufak sivri-sinekler kaynıyor, etrafta sayısız kız böceği uçuşuyordu.

Saat 5,45'te tekrar yola çıktık. Verimli topraklarla kaplı birkaç tepeyi aşık. Bunların kuvars, *jasper* ve başka sert kayalardan ibaret damarlardan meydana gelmiş olduğunu saptadım. Bir saat sonra bir Rum köyü olan Güllü Köy'e vardık. Evlerin tümü beyaz, içinde çakmaktaşı yuvaları ve damarları bulunan, gevrek bir tür kireçtaşından yapılmış. Bahçelerde hardal yetiştiriliyor ve bitkilerin çok güzel geliştiği belli oluyor. Burada gayet leziz, tatlı bir şarap satın aldık ve bir okkasına sekiz para ödedik. Geniş bir araziye sahip bu köyün halkı çoğunlukla beyaz giysileri tercih ediyor olmalı. Tarlalarda çok güzel ekin yetişmekte.

Bu köyü biraz geçtikten sonra bir çeşmenin başında Burgaz doğumlu birkaç Slav kadınına rastladık. Bize bir testi soğuk su ikram etmek nezaketini gösterdiler. Tepemizde yanan kızgın güneşin altında uzun süre yol aldıktan sonra, bu serinlik çok makbule geçti.

Saat 8,30'da *Karaoschehobah* [Karacabeyoba] adındaki köye vardık. Köyün gerisinde katmanlar halinde dik kayalar yükselmekte. Bir dereден geçtik, solumuzda *Abullionte Güll* [Apolyont Gölü] uzanıyordu.

[19r] On beş dakika daha ilerledikten sonra Çatalağa [Çatalağıl] Köyü'nün yakınındaki Çatalağa [Çatalağıl] Hanı'na vardık. Geceyi burada geçirdik. Aslında bir ahırdan farkı olmayan hanın yanında bir kahvehane ve bir de Rum bakkal vardı. Bize birkaç yumurta pişirmesini rica ettik ve

beyaz peynirle ekmek satın aldık. Burada arpayı tarladan getirdikleri gibi atların önüne koyuyorlar. Handa birkaç Türk yolcuya rastladık. Onlar da geceyi burada geçireceklerdi. Bu han ile Bursa arasındaki yolculuğumuz sekiz saat sürmüştü.

Hanın yakınındaki *Apollonia* [Apolyont] gölü hakkında biraz bilgi edinmeye çalıştım. Kahveci bu gölden *Abulionte* veya *Apillôn* adıyla söz ediyordu. Gölün boyu altı saatte ve eni 2,5 saatte aşılabiliyormuş ve çok balık varmış. Göl, *Mahaliç* [Mihaliç/Karacabey] dolaylarında Marmara Denizi ile birleşiyormuş. Bu yörede bol miktarda sirke üretiliyor ve kayıklara yüklenerek İstanbul'a gönderiliyor. Genel olarak kayıklarla yapılan taşımacılık çok yaygın, çünkü eskiden *Rhyndaeus* [Rhyndakos] adıyla bilinen Uluabat Suyu'nun (veya Güll [Göl?]) Suyu) genişliği ve derinliği buna çok müsait.²⁶ Kahvecinin anlatığına göre, geçenlerde buradan beş-altı günlük mesafede bulunan Edremit yakınındaki Kaz Dağı'nda bir madensuyu keşfedilmiş. Burası Hadımoğlu adındaki derebeyine aitmiş. İsmail'in inançlı bir Müslüman olmadığını kısa süre sonra anladık, çünkü şarabı ve diğer ispirtolu içkileri çok sevdiğine tanık olduk. Biz daha Bursa'dan ayrılmadan önce tercümanımıza, yanımızda götürdüğümüz, *ploska* denen, ağaç oyma içecek kaplarımıza [19v] şarap doldurtmak niyetinde olup olmadığımızı sormuş. Ama bunların içinde harcanması gereken kötü bir şarap bulunduğundan, önce bunu bitirmemiz gerekiyordu. Güllü Köy'e [Gölyazı] vardığımızda, İsmail oranın leziz şarabından bolca içti. Bu akşam da konaklama yerimize gelir gelmez 40 dram konyak getirtti ve bir dikiye bitirdi. Belki sonradan yeniden getirtip onu da içmiştir.

Gece yatmak için altımıza serecek saman doldurulmuş bir yatak bile bulamadık. Kahvehanenin içinde de pirelerden ötürü yatmak istemedik. Açık

²⁶ Orhaneli Çayı, Kütahya il sınırları içinde iki ayrı kaynaktan doğar. Birinci kol başlangıçta Çavdar Suyu adıyla tanınır. Orhaneli topraklarında Atranos (Adırnaz) veya Kocasu gibi adlar alır. Mustafakemalpaşa İlçesi yakınında Balat Çayı'yla birleşir. Antikçağda Bithynia, Mysia ve Phrygia arasındaki sınır oluşturan ünlü *Rhyndakos* Çayı budur. İkinci kol, Simav yakınlarında doğar ve bölgede Aleva Çayı diye anılır. Orhaneli topraklarından geçerek Mustafakemalpaşa'ya girer. Ermet Çayı'yla birleşir ve Balat Çayı adını alır. İki kolun böylece birleşmesiyle oluşan Mustafakemalpaşa (Kirmastı) Çayı önce Uluabat Gölü'nü meydana getirir. Daha sonra kuzyedeki Uluabat Köyü yanında bir göleyağı ile denize akışını sürdürür. Göleyağı derinlik, debi ve genişliği bakımından küçük teknelerle ulaşımaya elverişlidir, karayolu ulaşımının gelişmediği dönemlerde, Göleyağı üzerinden teknelerle Uluabat Gölü'ne değin girilebilmekte ve yörede yetiştirilen ürünlerin deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmesi sağlanmaktaydı. Seetzen'le konuşan kahveci gölün Marmara Denizi ile birleştiğinden bahsederken gölden denize ulaşılabilirdiğini söylemektedir.

havada yatıp uyumak bize daha uygun göründü. Bize verdikleri doğranmış saman parçalarını hanın kapısının önünde yere serptik ve üzerine uzandık. Ama altımızdaki saman tabakası yeterince kalın değildi ve zemin çok sertti. Bir zamanlar Westfalya'da yaya olarak yaptığımız gezilerimiz sırasında geceleri üzerinde uyuduğumuz kaba ot yığınları bile bunun yanında lüks bir döşek sayılırdı ve nitekim biz de kendimizi kuştüyü yatakta yatan prensler gibi hissetmiştik. Ayrıca gece boyu atlar da çevremizde dolaştığından, biz uyurken üstümüze basacaklarından korkuyorduk. Atların kokuları da oldukça rahatsız ediciydi. Üstelik gecenin serinliğinden yararlanarak daha gün doğmadan mallarını hayvanlarına yüklemek isteyen birkaç Türk tüccarın çıkardığı gürültü de bizi uyutmadı. Kısacası, gece bizim için hiç de dinlendirici olmadı.

Hanın çeşmesinden akan su berrak olmadığı gibi, yeterince soğuk da değildi, üstelik kükürt tadı vardı. Kamu hizmetindekilerin ve çok sayıda yolcunun uğradığı binalarda sıcak mevsimde serin ve lezzetli bir su bulunmaması çok büyük bir eksiklik.

[20r] 27 Haziran (Pazartesi)

Burada karşılaştığım Türk yolcular arasında İstanbul'dan gelen ve Mihalic'a gitmek niyetinden olan *Üsbe*k [Özbek] tarikatına mensup iki derviş var. Her ikisi de mide rahatsızlığından şikâyetçi olduklarından, kendilerine bir tavsiyede bulunmamı rica ettiler. Bu dolaylarda *hornblend* kayalarına rastladık. Saat 5. 50'de yola çıktık. Hanın biraz ötesinde, Apollont Gölü'nün ortasındaki bir adacıkta görünen Apollonia Kenti,²⁷ yolumuzun solunda ve takriben çeyrek saatlik mesafedeydi. Bu kentte Türkler ve Rumlar bir arada yaşıyor. Vaktiyle, gölün çevresindeki toprakların iyi ekili olduğu zamanlarda, burası kuşkusuz çok daha güzel bir yerdi. Gene de burada doğa hâlâ çok çekici. Gölde birçok koy, yarımada ve ada var. Bir tarafı da oldukça yüksek dağlarla çevrili. Ne yazık ki insanların tahripkârlığı yüzünden zamanla bütün güzellikler yok oluyor.

Yolda 40 deveden oluşan bir kervanla karşılaştık. Grubumuz, bize katılan Türk yolcularla oldukça kalabalıklaşmıştı. Hava gayet güzeldi.

27 Gölyazı Köyü, Uluabat Gölü kıyısında gölün içlerine doğru uzanan küçük bir yarımada da kurulmuştur. Seetzen belki de bu nedenle burayı uzaktan bir ada gibi görmüştür. Tarihi, Roma dönemine kadar giden köyde Apollonia kentinin kalıntıları vardır.

İlerde bir tepenin üstünde tekrar beyaz, gevrek kireçtaşı kayalarına rastladık.

Apolyont Gölü kıyısındaki Karaağaç Köyü'nün bulunduğu ortam çok hoş.

Yolculuğumuz süresince birkaç kez gölün kıyısından geçtik. Kireçle pekişmiş muazzam konglomera katmanları dikkat çekiciydi. Bu katmanlar, göl dolaylarındaki toprakların zamanla veya aniden önemli değişimler geçirdiklerinin bir belirtisidir. Bize bir süre yoldaşlık eden iki dervişten biri [20v] Moğolistan doğumluymuş ve hem kendisinin hem de refakatçisinin göz yapısından da, Moğol halkından oldukları anlaşılıyor. Usbeki [Özbek] tarikatına mensup bir şeyh olduğunu söyleyen derviş çok konuşkan olduğundan, uzun süre çok iyi bildiği Buhara yöresi hakkında sohbet ettik. Anlattığına göre, Semerkant'ta ve Belh'te İstanbul'dan daha çok kitap varmış ve oradaki elyazması kitaplar arasında, günümüzde artık kimsenin okuyamayacağı kadar eski kitaplar da bulunuyormuş. Eğer bize anlattıkları doğru ise, Hint bilgeliğinin anayurdu olan bu bölgenin yeni zamanlarda bilgili seyyahlar tarafından ziyaret edilmemiş olması beni çok üzer. Kim bilir oradaki kütüphanelerde ne hazineler saklıdır! Gerçi şeyhin bildirdiğine göre, oraya giden yollar eşkıya saldırıları nedeniyle güvenli değilmiş, ama Türkiye sınırları içinde böyle pek çok bölge olmasına karşın, gene de buralara sürekli yolculuk yapanlar oluyor. O halde kervanlarla veya askeri koruma altında o bölgelere de gidilebilmeli. Ayrıca oranın iklimi daha ılımlı olduğundan, Avrupa'nın kuzey ülkelerinden gelen gezginlerin iklimden çekinmeleri de gerekmez. Anlatılanlardan, Buharahlının çok kültürlü insanlar olduğu izlenimini aldım. Araştırma ve öğrenme meraklısı bir gezginin buralara gitmesi için, bundan önemli bir teşvik olamaz! Özbek dervişlerinin başlıkları boyut ve biçim bakımından şeker külâhına benziyor ve benekli bir malzemeden yapılıyor. Alt kenarında ince siyah bir pervaz var. Dervişlerin başlıkları, çeşitli tarikatları birbirinden ayırt etmeye yarıyor. [21r] Yolda gene Bursa'ya gitmekte olan, tahlıl yüklü bir deve kervanına rastladık.

Çok güzel bir meradan geçerken, burada mola verip atları otlağa salmak istediler. Seyyahlar, yolları üzerindeki otlakları bütün dünyanın faydalanabileceği kamu malı olarak kabul ederler. Aynı görüşte olan İsmail

de buna göre davranma niyetindeydi. Ancak biz Uluabat Köyü'nde²⁸ bazı gözlemler yapmaya kararlıydık ve bu yüzden fazla oyalanmadan yola devam etmekte ısrar ettik. Eğer teklifimiz kabul edilmezse, onlardan ayrılıp önden gideceğimizi söyledik. İsmail bundan hiç memnun olmadıysa da, katlanmak zorunda kaldı, çünkü yolculuğumuzun asıl amacının gözlem yapmak olduğunu sürekli gündeme getiriyordum. Biraz ilerde büyük bir öküz sürüsüne rastladık. Hayvanlar çok güçlü ve iri bir cinstendi, boynuzlarının şekli ve büyüklüğü Jeverland cinsinden olduklarını gösteriyordu. Yol arkadaşlarımızdan sadece Ermeni Simon bizimle birlikte gelmeye razı olmuştu. Bir süre göl kıyısı boyunca ilerlemeye devam ettik ve yolumuzun üstünde bulunan ıssız bir hanın önünden geçtik. Buralarda kıyı hep düzdü Uluabat Köyü'nün çok yakınında, oldukça geniş ve suyu bol bir ırmağın üzerine kurulmuş olan, uzun, bir tahta köprüden geçtik. Sol tarafta, biraz uzakta, eskiden bir taş köprüünün bulunduğu görülüyordu. Köprüünün güçlü kemerlerinin günümüze kadar sağlam kalabilmiş olması, bu köprüünün bir zamanlar değerli bir yapı olduğunu gösteriyordu. Köprü çok uzundu ve Uluabat surlarına kadar uzanıyordu. Uluabat'a saat 10.30'da vardık.

Burada *Coluber* cinsi bir yılan buldum. 173 büyük pulu ve 64 ufak pulu, yani toplam 237 pulu olduğunu saptadım. Siyahımsı kül renginde sırtı boyunca biraz daha soluk renkte iki ince çizgi uzanmakta. Bu çizgilerin kenarında, enlemesine, uzunca siyah lekeler var. Sırt pulları kabarık bir hat üzerinde uzanıyor ve bunların bazıları beyzi, bazıları neşter biçiminde. Boynunun altı beyaz ve karnının beyazımsı zemini üzerinde, siyah, uzun, dört köşeli lekeler var. *Coluber* cinsinden olan yılanların çoğunda olduğu gibi, başı da [21v] pullarla kaplı. Gözleri dikey, dişleri çok ince ve sivri, ama zehir guddesi olan dişleri yok. Bu yılanın uzunluğu iki Paris ayağı ve yedi zoll kadar.²⁹ Bu yılan en çok *Coluber unicolor L.* cinsine benziyor. Ama Linnaeus sisteminde sadece çok kısa betimleniyor. Küçük hanın yanındaki kahvehaneye girdik. Hanın sahibi, köyün ağasıymış. "Köy" diyorum, çünkü bir zamanlar korunaklı, önemli bir kent olan Uluabat, şimdilerde sadece 18 hanelik bir köy haline gelmiş. Bu köyün yanından geçen akarsuyun

²⁸ Osmanlı döneminde Uluabat yerleşimi Apolyont/Uluabat Gölü yakında bir Rum köyüydü. 1864'ten sonra buraya Kafkasya Kabarvey bölgesinden Çerkezler yerleştirilerek köyün nüfus yapısı değiştirilmiştir.

²⁹ Bir Paris ayağı 32, 4 cm, bir zoll 2,51 cm.

adı Uluabat Suyu (veya Güll [Göl?] Suyu) Bize verilen ve doğru olduğunu sandığım bilgiye göre, bu akarsu Mihalıç yakınlarında Mihalıç Deresi ile birleşerek Reis Köy dolaylarında Marmara Denizi'ne dökülüyormuş.

Uluabat Köyü, gecelediğimiz Çatalağıl'dan beş saatlik mesafede. Bir sonraki konaklama yerine kadar gene bir bu kadar yolu aşmamız gerekiyor.

Burası tümüyle bir Rum köyü ve yakınında sadece bir birkaç kaloyerosun [keşişin] yaşadığı bir Rum manastırı var. Köyde kör bir çalgıcı, tambur çalarak ve şarkı söyleyerek dinleyicilerini eğlendirmeye çalışıyordu. Bence yerli usullere göre çalıp söylemesi oldukça başarılıydı. Şarkının arasında da bir şeyler anlatıyor ve herkes onu dikkatle dinliyordu. Zaten Türkler tamburu çok severler.

Buradaki evlerin tümü alçak, taş yapılar. Yer yer duvarların içine yatay olarak tahtalar da yerleştirilmiş. Demek ki buralarda duvarcılık zanaatını pek iyi bilmiyorlar. Avlular da bu tarzda yapılmış duvarlarla çevrili. Duvar taşları arasında eski güzel binalardan kalma mermer sütun parçaları ve sütun başlıkları da gözüme çarptı [Bkz. ek metin: Bu ek metin 23a'dadır].

[23ar] 27 Haziran'a Ek. [Ek Metnin Başlangıcı]

Biz gözlemlerimizi yaparken, yakınımıza iki Rum kadın geldi. Her ikisinin de görünüşünden, fakir ve muhtaç durumda oldukları belli oluyordu. Kadınlar bir süre çalışmalarımızı seyrettiler, sonra ikisinden biri yüzünde yalvaran bir ifadeyle bize yaklaştı: "Siz Frenksiniz," dedi, "Frenkler gizli definelerin saklandığı yeri bulurlar. Siz de herhalde define bulmak amacıyla buraya geldiniz. Ne olur, bulduğunuz altınların bir kısmını bize verin. İnanın çok muhtaç durumdayız!" Biz bu kadınların saflığına güldük ve onlara define aramadığımızı ve definelerin yerini keşfedecek kadar bilgili olmadığımızı açıkladık. Belli ki, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da, fazla emek sarf etmeden kısa yoldan zengin olma içgüdüğü insanlara egemen olmuş. Her yerde batıl inançlar, bir uyuşturucu etkisi yaparak insanların aklını, mantığını bulandırıyor.

Bu dolaylarda saf mermerden yapılmış sütun gövdelerine ait parçaların etrafa saçılmış olduğu dikkatimi çekti. Eski güçlü kent

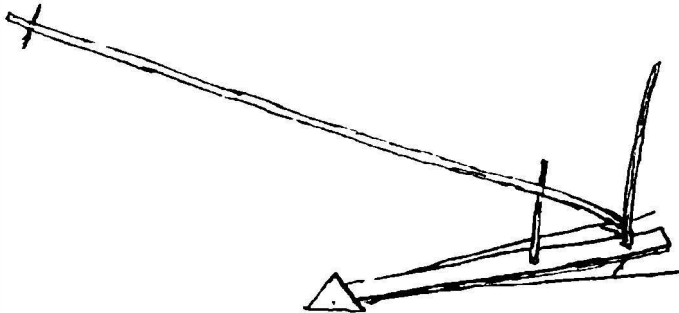
surlarının harabelerindeki birkaç kulenin bazıları yuvarlak, bazıları üç veya beş köşeli. Kent surlarının Yunan [Bizans] imparatorları tarafından yaptırıldığını sanıyorum. Herhalde Roma ve Eski Yunan döneminden kalma eserler değiller. Ama gene de burada eskiden yerleşmiş olan ulusların inşa ettikleri binaların da kalıntıları ve yıkıntıları her tarafta görülüyor. Uluabat veya *Yüll-Su* (Gül Suyu?), Romalılar zamanında *Rhyndaeus* [Rhyndakos] adıyla bilinmekteydi ve eski tarihte oldukça ünlüydü. [Ek metnin sonu]

[22r] Uluabat'ta yaptığımız karşılaştırmalı gözlemler:
[Buradaki ölçümler çeviriye dahil edilmemiştir.]

Bir rastlantı sonucu kapıldığım bir kuşkudan ötürü, öğleden sonra ölçülen değerlerle, aynı yerde öğleden önce ölçülen değerlerin birbirine uygun olduğundan emin olmak istedim. Belki hesapları yapan astronom bu konuda bir karara varabilir. Aksi halde karşılıklı uygunluk konusunda güvence veremeyeceğim. [?]

[Buradaki ölçümler çeviriye dahil edilmemiştir.]

Uluabat'da, Anadolu'da tarlaları sürmek için kullanılan bir saban gördük. Bunun çizimini de notlarıma ekliyorum. (Sabanın çizimi) Görüldüğü gibi, bu âlet ile Meklenburg'da kullanılan "kancalı saban" arasında büyük bir benzerlik var.

Bulunduğumuz yerde, açlığımızı tavuk çorbası, pilav, yoğurt ve pekmez ile giderdik.

[22v] Uluabat, geniş bir vadide bulunuyor. Bu vadi *Abulionte* (Apol-yont) Gölü'ne kadar uzanıyor. Buralarda pek çok leylek gördük. Konakladığımız yerin sahibi beni eski kent surlarına kadar götürmeyi teklif etti. Surların büyük bir kısmı sağlam kalmış. Bana eskiden bir Rum kilisesinin bulunduğu yeri de gösterdi. Yakınında bir de ayazma, yani kutsal bir su kaynağı bulunuyordu ama kayda değer bir özelliğe sahip değildi. Duvarda taşın içine bir haç işareti işlenmiş olduğu hâlâ belli. Ayrıca şu yazılar da görülüyor:

1. OTHPHAKA. IAΦECΩ CAM APIHCI

Bu yazıtın bulunduğu eski bir taşın, geçmişteki bir bina harabesinden alınıp bu duvara yerleştirilmiş olduğunu tahmin ediyorum. Belki de bu duvar eski Hristiyan Yunan [Bizans] imparatorları zamanında inşa edilmiştir.³⁰

2. I O M VHA
IOYT

Duvarın içinde gördüğüm bu yazıtın dışında, başka bir yerde, taşların arasına bir heykel başının yerleştirilmiş³¹ olduğunu keşfettim.

Daha sonra buradaki Rum manastırına gittik. Burada da duvar örülürken, içine üzerinde yazı olan bir taş yerleştirilmiş.

3. I M A Z O Y L I M Π L K A I I
I O Σ Θ E ω K T H T O Y M
M Φ C P O I I

Üzeri yazılı bu yıpranmış taş da meydandaki duvarın içine yerleştirilmişti.³²

4. Meydanda bulunan çeşmenin önündeki küçük yalağın uzun yüzeyinde şu yazıt bulunmaktaydı:

³⁰ CIG II 3703 –Abn.

³¹ CIG II 3704 –Abn.

³² Hakkında yayın yapılmamıştır –Abn.

ΕΡΕΙΧΑΝΟΥ - - - Ε-ΑΥΤΩΖΩ
 ΒΙΩ·ΑΙΑ·ΣΕΡΒ·ΕΥΕΥΧΙΑ·ΥΩ
 ΑΥΤΑ·ΩΙΟΝ·ΗΣΙΜΙΧ - - - -
 ΒΙΩΑΥ·ΤΟΥ·ΑΥΡ·ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΑ·ΚΩΕ
 ΥΓΟΜΩΟΥΑΥ·ΡΑΥΔΑΛΩΑ - - - -
 ΠΙΑΔΗΚΤΟΙΕ·ΘΡΕΠΤΟ·ΕΝΥ·
 ΑΛΥΠΙΑΝΩ·ΚΕΥΤΥΧΙΑΝΙ -
 ΕΙΔΕΠΟΤΕΕΙΣΜΕΤΑΠΤΜΣΙΝΕ
 ΣΤΑΙΟΑΓΡΟΣ·ΩΔΗΠΟΡΟΥΝΤΙ
 ΜΗΔΕΝΙΕΤΕΡΩΣΟ
 ΝΕΙΝΑΙΔΕΣΠΟΤΕΥΣΑΙΤΟΥ
 ΜΗΜΑΤΟΣ·ΗΕΤ
 ΤΑΙΠΑΡΑΤΟΥΣΕΝΕΤΡΑΜΕ
 ΣΕ·' - - ΥΝΔΩΣ - -

Gösterişsiz bir bina olan manastırın dışı köyün diğer evlerinden farksızdı. Burada sadece iki Rum rahip yaşıyor ve pek bolluk içinde olmadıkları da her hallerinden belli oluyor. Rahiplerden biri, daha önce bir seyyahın isteği üzerine yalağın üzerindeki yazıtın bir kopyasını çıkardığını anlattı. Bize karşı biraz kuşkulu davrandı. Herhalde casus olduğumuzu sanmıştı. Zaten Rum din adamlarının kafalarının içi çoğu kez karanlık düşüncelerle doludur.

Saat altıda Uluabat'tan ayrıldık. Yolumuz, Uluabat Suyu'nun aktığı başka bir vadi üzerinden Mihalıç'a doğru uzanıyordu. Tarlalarda köylüler hasatla meşguldü. Ekinleri biçen adamlardan biri, elinde bir demet arpayla koşa koşa yanımıza geldi ve hasadın ilk demeti olduğunu söyleyerek bize sundu. Bu bir saygı gösterisiydi ve biz de onu ödüllendirdik.

Bu vadide de kümeler halinde pek çok leylek gördük. Kümelerin birinde en az 150 leylek vardı. Leyleklerin bolluğuna şaşmakta ne kadar

haklı olduğumu kanıtlamak için bu sayıyı bildiriyorum. Bu göçmen kuşların buraya geliş ve buradan ayrılış tarihlerini sormaya fırsatım olmadı.

[23v] Buralarda çok fazla çekirge de var. Aralarında büyük, yeşil çekirgeler de bulunduğunu fark ettim.

Öğle üzeri hava sıcaklığı çok artıyor, ama akşama doğru denizden esen rüzgâr sayesinde ortalık serinliyor.

Vadinin içinden geçen bir su yolu Mihaliç'a doğru uzanıyor. Belli aralıklarla yerleştirilmiş olan dikili taşlardan, buradan bir suyunun geçtiği yerler belli oluyor. Bu dikili taşların bazıları yıkılmışsa da, bir zamanlar bulundukları yerler, temel taşlarının kalıntılarından anlaşılıyor. Suyu bir dağdan kente kadar iletmekte olan bu uzun suyunun çok pahalıya mal olduğunu tahmin ediyorum. Günümüzde bu suyunun artık kullanılacak durumda olmaması yüzünden, Mihaliç kasabası bu kaynak suyundan yoksun kalıyor.

Yolda gene atlardan ve develerden oluşan bir kervana rastladık. Buraları güvenli bölgeler olduğundan, kervanlardaki insan sayısı oldukça az. Kentler arası yolların güvenceli olmadığı bölgelerde ise durum çok farklıdır. Oralarda yolculuğa çıkmak zorunda olanlar, kalabalık kervanlara katılırlar, çünkü eşkiya saldırısına uğradıklarında, onlara toplu halde karşı koyabilme olanağı yolcuya güven vermektedir.

[Birinci kitabın sonu.]

[Birinci kitabın başında, Seetzen'in günlüğünde adı geçen yerleri gösteren bir harita bulunmaktadır.]

[İkinci Kitap: s. 413]

Küçük bir köy olan *Tschellitschitsch*'ye [Çeltikçi] vardığımızda saat on olmuştu. Ama saat hesabını hâlâ, yerel saate kıyasla 1-1,5 saat ileri olan kronometreye göre yaptığımı da belirtmeliyim. Bu küçük köy sadece 30 haneden ibaret ve ahalisinin tümü Türk. Köyün girişinde birçok ağacın gölgelediği küçük ve sevimli bir han gördükse de, içeride [24r] kimseye rastlamadık. Geceyi geçirmek için köyün içinde bulunan, küçük ama diğerine kıyasla daha düzgün görünen bir hanın avlusuna yerleştik. Ayın ve yıldızla-

rın parlak ışığı, bu gecenin olağanüstü güzel olacağını müjdeliyordu. Yere hasırlar serildi ve ateş yakıldı. Akşam yemeği olarak süt, yumurta ve tereyağı getirttik. Tercümanımız bize bu malzemeden güzel bir yemek hazırladı. Daha sonra, geceleyin üzerinde yatabilmek için Türk hancıdan, bize biraz saman getirmesini istedik. Fakat o bu isteğimizi yerine getiremeyeceğini, samanların arasında dolu başakların bulunabileceğini, bu yüzden samanın üzerine yatmanın günah olduğunu söyledi. Onun bu batıl inancı yüzünden rahat bir uykudan yoksun kaldık.

Ertesi gün erkenden yola çıkmayı tasarladığımızdan, hancı ile daha akşamdan hesaplaşmak istedikse de, hancı bizden para istemediğini söyledi. Sanırım, böyle tok gözlü davranırsa, daha bol para alacağını umuyordu. Fakat bu sefer yanılmıştı. Ona, çok zengin olmadığımızı bilmesini ve bize buna uygun bir fiyat bildirmesini söyledik. Hancı gene de kem-küm etmeyi sürdürüyordu. Ama laf arasında bir İngiliz lordunun kendisine bir tek tavuk için on beş kuruş ödediğini açıkladı. İngilizlerin canı cehenneme! Nereye gitseler, hiç düşünmeden han sahiplerine dağıttıkları avuç dolusu parayla onları şımartıyorlar ve bu yüzden daha fakir ülkelerden gelen seyyahları zor duruma düşürüyorlar! Belli ki bu yörelerde artık konuk ağırlama geleneği kalmamış. Gerçi Türkler para istemekten çekinir gibi görünürlerse de, bu davranışları gereğinden daha bol para alabilme umudundan kaynaklanıyor. Sık sık böyle durumlarla karşılaştığım için bu kanıya vardım.

[24v] 28 Haziran (Salı)

Bu köyden saat 5.30'da ayrılıp yolculuğumuza devam ettik.

Bursa'dan buraya kadar sürekli tahıl yetiştirmeye müsait verimli topraklar üzerinden geçmiş, koyun ve sığır sürülerine de rastlamıştık. Ama Üsküdar'dan buraya gelene dek bir tek domuz bile görmemiş olmamız dikkatimizi çekmişti. Ayrıca bu yol boyunca sadece bir tek kaz görmüştük.

Çeltikçi'den itibaren yolumuzun üzerinde biraz daha yüksek tepeler belirmeye başladı, zeytin ve dut ağaçları, üzüm bağları azaldı. Bir saat sonra bir dereden geçtik ve az sonra Dereköy'e vardık. Buradaki alçak ağaçların ve damların üzerinde leylekler yuva kurmuşlardı. Tarlaların her tarafında tek

tek ceviz ağaçları vardı. Vadi giderek daraldı ve her iki yanımızdaki dağların yüksekliği arttı. Artık toprağın daha az işlendiği de göze çarpıyordu.

Susurluk Çayı bir süre sağ tarafımızda akmaya devam etti. Yatağı geniş ve kumluydu. Yağmurun bol olduğu mevsimlerde yatağından taşıdığı belli oluyordu. Kısa bir süre buralarda nadiren rastlanan kumlu arazi üzerinde ilerledik. Irmağın kumla kaplı kıyıları kaplumbağaların üremesine çok müsait bir bölge olmalı ki, buralarda *Testudo graecia* L. cinsi kaplumbağalara çok sık rastladık.³³ Bu kumlu zemin, *tamarisc* çalısının yetişmesine daha müsaittir. Romalılar döneminde Susurluk Çayı'na *Granicus* [Granikos] deniyordu. Bu ırmağın kıyıları [25r] pek çok önemli savaşa sahne olduğundan, uzak ülkelerin halkları da adını bilmektedir.³⁴ Zaten Susurluk Çayı bu ününü sadece tarihi olaylara borçludur, çünkü büyüklüğü, gücü ve güzelliği nedeniyle böyle bir üne kavuşması pek de mümkün değil. Atlarımız bizi ırmağın öbür yakasına geçirdi. Irmak oldukça geniş olmakla beraber, suyu ancak atların karnına kadar geliyordu. Karşı yakada bu akarsuya adını veren Susurluk Köyü bulunuyor. Buraya saat 8.15'te vardık. Çeltikçi'den dört saat mesafede olan bu Türk köyü, 130 haneden ibaret ve içinde bir de cami bulunuyor. Bu köyde beyaz mermerden yapılma sütun parçaları gördüm. Köylüler, çört breşinden yapıldığını saptadığım eski bir lahdin içine su doldurmuşlar yalak olarak kullanıyorlar. Susurluk'ta, yolcuların yatıp gecelemesine hiç de uygun olmayan, iki küçük, karanlık, bakımsız han bulduk. Bu hanların tek beğenilecek yanı, kapı girişlerinin güzel kesme taşlardan yapılmış olmasıydı. Buranın yerlilerinden öğrendiğimize göre, söz konusu akarsu, *Semav* [Simav] denen yerden fışkırıyormuş. Mola verdiğimiz bir kahvehanede yemek bulamadık. Oysa doğru dürüst bir yemeğe hasret kalmıştık. İsmail, köyde sağa sola dandıktan sonra, nihayet bize iyi bir yemek pişirmeye hazır olan başka bir kahveci buldu. Bu adam bize nefis bir çorba, iki haşlanmış tavuk, pekmez, elma hoşafı ve yemek üstüne peynir ikram etti. Burada böyle mükemmel bir yemek bulmamız güzel bir sürpriz oldu. Kahveci bizi köyden beş dakikalık mesafede bulunan

33 Söz konusu olan *testudo graeca ibera* cinsi kara kaplumbağasıdır (Pallas, 1814) –Abn.

34 Susurluk Çayı'nın antik dönemdeki ismi Makestos'tur. Granikos, Biga Çayı'nın antik dönemdeki ismiydi. Granikos Savaşı bu çayın yakınlarında MÖ 344'te yapılmış ve Büyük İskender komutasındaki Makedon ordusu, Pers ordusunu yenmişti.

bir bahçeye götürdü. Buradan rahatça gözlemlerimizi yapabilme olanağını da bulduk. Sahibi Türk olan bu bahçede öğleden evvel yaptığımız gözlemlerde şunları saptadık:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Bulunduğumuz bahçe gayet bakımlıydı. Bahçenin sulanması için, bir at tarafından döndürülen ve üzerine sandıkların [paletlerin] yerleştirilmiş olduğu bir su çarkından ibaret tulumba sistemi kullanılıyordu.

Buradan iki saat mesafede bulunan Mahna [?] adındaki bir köyde birçok yazıt bulunduğunu öğrendik.

Köyün yakınından bir göçebe kafilesi geçti. Kadınlar, çocuklar ve erkekler atlara binmişler, dağdaki yaylalara taşınmaktaydılar.

Bu dolaylarda bir Türk ulakla karşılaştık. Görevinin alameti olarak bacaklarına pirinç madeninden yapılmış birkaç çingirak takmıştı. Başında ki yeşil sarık, bir şerif³⁵ olduğunu gösteriyordu. Rodos Adası'ndan gelmekte olan ulak, İstanbul beyefendilerinden birine mektup götürüyordu. Bu hizmet karşılığında kendisine 50 kuruş ödeniyor.

Yan yana yapılmış olan iki hanın damında dokuz leylek yuvası vardı.

Saat 2.30'da yeniden yola çıktık. Kısa süre sonra çok dar bir vadiye ulaştık. Dağların yamaçları kısa çalılarla kaplıydı. Buralarda ekili toprağa çok az rastlanıyor. Dağların eteğinde [26r] sert taşlardan oluşan kalın katmanlar dikkatimi çekti, bunlar yer yer yapıstırıcı bir malzemeyle birbirine pekiştirilerek sıkı bir konglomera haline gelmiş. Arada da birçok kahverengi jasper kayası yükselmekte. Burada iri başparmak kalınlığında bir yılan buldum. Kuyruğu ve vücudunun bir kısmı kopmuştu. Karın bölgesinde 99 pul kaldığını saptadım. Yılanın pulları neşter biçiminde olup, alt kısmı beyaz ve sırtı kurşuni renkte. Pulların orta kısmı beyazımsı ve kenarlara doğru koyulaşarak kurşuni renge dönüşüyor. Başı da iri, sert pullarla kaplı. Gözleri mavi, iris ise altın sarısı renginde ve parlak. Burun delikleri oldukça büyük. Gövdesinin tümü, üzerine cila dökülmüş gibi parlıyor. Belki bu yılan *Coluber*

35 Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'nın oğlu Hasan'ın soyundan gelenlere şerif, diğer oğlu Hüseyin'in soyundan gelenlere seyid denirdi ve bunlar başlarına yeşil sarık sararlardı.

cinareus L. cinsinden olabilir.³⁶ Ama bunu kesin olarak saptamak mümkün değil. Bulduğum yılanı elimde taşıyamayacağım için, bir mendilin içine sardım. Biraz daha ilerledikten sonra uzaktan bu dağlarda yaşayan Yörüklerin kurmuş oldukları çadırlardan ibaret üç göçebe köyü gördük. Süt satın almak istediğimizden, o sırada elinde süt dolu bir kap tuttuğunu gördüğümüz Yörüklerden birine doğru atlarımızı sürdük ve sütü ondan satın aldık. Adamın gözü, elimdeki mendilin içinden sarkan yılanı takıldı. Yılanın kuyruğu ve vücudunun büyük bir kısmı kopmuş olduğundan ve yarası da henüz taze görüldüğünden, adam tercümanımıza beni göstererek: “Yoksa bu adam yılan mı yiyor?” diye sordu. Bu soru bizi çok güldürdü.

Biraz sonra, saat 3.15'te, Susurluk Çayı'nın geçtiği çok dar ve ıssız bir vadiye ulaştık. Akarsuyun sağ kıyısı boyunca dev boyutlu dimdik kayalar yükseliyordu. Kayalar sanki parçalanarak birbirinden koparılmış oldukları izlenimini uyandırıyorlardı; yer yer de aşağı doğru sarkıyor, her an kopup yere yuvarlanacakmış gibi görünerek yolumuzu kesiyorlardı. Bir set görünümünde çok dik bir kayanın tepesinde eski bir kalenin yıkıntılarını gördük. Kalenin iki kulesi ayırt edilebiliyordu. Kayalar gevrek, beyaz kireçtaşıydı. Bu dar dağ geçidine Demirkapı deniyor. Biz yolumuzun devamında iki kez ırmağın içinden geçmek zorunda kaldık. Havanın sıcaklığı yüzünden, belki 150 baş hayvandan oluşan bir manda sürüsü serinlemek için ırmağa girmişti ve suyun yüzünde sadece kafaları görünüyordu. Birkaç yüz sığır da aynı amaçla dizlerine kadar suya girmişlerdi. Mandalar sıcağa karşı sığırlardan daha duyarlı olduklarından, su bulamazlarsa çamurların içinde yuvarlanırlar, ya da çamurun içinde hareketsiz yatarlar.

Burada seyrek olarak gördüğüm ekin tarlalarında ekin demetlerinin dış çevresine dikenli çalılar yığılmışlardı. Böylece o dolaylarda otlayan hayvanların biçilmiş ekinlere zarar vermelerini önüyorlardı.

Bir süre sonra bir otlığa vardığımızda, yarım saat mola verdik ve yorgun atlarımıza karınlarını doyurma fırsatı tanıdık. Bu otlaktaki bitkileri incelediğimde, yumru biçiminde kökü olan bir ot buldum. Yolumuzun solunda sivri tepeli dağlar uzanmaktaydı.

36 Bu yılan yetişkin bir *Dolichophis jugularis* (Linnaeus 1758) olabilir. Burada sözü edilen ve iri bir baş-parmak kalınlığında olan sürüngenin pullarının rengi henüz tam yetişkin olmadığını göstermektedir –Abn.

Saat 7.30'da bir nöbetçi kulübesine vardık. Nöbetçi bahşış istedi. Böyle bir hakkı olup olmadığını bilmediğimizden, parayı ödedik. Bu yüksek sıradağlarda yer yer koyu yeşil renkli damarlara rastladım ve bunların porfir, *jasper*, kuvars gibi kayalardan ibaret olduğuna hükmettim. Dikkatimi çeken durum, dağların oldukça yüksek bir yerinde birkaç ayak genişliğinde, irili ufaklı, etrafı yuvarlaklaşmış taşlardan oluşan bir konglomera katmanının bulunması.

Saat 9.45'te sıradağların en yüksek sırtının bulunduğu yere vardık ve burada geceyi geçirmeye karar verdik. Etrafta ne bir ev vardı, ne de bir kulübe. Bir rastlantı eseri olarak, burayı durak yeri olarak seçmiş olan ve geceyi bir ateşin etrafında geçirmeye niyetlenen küçük bir kervana rastladık. Katırlar koyun yünü yüklüydü ve bu malı Bursa'dan Balıkesir'e götürüyorlardı. Biz de onların yakınında, geceleyin rüzgâra karşı siper vazifesi göreceğini umduğumuz bir dikenli çalının dibinde konaklamaya karar verdik. Gece etrafın ay ışığıyla aydınlanması bizi sevindirdi. Akşam yemeği için yanımızda hiçbir malzeme yoktu ve bu ıssız dağlarda yiyecek bulmak da mümkün değildi. Kuru ekmek ve taze hıyarla yetinmek zorundaydık. Ama aç olunca, en basit yiyecek bile insana lezzetli geliyor. Sudan başka bir içecek de bulamadık.

Susurluktan buraya kadar altı saatte gelmiştik.

29 Haziran (Çarşamba)

Güneş doğmadan önce, kronometreye göre saat beşte, kervanla birlikte yola çıktık. Ben ayağı topallayan atımı, tercümanımızın daha sağlam olan atıyla değiştirmiştım. Bundan sonra yolumuz hep bayır aşağı devam ediyordu. Uzun bir sıra halinde yürüyen katırların çingirakları bu ıssız ortama canlılık katıyor ve yolculuğumuzu şenlendiriyordu. Etrafında birçok atın otlamakta olduğu bir çadırın önünden geçtik. Bu atlar büyük bir olasılıkla bir Türk beyefendisine aitti ve atların bakıcıları bu çadırda barınıyordu.

Daha ilerde bu dolayların çobanlarının ıssız mezarlarının önünden geçtik. Sol tarafımızdaki çukurluk bir yerde gördüğümüz su değirmeni, bu mevsimde suların azlığı nedeniyle çalışmıyordu.

Dağların eteklerine vardığımızda, Demirkapı'da gözüme ilişen kireçtaşına [27v] tekrar rastladık. Romalı yazarlar bu heybetli sıradağlardan *Mons Timnus* adıyla söz etmektedirler.

Saat 7.30'da *Mendoreh* [Mendehora³⁷] Köyü'ne vardık. Bu Türk köyü her tarafa doğru açık olan ve bol tahıl yetişen bir vadide bulunuyor. Bazı kişiler bu köyden *Mendekoria* adıyla söz ediyorlar.

Mihaliç'tan itibaren ünlü derebeyi Karaosmanoğlu'nun³⁸ toprakları başlıyor. Bu bey, adalet severliği ile ün salmış. Arazisinin güvenliğini birkaç yüz *bewaend* [bendesî?] sayesinde sağlıyor. Bunların mükemmel savaşçılar olduklarını söylüyorlar. Fakat eğer adalete aykırı bir davranışta bulunurlarsa, ağır cezalara çarptırılıyorlarmış. Karaosmanoğlu, kendisine ait toprakların güvenliğini sağlamak için çeşitli yollara başvuruyormuş. Eğer kendi topraklarından geçen bir yolcunun malı çalınırsa, zararını kendi hazinesinden karşılıyormuş. Ama bu zararın sorumluluğu emrindeki yöneticilere ait olduğundan, yapılan bu harcamayı onlara ödettiriyormuş. Bu derebeyi çok zengin bir mal sahibiymiş ve Babîâlî'ye bağlı bir tımar sahibi olarak her yıl belli bir vergi ödüyormüş. İstanbul'un üst düzey kişileri onu çok kıskanıyorlarsa da, o öylesine güçlü bir konumdaymış ki, kellesini uçurtmaya kimsenin gücü yetmiyormuş. Ailesi 66 yıldan beri bu bölgenin sahibiymiş.

Bir Türk kahvehanesine girdik. Buralarda kahvecilerin hepsi Türk. Kahvehanenin karşısında küçük bir han vardı ve hanın damında –duyanlar inanmayacaklardır– 45 leylek yuvası saydım. Mendehora, gecelediğimiz dağ başındaki yerden iki saatlik mesafede bulunuyor.

[28r] Bu dolaylarda, korkunç gıcırtılar çıkaran iki tekerlekli arabalar kullanıyorlar [kağrı]. Arabaların önüne öküzler koşuluyor. Mendehora dolaylarında ilk kez pamuk tarlaları gördük. Sapları ayıklanmış ham pamuğun bir kısmı, okkası iki kuruşa İzmir'e satılıyor. Bir kısmını da burada değerlendirip, bol miktarda kaba, beyaz bezler dokuyorlar. Bu bezden don, gömlek gibi giyecekler yapılıyor.

37 Stefanos Yerasimos'un *Tournefort Seyahatnamesi* için yazdığı dipnota göre burası 18. yüzyıl başındaki "haritalarda Mendehora adıyla yer almaktaydı. 18. yüzyılın ortalarında buradan geçen Egmont köyden Mandahori (Rumcada çitle çevrili köy demektir) adıyla söz eder." (*Tournefort Seyahatnamesi*, İkinci Kitap, s. 243, dipnot 10, İstanbul 2005, Kitap Yayınevi).

38 Karaosmanoğlu ailesi 17. yüzyıldan itibaren bir ayan ailesi olarak ortaya çıkmış, Akhisar, Manisa ve çevresinden başlayarak zamanla Ege Bölgesi'nin tamamı üzerinde hâkimiyet kurmuştu. Aile özellikle III. Selim (Seetzen'in Anadolu'da bulunduğu sıradaki Osmanlı padişahı) ve II. Mahmud dönemlerinde Osmanlı Devleti ile zaman zaman çekişmelere girmiş, zaman zaman da işbirliği yapmıştı.

Tournefort bu yöreden *Mandragoia* adıyla söz etmiştir.

Saat 8.15 dolaylarında tekrar atlarımıza binerek yola devam ettik ve kısa süre sonra küçük bir akarsudan geçtik. Bu dolaylarda çok mısır ekiliyor. Buna “Türklerin buğdayı” da diyorlar. Yolumuzun üstünden bir yılan geçti, ama yerdeki bir çatlağın içine girdiğinden onu yakalayamadım.

Yaklaşık bir buçuk saat sonra, yolumuzun sağ tarafında kalan Balıkesir’in yakınından geçtik. Orada büyük bir panayır vardı.

Saat 9.30’da Aslanköy’ün mandırasına vardık. Yolun sağındaki tepenin yapay [tümülüs] olduğunu tahmin ediyorum.

Saat 11.45’te Mendeğora’dan üç saatlik mesafede olan *Tschaisch* [Çağış] Köyü’ne [bugün Çağış Bucağı] vardık. Köyün yöneticisi, Karaosmanoğlu’nun, göçebe bir halk olan Yörüklerden olduğunu açıkladı. Buranın kahvehanesinde onun bendelerinden üç kişiye rastladık. Düzgün giyinmiş olan bu ağırbaşlı tavırlı adamlar, savaşçılık dışında başka bir zanaatla ilgilenmiyorlar. Her birinin atı var. Karaosmanoğlu onlara iyi bir maaş ödüyormuş. Onların anlattığına göre, Karaosmanoğlu, Rumeli’de başkaldıran eşkıyaya karşı 10.000 kişilik bir ordu yollamış. [28v] Türkler böyle konularda abartmaya eğilimli olduklarından, bana bildirilen sayıya bir sıfırın fazladan eklenmiş olması muhtemeldir.³⁹ Bazı kişiler Karaosmanoğlu’nun sürekli 30.000 kişilik bir orduyu sefere hazır durumda bulundurduğunu bile ileri sürüyorlar. Adamlarından karşılaştıklarımız, Karaosmanoğlu’nun maaşlarını ödediği ve tayınlarını verdiği bendelerinin 500 kişiden ibaret olduğunu bildirdiler. Daha gerçek bilgilere sahip olduğunu iddia eden İzmirli bir yolcu ise, bendelerinin sadece 100 kişiden ibaret olduğunu iddia etti.

Bize yemek olarak pilav ve pekmez ikram ettiler. Demek ki, bu yiyecekler buranın ulusal yemekleri... Pirincin bir okkası 26 para.

Köy halkı Türkler dışında birkaç Bulgar ailesinden ibaret.

Burada yaptığımız astronomi gözlemleri daha sonraki sayfalarda kayıtlıdır.

39 Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa’nın, 1794’te Uşak Voyvodası Acemoğlu Ahmed’in isyanının bastırılmasında rol oynadığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti 1790’da Acemoğlu Ahmed’den, devam etmekte olan Osmanlı-Rus Savaşına 800 asker göndermesini istemişti. Yani Seetzen, Karaosmanoğlu’nun gönderdiği asker sayısı olarak ileri sürülen 10 bin rakamından bir sıfır atmakta haklı olmalıdır.

Saat beşte köyden ayrıldık. Kısa süre sonra bir dağa tırmanmaya başladık. Bu dağ beyaz, gevrek kireçtaşındandı. Tepeler bodur ağaçlarla, çalılıklarla kaplıydı.

Saat 6.45'te gene küçük bir nöbetçi kulübesine vardık ve burada da her birimiz için on para ödememizi istediler. Bu paranın oradaki nöbetçinin geçimini sağlamak için mi ödendiğini, yoksa Karaosmanoğlu'nun bu vergiyi kendisi için mi toplattığını öğrenemedim.

Yolumuzun geçtiği tepede bol miktarda *kalsedon*⁴⁰ ve *agat*⁴¹ taşları gördüm. Adamın biri, yol üstündeki taşları temizliyordu. Böylece, Osmanlı Devleti sınırları içinde ilk kez yol bakımı ile uğraşan bir adama rastlamış olduk.

Bir süre sonra sağ tarafımızda çok güzel bir vadi göründü. Vadinin ortasından bir ırmak kıvrımlar çizerek akmaktaydı.

[29 r]

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Bulutlar tüm karşılıklı değerleri saptayabilmemizi engelledi.

Saat on ile saat iki arasında ısı en yüksek seviyede. Öğleden sonra çıkan serin bir rüzgâr havayı tazeliyor.)

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Bu vadiyi çeviren yüce dağların ötesinde bunlardan daha yüksek dağlar seçiliyordu. Yakınımızda çıplak bir kayadan ibaret bir tepe yükseliyordu. Yolumuz ıssız, çorak dağlardan geçiyordu.

Saat sekizde Babaköy adındaki Türk köyüne vardık ve burada gecelelemeye karar verdik. Bize konaklayabileceğimiz çok küçük bir han gösterdiler. Ortalıkta pek çok tavuk dolaşmasına rağmen, köy halkı bize bir tavuk bile satmaya razı olmadı. Oysa bana Türk konukseverliğini çok övmüşlerdi! Çaresiz, kıt kanaat açlığımızı gidermeye çalıştık.

Köydeki evlerin tümü taştan yapılmıştı, damları düzdü. Bu inşaat tarzında, evin tavanındaki kalasların üzerine önce çaprazlama ince tahtalar yer-

⁴⁰ Kalsedon: Ana maddesi silisik asit olan beyaz veya renkli ince lifli mineral. Bazalt kayalarının içindeki boşluklarda, böbrek biçiminde, üzüm salkımına benzer şekillerde veya katmanlar halinde rastlanır. (DTV-LEXIKON 1966, Chalzedon) –Abn.

⁴¹ Agat: Çeşitli renklerde ince katmanlardan oluşan bir çeşit kalsedon. Özellikle porfir ve Mandelstein kayalarında boşlukları dolduran malzeme olarak bulunur. (Achatmandeln) DTV-LEXIKON 1966, Achat) –Abn.

leştiriliyor ve bunların üstüne bir kat dayanıklı ot döşeniyor. Otların üstü mar-nlı kil ile kaplanıyor ve bunun üstünden küçük bir silindir [loğ taşı] geçirilerek bu katman iyice sıkıştırılıyor. Damların hepsinde böyle bir silindir gördük.

30 Haziran (Perşembe)

Bu köyden saat altıya on dakika kala ayrıldık. Yolumuz bir gün önce söz ettiğim kayalık tepeye tırmanıyordu. Bu kayanın alt kısmı kireçtaşından üst kısmı ise *wacke*⁴² adı verilen kurşuni renkli bir çeşit kum taşıydı. Ben, düğ hazretlerinin koleksiyonu için bu taşlardan birkaçını yanıma aldım.

Bir yerde büyük bir blok halinde *hornstein* [*hornstein* / boynuztaşı] denen türden bir kaya yükselmekteydi.

Saat 6.40' da *Tschekerdelih* (?) adında, ahalisi Türk olan bir köye vardık. Burada güzel inşa edilmiş birkaç ev dikkatimi çekti.

Yolumuz, üzeri çalılarla kaplı tepelerden geçiyordu. Burada yaşayan insanların bu geniş ormanları, bir tek ağaç bile bırakmamak üzere yok etmelerine ve her yerin kuru çalılarla kaplanmasına meydan vermelerine şaşıyorum. Bu tahripkârlığı şu nedenlere bağlıyorum:

- a. Bazı yörelerde ipek böceği üretimi için uzun, körpe dallara ihtiyaç olduğundan, meşe ağaçları, taze sürgünler vermeleri için sürekli diplerinden kesiliyor.
- b. Ülkenin hiçbir yerinde ormanlar, koruma ve gözetim altında değildir. Herkes [zor] istediği yerden, istediği kadar odun kesiyor. Özellikle odun kömürü yapmak için çok miktarda ağaç yok ediliyor.
- c. Uzun süredir ağaçlar diplerinden kesildikleri için, giderek kökler yeni fidanlar üretme gücünü yitirmişlerdir ve bu köklerden ağaç yerine bodur çalılar meydana gelmektedir. Ayrıca tohum üreten ağaçların korunmasına da önem verilmediğinden, tohumlardan yeni ağaçların oluşmasına olanak tanınmamaktadır.

Bu tedbirsizlik birkaç nesil boyunca devam ederse, giderek bütün ağaç cinsleri yok olacak ve geriye sadece kısa boylu çalılar kalacaktır. Aslın-

42 *Wacke* kumtaşına yakın bir kaya türüdür. Günümüzde *grovak* diye adlandırılmaktadır –Abn.

da bu bölgedeki topraklar verimsizdir. Verimli olmaları için yeterli oranda nem gerekmektedir ve bu nemi de, toprağın yüzeyini gölgeleriyle koruyan ağaçlar sağlar. Eğer toprağın yüzeyi giderek çıplaklaşır ve güneş ışınlarına maruz bırakılırsa, geçmişteki verimlilik çoraklığa dönüşür. Çevrede gördüğüm bodur meşelerin aslında bir tür kısa meşe çalısı olmayıp, insanların sakatladığı meşe ağaçları olduğunu sanıyorum. Ağaçların bazılarını inceledim. Bunlar koruma altına alınırlarsa, birkaç nesil sonra muazzam bir meşe ormanı oluşturacak kadar gelişebileceklerini saptadım. Bu ağaçların en büyük düşmanı, buralarda sürülerini otlatan ve taze sürgünlerin gelişmesini engelleyen, genç ağaçların ezilmesine yol açan Yörük çobanlarıdır. Onlar hayvanlarını besleyebilecekleri meralara gereksinim duyduklarından, ormanların yok olması işlerine gelmektedir.

Bkz. Ek metin. [Ek metin 29a olarak ayrı yerededir.]

[29ar] 30 Haziran kayıtlarına ek metin:

Polisin gözü bu Yörüklerin üstünde olmalı ve dağlardaki meralarda hayvanlarını otlatmaları yasaklanmalıdır. Aksi halde giderek ormanlar göz göre göre yok olacaktır. Oysa burada ormanlara birçok bakımdan büyük gereksinim vardır. Ormanlar, şiddetli yağmurların neden olduğu su taşkınlarının zararlarını önlediği gibi, yağmurdan ıslanan toprağın emdiği nemi, daha aşağı bölgelerde bulunan araziye yavaş yavaş aktararak o arazinin verimli olmasını sağlamaktadır.

Günün birinde bu dağlarda birtakım madenler keşfedilirse, maden kuyularının açılması, galerilerin oluşturulması için ağaçlara gereksinim duyulacaktır. İşte o zaman da bu ormanların yararı anlaşılacaktır.

Ormanların yolculara saldıran eşkiyaya teşvik olacağı düşüncesi bence yersizdir. Çünkü eşkiya, ağaçların arkasına değil, çalıların arasına gizlenmeyi yeğler.

Yolculuğumuzun devamında, atlardan, katırlardan ve merkep-lerden oluşan bir kervana rastladık ve onların önüne geçerek saat 9.30'da *Göncük* [Gölcük?] adında bir Türk köyüne ulaştık. Burası bir dağın eteğinde, içinde küçük bir cami bulunan sevimli bir yerleşim.

Köyün yanındaki vadide bulunan tarlalar ekilmişti. Bu köy, Baba-köy'den üç saatlik mesafedir.

Köydeki bölükbaşının dediğine göre, Yörükler ya Arap kökenliymiş, ya da Çingeneymiş. Yetişkin Yörükler her yıl üç-yedi kuruş haraç ödemekteymiş.

Burada arabaya koşulan öküzlerin ayaklarına nal çakıyorlar. Bu nallar iki parçadan oluşuyor ve her yana bir parçası çakılıyor. (Ek metnin sonu)

Bölükbaşı adı verilen görevli, birkaç köyün yönetiminden sorumludur. Bu köyün evleri kaba yontulmuş taşlardan yapılmış olup çoğunun damı düz. [30v] Burada da bir cami var. Bir kahvehanenin önünde mola verdik. Bu köy kahvehaneleri iki katlı bir ev biçimindedir, yani kahvehaneye bir kat merdiven çıkılarak giriliyor. Kahvehanenin bulunduğu odanın önünde tahtadan yapılmış küçük bir balkon var. Konukların oturması için yerlere hasırlar serili. Bu köyde taştan inşa edilmiş bir han da bulunuyor. Damlarda da pek çok leylek yuvası gördük. Sadece bölükbaşının evinin damında on iki leylek yuvası saydım.

Yolumuzdaki köylerde yiyecek bulamama olasılığını göz önünde bulundurarak, burada yirmi yedi paraya bir tavuk satın aldık.

Saat 10. 30'da Gölcük'ten ayrıldık. Köye ait tarlalar büyük bir özenle işlenmiş, kiminin etrafı kuru dallardan ibaret bir çitle, kimi yeşil çalılarla veya tarlalardan toplanan taşlardan örülmüş duvarlarla çevrili. Toprağın taşlardan ve muzır otlardan özenle temizlendiği belli oluyor, dağın dik yamaçlarında yeni ekilecek alanların açıldığı da görülüyor. Kısacası, bu köy halkının çalışkan insanlar olduğu anlaşılıyor. Yolumuz gene çalılıklarla kaplı dağlardan geçiyor ve tepeden baktığımızda, önümüzdeki vadinin manzarası çok hoş görünüyordu. Sapsarı ekin tarlalarının etrafı yeşil ağaçlarla, çalılıklarla çevriliydi ve güneşin parlak ışınları bu manzarayı daha da güzelleştiriyordu. Yolumuzun üstünde sık sık *hornblend* kayalarına rastlıyorduk. Dağın tepesi *saechsische wacke* (Saksonya'da bulunan cinsten kumtaşı) diye bilinen çakıllardan ibaret bir malzemedendi ve aralarda buzulların erimesi sonucu alçak bölgelere taşınan irili ufaklı taş birikintileri bulunuyordu. Dağın tümü çeşitli

boyutlarda kayalarla ve taşlarla kaplıydı ve yer yer bunların arasında çalılar [31r] kendilerine bir yaşam alanı bulmaya çalışıyordu.

Tepede pamuk yüklü bir kervanla karşılaştık. Saat 12.15'te gene bir nöbetçi kulübesine vardık. Bizden geçiş izni için on beş para istediler. Bu nöbetçi kulübeleri sayesinde, dağlardan geçen ıssız yolların güvenliği sağlandığından, yolcular, yersiz olsa bile, bu küçük masraftan kaçınmıyorlar. Buralarda gene pamuk nakleden bir kervan mola vermişti. Kervana ait 50'yi aşkın deve etrafa yayılmış, bodur ağaçların, çalıların yapraklarını yiyorlardı. Yolumuz taşlarla kaplı tepeler üzerinden bir süre daha devam etti. Atlarımız bu çetin yolda çok yoruldu. Tercümanımızın atı artık yürüyecek halde değildi. Yolların dik ve kayalık olması yüzünden, sık sık atlarımızdan inip yürümek zorunda kalıyorduk. Dağların tepeleri *jasper*, killi porfir ve katı porfir kayalarından oluşmuştu. Saat 3.45'te vardığımız Gelembe [Gelenbe] dolaylarında da bazalt izlerine rastladım.

Bu kentin çevresindeki tarlalar çok iyi işlenmişti.

Gelenbe, Gölcük'ten beş saat mesafede ve bu kentte Türkler, Rumlar ve Ermeniler bir arada yaşıyorlar. Türklerin beş camii, Rumların bir kilisesi var, ama Ermenilere ait bir ibadet evi yok. Bu kentte hiç Yahudi bulunmuyor. Kentin içindeki dört handan ikisi makûf [31v], yani yolcular burada para ödmeden kalabiliyorlar.⁴³ Kent halkı bu iki bedava han ile çok övünüyor. Hanların 40 kese, ya da 20.000 kuruş sermayesi var ve bunun faizi ile masrafları karşılanıyor. Burada her kentinin vasiyetnamesinde bu hanlar için belli bir para, örneğin on, yirmi veya daha çok kuruş tahsis etmesi gelenek haline gelmiş. Hanların birinde eski yazıtların bulunduğu söylədiler. Kentteki evlerin sayısı 1000'e yakınmış. Evlerin tümü çok alçak yapılar olmakla beraber damları kiremitle örtülü.

Kent halkından bir Türkün bahçesini ziyaret ettik. Bahçenin bir bölümüne yonca ekmişler. Bu bitki yedi yıl boyunca varlığını sürdürüyor ve her yıl yedi kez biçilmesi gerekiyor. Ayrıca bahçede patlıcan, bamya, sakız kabağı, soğan ve pırasa da yetiştiriyorlar. Sebzeler çok iyi bakılıyor ve sulanıyor. Bazı bahçelerin kendi kuyusu ve havuzu var. Sık sık nar ağaçlarına ve Lombardia tipi kavaklara da rastladım.

43 Böyle hanlara han-ı sebil denilirdi.

Bursa dolaylarındaki dut plantasyonları gibi, burada da pamuk plantasyonları göz alabildiğine uzanıyor. Ama bitkiler henüz küçük.

Bu yörede sık sık arabalara rastladık. Arabaların tekerlek ispitleri çok uzun, ensiz ve ince. Tekerleklerin etrafına demir çember geçiriyorlar. Demirciler, bu demir çemberleri tekerleklerle geçirmek için onları derenin soğuk suyuna daldırarak soğutup sertleştiriyorlar. Gelenbe yakınından geçen akar-suya Gelenbe Çayı deniyor.

[32r] Öğrendiğime göre, buradan beş saatlik mesafede bulunan *Kuhstscheh* [?] Ovasında, *Kuhldschühk* [?] Köyü'nün dolaylarında pek çok yazıt varmış.

Gelenbe yerleşimi de Karaosmanoğlu'na ait olan topraklarda bulunuyormuş ve onun bir akrabası, voyvoda unvanı ile kenti yönetiyormuş. Söz konusu derebeyi, arazisindeki önemli yerlerin yönetimini kalabalık olan akrabalarının eline teslim etme akıllılığını göstermiş.

Mola verdiğimiz yerde pilav ve pekmeze açlığımızı giderdik.

Bugün hava bulutluydu ve biraz da yağmur serpiştirdi. Bundan ötürü gözlemlerimizi yapamadık. Vakıf hanlarından birine bitişik olan bir odada geceyi geçirdik. Kerevetin üstüne yerleştirilmiş olan minderler pire ve tahtakurusu dolu olduğundan, bütün gece uyuyamadım. Üstelik gece saat birde karşımızdaki kahvehaneden kaçan genç bir Türk yanımıza sığındı ve kendisine tecavüz etmek istediklerini söyledi.

Gelenbe'de evlerin pencerelerinde hiç cam görmedik. Belki de camlar yaz mevsiminde çıkarılıyor, çünkü bu ılımlı iklimde sıcak mevsim süresince camlara gereksinim duyulmuyor.

Rastladığımız bir Türk, bize gösterdiği bir taş üzerinde taşıyan kişinin her türlü zehirli maddeden korunacağını söyleyerek taşın üstüne kezzap (asit nitrik) döktü. Taş asidin etkisiyle köpürdüğünden, ben bunun bir çeşit kireçtaşı olduğunu tahmin ediyorum. Türkler böyle taşlara çok meraklıdılar.

1 Temmuz (Cuma)

Bu gece günün ağarmasıyla birlikte rahata erdim. Saat 6. 15'te köyden ayrıldık. Yolda üzerlerine harman aletleri yüklenmiş [32v] birçok deveyle karşılaştık. Bu bölgede harman yapılırken kullanılan kızak biç-

mindeki gereçler [düven] tarım ekonomisinde önemli bir yer tutuyor. Dük hazretlerinin koleksiyonu için böyle bir gereç temin edip Almanya'ya göndermeye çalışacağım. Burada *döven* [düven] adı verilen bu gereç, altına bir sürü keskin ve iri çakmak taşı çakılmış olan kızak biçimindeki bir tahtadan ibaret.

Çok güzel ekilmiş tarlaların bulunduğu sevimli bir vadiden geçtik. Yolda sık sık deve kervanları ile karşılaşılıyordu. Hayvanların yanında birbirleriyle oynayan yavruları da vardı. Fakat bu yavrular at veya sığırların yavrularına kıyasla çok daha ciddi tavırlıydılar.

Kireçtaşından oluşmuş sivri kayalarla kaplı dağların, tepelerin görünümü çok vahşiydi. Kente varmadan yarım saat kadar önce, yakınından geçtiğimiz sarp bir kayalığın üstünde vaktiyle bir Rum kilisesinin bulunduğunu söylediler.

Tarlalarda pek çok insan çalışıyordu. Bazıları, ekinleri arabalarla açık alanlardaki sundurmaların altına taşıyor, bazıları düvene binmiş başakların üzerinde dönüp duruyorlardı. Düvenin önüne koşulan iki öküzü veya mandayı güden çiftçi, düvenin üstünde ayakta durarak, yere serilmiş olan ekinlerin üzerinde hayvanların sürekli daire halinde dönmesini sağlıyor.

Saat 7.15'te küçük bir su değirmenine vardık. Bu dolaylarda pek çok pamuk yetiştiriliyor. Fidanlar [33r] henüz bir ayak boyunda. Çoğu kez aralarına mısır da ekiyorlar. Bu fidanların bol bol sulanması gerekiyor.

Yerli kadınların çoğu siyah kıyafet giyiyorsa da, başörtüleri beyaz.

Sirke yerine olgunlaşmamış ekşi üzümleri [koruk] kullanıyorlar. Üzümleri ezip bir tülbende koyuyorlar ve sıkıp suyunu çıkarıyorlar. Bu ekşi üzüm suyu sirkeden daha da lezzetli oluyor.

Saat 9.45'te, Gelenbe'den iki saat uzaklıktaki *İlesler* [İlyaslar] Köyü'ne vardık. Bu köydeki evlerin duvarlarının alt kısmı beyaz, gevrek kireçtaşından yapılmış. Taşların içinde çakmak taşı yuvaları ve damarları saptadım. Burada da bol miktarda pamuk yetiştiriliyor. 2,5 okka ayıklanmış pamuğun fiyatı dört kuruş. İlyaslar 200 hanelik bir köy. Burada yaşayan beş Rum ailesi dışında köyün halkı Türklerden ibaret. Köyün pencerelerinde cam yok, sadece ahşap parmaklıklar var. Evlerin oturma odaları üst katta. Köy evleri, kireçtaşından ibaret çıplak bir kayanın üstüne inşa edilmiş.

Atlarımızı biraz dinlendirmek için bir süre bu köyde kaldık. Evlerin duvarlarının alt kısmı kaba yontulmuş taşlardan, üst kısmı ise kerpiç tuğlalardan yapılmış. Taşların arasında süngertaşı tüfüne benzeyen bir taş cinsi gördüm.

Bu yörede pamuk tarlalarından başka pek çok üzüm bağı da var. Bir okka tereyağının fiyatı iki kuruş on para, [33v] yani çok pahalı. Saat onda Akhisar'a doğru yolumuza devam ettik. Buradan beş saatlik mesafede olduğunu tahmin ettiğim bu kente halk arasında kısaca *Aksar* diyorlar. Köyün dışında gevrek kireçtaşı izlerine rastladım. Yolumuz oldukça bakımsız kalmış tepelerden geçiyordu. Bu dolaylarda güzel, yeşil renkli çok büyük bir böcek yakaladım. Elimi değdirdiğim anda sarı renkli, koyu bir sıvı püskürttü. Tarlaların birinde harman yapılırken, düvene binmiş adamın zenci olduğunu ve arkasına iki küçük kara derili oğlanı oturttuğunu gördüm.

Yolumuzun devamında bir rastlantı eseri olarak Akhisar'a giden yoldan ayrıldığımızı öğrendim. Meğer rehberimiz, Palamut'a giden yolu tercih ettiğinden o yola sapmış. Buna çok öfkelenim, çünkü İsmail'e sürekli Akhisar'dan geçmek istediğimi söylemişim. Ona hemen bu yoldan dönüp, bizi Akhisar yoluna götürmesini emrettim. O ise, benim dediğimi yapmaya bir türlü razı olmuyor, Akhisar'a giden yolun benim bildiğim yol olmadığını iddia ediyordu. Ben ona, eğer bizimle gelmek istemiyorsa, Akhisar yolunu kendi başıma bulabileceğimi söyledim. O, kendi seçtiği yola doğru atını sürmeye kalktıysa da, ben hemen atımdan indim ve onun dizginlerini yakaladım. O, Akhisar'a gitmeyeceğine dair yemin etti ve kendine ait atları alıp geri dönmeyi yeğlediğini açıkladı. Ben de buna karşılık ona, atlardan yükleri indirmesini, ben kendimize başka atlar bulup kendi tercihim olan yola devam edeceğimi söyledim. Nitekim rehberimiz de gerçekten atların üstündeki yükleri boşaltmaya başladı. Tarlalarda çalışan adamlar tartışmamızın farkına varınca yanımıza geldiler. Bu arada benim öfkem de biraz yatıştığından, sorunu sükûnet içinde halletmenin daha iyi olacağını düşündüm. Türkleri para vaadiyle her şeye razı etmenin mümkün olduğunu çoktandır öğrenmişim. Bu nedenle İsmail'e, bizi Akhisar'a götürürse, kendisine fazladan beş kuruş ödeyeceğime söz verdim. Bu teklifim üzerine İsmail'in direnci hemen kırıldı ve

yüklerimizi yeniden atların üstüne yerleştirdi, beni yanlış anladığını söyleyerek özür diledi. Ama bu olay bizi en az yarım saat oyaladı. Tarlaların üstünden kestirme bir yoldan geçerek kısa sürede Akhisar yoluna ulaştık ve saat 2.45'te Süleymaniye Köyü'ne vardık. Yolumuzun üstünde birkaç manda, sıcaktan bunalmış, çamurların içinde debeleniyor, ortalıkta bembeyaz kazlar dolaşıyordu.

Süleymaniye'yi geçtikten sonra çok güzel, verimli bir vadiye ulaştık. Tarlalarda ve dolaylarında yetişen *mastix* [mastik]⁴⁴ ağaçlarının gövdesine ve dallarına asmalar dolanıyordu. Gölgelek yerlerde öten ağustosböceklerinin sesi etrafı şenlendiriyordu. Çitlerin kenarında, Bursa dolaylarında dokumacıların kullandıkları tarakların yapıldığı kalın ve uzun boylu kamışların yükseldiği dikkatimi çekmişti. *Arundo Donax* L.⁴⁵ adıyla bilinen bu kamışlar burada çok bol. Yolda gene bir deve kafilesiyle karşılaştık.

Saat 15.40'ta küçük bir akarsudan geçtik. Irmak yatağının durumundan anlaşıldığı kadarıyla, yağmurun bol olduğu mevsimde derenin suları kabarıp taşıyor. Burada da gene çekirgeleri yiyen kuşlara rastladık. Akhisar'a varmamıza çeyrek saat kala Yeniköy'den geçtik. Burada eski mimari sanatının örnekleri, sütun gövdelerinin parçaları, [34v] sütun başlıkları, sütun kirişleri (*architrav* [arşitrav]) gibi çeşitli kalıntılara rastladık. Güzel bir mermer kiriş, buğday tanelerinin dövülüp bulgur haline getirilmesi için kullanılıyordu. Bu mermerin her tarafı yazılarla kaplıydı. Benim niyetim, önce Akhisar'a kadar gidip sonra buraya geri gelmek ve bu gördüklerimi defterime çizmekti. Ama oradaki astronomi gözlemleri bu niyetimi gerçekleştirmemi engelledi. Burada ilerlediğimiz yollar, mermer sütunların en güzel parçalarıyla döşenmişti, bazı sütunlar da, daha önce belirttiğim gibi, damların sağlamlaştırılmasına yarayan silindirlere dönüştürülmüştü. Bazı sütun parçaları değirmen taşı olarak, bazıları da evlerin inşaatında kolon olarak kullanılmıştı. Bu mermer kalıntılarından, eskiden burada çok görkemli binaların bulunduğu anlaşıyor.

44 Bilimsel adı *Pistacia lentiscus* olan bu bitki Sakız Adası halkının başlıca gelir kaynağıydı. Haziran ayında ağacın kabuğu keskin bir aletle çizilerek reçinenin akması sağlanır. On on iki ağaçtan bir kg mastik reçinesi elde edilir. Mastik likör, yiyecek, sabun ve mum üretiminde kullanılır –Abn.

45 *Arundo donax*: Akdeniz bölgesinde çok yaygın olan, çok çabuk büyüyen, uzun boylu bir kamış cinsi –Abn.

Akhisar'a vardığımızda saat 3.45 olmuştu. Bir ovada bulunan bu kentte evlerin çoğu kerpiçten yapılmış. Kent halkının orta halli insanlar olduğu izlenimini aldım. Bize Yeni Han'da bir oda verdiler. Bu bina Karaosmanoğlu'na aitmiş. Dış duvarlarının beyaz zemini üzerine renkli resimler yapılmış olduğundan, görünüşünün hoşluğu ile diğer binaların arasında göze çarpıyor. Fakat aslında yapı olarak çok sağlam değil. İç tarafında oldukça geniş, dörtgen biçiminde bir avlu var. Bina iki katlı. Dış cephesi manzara, saray, kale gibi çeşitli resimlerle süslenmiş ve bunlar kuşkusuz bir Avrupalı ressam tarafından yapılmış. Kentte bu handan başka üç han daha var. Kent halkı Türk, Rum ve Ermenilerden ibaret. Kentte Türklerin ibadet edebileceği 27 cami ve mescit bulunuyor. Rumların ve Ermenilerin ise tek kilisesi var. Kentte Yahudi yok.

[35r] Din bilimciler, Akşehir'i, *Thyathyra* [Thyateira] adıyla bilirler. Bu kentin yakınından geçen akarsuyun adı Deliçay'dır.⁴⁶

Kentteki evlerin sayısı yaklaşık 1.000 kadar. Evlerin çoğu alçak ve ara sokaklar yer yer çok kirli. Kentte dükkânlar da var. Bu dolaylarda bol miktarda tahıl ve üzüm yetiştiriliyor. Ayrıca toprağın kısmen killi olması nedeniyle, çömlekçilik de oldukça yaygın bir zanaat. Akşehir de Karaosmanoğlu'na ait kentlerden biri olduğundan, onun atadığı bir voyvoda tarafından yönetiliyor. Kentte medrese adı verilen Türk okulları da eksik değil. Günümüzde burada yerleşmiş olan sadece iki Frenk var. Bunlardan biri *Zacynth* [Zakintos/Zante/Zaklise] Adası'ndan gelme bir Rum tüccar. [35v]

[Araya yerleştirilmiş ek metin]

Geniş bir meyve ve sebze bahçesinde öğleden sonra şu gözlemleri yaptık:

Akhisar: 1 Temmuz 1803

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

[araya yerleştirilen metnin sonu]

⁴⁶ Akhisar Ovası'nın başlıca iki akarsuyu Gürdük (Gördük) Çayı ve Kum Çayı'dır. Gordes yakınlarında Gordes Çayı olarak anılan Kum Çayı, Akhisar ilçe sınırına girerek batıya doğru akar ve Çömlekçi Köyü yakınlarında Kayacık Deresi ile birleşir, daha sonra Gürdük Çayı'na katılarak Gediz Irmağı'na ulaşır. Kum Çayı sel karakteri taşıyan bir çaydır (belki de bu nedenle Deliçay da denmiş olabilir). Yörenin küçük boyuttaki diğer akarsuyu Ilıcaksu'dur.

Bu Rum tüccar, Rus Devleti'nin koruması altında. Kentte yerleşmiş olan diğer Frenk, Napoli doğumlu, oldukça neşeli genç bir hekim. Anadolu beylerbeyinin sağlık danışmanı olarak ona yolculuklarında eşlik ediyormuş. Burada Atina'dan gelme bir Rum tüccar daha var ve bu adam kent içinde kendi ulusal kıyafeti ile dolaşıyor, başına Avrupalı şapkası geçiriyor.

[Fol 35r için tamamlayıcı ek:] Burada İran'dan gelme birkaç Ermeni tüccara rastladık. Başlarına geçirdikleri kalpağın tepesinde kral tacındakine benzer sivri çıkıntılar vardı. Bu kentte dervişler ve tekeler yok.

Kentte saatçi ve saat tamircisi bulunmadığından, bir Türk çilingir ve bir kuyumcu bu zanaatı ek iş olarak üstlenmişler.

Akşehir'deki mezarlıklarda sütun parçalarının mezar taşı olarak kullanılmış olduğunu gördük. Ayrıca kentte birçok sütun da görülüyor.

2 Temmuz (Cumartesi)

Saat 8.45'te Akhisar'dan ayrıldık. Kent dışındaki meraların hasır otu ile kaplı olması, buraların iyi bakılmadığını gösteriyor. Yer yer su birikintilerinin olduğu bu düzlükte hendekler kazılmış ve bunlar da kamışların bol bol yetişmesine ve sazlıkların oluşmasına yol açmış.

Yarım saat sonra dimdik, çıplak kayaların yükseldiği bir dağa vardık. Bu mevsimde otlar sararmış olduğundan, Kuzey Almanya'daki gibi, gözleri okşayan o güzel yeşil çayırlara burada rastlanmıyor. Yolumuz bir vadi içinden geçmekteydi ve kuzey rüzgârı bütün şiddetiyle esiyordu. Hava bir evvelki gün gibi serindi. Birkaç gündür yolculuğumuza sadece Ermeni Simon katılıyor.

[36r] Gene bir deve kervanı ile karşılaştık. İsmail yolu şaşırılmış olduğunun farkına vardığından, kervanın başındaki adama danıştı. Doğru yolu öğrenince, geri dönmek zorunda kaldık.

Saat 10.45'te bir ırmağın kenarına vardık. İrmağın üstündeki kaba yontulmuş taşlardan yapılmış köprü yıkılmıştı. Bu yüzden suyun içinden geçmek zorunda kaldık. Daha sonra kireçtaşından oluşmuş bir

tepeyi aştık. Yolumuzun devamında vadi giderek daha da bakımsız bir görünüm sergilemeye başladı; buralarda yabancı otların, çalılarının yayılmasına karşı hiçbir önlem alınmamıştı ve ekin tarlalarına artık nadiren rastlanıyordu.

Saat 11.30'da gene bir derenin üstüne yapılmış olan tahta köprü üzerinden karşıya geçerek çamurlu sulara girmekten kurtulduk. İsmail'in dediğine göre, bu derenin suyu Simohs [Simav] Irmağı'na akıyormuş. Ama ben artık onun söylediklerine güvenmiyorum. Acaba söz konusu olan ırmak, Troya'da *Scamander* Irmağı ile birleşen *Simois* Akarsuyu olabilir mi? Saat on ikide İsmail'in *Simohs* diye adlandırdığı akarsuyun kıyısına vardık. Irmağın yatağı geniş ve kumluydu. Dolaylardaki köylerde yaşayanlar bu akarsudan *Kuhm Tschay* [Kum Çayı] diye söz ediyorlar.

Çalılarla kaplı tepeleri aştık. Önümüzde uzanan geniş vadi ilerde birkaç yüksek dağın dibinde son buluyordu. Manisa, tahminime göre, bu dağların arasında göze çarpan koyu renkli heybetli bir tepenin eteğinde bulunmalıydı. Romalılar zamanında bu kent *Magnesia ad Sipylum* adı ile biliniyordu. Demek ki bu sıra dağlar da *Sipylum* [Spil] Dağları olmalıydı.

Saat 12.45'te sol tarafımızda, yoldan yarım saatlik mesafede Yeni Çiftlik Köyü'nü gördük.

[36v] Yarım saat sonra, Akhisar'dan altı saatlik mesafede bulunan *Mehaelih* [?] Köyü'ne vardık. Bir mandıranın bulunduğu bu sekiz hanelik köyün halkının yarısı Türk, yarısı Rum. Mezarlıkta pek çok mermer sütun parçaları gördüm. Bunların arasında bir granit sütun da vardı.

Mehaelih Köyü, kumluk bir vadide bulunan yoksul bir köy. Rum bak-kalda bir tek çavdar ekmeğinden ve birkaç yumurtadan başka yiyecek bir şey bulamadık. Ermeni yoldaşımız ve İsmail, kendilerine kaplumbağa yumurtaları pişirttiler. Köyün kumlu toprağında bu yumurtalardan bolca bulmak mümkün. Bunlar *Testudo graeca* L. cinsi kaplumbağanın yumurtalarıdır.⁴⁷ Türkler kaplumbağaya genelde *tosbah* derler. Ama burada *tohsbagah* [tosbağa] diyorlar. Köyde satın aldığımız küçük bir horoz için bir kuruş ödedik.

Bu küçük köyde bir "yarım kan" Alman ile karşılaşmamız bizi çok şaşırttı. Adam henüz Almancayı unutmamış olduğundan, oldukça iyi konu-

47 Söz konusu olan kara kaplumbağasının cinsi *Testudo graeca ibera*'dır (Pallas, 1814) –Abn.

şuyordu. Bize, Erdel'de Hermannsstadt'ta doğmuş bir Sırpın oğlu olduğunu anlattı. Mesleği terzilikmiş. On altı yıldan beri Osmanlı Devleti topraklarında gezmiş, dolaşmış. Şimdi memleketine dönmek istiyormuş. Ama İzmir'deki konsolosun kendisine pasaport vermeyeceği endişesiyle bu özlemini gerçekleştirmekten çekiniyormuş.

Burada yaptığımız gözlemler daha sonraki sayfalarda kayıtlıdır.

[37r] Saat 3.45'te yolumuza devam ettik. Köyün dışında rüzgârın etkisiyle sürüklenip yığılmış kum tepeliklerine rastladık. Daha ilerde geniş pamuk tarlaları uzanıyordu. Buralarda sık sık nohut tarlaları da gördük. Nohut, yaklaşık bir ayak boyunda bir bitkidir ve bezelyeye benzeyen tohumlarından leblebi yapılıdır. Tepemizde yerlilerin kartal adını verdikleri kuşlar, havada daireler çizerek ağır hareketlerle uçuyorlardı. İstanbul'da bu kuşların kanatlarındaki tüyler ok yapımında kullanılmaktadır. Bu kuşlar büyük bir olasılıkla yakındaki dağlarda yuva kurmuşlar.

Eteğinde Manisa bulunan dağ, geniş bir ovanın ortasında dimdik yükselmektedir. Biz bu ovoidan geçerken, sürekli dağa yaklaştığımız izlenimini alıyorduk, ama bir türlü hedefimize ulaşamıyorduk. Böyle dağlar sık sık yolcuları yanıltırlar.

Saat 6.45'te yolumuzun üstünde [37v] tek tek evler belirmeye başladı.

(Araya yerleştirilmiş ek metin.)

Mehaelih'te bizi konuk eden kişinin bahçesinde aşağıdaki gözlemleri yaptık:

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Bir saat sonra bir tahta köprüden geçerek *Jedihs* [Gediz] adında oldukça geniş bir ırmağı aştık. Menemen ile Yeni Foça arasında İzmir Körfezi'ne dökülen ve Romalılar zamanında *Hermus* [Hermos] adıyla bilinen bu ırmak, dağın yakınında *Karabungar* adında başka bir akarsu ile birleşiyor. Bulunduğumuz köprüden itibaren uzun, taş döşeli ve üzerinde çok sayıda köprü kemerleri bulunan bu yol Manisa'ya kadar uzanıyor. Bu önlemlerden anlaşıldığına göre, Gediz Irmağı sık sık kabarıp taşıyor ve Manisa dolaylarını sel basıyor. Yolların yer yer mermer sütun parçaları ile

döşeli olduğu dikkatimi çekti. Manisa'ya yaklaşırken çok sayıda atlı askerle karşılaştık, aralarında dört bayraktar da vardı. Bize bildirdiklerine göre, Karaosmanoğlu, Rumeli'deki eşkiyaya karşı 3-4.000 savaşıdan oluşan birlikler gönderecekmış ve bu bayraktarları, mülküne ait olan köyleri dolaşıp savaşımaya hevesli erkekleri bayrağı altına toplamakla görevlendirmiş. Artık Manisa'nın gerisinde yükselen ve sürekli yaklaştığımızı zannederek yanıldığımız muazzam dağın dibine varmıştık. Bazı kimseler onu Karadağ bazıları ise Manisa Dağı, bazıları da Balkan diye adlandırıyorlar. Bence birinci ad bu korkunç ve vahşi görünümlü dağa diğerlerinden daha çok yakışıyor, [38r] çünkü her tarafı sivri kayalarla, dimdik yamaçlarla çevrili, gözü okşayan hiçbir yeri yok. Bazı kayaların arasından birkaç yeşil çalı fışkırıyor, geri kalan her yer tamamen çıplak. Dağdan kopan kaya parçaları aşağılarda üstü üste yığılarak yer yer istinat duvarları biçiminde rampalar oluşturmuş. Böyle taş yığınlarından meydana gelmiş olan bir tepenin üstüne vaktiyle bir kale inşa edilmiş. Kale şimdi tamamen boş ve uzun süredir bakım ve onarım görmediğinden, her an yıkılacakmış izlenimini uyandırıyor. Harabe halindeki kale duvarları dağın tepesine doğru devam ederek büyük bir alanın etrafını çeviriyor. Bu kaya birikintileri yer yer toprakla ve yeşil bitkilerle kaplı. Bursa yakınındaki Uludağ ile *Sipylos* [Spil] Dağı arasındaki olağanüstü fark insanı şaşırtıyor. Uludağ'ın dik yamaçları yemyeşil ormanlarla kaplıyken ve Bursa'da bir tek yerde bile çıplak, sivri kayalıklar görülmezken, burada Spil Dağı'nın korkunçluğunu gizleyecek cılız birkaç çalıktan başka hiçbir bitki yok. Karadağ'da karların erimeyip bütün yıl boyunca kaldığı bazı derin uçurumların bulunduğunu da bildirdiler.

Manisa'ya vardığımızda saat 8.45 olmuştu. Kentin etrafını çeviren koruyucu surlar günümüzde artık mevcut değil. Eski surlardan geriye sadece birkaç taş yığını kalmış.

Hacı Osman Hanı'nda⁴⁸ bir oda bulabildik.

Manisa'da camilerin sayısı oldukça fazla. Bu zenginliğini, büyük bir olasılıkla bazı Osmanlı sultanlarının burada uzun süre yaşamış olmalarına

48 Manisa'da, Karaosmanoğulları döneminde yapılmış ve günümüze ulaşamamış bazı hanların bulunduğu biliniyor. Bunların başında; Hacı Mustafa Ağa'nın, Hacı Ataullah Ağa'nın, Hacı Pulat Mehmed Ağa'nın ve Hacı Osman Ağa'nın yaptırdığı hanlar gelmektedir. Seetzen'in bu sonuncu handa kaldığı anlaşıyor.

borçlu.⁴⁹ Bize cami sayısını 66 olarak bildirdiler. Bunların yarısı minareli, [38v] yarısı minaresizmiş. Ayrıca bu kentte iki Ermeni kilisesi, iki Rum kilisesi ve bir Yahudi havrası da varmış. Manisa'ya iki Frenk hekim yerleşmiş. Biri Livorno'dan, diğeri Venedik'ten gelmiş. Venedikli hekim, Avrupa giyim tarzını korumuş, diğeri ise Rumlar gibi giyiniyor. Venedikli hekimin bana bildirdiğine göre, Manisa 8.000 hanelik bir kentmiş ve Karaosmanoğlu bu bölgeden 100.000 kişilik bir ordu toplayabilirmiş. Bu abartılı sözler, onun Asyalılara özgü davranışları benimsediğini gösteriyor. Livornolu hekim, İspanya Devleti'nin koruması altındaymış.

Manisa'dan ayrılmadan önce, Rum kilisesini gezip görmek için kendimize biraz zaman ayırdık. Kilise büyük olmamakla beraber, yeni, temiz bir yapı ve içi bol süslemeli. Buradaki Rum din adamlarından biri, tercümanımıza Hristiyan olup olmadığını sordu. Tercümanımız: "Elbette Hristiyanım, ama Roma kilisesine mensubum," diye yanıt verdi. Rahip, kilisede hizmet eden adama kuşkulu bir yüz ifadesiyle baktı. Rum rahiplerin en itici yanları, böylesine yobaz, bağnaz ve hoşgörüden yoksun olmaları. Bu ülkede, azgınlıklarını istedikleri gibi sürdürmelerinin kısıtlanmış olması, diğer din mensupları hatta tüm insanlık için bir mutluluk sayılmalı. Rum din adamlarının, hatta tüm Rumların, karşılaştıkları her insana yönelttikleri ilk soru şudur: "Hristiyan mısın?" Ve elbette ki "Hristiyan" sözcüğü ile sadece kendi mezheplerini kast ediyorlar.

Manisa'da, sözünü ettiğim iki hekimin dışında bir de Türk hekim var. Ama aslında o da safkan Türk değil, bir Alman dönmesi. Ben onunla da tanışma yollarını arayacağım, çünkü dönmeler birçok bakımdan ilgimi çekiyor.

Kaldığımız hana yerleşmiş olan Livornolu hekim bize kentin 30.000 hanelik olduğunu bildirdi. [39r] Ama ben bu sayının abartılı olduğu kanısındayım. Bazı insanlar geniş bir bilgi dağarcığına sahip olmadıklarından, böyle konulara ilgi duymuyorlar ve kendilerine sorulan soruyu yanıtsız bırakmamak için rastgele yanıtlar veriyorlar. Buradaki hekimlerin

49 Osmanlı İmparatorluğu Saruhan Sancağı'nın merkezi Manisa'ydı. Şehzadeler on yedi yaşına gelince yanlarında anneleri, hocaları, askerleri ve maiyeti ile idari tecrübe kazanmaları amacıyla bir sancağa gönderilirlerdi. Saruhan Sancağına (Manisa'ya) şu şehzadeler gönderilmişti: Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi, II. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed (II. Mehmed, Fatih), II. Mehmed'in oğlu Mustafa, II. Bayezid'in oğulları Abdullah ve Mahmud, Yavuz Selim'in oğlu Süleyman (Kanuni), Kanuni'nin oğulları Mustafa ve Mehmed, II. Selim'in oğlu Murad.

muayenehanelerinde küçük bir eczane de bulunuyor. Kentin sokakları, diğer kentlerde de olduğu gibi dar ve dolambaçlı, ama gördüğüm kadarıyla, İstanbul'daki sokaklardan daha temiz.

Bu kentin şerbetçileri, dükkânlarına Karadağ'daki [Spil Dağı] buzlaşmış karlardan büyük parçalar getiriyorlar.

Manisa'da ticaret faaliyeti oldukça önemli bir yer tutuyor ve en çok da pamuk ticareti yapılıyor. Ayrıca burada beyaz ve kırmızı-mavi çizgili dokumalar da üretiliyor. Denizciler veya diğer insanlar bu kumaşlardan yapılmış pantolon veya çeşitli giysiler diktiriyorlar. Burada "alaca" adı verilen bir cins kumaş ve ipekli kumaşlar da dokunuyor ve bol miktarda kırmızı renkli Türk ipliği üretiliyor.

3 Temmuz (Pazar)

Manisa'da altı tekke var. Bunlar Mevlevi, Kadiri, Nakşibendi, *Helveti* [Halveti] tarikatlarına ait. Rıfai, *Zadeh* [Zahidi] ve Bektaşî tekkesi ise bu kentte yok.

Manisa'da herkesin Karaosmanoğlu adındaki efendilerinden büyük bir saygı ve övünçle söz etmelerini çok takdir ettim. Demek bu kişi gerçekten de bunu hak ediyor. Ama kuşkusuz monarşi ile yönetilen bu devlette böyle bir konuma gelmek, yüksek kültürün yaygın olduğu bir Avrupa ülkesindeki-ne kıyasla daha kolaydır. Bu bey, yönetimi altındaki topraklarda güvenliğin sağlanmasına büyük önem veriyor. Geçenlerde tanıştığımız bir Türk bize şöyle dedi: "Sırtına bir küfe altın yükleyip bu ıssız dağları aşmaya kalkışsan bile, kendini evindeki sedirde yatarmış gibi güvencede hissedebilirsin."

Karaosmanoğlu, topraklarındaki ticaret ilişkilerinin yürütülmesini de destekliyor ve bu amaçla bir saatlik yol uzunluğunda olan köprü biçimindeki yolu yaptırmış ve çok yüksek harcamalarını kendi hazinesinden karşılamış. Ayrıca bilimi desteklemek için kamuya açık bir kütüphane de kurmuş. [39v] Manisa'da on beş han var ve bunların en önemlisi *Kurrszu Han* [Kurşunlu Hanı].⁵⁰ Buradaki kitapçılar sıradan kitaplar satıyorlar ve

⁵⁰ Kurşunlu Han'ı Sultan II. Bayezid'in hanımlarından Hüsnüşah Hatun yaptırmış ve bu yapıyla ilgili olarak 1497-1498 tarihli bir vakfiye düzenlemiştir. Han, Kurşunlu Camisi ile aynı dönemde yapılmıştır. 1611 depreminde zarar görmüş, 1643 ve 1677 yıllarında onarılmıştır. Evliya Çelebi'nin "Tahıl Pazarı Hanı kurşunludur. Kale misali kırk kubbeli hân-ı kebirdir, kim cümle Arap ve Acem bezirgânı anda

elbette ki bu alandaki ticaret faaliyeti pek önemli değil. Karadağ'dan getirilen buz için burada *miri* [vergi] ödenmiyor.

Alman dönmesi Hekim Mehmed Efendi'yi oldukça perişan görünümdeki muayenehanesinde ziyaret ettik. Ellisine yakın, oldukça uzun boylu, kemer burunlu bir adam olan bu hekim, İslama dönmeden önce Johann Christian Friedrich Bieberstein adında bir Protestanmış. Babası 7 Yıl Savaşı sırasında Roma (-Germen) İmparatorluğu ordusunda cerrah olarak görevliymiş. Kendisi de bu savaş sırasında Saksonya'da doğmuş. Babası Würtembergli imiş ve Stuttgart'tanmış. Mehmed Efendi, bir İsviçre birliğinde görev alarak Fransa'ya gitmiş. Birçok maceradan sonra Cezayir'de (kendi söylemiyle) cerrah olarak çalışmaya başlamış ve 30.000 kuruş kazanmış. Ayrıca da değerli armağanlar almış. Orada bir İtalyan kadınla evlenmiş, ama bu evlilik ona mutluluk getirmemiş. Aşırı savurgan bir kadın olan eşi, onun bütün servetini sevgilileriyle birlikte harcıyıp tüketmiş. Bunun üzerine o da karısını terk etmiş ve Cenova'ya kaçmış. Orada tanıştığı bir Fransız kadını ile mutlu bir yaşama kavuşmuş. Ama eski karısı onun peşini bırakmayıp arkasından gelmiş ve onu tekrar elde etmeye çalışmış. Bu kadın, onun tarafından reddedilince, intikam almak için onu öldürmeye bile kalkışmış. O da bunun üzerine sevgilisi ile birlikte İzmir'e kaçmış. Ama eski karısı onun izini sürüp orada da bulmuş ve konsolosluk aracılığıyla dava açıp kendi lehinde bir hüküm çıkarttırmış. Bu durum karşısında, sevgilisi ona, birlikte İslam dinine geçmeyi önermiş. O dönemde büyük vezir olan ve Manisa'da bulunan [40r] Melek Paşa'ya⁵¹ başvurmuşlar ve onun koruması altına girmişler. Böylece Müslüman olan Mehmed Efendi, Melek Paşa'nın özel hekimi olarak onun yanında kalmış. Melek Paşa ona bir ev armağan etmiş ve her durumda onu korumuş. Eğer Melek Paşa günün birinde yeniden devlet yönetimini eli-

meksederler. İsmine Hatuniye hanı derler" diyerek sözünü ettiği han Kurşunlu Han'dır. Vakfiyesinde de alta otuz altı, üstte otuz sekiz odası, avlusu, ortasında havuzu, büyük bir ahır, müştemilatı bitişiğinde de yirmi bir dükkânı olduğu belirtilmişti. Bu dükkânlardan yalnızca batı cephesindeki dokuz dükkân günümüze gelebilmiştir. Hanın önünden geçen caddenin genişletilmesi sırasında diğer dükkânlar yıkılmış, avluya bakan odaların kapıları kapatılmış ve sokak cepheleri yıkılarak buradaki mekânlar dükkân haline getirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1966 yılında yaptığı onarımda önceki dönemde yapılan ilaveler ortadan kaldırılmıştır. Günümüzde öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır.

51 Melek Mehmed Paşa (1719-1802). III. Ahmed'in kızlarından Zeynep Hanım'la evlendi. Tersane kethudalığından sonra kaptan-ı deryalık yaptı. III. Çelim döneminde sadrazam oldu.

ne alırsa, kendisinin de önemli bir konuma geleceğini umuyormuş. Hekim olarak çok meşgul bir adam olduğunu, metresi olan kadının ve ondan olan tek çocuğunun bir süre önce öldüklerini de anlattı.

Daha sonra İzmir'e gittiğimizde, bu adamın kendi anlattığı kadar masum bir adam olmadığını öğrendik. Aslında haklı olan onun eski karısıymış ve zavallı kadın onun kötülüğü yüzünden çok sıkıntı çekmiş. Burada pek çok Frenk de onun tarafından dolandırılmış. Karısı çok hasta ve üstelik de sakatmış. Adamın suçlamaları tamamen yalanmış.

Manisa'da kaldığımız sürece Mehmed Efendi'nin bize yaptığı en büyük iyilik, Rum hizmetkârını yanımıza katıp birkaç önemli camiye görmemize olanak sağlamasıdır. Önce Ulu Cami'ye gittik. Burası çalar saati olan tek cami. Nitekim bu yararlı âletin bulunduğu başka bir camiye de rastlamadık. Her yeniliğe karşı çıkan din adamlarının camide bir saatin bulunmasını da kabul etmeyeceğini düşündüğümden, bu caminin, aydın fikirli bir adam olan ve zaman aşımına uğramış ön yargıları yıkan Karaosmanoğlu'nun emri ile yapıldığını tahmin ediyorum. Caminin ön avlusunda birçok mermer ve granit sütun var. Bu cami Yunan [Bizans] imparatorları zamanında bir kiliseymiş ve bugün de hâlâ bazı yerlerinde duvara işlenmiş haç izleri var. Bir kapının mermer pervazına da yılan figürleri işlenmiş. Binanın yapılışında mermere çok yer verilmiş. Sütunların hangi [40v] malzemedен yapıldığına emin olabilmek için çakmak demiri ile⁵² denetlediğimde, caminin imamı benden kuşkulandı ve "haydi! haydi!" diye bağırma-ya başladı. Fakat ben onun bu bağırımlarına aldırmadım ve incelemelerimi sonuna kadar sürdürdüm.⁵³

Avluyu çeviren duvarlarda olduğu gibi, sokakların döşenmesinde kullanılan taşların arasında hem kızıl kahverengi hem çok güzel koyu yeşil renkli *jasper* taşı gözüme ilişti. Bu taş cinsi, bilindiği gibi, dağlarda nadir rastlanan kayalıklardandır. Büyük bir olasılıkla bu taş Karadağ'dan [Spil Dağı] ve oldukça büyük bir akarsu olan Gediz Irmağı'nın geçtiği yerlerden çıkarılmıştır. Nitekim kentin içinde ve dolaylarında her tarafı kaplayan kaya katmanlarında bu taştan oluşan damarlara rastladım.

52 Demir muştaya benzeyen bu aletle kuvars kristalinin bir türü olan çakmaktaşına hızla vurulduğunda bir kıvılcım oluşur -Abn.

53 Manisa Ulu Camisi, Saruhan Beyliği döneminde 1376-77'de İshak Çelebi tarafından yaptırılmıştır.

Ulu Cami'den sonra Muradiye Camii'ne gittik. Ön avluda perdahlanmamış beyaz mermerden yapılmış birçok sütun var. Bunların dışında da birçok granit sütun, boyları bakımından değilse bile, çok güzel perdahlanmış olmalarından ve kırmızı renklerinden ötürü dikkati çekiyor. Başka hiçbir yerde bu kadar güzel görünümlü granit sütunlara rastlamadım. Bu caminin yanındaki büyük medresenin sütunları da mermerden yapılmış. Gerek bu cami, gerekse diğer bir caminin iki minaresi var.⁵⁴

Bundan sonra Karaosmanoğlu'nun Hacı Osman Hanı'nın yakınında yaptırmış olduğu kütüphaneye gittik. Burası zemin katta oldukça geniş, havadar ve temiz bir oda. Kütüphanedeki görevliler içeriye gezip incelememize izin verdiler. Kütüphane 80 kese dolusu paraya, yani 40.000 kuruşa mal olmuş. Ama raflarda ancak birkaç yüz iyi korunmuş kitap var. Bize çok güzel bir elyazması gösterdiler ve 3.500 kuruşa mal olduğunu söylediler. Devlet matbaasında basılmış olan ve benim de sahip olduğum bir kitabı da gösterdiler.

Bu kütüphanenin dışında, buranın yerlisi ve çok bilgili bir adam olduğu söylenen *Kariahtaroglu*'nun da [?], buraya göre [41r] oldukça büyük sayılabilen bir kütüphanesi varmış.⁵⁵

[Araya yerleştirilmiş ek metin] Hacı Osman Hanı'nın avlusunda öğle saatlerinde yapılan gözlemler: [Çeviriye dahil edilmemiştir.]

Manavlarda, mevsimin başında olunmasına karşın olgunlaşmış kırmızı renkli üzümlerin satılmakta olduğunu gördük. Bu kentin nüfusu, benim tahminime göre 50.000'den fazla değildir.

[Araya yerleştirilmiş ek metnin sonu]

54 Muradiye Külliyesi III. Murad tarafından 1583-86'da yapıldı. Hassa mimarlarından Mahmud Ağa'nın inşaatı başlattığı ve Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından tamamlandığı, o sırada iyice yaşlanmış olan Mimar Sinan'ın da inşaatı İstanbul'da yönettiği bilinmektedir. Medrese, imaret ve kütüphanesi vardır ancak kütüphane 19. yüzyılda yapılmıştır.

55 Manisa'da Seetzen'in ziyareti sırasında şu kütüphaneler vardı: Ulu Cami karşısındaki İshak Çelebi Kütüphanesini Saruhanoğullarından İshak Çelebi 1378'de yaptırmıştı. Bu kütüphane günümüze ulaşmamıştır. Nişancı Paşa Kütüphanesini ise Hacı Osman Ağa 1789'da yaptırmıştı. Seetzen'in ziyaretinden sonra yapılan kütüphaneler ise şunlardır: Saruhan Mahallesi'nde Muradiye Külliyesi'nde medrese ile cami arasındaki Muradiye Kütüphanesini Karaosmanoğulları'ndan Hüseyin Ağa 1812'de yaptırmıştır. Çeşnigir Camisi yanındaki Çeşnigir Kütüphanesini Karaosmanoğlu Hacı Eyüp Ağa 1831-32 tarihinde yaptırmıştır. Çatal Cami bitişiğindeki Demirci Mahmud Çelebi Kütüphanesini de Demirci Mahmud Çelebi 1862-63'te yaptırmıştır.

Bize verilen bilgiye göre, valide sultanın kâhyası, bir zamanlar *Kariahtaroğlu*'nun çok samimi okul arkadaşıymış. Bu arkadaşlık, kaderin onları farklı yollara saptırmasına karşın, yetişkin birer adam olduktan sonra da devam etmiş ve kâhya eski dostuna küçük bir kütüphane armağan etmiş. Bu kütüphanenin 15.000 kuruşa mal olduğu tahmin ediliyor. Kütüphane, *Kariahtaroğlu* daha önce de çok kitaba sahip olduğundan oldukça önemli sayılabilir.

Saat 13.15'te Manisa'dan ayrıldık. Hemen aynı gün sekiz saatlik mesafede olan İzmir'e ulaşmak istiyorduk. Kentin on beş dakika ötesinde, dağ yamacındaki bir köyden geçtik.

İsmail, bugün İzmir'e varacağımızdan ve bu yolculuğun sona ereceğinden o kadar memnundu ki, sevincinden içtiği şarabın ölçüsünü kaçırmıştı. Sürekli şarkılar söylüyor, naralar atıyor, atları daha hızlı yürümeye zorlamak için, durmadan kırbacını şaklatıyordu. Böylece atları ya tırısı kaldırıyor, ya da dörtnele sürüyor, yol kenarlarından zakkum çiçekleri (*Nerium Oleander L.*) koparıp süs olarak başına takıyordu. Kısacası, Müslüman İsmail'in sarhoşluğu ile Hristiyan bir erkeğin sarhoşluğu arasında hiçbir fark yoktu.

Yolumuzun üstünde ve yol kenarlarındaki kaya katmanlarının arasında bol miktarda kahverengi, mavi, yeşil *jasper* ve kuvars taşları dikkatimi çekti. Geçtiğimiz yerlerde rastladığımız çeşmeler tamamen kurumuştur. Hiç kuşkusuz bu durum, Karadağ'daki [Spil Dağı'ndaki] ormanların tüke-tilmiş olmasından ileri geliyor. Yağan yağmurlar ve eriyen karlar hiçbir engele rastlamadan çıplak yamaçlardan aşağıya doğru akıyor [41v], taşları, hatta kaya parçalarını da sürükleyip götürüyor ve ırmaklar kabarıp kıyılarını taşkınlara boğuyor. Oysa dağlar ormanlarla kaplı olsaydı, durum çok farklı olurdu. Ağaçların gölgesinde çeşitli bitkiler yetişir, toprağı yosunlar kaplar, bu yosunların süngerimsi örtüsünün altında yağmurun, sisin ve eriyen karların nemi uzun süre korunurdu. Her tarafta toprağı inen suyun önüne engeller çıktığından, suyun büyük bir kısmı dağlardaki çatlaklardan, oyuklardan girerek derinlere sızar ve daha ilerde hiç dinmeyen şifalı bir kaynak olarak dağın yamacından veya eteğinden fışkırırdı. Özellikle sıcak ülkelerde, dağlardaki ormanların bu yararlı etkisine halkın dikkatini çekmek gerekir. Manisa da, tıpkı Bursa gibi yüksek bir dağın eteğinde kurulmuş olmasına karşın, kaynak suları o kadar bol değil. Oysa Bursa'da gerektiğin-

den daha bol kaynak var. Ben bu durumun, Uludağ'ın eteklerini kaplayan geniş ve güzel ormandan ileri geldiğine inanıyorum.

Yolumuz önce sol tarafımızda kalan dağların etekleri boyunca devam etti. Sağ tarafımızda geniş Manisa Ovası uzanıyordu. Burası Romalılar ve Yunanlar [Bizanslılar] zamanında birkaç kez kanlı savaşlara sahne olmuş ve bu nedenle tarihte silinmez izler bırakmıştır. Daha sonra Romalıların *Sipylus* [Spil] adını verdikleri dağların dar ve derin yarlarından geçtik. Burası vahşi ve verimsiz bir doğanın hüküm sürmekte olduğu yerlerdi. Yanı başımızda uzanan dere yatağı tamamen kurumuştur. Ama kışın zaman zaman sularının çok kabardığı ve coştığı belli oluyordu. Her tarafta sivri ve girintili çıkıntılı kayalar yükseliyor ve yolumuzu zaman zaman dar bir patikaya dönüştürüyor, ilerlememizi zorlaştırıyordu.

(Ek metin)

[41r] 3 Temmuz Kayıtlarına Ek:

Bu dar geçide Sabuncu Geçidi diyorlar.

Etrafımızı saran vahşi doğa, yer yer beyaz veya mavi çiçekler açan çalılıklarla ve zakkumların muhteşem çiçekleriyle donandığından, zaman zaman içimiz ferahlıyordu. Bulunduğumuz geçitteki kayalar güneşin ışınlarını her tarafa yansıtıyor ve oradan geçen yolcuların sıcağın bunalmasına neden oluyordu.

Kurumuş derenin üzerindeki iki taş köprüden geçtikten sonra, kayalıklar arasından uzanan yolumuz dikleşmeye ve bir tepenin doruğuna tırmanmaya başladı. Burada kayalıkların arasında mika taşı damarları görülüyordu. Daha yukarılarda ise *jasper* kayaları, çakıl ve çakmak taşı yığılımları vardı. Saat 15.15'te sol tarafımızda, yoldan yaklaşık yarım saat mesafede, dağın eteğinde bir köy gördük. Yukarılarda birçok kuvars blokları vardı ve kırmızı-kahverengi arduvaz [kayrak] taşlarının arasında da kuvars damarları görülüyordu.

(Ek metnin sonu).

[42r] Saat 16.30'da küçük bir kahvehaneye vardık. Burada Karaosmanoğlu'nun iki adamı nöbet tutuyordu. Etraftaki dağlar, Demirkapı'da da

gördüğümüz beyaz kireçtaşıydı. Demirkapı ve Sabuncu [Geçidi], Karaosmanoğlu'nun topraklarını düşman saldırılarına karşı koruyan iki doğal kale görevini yerine getiriyor. Burada birkaç küçük siyah porfir parçası da buldum.

Bu heybetli dağların eteklerindeki milyonlarca buzul birikintisi arasında granit izine rastlamayıp dikkatimi çekti. Anadolu'nun kireçtaşıyla belirgin bir taşlaşma izinin görülmemesine de hayret ettim.

Bulunduğumuz yerde birer kahve içtik ve atlarımızı biraz dinlendirdik. Saat 17.10'da yeniden yola koyulduk. Bir süre daha yokuş yukarı ilerledik. Buradaki kireçtaşının arasında çakmaktaşı damarları bulunduğunu saptadım. Saat 17.40'ta, tırmandığımız tepenin doruğunda güzel bir çeşmeye vardık. Bu tepede geniş bir manzarayla karşılaşacağımızı ummuştuk, oysa her tarafımız yüksek dağlarla çevriliydi. Manisa yakınındaki dağ, bunların tümünden daha yüksekti ve daha vahşi görünümlüydü. Henüz denizi göremiyorduk. Bulunduğumuz tepenin öbür yamacında, hemen doruğun dibinde gene gürül gürül akan leziz sulu bir çeşme ile karşılaştık. Çevresindeki heybetli çınarlar yolcuları serin gölgelerinde dinlenmeye davet ediyorlardı adeta.

[42v] Biraz daha ilerleyince, ta ilerde İzmir Körfezi'nin dağlarla çevrili bir bölümü görüldü. İki sivri doruğu olan yüksek bir dağ diğerlerinden daha çok göze çarpıyordu. İzmir henüz dağların arkasında gizliydi. Burada da etrafında oturmaya müsait gölgelik yerleri olan bir çeşme bulduk. Kuşkusuz buradan geçen her yolcu bu çeşmeyi yaptırana dua etmiştir.

Yolculuğumuz sırasında sık sık mola vermemize ve atlarımızı dinlendirmemize rağmen hayvanlar bitkin düşmüşlerdi.

Saat 18.40 dolaylarında, nöbetçi kulübesi vazifesini gören ikinci kahvehaneye vardık. Manisa'da bize, nöbetçilerin yolculardan geçiş parası almadıklarını söylediklerinden, hiçbir ödeme yapmadan yolumuza devam ettik. Sadece *reaya* denilen Müslüman olmayan tebaanın düşük bir geçiş ücreti ödemesi gerekirmiş. Bu nöbetçi kulübesinin yakınında Yakaköy ve bir fıstık çamı korusu bulunmaktadır. Bu güzel ağaçlar gösteriyor ki, civardaki dağlarda yetişmiş ağaçlara çeşitli yollardan ziyan verilmeseydi, bölgenin tümü ormanlarla kaplı olacaktı. Daha aşağılardaki çukurlukta da birçok fıstık çamı var.

Saat 19.45'te, şu sıralarda hemen hemen tamamen kurumuş olan bir ırmak yatağının üstüne kurulu altı kemerli bir taş köprüden geçtik. Irmak yatağındaki çiçeklerle donanmış zakkum ağacları olağanüstü güzel-di. Dağlardaki yolların büyük bir kısmı taş döşeli. [43r] Taşların yeni olması, bu yolların, yağmurun bol olduğu mevsimde kervanların rahat geçebilmesi için Karaosmanoğlu tarafından yaptırılmış olduğunu akla getiriyor. Bu dağlardan arabaların geçmesine olanak yok ve taş döşeli yolların genişliği de araba geçmesine elverişli değil.

Yolumuzun devamında belli bir yere vardığımızda, birdenbire İzmir Körfezi bütün genişliği ile gözlerimizin önüne serildi. Üzerini hafif bir sis tabakası kaplamıştı. Birçok irili ufaklı gemi yelken açmış, her biri başka bir yöne doğru ilerliyordu. Körfezin güneyindeki dağlar daha yüksek gibi görünüyorlardı, özellikle iki doruğu olan ve Almanya'da Göttingen yakınlarındaki bir dağa benzeyen dağ diğerlerinden daha yüksekti. Eski Yunan ve Romalı şairler ve coğrafya bilimcileri mutlaka bu dağdan söz etmişlerdir. Önümüzde üzeri yeşil, kısa çalılarla kaplı alçak tepeler vardı. Buraya kadar uzun süre çorak araziden geçtiğimiz için, sol tarafımızda uzanan vadinin görünümü, bizi adeta büyüledi. İzmir'e kadar uzanan ve üzerinde birkaç köy bulunan bu vadinin toprakları çok verimli görünüyordu. Beyaz köy evleri, çevrelerindeki yeşil ağaclarla çok hoş bir karşıtlık oluşturuyorlardı.

Bu vadinin gerisinde dimdik yükselen dağlar çalılarla kaplıydı. Akşam güneşinin son ışıkları ile aydınlanan her şey belki de bize olduğundan daha güzel görünmekteydi.

[43v] Saat 20.30'da yeniden küçük bir nöbetçi kulübesine vardık. Bir kervan, geceyi geçirmek üzere kulübenin yakınına yerleşmişti.

Bu nöbetçi kulübesini geçtikten hemen sonra, oldukça yaşlı ağaclarından oluşan bir zeytinliğe vardık. Ağacların gövdeleri, kuzugöbeği mantarının yüzeyi gibi girinti ve çıkıntılarla kaplıydı. Yaşlı zeytin ağaclarının çoğunun gövdeleri zamanla böyle bir görünüm kazanır. Tepeden baktığımızda bize çok sevimli görünen köye varmıştık. Ama şimdi bu köyün hiç de uzaktan görüldüğu gibi olmadığımızı anladık. Toprak pek çok yerde kuru, çorak ve taşlıktı. Aslında çok güzel bir akşamdı, güneydeki dağların arkasından yükselen dolunay parlak ışınlarıyla her tarafı aydınlatıyordu.

Ama bize önümüzdeki yol gene de çok uzun göründü ve yorgun düşmüş olan atlarımızı dinlendirmek için bir konaklama yeri bulmamız gerektiğini düşündük. Bir süre sonra güzel bir servi ormanına vardık. Buranın bir mezarlık olduğunu fark edince, bir kentin yakınında olduğumuzu anladık. Yolumuz servi ormanının ortasından geçiyordu. Ormanın sonunda küçük bir akarsuyun üstüne kurulu taş köprüden geçtik. Frenkler bu köprüye *Ponte di Caravane*, yani Kervan Köprüsü adını vermişler.⁵⁶ Bundan sonra kerpiçten yapılma bahçe duvarları arasından ilerleyerek hiç de beğenilecek bir yanı olmayan kente vardık. Dar, dolambaçlı, çamurlu yollardan geçtik. Buralarda göze hoş görünebilecek bir tek eve, bir tek dükkâna bile rastlamadık. Burası derme çatma ahşap evleriyle İstanbul'un en fakir semtlerine benziyordu. Sayın Dr. Meyer bize limandaki Frenkler Sokağı'nda bulunan Bay Louis Florent'in otelini salık vermişti. Oraya vardığımızda, saat 11.45'i gösteriyordu. Bay Florent, Bursa'dan geldiğimizi öğrenince, önce içeri almakta tereddüt etti, çünkü Bursa'da veba salgını olduğunu duymuştu. Ama ben Dr. Mayern'in selam gönderdiğini söyleyince, bizi dostça karşıladı ve bize iki geniş oda tahsis etti. Biz birdenbire Avrupa'da alıştığımız her türlü konfora, rahat bir yatağa, leziz yemeklere vb. kavuşmuş olduk. Böyle anlar, bir yolcunun bu ülkede aşmak zorunda kaldığı dikenli yollara serpilmiş mis kokulu çiçekler gibidir.

Bay Florent, yıllardır burada yaşayan Fransız kökenli bir tüccar. Anlattığına göre, İzmir'de birkaç yıl önce çıkan ve büyük zarara neden olan yangında servetinin büyük kısmını yitirmiş. Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki dostluk ilişkileri bozulunca işleri daha da kötüleşmiş. Fakat barıştan sonra Fransa zararının büyük bir kısmını ödemiş. Bu parayla da bir Türke ait olan bu evi 25.000 kuruşa satın almış. Yılda 4.000 kuruş arazi vergisi ödemek zorundaymış. Böyle olağanüstü yüksek vergiye ben hiçbir yerde rastlamadım. Bu yüksek masrafın altından nasıl kalkılır? Bulunduğumuz ev sadece 20 ayak genişliğinde olmasına karşın, uzunluğu daha fazla bir bina. İçinde yedi dükkân ve bir eczane bulunuyor ve her biri yılda 500 kuruş kira getiriyor. Arsa vergisi bu para ile [44v] ödeniyor. Binanın satın

⁵⁶ Günümüzde Meles Çayı olarak anılan çay Kadifekale eteklerinden geçerek denize kavuşur. Bu çay "Kemer Çayı" veya özellikle Batı kaynaklarında, üzerindeki çok eski bir köprüye atfen, "Kervan Köprüsü Çayı" şeklinde de anılmaktadır. Yatağı yaz aylarında kurudur.

alınması için yatırılan paranın faizini ve bakım masraflarını on odanın kirası ancak karşılıyor.

İzmir Limanı'na bakan evin ön tarafından körfezin manzarası çok güzel görünüyor. Doğu Akdeniz ülkelerinin önemli bir ticaret merkezi olan İzmir, aynı zamanda çeşitli dillerin konuşulduğu bir kent. Akşam yemeğinde lokantaya gelen müşteriler, Rumca, İtalyanca, Fransızca konuşuyorlardı ve biz de kendi aramızda Almanca konuşuyorduk. Burada doğmuş olan veya yıllardır burada yaşayan Frenk tüccarların çoğu, o üç lisanın dışında Türkçe de konuşuyorlar. Ama kimse, Türkçe okuma yazma öğrenmeye heves etmiyor. Burada doğmuş olan on-on iki yaşlarındaki çocukların dört-beş dil bilmeleri hiç de şaşılabilecek bir durum değil. İzmir'de ve belki de bütün Doğu Akdeniz ülkelerinde yüksek bir kültür seviyesine ulaşmak, çok dil bilmeye dayanıyor. İnsanlar dil öğrenimine çok zaman ayırıyorlar ve dil bilmenin aslında sadece genel bilgilerini artırma aracı olduğunu unutuyorlar. Bu bakımdan Doğu Akdeniz ülkelerinde genel kültürün çok yüksek olduğu söylenemez. Bir kitap koleksiyonuna sahip kişilerin sayısı çok az ve bunların da çoğu Frenk. Yazarlara da nadiren rastlanıyor. Buradaki yaşamın merkezinde, ticaret ve kâr yer almakta ve her şey onun etrafında dönmektedir. Türk, Rum ve Ermeni din adamlarının çoğu ileri derecede yobazdır ve yararlı bir iş yapmak yerine, zamanlarının büyük bir kısmını din kitaplarını okuyup mantıksız yorumlar yapmakla geçirirler [günlüğün Jever tarafından yapılan kopyasında "mantıksız" yerine yanlışlıkla "mantıklı" yazılıdır].

[45r] 4 Temmuz 1803 (Pazartesi)

İstanbul'da bulunduğumuz sırada, gökbilimle ilgili gözlemlerimizi yapabileceğimiz bir yer bulmakta güçlük çekiyorduk, çünkü evlerin çoğu ahşap ve hafif yapılarıydı. Oysa İzmir'de bu gözlemlerimiz için müsait bir yer bulmak çok kolay oldu. Buradaki ticaret faaliyetinin gayet hareketli olması nedeniyle, kentte çok sayıda mağaza ve depo binası var ve bunların tümü, düz damlı sağlam yapılar. Hatta bazılarının damı teras biçiminde ve zemini mermer döşeli, ya da kaba bir yapı harcı ile sıvalı. Bay Florent'in evinde de böyle bir teras var ve gözlemlerimiz için bu terastan faydalandık. Frenklerin yaşadıkları liman bölgesinde bulunan mağaza ve depolar

iki katlı olduğundan, tepelerindeki teraslar, emniyet amacıyla alçak bir duvarla çevrilmiş.

İzmir’de yapılan gözlemler:

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

[45v] Bay Marsowsky [Martschewsky] sokakta yürümekteyken, İstanbul’dan tanıdığı bir Türk ahabına rastlamış. Bu adam Bosna doğumluymuş, daha sonra birkaç kez Akka’da, Cezzar [Ahmed] Paşa’nın yanında kalmış ve yarın bir Ragusa gemisine binerek tekrar oraya gidecekmış. Bosnalı adam, bu paşayı çok methetmiş, gayet zeki ve bilgili bir adam olduğunu, antika eşya koleksiyonu bulunduğunu anlatmış. Oraya giden yabancıları koruması altına alıyormuş ve herkese kapısı açıkmiş. Sandıklar dolusu eski paralar toplamış. Bulunduğu küçük şehir üç sıra surla çevriliymiş. Şimdi de körfezi korunaklı hale getirmeyi tasarlıyormuş. Kudüs ve Şam, bu kentten üç günlük mesafedeymiş. Paşa, günün birinde Bosnalıya şöyle demiş: “Benim yanıma geldiğinden beri, kadınları ahlak dışı bakışlarla seyrettiğini görmedim. Eğer böyle bir şey yapacak olsaydın, kemiklerini kırar, un ufak eder, rüzgârla etrafa saçardım. Bu tutumunu korursan makbul bir adam olursun.” Bu adam dervişleri çok koruyormuş ve Bosnalının dediğine göre, bütün Akka kenti bir tekke gibiymiş ve kendisi de bu tekkenin başındaki dervişmiş. Kente uğrayan gezici dervişler huzuruna çıkıp ellerini öpüyorlarmış. Kalelerinde sürekli 640 top bulunuyormuş. Elinde, havan toplarının dışında 800 top varmış. Gerektiğinde 40.000 adamı seferber edebilirmiş. Ülkesinin toprakları çok iyi işleniyormuş.

Bosnalının dediğine göre, paşa bize Mekke ve Medine’yi ziyaret etme izni verirse, bunu gerçekleştirmemiz mümkün olurmuş. (Bence bu bilgilerin gözden geçirilmesi gerek, çünkü bazıları abartılı olabilir.)

İsmail, yol arkadaşımız olan Ermeni ile birlikte bir meyhaneye gitmişti. Türk nöbetçi polisi ikisini de tutukladı. Ermeni hemen serbest bırakıldıysa da, İsmail [46r] tutuklu kaldı. Ben tercümanımıza Fransız genel pasaportumu vererek buradaki Fransız konsolosuna yolladım. Prusya pasaportum henüz buraya ulaştırılmamış olan bavulumdaydı. Diğer sandıklarımız da henüz gelmemişti. Bu yüzden Prusya konsolosuna gidip

kimliğimi kanıtlayamazdım. Fransız konsolosu bize karşı çok nazik davrandı ve hemen emrindeki yeniçeriye nöbetçi subaya yollayarak İsmail'in serbest bırakılmasını rica etti. Bu girişim elbette ki masrafsız olmadı. Yeniçeriye iki kuruş on para verdim. İsmail de üç kuruş ödemek zorunda kaldığını ileri sürdü. Yeniçeri, buradaki kaleyi ve Efes'i görmek istersek bizi gezdirebileceğini söyledi.

Akşama doğru yakındaki bir semtte yangın çıktı, ama kısa sürede söndürüldü. Burada kalmakta olan bir Alman tüccarla tanıştık. Ancona'da bir ticarethanesi varmış. Çok terbiyeli ve aklı başında bir adam. Konuşma biçiminden Hamburglu olduğu anlaşılıyor. Onun dışında burada herkes Fransızca, İtalyanca ve Rumca konuşuyor. (Alman tüccarın adı Georg von Harten, Prusya'da Minden'de doğmuş ve sonradan Altona'ya göçmüş.)

5 Temmuz (Salı)

Bugün gene aşağıda kayıtlı gözlemleri yaptık:

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Şu sıralarda pazarlarda meyve olarak kayısı, incir ve armut satılıyor. Bir çeşit küçük taneli kara üzümün bir okkası on dört para. Üzümler tatlı olmakla beraber, aralarında sık sık olgunlaşmamış olanlara da rastlanıyor.

[46v] Öğleden sonra ölçülen bazı değerler:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Yakınımızda, limanın kıyısında, bir Frenkin işlettiği, limonata, likör gibi içecekler satılan derme çatma bir dükkân var. Buraya birkaç kez uğradık, çünkü burası herkesin sık sık geldiği bir yer. Ama limonatası ve "badem sütü" adını verdiği içecek çok lezzetsiz. Almanya'da veya Avrupa'nın başka bir yerinde böyle içecekleri kesinlikle kimse beğenip içmez. Oysa burası limon ve badem ağaçlarının ana vatanı olduğuna göre, çok daha lezzetli içecekler yapılabilirdi.

Bugün paramızın havale edildiği Bay von Lennep bizi ziyaret etti ve bize Baron v. Hübsch'ün bir mektubunu getirdi. Zarfın içinde ayrıca Hep-pens'in bize pek çok güzel haberler veren bir mektubu da vardı. Bay von Lennep, genç, çok terbiyeli, nazik ve sevecen bir adam. Bu Hollanda firması

gayet iyi bir şöhrete sahip, çok tanınmış bir ticarethane. Bay von Lennep'in, dört saatlik mesafede bulunan Sevdiköy'de güzel bir yazlık evi varmış.

Avrupa'nın birçok ülkesine cam eşya satan Bohemyalılar, bu ürünlerini Doğu Akdeniz ülkelerine de oldukça bol miktarda satıyorlar. Nitekim İstanbul'da birkaç züccaciye tüccarının dükkânı var. İzmir'de de Bohemyalı üç cam eşya tüccarı yerleşmiş ve her biri, bir veya iki dükkân açmış. Bu iş burada iyi kâr getiriyor. Üstelik Bohemyalı tüccarlar, dürüst ve terbiyeli insanlar olarak tanınıyor. Aralarında Almanca konuşuyorlarsa da, bulundukları ülkenin dilini öğrenmeye de gayret ediyorlar.

[47r] 6 Temmuz (Çarşamba)

Bay von Lennep, kısa bir not göndererek bizi yemeğe davet etmek ve bu vesile ile buradaki Rahip Usko ile tanıştırmak istediğini bildirdi. Bu kentin yönetimi Türkiye'nin diğer kentlerindekiinden farklı. İzmir'in genel baş yargıcına *molla* deniyor. Ondan sonra rütbe sıralamasında *ayan* gelir ki, askeri teşkilatın başındadır. *Musellim* [müsellim] ise polis teşkilatının başıdır. Bu yöneticilerin dışında, Türk toplumunun başında *emirler*, Müslüman olmayan ve *reaya* adı verilen toplulukların da her birinin başında birer temsilci vardır. Hatta halkı Rum olan adaların da birer temsilcisi veya konsolosu bulunmaktadır. Buradaki Yahudiler, Talmud'a itibar ediyorlar ve İspanyolca konuşuyorlar, dokuz sinagogları var. Rumların iki büyük ve iki küçük kilisesi, Ermenilerin sadece bir kilisesi var. İzmir'de sekiz umumi hamam bulunmaktadır.

Öğleden sonra büyük Türk mezarlığının yanında, küçük (...) [Meles] Deresi'nin [derenin adı bildirilmemiş, metinde bir boşluk bırakılmıştır] üstündeki Kervan Köprüsü'ne doğru bir gezintiye çıktık. Rumlar bugün *Johannis* [İoannes] yortusunu kutluyorlar ve bu vesile ile bahçelerini, bostanlarını, komşu köyleri ziyaret ediyorlar. Saat altıda herkes kente geri dönmeye başladı. Bu çok ilginç bir görünümdü ve yortu günlerinde Pera'nın ilerisindeki mezarlıklara giden insanların geri dönüşlerini anımsatıyordu. Köprü'nün yanı başında yeniçeri nöbetçilerinin [47v] kahvehanesinde sivil halk da kahve içebiliyor. Müşteriler yerdeki hasırlara oturuyorlar. Dere burada biraz genişleyip söğüt ağaçlarıyla çevrili küçük bir göl oluşturuyor. Gölün karşı yakasında Türk Mezarlığının koyu yeşil renkli servi ağaçları yükseliyor. Gerçi bu man-

zaranın çarpıcı bir güzelliği olmasa da, gözü okşayan hoşluğu inkâr edilemez. Kıyafetlerin çeşitliliği ve ortalıkta dolaşan insanların birbirinden farklı yüz hatları benim için ilginç bir manzaraydı. Burada çok sayıda Frenk, Yunan Adaları'ndan gelme Rum kadınları ve erkekleri de toplanmıştı. Buranın Rum kadınları, İstanbul'dakiler gibi peçeli değil. Bundan ötürü kendi memleketimdeki kentleri anımsadım. Kadınların çoğu zevkli ve göz alıcı elbiseler giymişti, hatta kıyafetlerinin günümüzde Almanya'daki modaya uygun olduğu bile söylenebilir. Hios [Sakız] Adası kadınlarının giysileri diğerlerinkinden oldukça farklı ve herkesin hoşuna gidebilecek kadar sevimli. Bazı kadınların yüzü çok güzel. Ateşli, siyah gözlerinin bakışları insanın içine işliyor. Çoğunun saçları siyah ve tenleri kuzey Almanya'daki kadınların teni gibi beyaz. Yanaklarını hafif bir pembelik kaplıyor. Bizim kuzeyli genç kadınlarımızın sağlık belirtisi olan kırmızı, kanlı canlı yanakları olan kadınlara burada rastlamadım. Bizim asıl ilgimizi çeken görüntü, [48r] birçok kadının atlara, katırlara ve merkeplere erkekler gibi binmiş olarak önümüzden geçmeleri idi. Almanya'daki kadınlar gibi giyinmiş olduklarından, bacaklarının yarısı görünüyordu. Bazıları eteklerini önlerine veya arkalarına toplamıştı. Köprünün yanında birkaç oğlan çocuğu suya girmiş, oynuyordu.

Geri dönüşümüz sırasında İyonya Cumhuriyeti'nin⁵⁷ buradaki konsolosu Conte di Marcato ile görüşme fırsatı buldum. Bu nazik ve bilgili adam, İstanbul'daki Prusya Elçisi Baron von Knobelsdorf'a buradan birkaç güzel madalyon gönderdiğini anlattı. Kendisi Eski Yunan eserleri hakkında geniş bilgi sahibi olduğundan, bu eserleri daha bilimsel bir yöntemle inceleyip değerlendiriyor. Söyleşimiz sırasında şöyle dedi: "Lord Elgin, Atina'daki Minerva Tapınağı'ndan, eski heykeltıraşlık sanatının en güzel eserlerini söküp götürmekle tüm sanat dünyasına karşı büyük bir suç işlemiştir. Antikçağın o kutsal mekânını ziyaret eden birçok seyyah, bu eserleri hayranlıkla seyrederdi. Oysa şimdi geriye çıplak duvarlardan başka hiçbir şey kalmamış."

57 Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Zilkade 1214'te (3 Nisan 1800) imzalanan Korfu Anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne tabi Cezayir-i Seb'a-i Müctemia Cumhuriyeti (Yedi Ada Cumhuriyeti) adıyla yeni bir devlet kurulmuştu. Buna göre daha önce Venedik'e ait olan Korfu, Kefalonya, Ayamavra, Zante, İtali, Pakso ve Çuka adaları ile Mora Yarımadası ve Arnavutluk sahillerindeki bütün adalar özerk bir siyasi yapı bünyesinde toplanıyordu. 9 Temmuz 1807'de Rusya ile Fransa arasında Tilsit Anlaşması imzalandığında Rusya Yedi Ada Cumhuriyeti üzerindeki haklarını Fransa'ya devretmeyi kabul etti. Fransa bu anlaşmanın ardından 17.000 askerini yollayarak Yedi Ada'yı teslim aldı.

Conte Marcati birkaç dil biliyor. Biz aramızda Fransızca konuştuk.

İzmir'in en güzel evleri limanın kıyısı boyunca sıralanmaktadır. Bunların çoğu konsolos veya tüccar olan Frenklere aittir. Sahil kentlerinin rıhtımları boyunca yapılan evlerin çoğu gibi, bunlar da dar cepheli olup derinlikleri fazladır. [48v] Denize bakan cephelerinin düzgün ve hoş bir görünümü var. Konsolosların evlerinde birer bayrak direği bulunuyor. Bayrak yalnız bayram günlerinde ve limana bir gemi yanaştığında göndere çekiliyor. Yangına dayanıklı depoların çoğu da buradadır. Bazılarının içi bağdadi tarzında yapılmıştır (yani çaprazlama çatılmış ahşap direkler arası-na duvar örülmüştür) ama bu duvarların dışlarının taşla kaplanması (veya içinde taş parçalarının bulunduğu bir harçla sıvanması) zorunludur. Dam-ları kubbeli değil, düz teras biçimindedir. Aralarında damı taştan yapılmış ve tepesi kubbeli olanlar da vardır.

Burada hava saat on birden on dörde kadar çok sıcak ve boğucu. Ülkemizdeki şiddetli gök gürültülerini ve yağmuru haber veren hava gibi... Eğer sıcak daha da artmazsa, buranın hava koşullarına dayanabiliriz.

7 Temmuz (Perşembe)

Bu sabah Sayın Rahip Usko ile tanışmak şerefine nail olduk. Kendisi bizi ziyarete geldi. Yaklaşık 40 yaşlarında, sağlam, adaleli vücutlu bir adam. Anlattığına göre, iki kez Doğu ülkelerine seyahat etmiş. Birincisinde Wilb-ram adında bir İngiliz ile beraber yolculuk yapmışlar, ikincisinde ise tama-men yalnız gitmiş. Suriye'yi, Filistin'i, Mısır'ı ve İran'ı gezmiş. İsfahan'da bir hocanın yardımıyla birkaç değerli, tarihi Farsça elyazması satın almış. Bunların en büyüğü olan beş cilde 300 kuruştan bir miktar daha fazla para ödemiş. O ülkelerde elyazması kitaplar buradan daha ucuza satılıyormuş. *Şehname*'yi 150 kuruşa almış. Onun tavsiyesine göre, burada veya Halep'te Türk kıyafetleri giymemiz gerekmezmiş. Kudüs, Akka, Yafa ve Gazze'ye kadar güvencedeymişiz. Kendisi, Lübnan'da sadece tek bir rehberle yalnız olarak çok yolculuk yapmış [49r]. Orada hırsızlık olmazmış. Zaten onun gittiği ülkelerde, yüksek kültürlü olduğu iddia edilen birçok Avrupa ülke-sindeki kadar korkulacak durumlarla karşılaşılmıyormuş. Dikkat edilmesi gereken şeyler, giyim eşyası ve tüfeklermiş. Kendisinin yolculukta katırları

atlara tercih ettiğini söyledi, çünkü katırların yürüyüşü daha emniyetliymiş ve daha çok yük taşıyabilirlermiş. Lübnan'daki Maruni rahipler çok sevecen ve konuksever insanlarmış. Ayrılırken yolcunun yanına gereksinim duyabileceği pek çok şey verirlermiş ve bunun karşılığında verilen en ufak armağan bile onları çok sevindirirmiş. Şam'dan "Asya'nın cenneti" diye söz etti. Yanımıza verilen tavsiye mektuplarından birini sunacağımız, oradaki Lazarus tarikatına mensup Bay Viro'tyu çok övdü ve Arapça halk diline ait bir sözlük üzerinde çalıştığını, bunun çok yararlı bir yapıt olacağını söyledi. Gerçi Halep'te konuşulan Arapça temiz bir dilmiş, ama gerçek Arapça daha sert bir vurguyla konuşuluyormuş ve buna alışmak gerekirmiş. Filistin'den Arabistan'ın içlerine gitmek istersek, her yıl Şam'dan hareket edip Kudüs'e birkaç günlük mesafede bulunan yerden geçerek Medine'ye giden Mekke kervanlarına katılmamızı bize salık verdi. Bu kervanlar çölün ortasından geçiyormuş, ama her durak yerinde küçük bir kale varmış ve bu kalelerde bir miktar asker bulunduruluyormuş. Bu askerler bir yıl boyunca burada kalıyorlarmış ve kervan geri dönerken, yeni bir birlikle nöbet değiştiriyorlarmış. Bu yol Arabistan içlerindeki dağlık bölgeye ulaşmanın en güvenli yoluymuş. Rahip Usko bize ayrıca, Halep'e giderken yanımıza yatak almamızı ve [49v] eşyamızı koymak için, tepeleri bir dam gibi birleştirilen iki sandık yaptırma-mızı salık verdi. Bu beyefendi de Bay von Lennep'e davet edilmişti.

Bay von Lennep gösterişli bir evde oturuyor. Buradaki tüm Frenkle-rin evi gibi bu ev de çok güzel ve rahat döşenmiş. Davette, Rahip Usko'nun dışında, Bay Lennep'in erkek kardeşleri olan iki güzel ve nazik beyefendi, Bay Lennep'in kayınbiraderi olan Hollanda Başkonsolosu Jacob Comte d'Hochpied ve daha birkaç Hollandalı tüccarla tanıştım. Buralı tüccarlar genelde tamamen Avrupa'daki gibi yaşıyorlar ve sofraları bol yiyeceklerle donatılıyor. Bay Lennep'in İzmir'deki evinde Hollanda'nın en leziz tereya-ğını yiyebileceğimi hiç ummamıştım. Bu ülkenin şarapları da mükemmel ve kuzey ülkelerinde çok beğenileceklerini tahmin ediyorum. Ama gene de burada lüks bir yaşam sürdürenler, İspanya, Fransa, Portekiz ve Alman şaraplarını ikram etmeyi yeğliyorlar.

Bulunduğumuz evde, İstanbul'daki Boğaz'ın manzarasını temsil eden ve usta bir kadının eseri olduğunu tahmin ettiğim bir el işlemesi

gördüm. Uzaktan baktığımda, bunun bir yağlıboya tablo olduğuna bahse girebilirdim. Bay Lennep, Doğu Hindistan'da rastlanan kabuklu deniz canlılarından oluşan küçük bir koleksiyona sahip. Burada böyle bir koleksiyon çok ender bulunur.

Rahip Usko çok hoşsohbet bir adam ve yaptığı yolculuklardan ötürü, sohbetlerine konu oluşturacak birçok ilginç olay yaşamış.

Akşama doğru tercümanımınla birlikte Kâtipzade Hanı'na⁵⁸ gittim. Burası [50r] Halep kervanlarının yola çıktığı ve geri döndüğünde uğradığı yer. Bize bildirdiklerine göre, birkaç gün sonra buradan bir kervan yola çıkacakmış. Halepli kervan rehberlerinden biri, bana mutad olarak geçtikleri yolu tarif etti: Kasaba [Turgutlu], Kula, Uşak, Kütahya, Eskişehir, Engüri, Kırşehir, Kayseri, Gürün, Elbistan, Antep, Halep... Bu yolculuk yaklaşık 40 gün sürüyor ve yol boyunca kullanılacak olan binek atı için 70-80 kuruş kira ödeniyor. Ben, yakında hareket edecek olan kervana katılamayacağıma üzüldüğümü bildirdim. Belli bir yerden gelen kervanların her birinin uğrak yeri olan farklı hanlar var. Örneğin Tokat'tan gelen kervanlar Derviş Hanı'na uğruyorlar. Bu düzenleme yolcular için bu büyük kolaylık, çünkü kervanın varış ve hareket günü hakkında buralardan bilgi edinmek mümkün oluyor. Ayrıca kervanın varış ve hareket günleri tacirlere de bildiriliyor.

Manavlarda bol bol nar, sakız kabağı, erik ve vişne satılıyor.

İzmir'in ve körfezin tümünü görebilmek için kentin güney ucuna kadar gittik. Bir dağın tepesinde dört yel değirmeni gördük. Buradan ser-vilerle kaplı bir mezarlığa kadar yürüdük. Denizden bakıldığında, dağın yamacındaki bu servi ormanı çok güzel görünüyor. Yeldeğirmenlerinden sadece biri çalışır durumdaydı, diğerleri harabeye dönmüştü. Alçak boylu, yuvarlak bir kule biçiminde olan değirmen binası kaba yontulmuş taşlardan inşa edilip tepesi ahşap bir damla örtülmüş. Ülkemizdeki değirmenler dört kanatlıken, buradaki değirmenler 12 kanatlı. Kanatları sağlamlaştırmak için, en dış uçları çepeçevre dolanan bir halatla birbirine bağlanmış. Böyle bir yel değirmeninin fiyatı 1000 kuruş. Vergisi yok ve günde rüzgârın gücüne göre 10-25 kilo tahıl öğütüyor. Değirmenci, tahılın kilosuna on iki

⁵⁸ Kâtipzadeler 18 ve 19. yüzyılların önemli bir ayan ailesiydi.

para ögütme ücreti alıyor. Duvarların yüksekliği on sekiz ayak kadar. Kaba yontulmuş değirmen taşının çapı beş ayak boyunda. Değirmen taşı bir milin çevresindeki dişli çark ile döndürülüyor.

Değirmenin bulunduğu yerden görünen manzara çok güzel.

Dağın biraz daha yukarısında bulunan çıkırlık kuyunun suyu hiç lezzetli olmasa da, çevresindeki çınarların serin gölgesi insanı rahatlatıyor. Buradan kentin ve körfezin büyük bir bölümü görülebiliyor. İzmir, körfezin kıyısından itibaren tıpkı bir amfiteatr gibi çıplak bir dağın yamacına yayılıyor ve yukarılara doğru tırmanıyor. En tepede inşa edilmiş olan eski kaleden geriye sadece yıkık duvarlar kalmış. Evlerin ve camilerin etrafındaki tek tek veya toplu haldeki serviler kente güzel bir görünüm kazandırıyor. Tepelere doğru, camilerden başka güzel ve gösterişli binalar bulunmadığından, buraların manzarasında göze hoş görünen bir şey yok. Oysa hanların, bedestenlerin, Frenk evlerinin ve dükkânların dizili olduğu kıyı şeridi çok daha göz alıcı. Körfezde, tüm kıyı boyunca yerli ve yabancı gemiler, ya rıhtıma yanaşmış, ya da 5-20 dakikalık mesafede, açıkta demirlemiş olarak bekliyorlar. Körfezde toplam 90-100 gemi saydık. [51r] Sahilden bakılınca, hemen hemen körfezin tümünü, denize doğru uzanan Karaburun Dağları'ndan, İzmir'in çevresinden dolaşarak Bornova Köyü'ne kadar uzanan ırmağın ucuna kadar her yeri görmek mümkün. Kent ile ırmağın arasındaki düzlüğü sayısız meyve ağaçlarının ve sebze bahçelerinin canlı yeşilliği süslüyor. İzmir Körfezi'nin her tarafı dağlarla çevrili. Bu dağların arasında özellikle İki Kardeş Dağı [Çatal Dağ] ilginç biçimiyle dikkati çekiyor. Biz bu manzarayı denizden yansıyan akşam güneşinin ışığında seyrettik.

Bulunduğumuz yerin biraz uzağındaki tepeye doğru birçok bahçe uzanıyor. Bu dağ tamamen kahverengi ve siyahımsı renkte killi porfir kayalarından oluşuyor.

Tepeden aşağıya, kente doğru ilerlerken, tepenin yamacında uzanan ağaçsız ve çiçeksiz Yahudi mezarlıklarının arasındaki taş döşeli yolun yapımında mermer sütun gövdelerinin ve başlıklarının parçalarından yararlandığı dikkatimi çekti.

Deniz kenarındaki uzun bir binanın önünden geçerken, burada 24 sabunhane bulunduğunu öğrendik. Sabun yapmak için zeytinyağı ve İzmir'in

yakınındaki bir yerden elde edilen bir çeşit tuz⁵⁹ kullanıyorlar. Ama bu yerin adını henüz öğrenemedim.

Kente vardığımızda kardan oluşmuş buz parçaları satan birine rastladık. Öğrendiğimize göre, bu buz, buradan iki saatlik mesafede bulunan Pınarbaşı yolunun dört-altı saat ötesinde, *Nihfindahk*'tan [?] alınıp getiriliyormuş. Başka kişiler bu buzun alındığı dağın adının Tahtalı Dağ olduğunu söylediler.⁶⁰ Fakat bu dağlardaki kar zamanla eridiğinden, karı derin çukurlara dolduruyorlar veya serin bodrumlarda muhafaza ediyorlar, sonra da gerektiğinde buralardan alıp İzmir'e götürüyorlarmış. Elbette ki buralarda iklimin çok sıcak olması ve yaz mevsiminde serin içme suyuna gereksinim duyulması nedeniyle, buz tüketimi çok yüksek. Herkes bardağına bir parça buz atıyor ve üstüne içeceği suyu veya şarabı doldurup, buz eridikten sonra içiyor. Oysa aslında içeceklerini, buzla soğutulmuş su dolu bir kabın içine koyup serinletmeleri, sağlıkları için daha yararlıdır. Nitekim Viyana'da suyu böyle soğutuyorlar.

8 Temmuz (Cuma)

Bu yörede pek çok ipek karışımı kumaş dokunuyor. Bu işi yapan dokumacılar, atölyelerinin zeminine kazılmış olan çukurların içine yarı bellerine kadar girip oturuyorlar. Bunu şimdye dek hiçbir yerde görmemiştim.

Akşama doğru İstanbul'dan eşyalarımızın geldiği haberini aldım.

9 Temmuz (Cumartesi)

Bugüne kadar sivrisinekler bize hiç rahat vermemişti, çünkü yatakların etrafına asılan ince beyaz kumaştan yapılmış torba biçimindeki perdelerin [cibinlik] ne işe yaradığını bilmiyorduk. Bay Florent bana dün akşam yatağa yatarken bu perdelerin nasıl kullanılacağını öğretti ve artık rahat rahat uyuyabiliyoruz.

Jacobsen buranın sıcağından çok rahatsız oluyor ve sürekli terliyor. Ben sıcaktan onun kadar etkilenmiyorum. Günün büyük bir kısmında, batı yönünden, denizden gelen ve *imbat* adı verilen bir rüzgâr esiyor. Eski şair-

59 Sabun üretiminin tarihi yönteminde (zeytinyağı ile birlikte) odun külü, potasyum karbonat veya soda kullanılırdı. Günümüzdeki sabun üretiminin ayrıntıları hk. bkz.: KRÜNITZ 1773:1858, "Seife" –Abn.

60 Bu dağın İzmir yakınındaki Nif Dağı olduğu anlaşıyor. Kış aylarında bu dağın 1510 metrelik zirvesinden kar temin edilebilir.

ler sıcaklığın bunalıtcı etkisini hafifleten ve ferahlık getiren bu rüzgârdan zefir [batı rüzgârı] adıyla söz ederlerdi. Bu rüzgâr zaman zaman şiddetleniyor ve dalgalar büyük bir güçle limandaki ahşap iskelelere vuruyor. Bu rüzgârın Türkçe adı *imba*'tır ve anlamı "gün batımından gelen esinti"dir.

Şimdilerde İzmir'de 15 Fransız ticaret evi var. Devrimden önce bunların sayısı 28'i buluyordu. İzmir'e yerleşmek isteyen her tüccar, 60.000 Frank tutarında serveti olduğunu kanıtlamak zorunda. Fransa Devleti buradaki konsolosuna yılda 20.000 Frank ödiyor.

İzmir'de sekiz İngiliz ticarethanesi var. Konsolosu ve kançıları da buna katarsak, İngiltere temsilcilerinin sayısı onu buluyor.

Hollanda konsoloslüğünü üstlenmiş olan Kont d'Hochepied dışın-da burada üç Hollanda ticarethanesi var.

İzmir'de İsveç ticarethanesi bulunmuyor ve İsveç'in temsilcisi olan [52r] konsolos da, Bay Wilkinson adında bir İngiliz tüccar.

İzmir'de Prusya'ya ait ticarethaneler de bulunmuyor ve Prusya konsoloslüğünü da bir Fransız tüccar üstlenmiş durumda. Danimarkalıların da burada ticarethaneleri yok ve Bay Wilkinson aynı zamanda Danimarka konsolosu olarak da görev yapıyor.

Vaktiyle Toulon donanmasında cerrah olarak görevlendirilen Fransız Hekim Ferrand burada çok itibar görüyor. Onun, çiçek hastalığına karşı koruyucu aşığı İngiltere'den getirtmiş olması ve bu hastalığa karşı aşılmanın yaygınlaşmasını teşvik etmesi ona büyük saygınlık kazandırdı. Rumlar ve Ermeniler bile artık bu yöntemi uygulamaya başladıkları halde, Türkler henüz pek itibar etmiyorlar. Yahudiler de aşılınmayı kendi dini yasalarına aykırı sayıyorlar. Gene de bu aş bir yıldan beri burada uygulanıyor.

İzmir'de 30 eczane var ve bunların bazılarını Fransızlar, bazılarını İtalyanlar, bazılarını da burada doğmuş olan Frenkler işletiyor. Eczacıların hepsi hekimlik de yapıyor ve kendilerini doktor olarak tanıtıyorlar. İzmir'de sadece bir Türk eczanesi var.

Rahip Usko vaazlarını İngilizce, Fransızca ve Almanca veriyor. İngilizlere vaaz verirken, tamamen İngilizlerin usulüne göre davranıyor. İngilizler, eski âdetlerini korumakta ısrar etmeleriyle tanınan bir halktır ve buradaki İngilizler de vatanlarındaki geleneklere bağlılıkları yüzünden,

yaşam biçimlerinde bir değişikliği göze alamıyorlar. Rahip, “Kutsal Akşam yemeği” ayininde Reformistlere ekmek lokmaları, Luthercilere ise pişmiş hamur parçaları veriyor ve hiç kimse de bunu yadırgamıyor. Rahip bu görevinin dışında dostlarının çocuklarına ders de veriyor. Anlattığına göre, bundan birkaç yıl önce İngiltere’ye yaptığı yolculuk sırasında Lübeck ve Danzig kentlerine de uğramış, Danzig’de akrabalarını ziyaret etmiş. Bu vesile ile kendisine lisede öğretmenlik ve Dreifaltigkeit Kilisesi’nde başvaizlik teklif etmişler, ama bu teklifleri reddetmiş.

İzmir’de on üç konsolosluk bulunuyor. İsveç ve Danimarka arasında yapılan bir anlaşmaya göre, bir kentte bu devletlerden birinin konsolosu bulunduğunda, diğer devletin tebaasına da hizmet vermekle yükümlüdür. Bu nedenle İzmir’de Danimarka için özel bir konsolos bulunmuyor.

[52v] 10 Temmuz (Pazar)

Bugün gene güneş ve ay gözlemleri yaptık.

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Şerbetçilerin dışında başka dükkânlarda da iri parçalar halinde buz satılıyor. Kar kütleleri altı-sekiz saatlik yoldan İzmir’e getiriliyor. Kar, İzmir’den iki saatlik mesafede bulunan Pınarbaşı’nın dört-altı saat ötesindeki *Nifihndahk* (?) adı verilen bir yerden çıkarılıyor. Bazıları buraya Tahtalı Dağı [Nif Dağı] diyorlar.

Bugün yazmakta olduğum “Dostlarıma Armağan” adlı şiiri tamamladım. Onu Uludağ’ın doruğunda topladığım birkaç kurutulmuş mine çiçeği ile birlikte memlekete göndereceğim.

11 Temmuz (Pazartesi)

Limandan bir kayık kiraladık. İzmir Körfezi’nin denizi İstanbul Limanı’ndan ve Boğaziçi’nden çok daha dalgalı olduğundan, buradaki tekneler daha geniş yapılıyor (takriben iki ayak genişliğinde). Kayıkla körfezin güney kıyısına gittik. Burada, kentin biraz dışında, porfir kayalıklarının içine gömülü Yahudi mezarları var. Amacımız bu kıyıda denize girmekti. Bay Florent de bizimle birlikte gelmişti. Buralarda [53r] her taraf porfir

kayalarıyla kaplı. Aralarında, denizin sığ olduğu bölgelerde suya girip yüzmek mümkün. Denize girmek bana çok iyi geldi. Deniz banyolarını tıbbi olarak da değerlendirebilmeyi çok isterdim. Bunu gerçekleştirebilirim, oldukça zayıf olan iştme duyum da belki düzelebilir. İştme güçlüğü, yaptığım araştırmalarda ve lisan öğreniminde beni çok engelliyor.

Bulunduğumuz yerde deniz ürünlerinden bazı örnekler topladıktan sonra, buranın yerlisi olan Osman Efendi adında bir Türkün arazisine gittik. Osman Efendi kente gitmişti. Ama bahçesi sık sık Frenkler tarafından ziyaret edildiğinden, bize kahve ikram edecek birini bulduk. Bahçıvan bize çok güzel üzümler getirdi ve ağaçlardan açık sarı ve mor renkli erikler topladı. Eriklerin bazıları henüz tam olgunlaşmamıştı. Kayalıkların arasındaki bu bahçe deniz kıyısına kadar uzanıyor ve denizden bakıldığında, gerideki çıplak kayalıklarla kaplı çorak dağın dibindeki bu yeşillik göze çok hoş görünüyor. Bahçenin içindeki binalar küçük olmakla beraber beyaz renkleriyle manzarayı daha da güzelleştiriyor. Aynı yerde yapılmış bir salon da vardı, ama burası kilitliydi. Salonun yanı başındaki küçük mermer havuzun içinde parlak renkli balıklar yüzüyordu. Havuzun yanındaki çeşmeden akan nefis bir kaynak suyu havuzdaki suyu tazeliyordu. Çevredeki çınar ağaçlarının gölgesine sedirler yerleştirilmişti. Bu huzur dolu yerde oturmak kuşkusuz çok zevkliydi. Arazide üzüm bağları, meyve ağaçları, çeşitli sebzeler ve ayrıca sulanması gereken bir çeşit yonca da yetiştiriliyordu. Her tarafta incir ve nar ağaçları görölüyordu. Nar ağaçları çiçek açmıştı ve bazılarında ufak meyveler oluşmuştu. İki çeşit ağacın zarif çiçeklerinden etrafa çok güzel kokular yayılıyordu.

(Devamı aşağıdaki sayfalarda)

[53v] [Araya yerleştirilmiş metin]

Berlin'den buraya gelmiş olan Bay Bartholdy, Efes'teki ağaya, anfi-teatr yanında bulunan bir alçak kabartmayı kendisine temin etmesi karşılığında 600 kuruş ve iki İngiliz malı saat vermeyi önermiş, fakat ağa onun bu isteğini yerine getirememiş. Hatta Bay Bartholdy, pazarlığın başarılı olacağından o kadar eminmiş ki, alçak kabartmayı yerinden sökmek ve alıp götürmek için gereken âletleri

bile yanına almış. Fakat Efes'teki ağa, kendi üstü olan başka bir ağanın bu satış yüzünden kendisine kızacağından korktuğu için teklifi kabul etmemiş. Bay Bartholdy, satın almak istediği yapıtı elde edememiş olmaktan ötürü başkalarının gözünde küçük düşmekten çekindiğinden, Florent'in işletmesinde şimdi garson olarak çalışan tercümanına o alçak kabartmayı satın aldığını ve Trieste'ye gönderdiğini herkese yaymasını tembih etmiş. (Bay Bartholdy, bu iş için birkaç duvarcı ustasını ve uzun, kalın bir halat gibi malzemeleri bile temin etmiş.)

Bilgelik

Abdullah el Mansur'un⁶¹ açıklaması. Arapçadan çevrilmiştir.

“Eğer zenginsen, bilgeliğinden yarar sağlayabilirsin. Paran yoksa bilgeliğin de desteksiz kalır ve bilgeliğin yüzünden gülünç duruma düşebilirsin. Eğer zenginsen, sözüne değer verirler, ama yoksulsan, hangi işe el atarsan at, sana üzüntü verir. Kimse senin sözünü dinlemez ve herkes söylediklerini yüzüne vurur.”

[Araya yerleştirilen metnin sonu]

Bahçede ince, tüy gibi yaprakları olan güzel bir ağaç gözüme ilişti.

Bahçıvana maaş verilmiyor veya çok az para ödeniyor. O da buraya gelenlere sunduğu meyvelerden kazandığı parayla geçinmek zorunda kalıyor.

Dönüşümüzde tekne de yelken açtık ve kentin daha açığından geçtik, böylece denizden görülen manzarayı zevkle seyredebildik.

İzmir'in binaları, kıyı boyunca uzanan düz alana yayıldıktan sonra, tepesinde bir kale bulunan gerideki dağın yamacından yukarıya doğru uzanıyorlar. Gemiler, kentin hemen önünde, [54r] kıyından farklı uzaklıklarda, düzensiz olarak demirlemişler ve körfezin, kentin karşısına rastlayan ancak küçük bir bölümünü işgal etmektedirler. Rıhtım boyunca, Frenk konsolosları ve tüccarlarının çoğu gayet gösterişli olan evleri dizilidir. Bunların arasından bedestenlerin ve hanların kubbeleri görünmektedir ve en çok da Vezir Hanı göze çarpmaktadır. Kentin ortasında yer alan binaların en gösterişlileri

61 İkinci Abbasi Halifesi Abd Allah el-Mansur (714-775) olmalı.

camilerdir. Diğer evler pek dikkat çekici değildir. İzmir'deki camilerin sayısı, aynı büyüklükte olan başka kentlere kıyasla çok sayılmaz. Kentin gerisinde, tepesinde kalenin bulunduğu çıplak bir dağ yükselmektedir. Yaz mevsiminde bile burada dağın görünümüne canlılık katacak bir yeşillik yoktur. Tepedeki kale de [Kadifekale], sadece yıkık duvarlardan ibaret olduğu için göze pek hoş görünmüyor. Güneydeki en yakın dağlar da tamamen çıplaktır. Sadece tepedeki dört yel değirmeni ve yakınlarında bulunan mezarlığın servileri dağın bu yamacına biraz renk ve canlılık katmaktadır. Ötede, kuzeydeki dağlar daha yüksek olmakla beraber, üzerlerindeki ağaçların seyrek olması nedeniyle, gözü okşayan bir görünümüleri yoktur. Oysa Üsküdar'da, İstanbul'da ve daha birçok Türk kentlerinde birçok servi ağacının bulunması gözleri dinlendiren bir etki yaratır. Kıyı boyunca sefer yapan kayıkların sayısı hiç de fazla değildir. Kısacası, İzmir'i görmüş ve gezmiş olan birçok seyyahın, kentin bulunduğu ortam hakkındaki övgü dolu sözleri, benim görüşüme göre oldukça abartılıdır. Daha doğrusu, İzmir, İstanbul ile asla kıyaslanamaz.

İzmir'de hiçbir Rus ticarethanesine rastlamadım. Ama buna karşın buradaki Rumların pek çoğu Rus Devleti'nin koruması altına girmişler.

[54v] 12 Temmuz (Salı)

Rahip Usko'nun yanında kalan ve eski İngiliz konsolos Michaely'nin oğlu olan terbiyeli bir delikanlı, bize bu sabah Rahip Usko'dan bir mektup getirdi: Sayın rahip bizi bir sonraki gün yemeğe davet ediyordu.

Bugün ay ile güneş arasındaki mesafeyi ölçtük ve gözlemlerimizi daha yararlı bir hale getirmek için, önceden ve sonradan güneşin yüksekliğini saptadık.

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Bu kentte yangın söndürme önlemleri çok kötü. Sadece yaklaşık sekiz ateş söndürme hortumu var ve bunları da konsoloslar ve Frenkler temin etmiş.

[55r] İsveç Başkonsolosu Wilkinson'u ziyaretimizde, Danimarka kökenli Altonalı Tüccar Bay von Harten bize eşlik etti. Kendisine İsveç elçilik kâtabinin tavsiye mektubunu verdik. Sayın başkonsolos o sırada çok

meşgul olduğu için yanında kısa süre kaldık. Ayrılırken, bizi ertesi günü yemeğe davet etti.

Bay von Harten, Roma İmparatorluğu Başkonsolosu Bay von Cramer'i de tanıdığından, ona yaptığımız ziyarette de bize eşlik etme nezaketinde bulundu. Bay von Cramer buradaki tüccarların ve konsolosların oturdukları evlerin en güzelinde yaşıyor. Evi çok zevkli döşenmiş ve eşyalarının bazıları çok değerli. Bay von Cramer Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmını gezmiş ve ilgiyle incelemiş. Avrupa'nın bugünkü siyasi durumu hakkında uzun uzun konuştuk. Kendisinin ileri sürdüğü saptamaları çok doğru buldum. Her konu üzerinde etraflı düşündüğü belli oluyor. Davranışlarında çok ihtiyatlı. Bay Cramer'in konsolosluğu buradaki konsoloslukların en yüksek gelire sahip olanıymış ve yıllık geliri 100.000 kuruşu buluyormuş. Kendisi de, diğer konsoloslar gibi her yükten yüzde iki pay alıyormuş.

Bugün evimizin yakınında genç bir adam bir İngiliz gemisinden kayığa binip rıhtıma çıkmak isterken denize düşmüş. Bu adam Bay Florent'in yakınında yüksek alkollü içkiler satılan dükkânı işleten bir Rum. Birçok ülkeyi gezmiş ve pek çok dil biliyormuş. Zaten Doğu Akdeniz ülkelerinde bir insanı övmek için daima birkaç dil bildiğini söylemek âdet olmuştur. Bugün imbat rüzgârı o kadar kuvvetli esiyordu ki, büyük dalgalar adamı sürekli karadan uzaklara sürüklüyor ve genç adam yüzme bilmediği için kendini kurtaramıyordu. Bir süre onun dalgalarla ve ölümle pençeleştiğini gördük, ama kimse ona yardım edemedi gözden kayboldu [55v]. Şimdi de birkaç saattir yüzücüler ve dalmayı bilenler onu arıyorlar, ama hâlâ bir sonuç alınamadı. Rıhtımda toplanıp onun dalgalarla savaştığını seyredenlerin arasında yüzmeyi ve dalmayı bilen bir kişi olsaydı, zavallı genç adam kurtarılabilirdi. Bu kadar çok ülke gezmiş olan ve binlerce tehlikeli durumdan sağ salım kurtulmuş olan genç bir adamın burada, hemen hemen evinin kapısı önünde yanlış bir adım atması yüzünden hayatını kaybetmesi çok acı! Acaba bu olayı başka bir bakış açısından yorumlayarak kendimiz için hayırlı olabilecek bir ders çıkarabilir miyiz? Thümmels'in Güney Fransa yolculuğu üzerine yazdığı "Rastlantı" adlı şiir bu konuya değiniyor.

Bugün Cenova Konsolosu Bay Escallon'u ziyaret ettik. Bu nazik beyefendi, daha biz İzmir'e varır varmaz bizi görmeye gelmiş, fakat evde

bulamamıştı. Burada bir tek Cenovalı tüccar bile bulunmadığından, herhalde bu konsolosluk sadece bir şeref unvanından ibaret. Aslen Fransız olan Bay Escallon, Fransa ile Babiâli arasında savaş çıkınca buradaki ticarethanesini kapatmak istemediğinden, belki de savaşa karışmayan bir hükümdarın koruması altında ticaretini sürdürebilmek için bu çareye başvurmuştur. Bana söylediklerine göre, bu konsolosluk bir kuruş kâr bile sağlamıyormuş. Bay Escallon'un ailesini ve eşini çok cana yakın buldum.

Evimize henüz dönmüştük ki, becerikli bir Rum dalgıcın boğulan genç adamı bulduğunu bildirdiler. Bu vesileyle de bir kentte devletin görevlendirdiği bir hekimin bulunmasının ne kadar gerekli olduğunu anladık. Bu kentte kendilerine doktor dedirten kişilerden hiçbiri denizde boğulmuş genç adamla ilgilenmedi. Evimizin yakınında bir yerde [56r] zavallıyı bacaklarından asmışlar, yarım saatten beri yuttuğu suların boşalmasını bekliyorlardı. Ben bu yöntemin doğru olmadığını söyledim ve yaptıklarına itiraz ettim. Belki de yüzden veya başka bir nedenle onu yakındaki bir eve taşıdılar. Ben artık bundan sonra bir hekimin gelip olaya el koyacağını sandım. Bir süre sonra Bay Florent yanıma geldi ve kimsenin boğulan adamla ilgilenmediğini, benim gidip bakmamı ve bir fikir vermemi rica etti. Ben bir sürü insanla dolu eve gittiğimde, boğulan adamı gene ayaklarından asmış olduklarını gördüm. Adamın boynu ve başı kan birikmesi sonucu morarmıştı. Sanırım çok kaba yöntemlerle, belki de ekmek bıçağı ile her iki kolunun damarlarını kesmişlerdi ve oldukça bol kan akıtmışlardı. Benim ilk olarak yaptığım, adamı evin üst katındaki odaya taşıtıp yatırmak oldu. Başını, altına da bir yastık koydurarak yükselttirdim. Yün parçaları ile ve fırçalarla vücuduna friksiyon yaptırdım, tütün dumanı ve keskin kokulu esanslarla tütsüler hazırlattım, ısıtılmış tuz ve kül karışımı içine yatırttım ve saatlerce vücuduna masaj yaptırdım. Fakat orada olduğumuz sürece adamda hiçbir canlanma işareti görülmedi ve benim de zaten hiç ümidim yoktu, çünkü adam dört saat suda kalmıştı ve üstelik daha sonra da tamamen mantıksızca sağaltma uğraşlarıyla daha da hırpalanmıştı. Ama gene de böyle durumlarda başvurulması gereken çareleri uygulattırdım.

Bu genç Rum, daha çocuk yaşında İngiltere'ye gitmiş ve 25 yıl boyunca deniz kuvvetlerinde görev yapmış, kılavuz kaptan olmuş ve bu görevin-

deyken İngiliz Krallığı'nın onur madalyasına layık görülmüş. Nitekim bu madalyasını da sürekli takmaktaymış. [56v] Genç adam birkaç aydan beri İzmir'e yerleşmiş ve konyak, rom, çeşitli likörler gibi alkollü içki ticareti ile uğraşmaya başlamış. Öğrendiğime göre, İngiltere'nin koruması altındaymış. İngiltere konsolosu onun denizde boğulduğunu duyar duymaz, hemen geldi ve hiçbir tıbbi müdahale yapma gereğini duymadan evi mühürletti. Bu nedenle de boğulan adamla meşgul olan Rumlar herhangi bir şey alıp getirmeye, örneğin tuz ve kül bulmaya kalkışmadılar, çünkü yapacakları harcamaların konsolos tarafından kendilerine ödettirileceğini tahmin ediyorlardı. Birçok kişi konsolosu bu davranışından ötürü kınadı ve aralarından bazıları, konsolosun boğulan adamın dirilmesini istemediğini, burada varisi olabilecek bir akrabası veya kardeşi olmadığından, onun mirasına el koymak niyetinde olduğunu ileri sürdüler. Ama elbette ki sadece ona düşman olanlar böyle iddialarda bulunabilirler.

13 Temmuz (Çarşamba)

Bu sabah ayın mesafelerini ve birkaç kez güneşin yüksekliğini ölçtük. [Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

[57r] Öğle yemeğini Danimarka ve İsveç Başkonsolosu Wilkinson'un evinde yedik. Bu vesile ile Bay Wilkinson'un kayınbiraderi olan Doktor Zimmermann ile tanıştım. Kendisi İzmir'de, doktor unvanını hakkıyla kazanmış olan tek hekim. Aklı başında, terbiyeli bir adam. Babası Almanmış, ama kendisi burada doğmuş. Montpellier'de öğrenim görmüş ve doktora sınavını vermiş. Bir süre İzmir dolaylarındaki bitkileri toplayıp incelemekle meşgul olmuş, ama işlerinin çokluğu bu koleksiyonu sürdürmesini engellemiş. Kendisinin bir ortakla birlikte işlettiği bir eczanesi de var. Türklerin hekimin parasını öderken çok cimrice davranmalarından yakındı. Oldukça iyi Almanca konuşuyor. Bay Wilkinson'un ticarethanesinin İzmir'in en büyük firmalarından biri olduğunu ve kendisi ile sadece Lee ticarethanesinin rekabet edebileceğini söylüyorlar. (Bay Zimmermann, devrim sırasında bir buçuk yıl Fransız ordusunda görev yapmak zorunda kalmış.) Bay Wilkinson, Halep'teki İngiliz konsolosuna benim için bir tavsiye mektubu yazacağına dair söz verdi. Kendisi bolluk içinde yaşıyor ve duyduğuma göre, ev idaresi

harcamaları her yıl 15.000 kuruşu buluyormuş. İngiliz vatandaşı olduğu için, sofrası da İngilizlerin usulüne göre düzenlenmişti. İngiltere'ye ihraç ettiği Doğu Akdeniz ülkeleri mallarının arasında Naxos [Nakşa] Adası'nda çıkan zımpara taşı da var. Bu taşlar evinin bir kenarına yığılmış olarak duruyor.

Dikkatimi çeken bir durum, deniz kenarındaki Frenk Mahalle-si'nde bir sürü domuzun dolaşmakta olduğu ve bunlara kimsenin sahip çıkmaması... Bunları kimse beslemediği halde, kendi kendilerine büyüyor ve semiriyorlar. Besbelli deniz dalgalarıyla kıyıya vuran sebze ve meyve atıkları, kavun, karpuz kabukları ve benzer yiyeceklerle besleniyorlar. Ben sık sık onların sahilden suya girdiklerini ve dalgalarla boğuşarak denizin içinde karınlarını doyuracak yiyecekler aradıklarını gördüm. Elbette ki bazıları da dalgalara yenik düşerek boğuluyor ve bu cesur girişimlerini hayatlarıyla ödüyorlar. [57v] Bu domuzların leşleri sahile vurduğu zaman, etrafı berbat bir koku sarıyor, çünkü kimse bu çürüyen leşleri ortadan kaldırmayı üstlenmiyor. Domuzlar, tıpkı İstanbul'daki köpekler gibi, gece gündüz dışarıda yaşıyorlar ve buralarda yavruluyorlar. Bazıları Frenklere ait ve sahipleri Türklerin temizlik işleri dairesine her domuz için iki kuruş ödüyor. Domuzlar bazen gemi kaptanlarına satılıyor.

14 Temmuz (Perşembe)

Rahip Usko bizi bugün Buca'ya davet etmişti. Bu nedenle sabah saat 6. 45'te Robin [Rubin] ile birlikte yola çıktık. İzmir'den Buca'ya giden yol bir saatten fazla sürüyor. Bu yolculuk yayalar için oldukça zahmetli, çünkü Kervan Köprüsü'nün altından geçen kurumuş bir derenin taşlık yatağı içinden uzun süre yürümek gerekiyor. Yolculuğumuz sırasında kalenin bulunduğu tepe sol tarafımızda yükseliyordu. Yol kenarındaki kayaların kireçtaşından olduğunu ve aralarında çakmaktaşı yuvalarının bulunduğunu saptadım. Biraz daha ilerde agat taşına da rastladık.

Zirvesinde kalenin bulunduğu dağın doğu eteğinde birkaç güzel bahçe ve bahçeli ev var. Eğer dağın tümü böyle bahçelerle donatılmış olsaydı, görünümü çok güzelleşmiş olurdu. Oysa kente bakan yamaç çorak ve sevimsiz.

Bugün güneşin ışıkları çok sıcak olduğundan, ağustosböceklerinin sesi hiç dinmedi.

Yolumuzun üzerinde bulunan oldukça yüksek bir tepeye tırmandık ve tepenin doruğundan kentin, körfezin ve çevredeki bahçelerin manzarasını keyifle seyrettik. Yol kenarındaki çukurluk, burada bir çeşit tebeşir elde etmek için kazı yapıldığını gösteriyordu. Bu tepenin yamacının en yüksek yerinde bir zamanlar İzmir'in suyunu temin eden uzun bir su yolunun yıkıntılarını gördük. Bu yararlı yapının hemen hemen tamamen yıkılmış olması çok üzücü, çünkü yaz mevsiminde kentin bazı semtlerine yeterince su verilemiyor.

Biraz ötede, sağ tarafta gözler önüne güzel bir vadinin manzarası seriliyor. Hollandalıların yazlıklarının bulunduğu Sevdiköy bu vadiye bulunuyor. [58r] Bay von Lennep de bize buradaki yazlık evinden söz etmişti. Sevdiköy ile İzmir arası dört saat sürüyor. Buca'nın görünümü de olağanüstü sevimli ve iç açıcı. Yerleşimin büyük bir kısmı düzgün yazlık evlerden oluşuyor. Yemyeşil bahçelerin içindeki bu kırmızı damlı beyaz evler servi ağaçlarının koyu renkleriyle çok hoş bir karışıklık oluşturuyor. Özellikle Bay Usko'nun arazisindeki uzun servilerin arasından uzanan yol, bu yerleşime büyük bir güzellik katıyor.

Rahip Usko ve genç, sevecen eşi bizi güzel evlerinde beklemekteydiler. Bu ev aslında Rahip Usko'nun kayınvalidesi ile bacanağı İngiliz Tüccar Develus'un ortak malıymış. Önce birlikte kahvaltı ettik. Daha sonra Bay Develus da genç ve güzel eşi ile bize katıldı. Bay Develus, düzgün bir adam. Bay Meyer bize bu iki değerli aileye selam ve saygılarını iletmemizi rica etmişti. Ben bu vesileyle o iyi ve üstün nitelikli insanın keyifli bir hava içinde anılmasına memnun oldum.

Yemekte Bay Usko bize çeşitli şaraplar tattırdı ve bu arada da İzmir'de üretilen ve şöhretini gerçekten hak eden mükemmel bir misket şarabı ikram etti. Daha sonra tahıl tarlalarının arasından geçen ve servi ağaçlarıyla çevrili olan uzun yolda bir gezinti yaptık. Etrafta çeşitli, meyve ağaçları, özellikle pek çok incir ağacı vardı. İncir ağaçlarının dallarına ürün vermelerini hızlandırmak için erkek incirler asmışlardı. Bu vesileyle servili yolda hiç durmadan öten ağustosböceklerinden birini yakaladım ve bunun *Cicada orni* L. olduğunu saptadım. Ayrıca yakaladığımız bir kirpinin de Avrupa'daki kirpilerden farksız olduğunu gördüm. Rahip Usko'nun anlattığına göre, bu dolaylardaki dağlarda bazen bukalemun da bulunuyormuş. Çitlerin içinde birkaç büyük

kertenkele de gördük, fakat yakalamayı başaramadık. Zaman zaman da çok küçük, *Laerta vulgaris* L. boyunda bir kertenkele cinsine rastlıyorduk [58v], fakat bunlar çok hızlı hareket ettiklerinden, yakalamak mümkün olmadı. Bu köyde zaman zaman çakallar çok gürültü yapıyorlarmış. Bu hayvanların *Nih-fin dahk*'tan [Nif Dağı] geldiğini söylüyorlar. Bu dağın, eskiden Pagus [Pagos] diye adlandırılan dağ olduğu tahmin ediliyor. Buca yakınlarında *arbüss* veya *kumariah* adındaki ağaç cinsine çok sık rastlanıyormuş ve bu ağacın kırmızı renkli kökleri burada yakacak odun olarak kullanılıyormuş. Servili yolun kenarındaki arpa tarlasında bir Rum rençper, yerel yöntemle göre harman yapıyordu. Bu yöntem şöyle uygulanıyor:

Önce toplanan arpa başakları köyün tarlalarından birinde düzgünleştirilmiş bir alana daire biçiminde yığılıyor. Rençper bu yığından bir miktar alarak yerde bir kat oluşturacak şekilde alana yayıyor. Bundan sonra, daha önce de tarif ettiğim kızak biçimindeki harman âletinin (döven) önüne iki öküz koşuyor ve kendisi de harman kızağına binip, yerdeki arpa başaklarının üstünde daireler çizerek dolaşmaya başlıyor. Başaklar parçalanıp taneler saplarından kopunca, yere serili arpaları kenarda bir yere yığıyor. Böylece bütün arpa yığını tükeninceye kadar bu işleme devam ediyor. Sonunda bu yığını rüzgâra karşı savurarak tanelerin ve sapların birbirinden ayrılmasını sağlıyor. Öküzler gemlenmediği için, harman sırasında canlarının çektiği kadar tahıl yiyebiliyorlar. Gördüğümüz rençperin elinde yaklaşık yedi ayak boyunda ince bir değnek vardı. Değneğin ucuna demirden diken gibi sivri bir uç takılmıştı [üvendire]. Bu harman yöntemi, Doğunun en eski geleneklerinin burada hâlâ sürdürüldüğünü gösteriyor. (Bazı atasözleri bu geleneklere dayanmaktadır. Örneğin: “Harman sırasında öküzlerin ağzını bağlamamalı!” ve: “Sivri dikene karşı baş kaldırmak zordur!” gibi.) Filistin’de ve Arabistan’da karşılaşmayı umduğum birçok geleneğin, İncil’deki bazı anlaşılmayan sözleri açıklayacağını düşünüyorum. 2 Ağustos günü Zach’a yazmış olduğum son mektubumda, Gotha prensliği veliahtına,⁶² Filistin’de İncil’in açıklanmasına yarayabilecek her konuda bilgi toplamak niyetinde olduğumdan söz etmiştim. Örneğin kıyafetler, mobilyalar, takılar, ev gereçleri, tarla âletleri vb. Elbette ki bunlardan

62 Emil August von Sachsen Gotha (1772-1822) –Abn.

bir koleksiyon oluşturabilmek için, satın alınacak eşyaya ayrılan bir yıllık para yetmeyecek ve artırılması gerekecektir. Kanımca, böyle bir koleksiyon, uzmanlar için çok bilgilendirici olacaktır.

Rahip Usko'nun elinde İran'da satın aldığı çok sayıda Doğu kökenli elyazması var. Bunların en güzellerinden birini bana gösterdi.

[58ar] (14 Temmuz kayıtlarına ek metin)

Bu elyazması, İran'ın en ünlü şairlerinden Szadaeh'nin [Sadi] bir yapıtıydı. Bunu 66 kuruşa satın almış. Oysa orta derecede değerli bir kitaptı. Rahibin kütüphanesinde ayrıca küçük bir Arapça elyazması gördüm. Bu kitap halk arasında konuşulan Arapçayı öğrenmek isteyenlere çok yararlı olabilir. Kahire lehçesiyle yazılmış olan kitap, çeşitli cümleler, konuşmalar içeriyor. Bu kitabın bir kopyasına sahip olmayı çok isterdim, çünkü Arapça metinlerin yanına İtalyanca çevirileri yazılmış olduğundan, cümleleri anlamak çok kolaylaşıyor. Bay Usko da bu kitaba çok değer verdiğini belirtti. Umarım, Halep'te buna benzer bir kitap bulmam mümkün olur. Kahire'de konuşulan Arapça lehçesi, Halep'te konuşulan Arapçadan çok daha sert ve kaba. Ama Halep lehçesi Arabistan'ı ziyaret eden bir seyyah için belki de uygun değil, çünkü Arabistan'da konuşulan lehçe, Kahire lehçesinden daha sert.

Öğleden sonra burada vakit geçirdik ve akşama doğru İzmir'e dönmek üzere eşeklere binip yola çıktık. İlk defa bu hayvana bindiğimiz için biraz yadırgadık. Eşeklerin semerleri geniş ve hantal, üzengileri daha kısa. Eşeğe gem takılmıyor ve hayvan sadece bir yulara takılı basit bir iple yönetiliyor. Eşeklerin sahibi arkamızdan koşuyor ve hayvanları zaman zaman küçük, sivri bir değnekle dürtüyordu. Bu ülkede eşeğe binerek dolaşmak hiç yadırganacak bir durum değil. Sayın rahibin dediğine göre, kendisi de sık sık eşeğe binerek kente gidiyormuş. Ama eşeğin sırtında pek de rahat etmedim. Atın yürüyüşü çok daha hafif ve asil.

İzmir'de birkaç hastane var. Hepsi de temiz, bakımlı ve dış görünüş bakımından da düzgün olup her birinin önünde, asmalarla, narenciye ağaç-

larıyla ve çiçeklerle süslü küçük birer bahçe var. İzmir’de, Ermeni, Rum, Fransız, Hollanda hastaneleri bulunuyor, vaktiyle Venediklilere ait bir hastane de sonradan Roma (-Germen) İmparatorluğu’na devredilmiş. Önceleri bu hastaneler veba hastalarının tedavisi ve bakımı için yapılmışken, daha sonra başka hastaları da kabul etmeye başlamışlar. Roma İmparatorluğu hastanesi, özellikle orada veba üzerine araştırmalar yapan Pater Luigi’nin, veba ilacı olarak yağ kullanımı deneyleri ile tanınmıştır.

[58br] İzmir’de deniz yolculuklarının süresine büyük ilgi gösterilmek-te ve gidilecek limana en kısa zamanda ulaşmanın başarılması çok önemsen-mektedir. Örneğin anlattıklarına göre, Marsilya’dan kalkan bir gemi sekiz günde, Rotterdam’dan kalkan bir gemi de 28 günde İzmir’e gelmiş. Başka bir gemi de, Londra’dan kalktıktan 28 gün sonra İstanbul’a ulaşmış.

İzmir Körfezi’nde yer yer kum tepelikleri bulunuyor. Geçenlerde bir İngiliz gemisi böyle bir kum tepeliğine oturup kalmış. İngiliz gemileri-nin böyle bir olayla karşılaşmasına nadiren rastlanmıştır.

İzmir’de sadece Yunanca kitapların satıldığı dükkânlar yok. İstan-bul’da de olduğu gibi, Yunanca kitaplar tuhafıye dükkânlarında bir sürü başka malların arasında bir yan ürün olarak satılıyor. Böyle dükkânların sayısı bir düzineyi buluyor. Burada Türk kitabevlerinin bulunduğunu duy-dumsa da, ben henüz hiçbirini göremedim.

Ev sahibimizin manevi oğlu Stephany, 20 Temmuz günü, burada çok sık rastlanan *Vesperilio noctula* cinsinden iki yarasa getirdi. Bu yarasa-nın Türkçe adı, ... [metinde yok], Rumca adı, ... [metinde yok].

Yarasanın ağzında, üstte dört ön dişi var, fakat dıştakiler çok ufak ve ben çıplak gözle, içteki iki diştten ayrı olup olmadıklarını seçemedim. Dili kalın, yuvarlak ve etli.

Yarasanın sırtının ve karnının rengi fareye benziyor. Hemen hemen çıplak olan kulakları ve uçmasını sağlayan zarları, siyahımsı renkte. Gözleri-nin ve ağzının çevresi de gene siyahımsı renkte.

Kulakları oldukça büyük ve oval biçimde olup, içlerinde neşter biçi-minde birer kapakçık var.

Ön ayaklarında sadece kısa boylu başparmakta keskin bir tırnak bulunuyor.

Arka ayaklarındaki parmakların hepsinde keskin tırnakları var.

Kuyruğunun ucu uçma zarını biraz aşıyor.

Beden uzunluğu, burun ucundan kuyruk sokumuna kadar 2 ¼ zoll
[yaklaşık yedi cm.]

Kuyruk uzunluğu: bir ¾ zoll [4,4 cm.]

[58cv] Çıkıntı oluşturan ucun uzunluğu üç *linie* [6,6 mm].

Kanatlar gerginken bir uçtan bir uca bir ayak ve 1,5 zoll [yak. 34 cm.].

Kulak uzunluğu, içerden sekiz *linie* [18 mm].

Kapağın uzunluğu üç *linie* [6,6 mm].

Kapağın genişliği bir *linie* [2,2 mm].

[59r] [...] [Bundan sonraki bölümün yazıları çok soluk olduğundan zor okunmaktadır. Ayrıca içindeki yazılar hiç okunamamaktadır.]

Avrupa'da ülkeleri birbirine bağlamak için çok güzel eserler yaratan, köprüler kuran, karayolları yapan Romalılar, Asya'da işgal ettikleri topraklarda bu konulara hiç önem vermemişler. Çünkü bildiğim kadarıyla Anadolu'da ordunun, arabaların ve yük hayvanlarının geçmesi için yapılmış eskiden kalma yollara, hiç rastlanmıyor. Acaba bunun sebebi ne olabilir? Aslında Romalılar uzun süre Asya'da geniş toprakların sahibiyken, kamuya yararlı olacak bu tür eserler yaratabilirlerdi.

Bildiğim kadarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç kimse savaşa katılmaya zorlanmamaktadır. Müslüman olan her Osmanlı özgür iradesiyle bayrağının altında toplanıyor. Hristiyan ve Yahudi tebaadan, kara kuvvetlerine [...] asker alınmamaktadır. [...] Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler bu bakımdan ayrıcalıklı durumdadır [...] Buna karşın deniz kuvvetlerine sanırım gerçek deniz eri olarak değil [...] sadece tayfa olarak alınıyorlar.

[59v] 15 Temmuz (Cuma)

Bay von Harten bize bugün öğle üzeri bizzat tanık olduğu bir olayı anlattı. Bir Rum satıcıdan bazı şeyler satın almaktayken, dükkâna bir yeniçeri girmiş, sefere çıkacağını ve kalem yontma bıçağı satın almak istediğini açıklamış. Dükkâncı ona bir düzine İngiliz malı kalem yontacağı uzatmış ve beğendiğini seçmesini söylemiş. Yeniçeri tümünü birden alarak tezgâ-

hın üstüne yirmi para koymuş ve acele dükkândan çıkıp uzaklaşmış. Rum dükkân sahibi buna bir tek kelime ile itiraz edememiş. Ama Bay von Harten'e bu durumdan ötürü yakınmış. Böyle zorbalıklar karşısında savunmasız olduğunu ve müsellime gidip şikâyetle bulunsa bile, kesinlikle hakkını elde edemediğini anlatmış. Böyle durumlara dayanmak gerçekten zor.

Bugün Bay Marzowsky ile hesaplaştım. Kendisi bizimle birlikte yolculuğa devam etmek istemediğini bildirdi. Anladığım kadarıyla, buna cesaleti yok. Kendisine yolda geçirilen on dokuz gün için günde iki kuruş ve burada geçirdiğimiz on iki gün için günde 1,5 kuruş olmak üzere 59 kuruş ödedim. Şimdi de onu masrafsız bir yolla İstanbul'a yollamayı sağlamam gerekiyor. Son günlerde bana pek faydası olmamıştı. Ama gene de bana İstanbul hakkında verdiği bilgiler için ona müteşekkirim. O olmasaydı, bu bilgileri kolay kolay edinemezdim. Bu bakımdan onunla tanışmam çok yararlı olmuştu. Kendisinin oldukça hayalperest olması, gizemli olaylara ve toplantılara düşkünlüğü, fala, kehanete, sihribazlığa, mucizelere inanması, dervişlere aşırı hayranlığı ve başka garip eğilimleri, telkinlerimize, açıklamalarımıza, onu çağdaş bilgilerle tanıştırma çabalarımıza rağmen hiç değişmedi ve sanırım bizden ayrıldıktan sonra da değişmeyecektir. Bugün bile bana kendisine karşı komplo kuran ve onu felakete sürüklemek isteyen gizli bir teşkilatın varlığından söz etti. Hatta bu yüzden buradaki Mason locasına başvurup kendisini koruma altına almalarını ve ana vatanındaki düşmanlarına baskı yaparak haklarını korumalarını istememi benden rica etti. Onu böyle bir gizli teşkilatın mevcut olmadığına ikna etmek için yaptığımız telkinler hiçbir sonuç vermedi. Benden bu konuda destek görmeyeceğini anlayınca, bir an önce İstanbul'a dönmek istedi.

Bu akşam Bay Lennep bizi ziyarete geldi ve komilerinden birini bir yıl boyunca tercüman olarak yanımıza katmayı teklif etti. Söz konusu kişi 50 yaşlarında, ama henüz gücü, sağlığı yerinde olan bir adam. Hemen hemen tüm Avrupa dillerini konuştuğu gibi, Türkçe, Rumca ve Arapça da biliyor. Eğer kendisine ödeyeceğimiz para konusunda anlaşabilirsek, onunla işimizin kolaylaşacağını sanıyorum. Yolculuk sermayemizin çok kısıtlı olması nedeniyle, Anadolu'daki büyük harcamalarımızı karşılamakta güçlük çekeceğiz. Eğer gerekli desteği görmezsek, paramız ancak Arabistan'a kadar yetecek. Bu

nedenle buradan gidecek ilk kurye ile Albay von Zach'a bir mektup gönderip durumumuzu açıklayacağım. Birçok seyyah, bizim kadar bilime hizmet etmediği halde, bol bol desteklenirken, biz neden bir miktar daha para almayalım?

Yaklaşık 100 yıl önce Szabatay Szevy [Sabetay Sevi] adında biri, *Mahmunihm*⁶³ adıyla bir tarikat kurdu. Bu ad *iamihir*, *amihr* veya *emihr* adlarından türetilmiştir ve inanç anlamına gelmektedir. Tarikatın üyeleri gerçek birer Müslüman olmuşlar ve sadece kendi topluluklarından olan biri ile evlenmeyi kabul etmişlerdir. Onlara *ahrian* [?] da denirmiş.

[59a, Ek metin] Sabetay Sevi hakkında ayrıntılı bilgi *Morery Grand Dictionaire*'de "Sevi" adı altında ve *Memoires de la Croix*'de bulunmaktadır. Sabetay Sevi 1666'da [1626'da], İzmir'de [İzmir Sığacık'ta] doğmuştur. Babası Mordehay adında bir Yahudi idi. Sabetay, Filistin'de, Gazze'de yaşayan Nathan [Gazzeli Natan] adındaki bir Alman Yahudisi ile bağlantı kurdu ve kendini Mesih olarak tanıtmayı planladı vb. [Ek metnin sonu]

Kareit [Karayit] ve Sedukim [Saduki] inancından olanlar sadece Eski Ahit'e inanırlar, Talmud'da yazılı olanlara değer vermezler. İzmir'de tanıştığım bilge bir Yahudi (Amsterdam doğumlu Kohen) bana böyle söyledi. Burada Karayitler yaşamıyor.

16 Temmuz (Cumartesi)

Tercümanımıza dönüş için 27 kuruş ödemek zorunda kaldım.

[60v] Burada cam eşya ticareti yapan üç Bohemyalı tüccar var ve bunların her biri iki-üç yardımcı çalıştırıyor.

17 Temmuz (Pazar)

Öğleden sonra Alman Konsolos Bay von Cramer ziyaretimize geldi. Kendisinden öğrendiğimize göre, burada özellikle veba hastaları için kurulmuş olan altı hastane varmış, ama bunlara başka hastalar da alınmış. Bu altı hastanenin her biri, Almanlar, İngilizler, Hollandalılar,

63 Ma'aminim, İbranice "İnançlılar."

Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler gibi farklı topluluklara aitmiş ve bunların bulundukları yerler birbirine yakınmış. Alman hastanesinde görevli olan Luigi adında bir Fransisken rahibi, kendini insanlığın selameti uğruna feda etmeye hazır olan yüce ruhlu bir adammış. Otuz üç yıldan beri bu kentte görevliymiş ve üç kez veba hastalığına yakalanıp atlatmayı başarmış. Veba salgını sırasında diğer veba hastaları gibi, 40 gün boyunca suda haşlanmış pirinçten başka hiçbir şey yemiyormuş ve vücudunda oluşan veba yumruları patlıyormuş. Her gün üç kez hastalarının bütün vücuduna zeytinyağı sürüyor, onlara bakıyor, her türlü ihtiyaçlarını yerine getiriyormuş, ayrıca günah çıkarmalarına ve günahlarından arınmalarına yardımcı oluyormuş. Sonunda hasta ölünce, onu sırtına yükleyip mezara taşıyormuş. Bu rahip çok bilgili bir adammış ve diğer rahipler gibi saçma konularla uğraşmıyormuş. Rahip Luigi burada herkes tarafından saygı görüyormuş ve eğer bir şeye gereksinim duyarsa, Frenklerden birinin evine gidiyor ve örneğin para, tavuk veya başka bir şey istediğini açıkça söylüyormuş, hiçbir zaman da eli boş dönmüyormuş, çünkü herkes onun sadece yararlı işler yaptığına güveniyormuş. Özellikle İngilizler böyle durumlarda yardımda bulunmaya daima hazırmış. Bay von Cramer, [6ır] dünyanın hiçbir yerinde bu Fransisken rahibi kadar *filantrop*, yani hayırsever unvanına layık bir adama rastlamadığını söyledi. Bu rahip hastanede hekimlik görevini de üstlenmiş olduğundan, Bay Cramer'in kayınbiraderi İngiliz Hekim Baldwin'in veba hastalığına karşı tavsiye ettiği, zeytinyağı ile bedeni ovma yöntemini uygulamaktadır. Bay Baldwin aslında hekim değilse de, çok okuyan, geniş bilgi sahibi bir adamdır. Önerdiği yöntemin yararlı olduğunu deneyimler kanıtlamıştır. Bu tedavi yöntemi, burada, Mısır'da ve imparatorluğun hükümü altındaki diğer yerlerde kullanılmaktadır. Fransisken rahibi, son büyük veba salgını sırasında bu tedavi yöntemiyle 100 hastadan 33'ünü ölümden kurtardığını açıklamaktadır. Bay Baldwin, Fransız işgaline kadar Mısır'da kalıp daha sonra İngiltere'ye dönmüştür.

Bay von Cramer, çocuklarını aşılabilmek için, ilk defa geçen yıl Viyana'dan çiçek çıbanlarının cerahatinden bir miktar getirtmiş olan kişilerden biri... Kayınbiraderi İngiliz Tüccar Lee de ondan bir süre önce kendisine İngiltere'den bu çıbanların cerahatinden getirtmiş. Her ikisinin siparişi de

aynı zamanda buraya ulaşmış. Demek ki bu mükemmel ilacın burada yaygınlaşması bu iki adam sayesinde mümkün olmuş. Hatta Bay Cramer, bu aşığı yapacak olan hekimi bile buraya getirtmiş ve masraflarını üstlenmiş.

Bay Cramer'in anlattığına göre, Bohemyalı bir kont, Bay Baldwin'in eserini birçok dile çevirip bastırmış ve bu kitapları çevresindekilere dağıtmış. Hatta Bay Baldwin'e duyduğu saygıyı ve takdirini kanıtlamak için, kendisine verilmek üzere sayın konsolosa on iki kitap göndermiş.

Dün, limana imparatorluğa ait bir gemi girdi. Veba salgını çıktığı bildirilen ve şimdiye dek iki kişinin öldüğü gemi karantinaya alındı.

[61v] Bu ülkelerde yolculuk yapanlar için gece yatabilecekleri bir yatak, bir döşek bulmak çok zor olduğu gibi, bulunan yataklar da daima kirli oluyor. Kervansaraylarda ve hanlarda geceleyen yolcuların altına sermek için bir yatak yerine bir miktar saman vermeyi de Müslümanlar günah sayıyorlar. Bay Cramer, bir yolcunun gece uyumak için kullanabileceği en uygun yatak ve yorganın, üç-dört geyik derisinin birbirine eklenmesiyle yapılan örtüler olduğunu ileri sürüyor. Herhangi bir hastalığa yakalanma korkusu olmadan bunlardan birini yere yayıp ötekiyle örtünmek suretiyle geceyi rahat ve güven içinde geçirmek mümkünmüş. Ayrıca geyik derisinden yapılmış bir torba da şişirildiğinde mükemmel bir yastık haline gelirmiş.

Burada zanaatkârlar işinin ehli değil. Yaptıkları iş için yüksek fiyat biçmelerine karşın, ortaya çıkardıkları eser pek de başarılı sayılmaz. Bu nedenle Frenklerin çoğu gibi, Bay Cramer de mobilyalarını Londra'dan getirtmiş.

Bay Cramer öbür gün için bizi öğle yemeğine davet etti.

[61ar, ek metin]

İzmir'de yakalanan bir *sciurus*'un [Sincap] tarifi.

17 Temmuz 1803

Burun ucundan kuyruğun ucuna kadar boyu 12 $\frac{3}{4}$ Paris zoll'ü

Burun ucundan kulak dibine kadar: bir zoll on bir linie

Burun ucundan gözlerin ön kenarına kadar on linie

Burun ucundan ön ayaklara kadar 2 $\frac{1}{3}$ zoll

Arka ayaklara kadar 6,5 zoll

Kulakların birbirinden uzaklığı bir zoll
Kulakların ön taraftaki uzunluğu bir zoll
Kulaklarının arka tarafının uzunluğu $\frac{3}{4}$ zoll
Ön bacakların pençelerinin ucuna karar uzunluğu üç zoll
Arka bacaklar 4 $\frac{1}{3}$ zoll
Kuyruk uzunluğu 4,5 zoll.

Burun, alın, şakaklar, kulaklar, ön bacaklar ve kuyruğun üst tarafı, tilkilerin rengine benzer kıvılcak-kahve rengine. Her iki yanda da aynı renkte bir çizgi arka bacaklardan aşağıya doğru uzanmakta. Kafanın arkası, ense ve sırt, beyaz [61av] ve siyah tüylerin karışımından oluşan gri renkte. Kafanın yakınında bu tüylerin arasına kahverengiye çalan tüyler de karışmaktadır. Gövdenin alt kısmı beyazımsı sarıdır. Çene, boyun ve bacakların iç kısımları da bu renktedir. Kuyruğun alt kısmı hemen hemen sırtın rengi ile aynıdır, ama rengi biraz sarıya çalmakta. Dudaklar ve göz kapakları beyazımsı. Bıyık tüyleri siyah ve kalın. Bu tüylerin en uzunları geriye doğru kıvrıldıklarında kulaklara kadar uzanıyor.

Gözbebeği mavi, çevresindeki renkli kısım fındıkkağı renginde. Gözlerin iç kenarları siyahımsı. Burnun çıplak kısmı da siyahımsı.

Kulaklar oval biçimde olup, yukarı doğru yuvarlaklaşıyor, hemen hemen tüysüz, sadece kenarlarda kısa tüyler var.

Ön ayağın başparmağı çok küçük olmakla beraber geniş bir tırnağı var. Diğer tırnaklar yanlardan sıkıştırılmış gibi bir görünümde. Renkleri siyahımsı veya koyu kestane rengi olup, uçları beyazımsı. [61 br] Tırnaklar çok kıvrık. Ön ve arka ayakların iç taraftaki çıplak kısım siyahımsı gri renkte. *Testiküller* ve *scrotum* çok büyük olup kestane boyunda ve arka yarısı tüysüz.

Kuyruk geriye doğru kıvrıldığında, ön ayaklarına kadar uzanıyor, neşter biçiminde ve ucu hafif yuvarlak. Ülkemizde görülen sincapların kuyruğuna kıyasla çok daha kısa. Bu sincaplar zeytin ve badem ağaçlarına tırmanıp bu ağaçların meyveleriyle besleniyorlar.

[Ek metnin sonu]

18 Temmuz

Bugün biraz gök gürüldedi ama yağmur yağmadı. Zaten burada bulunduğumuz iki haftadan beri bir kez bile yağmur yağmadı. Dün kısa süre ülkemizde *sirocco* denen güney rüzgârı esti. Bu rüzgâr insanı bitkin düşürüyor, nefes almak bile zorlaşıyor, hatta mide bulantısı da yapıyor. Oysa imbat estiği zaman hava tazeleniyor.

19 Temmuz (Salı)

İstanbul ile İzmir arasında sürekli gidip gelen ulaklar var. Tıpkı İstanbul ile Almanya ve İstanbul ile Halep arasında da olduğu gibi. Her iki haftada bir buradan İstanbul'a gitmek ve aynı şekilde [62r] İstanbul'dan buraya gelmek üzere bir ulak yola çıkıyor. Yaz mevsiminde bu yolculuk sadece beş gün sürüyor. Ulak, her ayın ikinci ve on yedinci günü bulunduğu kentten yola çıkıyor.

Rus Konsolos Bay Forsmann şu sıralarda İzmir'den 1,5 saat mesafede bulunan *Burnaba*'daki [Bornova] yazlığında kaldığından, Kançılar Froding'in bize vermiş olduğu tavsiye mektuplarını ve pasaportlarımızı yanıma alarak Rusya temsilciliğine gittik. Kançılar terbiyeli bir adam ve birçok dil biliyor. Felemenkçe de konuşabiliyor. Hemen hemen tüm Fransız tüccarların yazlıkları Bornova'da. İngilizlerin yazlıkları Buca'da, Hollandalı tüccarların yazlıkları ise Sevdiköy'de.

Ulak İzmir'e geldiğinde, İngiltere, Fransa ve Hollanda arasında savaş çıktığı haberini getirdi. Buradaki ticaret faaliyetleri için bu savaş birtakım olumsuz sonuçları da beraberinde getiriyor, çünkü Fransız ve Hollanda gemileri sefere çıkamıyorlar. İki günden beri üzerinde 80 top bulunan bir İngiliz savaş gemisi limanda yatıyor ve her şeyi denetim altında tutuyor. Dün buraya ulaşan bir habere göre, İngilizler Malta'da 25 gemiden ve iki refakatçi savaş gemisinden oluşan bir Fransız ticaret filosunu ele geçirmişler. Bir haftadan beri kaptan paşanın buraya gelmesi bekleniyorsa da, ne gelen var ne giden... Rivayete göre kaptan paşa ile Karaosmanoğlu'nun arası açılmış ve kaptan paşaya kalsa, Karaosmanoğlu'nun kellesinin İstanbul'a götürüldüğünü görmek istermiş. Ama anlaşıldığı kadarıyla, Karaosmanoğlu'nun saraydaki iyi dostları kendisine her türlü haberi ulaştırıyorlar.

Bugün öğle yemeğini Roma İmparatorluğu Konsolosu Bay von Cramer'in evinde yedik. Ben kendisinden bu kentin halkı hakkında bilgi almak istedim. Onun dediğine göre, bu konuda kesin bilgiler mevcut değilmiş. Ama burada birkaç yıl yaşadktan ve reaya ile, yani kelle vergisi ödeyen tebaa ile tanıştıktan sonra, bazı genel saptamalarda bulunmak mümkünmüş. Şöyle ki: Türklerin sayısı 75.000, Rumların sayısı 30. 000, [62v] Yahudilerin sayısı 10.000, Ermenilerin sayısı 8.000 ve Frenklerin, yani Avrupa devletlerinin koruması altında olanların sayısı 3.000 kişi kadarmış. Bu hesaba göre kentin nüfusu toplam 120.000'i buluyormuş.

İzmir'de ev kiralrı oldukça yüksek. Örneğin Bay von Cramer, evi için yılda 4.000 kuruş kira ödüyormuş ve üstelik de iki yıllık kirayı peşin olarak ödemeye mecbur tutulmuş. Bu evin içini çok güzel düzenlemiş. Burada herkes evin birinci katında oturuyor, çünkü Frenklerin oturduğu sokaklardaki evlerin zemin katları ticarethane (depo, mağaza) olarak kullanılıyor. Üst katın ön tarafındaki balkondan körfezin manzarasını seyretmek kuşkusuz çok keyifli olmalı.

Bay Bartholdy, İzmir dolaylarındaki eski eserleri incelemek için büyük emek sarf etmiş. Ama bu incelemeler kendisine oldukça pahalıya mal olmuş, çünkü tavsiye mektuplarında kendisinin bir *basyadaeh* [beyzade] olarak tanıtılmasını istemiş... Rahip Usko ile birlikte bazı üst düzey kişileri ve Manisa'dan beş saatlik mesafedeki konağında yaşayan Karaosmanoğlu beyini de ziyaret etmiş. Bu beyin, evinin oturma odalarını çok gösterişli mobilyalarla döşemiş olduğunu söylüyorlar. Bartholdy ile ona eşlik edenler daha sonra bir hana yerleşmişler. Buraya Türk çalgıcılarla birlikte genç erkek Rum dansçılar getirtilmiş. Dansçıların arasında genç bir oğlan, güzelliği ile Bartholdy'nin dikkatini çekmiş. Bartholdy, onun erkek olduğuna inanamamış ve ona âşık olmuş ve birçok iltifatlarda bulunmuş. Bay Bartholdy'nin amacı, Efes'teki Diana tapınağından büyük, güzel bir alçak kabartma levha söktüp Almanya'ya götürmekmiş. Efes'ten İzmir'e nakil için gereken bütün hazırlıkları da tamamlamış. Rivayete göre, o eserin nakline izin vermesi için, oradaki ağaya 500 kuruş ve iki güzel İngiliz malı saat teklif etmiş. Bunların boşa gitmesine elbette ki canı çok sıkılmış. Buradakilere mahcup olmamak için, taş kabartmayı gerçekten elde edebil-

diği rivayetini yaymış.⁶⁴ Buradan ayrıldıktan sonra Sakız Adası yakınında bulunan *Aunuszéss* (?) adı verilen küçük bir ada dolaylarında geçirdiği deniz kazasında, bindiği kayak kayalara çarptığından, yaptığı çizimlerin çoğu zarar görmüş. Çok yazık!

[63r] 20 Temmuz (Çarşamba)

Bugün öğleden sonra Bay Kohen bizi kentin içinde bulunan, servi ağaçlarıyla kaplı büyük bir mezarlığa götürdü. Burada mezar taşları olarak çoğu kez mermer ve granit sütun kaideleri kullanılmıştı, ayrıca sıra halinde dikilmiş birkaç mermer sütun da görülmekteydi. Bunların sadece bir yüzü [Seetzen bu sözü çizip yerine “yarısı” yazmış] özenle işlenmiş ve perdahlanmış, öbür yüzü işlenmemiş olup, sanki bir duvara bitişik olacakmış gibi yapılmış. Bu sütunların hangi amaçla yapıldıklarını bilmiyorum. Başka bir yerde, mezarlığı çeviren duvarın kenarında iyi korunmuş bir sunak veya ona benzer bir taş yapıt bulunuyor. Fakat onu incelemek için yanına yaklaşmamız mümkün olmadı. Bu mezarlığın adı *Namaesiachbaschi* [Namazgâhbaşı].

Daha önce de bildirdiğim gibi, İzmir’deki evlerin, özellikle de Frenklerin oturdukları konutların çoğunun damı düz veya teras biçimindedir. Bu terasların faydası, kent dışında bir yazlık evi olmayanların açık havadan faydalanabilmelerini sağlamalarıdır. Ayrıca buradan görünen güzel manzardan da yararlanılıyor, çamaşırlar burada kurutuluyor ve üstelik veba salgını sırasında sokakta gezmekten korkanlar, burada hava alıp ferahlayabiliyorlar. Böyle zamanlarda bu yapı biçiminin ne kadar yararlı olduğu anlaşılıyor. Evler birbirine bitişik olduğundan, komşular bir terastan diğerine seslenip sohbet edebiliyor ve ilişkilerini sürdürebiliyorlar,

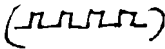
İzmir dolaylarında yetişen bir çeşit kavunun benzerine başka hiçbir yerde rastlamadım. Bu kavun Kasaba’dan [Turgutlu] getirtiliyor, boyu çok uzun ve rengi altın sarısı. Türkler bu kavuna *altınbaş* diyorlar. Olgunlaşması birkaç hafta sürüyor.

64 Günlüğün 5. Kitabının Jever’deki kopyasında (Landesbibliothek Oldenburg, Signatur: Cim I 88 i: 5, s.351) bulunan ekteki kayıt: “Kabartmayı Trieste’ye yolladığımı da bildirmiş. Bu işi başaracağından o kadar eminmiş ki, yanına birkaç duvarcı ustası, çeşitli aletler ve sağlam halatlar bile almış. Ama Efes’teki ağa, amiri olan başka bir ağanın bu eseri satmasına kızacağından korktuğundan ona istediği izni vermemiş. (Bkz.: Bu olaydan söz eden 11 Temmuz’daki kayıtlar, s. 473-474) –Abn.

[63v] 21 Temmuz

Bugün öğleden sonra, İzmir'in gerisinde yükselen ve tepesinde bir kale [Kadifekale] bulunan dağa çıktık. Bu dağ tamamen killi porfir kayalığından oluşuyor ve bu kaya bazı bölgelerde kahverengi ve sert, bazı bölgelerde ise gevrek ve kolay parçalanabilir bir yapıda. Yer yer sanki çeşitli parçalardan bir araya gelmiş bir breş olduğu izlenimini aldım. Kentin hemen üst tarafında, dağın içine açılmış olan büyük çukurlarda kerpiç tuğlalar üretiliyor. Öğrendiğime göre, bir zamanlar Anadolu'nun en güzel amfiteatrı buradaymış. Türkler İzmir'in büyük kamu binalarının yapımında bu amfiteatrın malzemelerini kullanmışlar. Günümüzde tiyatrodan hemen hemen hiç iz kalmamış. Sadece tepenin yukarı kısımlarında kısmen büyük kesme taşlardan yapılmış eski bir duvar ve bodrum katların yıkıntıları görülüyor. Tam arkasında bulunan ve büyük bir kısmı killi porfirden yapılmış kesme taşlardan inşa edilmiş olan Aziz Polykarpos Kilisesi oldukça iyi korunmuş durumda. Duvarlarında eski yapı sanatının kalıntıları olan beyaz mermerden sütun kornişleri görülüyor. Bu kilise büyük olmayıp, yan yana dizili üç kubbeli bir mekândan oluşuyor. Kubbelerin büyük bir kısmı çökmüş durumda. Duvarların içinde ve yanındaki kubbeli mekânın altında yeşil porfir parçaları görülüyor.

Dağın doruğunda, kalenin bulunduğu yerde, mor renkli, yaprak yaparak ayrılmış porfir kayaları görülüyor. Dukas [III. İoannes Vatatzes] tarafından inşa ettirilmiş olan kalenin duvarları oldukça geniş bir alanı kaplıyor, ama büyük bir bölümü yıkılmış.⁶⁵ Duvarların gerisinde göze pek de hoş görünmeyen bir mescit ve yerin altında kemerleri kısmen yıkılmış birkaç büyük mahzen [sarnıç] bulunuyor. Bunların dışında yerdeki otların ve çalılarının arasındaki yıkıntılardan başka görülecek hiçbir şey yok. Kent yönündeki ana kapının yakınında kuru bir çeşme ve onun yanındaki duvarın içine gömülü, birçok seyyahın söz ettiği beyaz mermerden yapılmış, ama çok zarar görmüş büyük bir baş heykeli var. Günümüze kadar dayanabilmiş olan kale duvarlarının ve üzerlerindeki kulelerin tepeleri, [64r] dış dış inşa edilmiş.

65 Kalenin MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender'in komutanlarından Lysimakhos tarafından yaptırıldığı sanılıyor. Bizans İmparatoru İoannes III. Dukas Vatatzes (1222-1254) kaledeki sarnıcı inşa ettirmişti.

Ana kapının üstündeki duvara birkaç top yerleştirilmiş. Önemli günler veya olaylar vesilesiyle, örneğin kaptan paşanın gemisi limana uğradığında, bu toplar ateşleniyor.

Kale duvarlarının başka bir yerinde beyaz mermerden yapılmış ikinci bir kapı var. Bu kapının üzerindeki kemerin dış kısmında uzun bir Yunanca yazıt görülüyor. Ama yazıt çok yüksekte olduğundan, kopyalayamadım.

Kalenin bulunduğu tepeden görünen manzara çok güzel. Bu sebeple buraya kadar tırmanma zahmetine katlanmaya değer. Buradan üçgen biçiminde olan kentin tümü, servilerin yükseldiği mezarlıklar, hanlar, bedestenler, camiler görülebiliyor. İzmir'deki camilerin önemli bir özelliği yok. Kentin kuzey tarafında, kervan köprüsünün yakınındaki servi ormanının dolaylarındaki geniş alana yayılmış olan yemyeşil bahçeler ve aralarındaki küçük bağ evlerinin görünümü çok hoş.

İzmir Körfezi'nin bir uzantısı bu bahçelerin etrafından dolanarak onları gerideki dağlardan ayırıyor. Kentin üzerinden batıya doğru bakıldığında, körfezin kapladığı tüm alan ve kentin önünde demir atmış gemiler görülebiliyor. Körfez, Karaburun dolaylarında sanki kapanmıyormuş gibi bir izlenim uyandırıyor. Körfezin güneyindeki dağlardan en çok İki Kardeş Dağı [Çatal Dağı] dikkati çekiyor.

Körfezde demirlemiş olan bir İngiliz gemisi toplarını ateşliyordu. Top sesinin duyulmasından çok önce barutun alevini gördük. Bu arada gökte yağmur bulutlarının belirmesi, bir an önce kente dönmemiz gerektiğini bize hatırlattı. Az sonra gök gürlemesiyle birlikte şiddetli bir yağmur başladı, ama çok kısa sürdü.

Dağın alt kısmında, yol kenarında kırmızımsı renkte, gevrek kireçtaşı ve kalın bir konglomera katmanını uzanıyor.

[64v] Kervan Köprüsü'nün altındaki su birikintisinde çok sayıda su kaplumbağası (*Testudo lustraria* L.) yuvalanmış.

Bugün zengin bir İngiliz, Londra'dan kiraladığı gemiyle İstanbul'a gitmek üzereken buraya uğradı ve bir süre kaldı.

Bugün gene yüzmek için denize giren genç bir Fransız boğuldu. Suyun altında çok kısa bir süre kalmış olmasına rağmen, bir Fransız ve bir İngiliz hekimin onu hayata döndürme çabaları sonuç

vermedi. Eğer böyle devam ederse, İzmir halkının büyük bir kısmı denizde boğularak ölecek.

22 Temmuz

Bugün Rahip Usko'yu ağırlamak şerefine nail olduk. Bay Martshewsky İstanbul'a gitmekte olan bir gemiye binme fırsatını değerlendirdi. Ben Halep'e kadar onu yanımda alıkoymayı çok istedimse de, kervanın yola çıkması gecikince, onun da bu yolculuğa katılmaya hevesi kalmadı. Buranın kadınları ev işleri ile uğraşmaya üşendiklerinden yemek pişirme, çarşı alışverişi gibi bütün ev işlerini Rum hizmetçilere bırakıyorlar. Ev kadınları sadece çocuklarıyla meşgul oluyor ve bunun yanı sıra basit ek işler üstleniyorlar, ya da süslenmekle, eş-dost toplantılarına katılmakla vakit geçiriyorlar.

Nazik bir adam olan Rus konsolosluğu sekreteri bugün ziyaretimize geldi. Felemenkçe ve daha başka diller de biliyor.

Burada Yahudilerin Müslüman dinini kabul etmeleri sıkça rastlanan bir olay... Bay Kohen'in dediğine göre, on yedi yılda 60 kadar Yahudi din değiştirmiş. Bunun nedeni [65r] çok katı olan cezalar. Üstlerinin emirlerini yerine getirmediklerinde veya bir suç işlediklerinde, Türk makamlarına şikâyet edilirlse, *bastonata* [değnek] cezasına çarptırılacakları kesin olduğundan, din değiştirmeyi tercih ediyorlarmış. Yahudilerin din değiştirmeleri, Hristiyanlara nispetle daha kolay, çünkü zaten sünnetli olduklarından bu müdahalenin acısına katlanmak zorunda değiller. Oysa Hristiyanlar bu müdahale yüzünden Müslüman olmaktan çekiniyorlar. Fakat aslında Yahudiler sadece kısa bir süre Müslüman olarak kalıyorlar. İlk fırsatta bir Avrupa gemisine binerek Trieste, Venedik, Ancona, Livorno gibi kentlerden birine gidip, orada din değiştirmemiş gibi Yahudi olarak yaşamaya devam ediyorlar. Kohen, pek çok Yahudi dönmesinin bu şekilde gemiye binerek dış ülkelere taşındığını anlattı. Hristiyan dönmeler de çoğunlukla sonradan ülkeden kaçma yollarını arıyorlarmış. Türkler bunu bildikleri halde, dinlerinin emrine uyarak, dönme arzusunu belirten herkesi kabul ediyorlar.

[65v] 23 Temmuz (Cumartesi)

Bu sabah Amsterdamlı bir Yahudi bizi ziyaret etti. Bu adam gerçekten bir dil dehası. Bay von Harten ve birçok başka kimseler de böyle

yetenekli birinc ender rastlandığı konusunda benimle aynı fıkirdeler. Bu adam on dört dili konuşuyor, on bir dildeki metinleri okuyor ve yedi dilde yazı yazabiliyor.

23 Temmuz Kayıtlarına Ek Metin [65a]

Çok ender rastlanan bir durum olması nedeniyle Bay Kohen'in konuştuğu dilleri kaydettim:

1. Felemenkçe, hem okuyor hem yazıyor.
2. İngilizce, hem okuyor, hem yazıyor.
3. Danca, sadece konuşuyor.
4. İsveççe, sadece konuşuyor.
5. Almanca, okuyabiliyor.
6. Fransızca, okuyor ve yazıyor.
7. İspanyolca, okuyor ve yazıyor.
8. İtalyanca, okuyor ve yazıyor
9. Portekizce, okuyor ve yazıyor.
10. Yunanca, sadece konuşabiliyor.
11. Türkçe, sadece konuşuyor.
12. Arapça, sadece konuşuyor.
13. İbranice, okuyor ve konuşuyor.
14. Surinam'da konuşulan Zenci İngilizcesini sadece konuşabiliyor
15. Bu on dört dilin dışında Provans lehçesini de konuşabiliyor. Ama bu lehçe ayrı bir dil olarak [65b] kabul edilmemektedir.

Ben onun bu saydığım dillerden onunu gayet rahat konuştuğuna bizzat tanık oldum. 50 yaşına gelmiş olmasına rağmen, bildiği dillerin dışında Lehçeyi, Rusçayı ve bu dillere yakın olup çok konuşulan diğer Slav dillerini de öğrenmek istediğini belirtti. [Ek metnin sonu]

[65v'nin devamı] Rus kançıları bizi yarın için Bornova'daki Rus konsolosunun evine, öğle yemeğine davet etti.

Öğleden sonra şu gözlemleri yaptık:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Öğrendiğime göre, İzmir'in tüm çevresini yaya olarak iki saatte dolaşmak mümkünmüş.

[66r] Biz gözlemlerimizi yaptığımız sırada, kaptan paşa ve filosunun körfeze girmekte olduğu haberini aldık. Herkes limana akın etti. Biz de gözlemlerimizi tamamladıktan sonra, limanı tümüyle mükemmel bir biçimde görebileceğimiz ön salona geçtik.

Gemiler birbiri arkasından teker teker yaklaştılar. Kaptan paşanın bulunduğu büyük ve gösterişli amiral gemisi başı çekiyordu. Körfezde demirlemiş İngiliz savaş gemisinin hizasına geldiğinde, İngiliz gemi mürettebatının bir kısmı hemen direklerle tırmandı ve bir kısmı da güvertede sıralandı. Bu çok güzel bir görünümdü. Bundan sonra Osmanlı gemileri yirmi bir pare top atışıyla selamlandı ve körfezde bulunan diğer gemiler de bu selama katıldılar. Görüntü bir deniz savaşını andırıyordu. Tüm gemiler ve çeşitli ülkelerin konsoloslukları bayraklarla, sancaklarla donatılmıştı. Kaptan paşanın gemisi demir attıktan sonra, kenti ve körfezdeki diğer gemileri on dokuz pare top atışı ile selamladı. Daha sonra da tüfek atışları duyuldu, ama bu seslerin kentin yeniçerilerinden mi, yoksa kaptan paşanın gemisinden mi geldiğini ayırt edemedim. Kentin sahildeki küçük kalesine de bayrak çekilmişti.

Kaptan paşa, donanması ile birlikte uzun süre Midilli Adası önlerinde yatmış. Buraya gelişinin nedenleri hakkında birçok söylenti var. Karaosmanoğlu ile bazı sorunları halletmek niyetinde olduğu ve bu amaçla birkaç bin savaşçıyı gemilerle buraya getirdiği tahmin ediliyor. Kaptan paşanın Karaosmanoğlu'nun gücü karşısında huzursuzluk duyduğu herkes tarafından biliniyor. Zaten Karaosmanoğlu'nun büyük serveti birçok kişinin kıskançlığına neden oluyor ve onu yerinden etmek istemelerinin başlıca nedeni bu... Ama o bunlardan korkmuyor. Gerektiğinde 30.000 kişilik bir orduyu harekete getirecek durumda olduğu söyleniyor. Şu sıralarda sürekli Manisa'dan yedi saatlik ve İzmir'den on üç-on dört saatlik mesafede bulunan *Yagyaköy*'de [Yahyaköy?] kalıyormuş. Bu küçük yerleşimi muhkem hale getirmiş, her tarafına toplar, silahlar yerleştirtmiş. Oturduğu konak bir tepenin doruğundaymış ve buraya ancak dar bir patikadan, tek tek birbiri arkasından yürüyen atlarla ulaşılabilirdiymiş. Karaosmanoğlu, kafası kızıp da padişaha karşı cep-

he alırsa, tehlikeli bir düşman haline gelebilirmiş. Çünkü çok zenginmiş ve Türk Devleti'nin sınırları içinde en büyük araziye sahipmiş. Toprakları Sakız Adası'ndan Mihalıç'a kadar uzanıyormuş. İzmir'deki evlerin çoğu onun arazisi üstünde olduğundan, eline çok miktarda para geçiyormuş. Frenkler sokağındaki bazı evlerden yılda 5-1500 kuruş arazi vergisi alıyormuş. Bu nedenle de Frenklerin en güçlü koruyucusu sayılıyormuş.

Demek oluyor ki, eğer buradaki Türkler bir huzursuzluk çıkaracak olurlarsa –ki Türklerde bu eğilim hep vardır– o zaman 5-10.000 kişilik bir birlikle başı darda olanların yardımına gelecek olan ilk kişi o olacaktır. Kendisi de burada üretilen ipek, pamuk, zeytinyağı gibi mallarla yapılan ticarete büyük bir paya sahiptir. Çünkü arazi sahibi olarak, ürünün belli bir hissesi ona aittir. Yerli tüccarlara gerekli teminatlar karşılığında yüzde altı oranında faizle kredi de vermektedir. Oysa burada Frenkler, Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler, mutat olarak yüzde on faiz alıyorlar. Karaosmanoğlu kendini güvenceye almak için topraklarındaki önemli yerlere erkek kardeşlerini ve yakın akrabalarını yönetici olarak yerleştirmiş ve onlar da tebaasının kendisine sadakatle bağlı olmasını sağlamaya çalışıyorlar.

Bu akşam, körfeze on savaş gemisinin girdiğini haber verdiler. Yarın da daha çok gemi gelecekmiş. Kaptan paşanın donanmasında 1500 savaşçısı varmış. Geçen gün gittiğimiz Osman Efendi'nin bahçesini bir talim alanı haline getirmişler, yakındaki Yahudi mezarlığından da birçok mezar taşını yerlerinden kaldırıp götürerek orayı da boşaltmışlar. Oysa kaptan paşa daha önce mezarlara dokunulmamasını emretmiş...

Kohen, bir süre önce bir Yahudinin başından geçen olayı anlattı. Bu olaydan, Karaosmanoğlu'nun, kendi yönetimi altındaki bölgenin güvenliği-ne ne kadar önem verdiği açıkça anlaşılıyor. Bir İzmirli bir Yahudi, yanında oldukça büyük bir miktar para ile İç Anadolu'daki kentlerden birine gitmek üzere yola çıkmış. Karaosmanoğlu'nun topraklarından geçerken, yürümekten yorulunca, dinlenmek için yol üstünde sık sık rastlanan kahvehanelerden birine uğramış ve orada yatıp uykuya dalmış. Uyandığında, parasının çalınmış olduğunu fark etmiş. Hemen büyük bir endişe içinde o yörenin yönetim merkezine koşmuş ve oranın beyine başına gelenleri anlatmış. Bey ona: "Sen merak etme, benim ülkemde bir hırsızın yakalanmaması

mümkün değildir. Paranı geri alacaksın,” demiş ve ilave etmiş: “Ama eğer çalınan paranın miktarını abarttıysan, vay haline!” Yahudi, çalınan paranın miktarını doğru olarak bildirdiğine yemin etmiş. Karaosmanoğlu hemen bölükbaşına, [67v] kendi idaresi altındaki bölgede çalınmış olan bu parayı her ne pahasına olursa olsun bulup getirmesini emretmiş. Hırsız kısa sürede yakalanmış ve para beye getirilmiş. Para miktarının Yahudinin bildirdiği kadar olduğu da saptanınca, bey Yahudiye: “İyi ki bana doğruyu söyledin. Al bakalım paranı!” demiş ve sonra da eklemiş: “Madem ki yanında bu kadar para taşıyorsun, nasıl oldu da böyle ıssız bir yerde uyuyabildin?” Yahudi bunun üzerine şu yanıtı vermiş: “Ülkesini dikkatle yöneten bir beyin topraklarında bulunduğumu bildiğimden, içim rahat olarak uykuya daldım.” Bey bu yanıtın çok memnun olmuş ve Yahudiyi kutlayarak iyi yolculuklar dilemiş.

24 Temmuz (Pazar)

BORNOVA GEZİSİ

Rusya Başkonsolosu Bay Forsmann, bugün bizi Bornova’daki yazlık evine davet etti. Birer eşek kiralayıp oraya doğru yola çıktık. Buradan Bornova’ya kadar yol 1,5-2 saat sürüyor. Yolumuz, Kervan Köprüsü’nden geçiyor ve bir süre Manisa yönünde devam ediyordu. Çok güzel, gür bir su kaynağının önünden geçerken Diana Hamamı veya Diana Tapınağı olarak bilinen bina kalıntılarını gördük. Kaynağın suyu burada birikerek çamurlu bir gölet oluşturuyor. Çevredeki taşlarda çok sayıda *Conchyliden* denen kabuklu su yumuşakçaları gördük. Bunlardan birkaçını prens hazretlerinin koleksiyonu için toplayıp yanıma aldım.

Yolda, Tahtalı [Nif] Dağı’ndan İzmir’e buz götürmekte olan küçük bir kervana rastladık. Ayrıca İzmir’e giden pek çok eşek ve deve sürüsü ile karşılaştık. Deve kervanlarından biri, iki siyahi tarafından yönetiliyordu. Bu görüntü, karşısında Asya’da bulunduğumuzun bilincine vardık. Anadolu’nun bu bölgesinde zencilere sık sık rastlanıyor.

Tahtalı [Nif] Dağı’nı sağ tarafımızda bıraktık. Bu dağ, komşu dağlardan çok daha yüksek. Bir süre sonra Manisa’ya giden yoldan sola doğru saptık ve bir derenin üstünden geçtik. Bize hizmet etmesi için tuttuğumuz

adam bu derenin *Alexanderbach* (İskender Deresi) [68r] olduğunu söyledi. Yolumuz bir arabanın bile geçemeyeceği kadar dardı ve nitekim yolda hiç arabaya rastlamadık. Ama gene de yol sıkıcı değildi, çünkü her iki yanımızda uzanan tarlalar çok güzel ekilmişti ve arazi gayet bakımlıydı. Her tarafta zeytin ve incir ağaçları, üzüm bağları, pamuk tarlaları görülüyordu. Yer yer sık kamışlar yükseliyordu. Yol kenarlarında Türklerin mersin dedikleri çalılıklar fışkırmış, çevreye güzel kokularını yayıyordu. Bu çalılıkların ayrıca hoş bir görünümü de var. Zakkumlar çiçek açmış, çevreyi renklendiriyordu. Rumlar bu çiçeğe *maya* Türkler ise *hülbek* diyorlar. Zakkumun yetiştiği her yerde *Vitex agnus castus* L. bitkisi de [Yemen safranı] görülüyor. Bu zarif, mavimsi ve kırmızımsı demetler halinde çiçek açan bitkinin Türkçe adı *ligariah* [?]. Yapraklarının biçimi kenevir yaprağına benziyor.

Eşeklerimiz adımlarını yavaşlatınca, eşekleri güden adam elindeki kancalı değneği sallıyor, değneğe takılı küçük zinciri şakırtıyordu. Bunu duyan eşekler hemen adımlarını hızlandırıyorlardı. Eşekleri güdenler hep Rum.

Bornova, tıpkı İzmir dolaylarındaki dağlar gibi ayrıışmış porfirden oluşan bir dağın eteğinde kurulmuş büyük bir köy. Köyün dolayları çok taşlık olduğundan, buralarda gezinmek oldukça zor. Bornova'da Frenklerin yazlıkları var, en çok da Fransızların. Bazı zengin Rumlar ve Ermeniler de burada birer yazlık edinmişler, ama bu evler öyle dağınık yerlerde ki, insanın gözüne çarpmıyor.

Rusya Başkonsolosu [68v] Bay von Forsmann bizi çok güzel ağırladı. Yazlık köşkü bir bahçeyle çevrili ve bir şehirlinin gereksinim duyabileceği her türlü konfora sahip. Mobilyaları ve ev eşyası hem çok zevkli hem de değerli. Bay von Forsmann daha önce birkaç yıl Napoli'de yaşamış. Gayet bilgili bir adam ve eşi de güzelliği ile dikkati çeken, çok güzel arp çalan bir hanımefendi. Kendisi Doğu Akdeniz ülkelerinden birinde yaşamaktan hiç memnun değil ve anavatanı olan St. Petersburg ile İzmir'i birbiriyle kıyasladığında, doğduğu yerin her bakımdan üstün olduğunu belirtiyor. Burada Bay Lukaki Triccon adında çok bilgili, çeşitli değerli eserler okumuş bir Fransız tüccarı ile tanıştım. Kendisi astronomi konusunda da biraz bilgi sahibi. Bana Tournefort'un *Voyage du Levant* kitabını verme nezaketini gösterdi.

Saat on dolaylarında kaptan paşaya eşlik eden Küçük Hüseyin Paşa'nın gemilerinin top atışlarını buradan duyduk. On dört geminin her biri yirmi pare top attığından, bütün körfez dumana boğulmuştu.

Daha önce de buradaki tüccarların ve konsolosların evlerindeki sofaların zenginliğinden söz etmiştim. Bu evde de yemek masası en modern gümüş takımlarla donatılmıştı. Xeres, Porto, Ren şarapları ve yerli Misket şarabı ikram edildi. Ayrıca burada yetişen altınbaş adlı kavundan tatmak fırsatını da buldum. Ama kanımca bu kavun, Macaristan'daki kavunlardan üstün değil.

(Kaptan paşanın top atışlarına, körfezdeki diğer gemilerden, yabancıların gemilerinden de karşılık verildi. Sadece İngiltere ile Fransa arasında çıkan savaş yüzünden hemen hemen tamamen boşaltılmış olan üç Fransız gemisinden top atılmadı.)

Homeros'un mezarı, Bornova'dan iki saatlik mesafedeymiş. Eğer İzmir'den ayrılmadan önce imkân bulursam, Homeros'un mezarını ziyaret edeceğim. Burada bir konsolosun yazlık evine yemek daveti verilince, konuklar ayrılırken hizmetkârlar bahşış vermelerini bekliyorlar. Bilindiği gibi, vaktiyle Hamburg'da da böyle bir âdet vardı. Ama bence bu âdet misafirperverlikle hiç bağdaşmıyor.

25 Temmuz (Pazartesi)

İzmir bir yabancı için rahat yaşanabilen bir kent değil. Ancak aile dostları sayesinde buradaki yaşam keyifli olabiliyor. Ama dostluklar zaten en berbat kenti bile cazip hale getirebilir. Burada gezinti yerleri, ağaçlarla çevrili caddeler, meydanlar, güzel parklar, tiyatrolar yok, balolar düzenlenmiyor, konserler verilmiyor, Avrupalıların zevkine uygun döşenmiş, gazete, dergi okunabilecek kahvehaneler, kütüphaneler yok. Kısacası, (Bay von Lennep'in gazinosu dışında) bir kenti, oraya uğrayan yolcular için cazip kılabilecek her şey eksik.

Bay Kohen bana Türkleri çok övdü. Ticaret ilişkilerinde Rumlardan, Ermenilerden, Yahudilerden ve Frenklerden çok daha güvenilir olduklarını anlattı. Türk tüccarlarından birinin iflas ettiği hiç duyulmamış. Oysa diğerlerinin iflası, sık rastlanan olaylardanmış.

Bu kentin gümrük görevlisi bir Yahudi. İstanbul'daki hükümet kendisine düşük bir maaş ödediği halde, refah içinde yaşıyor. Bu da maaşının dışında başka bir gelirin olduğunu gösteriyor.

İzmir'de Frenklerin oturduğu sokak ve genel olarak sahildeki mahalleler [69v] Avrupa kentlerine çok benziyor. Sık sık Katolik kiliselerinin çan sesleri duyuluyor. Oysa Türkiye'nin iç kısımlarında böyle bir ses duyulmaz. Elbette ki Yunan Adaları'nda durum çok farklı. Oradaki Rum kiliselerinde çan çalınmasına izin veriliyor.

Deniz kıyısında oturan kentlilerin karaya vuran dalgalardan yakınmalarına karşın, insanlar da denizi atıklarıyla kirletiyorlar. Bay Kohen, bu yüzden körfezin giderek dolacağını söylüyor. Bay Kohen'in bana anlattığı bazı olaylardan, ispirotlu içkilerin vebaya karşı direnç sağladığının kanıtlandığı izlenimini aldım. İzmirli Yahudilerin veba hastalarını yatırdıkları bir hastaneleri var. Bir veba salgını sırasında oradaki hastalara bakan yamaklar sürekli bol miktarda soğan ve sarımsak yer ve şişe şişe ispirotlu içki içerlermiş, bu yüzden de gece gündüz sarhoş dolaşırlarmış. Bu hastabakıcılardan vebaya yakalanıp ölene nadiren rastlanırmış. Belki de bu durum çeşitli etkenlere bağlıdır. İspirtolu içkiler öncelikle kan dolaşımını hızlandırıyor ve terlemeyi artırıyor. Üstelik içki, üzüntü ve sıkıntıyı bastırıyor ve insanı yüreklendiriyor. Kızıştırıcı etkisi olan başka içkiler de, eğer yarı sarhoş hale getirecek miktarda içilecek olursa, benzer bir etki yapabilir diye düşünüyorum.

Anadolu'daki Kırkağaç'tan ve Kasaba'dan [Turgutlu] buraya çok lezzetli bir bal getiriliyor. Bu bal çok makbule geçen [70r] bir armağan sayılıyor. Bal çok kıvamlı ve gayet açık renkli. Arılar bu balı pamuk bitkisinden topluyorlarmış.

Bugün şu gözlemleri yaptık:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Burada sık sık kullanılan bir deyim var: “Para yemek.” Bu deyim her dile aktarılıyor ve sanki bu ülkenin halkı, seyyahların paralarını yiyerek yaşamış gibi bir izlenime neden oluyor. Gerçekten de buranın borsası şiddetli bir para açlığı içindeymiş gibi görünüyor. Aslında birinden “para yiyor” diye söz edildiğinde, bunun anlamı, “bu kişi rüşvet alıyor” demekmiş.

[70v] Bugün kıyı boyunca kentin kuzeydoğu ucuna kadar yürüdük. Dalgalar sahile bol miktarda saz demetleri (*Zostera marina* L.) atıyor ve bunların arasında pek çok *Conchylia* bulunuyor. Koleksiyonumuz için bu deniz kabuklularından bol bol topladık. Burada mürekkep balığının sırt kemiğine de sıkça rastlanıyor. Yürüyüşümüz sırasında büyük bir çömlekçi atölyesinin önünden geçtik. İzmir’de yerli ticaretin önemli mallarından olan şarap ve yağ gibi maddelerin doldurulacağı testiler burada üretilmekte.

Biraz ötede gemi hatatlarının yapıldığı bir işliğe rastladık. Sahildeki bir bahçede oldukça büyük bir hurma ağacı var. Sıcak iklimlere özgü olan bu ağaca burada nadiren rastlanıyor ve nitekim biz de ilk kez bir palmye gördük. Böyle bir ağaç insana hemen Doğu ülkelerinden birinde bulunduğunu anımsatıyor. Ama şunu da eklemeliyim ki, bu ağaç o güzel meşe, gürgen ve kayın ağaçlarımızla kıyaslanamaz. Ağacın gövdesi tamamen çıplak, dalları çok kısa ve çok az gölge veriyor. Burada yaşayan birkaç Rumun bahçesini gezdik. Bahçeleri çeviren ve *Pise*⁶⁶ tekniği ile yapılmış olan duvarların görünümü çok çirkin ve kapıları da derme-çatma. Bahçeler her akşam buradaki yöntemlere göre sulanıyor. Bu dolaylarda narenciye, nar ve incir gibi güney ülkelerine özgü meyveler yetiştiriliyor. Bazı ağaçların gövdelerine asmalar dolanıyor. Duvar boyunca yer yer Lombardiya cinsi kavak ağaçları dikilmiş. *Arundo donax* L. adıyla bildiğimiz kamışlar da topraktan fışkırncasına her yerde boy veriyor. Bu kamışlara Bursa’dan itibaren Anadolu’da sık sık rastlanıyor. Burada açık arazide hintinciri denilen *Cactus Opuntia* L. bitkisini de ilk kez gördüm. Bu bitkinin meyvelerini acaba yerli halk yer mi diye merak ediyorum.

[71r] Bahçelerde düzgün ve geniş yollar yok, genelde daracık patikalardan geçiliyor. Bunlar da çok bakımsız olduğu ve kenarlarında meyve ağaçları bulunduğu için sık sık eğilerek yürümek gerekiyor. Kısacası, bu bahçeler sadece ürünlerinden faydalanmak için düzenlenmiş ve görünümlerine hiç önem verilmemiş. Bu nedenle göze güzel görünmüyorlar.

Frenk sokağından geçerek tekrar konutumuza döndük. Alacakaranlıkta kadınların kapı önlerinde oturdukları görülüyordu. Fakat bu

66 Çakıl veya taş kırıklarıyla karışık kerpiçten yapılma tuğla katmanlarıyla oluşan duvarlar rutubete karşı iyi korunurlarsa, çok sağlam olurlar. Bu nedenle kurak bölgelerde *Pisé* tekniği ile inşa edilmiş binalara rastlanır. Duvarın dış yüzüne kireçli sıva çekmek onu rutubete karşı korumak için yeterlidir. Duvarın statik sağlamlığı kalınlığı ile sağlanır –Abn.

kadınların çoğunun “hafifmeşrep” grubundan olduklarını öğrendik. Türk donanmasının mürettebatından bazı kişiler Bay Florent’in otelinde oda tuttular. Bunların arasında iki hekim, bir ressam ve bir oymacı bulunuyormuş. Bugüne kadar bize iki oda ayırmışlardı. Fakat otelde yer kıtlığı baş gösterdiğinden, odalardan birini boşaltıp hekime verdik. Bu hekim, Mahmud adında bir İtalyan dönmesi. Mahmud ve Mehmed adlarına burada çok sık rastlanıyor. Aslında bu isimler Muhammed yerine kullanılıyor. Çünkü Müslümanlar, peygambere saygılarından ötürü bir erkeğe Muhammet adıyla hitap etmekten çekiniyorlar. Diğer konuklar Rum halkından. Bu adamlar kaptan paşanın deniz seferleri sırasında mükemmel bir hayat sürüyorlar, çünkü gittikleri yerlerdeki Rumlar ve Ermeniler onların masraflarını karşıladıklarından, keyiflerince yaşıyorlar. Bay Florent’in sofrası zaten daima bol yiyeceklerle donatılıyor.

Bay Kohen bana çok yararlı olabilecek bir Türkiye haritası gösterdi. Bu harita özellikle Türkiye’nin Asya kıtasındaki topraklarını gösteriyor. *A map of turkey, little Tatarı and the countries between the Euxine and Caspian Seas; including likewise Walakhia, Moldavia and Transylvania, with so much of Poland, the Russian and Persian empires, as may serve to exhibit the sea of the War, carry’d on of late between the Turks and Persians, as well as at present the Germans, Russians and Turks. Londra 1739, E. Bowen sculpsit.* Bir kenarda astronomi açısından saptanmış yerler ve bunları saptayan astronomlar belirtilmiş. Her bölgedeki karayolları ve kervan yolları işaret edilmiş. Harita formatında bir levha.

[71v] 26 Temmuz (Salı)

Bugün saati saptamak amacıyla öğleden önce ve öğleden sonra şu gözlemleri yaptık:

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Öğleden sonra ayrı ayrı güneş yükseklikleri eğik ufuk hattında yükseklikler:

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Bay Florent’in otelinde çalışan bacanağı, Halep yolculuğumuzda bize eşlik etmeyi ve tercümanlık yapmayı teklif etti. Fakat sadece Rumca, Türkçe, İtalyanca ve Fransızca bildiğinden, işimize pek yaramayacağını düşünerek

teklifini kabul edemedik. Bu sabah 25-26 yaşlarında bir Rumu bize önerdiler. Almanca da anlıyormuş, ama şu sıralarda burada değilmiş. Onu getirdiklerinde, konuşup pazarlık yapacağım ve anlaşılmaya çalışacağım. Bay Kohen bu iş için çok para istediğinden, benim kısıtlı olanaklarımın sınırını aşıyor.

[72r] Önceleri kaptan paşanın gemisinde 1500 savaşçı olduğu ileri sürülüyordu, şimdi ise sadece 500 askeri olduğu saptanmış. Bu askerler her gün kentin güneyinde, sabunhanelerin arkasında silah kullanma talimi yapıyorlar.

Bugün çeşitli balıklar satın aldık. (Otelimizin yakınında bir Balık-pazarı var.) Bunların arasında bulunan bir deniz canlısı hepsinden farklıydı. Bu yuvarlak, açık kırmızı renkli yaratığın her tarafı deniz bitkileriyle sarılıydı. Adının *Fusska* olduğunu öğrendik. Kanımca bu deniz canlısı bir çeşit *actinia*⁶⁷ olmalı. Kök kısmı kesilerek açılıyor ve içinden canlının yarısı çıkartılıyor, üzerine ya limon suyu sıkılarak veya olduğu gibi yeniyor. Bu deniz canlısının tuzlu, hoş bir lezzeti var. Burada şaşılacak kadar çok çeşitli yenebilen kabuklu deniz canlısı ve balık var. Bu balıklar ve deniz ürünleri kentin muhtelif semtlerinde satılıyor. Ama burada Amsterdam'daki ve Hamburg'daki balık pazarlarındaki kadar bol balık görmedim. Hele tatlı su balıklarına nadiren rastlanıyor. İzmir'in yerli halkı deniz balıklarını tercih ediyor. Burada yediğim sığır etini çok beğendim, hem lezzetli, hem yağlı.

27 Temmuz (Çarşamba)

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Burada bulunan bir cins deniz kabuklusu, tıpkı ülkemizde de bilinen *miesmuschel* adındaki yenilebilir, mavi renkli, *Mytilus edulis* L. cinsine benziyor, ama eti turuncumsu kırmızı renkte. Sık sık bu deniz ürününün satıldığını görüyorum ve lezzeti de fena değil. Bunları çiğ olarak yiyorlar. Kabukları, fırçaya benzer kısa sert kıllarla kaplı.⁶⁸

67 *Aktinea* adı verilen deniz anemonları yenmemektedir. Muhtemelen Seetzen burada denizkestanelerinin (*Echiniodea*) yenebilir bir cinsinden söz ediyor –Abn.

68 Muhtemelen burada söz konusu olan deniz kabuklusu, rengi tarif edildiği gibi turuncumsu kırmızı olan *callista chione*'dir. Bu da genelde çiğ olarak yenir veya sote edilir, çünkü kaynatılınca eti sertleşmektedir –Abn.

Öğleden sonra kentin güney ucuna kadar yürüdük. Amacımız, kaptan paşanın küçük ordugâhını görmek ve talimleri izlemektir. Yeldeğirmenlerinin bulunduğu tepenin eteğinde, Yahudi ve Türk mezarlıkları ile salhanenin arasındaki küçük bir meydana 500 askerin kalacağı çadırlar kurulmuş. Askerlerin yarısı beyaz, yarısı kırmızı giysiler içindeydi. Oldukça dar olan alanda olanakların elverdiği bazı hareketleri yapıyorlardı ve oldukça da talimli görünüyorlardı. Kaptan paşa, yukarıda, tepede kurulmuş olan çadırında oturuyordu. Talimden sonra, cirit atma becerisi kazanmaya çalışan hizmetkârlarını seyretti. Adamlar ciritlerini tepeden aşağı büyük bir beceri ile fırlatıyorlardı. Birkaç oğlan çocuğu da ciritleri toplayıp tekrar yukarıya taşıyordu. Bu genç adamlar arasında çok yakışıklı olanlar vardı ve giyimleri de gayet düzgündü. Kaptan paşanın gösterişe meraklı olduğu bütün maiyetini etrafına toplamış olmasından anlaşılıyor.

[73r] Cibinlik kullandığımızdan beri, sivrisinekler geceleri bizi rahatsız etmiyorsa da, akşamları huzur vermiyorlar. Ayrıca çok küçük bir karınca türü var ki, sürekli odanın her tarafında dolaşarak ve tüm yiyeceklerle, içeceklerle musallat oluyor. Su güğümünün üstünü kapattığımız halde, alttan yukarı tırmanarak içine giriyorlar. Öyle ki, bazen suyun yüzeyi bu küçük böceklerle kaplanıyor.

28 Temmuz (Perşembe)

Bugün şu gözlemleri yaptık: [çeviriye alınmamıştır.]

[73v]⁶⁹ Burada bulunan, bir ağanın yönetimindeki yeniçerilerin sayısı 5-600 kadarmış.

69 Burada yazılı şu bölümün üstü Seetzen tarafından çizilmiştir: "Genç Rus prensi Orsakov yaklaşık bir buçuk yıl önce yanında bir ressam, bir tercüman ve bir hizmetkâr olduğu halde bu bölgeyi, Atina'yı ve Yunan Adaları'nı gezmek üzere yola çıktı. İzmir ve dolaylarında gittiği her yerde eski mimari eserlerin kalıntılarını araştırdı ve en çok dikkatini çekenleri ressamına çizdirdi. Kendisi de gezip gördükleri hakkında bir günlük tuttu. Büyük bir olasılıkla resimli bir seyahat kitabı yayınlamak niyetindeydi. Prens'in öğrenme merakı ve kısa sürede dil öğrenme yeteneği herkes tarafından övülüyordu. Buradan Mısır'a gitti. Hâlâ orada olup olmadığını öğrenemedim. Belki de tekrar Rusya'ya dönmüştür. Günün birinde eseri yayınlanırsa, çok değerli bir kitap olacağı kesin. Demek ki bu Doğu Akdeniz ülkeleri son zamanlarda aynı amacı taşıyan iki seyyah tarafından gezilip inceleniyor. Herhalde Bay Bartholdy de gezisini resimlerle süsleyerek yayınlacaktır."

Seetzen bu notunu neden çizdiğini daha sonra şu notu ekleyerek açıklamıştır: "Bu, benim sonraki tercümanım Rubin'in anlatığı asılsız bir öykü." -Abn.

29-31 Temmuz

Birkaç günden beri biraz rahatsızdım. Belki de çok terlediğimden, üşütmüş olabilirim.

2 Ağustos

Bugün Bay Lennep'ten bize 1000 kuruş karşılığı Hollanda ve Venedik dükası satmasını rica ettik. Hollanda dükasını 8,5'tan, Venedik dükasını dokuz kuruştan aldık. Bozuk parası yoktu. Oysa ufak tefek harcamalar için bozuk para gerekiyor. Ama para bozdururken, böyle ufak bir zarara ister istemez katlanmamız gerekiyor.

[74r] Bay Lennep'e, İstanbul'da Baron von Hübsch'e teslim edilmek üzere bir paket emanet ettik. Bu pakette Baron von Zach adresine gönderilecek bir zarf da var. Zarfın içinde Heppens'deki biraderime verilecek bir mektup, iki şiir, Uludağ'dan toplayıp kuruttuğum mine çiçekleri ve "Gondolier" (Gondolcu) şiirinin açıklaması bulunuyor.

Burada savaş ve barış hakkında pek çok rivayet dolaşıyor. Düzenli olarak gazete çıkarılmayan, ama herkesin, mesleğinden ötürü politik olayları izlemek zorunda olduğu yerlerde haberlerin böyle yayılması gayet doğal...

Deniz kenarındaki konutumuzdan etrafa baktığımızda, sık sık sarhoş Frenk denizcilerini görüyoruz. Dün birkaç İngiliz birbiriyle dövüşüyordu ve bir başkası da bir Napolili ile kavga ediyordu. Napolili bu nedenle konsolosun konutu önünde cezalandırıldı: Çıplak tabanlarına 100 değnek vuruldu. İngiliz de cezasız kalmadı... Bugün de gene sarhoş bir İngiliz askeri ve bir başka İngiliz denizcisi bir Rus ile kavgaya tutuştu. Anlattıklarına göre, sarhoş asker meyhaneden dışarıya fırlamış ve sokaklarda oraya buraya saldırmış. Birçok kişi onun yanına yaklaşamamış, çünkü sürekli yumruklarını sıkıp sağa sola saldırmaya hazır bir tavırdaymış. Sonunda mensup olduğu geminin kaptanı gelmiş ve onu eliyle göğsünden kavrayarak alıp götürmüş. Daha önce İngiliz askerinin cepleri para doluymuş ve sürekli arkadaşlarına ikramlar yapıyor-muş. İngilizler, dünyanın neresine gitseler, hep İngiliz olarak kalırlar.

Yunan [Rum Ortodoks] ve Ermeni din adamları hakkındaki en mükemmel bilgileri Tournefort'un Doğu Akdeniz yolculuğu hakkındaki kitabı vermektedir.

3 Ağustos (Çarşamba)

Bugün otel sahibi ile hesabımızı kestik. Louis Florent her ikimiz için günde on kuruş üzerinden, 31 gün için 310 kuruş istedi.

[74v] Tercümanımıza da günde dört kuruştan, on beş gün için toplam 60 kuruş ödedik. Bir şişe Du Cassis şarabı için iki, bir şişe Bordeaux şarabı için 2,5 kuruş verdik. Toplam olarak dün akşama kadar yaptığımız harcama 353 kuruş ve 20 para tuttu. Burada konaklamanın ne kadar pahalı olduğu bu hesaptan anlaşılıyor. Üstelik de Bay Florent konuklarından sadece gerçek harcamalarının parasını almakla kalmıyor, olası harcamalarının parasını da ödetiyor. Biz iki oda yerine tek oda da kullanmış olsak, akşam yemeğini yesek de, yemesek de, hatta hiç otelde bulunmasak da, on kuruş ödemek zorundayız. Hatırlayabildiğim kadarıyla, böyle bir duruma ilk kez rastlıyorum. Bu nedenle ilk fırsatta özel bir evde kiralık bir oda bulmaya çalışacağım.

Tekrar, Bornova'ya doğru uzanan deniz girintisi boyunca kentin kuzey doğusu yönünde bir gezinti yaptık. Burada sahili çok alçak olduğundan deniz suları zaman zaman kıyıyı kaplıyor. Çukurluklarda biriken su sıcak aylarda buharlaşıncı, geride ince bir tuz tabakası kalıyor. Fakat bildiğim kadarıyla bundan faydalanılmıyor.

Biraz ötede kıyıda bir ev ve birçok tekne gördük. Burada küçük tekneler onarılıyor. Kentin bu tarafında bulunan bahçelerin arasından dolaşarak geriye döndük. Bahçelerdeki su tulumlarının çarkları gıcirtılar çıkartarak dönmekteydi. Duyduğumuza göre, bahçelerin bulunduğu bölgede bugün [75r] iki kişi vebadan ölmüş. Ama daha sonra bu konuda başka bir haber duyulmadı.

Levantenler, yani Doğu Akdeniz ülkelerinde yaşayan Türkler, Rumlar ve başkaları, baston kullanan Frenklerden kuşkulanıyorlar. Bu bastonların içinde bir kılıcın saklı olduğunu sanıyorlar ve bazen bastonları muayene etmek için kurcalıyorlar. Tahminime göre, bir zamanlar böyle gizli silahlara sık sık rastlanırmış, ama şimdi artık Türkler, eski günlere kıyasla Frenklere daha saygılı davranıyor.

(Buradaki silik yazıyı belki de mazı tozu karışımı ile görünür hale getirmek gerekir. Kurşunkalem ile yapılan çizgiler lastikle silinmeli).

[75v] Yunancanın yeni çıkan en iyi sözlüğünü aşağıda belirtiyorum:
(Çeviriye alınmamıştır.)
Kitabın baskısı iyi ve okunaklı.

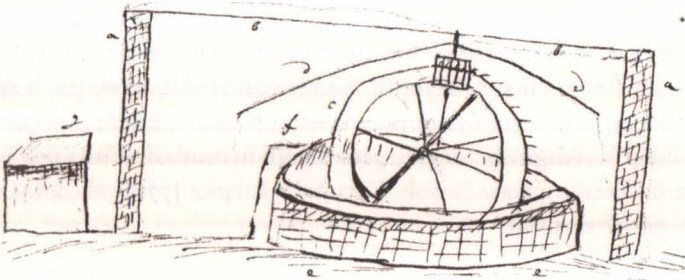
4 Ağustos (Perşembe)

Kaptan paşanın bizim otelde kalmakta olan ressamı, Mısır'daki İskenderiye'nin görüntüsünü bir İngilizin yaptığı gravüre bakarak çizmeye çalışıyor. Resim, örneğinden biraz daha büyük oluyor ve kentin önünde demirlemiş olan İngiliz gemilerinin yerini Türk gemileri alıyor. Kaptan paşa için yapılan bu tablo başarılı olacağı benziyor. İskenderiye'nin görünümü güneyden oldukça güzel.

Buradaki bahçelerin sulanması için kullanılan çarkların resmini aşağıda gösteriyorum.

aa. Tuğlalardan yapılmış iki ayak

bb. Ayakların üstüne oturtulmuş bir kalas. [76r] Kalasın içine çubuklardan oluşan döner bir kafesin üst ucu yerleştirilmiş. Döner kafesin çubukları dikey olarak yerleştirilmiş olan çarkın dişlerine girerek onu döndürmeye yarıyor. "d" ve "d" işaretli değnekler döndürülünce, kafes de dönerek dişli çarkı çeviriyor. Çark çevrildikçe, üzerindeki kepçeler, kuyunun içindeki suyu, kuyunun kenarındaki "f" işaretli deliğe boşaltıyor. Su, deliğin dibindeki borudan geçerek "g" işaretli havuza doluyor ve buradan da toprağa kazılmış arklar yoluyla bahçeye iletiliyor. Suriye'de kullanılan tulumbalarla bunun arasında çok az fark vardır.

[76v] Türkler, Rumlar ve Ermeniler, uzun bir tütün çubuğuna çok değer veriyorlar. Bu çubuklar, yasemin bitkisinin (*Jasminum officinale* L.) taze sürgünlerinden yapılıyor. Bunlar parmak kalınlığında çubuklar. Eğer dış yüzeyleri düzgün, alt ve üst uçları aynı kalınlıkta, boyları da 14 *schuh* [ayak?] kadar ise, fiyatı bazen 60 kuruş olabilir. Bu çubukların en uzunları, buradan birkaç günlük mesafedeki *Thyra* [Tire] kentinden getiriliyor.

Manisa'dan on saatte ulaşılan Kırkağaç isimli Anadolu kenti, pamuk ticaretinde önde geliyor. Pamuğun hasat zamanı geldiğinde, komisyoncular oraya gidip, kapsüllerinden çıkarılmış ve tohumları ayıklanmış ham pamuğu satın alıyorlar. Böyle zamanlarda ülkenin her tarafından kadın, erkek, çoluk, çocuk ürününü satmak için oraya akın ediyor. Pamuk burada tartılıyor ve miktarı *dram* [dirhem] olarak saptanıyor. Tohumlarından temizlenen pamuk daha sonra eğiriliyor. Kentlerde bu işlemin yapıldığı birçok atölye görmek mümkün. İzmir'de bulunan fabrikalar arasında büyük bir pamuklu dokuma ve basma fabrikası da var. Ermenilerin oturduğu sokakta bulunan bu fabrikada birkaç yüz işçi çalışıyor.

[77r] 7 Ağustos (Pazar)

[Buradaki astronomi gözlemleri çeviriye katılmamıştır.]

Bugün kaptan paşa, maiyeti ile birlikte Stankio [?] Adası'na hareket etti. Oradan Mısır'a *Damiette*'ye [Dimyat] devam edeceği sanılıyor. Daha önce yola çıkan bazı gemilerini bazı belirli Yunan adalarına göndermiş. Kaptan paşa bütün maiyetini, marangoz, oymacı, ressam da dahil sürekli yanında bulunduruyormuş. Buraya ikinci kez gelmiş, ilk gelişi yedi yıl önceymiş.

Bu günlerde manavlarda koyu renk üzümler satılmaya başlandı, bundan birkaç hafta önce kısa süre küçük taneli, çekirdeksiz ama pek lezzetli olmayan bir üzüm cinsi satılıyordu. Şimdi açık renkli, iri ve çok lezzetli bir üzüm cinsi de pazara çıktı ve bunlar da koyu renkli üzümler gibi çekirdekli. Üzüm, en çok yediğimiz meyve, çünkü yerli armutların cinsi pek iyi değil ve elma da henüz piyasada yok. Kavun ve karpuz [77v] çok bol. Frenkler karpuzla *pastek* diyorlar.

Burada şu hastaneler var:

1. En gösterişli hastane, vaktiyle Venediklilere ait olan Roma İmparatorluğu hastanesi
2. Hollanda hastanesi
3. İngiliz hastanesi. Bu iki hastane temizlik bakımından diğerlerine tercih ediliyor
4. Fransız hastanesi (biraz ihmal edilmiş durumda)
5. Rum hastanesi, burada akıl hastaları barındırılıyor
6. Rum hastanesi
7. Eski Ermeni hastanesi
8. Yeni Ermeni hastanesi, çok temiz olduğu söyleniyor
9. Katolik Ermeni hastanesi.

Roma İmparatorluğu'na ait hastanede bir küçük şapel de var.

İzmir hastaneleri kadar temiz ve bakımlı hastanelere başka hiçbir kentte rastlanamayacağını sanıyorum. Hastanelerin terasları ve revaklı geçitleri, hastaların rahatlamalarına olanak tanıyor. Her tarafları güzel ve iç açıcı. Rum hastanelerinden birinde bir eczane ve sürekli görev başında olan iki cerrah (yara tedavisi uzmanı) da bulunuyor.

[1781]^o *Osservazioni circa un nuovo specificio contra la peste, ritrovato a fatto sperimentare da Giorgio Baldwin, Console generale per la sua Maesta britannica per molti anni in Egitto. Firenze 1800. 8. 74 S.* (Majesteleri Britanya hükümdarının başkonsolosu uzun yıllardır Mısır'da bulunan George Baldwin'in, veba hastalığı tedavisinde deneyler sonucunda bulunan yeni tedavi yöntemi hakkındaki saptamalarına dair bir kitap yayınlanmış (Floransa, 1800, sekizlik formalar halinde 74 sayfa.).

Bay Baldwin'e, keşfettiği ilaç hakkındaki gözlemlerini bildiren buradaki değerli rahibin adı ve konumu şudur: İzmir St. Antoine Hastanesi'ndeki Fransisken rahiplerinden Birader Paviai Luigi [bkz. 17 Temmuz tarihli günlük]. 1792'de de bu hastanede Eleazar d'Ayan adında Venedikli bir veba uzmanı görevlendirilmiş ve bu adam da Bay Baldwin'e çeşitli gözlemlerini bildirmiş. Buradaki İngiliz tüccarlar bu ilaçla yapılan deneyleri desteklemekle insanlığa büyük bir hizmette bulunmuşlardır. İnsancıl tutumu ile

70 Bkz. 17 Temmuz kayıtları –Abn.

ün salmış olan Kont Leopold von Bertholt da, Filistin'i ziyaretinden sonra İzmir'e uğradığında ilacın kullanımı hakkında bilgi edinmiş ve tanıtılması için önemli katkılarda bulunmuştur. Kont İstanbul'a ulaştığında Rum Hastanesi'nde bu ilacı tanıtmış ve Katolik Ermenilerin başındaki din adamını, Peder Luigi'nin reçetesini Türkçeye çevirmesi ve bunun kopyalarını Ermenilere, Rumlara ve Türklere dağıtması için görevlendirmiştir. Kendisi de bu reçetenin bir kopyasını Eflak'taki Prens İpsilanti'ye göndermiştir. Rahip Luigi'nin reçetesinin bir kopyasını da imparatora sunup kendisinden bu ilaçla sınır boylarında deneyler yaptırmasını rica ederek bu hastalığa karşı mücadeleyi teşvik etmiştir. 6.000 adet İtalyanca baskıyı Avrupa'nın bütün kıyı kentlerine göndermiş, hatta Berberistan'ın, Suriye'nin ve Mısır'ın kıyı kentlerinde bunların baskıları için çaba harcamıştır.

Burada *Sili el Schech* [?] adında, Fas'ta Tittavin'de doğmuş çok tanınmış bir astrolog var. [78v] Bay Kohen, bu adamın doğaüstü olaylar hakkında diğer insanlardan daha çok şey bildiğine inanıyor.

Daha önce birkaç kez sözünü ettiğim, körfezin öbür yakasındaki kahvehaneye iki gün üst üste gittik.

11 Ağustos

Bu sabah tek başıma bir kayığa binerek Yahudi Mezarlığının bulunduğu yere gittim ve sahilden denize girdim. Bu bana yeniden güç kazandırdı. Sıcak aylarda serin sulara, özellikle de denize girmek, dikkatli davranmak koşuluyla, vücudu çok canlandırıyor ve güçlendiriyor. Ama günün en sıcak saatlerinde denize girmek de doğru değil. Deniz banyosu için en uygun zaman, güneşin doğduğu veya battığı saatlerdir. Deniz suyunun en önemli yararı, cildin üstünde kuruyup ince bir tuz tabakası bırakmasıdır. Buna karşın tuzlu olmayan soğuk su terlemeyi önlediğinden zararlı olabilir. Tuzlu suya girmenin böyle bir zararı yoktur, çünkü cildin üstündeki tuz tabakası, terlemenin önlenmesinden doğabilecek sakıncalara karşı korur. İzmir'e gelen yolcular arasında Suriye'deki Lattakia'dan [Lazkiye] gelen Vitali adında genç bir hekim de vardı. Arapça, Türkçe, Rumca ve İtalyanca tıbbi eserler de getirmişti. Yanılmıyorsam, öğrenimini İtalya'da yapmıştı. Bir yıl önce Akkâlî Cezzar [Ahmed] Paşa ile Şam paşası arasındaki çatışmaya da adı karışmıştı.

Buradaki bahçeleri her yıl gübreliyorlar. Gübre olarak ispirotolu içkilerin üretilmesinde kullanılan üzümün artıklarından yararlanıyor ve bu yöntemi çok övüyorlar.

Körfezin öbür yakasındaki kahvehanede rastladığımız bir zenci, samandan yapılmış bir kemanı büyük bir maharetle çalıyordu. Çalgısı samandan iki sınıksız sargının üzerine yerleştirilmiş dört yassı tahta çubuktan ibaretti.

[79r] 15 Ağustos (Pazartesi)

Bu sabah gün doğarken körfezde yatan gemilerin tümü toplarını ateşlediler. Çünkü “Meryem’in göğre çıkışının yıldönümü” yortusu kutlanıyor. Bu yortu ertesi gün de devam edecek. Burada yaşayan Frenklerin büyük bir kısmı Katolik olduğundan, pek çok yortu günü var. 10 Ağustos’ta Aziz Laurentius’un günü dahi kutlandı. Oysa bugün, Avusturya’da *Toleranzbote* adı verilen ve her mezhep için ayrı düzenlenmiş olan kutsal günler takviminde⁷¹ kırmızı renkle işaretlenmiş değildir. Gene de İzmir’deki Kapusen rahipleri o gün bir dini alay bile düzenlediler.

Bugün saat 12.45 dolaylarında hafif bir deprem hissettik. Ama ben bundan daha şiddetlisini de yaşadığım için, fazla etkilenmedim.

Akşama doğru Jacobsen ile birlikte Kervan Köprüsü’ne kadar yürüdük. Orada binebileceğimiz birer eşek bulabileceğimizi umuyorduk. Aslında vücudumuz için çok yararlı olan bir kayak gezisi yapma niyetindeydik ama körfezde kayak bulamamıştık. Ne yazık ki binebileceğimiz eşekler de yoktu. İzmir’de, kent içinde sadece iki kiralık eşek bulunuyor, diğerleri civar köylerden getiriliyor ve Kervan Köprüsü dolaylarında kiralanıyor. Eğer oraya zamanında gidilmezse, kiralanacak eşek kalmıyor. Tanıdığım bütün şehirler arasında İzmir, bir seyyah için en kötü koşullara sahip olan yer. Kervan Köprüsü’nde birer kahve içtik ve dinlenmek için oradaki su birikintisi yakınında biraz oturduk. O sırada Bektaşî tarikatından bir derviş geldi ve geceyi geçirmek üzere döşegini bir söğüt ağacının altında serdi. Onunla sohbetimiz sırasında, Bonaparte’den söz açıldı. Derviş: “Asya ve Afrika’da nereye giderseniz gidin, [79v] en küçük çocuk bile Bonaparte’in kim olduğunu bilir,” dedi.

71 Yayınlayan: Jakob Friedrich Schwab, Viyana 1786 –Abn.

16 Ağustos (Salı)

Bugün İzmir'e bir Polonyalı seyyah geldi. Ona İstanbul'da da rastlamıştık. Oraya Arap atları satın almak için gelmişti. Yanında, bizim de kaldığımız evde oturmakta olan, Polonya elçiliğinin Babiâli'deki eski tercümanı ve üç hizmetkâr vardı. Bu Polonyalı da Halep'e gitmek niyetinde olduğunu söyledi. Önce kara yoluyla gitmeyi tasarlıyormuş, ama sonradan bir gemi kiralayarak deniz yoluyla gitmeye karar vermiş. Seyahatinin amacını bilmiyorum. Ama bilimsel amaçları olmadığına eminim. (Bu adam daha sonra Suriye'de gerçekten yedi at satın aldı. Bkz. Günlük kayıtlarım.)⁷²

Bu sabah Rahip Usko tekrar ziyaretimize geldi. Çok iyi Arapça bildiğinden, Lazkiye'den gelen hekimle konuşma olanağı bulmuş. Yanında Hamburg'da yayınlanan tarafsız *Korrespondent* gazetesinin son baskılarından birkaçı vardı. Bunlardan öğrendiğimize göre, Fransız Generali, Göttingen'i ayrıcalıklı bir muameleye layık görüyormuş.

İzmir'de dokunan halılar Selanik halılarından çok daha güzel.

Bay Harten ile körfezi geçerek benim sık sık ziyaret ettiğim Türk kahvehanesine gittik. Kıydan yarım saat mesafede, kayalık bir dağın eteğinde bulunan, çok güzel soğuk su kaynağıyla ünlü *Soköy* (?) adı verilen bir kahvehaneye kadar yürüdük. Rumlar buraya *Triapigadi* [*Triapigadia*, Üçkuyular] diyorlar. Buradaki olağanüstü büyük çınarlar çevreye ayrı bir güzellik katıyor. Dolaylardaki kayalar burada sık rastlanan ayrışmış porfir-den oluşmuş.

17 Ağustos

Bugün kuryeye, kardeşime gönderilmek üzere, İstanbul'da Baron von Hübsch'ün adresine teslim edilmek üzere kalın bir paket yolladım. Bu paket, İstanbul'da geçirdiğim günler ve Bursa'ya yaptığım yolculuk hakkındaki günlük kayıtlarımı içeriyor. [Bu pakette büyük olasılıkla seyahat gününün kaybolan 12 Haziran-22 Haziran 1803 tarihli bölümleri bulunuyordu.]

[8or] İzmir'in çevresi eski eserler bakımından çok zengin. Bu eserlerin bulunduğu yerleri ziyaret etmek için önce İphio (?) adıyla bilinen, beş saatlik mesafedeki bir köye gidilir. Oradan yola devamla, köyden altı saatlik ve bura-

72 Almanca yayınlanan Halep Günlüğü'nde, s. 344 -Abn.

dan on bir saatlik mesafede bulunan Kasaba [Turgutlu] adındaki kente varılır. Burasıyla Sardes arasındaki yolculuk yedi saat sürer. Kasaba'dan [yüksek dağlar aşarak on iki saatte Bayındır'a varılır. Bayındır ile *Thyra* [Tire] arası beş saattir. Aydın-Güzel-İssahr⁷³ [Aydın-Güzelhisar] arası ise on üç saat çeker. Yolda birçok akarsuyu aşmak gerekir. Ayasuluk veya Efes'e on iki saatte ve Efes'ten İzmir'e on saatte gidilir. Bu saydığım yerler dışında bir de "İnek Pazarı" denilen yer vardır ki, burada bir tiyatro, üç heykel gibi çok güzel eski eserler bulunmaktadır. "İnek Pazarı" çobanların yerleştiği bir düzlüktür. Aydın-Güzelhisar'dan ve Deremencik [Germencik?] üzerinden (yedi saatte) gidilir. Eski eser kalıntılarının bulunduğu yer de buraya iki saatlik mesafededir.

Bergama'da da (Pergamus) çok güzel eski eser kalıntıları vardır. Oraya gitmek için şu yolu izlemek gerekir: Önce buradan bir kayığa binip deniz yoluyla Menemen İskeleyi'ne çıkılır. Oradan bir binek hayvanı kiralanarak iskeleye beş saatlik mesafedeki Menemen'e gidilir. Menemen ile Mene-men-Güzelhisar [Aliağa] arası altı saat ve oradan Bergama'ya gitmek on saat. Bergama ile İzmir arası iki günlük yoldur. Bu yol çok güzel yerlerden geçer.

Homeros'un mezarı İzmir'den dört saatlik mesafededir. Diana Hamamı'na ise yarım saatte varılır.

İzmir dolaylarındaki bahçelerde ve dağ yamaçlarındaki çalılıklarda bazen bukalemuna (*Chamaeleon*) rastlanmaktadır.

[80v] Bay von Lennep'in kalabalık ailesi buradaki en saygın ailelerden biri. Anne ve babası ölmüşlerse de, üç oğul henüz hayatta ve bekârdır. lar, yedi kızının beşi evlidir ve eşlerinin adları şöyledir:

- a. D'Hochepied Kontu Jacob, Hollanda konsolosu,
- b. Waldegrave, İngiliz amirali,
- c. De Chabannes Kontu ve Palice Markisi, Paris.
- d. Isaac Morier. İngiliz: Londra'da tüccar. İsveç Konsolosu Bay Wilkinson'un ortağı.
- e. Eduard Lee, İngiliz tüccar, burada ve Londra'da şubeleri var. Erkek kardeşi burada.

73 Aydın 11. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında Güzelhisar aının taşıyordu. Aydınogulları'nın egemenliği altına girince adı önce Aydın-Güzelhisar, sonra da Aydın oldu.

Türklerin en çok kullandıkları küfür: “Anasını s...m” veya “avradını s...m.” Aslında bu son sözcüğü her türlü başka sözcükle, bedeninin bütün organları ile hatta hava ile bile birleştiriyorlar.

Çok yaygın olan başka bir küfür de “Kahrolası!” ve “Orospu çocuğu.” Bazen bu sözcükleri şaka anlamında da kullanıyorlar. Örneğin, arkadaşından bir işini halletmesini rica eden bir Türk, bir süre sonra işinin halledildiğini öğrenince, memnuniyetini “aferin kahrolası” diye ifade edebilir. Ama elbette ki bu durumda, aslında küfür olan bu sözün kırıcı etkisi yoktur.

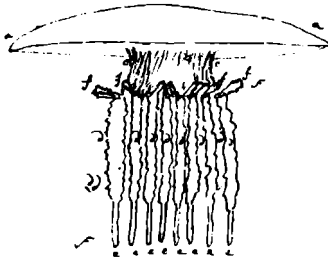
Türklerin kendi aralarında ve özellikle Frenkler için çok kullandıkları küfürlerden biri de “pezevenk” sözcüğüdür. Ama sanırım Frenkler, bu güzel unvana sahip olmak için gerekli nedenleri kendileri yaratmışlardır.

[8ır] 19 Ağustos (Cuma)

Akşama doğru Jacobsen ile birlikte körfez üzerinden karşı sahile

geçerek oradaki Türk kahvehanesine uğradık. Kumsalda pek çok denizanası vardı. Onları incelediğimde, bazılarının çapının 1,5-2 ayak uzunluğunda ve dokularının bildiklerimizden daha sıkı ve dirençli olduğunu saptadım. Denizaneları hemen hemen yarım küre biçiminde (a) ve renkleri gök mavisi. Gövdeyi oluşturan kürenin alt kısmı hafifçe oyuk ve burada içine elimin sığabileceği genişlikte dört adet uzunca yarık (bb) bulunmakta. Bu yarıkların arasından aşağıya doğru sarkan bir uzantının sekiz kolu var ve bu kolların kenarları dalgalı, uçları ise sivri ve düz. Sıkı bir dokusu olan her kolun başlangıç kısmındaki ufak uzantının (ff) kenarları kıvrımlı.

Denizanasını muayene ederken elimle tutmama rağmen cildimde bir yan-

ma duymadım. Sanırım bu deniz canlıları Linnaeus sınıflamasında *medusa* adıyla anılıyor.

Suriye’de Lazkiye’de İsveç konsolosu konumunda olan şişman, genç hekimin adının Vitali⁷⁴ olduğunu söylediler. Daha önce babası da orada hekim ve konsolos olarak görev yapmış. [81v] Berbat bir kulübe olmasına karşın uğradığımız kahvehaneye sık sık gidiyoruz, çünkü İzmir sokaklarında sağlığa zararlı pis kokuları solumaktansa, kayıkla körfezi geçerek temiz deniz havasından yararlanmayı yeğliyoruz. Ama bu yolculuğumuz sırasında da pis kokulardan tamamen kurtulamıyoruz. Çünkü Menemen’in ilerisinde bulunan bataklıktan bu yöne doğru esen rüzgâr çevreye iğrenç kokular yayıyor. Bu kahvehaneyi geçtikten sonra, bu yöre için oldukça düzgün sayılabilen bir patikadan yürüyerek, kıydan yarım saat mesafede bulunan “Szokoi” (Suköy?) veya Triapigadi [*Triapigadia*, Üçkuyular] adında başka bir kahvehaneye varılıyor. İzmir dolaylarındaki kayalarla aynı yapıda olan çok kayalık bir dağın eteğinde bulunan bu kahvehanenin yakınında en sıcak aylarda bile soğuk, leziz suyu olan bir kuyu var. Yazın sıcağında, buzla soğutulmuş sudan başka serinletici bir içecek bulamayanlar, bu kuyu başında vakit geçirmeyi, suyundan kana kana içmeyi özlerler ve zaman zaman buraya geziler düzenlerler. Bu iki kahvehane arasındaki arazi oldukça iyi ekili bir düzlüktür ve burada üzüm, kavun, karpuz, zeytin ve incir ağaçları yetişmektedir. Geziye çıkan herkes herhangi bir bağın içine dalıp istediği kadar üzüm yiyebilir veya etrafta yetişen ağaçlardan taze incir toplayabilir. Kayalık dağların eteğindeki kahvehane, çevresindeki olağanüstü büyüklükteki çınar ağaçlarının gölgesinden yararlanıyor. Bunlardan birinin iri gövdesi oyuk olduğundan, burası bir çeşit kiler olarak da kullanılıyor. Hatta düzgün bir penceresi bile var... Bahçede yetişen kavun, karpuz, salata ve lahana gibi bitkilerin iyi ürün vermeleri için bol bol sulanmaları gerekiyor. Bu sulama işi de İran tipi çarklı tulumlarla gerçekleştiriliyor [bkz. 76r].

[82r] 21 Ağustos (Pazar)

İzmir’in yakınında bulunan ve birbirine benzer iki zirvesi olan dağdan birkaç kez söz etmiştim. Türkler bu dağa İki Kardeş Dağı [Çatal Dağı],

74 Bkz. 11 Ağustos tarihli günlük kaydı –Abn.

Rumlar ise *Diadelpi* (telaffuzu: Çiaçelfi), Fransızlar *Les deux frères* adını takmışlar. Kısacası her dilde bu dağın iki kardeşi temsil ettiği ifade ediliyor.

Öğleden sonra saat 16.30 dolaylarında hafif bir deprem hissedildi. Burada herkes buna çok alışkın. Depremin yarattığı etki ülkemizde gök gürlemesinin yarattığı etkiden farklı değil.

22 Ağustos (Pazartesi)

Sabahleyin hava bulutluydu ve hafif bir yağmur yağdı. Ben burada her yağmur yağışında günlüğüme kayıtlar düştüm. Böylece sıcak mevsimde burada yağmurun ne kadar uzun aralıklarla yağdığını saptamak mümkün.

Bize anlatıldığına göre, çok kalabalık olan Rum halkı, farklı inançtaki kişilere karşı çok anlayışsız ve hoşgörüsüz davranıyormuş. Frenk toplumunun sadece çok küçük bir bölümü (Ruslar, Slavlar vb.) Rumların mezhebinden olduğu için, Rumlar genelde Frenk toplumundan nefret ederler. Eğer yakınlarında bir Frenk bulunmuyorsa, onlar hakkında şöyle derlermiş: “*Den nenie Christianus, ena Frankus Kilus*” (O bir Hıristiyan değil bir Frenk köpeği.) Rumlardaki bu hoşgörü eksikliğinin ve bu batıl inancın nedeni, eğitimsiz din adamlarının etkisidir. Rum papazları geçim kaynaklarını çoğaltmak için, basit halkı kendi taraflarına çekmeye ve kendi çıkarları doğrultusunda telkinleri altına almaya çalışıyorlar. Katolik rahipler, halka kendi inançlarını kabul ettirmeye gayret ettiklerinden, elbette ki Rum papazlar da, başka din adamlarının işlerini bozmaması için, halkı onlara karşı kışkırtıyor ve Katoliklere karşı çok şiddetli bir nefret aşılama çalışıyorlar. Almanya, Trieste, Viyana gibi dış ülkelere seyahat eden Rumlar kısa sürede fikir özgürlüklerini kazanıyorlarsa da, dini bağnazlıklarının gerçek nedenini idrak edip, inançlarını iyi bir sisteme oturtamıyorlar.

[82v] İzmir Körfezi'nin güneyini kuşatan yarımada, İzmir'den biraz uzakta birkaç sıcak su kaynağı var. İzmirli bir Rumun bildirdiğine göre, bunlardan birincisi deniz kenarındaki kaleden (*Chateau de mer*) yarım saat mesafede olan *Lihdsa* [Ilıca], ikincisi Urla'dan 1-1,5 saat mesafede, Karaburun Köyü dolaylarında, diğer bir sıcak su kaynağı da Çeşme'den iki saatlik mesafede, Cumaovası'nda.

Türkiye’de insanlar sabah vakti birinin evine gittiklerinde, “Sabahlar hayrolsun” diye selam verirler. Öğleden sonra ise “akşamlar hayrolsun” derler. Evdekiler de ona “sefa geldin” veya “hoş geldin” derler. Konuklar, ziyaret ettikleri evden ayrılırken, “Allaha ısmarladık” diyerek veda ederler ve evde kalanlar da, konuklar geldiği zaman söylediklerini tekrarlarlar. [?] Selamlaşırken sağ elini göğsün sol tarafına, yani kalbin üstüne bastırmak âdettir.

Tournefort’un bildirdiğine göre, Asya’daki en güzel mermer tiyatro Türklerin sahip oldukları topraklarda, İzmir Kalesi’nin bulunduğu dağın yamacındaymış. Ama Türkler bu tiyatroyu yıkmışlar ve mermerlerini bedesten ve hanların inşaatında kullanmışlar.

Aynı şekilde, kalenin bulunduğu dağda, halen mevcut olan Aziz Polykarpos Kilisesi yakınında bulunan büyük hipodrom da yıkılıp inşaat malzemesi olarak kullanılmış.

Menemen yakınlarında, incir, kavun, karpuz ve üzüm bağlarının bol olduğu bir arazide, ateşe dayanıklı doğal tuz içeren bir çeşit toprak bulunuyormuş. Sabun üretiminde soda yerine bu tuz kullanılıyormuş (Tournefort III. s. 388).⁷⁵

[83r] Burada saç kesen ve aynı zamanda sakal tıraşı da yapan berberler ayda yedi kuruş kazanıyorlar.

23 Ağustos (Salı)

Yapacağım uzun kervan yolculuğunda yanıma alacağım eşyayı yerleştireceğim iki bavul çok ağır olduğundan, on sekiz kuruşa iki büyük sepet satın aldım. Bu sepetler tamamen deri ile kaplı, ön tarafları süslü ve görünümeleri gayet güzel, üstelik de çok hafif. Eğer dikkatli kullanılırlarsa, dayanıklı olacaklarını sanıyorum. Yolculuk sırasında sepetlerin üstüne keçi kılından dokunmuş sağlam bir kılıf geçiriliyor. Boyları, bir yolcunun en gerekli eşyasını içine almaya ve bir katıra veya beygire yüklenmeye uygun. Üzerine bir çeşit kilit de takılabiliyor. Sakız Adası’nda yapılan bu kilitlerin benzerlerini hiçbir yerde görmedim. Velihaht prensimizin koleksiyonunda böyle bir kilit bulunuyor. Eşyam bu sepetlere sığabilecek. Rahip Usko’nun dediğine göre, kendisi, eşyasını koymak için

75 “...Menemen’in kırlarına doğru gitmek isterseniz, bol bol kavun, şarap ve her çeşit meyve üreten ve sabun yapımında soda yerine kullanılan doğal tuzla dolu topraklara varırsınız.” (Tournefort *Seyahatnamesi*, İkinci Kitap s. 253, İstanbul 2005, Kitap Yayınevi).

iki dar ve uzun sandık kullanıyormuş. Bu sandıklar yukarıya doğru eğri bir hat oluşturunyorlarmış ve üstteki kapakları da eğriymiş. Sandıklar, Suriye ve İran yolculuğuna çok iyi dayanabilmiş ve çok işe yaramış. Ama kullanışlı olmalarına karşın, sepetlere kıyasla ağırlıkları çok daha fazla. İstanbul'dan gelirken, yanımızda sadece iki seyahat torbasına sığabilecek kadar eşya vardı. Şehirlerdeki dükkânlarda satılan bu torbaların üstünde iki cep bulunuyor. Torbalar deriden ve keçi kılından dokunmuş kaba bir kumaştan yapılmış. Yolculuğa çıkanların nasıl seyahat ettiklerini ve eşyalarını yanlarında nasıl götürdüklerini ayrıntılı olarak anlatmaları çok yararlı oluyor, çünkü kendilerinden sonra seyahat edecek olanlar, onların deneyimlerinden faydalanabiliyorlar. Astronomi aletlerini, gerektiğinde kolayca bulabilmemiz için, toplu olarak ayrı bir çantaya yerleştirdik.

[83v] 24 Ağustos (Çarşamba)

Bu sabah bir İngiliz seyyah beni ziyarete geldi. İngiliz konsolosunun evinde kalmakta olan Mister Hamilton, Rahip Usko'dan selam getirdi. Anlattığına göre, kendisi İstanbul'dan ayrılıp İngiltere'ye dönmüş olan Elçi Lord Elgin'in sekreterliğini üstlenecekmış, ama bu göreve getirilmeyince, kendi başına Doğu Akdeniz yolculuğuna çıkmaya karar vermiş. İstanbul'dan Mısır'a gitmiş ve bu ülkeyi en küçük şelalelerinin bulunduğu yere varana kadar karış karış gezmiş, üstelik de en rahat, en iyi koşullarda ve yanında küçük bir kütüphane olduğu halde... Ülkenin insanları onu çok iyi karşılamışlar, çünkü kendilerini Fransızlardan kurtaran İngilizlere büyük saygı duyuyorlarmış. Konuşumuz, Mısır'ın kuzey bölgesini çok kötüledi, buna karşın Pokoke'yi [?] çok methetti. Kahire'de Bay Hornemann'ın öğretmeni olan Lübnanlı bir Maruni keşişi ile tanışmış. Bu keşiş Horne-mann'a Arapça öğretmiş. Nil Irmağı üzerinde yolculuk yapmak çok ilginçmiş. Suriye'de Halep'i ve Şam'ı gezmiş, ama o bölgedeki huzursuzluklar yüzünden Kudüs'e gidememiş. Halep'te 50-60 adet Arapça elyazması satın almış. Daha sonra Yunan Adaları'nı dolaşmış. Bu yolculuğu sırasında Mora dolaylarındaki küçük bir Yunan adası yakınında deniz kazası geçirmiş ve kazada o güzel elyazmalarının büyük bir kısmı zarar görmüş. Şimdi de buradan İstanbul'a gitme niyetindeymiş. 1798'de bir süre Göttingen'de bulunduğundan, oradaki Hoyer, Blumenbach, Schlözer gibi ünlü kişileri

tanıyordu. Brown ile Kahire’de tanışmış. Bu adamın kalabalık toplantılarda çok çekingen davrandığını ve hemen hemen hiç konuşmadığını, bir dostun evinde olduğu zaman ise çok konuşkan olduğunu anlattı. Aynı seyahati yeniden yapmaya niyetli olduğunu da söyledi, ama önceki yolculuklarında iyi dost olduğu kervanbaşının öldüğünü haber aldığından, başka biriyle bu yolculuğa çıkmaya çekindiğini ve tekrar Londra’ya dönmeye karar verdiğini açıkladı. Bu İngiliz, bana Efes’e gitmeyi teklif edince, ben de bu geziye katılmaya söz verdim. Bacağından biri diğerine göre [84r] biraz kısa olan bu İngiliz topallayarak yürüyor. Gözlemlerini anlatırken, daha çok genel coğrafyaya önem verdiği anlaşıyor. Yunanistan’dan ayrılırken yanına bir Yunan genci almış, onu İngiltere’de okutacaktı. Bu beyefendi resim yapmaya da meraklı.

Henüz ay ortasına gelmediğimiz halde, havanın sıcaklığı biraz azalmaya başladı, sabah ve akşam saatlerinde serinlik çıkıyor. Bugün bazı astro-nomi gözlemleri yapmaya niyetlenmiştik, fakat hava kapalıydı ve bütün gün serin bir imbat rüzgârı esti. Keşke yolculuğa bu havada çıkabilsem! Ama ne yazık ki, katılacağım kervan henüz gelmedi.

Akşama doğru rüzgâr arttı ve fırtınaya dönüştü. Dalgalar büyük bir güçle rıhtıma vuruyor, yoldan geçenleri ıslatıyordu. Biz her zaman gittiğimiz deniz kenarındaki kahvehaneye uğradık. Yakınlarda demirlemiş olan birçok gemi, dalgaların üstünde çalkalanıyordu. Gemilerden birinden bir adam denize düştü ve dalgaların arasında kayboldu. İyi yüzücülerden biri, gemiciyi bulmak için, bol pantolonuyla rıhtımdan denize atladı ve üzerine doğru gelen azgın dalgaların arasından şaşılacak bir beceriyle gemiye doğru yüzmeye başladı...

Jacobsen’in evine dönmek niyetinde olduğu kesinleşince, benimle birlikte Halep yolculuğuna çıkmak isteyen birkaç kişi bana başvurdu. Bornova’da otel ve lokanta işleten bir Amsterdamlı bu seyahate katılmak istediğini bildirdiyse de, karısı bu tehlikeli yolculuğa çıkmasına izin vermedi. Ertesi günü bana bir İsviçreli baronun hizmetkârlığını yapmış olan bir adam getirdiler. Bu adam Neuchatel doğumluydu ve biraz Almanca konuşabiliyordu. Şivesinin çok bozuk olması da bir sorun değildi, çünkü gayet iyi Fransızca biliyordu. Ama ne yazık ki Türkçe bilgisinin yetersiz

olması, bu yolculuk sırasında en çok gereksinim duyacağımız dilden yoksun olacağımız anlamına geliyordu. Daha sonra, Halep'e varınca, Arapça ve herhangi bir Avrupa dilini bilen bir yardımcı tutabilirdim. Burada yerel dil sorunu ancak böyle çözülebiliyor.

[84v] 25 Ağustos (Perşembe)

Bugün şu astronomi gözlemlerini yaptık:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Bu sabah Polonyalılar, buradan kiraladıkları bir gemi ile Kıbrıs'a gitmek üzere yola çıktılar. Yedi kişi için 350 kuruş navlun ödüyorlar. Açık göz bir Kıbrıslı olan Rum Tüccar Dimitri de onlara katılarak memleketine döndü.

Bugün Bay Lennep'ten bana gene 500 kuruş ödemesini ve Jacobsen için Trieste'ye giden gemilerin birinde yer ayırtmasını rica ettim. Kaptanlar ancak çok yüksek meblağlar karşılığında gemilerine yolcu almayı kabul ediyorlar. Hollanda'ya ve Fransa'ya ait gemilerin yola çıkmaları yasaklandığından, bu ülkelere ait malların başka milletlerin gemilerine yüklenip gönderilmesi gerekiyor. Gemi kaptanları da bol yük alabilmek için gemilerinin her köşesini mallarla tıka basa dolduruyorlar ve bu nedenle yolculara yer ayırmıyorlar. Triesteli bir kaptan, gemisini pamuk balyaları ile öyle doldurmuştu ki, bu yükün oluşturduğu basınç ve yolda karşılaşacağı şiddetli rüzgârlardan ötürü gemisinin ancak birkaç yıl dayanabileceğini tahmin ediyorum. Ama gene de Jacobsen'i yolcu olarak kabul etmek için 70 İspanyol taleri istemekten çekinmedi. Bu kaptan buradan Trieste'ye kadar navlun olarak bir seferde 5.000 İspanyol kuruşu alıyor. Bunun Türk parası olarak karşılığı 17.500 kuruştur.

Akşama doğru Bay von Harten ile birlikte bir kayığa binerek Bornova İskeleyi'ne kadar kısa bir gezi yaptık. Burası İzmir Körfezi'nin en dibindedir. Körfez, kentin kuzeyinde, Bornova dolaylarında karanın içine doğru sokuluyor. Bornova'ya gitmek isteyenler, burada bulunan bir Türk kahvehanesinin yakınında eşek kiralayabiliyorlar. İzmir'e gelen gezginler için bir kayığa binip körfezi aşarak bu iskeleye kadar gitmek ve sonra eşek sırtında kente geri dönmek çok hoş bir gezi oluyor. Buranın eşek sürücüleri

eşekleri gütmek için 30 cm uzunluğunda, ucunda bir diken ve bir zincir takılı demir bir çubuk kullanıyorlar. Biraz ağırkanlı olan eşekler, kendilerine bu değneğin ucuyla dokunulmasından korktuklarından, daha zincirin şakırdamasını duyar duymaz adımlarını hızlandırıyorlar, hatta dörtmala koşmaya başlıyorlar. İskele dolaylarında birçok tuğla fırını bulunuyor.

Bornova'da lokanta işletmekte olan bir Hollandalı, yılda 200 kuruş kira ödemekte olduğu işletmesini, kazancının düşük olması nedeniyle kapatmak zorunda kaldığından, benim hizmetkârım olarak Halep yolculuğuna katılmaya niyetlenmişti. Ama karısının bu yolculuğa çıkmasına izin vermemesi yüzünden, bana eşlik edemeyeceğini bugün üzülererek bildirdi.

26 Ağustos (Cuma)

Bu sabah Bay von Lennep bize geldi ve sevindirici bir haber getirdi: Trieste'ye [85v] gidecek olan bir geminin Goigoviç adındaki kaptanı ile anlaşmış ve Jacobsen için gemide bir kamara tutmuş. Yolculuk için ödenecek olan on iki İspanyol parasının karşılığı, Türk parasıyla 42 kuruş tutuyormuş. Bu fiyat gerçekten olağanüstü ucuz. Aslında biz 70 veya 100 kuruşu bile gözden çıkartmıştık. Hiç kuşkusuz bu düşük fiyatı Bay von Lennep'in bize aracılık etmesine borçluyuz. Kendisi şimdiye kadar bize birçok iyilikte bulundu. Kaptan Goigoviç, çarşamba günü, gemisine 49-50 balya *krapp*⁷⁶ yüklemiş olarak Sakız Adası'nın karşısında bulunan ve bir zamanlar Rus donanmasının Türk gemilerini yaktığı ünlü Çeşme Limanı'na gitmek üzere buradan ayrılıyor. *Krapp* burada bol bol yetişen bir bitki. Gemi, Çeşme'de kuru üzüm ve incir gibi ürünler yükleyecek. Bu yükleme işi de yaklaşık on gün sürebilir. Bundan sonra gemi Trieste'ye doğru yoluna devam edecek. Tüccarlar bu meyve yüklü gemilerin bir an önce hedeflerine varmalarına çok önem verirler, çünkü pazara ilk çıkan meyveler çok iyi kâr getiriyor. Bu nedenle gemiye mallarını yükleyen tüccar, hedef limana ilk varan kaptana 5-600 kuruş değerinde bir prim sözü verir. Hedef limana ikinci olarak varan kaptan, bu primin yarısını alıyor. Jacobsen, yolda yiyeceğini, içeceğini kendi temin etmek zorunda olduğundan, buradan ayrılmadan önce ve daha

76 Kökboyasıgillerden, çalı görünüşünde bir bitki, kızılıkök. Bu bitkinin sürüngen ve kırmızı renkteki köksapları boyacılıkta kullanılır (*Rubia tinctorum*).

sonra Çeşme’de, bir ay yetecek kadar meyve, ekmek, et, peksimet, şarap gibi erzakını temin etmek zorunda.

Bu sabah biraz yağmur yağdı, ama pek etkili olmadı. Bu ayın on ikisinden beri şiddetli sıcaklar biraz hafifledi. Artık akşamları ve sabahları hava daha serin oluyor. Arada sırada gökte bulutlar beliriyor ve geceleri hava eskisi gibi hoş değil. Ama sivrisinekler akşamları gene insana rahat vermiyorlar. Eğer cibinlik olmasa, insana daha da çok eziyet edecekleri kesin...

[86r] Yaptığımız gözlemler:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Kendi vatanlarında çok bağınaz ve yobaz yetiştirilen Rumlar, başka ülkelere, özellikle Almanya’ya gidince, bir süre sonra fikir özgürlüğüne kavuşuyorlar. Kendi memleketlerinin dışında yaşayan soydaşlarını kendilerine örnek almaları sonucu, ülkelerinde çok önem verilen dinsel törenlerin gösteriştten başka bir şey olmadığını anlıyorlar. Eskiden oruç tutmamayı büyük bir günah kabul ederken, memleketlerinden uzaktayken, orucu akıllarına bile getirmiyorlar. Biz burada her gün genç Rum tacirleri ile yemek yiyoruz: Rodo Konaki ve Sivastopoli, oruç günlerinde, eğer yakınlarda başka Rumlar bulunmuyorsa, bizim gibi et yemekleri ve başka yasak yiyecekleri yiyorlar. Kısacası, bu Rumlar daha iyi bir din kültürünü benimseme yolundalar. Ama gene de hâlâ düşüncelerinden dini konuları atamadıkları için, hastalandıkları veya yaşlandıkları zaman yeniden bağınazlığa, yobazlığa eğilimli oluyorlar. Gerçi Voltaire’in yazılarını okuyor ve her konu üzerinde tartışmayı beceriyorlar ama gene de çoğunda temelin eksik olduğu seziliyor. Bu durum, kendi edebiyatlarında bilinçli ve makul bir aydınlanmayı hedefleyen yazıların eksikliğinden kaynaklanıyor.

[86v] 27 Ağustos (Cumartesi)

Bugün gök çok bulutluydu ve biraz yağmur yağdı.

Rumlar, Meryem Ana'nın doğum gününü üç gün boyunca uzun uzun kutluyorlar. Bugünlerde ya çok makbul sayılan Bornova Köyü'ne, ya da *Wurla* [Urla] Adaları'na geziye gidiyorlar. İzmirli dostlarımızın söylediğine göre, bugünlerde oralarda pek çok eğlence düzenlenirmiş. Biz de bir kayığa binip Bornova İskeleyi'ne kadar gittik ve bir eşek kiraladık. Bornova çok kalabalıktı. Kimileri, bu hiç de sevimli olmayan yerde gezip dolaşüyor, kimileri kahvehanelerin önünde oturup kahve içiyor veya çubuklarını tütürüyorlardı. Bazıları da köyün dışında her tarafı kaplayan taşların üstünden atlayarak yürüyüşe çıkıyorlardı. Ama ne müzik sesi duyuluyor ne de dans ediliyordu. Kısacası bu şenlik biz Avrupalıların katılmasına değecek kadar ilginç değildi. Levantenler için bir kutlama, biz Avrupalıların kutlamalarına kıyasla çok farklı bir olay... Belki gene de müzikli danslı bir kutlama yaşayabilirdik, ama konsoloslardan biri, Türklerle Rumlar arasında kavga çıkabileceğinden korktuğu için müzik ve dansı yasaklamış. Bu kadar önemsenen bir yortuda böyle bir yasağın çıkarılmasının gerekmesi, bize çok farklı bir ülkede bulunduğumuzu hatırlattı.

Bornova bir dağın eteğinde bulunduğundan, suyu bol bir yerleşim. Buradaki dağ meydana getiren kayalar, koyu renkli, ayrılmış porfirden ibaret.

Sayın Rahip Usko, dini toplantılarını İngiliz konsolosunun evinde düzenliyor ve vaazlarını da orada veriyor.

Develer, üzerlerindeki yüklerin boşaltılması için yere çökmek zorunda kaldıklarında çok hırçınlaşıyor, homurdanıyor hatta yüksek sesle böğürüyorlar. Onların bu sesleri de eşeğin sesi kadar rahatsız edici. Eşekler, ağlamaklı bir ses çıkarıyorlar ve Mahmud bu sesin tüm diğer hayvanların sesinden daha kötü olduğunu söylüyor.

[87r] 30 Ağustos (Salı)

Bugün gene hava kapalıydı ve biraz yağmur yağdı.

Limandaki gemilerin sayısı her gün artıyor. Eylül ayında gemi sayısının doruk noktasına eriştiğini söylüyorlar. Dün birkaç İngiliz gemisi ve bir İngiliz firkateyni limana girdi. Bundan önceki savaş gemisi kaptan paşanın buradan ayrıldığı gün yola çıktı. Şu sırada kaptan paşanın, filosuyla birlikte Sakız Adası'nda olduğunu söylüyorlar.

Bugünlerde üzümleri ve incirleri kurutmaya başlıyorlar. Birçok gemi bunları yüklemek için limanda bekliyor. Gemilere en çok mal yükledikleri yer Çeşme. Kuru üzüm için iri, beyaz üzümler kullanılıyor. Macaristan'da bunlara *geistutteln* [keçimemesi] adı veriliyor. Buna karşın incirlerin küçük boyda olanları kurutuluyor. Eğer kapalı ve yağmurlu hava birkaç gün devam ederse, meyveler toplanamayacak ve bu da üzümün ve incirin kurummasını geciktirecek, sonuç olarak bu durum üretimde büyük zarara neden olacak.

Burada Türkçe tercümanlık yapabilecek bir hizmetkâr bulmak çok zor olduğundan, kaldığımız yerde çalışan ve benimle yolculuğa çıkmaya hevesli olan Jean Rubin adındaki adamı Halep seyahati için işe aldım. Bir Fransız çiftin oğlu olan Jean Rubin burada doğmuş. Ona günde yeme içme dışında iki kuruş ödeyeceğim ve Lazkiye'den İzmir'e gemi ile dönüş masrafını da karşılayacağım. Jean Rubin, Fransızca, Rumca, Türkçe, [87v] İtalyanca ve biraz da Ermenice biliyor, okuması, yazması da var. Ufuk hattının ölçümleri, saatlerin saptanması ve gözlemlerin kaydı gibi işlemlere ilgi gösterdiğinden, kısa sürede bana yararlı olabilecek bilgileri edineceğini umuyorum. Daha önce bir Rus beyefendi ile birlikte Suriye'ye, Yunanistan'a ve birçok Yunan adasına, Tunus'a, Cezayir'e, Marsilya'ya gitmiş. Bay Bartholdy ile birlikte İzmir dolaylarındaki eski eserlerin bulunduğu yerleri de gezmiş. Kısacası, eğer namuslu, dürüst bir adamsa, onu tuttuğuma memnun olacağım. Ayrıca İzmir'de yaşaması, eşi ve çocukları olması da bana güven veriyor, üstelik bu adam, kaldığımız otelin sahibinin de bacanağı oluyor.

İzmir dolaylarındaki toprağın çok verimli olduğunu ve bol ürün verdiğini ileri sürüyorlar. Ama ben bu görüşü paylaşmıyorum. Bence bir bölgenin verimli ve ürünlerinin bol olduğunu söyleyebilmek için, bütün topraklarının işlenmiş olması ve ürünlerinin bolluğu dışında, yetişmelerinin de kolay olması gerekir. Oysa burada birçok eksiklik giderilmeden böyle bir iddiada bulunulamaz. Dağlar, ileri derecede kayalık, ormanlar az, arazi ağaç yerine çalılıklarla kaplı. Eğer dağlarda bol bol güzel ağaçlar olsaydı, bunun ülkeye büyük katkısı olurdu. Çünkü bina ve gemi yapımı için kereste çok zor bulunuyor. Oysa bu çalılıklar ancak yakacak olarak işe yarıyor ve tarlaların, bahçelerin etrafını çeviren çitler için kullanılıyor. Halbuki bu yörenin en büyük bölümü dağlarla kaplı. Elbette ki Yörükler bu dağlardaki

meralardan yararlanıyor. Ama bu meralardan ne beklenebileceği kolayca hesaplanabilir ve orman kerestesinin sağlayabileceği getirinin, mera ürünlerinin getirisini büyük ölçüde aşacağı da kesindir. Dağların eteklerindeki tarlaların büyük bir kısmı çok taşlı olduğundan buraları fazla verimli değildir. Denize yakın olan bölgelerin çoğu meyve ve sebze bahçesi veya üzüm bağı olarak değerlendirilmektedir. Fakat zeytinliklerin bol ürün vermesi isteniyorsa, buradaki toprağın sık sık işlenmesi gerekir. Burada daha nadir olan dutluklar da, tıpkı sebze bahçeleri gibi sürekli sulanmalıdır. Doğal kaynaklardan yararlanılarak sulama yapmak mümkün olmazsa, bostan kuyularından tulumbalarla çekilen suları tarlalara salmak ve araziye her yıl gübrelemek gerekir. Şarap, kuru üzüm, zeytinyağı, limon, kavun, karpuz gibi ürünler ülkemizde çok değerliyen, burada çok ucuza satılmaktadır.

(Devamı, 31 Ağustos)

[88r] Yunan Dili Üzerine

Günümüzde Yunan dilinin kullanıldığı bölgeler hâlâ oldukça geniştir. Yunanistan'ın ve Yunan Adaları'nın dışında, Rumeli'nin, Anadolu'nun, Suriye'nin birçok bölgesinde bu dil konuşulmaktadır. Çeşitli ülkelerde konuşulan Yunan dili, yerine göre bazı farklılıklar göstermektedir: Örneğin Kıbrıs'ta Arapça sözlerle karışmıştır. Atina'da konuşulan Yunancanın Attika'ya özgü inceliği kalmamıştır. Sakız Adası'nda yeni Yunanca çok iyi konuşulur, Patmos'ta ünlü bir yüksekokulun bulunması nedeniyle, daha gelişmiş bir Yunanca konuşulur. Buna karşın, en temiz, düzgün ve güzel Yunancanın İstanbul'da konuşulduğu ileri sürülmektedir, çünkü Yunanların yüksek kültürlü adamları, dillerini ve fikirlerini geliştirmek için burada daha iyi olanaklar bulabilmişlerdir. Bu dilde hâlâ kesin kuralların saptanmamış olması büyük bir eksikliktir ve yeni Yunanlar arasında dil üzerinde çalışma çabası gösteren kimse çıkmamıştır. Yeni Yunancanın öğrenilmesi için birçok yöntem varsa da, özellikle fiiller konusunda eski Yunancadan aktarılmış olan kurallar yeni Yunancaya hiç uymamaktadır. Şimdiye kadar yeni Yunanca yazınında önemli yapıtlar bulunmadığından ve işe yarar özgün eserlerin sayısı çok az olduğundan, dil araştırmaları için gerekli olan değerli malzeme bulunmamaktadır... Ben, yeni Yunancayı öğrenmektense,

Türkçe öğrenmeyi tercih ederim. Çünkü Türkçe, edebi eserler bakımından çok daha zengindir.

[88v] Yunan Alfabeti

[Yunan alfabesi çeviriye alınmamıştır.]

Yeni Yunanca yazınında kullanılan alfabe budur. Bay von Harten bana bu harfleri yazılı olarak vermek lütfunda bulundu.

[89r] Çift harfli sesliler

[Telaffuz biçimleri çeviriye alınmamıştır.]

Bu alfabeyi gözden geçirenler, yeni Yunancanın, Almanya'daki okullarda, liselerde öğretilen eski Yunancadan çok farklı bir telaffuzu olduğunu anlayacaktır. Bu fark öylesine büyüktür ki, geçmiş olan yüzlerce, binlerce yıldan beri eski Yunanca hiç değişmemiş olsa ve yeni Yunancanın eskisinden büyük bir farkı olmasa bile, burada yaşayan günümüz Yunan halkı, öğrendiğimiz eski Yunancanın telaffuzuyla konuşan bir bilgini anlayamazdı. Benim görüşüme göre, biz de eski Yunanistan'da konuşulan dilin telaffuz biçiminden çok uzaklaşmış olmalıyız. Çünkü eski Yunanların ardıllarının, bu dili bugünlere daha doğru olarak getirmiş olmaları bana daha makul görünmektedir. Yunanların çoğu adalarda yaşamaktadır ve adalarda konuşulan diller, anakarada konuşulan diller kadar başka halkların dillerinden etkilenmemekte, dolayısıyla da değişmemektedirler. Oysa bizler için Yunanca bir yabancı dildir ve kuşaktan kuşağa özgün telaffuz [89v] biçimiyle birlikte aktarılmasına olanak yoktur. Avrupa'daki tüm halklar eski Yunancayı kendi dillerinin telaffuz biçimine göre konuşurlar. Dolayısıyla farklı ülkelerde kullanılan eski Yunancanın farklı telaffuz edilmesine de şaşmamak gerekir. Eğer Yunancanın telaffuzunu doğru öğrenmek için ana kaynağından faydalanmazsak, yani günümüzde Yunanistan'da konuşulan dili örnek almazsak, hiçbir zaman bu konuda bir birliğe varamayız. Yunancayı telaffuz şeklimizin, günümüzde Yunanistan'da geçerli olan telaffuz biçiminden ne kadar farklı olduğunu göstermek için, bir eserin başındaki yazıyı örnek olarak gösteriyorum.

[Çeviriye dahil edilmemiştir.]

Yeni Yunancada b ve d harfleri bulunmuyor. Buna karşı Mi'den sonra gelen Pi, b gibi telaffuz ediliyor. Ni'den sonra gelen Ta, d gibi okunuyor. Bir Alman için ʘ ve ʘ harflerinin telaffuzu [91r] çok zordur, oysa bir İngiliz için çok kolaydır. Çünkü her iki harf de İngilizcede "th" olarak yazılan harf gibi okunur. Aradaki fark sadece birinci harfin yumuşak, ikincisinin ise sert okunmasıdır. Ben bu iki harfin okunuşu arasındaki farkı, birincisini Dsh olarak, ikincisini ise "Tsh" şeklinde yazmakla belirtmeye çalıştım. Aşağıda adını verdiğim teni Yunanca dil bilgisi kitabı, bu konuda yazılmış en mükemmel kitaptır. Tek kusuru, fiiller konusunda fazlasıyla eski Yunanca öğretmenlerinin izinden gitmiş olmasıdır.

[Telaffuz biçimleri çeviriye alınmamıştır.]

[91v] 31 Ağustos (Çarşamba)

İstanbul'dan gelen bir habere göre, bir yangında 1.000'den fazla ev kül olmuş ve veba salgını gittikçe yaygınlaşıyor, üstelik kentte deprem olmuş.

Şu sıralarda kuru incirler paketlenip gemilere yükleniyor. Bu akşam rıhtımın yakınındaki bir depoda kuru incirlerin nasıl paketlenildiğini seyrettik. Deponun önünde yeni yapılmış, yarım veya bir kantar (*centner*) kuru meyve alabilecek boyda sandıklar yığılmış duruyordu. Doldurulan sandıkları da burada kapatıyorlardı. Kuru incirleri depoya büyük bir yığın halinde doldurmuşlardı. Yığının etrafında 20-30 kişi oturuyor ve incirleri ikiye ikiye ellerine alıp sıkıştırıyor, yassılaştırıyorlardı. Çünkü bilindiği gibi, incirlerin doğal şekli yassı değildir. Bir oğlan bu incirleri bir tahta tepsi üzerine doldurup dışarıya, sandıkları dolduran adamlara götürüyordu. Bu adamlar her seferinde bu sıkıştırılmış incirlerden yarım düzine alıp birbirine sımsıkı yapıştırılmış bir halde sandığa yerleştiriyorlardı. Bir sıra incir dizildikten sonra üzerine bir tahta konuyor, incirleri sandığa yerleştiren adam bunun üstüne çıkıyor incirleri daha da sıkıştırıyordu. Bundan sonra incirlerin üzerine defne yaprağına benzer yapraklar yerleştiriliyor ve yeni bir kat incir dizilerek sandık aynı yöntemle dolduruluyordu. Dolan sandığın üstüne kapak çivileniyor ve sandık gemiye taşınıyordu.

Buranın hamalları da tıpkı İstanbul'dakiler gibi sırtlarına bir semer takıyorlar, ama buradaki semerler çok daha büyük ve biçimleri farklı.

- a. yandan görünüş,
- b. arkadan görünüş,
- c. yandan çaprazlama görünüş.

[92r] Hamalların omuzlarının her birinde iç tarafı yumuşak bir malzemeyle astarlanmış birer askı vardır, böylece taşıma kayışına gerek kalmaz. Semerin alt kısmı yaklaşık iki ayak genişliğinde ve olsa olsa bir ayak kalınlığındadır. İstanbul'daki hamalların semerleri ise daha hafiftir ve yandan görünüşleri çizimdeki gibidir.

a) İşaretli kısım taşıma kayışıdır. Bu semerlerin, oldukça ağır olmalarına rağmen hamallar için büyük bir kolaylık sağladıklarını sanıyorum. Avrupa'nın ticaret kentlerinde böyle semerleri hiç görmedim, ama ben de bunları oralarda da tanıtmak yararlı olacaktır. Çünkü semerin alt kısmındaki kalınlık bel hizasındaki çukurluğu doldurduğundan, hamal, sırtındaki yükü dik yürüyebilmektedir ve kolay anlaşılabilir nedenlerden ötürü, sırtı bundan kuvvet almaktadır. Bu hamallar çok ağır yükler taşımaktadırlar.

Buradaki toprakların verimliliği hakkında birkaç söz daha:

Almanya'nın Saksonya, Aşağı Saksonya veya başka bir bölgesini ele alırsak, oraların çok daha verimli olduğunu ve daha bol ürün verdiğini görürüz. Bahçeler, sebze ve meyve doludur, sebzelerin sulanması ya hiç gerekmez, ya da nadiren gerekir. Sağlıklı bir elma, armut kiraz veya erik ağacı, bir limon, portakal, incir veya nar ağacından çok daha fazla meyve verir, ayrıca meyveleri bulunduğu yerde satılabilir. Sonuç olarak bundan kazanılan para yukarıda saydığım meyve ağaçlarının getirdiği kazançtan daha az değildir, hatta belki de daha fazladır. Çünkü bu güney meyveleri mesafenin uzunluğu ve yolda çürümeleri olasılığı nedeniyle bizim ülkemizde de çok pahalıya satılır. Ülkemizde kuru çalırlardan yapılan çitlerin yerine yeşil bitkilerden oluşan çitler vardır ve bundan ötürü kuru çalılar yakacak olarak kullanılabilir. Çiftlik binalarının çevresine dikilmiş olan

ağaçlar, bu binaların fırtınalara karşı korunmasını sağladıkları gibi, görünümelerini de güzelleştirirler, ayrıca da keresteleri inşaatlarda ve çeşitli alanlarda kullanılabildiğinden ek gelir sağlarlar. Hasat zamanı gördüklerimden çıkardığım sonuca göre, bizdeki tahıl tarlaları buradakilere kıyasla daha bol ürün vermektedir. Burada çayırılara çok gereksinim duyulmamaktadır, ama otlaklar genelde bizdekilere kıyasla çok daha kötü. Bütün bunların dışında ülkelerimizin dağlarındaki güzel ormanların bolluğu en büyük servetimizdir. Çünkü güzel görünümünün dışında zengin bir gelir kaynağı da oluşturmaktadırlar. Buralarda gözlerimizi dinlendirebileceğimiz ormanların koyu yeşiline nadiren rastlıyoruz. Kısacası: Bu ülke, yönetiminin kötülüğünü bir yana bıraksak bile, anavatanımız Almanya ile hiçbir bakımdan kıyaslanamaz.

1 Eylül (Perşembe)

Her zamanki gibi bir Türk kahvehanesine uğradık. Burada Rifai tarikatına mensup bir dervişe rastladık. Dilenmekte olan bu adam, elinde tuhaf bir asa veya bir silah tutuyordu. Yan taraftaki çizimde görüldüğü gibi [resim], beş ayak boyundaki bu değnek veya mızrak, ince yuvarlak bir tahta çubuktan yapılmış olup her iki ucuna, orta kısmı geniş ve yassı, keskin birer uç takılmıştı. Ayrıca mızrağın kenarında, birbirinden farklı büyüklükte iki yarım ay biçiminde çok keskin demirler yerleştirilmişti. Ben böyle bir mızrağı başka yerde hiç görmedim, ama önden, arkadan veya yanlardan gelecek bir saldırıya karşı kendini savunmak, vurmak, kesmek, saplamak, parçalamak için, bu dindar adamın elinden daha etkili bir silah tasavvur edemiyorum.

[93r] Fransız devriminden önce İzmir'de önemli bir Mason teşkilatı varmış ve bu Masonların üstadı von Lennep firmasının ortağı olan tüccar William Ensle imiş. Onun ölümünden sonra yerine Roma İmparatorluğu'nun Başkonsolosu Bay von Cramer geçmiş. Üyeler onun İzmir dışında bulunan evinde toplanıyorlarmış. Bu ev, komşu evin

bahçesinde bir hurma ağacının bulunmasıyla tanınıyormuş. Fransız Devriminden beri bu loca etkinliğini kaybetmiş. Bunun dışında Rumların da üye olduğu başka bir teşkilat daha varmış. Ama herhalde bu, Masonların küçük ve önemsiz bir uzantısından başka bir şey değildir. Bu durum önemli veya önemsiz olsa bile, kanımca bu yörede yaşayan insanların kültürel tablosunu çizerken, bundan da söz etmek gerekir.

2 Eylül (Cuma)

Fiumeli bir kaptandan duyduğuma göre, Akdeniz sularında, gemilere çok zarar veren *Teredo navalis* l. adıyla bilinen deniz canlıları⁷⁷ yaşıyormuş.

Bay Harten büyük bir gayretle yeni Yunanca öğrenmeye çalışıyor ve çok çabuk ilerliyor. Öğretmeni olan Katolik rahibine ayda on kuruş ödüyor.

Bugün yaşanan ilginç bir olay ticari dolandırıcılıkta ne kadar ileri gidilebildiğini kanıtladı. Çok tanınmış yerli bir ticarethane olan Franchetti'ye, Cenova'daki bir ticarethaneden, içinde ince keten kumaş bulunduğu bildirilen on iki büyük sandık gönderilmiş. Malın değeri 60.000 kuruş olarak tahmin ediliyormuş. Gümrükte sandıklar açıldığı zaman, orada bulunanlar ve Bay Franchetti şaşkınlık içinde, [93v] sandıkların tahta parçaları ile dolu olduğunu görmüşler. Franchetti, elbette ki Cenova'daki ticarethaneye durumu bildirecek. Büyük bir olasılıkla bu dolandırıcılık bir çetenin kurduğu komplodan kaynaklanıyor. Ya malların ilk gönderildiği yerde, ya da Cenova'da, sandıklar *transito* [transit] kaydıyla gemiye yüklendiği sırada yeniden muayene edilmediklerinden, içindekiler daha önce değiştirilmiş olmalı.

Eskiden buradaki tüccarlar arasında sadece Yahudiler komisyonculuk yaparlarmış. Ama birkaç yıldır İranlı Ermeniler onları geride bırakmışlar. Bu kurnaz adamlar, Frenklerin güzel kadınlara olan zaafından faydalanarak Yahudilerin bu önemli geçim kaynaklarını ellerinden almaya çalışıyorlarmış. Bu adamların evli oldukları güzel kadınlar, Frenklerle ahbaplık kurup onları evlerine davet ederlermiş ve kocalarına âşıkları ile tanışma ve iş anlaşması yapma fırsatı yaratırlarmış.

Bana anlatılanlara göre, Ermeniler kendilerini olduklarından farklı göstermekte ve hislerini, düşüncelerini, maksatlarını gizlemekte çok yete-

77 Deniz kurdu, deniz kabuklularındandır ve gemi tahtalarının içine oydukları deliklere yerleşirler –Abn.

neklmişler. En büyük düşmanlarıyla bir dost gibi sohbet ederler ve tatlı sözlerle onu avutarak, arkasından kuyusunu kazarlarmış. Rumlar ise ticaret işlerinde onlardan da başarılıymışlar ve zamanla ticaret alanlarını Ermenilerin elinden birer birer kapıyorlarmış. Herkesin ortak kanısı, Rumların dolandırıcılık konusunda diğer halkları geride bıraktıklarıdır.

İzmir'de tanıştığım Mr. Hamilton, bir Rum gencini İngiltere'de okutmak için yanına aldı.

[94r] 3 Eylül (Cumartesi)

Bugün Efes'e ve Ayasuluk'a gitmek için üç at kiralamam gerektiği ve bir Ermeni ile pazarlık edip anlaştım. Her at için ona günde 2,5 kuruş ödeyeceğim. Gideceğim yerler on altı saatlik, yani iki günlük mesafede. Oraya varınca, adamı hemen geri göndereceğime göre, dört günlük kira ödemem gerekecek. Jacobsen gemiye binip Çeşme'ye hareket edeceği için, Rubin'i yanıma alıyorum. Ermeni'ye peşin olarak bir duka vermek zorunda kaldım, çünkü burada âdet böyle. Efes'ten sonra Scala Nova'ya⁷⁸ gideceğim ve daha sonra da birkaç Yunan adasını gezeceğim. Rubin bugün, yaklaşık yirmi gün sonra Halep'e gitmek üzere bir kervanın hareket edeceğini haber almış. Yarın veya öbür gün oradan bir kervanın gelmesi bekleniyormuş.

Birkaç haftadan beri burada kayısı pazara çıktı. Ama meyveler henüz olgunlaşmamış ve sert. Gene de buranın yerlileri bu meyveleri böyle yemeyi seviyorlar. Bugün Bay von Lennep ile iş yapan bir simsar ve Türk gümrüğünden bir memur, gelip sandıklarımı gözden geçirecekler. Bu denetleme yapıldıktan sonra, yeniden bir gümrük kontrolü gerekmeyecekmış. Dört sandığım ve içki koymak için bir küçük fiçim var (sandıkların en küçüğü eşyalarımınla birlikte Gotha üzerinden Jever'e gönderilecek). Bugün öğle üzeri bir İngiliz savaş gemisi yola çıktı, başka bir gemi henüz burada yatmakta.

4 Eylül (Pazar)

Bugün diğer İngiliz savaş gemisi de limandan ayrıldı. Ben sandıklarımı ve Jacobsen'in bavulunu gemiye gönderdim. Kaptan Goigoviç

⁷⁸ Kuşadası'nın Efes'e bağlı olarak Neopolis ismiyle İyonlar tarafından kurulduğu sanılıyor. Şehir daha önce, Pilavtepe eteklerinde, Andızkulesi denilen yerdedi. 15. yüzyılda ulaşım güçlükleri nedeniyle Andızkulesi mevkiinden alınarak bugünkü yerinde Scala Nuova (Yeni İskele) adı ile kurulmuştu.

daha sonra bizi görmeye geldi: Genç ve Herakles gibi bir adam. Jacobsen'e iyi bakacağına dair bana söz verdi ve [94v] ona güzel, geniş bir kamara ayırdığını söyledi. Öbür gün erkenden buradan ayrılacaktım. Bir günde Çeşme'ye varacağını ve orada on günde malları yükleyebileceğini umuyor. Benim dört sandığımın ve bir fıçımın Trieste'ye kadar götürülmesi için 40 kuruş ödedim. Sandıkların muayene amacıyla gümrük dairesine taşınmasına gerek görülmemesi için, bir Türk gümrük memurunu buraya getirttim. Sandıkları fazla incelemeyen, kendi gözleri önünde kapattırdı ve gemiye taşıttırdı. Bu emeği karşılığında ona 4,5 kuruş ödedim. Kaptan Goigoviç, Boca di Cattaro'daki Castel Nuovo'da doğmuş olan bir Slovenyalı ve eşi halen orada yaşıyor. Zaten Roma İmparatorluğu'nun bayrağı altında denizde sefer yapan kaptanların pek çoğu Slovenyalı. Gemicilerinden hiçbiri biraz olsun Almanca bilmiyor ve kendi de sadece İtalyanca, Rumca, Slovence ve Rusça konuşuyor. Demek ki Jakobsen, yolculuğu boyunca el işaretleri ve mimiklerle meramını anlatmak zorunda kalacak. Bay von Harten, gemide gerekebilecek en önemli İtalyanca sözleri bir kâğıda yazıp ona verdi.

Dün Bay Florent bana hesabımızı sundu. 34 günlük ikametimiz 340 kuruş tutuyor ve buna Polonyahılar için düzenlediğimiz bir eğlence için on kuruş ekleniyor. Hepsi birden oldukça yüklü bir meblağ! Kahrolası İzmir! Artık bu otelden çıkmalıyım! Nasıl olsa Jacobsen buradan ayrılıyor ve ben az sonra Efes'e, Yunan Adaları'na gideceğim. Bay Hamilton da yarın yola çıkıyormuş. İngiliz konsolos, hizmetine verilmiş olan yeniçeriye bana yolladı [95r] ve bir isteğim olup olmadığını sordurdu.

Burada herkes dünyanın siyasi haberlerini öğrenmeye çok meraklı, çünkü şu anda hangi devletler arasında anlaşma yapıldığını bilmek istiyorlar. Ama İstanbul'dan kuryenin gelip son doğru haberleri getirmesi iki hafta sürüyor. Diğer Türk kuryelerin ve gemi kaptanlarının getirdikleri haberler genelde pek gerçeklere uygun olmuyor. Frenklerin kurye işleri için özel bir posta memuru görevlendirilmiş. Burada birkaç politik gazete okunuyor ve bunlardan biri de tarafsız *Hamburger Correspondent* gazetesi. *Jenaische Literaturzeitung* adındaki edebi gazeteyi, önceleri Rahip Usko alıyordu.

Bay Harten'in bana bildirdiğine göre, Trieste'ye götürülmek üzere gemiye yüklenen ve yarısı kendisine ait olan kuru üzümler (diğer yarısı tüccar Kurtaviç'e ait) 80.000 kuruşa mal olmuş. Bundan anlaşılıyor ki Çeşme'den yapılan ihracat oldukça yüksek bir meblağ tutuyor. Üzümlerin büyük bir kısmı Karaburun'dan ve İzmir Körfezi'ndeki Urla Adaları'ndan ihraç ediliyor. Karaburun üzümlerinin cinsi çok güzel, rengi altın sarısı, ama miktarı az olduğundan, çok yaygın bir ticaret malı değil. Üzümler kurutulmadan önce, içine odunkömürü külü konmuş sıcak suya batırılıyor. Ama üzümleri dayanıklı yapmak için kullanılan bu yöntem İzmir'de uygulanmıyormuş. Bu nedenle de buranın kuru üzümleri fazla dayanıklı olmasa da, çok daha lezzetliymiş.

Geçen gün Bay Harten, bir Rum tüccarı ziyarete gittiğinde, dua etmekte olan tüccar: "Lütfen üç kez haç çıkarabilmem için bana zaman tanıyın!" demiş. Dindar bir adama yakışan bir duyarlılık! Onun bu dini duyarlılığı, tüm Rumlarda var ve özellikle dua ederlerken göze çarpıyor. Rumların ibadetleri sürekli haç çıkarmaktan ibaret. Bence onlarda yürekten gelen sıcak bir inanç eksik.

Türklerin tahıl ölçüleri yerine göre değişiyor İzmir'de geçerli olan bir kile 21 okka yerine geçiyor. İstanbul'da ise bir kilenin karşılığı 30 okka. Bu bilgiyi bana Bay Harten verdi.

[96r] 6 Eylül (Salı)

Gün doğarken şiddetli bir yağmur başladı. Bunun kuru üzüm hasadı için sakıncalı olacağını tahmin ediyorum. Belki de Çeşme'ye giden gemilerin bazıları yeniden buraya dönerler ve buradan başka mallar yüklerler. İncirler de, örneğin Trieste gibi uzak yerlere götürülürken yolda bozulabiliyormuş ve böyle durumlarda alkollü içki yapımında kullanılıyorlarmış.

Bu sabah Jacobsen'in eşyasını ve bana ait olan içki fıçasını gemiye gönderdim. Florent ile hesabı kestiğim için Jacobsen artık gemiye taşınmış ve orada kalmaya başlamıştı. Onun gelecekte iyi günler görmesini diliyorum. Belki Çeşme'de onu tekrar görebilirim.

Menzilcimiz olan Sarkis adındaki Ermeni saatlerdir atlarıyla birlikte bekliyor. Ama eşyaların gemiye nakli daha önce yola çıkmamıza olanak

tanımıyor. Bana ait bazı şeyler ben dönünceye kadar burada kalacak. Bu zaman süresince odamın kirasını ödemeye devam edeceğim.

Hava hâlâ kapalı, ama zaman zaman bulutların arasından güneş görünüyor. Kaptan Goigoviç bu akşam yola çıkacağını bildirdi. Rubin ve ben, Sarkis ile birlikte saat on birde otelden ayrıldık. Kervan Köprüsü'ne vardığımızda şiddetli bir yağmur başlayınca, oradaki kahvehaneye girip çeyrek saat beklemek zorunda kaldık. Burada, üzerine Yunan harfleriyle bir satır yazı işlenmiş eski bir taş gördüm. Biz kahvehanede beklerken, köprü'nün üstünden kuru üzüm yüklü çok sayıda deve geçti. Bulunduğumuz yerden ayrıldıktan sonra, bir vadiden geçen dere boyunca ilerledik. Dere kenarında birkaç su değirmeni var. Güzel bahçelerin içinde şirin evlerin önünden geçen bu yol gözüme çok hoş göründü. Biraz ilerde alt kısmı kireçtaşından olan küçük bir dağa tırmanmaya başladık. Bahçeleri ve bağları çeviren duvarların taşları porfirden ve aralarında pek çok yeşil porfir taşı bulunduğunu saptadım.

Kalenin bulunduğu dağın arkasında, sağdaki bir çukurlukta çok eski bir sukmeri dikkatimi çekti. Üst üste iki sıra halindeki bu kemerden muhtemelen bir zamanlar İzmir'e su iletiliyordu.

Yolumuz olağanüstü kayalık ve taşlıktı. Bir tepenin üstünde toprak katmanlarının arasından porfir damarları gün yüzüne çıkmıştı. Orada bir harabeye rastladık. Bunun eskiden kalma bir portal [anıtsal kapı] olduğunu tahmin ediyorum. Üzeri taşlarla kaplı tarlalardan ve yamaçlarında zeytin ağaçları yetişen bir tepeden geçtik.

Söz konusu tepenin arkasında, sağ taraftaki çukurlukta ikinci bir sukmeri harabesi görülüyordu, ama bunun daha yakın zamanlara ait olduğunu söylediler. Böyle yararlı ve gösterişli eserler, harabe haline geldikten sonra bile buradan geçen yolculara güzel görünüyor. Sıcak aylarda İzmir'de su hiç de bol olmadığından, bu su kemerlerinin böyle harabe haline gelmesi ve işe yaramaması çok üzücü.

Tarlalarda tek tek ceviz ve incir ağaçları var. Yol kenarlarında da ara sıra zeytin ağaçlarına rastlıyorduk. Meyveleri henüz yeşildi. Bunlardan diğerlerine kıyasla daha iyi bir yağ elde edildiğini söylediler. Rubin'in anlattığına göre, zeytinlerin iki cinsi varmış, [97r] birine *szuszam*, diğerine

szikura denirmiş. Bunlardan elde edilen yağın bir kupası bir paraya satılıyormuş. Ben bu adamın söylediklerine pek inanmıyorum. Benim bildiğim kadarıyla susam, bizim *sesam* dediğimiz bir çeşit tohumdur ve bu da bir ağaçta yetişmiyor.

Tahtalı [Nif] Dağı bu bölgedeki en yüksek dağ. Sol tarafımızda yükselen bu dağdan İzmir'e buz naklediliyor.

Saat 12.30'da kurumuş bir dere kenarına vardık. Derenin üzerinden tek kemerli bir taş köprü geçiyor. Giderek çevremizdeki arazide taşlar daha da artıyordu ve artık hemen hemen hiçbir tarla veya bahçe görülüyordu. Dağlar, tepeler kısa çalılarla kaplıydı. Köprünün ötesinde küçük bir tuğla ocağına rastladık.

Hollanda konsolosu, İzmir'deki büyük yangından evvel bir binek arabası edinmiş, Sevdiköy'deki yazlığına bu arabayla gidiyormuş. İzmir'deki bu tek binek arabası oldukça büyük ve güçlü bir araçmış, ama yangında kül olmuş. Yolculuğumuzu arabayla yapmak isteseydik, başka bir yoldan gitmemiz gerekecekti.

Yolda sık sık her iki yanına çam kerestesinden direkler ve tahtalar yüklenmiş atlara rastlıyorduk. Bu keresteyi *Kılak* [Kula] dolaylarından getiriyorlarmış. Demek ki orada çam ormanları var... Bu az rastlanan bir durum olduğundan, bildirmekte yarar görüyorum.

Burada en sık görülen bitkilerden biri, yaprakları meşe yaprağına benzeyen ama daha küçük ve kenarları dikenli olan bir çalı türü. Türkler buna "mis yaprak" diyorlar.

Sevdiköy'den geçtiğimizde saat on üç olmuştu. Hollandalı tacirlerin yazlıklarının bulunduğu köy, yolun sağ tarafında ve beş dakikalık mesafedeki oldukça dik, yüksek ve sadece çalılıklarla kaplı bir dağın eteğinde... Köyün girişinde, yol kenarında, kulübe biçiminde bir kahvehane var. Orayı geçtikten sonra, yolumuz uzun süre [97v] işlenmemiş, çorak bir araziden geçti. Burası yer yer ülkemizde de yetişen ve *heidekraut* (*erica vulgaris*) [funda] adı verilen bitkilerin büyüklüğündeki çalılarla kaplıydı. Türkler bu bitkiye *delihk* [?] Rumlar ise *agakia* diyorlar. Bu gibi bakımsız yerlerde koyun yetiştiriliyor. Nitekim oralardan geçerken birçok koyun sürüsüne rastladık. Saat 13.45 dolaylarında, sağ tarafımızda, bizden bir saat on beş dakika uzak-

ta Cumaovası Köyü'nü gördük. Bu köy, İzmir'den Kuşadası'na veya Scala Nova'ya giden yolun kenarında bulunuyor. Rubin'in dediğine göre, bu yolun yakınında bir sıcak su kaynağı varmış. Cumaovası, bir dağ silsilesinin eteğinde kurulmuş, hemen yanı başında muazzam bir kaya yükseliyor.

Saat üçe on kala sadece Türklerin yaşadığı ve yoldan 10 dakikalık mesafede bulunan Klisköy'e [?] vardık. Yolda, Aydın-Güzelhisar'dan İzmir'e incir götürmüş olan bir kervana rastladık. Bu işi yapanlar hep Türktür. Develeri güdenlerden biri Rubin ile konuşmaya başladı. Bilemediğim bir nedenle ona: "Hristiyan ülkelerinde yolcuları öldürüyorlarmış, öyle mi?" diye sormuş. Anladığım kadarıyla biz Avrupalıların âdetleri hakkında çok kötü rivayetler duymuş. Buradaki Frenk dillerinin tümünde "Hristiyanlık âlemi" ve "Avrupa" eş anlamlı kavramlar olup üstelik aşağılama amacıyla kullanılmakta.

Bir süre sonra küçük bir çam ormanından geçtik. Ağaçların çoğu henüz genç fidanlar ama güzel gelişmişler. Eğer iyi korunur, vakitsiz kesilip yakılmazlarsa, ilerde çok büyük ağaçlar haline gelecekleri şimdiden belli oluyor.

Saat üçü çeyrek geçe Develiköy'e vardık [98r]. Burası sefil bir yer. Köyün Rum bakkalı bize geceyi geçirmemiz için bir yer verebileceğini söyledi. Köyün evleri çok küçük ve alçak, damları sazlarla kaplı. Köylülerin çoğu Rum, sadece üç Türk aile var. Ağanın evi diğerlerinden oldukça büyük. Köy, toplam 20 küsur haneden oluşuyor. İzmir'e uzaklığı beş saat. Köyün yakınından Tahtalı Çayı geçiyor. Burada sadece tahıl yetiştiriliyor ve köyün etrafındaki tarlaların toprağı oldukça iyi görünüyor. Aydın-Güzelhisar'dan gelip İzmir'e giden incir yüklü kervanlar bu köyden geçiyor. Ayasuluk'tan sonraki dağ, yüksekliği ile göze çarpıyor. Buranın yerlileri bu dağa Deli Ömer Dağı diyorlar. Evlerin içindeyken bile cırcır böceklerinin sesi duyuluyor. Bu böceklerin Rumca adı *nişterira*. Gece kaldığımız ev, tek odadan ibaretti. Aslında buna oda bile denmezdi. Duvarları kerpiç tuğlalardan örülmüş, üzerine kireç badanası bile yapılmamıştı. Odanın zemini topraktı ve tavanı yoktu. Tepede üzerine saz döşenmiş ince kalaslardan ibaret dam görünüyordu. Ocak, bir fırın gibi kapkaraydı. Odanın bir duvarı boyunca yakacak olarak kullanılan çalılar yığılmıştı. Diğer duvarlara evde kullanılan eşya, araç-gereç, tencereler, kazanlar, yataklar vb. dizilmişti. Bu koşullar

altında doğru dürüst bir akşam yemeği ve rahat bir döşek bulmak pek beklenemezdi. Ama hiç ummadığım halde bize akşam yemeği olarak pilav, kızarmış tavuk, pekmez, peynir ve üzüm sundular. Şarap yoktu. Ama gece uyuyabilmem için bana bir yatak ve temiz çarşaflar serdiler, yastıklar da buranın ölçülerine göre iyi sayılırdı ve üzerlerine temiz kılıflar geçirilmişti.

Burada iplik eğirmek için iğ (öreke) kullanıyorlar. Çıkırcık kullanmayı bilmiyorlar. Oysa İstanbul'da sık sık çıkırcık kullandıklarını görmüştüm. Ama bizdeki çıkırcıklardan farklı bir biçimi vardı. İplik eğirecek olan kadın yere veya bir mindere bağdaş kuruyor ve dizlerinin ya da ayaklarının arasına iğ çubuğunu sıkıştırıyor. Bu yararlı zanaatın uygulanması geçmişte saygın bir işti. Hükümdarların kızları bile bu işi yapmaktan yüksünmezler, utanç duymazlardı. Türkler, iplik eğirdikleri bu basit âlete *tjerménn* (kirmen), Rumlar ise *roka* diyorlar. Belki de Almancadaki *spinnrocken* adı bu Rumca sözden gelmektedir. İplik eğirmek için kullanılan âletin çizimi aşağıdadır:

a. Yere dayanan tahta, b. Çubuk, c. Koni biçimindeki uç. Bunun üzerine keten veya pamuk gevşek bir biçimde sarılıyor. Her üç parça birbirinden ayrılabilir. Eğer iplik bükecek olan kişi yolda yürüyecekse, ayakların arasına sıkıştırmaya yarayan kısmı [99r] çıkarıyor ve bir elinde yumaklı değneği [öreke] öbür elinde de kirmeni, yani bükülmüş ipliğin ucunu sardığı kısmı tutuyor. Köyün Rum halkı Rumca ve Türkçe konuşuyor.

7 Eylül (Çarşamba)

Sabah saat ikide kalktık, kahvemizi içtik ve kahvaltı olarak yağda yumurta yedik. Konaklama için toplam dört kuruş on üç para ödedik. Saat dörtte yeniden yola çıktık. Biraz ilerledikten sonra, kayalıkların arasından

akan ve yer yer yer kayaların üstünden aşan Tahtalı Çayı'ndan geçtik. Burada eski bir taş köprü'nün harabesine rastladık. Birkaç kemerden oluşan bu köprü büyük bir olasılıkla eski Yunan döneminden kalma. Bir mısır tarlasından geçtik. Bu bölgede pek çok mısır⁷⁹ ekiliyor ve gördüğüm kadarıyla, çok iyi ürün alınıyor. Hava sürekli açıktı.

Yolumuzdan iki saatlik mesafede, sol tarafta bir kale harabesi gördük. Öğrendiğimize göre, bu kalede birkaç sütun ve altında mahzenler varmış. Türkler buraya Küçük Kale diyorlar. Bay Bartholdy ve beraberindekiler bu kaleyi görmemişler. Aynı yönde ve bir saatlik mesafede Kırkkuvak Köyü bulunuyor.

Sarkis'in memleketi Diyarbekir'miş. Rubin ondan, papaya bağlı Ermenilerden olmadığı için "*Armenien heretique*" [Ermeni sapkını] diye söz ediyor. Rubin, Katolik mezhebinden olmakla beraber, çok seyahat ettiği için, hoşgörülü ve özgür düşünceli bir adam. Yolumuza düz bir vadiden geçerek devam ettik. Buradaki geniş arazinin büyük bir kısmı işlenmemiş olup, bakımsız bir halde bırakılmış.

Sağ tarafımızda, yoldan, beş saat mesafede küçük bir köy göründü.

Saat altıda *Zelimah* [?] Köyü'ne geldik ve bir hanın önündeki kahvehanede mola verdik. Burası dağın dibinde kurulmuş bir Türk köyü [99v] ve bu dağ biraz daha yüksek olan Deli Ömer Dağı ile birleşmiş gibi görünüyor. Tarlaların üstü kireç taşları ile kaplı. Bulunduğumuz hanın duvarları da kireçtaşından yapılmış olduğundan, yakındaki dağın tamamen kireçtaşından meydana geldiğini tahmin ediyorum. Handa beyaz mermerden yapıma birkaç antik sütun parçası gördüm.

Burada çeyrek saat mola verdikten sonra gene atlarımıza binip yola devam ettik. Köylüler, tarlalarının etrafını çevirmek için duvar yerine burada bol bulunan kuru çalıları üst üste yığarak çitler yapmışlar. Ekili tarladan kuşları uzak tutmak için, bu çitlere belli aralıklarla, üzerine öküz kafatasları yerleştirilmiş direkler çakmışlar. Köyün yakınındaki tarlalar iyi işlenmiş gibi görünüyorsa da, üzerlerindeki çalılıklar tamamen temizlenmemiş. Yolda, 120 deveden oluşan oldukça büyük bir kervanla karşılaştık. Develer incir yüklüydü ve İzmir'e gidiyorlardı. Kervan Kuşadası'ndan geli-

79 Mısır ilk defa 1493'te Orta Amerika'dan Avrupa'ya getirilmiştir -Abn.

yordu. Yolun her iki kenarında çok çalı vardı. Kervandan gelen çingirak sesleri, bu sessiz ortamı şenlendiriyordu. Ayrıca bu sesler bana memleketimdeki dağların ormanlarla çevrili meralarında otlayan sığır sürülerini anımsatıyordu.

Daha ilerde çok düz bir vadiye ulaştık. Buradaki toprak, verimli bir bahçe toprağı gibi simsiyahtı, ama bataklık halinde değildi. (Osmanlı Devleti topraklarında bugüne kadar bataklık bölgeye hiç rastlamadım.) Fakat buna rağmen vadinin toprağı işlenip ekilmemişti, sadece hayvan beslemek için kullanılıyordu. Burada yetişen bitkilerin [roor] gür ve sağlıklı oluşu, toprağın verimliliğini kanıtlıyordu. Ama belki de yağmur mevsiminde bu vadi bir göle dönüşüyordur ve bu durum da baharda tarlaların işlenmesini engelliyordur. Bence buralara arklar kazılabilir. [Seetzen bu cümleyi dipnot olarak eklemiştir.] Belki de köylülerin hayvanlarını salabilecekleri yeterli otlakları olmadığından, bu vadiyi otlak olarak kullanıyorlardır. Yağmur mevsiminde dağların üstünden geçen yol kullanılıyor. Dağların her iki yanı, özellikle de sağ tarafı çok kayalık ve üzerinde çok seyrek olarak kısa boylu çalılar yetişiyor. Dağların yapısı kireçtaşı ve mermer. Yolda rastladığımız büyük bir sığır sürüsündeki hayvanlar ülkemizde bozkırlarda otlayan sığırların büyüklüğünde olup, görünüşleri de onlara benziyor. Bu bölgede yetişen salkım biçimindeki bir bitki (*Umbellifera*) kuruduktan ve tohumları olgunlaştıktan sonra, sapının lifleri diş aralarını temizlemek için kullanılıyor.

Sarkis, sık sık boğuk sesiyle Türkçe şarkılar söylüyordu. Bu şarkıların çoğunun konusu aşktı. Şarkılardan birinin sözleri şöyle: “Sevgilim bana bir öpücük ver!” / “Hayır seni öpmeyeceğim!” / “O halde mahvoldum, acımasız kadın, demek ki sen ölmemi istiyorsun! Öyle olsun! Bir tek kurşun senin dileğini hemen yerine getirecektir!”

Saat 7.15'te küçük bir Türk kahvehanesine geldik. Kahvecinin bize anlattığına göre, dün sabah buradan bir grup Fransız geçmiş ve [roov] kahvehanede mola vermedikleri halde kendisine 100 para bahşış vermişler...

Yakındaki alçak tepelerin gerisinde, uzaklarda yüksek dağlar göründü.

Çeyrek saat daha yola devam ettik. Vadi giderek daraldı ve sonunda karşımıza oldukça çetin bir dağ patikası çıktı. Buraya Ali Osman Boğazı diyorlar ve burada zaman zaman eşkıya çetelerinin yuvalandığını söylüyor-

lar. Daha iki hafta önce bir Rum yolcu kafilesi burada soyulmuş. Üzerinden aşacağımız dağ tamamen kireçtaşındandı, içinde taşlaşmış bölgelere rastlamadım. (Duyduğuma göre soygunculardan biri yakalanmış, diğerleri aranıyormuş.) Derin bir uçurumun içinden geçen yolumuza devam ettik. Her iki yanımız çalılarla kaplıydı. Bir yerden sonra patika, kayalardan oluşan doğal basamaklar haline geldi ve yolumuza çoğu kez yaya olarak devam etmek zorunda kaldık. Çalılıkların arasında küçük erguvanlar ve yabani zeytin fidanları görölüyordu.

9.45'te dağın öbür yamacında bulunan bir Türk kahvehanesine vardık. Adı: *Aliman Szarintz Kaweh* [Alman Sarnıcı Kahvesi?]. Kahvenin yakınında, küçük, yuvarlak, üstü kubbeli bir yapı gözüme ilişti. Bina yakın zamanlarda yapılmıştı ve bu ıssız yerle bir tezat oluşturunuyordu. Bize, bu yapının bir su deposu olduğunu açıkladılar. Çünkü bu dolaylarda yazın büyük su sıkıntısı çekiliyormuş. Bu su deposu, hicri takvime göre ١٢١٩ yılında *Elesarr* ağası tarafından yaptırılmış.⁸⁰ Binanın kapısının üzerinde bulunan bir levhada, mavi zemin üzerine altın harflerle yaptırının adı ve yapım tarihi yazılıydı.

[101r]

Buradan aldığımız bilgiye göre, buradan Ayasuluk'a üç saatte gidebilirmişiz. On beş dakikalık bir moladan sonra yeniden yola çıktık. Sol tarafımızdaki dağların üstünde bir gölün bulunduğunu öğrendik. Yolumuz hâlâ dar vadinin içinden devam ediyordu. Bu vadi ve dağlar, tepelere kadar çam ağaçlarıyla kaplı. Ağaçların büyüklüğü, bu çorak, kireçli dağlarda bile çok iyi yetişebildiklerini gösteriyor. Demek ki bu ağaçları çoğaltmak için yenilerini dikmek ve bunları korumak gerekiyor...

Geçtiğimiz yerlerden birinde susam ekili bir tarla gördüm. Şimdiye kadar bu bitkiye hiç rastlamamıştım. Susamın tohumlarından çok rağbet gören bir yağ elde ediliyor. Rumlar ve Ermeniler perhiz dönemi boyunca, yemeklerinde hayvansal yağların yerine bu yağı kullanıyorlar.

Saat on birde gene bir kahvehaneye ve bir mandıraya vardık ve çeyrek saatlik bir mola verip tekrar yola çıktık. Kısa süre sonra önümüze geniş

80 Seetzen su deposunun yapılış tarihini Hicri [1219] olarak Arapça sayılarla yazmıştır –Abn. [H. 1219 tarihi 1804/1805 yılına denk gelir, Seetzen 1803 yılının Haziran ortalarıyla yıl sonu arasında Anadolu'dan geçtiği için rakamları yanlış yazmış olmalıdır].

bir bataklık çıktı. Kıyısı ilgin ağaçlarıyla çevriliydi, içinde kamışlar, sazlar ve çeşitli bitkiler yetişiyordu. Kayalardan birinin içine bir su yolu oyulmuştu. Biraz ötede, gölün kenarındaki sefil kulübelerde Yörüklerin barındığını söylediler.

Bir süre yolumuza göl kıyısından devam ettik. Bataklık etrafa pis kokular yayıyordu. Bir mermer kayasının önünden geçtik. Kayadan iri parçalar kopmuş, aşağıya yuvarlanmıştı ve oyuklarından biri ocak haline getirilmişti. Herhalde buralarda yaşayanlar veya gelip geçen kervanlar bu ocağı kullanıyorlardı. Yolda rastladığımız bir kervanın develeri, atları ve eşekleri bataklığın kenarında ve tepelerin sırtlarında otuyorlardı.

[101v] Biraz sonra Scala Nova'ya [Kuşadası] giden uzun, taş döşeli bir yoldan geçtik. Burası aynı zamanda Ayasuluk'a giden yoldu, ama Sarkis, daha kestirme bir yol bildiğini söyledi. Bu yol sadece yaz aylarında kullanılabilmemiş, diğer mevsimlerde sular altında kalmış ve geçmek mümkün olmazmış. Bir süre ilerledikten sonra, yolda rastladığımız bir adam, son zamanlarda yağan yağmurdan ötürü bu yolun geçilemez hale geldiğini söyledi. Böylece tekrar bataklığın içinden geçen taş döşeli yola geri dönmek zorunda kaldık. Bu taşlı yol atlar için çok kötüydü, çünkü yolun büyük bir kısmı, eski bina yıkıntılarından alınmış çok iri mermer taşlarla döşenmişti. Bu taşların arasında sütun gövdelerinin parçalarını fark ettim. Hatta bazılarında Yunan yazıtlarına ait olduğunu gösteren harfler bile seçiliyordu. Kuşkusuz bu taşlar şimdi bir sarayın veya bir tapınağın duvarında bulunmaktan çok daha yararlı bir amaca, hizmet ediyorlarsa da bir sanat dostu olarak, bu değerli eserlerin, zamanın yıpratıcı etkisi, depremelerin yıkıcılığı ve insanın değer bilmezliği yüzünden harabe haline gelmesine ve kötü bir yolun döşenmesi için kaba kireç taşları yerine kullanılmış olmasına yüreğim yanıyor.

Yolun kenarında, bataklığın içinde, tuzlu su bitkilerinin yetişmekte olduğu dikkatimi çekti. Kuşadası'ndaki denizin buraya kadar uzanabilmiş olmasına ihtimal veremediğim için, daha yüksek yerlerde de bu bitkilerin bulunup bulunmadığını incelemeye karar verdim. Gerçekten de tahmin ettiğim gibiydi ve nedenini de keşfettim. Tamamen bitkilerden arınmış olan, çıplak yerlerde, derin çukurlukların kenarında, tarlaların sınırlarını belirtmek için oluşturulmuş toprak yığınlarında, kurumuş su hendeklerin-

de ve buna benzer yerlerde ince bir tuz tabakası bulunduğunu ve buraların sanki üstüne pudra serpilmiş gibi göründüğünü fark ettim. Tadına baktığımda, bunun yemek tuzu değil, bir madeni alkali olduğuna hükmettim, ama yanımda bunu kanıtlayabilecek malzemem yoktu.

Atların her an tökezleyip üstündeki biniciyi bataklığa düşürebileceği bu tehlikeli yolun sonunda, çok geniş olmayan bir vadiye ulaştık. Ayasuluk bu vadide bulunuyor. Daha önce de, taş döşeli yola geri dönmek zorunda kaldığımız yerde, bir tepenin üstünden Dalyan Çayı'nın karşı yakasındaki bu yerleşimi görmüştük. Eskilerin *Caister* adını verdikleri bu akarsu, Göttingen dolaylarındaki Leine Irmağı büyüklüğünde.⁸¹ Artık Ayasuluk sürekli olarak gözümüzün önündeydi, bizi ondan sadece bu ırmak ayırıyordu. Yolları çok iyi bildiğine inanan ve oldukça da akıllı olan Sarkis, ırmağın karşı yakasına geçebileceğimiz sığ bir yer bulabileceğini umuyordu. Ama bir süre önce yağın yağmurdan sonra ırmağın suyu çok kabardığından, içinden geçmeye cesaret edemiyorduk. Zorunlu olarak, birçok kıvrımlar çizen ırmak boyunca ilerlemeye devam ettik ve ırmağın çok keskin bir kıvrımına gelince durmak zorunda kaldık. Suların içine dalmaya da cesaret edemedik. Bu yüzden geri dönmekten başka çaremiz kalmadı. Yolda ırmağın karşı yakasına nereden geçebileceğimizi sora sora [102v] ilerledik ve sonunda Ayasuluk'a giden bir köprüye ulaştık. Buradan emniyetle ırmağın karşı yakasına geçtik. Eğer rehberimiz doğrudan doğruya bu yola sapmış olsaydı, Ayasuluk'a birkaç saat önce varabilecektik.

Birkaç kemerden ibaret bu köprü kaba yontulmuş taşlardan inşa edilmiş. (Daha önce beş-altı kemerli, sağlam taşlardan yapılmış, ama zaman içinde yıkılmış ve kullanılamaz hale gelmiş bir köprünün önünden geçmiştik.)

Ayasuluk, Ephesus [Efes] Kenti'nin kalıntıları üzerinde ve arasında bulunduğundan, yolda gelirken birçok görülmeye değer eski esere rastlamıştık: Başta büyük ve gösterişli St. Johannis Kilisesi⁸² ve sivri bir kayanın

81 Bozdağlar'dan doğarak Selçuk Ovası'nı sulayan ve Selçuk İlçesi'nin batısından denize dökülen Küçük Menderes (Cayster veya Kaystros) Irmağının getirdiği alüvyonlar kıyı çizgisini sürekli olarak ilerlettiği için, ilk çağların en önemli liman şehirlerinden biri olan Efes, bugün denizden beş-altı km içeride kalmıştır. Seetzen'in arazide yer yer "ince bir tuz tabakası" bulmasının nedeni de budur. Deltasında dalyan balıkçılığı da yapıldığı için bu ırmağa "Dalyan Çayı" da denmiş olabilir.

82 Ayasuluk Tepesi yamacında bulunan ve Sen Jean Kilisesi olarak bilinen yapı 5. yüzyıldan kalma Aziz Yuhanna'ya (Vaftizci Yahya) adanmış bir kilisedir.

üstünde St. Pol'un [Aziz Pavlos'un] hapishanesi, bir amfiteatrın kalıntıları ve eski kale...

Caister [Küçük Menderes] Irmağı'nın kıyısında maden cürufuna rastladım. Bunların buraya nasıl geldiğini bilemiyorum.

İzmir'e giden yolun üstündeki köprüye vardığımızda, saat 2.30'a geliyordu. Köprü'nün yakınında büyük bir granit sütun parçası gördüm. Buradaki küçük Türk kahvehanesinin önündeki sundurmanın altında hasta bir zenci yatıyordu. Adam dizanteri olmuştu ve sekiz günden beri burada kalıyordu. Türk kahvehanelerinin hepsinin önünde böyle birer sundurma vardır ve burada vakit geçirmek, havasız ve haşere dolu binanın içinde oturmaktan çok daha keyiflidir. Fakat hasta için burası hiç de uygun bir yer değildi. Ben ona vücudunu sıcak tutmasının gerekli olduğunu söyledim ve kendisine faydalı olabilecek başka tavsiyelerde de bulundum. Ayasuluk ile bulunduğumuz yer arasında pek çok mısır tarlasına rastladık. Oraya vardığımızda saat 2.30'du. Kalenin bulunduğu tepenin dibinden, bir zamanlar Efes'e su ileten ve çok güzel mermer taşlarından yapılmış olağanüstü uzun sukemeri boyunca ilerledik.⁸³ Harabe halinde olan bu yerleşimin her tarafında eski mükemmel mimari sanatının kalıntılarına, granit ve mermer sütunlara, kornişlere rastlıyorduk. Ayasuluk'un küçük evleri bunların üstüne inşa edilmişti. İnsanlığın bu en güzel yapıtlarının, bu sağlam ve dayanıklı olması gereken binaların böyle tanınmayacak birer harabe haline gelmiş olması çok acı...

Burada kalabileceğimiz bir yer bulmamız oldukça zor oldu. Köy halkının çoğu ateşli bir hastalığa yakalanmıştı. Tahminime göre, bu hastalığın

83 Selçuk'tan Kuşadası'na giden yol üzerinde Pamucak Mevkii'ni geçip Pygale'ye doğru yaklaşırken görülebilen bir sukemeri kalıntısı vardır. Bu kalıntılar Bahçecik Boğazı yönünde devam eder. Bu kemer kalıntıları Antik Efes kentini besleyen antikçağdaki dört önemli suyulandan biri olan Değirmendere-Efes suyunun parçalarıdır. Değirmendere (*Kenchrios*) suyu, bazen kısmen kayaya oyulmuş bir yapı olarak 43 km uzunluğundadır. Güzergâhtaki vadilerin bazıları tek açıklıklı su kemerleriyle aşılmıştır. MÖ 1. yüzyıldan kaldığı sanılan Değirmendere suyu, Davutlar yakınlarındaki Değirmen Boğazı su kaynaklarından Kuşadası'na; oradan Bahçecik Boğazı yoluyla sahil bandına, daha sonra da yine tüneller ve kemerler aracılığıyla Bülbül Dağı'nın etrafını dolaşarak Arvalya mevkiinden Efes'e uzanmaktadır. Kemerlerden en büyüğü olan Başkemer, Kirazlı-Kuşadası karayolu üzerinde yer alır. Adamtolu Boğazı'nda bulunan tek açıklıklı kemer sistemin en geniş kemer açıklığına sahip kemeridir. Daha ilerde, dağa doğru giren vadinin üzerinde Didar Kemerı olarak adlandırılan tek açıklıklı, daha iyi durumda bir kemer daha vardır. Boğazın iyice daraldığı noktada ise Bahçecik Boğazı Kemerı yer alır (kaynak: Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği web sitesi: www.kusadasikultur.com).

nedeni, bu mevsimde çoğu kurumuş olan bataklıklardan kaynaklanıyordu. Büyük bir olasılıkla bu bataklıklar vaktiyle yüzeyleri tertemiz olan birer göldü. Aksi halde bu kadar görkemli bir yerleşim için böyle sağlıksız bir yer seçilmezdi. Biraz aradıktan sonra, bir Rum bakkalın çok ilkel olan evinde kalabileceğimizi söylediler. Bakkal önce dükkânını öne sürerek bizi kabul etmek istemedi. Aslında handa da kalabilirdik, ama orası da çok küçüktü ve bu mevsimde buradan sık sık geçen kervanlar nedeniyle çok kirliydi. Burada öğrendiğimize göre, İngiliz ve Fransız gezgin grupları çoktan Kuşadası'na gitmişlerdi. İngilizler dün, Fransızlar ise bu sabah yola çıkmışlardı. [103v] Demek ki Bay Hamilton ile tekrar görüşmek zevkinden mahrum kalacaktım. Türklerin Kuşadası ve Rumların *Kussades* adını verdikleri yerleşime Frenkler *Scala Nova* diyorlar. (Aziz Pavlos'un öğrencilerinden Timotheus da Efes'te yaşamıştır. Bkz. Aziz Pavlos'un "Timotheus'a mektuplar"ı.)

Ayasuluk, üzerinde eski bir kalenin harabeleri bulunan, piramit biçiminde, kayalık bir tepenin dibinde bulunuyor. Günümüzde sadece yirmi haneden ibaret bir yerleşimdir ve burada yalnız Türkler yaşamaktadır. Eskiden burada Yunanların yaşadığını sanmıyorum. Aksi halde çok inançlı bir insan olan Büsching, Yuhanna İncili, ikinci bölümde yazılı olan tehditkâr sözlerin gerçekleştiğini ileri sürmezdi. Onun çapında, bilgili ve kültürlü bir adama dini konularda bu kadar tutarsız bir hükümde bulunmasını yakıştıramam. Fakat ruhanilerin arasında herhangi bir bilim dalında en yüksek seviyelere erişmiş olan bazı bilginlerin kendi alanlarında çok geri kafalı düşüncelere sahip olduklarına sık sık rastladım.

Şimdi burada hiç değilse bir Rum bakkal var. Buradan bir saat mesafede de yalnız Rumların yaşadığı büyükçe bir yerleşimin bulunduğunu söylediler. Buranın ağasının konutu, kalenin bulunduğu tepenin yamacında ve diğer evlerden daha düzgün görünüyor. Fransız gezginleri onun evinde konaklamışlar ve ağa, evinde cibinlik bulunup bulunmadığını sormalarına çok alınmış. Ağanın hasta olduğunu söylediler.

Daha akşam olmadan, antikçağdan günümüze kalan harabeleri görmeye gittik. Bunları üç sınıfa ayırmak mümkün: a. Eski Yunanlar ve Romalılar döneminden kalan eserler, b. Yunan [Bizans] imparatorları zamanından kalan eserler, c. Türk eserleri.

Birinci gruba girenler: Diana Tapınağı, amfiteatr vb. İkinci gruba girenler: Vaktiyle Aziz Yuhanna'ya adanmış olan kilise (*Johanniskirche*), Üçüncü gruba girenler: Küçük camiler, türbeler ve hamamlar. Bunlar daha yakın zamanlarda yapılmış olmalarına rağmen, günümüzde harap durumdalar. Sözüünü ettiğim bu son binaların bazıları köyün içinde, bazıları dışında.

Biz önce St. Johannis Kilisesi'ne [Sen Jean Kilisesi/Aziz Yuhanna Kilisesi] gittik. Kalenin bulunduğu tepenin dibindeki bu büyük ve gösterişli kilise, üzerine bir minare [1041] ilave edilerek camiye dönüştürülmüş. Dikdörtgen biçimindeki bina tamamen iri beyaz mermer kesme taşlardan inşa edilmiş. Bir zamanlar zemininin altında da bazı mekânların bulunduğunu, ama bunların girişlerinin duvar örülerek kapatıldığını tahmin ediyorum. Dışardan bakıldığında, duvarların büyük bir kısmı oldukça sağlam görünüyor. Birkaç basamaklı çift taraflı bir merdivenden çıkarak binanın alçak olan tarafındaki güzel süslemeli ana kapısından içeriye girdik. Bu kapı tamamen mermerden yapılmış. Karşı tarafta da böyle bir kapı var. Kapının üzerinde, dış tarafta Türk harfleriyle bir yazıt bulunuyor. Binaya girince bu kilisenin büyüklüğünün yanıltıcı olduğu belli oluyor. Çünkü burası, kilisenin duvarları boyunda yüksek duvarlarla çevrili bir avludan ibaret. Etrafta incir ağaçları ve çeşitli yabani çalılar yetişmiş. Tam ortada harap hale gelmiş bir mermer havuz ve dört sıra halinde sütun kaideleri var. Perdahlı granitten yapılmış yekpare sütunların bazıları yerde yatar. Sütunların kaideleri ve yuvarlak sütun başlıkları beyaz mermerden ve Korint tarzında olup çok güzel işlenmiş. Asıl kilise üç bölümden oluşuyor, fakat bunlardan sadece ortadaki bölüm sağlam kalmış. Bu bölümün üstü iki kubbe ile örtülü. Girişte iki granit sütun var, fakat ortada duran yekpare granitten yapılmış iki sütun muazzam kalınlıkta, cilalı ve çok iyi korunmuş durumda. Yuvarlak sütun başlıkları mermerden olup çok güzel işlenmiş. Kutsal gereçlerin bulunduğu niş, mermer kaplı ve temiz bir işçilikle yapılmış. Ön tarafına süs olarak vaktiyle dört küçük sütun yerleştirilmiş, ama kısa süre önce [1041] bunlardan ikisi çalınmış, ikisi duruyor. Bunlardan birine de muhtemelen Bay Bartholdy ve Gropius zarar vermişler, çünkü alt kısmını kırıp örnek olarak bir parça almışlar. Bu kırmızı-kahverengi antika mermer belki de *marmor rosso antico* cinsinden. Orta bölümün her iki tarafında da birer

muazzam granit sütun bulunuyor, fakat bu sütunlar artık bir destek vazifesi görmüyorlar, çünkü tepedeki kubbeler çökmüş ve bu bölümde incir ağaçları yetişiyor. Bildiğim kadarıyla bu dolaylarda granit kayalarından oluşan dağlar bulunmadığına göre, buradaki granit sütunların Mısır'daki ünlü taş ocaklarından getirilmiş olduğu tahmini pek de yanlış sayılmaz. Bu sert taş cinsini kırmak, işlemek, cilalamak ve uzak bir yere nakletmek büyük bir çaba gerektirmektedir. Günümüzde mekanik alanındaki gelişmelere alışmış olan insanlar için, o dönemlerde bu işin başarılmış olması büyük hayranlık uyandırmaktadır. Buna karşılık binaların yapımında kullanılmış olan mermer kesme taşlar bu kadar büyük hayranlık uyandırmayabilirler, çünkü Efes dolaylarındaki dağlar tümüyle bu taş cinsindendir ve muhtemelen bu malzeme kalenin bulunduğu tepeden temin edilmiştir. Pencerelemin bazılarında hâlâ camların takılacağı yuvarlak ahşap çerçeveler bulunmaktadır. Bazı gezginlerin ileri sürdüğüne göre, bunlar da eski Yunan döneminden kalma olabilir, ama ben böyle olduğunu sanmıyorum. Kilisenin dış duvarı üstüne Türklerin tuğladan inşa etmiş oldukları minarenin duvarları kısmen zarar görmüş olduğundan, minarenin yakın zamanda yıkılacağını tahmin ediyorum.

Daha sonra kalenin bulunduğu, piramit biçimindeki, beyazımsı gri renkli mermerden oluşan tepeye tırmandık. Günümüze dek kalmış olan [105r] duvar yıkıntılarından anlaşıldığı kadarıyla, tepenin doruğuna inşa edilmiş kalenin kapladığı alan zamanla değişmiş olmalı. Muhtemelen kale, ilk yapıldığında, sonrakinden çok daha geniştir. Fakat son kaleden de sadece birkaç yıkık duvar kalmış ve bu duvarların ortasında, üzerinde o güzel tarihi alçak kabartmanın bulunduğu ünlü kapı bulunuyor. Kaledeki bütün tahribata karşın bu eser sağlamlığını koruyabilmiş. Tournefort'un seyahatnamesinde bu eserin güzel bir resmi bulunmaktadır. Keşke etraftaki yıkık duvarlar ve taş yığınları da o resimde gösterilseydi de, kitabı okuyanlar buradaki tahribatın acı manzarasını gözlerinin önüne getirebilselerdi! Bartholdy işte bu alçak kabartmayı ağadan satın almak istemiştir! Tamamen mermer kesme taşlardan inşa edilmiş olan duvardaki taş kabartmanın üzerinde görülen 20-30 figürdeki ağlayan kadınlar, etraftaki yıkıntıların matemini tutuyorlarmış izlenimini uyandırıyorlar...

Eski kaleye kıyasla daha küçük olan yeni kale, dağın tam tepesine yerleştirilmiş. Kısmen kesme taşlardan, kısmen de kesme taş ve kaba yontulmuş taşlardan yapılmış olan duvarları oldukça iyi korunmuş. Kaba yontulmuş taşlardan örülen duvarların Türkler tarafından yapıldığını sanıyorum. Duvarların çevirdiği alanın içinde sadece moloz yığınları, eski bir sarnıç ve küçük bir cami var. Buralarda insan yaşamadığından, cami, sanki kuşların barınması için yapılmış olduğu izlenimini uyandırıyor. Bulunduğumuz yerden, Caister [Küçük Menderes] Irmağı'nın kıvrımlar çizerek aktığı vadi gayet güzel görülüyor. Vadinin bazı bölümleri bataklığa dönüşmüş... Buradan üç saat mesafede olan Kuşadası, sol taraftaki yüksek dağların arkasında kaldığından, bulunduğumuz yerden görünmüyordu.

Akşam olmak üzereyken köye döndük. Türk kahvehanesinin önünde beyaz mermerden yapılma ve üstünde Yunan harfleriyle bir yazı bulunan eski bir lahit duruyordu. Bu lahadin resmini çizmeye lüzum görmedim, çünkü Bay Bartholdy'nin ressamı Bay Gropius'un bu çizimi yapmış olduğunu tahmin ediyorum.

Köyde doğal olarak bol miktarda *Ricinus communis* L.⁸⁴ bitkisinin yetiştiğini saptadım. [105v] Akşamüstü ve gece birkaç kez çakal uluması duyduk. Bu hayvanlar geceleri ıssız harabelerde dolaşıyorlar ve acıklı bir sesle uluyarak, sanki bir zamanların güçlü ve görkemli bir kentinin böyle harabe haline gelmiş olmasına ağlıyorlar. Rubin'in anlattığına göre, Bay Bartholdy ile burada kalmış olan Gropius, gecelediğimiz yerin yakınında bir çakal vurmuş.

8 Eylül (Perşembe)

Bu sabah hava kapalıydı ve bir süre yağmur yağdı. Ama biz zaman kaybetmek istemediğimizden, kalenin bulunduğu dağdan karşı dağa kadar uzanan büyük sukemerini incelemek için yola çıktık. Oraya giderken, köyde üst üste yığılmış granit ve mermer sütunlar, Korint tarzında işlenmiş sütun başlıkları vb gördük.

Yanımızdan incir yüklü büyük bir deve kervanı geçti. Bu mevsimde belki yüzlerce deve bu meyveleri Kuşadası ve Aydın-Güzelhisar'dan İzmir'e

84 O dönemde Avrupa'da bir oda bitkisi olarak kullanılırdı. Tohumlarından müshil olarak kullanılan bir yağ elde edilmektedir –Abn. [Gene oyu, Beydencir]

taşıyorlar. Develerden birçoklarının yanında yavruları da vardı. Bu hayvanlar bir seferde tek yavru doğururlar. [Seetzen tarafından üstü çizilmiş bir cümle:] “Bu kervanda tüyleri sarımsı renkte ve boynu daha da bükümlü bir deve vardı.”

Rubin, bana danışmadan, bizim menzilciyi Kuşadası'na kadar gitmek üzere tutmuş. Oysa burada daha ucuza at ve eşek kiralayabileceğimizden, bundan hiç de memnun olmadım. Zaten Rubin sık sık kendi başına buyruk davranıyor ve benim menfaatimi gerektiği kadar düşünmüyor. Onun bu davranışlarından hiç memnun değilim. Belli ki, bundan bir süre önce bir Rus prensi ve bazı İngiliz “Mylord”ları ile yaptığı yolculukların etkisini hâlâ üstünden atamamış. Benim de onlar gibi bol keseden para harcayabileceğimi sanıyor. Umarım zaman içinde eli sıkı davranmak zorunda olduğumu anlar ve buna katlanmaya alışır. Jacobsen'in dürüstlük bakımından bulunmaz bir insan olduğunu giderek daha iyi anlıyorum.

Buradaki sukemeri gerçekten görülmeye değer bir eser. Duvarları tamamen en güzel beyaz mermer kesme taşlardan inşa edilmiş. Kemerlerinin büyük bir kısmı hâlâ iyi durumda. Tesadüfen ayakların birinde, Yunan harfleriyle yazılmış çok eski bir kitabe gördük. Rubin'in söylediğine göre, Bay Bartholdy ve onunla birlikte bu geziye katılanlar bu kitabenin farkına varmamışlar.

ΟΥΛΠΙΑΝΕΥΘΑΙΑΝΜΟΥ
ΔΙΑΝΗΝΤΗΝΙΕΡΕΙΑΝΤΗ
ΑΡΤΕΜΙΔΟΣΟΥΤΑΤΕΡΑΝΟ
ΔΙΑΝΟΥΚΑΙΕΥΘΑΙΑΣΕΚΤΟ
ΝΗΝΣΤΡΑΤΟΝΟΣΚΑΛΔΙΟΝ
ΕΙΟΥΤΕΝΟΣΕΧΟΥΣΑΝΑΝ
ΒΕΝΙΕΡΕΙΟΝΚΑΙΚΟΣΜΗΤΙ
ΡΟΝΑΔΕΛΦΗΝΟΥΑΙΠΑΣ
ΣΤΡΑΤΟΚΟΣΜΗΤΕΙΡΗΣΕ
ΙΕΛΕΣΑΣΑΝΤΑΜΥΣΤΗΡΙΑ
ΚΑΙΠΑΝΙΑΑΝΑΛΟΜΙΑΤΑ
ΠΟΙΗΣΑΣΑΝΔΙΑΤΟΝΤΟΝΕ
ΟΝΕ

Ben bu kitabeyi taşın üstünde yazılı olduğu şekliyle, satırların sırasını koruyarak ve ayırım işaretleri olmaksızın, aynen kopya ettim. Dikkatimi çeken durum, bu taşın ters, yani alt kısmı yukarda olacak biçimde yerleştirilmiş olması. Eğer bu taş, sukemerinin inşaatı sırasında bu biçimde yerleştirilmişse, büyük bir olasılıkla, çok daha eski zamanlardan kalma başka bir binanın yıkıntısından alınıp burada kullanılmış olmalı.⁸⁵

[106v] Yağmur dinince, Diana Tapınağı'nın harabelerinde incelemeler yapmak üzere oraya gitmeye karar verdim ve atları hazırlamalarını söyledim. Vakit kaybetmeden oraya doğru yola çıktık. Bu tapınak Ayasuluk'tan üç çeyrek saat mesafede bulunuyor. Yolum çevresinde gördüğümüz eski bina yıkıntıları nedeniyle, oraya gitmemiz çok ilginç bir yolculuk oldu. Önce sınırları taşlarla belirlenmiş olan birçok tarlanın arasından geçtik. Bu taşların arasında sütun gövdelerinin ve başlıklarının parçaları da vardı. Sol tarafımızda oldukça yüksek kayalık dağlar sıralanıyordu ve bu dağların dik yamaçlarının eteğinde çok sayıda bina harabesi görülüyordu. Kireçtaşı ve mermerden oluşan bu dağlarda yer yer rastladığımız mağaraların eski taş ocaklarından kalma olduğunu sanıyorum. Yolumuzun geçtiği küçük bir tepenin önünde daire biçimindeki bir alanda bir amfiteatr kalıntıları gördük. Tepenin üstünden, aşağıdaki vadide bulunan tapınağın harabesi görülüyor. Burası bir zamanlar, gelişiminin doruğuna erişmiş olan Efes'in ve tüm Anadolu'nun övüncüydü ve bütün dünyanın hayran olduğu bir yerd. İnsan soyunun onuru olan böyle bir eserin zamanın, depremlerin ve insan elinin yıkıcı etkisiyle harabe haline gelmiş olması ne kadar acı! Geride kalan izleri bile, bu yapının bir zamanlar ne kadar mükemmel ve görkemli olduğunu kanıtlamaya yetiyor... Vaktiyle tapınağın ve çevresindeki binaların durduğu meydana hâlâ bazı duvarlar ve sütunlar görülüyor. Ama sütunlar devrilmiş ve tüm ağırlıklarıyla yere çaparken parçalanmış veya zedelenmiş... Tapınağın ana binası, üzeri sazlarla ve başka bataklık bitkileriyle kaplı olan ve Caister [Küçük Menderes] Irmağı'na dar bir boğazla bağlanan bataklığın kenarından sadece 20-30 adım mesafede inşa edilmiş. Bataklığın kıyıları büyük emek sarf edilerek düzgünleştirilmiş gibi görünüyor. Tapınağın harabesi, daha doğrusu bir zamanlar tapınak

olan yapıdan kalma taş yığınları, biraz yüksekçe olan bir alanın üstünde ve buradaki duvar kalıntıları hâlâ heybetle yükselmekte. Zamanla kuşkusuz bunlar da birer birer yıkılacak ve yerlere serilecektir. Bu duvarlar, [107r] muazzam büyüklükte, beyazımsı renkte mermer kesme taşlardan örülmüş. Ben en büyüklerinden bazılarını ölçtüm. Birisi 2,5 ayak kalınlığında, altı ayak uzunluğunda ve beş ayak genişliğinde. Bir başka taş on ayak uzunluğunda ve 4,5 ayak genişliğinde. Bu duvarların kemerleri tuğladan yapılmış ve bu tuğlalar şimdilerde İzmir’de ve İstanbul’da yapılan tuğlalardan daha kalın. Muazzam granit sütun gövdeleri her tarafta yerde yatıyor, bazıları molozların arasına gömülmüş veya yerden fışkıran çalıların arasında saklı. Kayalardan çıkarılan taşların şekillendirilmesi ve perdahlanmasıyla yapılan bu sütunların buralara getirilmesi için kuşkusuz büyük çabalar harcanmıştır! Sütunlar, olağanüstü sert ve güçlü bir granitten yapılmış olduğundan, sanki henüz birkaç yıl önce işlenmiş gibi düzgün! Duvarların görünümünden, iri kesme taşların üst üste yerleştirilip sonradan aralarına harç döküldüğü anlaşılıyor. Zaten en dayanıklı duvar örme yöntemi de budur. Başka bir inşaat yöntemi de, kesme taşların üst üste yerleştirilip birbirine uygun hale gelecek şekilde yontulmasıdır. Bu durumda duvar sanki bir tek kütleden oluşmuş gibi görünür ve taşlar sadece kendi ağırlıklarıyla birbirlerine kenetlenirler. Bulunduğumuz yerde taş duvarların oturduğu zeminin altında geniş mahzenler bulunmaktadır. Dar bir taş merdivenden inerek bu mahzenlere giriliyor. Ön kısımlarının molozla doldurulmuş olduğu izlenimini aldım. Bay Bartholdy ve beraberindeki topluluk, bu karmaşık labirente kaybolmamak için önlem olarak yanlarına ip ve fener almış olmalılar. Harabede gezinirken çok miktarda salyangoz gördüm ve bunların iki çeşit olduğunu saptadım. Tahminime göre bu bina vaktiyle büyük bir duvarla çevriliymiş. Şimdi bir tarafında bu duvarın kalıntıları görülüyor. Bu harabeden sonra, aynı ölçüde değerli birçok başka harabeyi de görmeye gittik. Bulunduğumuz yerden yaklaşık beş dakika uzaktaki bir tepenin dibinde, Korint tarzında birçok sütun gördüm. Beyazımsı mermerden yapılmış olan bu sütunlar, hem boyları, hem de güzellikleri bakımından şimdiye kadar gördüklerimden aşağı kalmıyorlardı. Sayın Dr. Meyer kuşkusuz bunları büyük bir titizlikle ölçmüş

ve Bay Gropius da resimlerini çizmiştir. Bu nedenle burada daha fazla açıklama yapmayı gereksiz görüyorum. Sütun kirişleri (*architrav* [arşitrav]) olağanüstü güzel işlenmişti. Bu değerli eserlerin büyük bir kısmı taşların arasında saklıydı. Birden ortalıkta beliren büyük, siyah bir yılan, en güzel sütunun altına girip gözden kayboldu.⁸⁶ Bu yaratık, herhalde artık bu ıssız yerlerde tek başına egemenliğini sürdüren bir cin olsa gerek...

Bu harabe ile tapınak harabesi arasındaki küçük vadideki sık çalılardan içine bir Türk avcı gizlenmiş, avlayabileceği bir hayvanın görünmesini bekliyordu. Başına ağaç yapraklarından bir çelenk takmıştı. Bizi görünce, elinde tüfeğiyle ortaya çıktı ve ricamız üzerinde bize testisinden su verdi. Buralarda, Ayasuluk dışında hiçbir yerde içecek su bulamamıştık ve şimdi de Ayasuluk'tan çok uzaktaydık. Rastlantı ne kadar garip bir şey! Az önce eskilerin av tanrıçasına adadıkları tapınağı buraya inşa etmiş olmalarına anlam verememiş ve onları bu seçimlerinden ötürü kınamıştım!

Burada bir çıkıntı oluşturan yakındaki dağ silsilesi tamamen çıplak kayalardan oluşuyor ve bu acıklı görünüm, adeta doğanın, etraftaki harabelerin yasını tuttuğu izlenimini uyandırıyor. Sadece yer yer kaya çatlakları arasından küçük çalılar fışkırıyor. Hiçbir yerde bu erkeksi av tanrıçasının yorgun bedenini dinlendirebileceği serin bir gölgelik, bir koruluk görülüyor. Ben, acaba eski insanlar burayı neden seçmişler? diye düşünürken, Diana'nın oğlu sayılan bu avcı, adeta onların bu seçimlerinde haklı olduklarını kanıtlamak için karşımıza çıkmıştı. Belki de şimdi çıplak olan bu dağlar, kentin en parlak zamanında ormanlarla kaplıydı! Öyle idiyse, burayı seçmeleri gerçekten isabetli bir karardı. Çünkü dağlar ve yaylalar, ormanlar ve geniş ovalar, bataklıklar ve pırıl pırıl tatlı tatlı sular, üstelik de deniz, bu kutsal yapıların çok yakınındaydı. Burada hem avlanma, hem de balık tutma olanakları bir arada bulunuyordu. Herhalde bir tapınak için, tüm bu koşullara sahip olan daha uygun bir yer bulunamazdı.

Yakındaki kayalık dağlar da, binaların yapımında büyük kolaylık sağlamıştır. Ama elbette ki granit sütunlar için harcanan emek gene de hayranlık uyandırıyor.

86 Bu büyük siyah yılan büyük bir olasılıkla yetişkin bir *Dolichopsis jugularis* (Linnaeus, 1758) cinsindendir -Abn.

Diana Tapınağı'nın yıkılmak üzere olan bir duvar kalıntısının üzerinden, öğleden önceki duruma ait bazı astronomi ölçümleri yaptım. [Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Öğle üzeri ve öğleden sonra harabeleri incelediğimden, o saatlerde ölçüm yapamadım. [198r]

Gezinlerden biri şöyle bir görüş ortaya atmaktadır: “Diana Tapınağı'nın bir bataklığın yakınına inşa edilmesinin nedeni, onu depremlerin zararından koruma düşüncesi olabilir.”⁸⁷ Ama ben böyle bir önlemin koruyucu etkisi olacağını sanmıyorum. Çünkü bataklık zemin üzerine kurulmuş pek çok yer depremde büyük zarar görmüştür. Macaristan'da Komorn ve Eflak'ta Bükreş kentleri buna örnek gösterilebilir. Bu ülkelerde bataklık dolaylarındaki evler de yüksek bölgelerdeki binalar kadar zarar görmüştür.

Dönüşümüzde, eskiden kalma birçok büyük mahzenin önünden geçtik. Bunlardan bazıları günümüzde at ve manda ahır olarak kullanılıyor.

Stochove'den⁸⁸ beri zaman çok değişmiş, çünkü artık bu tapınağın harabeleri dolaylarında yuvalanmış eşkıyadan eser yok. Ayasuluk ve Efes'in bulunduğu vadi şimdi çok iyi işlenmiş bir tarım alanı durumunda ve gördüğüm kadarıyla da oldukça verimli bir toprağı var.

Ayasuluk'tan Kuşadası'na gidebilmek için acele etmemiz gerekiyordu, çünkü oraya kadar daha en az üç saatlik yolumuz vardı. Yola çıktığımızda saat üçtü ve birkaç Türk yolcu da bize katıldı.

Kuşadası'na giden yol önce uzun süre Ayasuluk'un bulunduğu vadide devam ediyor. Eskiden *Caister* adıyla bilinen ve Türklerin Dalyan Çayı [?], Küçük Menderes veya Karasu adını verdikleri ırmak bu vadiden geçiyor. Sözümlü ettiğim tüm harabeler bu ırmağın sol kıyısında bulunuyor. Diana Tapınağı'nın gerisinde, sivri, kayalık bir dağın tepesinde St. Pol [Aziz Pavlos] Hapishanesi adıyla bilinen dörtgen biçimindeki bina

87 Seetzen'in adını bildirmedeği bu “gezin,” muhtemelen Yaşlı Plinius'un (ö. 79) *Naturalis Historia* adlı yapıtı hakkında bilgi sahibiydi. Plinius yaşadığı dönemde doğa hakkında mevcut tüm bilgileri 37 kitapta toplamaya çalışmıştı. Efes'teki Diana Tapınağı hakkında (Kitap 36, 95) yazdıklarına göre, bu tapınak depremlerden korunması için bataklık arazide inşa edilmiştir. Çok kalın temel duvarlarını doğrudan doğruya böyle kaygan bir zemine oturtmamak için, diplerine sıkıştırılmış kömür ve koyun postları döşenirdi –Abn.

88 Fransız seyyah Vincent de Stochove, 1662'de yayınlanan *Voyage du Levant* adlı bir eseri vardır.

görülüyor. Bu binanın içindeki hücrelerin iki ayrı bölüm oluşturduğunu söylüyorlar. Dalyan Çayı [Küçük Menderes], Ayasuluk'tan geçtikten sonra denize döküldüğü körfeze varıncaya kadar pek çok kıvrımlar çiziyor. Bu mesafe 2-2,5 saatte aşılmış. Geçtiğimiz yerlerdeki tarlalarda bol bol kavun ve özellikle de karpuz yetiştiriliyor.

Bir süre sonra bu vadiden ayrılıp daha dar bir vadiye girdik. Saat 16.40'ta sağ tarafımızda bir dağın tepesinde eski bir kale harabesi gördük. Sol tarafta, yoldan çeyrek saat mesafede bulunan Ayvalık Köyü'nün görüntüsüne içindeki binaların yüksek kubbeleri hoş bir çeşni katıyordu. Yol kenarında küçük bir Türk kahvehanesine rastladık. Kahveci, yaşlı bir çınar ağacının gölgesini [108v] seçmekle çok akıllılık etmişti. Burada biraz dinlendik. Kahvehanenin hemen arkasında yıkılmış bir duvar ve bir evin kalıntıları görülüyordu. Yolumuz az sonra kireçtaşından oluşmuş bir dağa yöneldi. Burada bir deve kervanı ile karşılaştık. Sağ tarafımızda Ayasuluk'un bulunduğu ve Dalyan Çayı'nın döküldüğü, iki yanı dağlarla çevrili körfezi görüyorduk. Buradan bile denizin köpüklü dalgalarının kıyıya vurduğu seçilebiliyordu ve bu manzara ıssız çevremize canlılık katıyordu. Yolumuzun geçtiği dağlar bodur makilerle kaplıydı. En yüksek dağ sırtının kireçtaşından değil, önce parlak arduvaz [kayrak taşı] daha sonra da içinde kalın kuvars damarları olan gnaystan ibaret olduğunu saptadım. Fakat bu oluşum fazla devam etmedi ve gene kireçtaşı her tarafta araziye hâkim oldu.

Yol bizi epeyce zorluyordu. Özellikle denize bakan tarafı çok çetindi. Buradan çevreye bakıldığında, sol tarafta yükselen bir dağın doruğunda oldukça büyük olduğu anlaşılan bir kalenin harabesi görülüyor. Özellikle deniz yönünden bakıldığında, kale daha da iyi seçilebiliyor ve Samos'a [Sisam] doğru uzanan burun tümüyle gözler önüne seriliyor. Burnun ucuna yakın bir yerde, yan yana birbirine eş iki tepe yükseliyor. Tepelerden birinin doruğu diğerininkinden biraz daha geniş ve yassı.

Deniz kıyısına vardığımızda saat altı olmuştu. Dar ve sığ kıyı şeridi rüzgârın taşıdığı kumla kaplıydı. Bir süre kıyı boyunca ilerledik. Bir yerde yarım daire biçiminde bir duvar kalıntısı dikkatimi çekti. Bunun antikçağdan kalmış olduğunu tahmin ediyorum.

Yolda bir ağaca asılı çok güzel, büyük bir yılan buldum. İyi korunmuş durumdaydı. (Daha ilerde bu yılanın ayrıntılı tarifi verilecektir.)

Kısa süre için deniz kıyısından ayrıldık ve denize doğru uzanan tepelerin üzerinden geçtik. Yolun sağında bir bina harabesi görülüyor ve biraz ötede çok uzun ve birçok yeri yıkılmış bir duvar uzanıyordu. Bu duvarın, vaktiyle Scala Nova'ya [Kuşadası] su ileten bir su yolu olduğunu tahmin ediyorum. Küçük bir vadiden geçen yolumuzun üstünden de harabe haline gelmiş, köprü biçiminde [kemerli] bir su yolu geçmekteydi. O duvar bu suyunun devamı olmalı... Yolumuzun kenarında bir pamuk tarlası uzanıyordu. Kente yaklaşırken birkaç çeşmenin önünden geçtik. Oysa buraya kadar yolumuzun üstünde bir çeşmeye nadiren rastlamıştık. Kuşadası yakınlarındaki tepeler çok güzel bağlarla kaplı. Kuşadası'na vardığımızda saat yedi olmuş ve hava kararmıştı. Uğradığımız handa boş oda kalmamıştı. Sonunda Konsolos Crassas'ın tercümanı olan, Rubin'in tanıdığı Sakızlı bir Rum, evinin oturma odasını bize tahsis etmeye razı oldu. Kalacağımız yer Gümrük Hanı adı verilen binadaydı. Ev sahibimiz bize akşam yemeği de temin etti.

Bir süre sonra bulunduğumuz yere Rus Konsolosu Mr. Crassas'ın bir uşağı gelerek hatırlamamızı sordu. Mr. Crassas Kefalonya doğumluymuş, Bonaparte'ın Mısır seferine katılan ve halen Kefalonya'da yönetici olan Crassas'ın kardeşiymiş. (Mr. Crassas aynı zamanda Ragusa, Fransa, Roma İmparatorluğu ve İyon Cumhuriyeti'nin de konsolosu.)

Kaldığımız yerdeki tahtakuruları beni uzun süre uyutmadı.

[109v] 9 Eylül (Cuma)

Scala Nova'nın Türkçe ismi Kuşadası. Bazıları bu ismi *Kuşades* veya *Kussades* diye telaffuz ediyorlar. Bu kent, dağlarla kuşatılmış küçük bir körfezin kıyısında kurulu. Kentin çok yakınında bulunan küçük, kayalık ada, harap bir duvarla çevrili ve bu duvarların arasında bir nöbetçi kulesi bulunuyor. Bu ada ve yakınındaki küçük yarımada kentin önünde adeta bir dalgakıran vazifesi görüyor ve batı rüzgârlarının etkisiyle rıhtıma vurup büyük zarara neden olabilecek dalgalara karşı kenti koruyor.

Kuşadası iki ana bölümden oluşuyor. Bunlardan biri, oldukça düz olan sahil şerididir ve burası yüksek, üzeri mazgalı, sağlam bir duvarla

kuşatılmıştır. Diğer bölümün etrafı açıktır ve bir dağın yamacına yaslanmaktadır. Kentin denizden görünümü hoş bir tabloyu andırmaktadır. Dolaylarındaki çıplak tepeler ağaçlarla kaplı olsaydı, bu tablo çok daha güzel olacaktı. Bana bildirildiğine göre, buranın nüfusu altı-yedi bin kişi olup, kentte 100 Yahudi hanesi ve sadece on-on iki Ermeni hanesi varmış. Kentte yaşayanların çoğu Müslümanmış, onlara yakın sayıda da Rum varmış ve burada bir Rum kilisesi de bulunmaktaymış.

Biz oraya varmadan önce kentte veba salgını olduğunu duymuştum. Ama oraya vardığımızda, iki aydan beri yeni vaka görülmediğini söylediler. Hatta üzerinde bir çeşit karantina kurulmuş olan Samos [Sisam] Adası'yla iki haftadan beri yeniden bağlantı kurulduğunu da belirttiler. Bu korkunç hastalık yüzünden 1500 Türk ve 200 Rum hayatını kaybetmiş. Şu sırada limanda iki Ragusa [Dubrovnik] gemisiyle imparatorluğa ait bir gemi yatmakta olup, ayrıca da buğday, arpa, sorgum (serçe darısı), kuru incir, kuru üzüm ve şarap yükleyip İstanbul'a ve diğer Doğu Akdeniz limanlarına nakleden yirmi kadar daha küçük boyda sahil teknesi de açıkta demirlemekte.

Burada Konsolos Crassas dışında sadece iki-üç yerleşik Frenk yaşıyor. Geçen gece hafif bir deprem olduğunu söylediler, ama ben uyuduğum için hiçbir sarsıntı duymadım.

Buradaki geleneğe göre, Türk halkından biri sabah vakti bir kahvehaneye uğradığında kimseye selam vermeden sessizce bir yere oturup kahve ısmarlar ve çubuğunu yaktırır. Ancak kahvesini içtikten sonra çevresindekileri selamlarmış. Daha önce kahvehanedekilerden biri onu selamlarsa, bunu kötü bir âlâmet olarak yorumlar ve selamlayana kızarmış.

Evli olmayan erkekler, örneğin dükkân işletenler, zanaatkârlar vb çoğu kez hanlardan birinde oda tutup geceleri orada kalıyorlarmış. Ama evlenir evlenmez ilk işleri bir ev kiralamakmış. Çünkü bir kadının herkesin girip çıktığı bir handa yaşaması çok ayıp sayılırmış ve bu kadına kötü gözle bakılır, kendini herkese pazarlayan kadınlardan biriymiş gibi davranılırmış.

Bay Crassas dışında burada iki konsolos veya konsolos vekili bulunuyor. Biri imparatorluğun [Roma-Germen], diğeri ise Fransa'nın temsilcisi.

Günün bir kısmını kenti gezmek ve incelemekle geçirdim. İtiraf

etmeliyim ki, bir Türk kenti olarak Kuşadası hiç de fena değil. Yollar, bu dolaylarda gördüklerimden daha geniş ve düzgün. Sokaklar taş döşeli ve temiz. Birçok yerde sokakların temizlenmesi ve çevrenin serinletilmesi için, kenarlardaki oluklardan su akıyor. Buralarda su kıtlığı çekilmediği belli... Oysa Ayasuluk dolaylarından buraya su getirilmesi için yapılan su kemerleri yıkılmış. Kuşadası çok canlı, hareketli bir şehir ve halkın refah içinde yaşadığı anlaşıyor. Bu da kuşkusuz kentin bir ticaret merkezi olmasından ve dolaylardaki toprakların iyi işlenmesinden ileri geliyor. Kentte on han, altı cami, bir Rum kilisesi, bir Yahudi sinagogu ve Ermeniler için de bir şapel bulunuyor. Buranın Yahudileri vaktiyle İspanya'dan buraya göç etmiş olduklarından, İzmir'de de olduğu gibi, kendi aralarında İspanyolca konuşuyorlar.

Kuşadası'nda derviş tekkeleri yok, ama bu kente yerleşmiş pek çok evli dervişe rastlamak mümkün. Buranın en çok rağbet gören kahvehanesini, Bektaşî tarikatına mensup bir derviş işletiyor. İri yapılı, güçlü, ileri yaşta bir adam olan bu dervişin, gençliğinde çok yakışıklı olduğu belli. Şimdi içkiye düşkün ve oldukça kaba davranışlı bir ihtiyar. Osmanlı Devleti sınırları içindeki dervişlerin sayısı olağanüstü yüksek. Her kentte, kasabada veya büyükçe köyde bir veya birkaç dervişe rastlanıyor. Dervişlerin evlenmesi [110v] yasak değil. Ayrıca birçokları bir zanaatla, hatta bir sanatla (örneğin müzikle) meşgul oluyor, bazıları bahçıvanlık yapıyor veya bir dükkân işletiyor. Böylece devlete faydalı bir vatandaş olarak yaşıyorlar. Devlete zarar verenler, bizdeki dilenci keşişler gibi, diyar diyar dolaşıp sadaka toplayan dervişlerdir. Ben çeşitli dervişlere rastladım. Bazıları mızrağa benzeyen bir asa taşıyorlar. Bunun kendi güvencelerine mi yaradığını, yoksa dini unvanlarının bir simgesi mi olduğunu bilmiyorum. Müslüman tarikatlar üzerine yazılmış çok az eser bulabildim, oysa bu tarikatların daha ayrıntılı olarak tanıtılmasında yarar var diye düşünüyorum. Suriye'de, Mısır'da ve Arabistan'da bu konuda yazılmış Arapça eserler bulmaya çalışacağım. Arapçada hemen hemen tüm bilim dalları üzerine yazılmış eserler bulunduğundan, bu konudaki yazılara da rastlayacağımı umuyorum. Avrupa'da mevcut olan en iyi eser, Muradgea d'Ohsson'un Türkçe veya Arapçadan çevirerek yayınladığı mükemmel kitaptır. Bu kitaptaki çeşitli tarikatlara ait başlık resimleri çok başarılıdır.

Kuşadası'nın antikçağdaki adı Neopolis'tir. Öğleden sonra bir dağın yamacında bulunan bu kentin yukarı kısımlarını gezdim. Buradaki sokaklar çok dar ve kirli, etraf çok pis kokuyor. Üstelik yollar çok dik olduğu için, burada dolaşmak oldukça zor. Gene de en yüksekteki kireçtaşı kayalarına kadar tırmandım ve önümde uzanan güzel manzarayı seyrettim. Buradan etrafa bakıldığında, sahilden başlayıp gerideki dağların tepelerine doğru tırmanan kent, körfezde demirlemiş gemileri dalgalardan koruyan adacıklar, karşı taraftaki yarımada, yakınlardaki bahçeler, bostanlar, bağlar, İzmir'den Karaburun'a, Çeşme'ye kadar uzanan ve orada şirin Sakız Adası'yla kucaklaşan bütün kıyı görülüyor. Samos [Sisam] Adası da çok yakında ve üzerindeki dağlar, sanki bulunduğum tepenin de ait olduğu sıradağların bir devamı izlenimini veriyor.

Bizim menzilciye 38 kuruş ödedim. Bu parayı beğenmedi ve İzmir'de bana dava açacağını söyleyerek beni tehdit etti. Ben de ona: "İstediğini yapmakta serbestsin. Ama ben eminim ki, bu vesileyle senin ve Rubin'in birer dolandırıcı olduğunuz da ortaya çıkacaktır," dedim.

[IIII] Dün rastladığım ve Türklerin ok yılanı dedikleri yılanın tarifi: Bu yılanın *Coluber cinireus* L.⁸⁹ cinsinden olduğunu sanıyorum. Tüm uzunluğu dört ayak, 4,5 parmak (Paris ölçüsü) Kuyruk uzunluğu bir ayak, üç parmak Baş uzunluğu bir ayak, bir *linie* Burun ucundan gözlerin ön kenarına kadar uzunluğu dört *linie*. Burun ucundan burun deliklerine kadar uzunluğu 1,5 *linie* Kafa genişliği (büyük kafa zırhlarının arka kısmında) 11 *linie* Gözlerin birbirinden uzaklığı 5 *linie* Üst çene kemiği, alt çene kemiğinden bir *linie* kadar daha uzun. Karın bölgesindeki pulların sayısı 201. Kuyruk bölgesindeki pulların sayısı 111. Toplam 312 adet

Gözler oldukça büyük ve parlak, rengi siyah, iris kısmı sarımsı kah-verengi ve göz merceği siyah, burun ve kafanın yan kısımları pas rengi ve

89 Burada yapılan ayrıntılı tarife rağmen bu yılanın hangi cinsten olduğu kesin olarak saptanamamak-tadır. En büyük olasılık *dolichophis caspius* (Gmelin,1789) cinsinden olmasıdır -Abn.

üzerinde dağınık halde beyazımsı sarı lekeler var. Kafanın ortası zeytuni renge yakın kül rengi (gri). Tüm bedeninin üstü kül rengi (gri) ve her pulun ortasında uzunlamasına beyaz bir çizgi var. Bedenin alt kısmı kuyruğa kadar soluk sarı renkte, kuyruğun altı hafif kırmızıya dönüşüyor ve tam ortada dalgalı kırmızımsı bir çizgi uzanıyor. Kafa kalın plaklarla kaplı, pullar neşter biçiminde, yanlarda ve kuyrukta baklava şekline dönüşüyor. Pullar kabarık olmayıp üstü düzgün, üstte hafif parlak, altta atlas parlaklığında. Yılanın zehirli dişleri yok.

Bugün, İyon Cumhuriyeti'nin de konsolosu olan Bay Crassas'ı ziyaret ettim. Evi kentin sahil kısmında, ama biraz yüksekçe bir yerde ve dolayısıyla da çok güzel bir manzarası var. Evin küçük terasında [IIIV] astronomi gözlemleri yapabileceğimi sanıyordum. Fakat teras pek de dirençli ve sağlam olmadığından, benim çok hassas olan Niveau [Nivo] aletim hemen arıza işareti verdi. Ben de deniz kenarına indim. Kentin bulunduğu tepe ile aynı malzemeden kireçtaşı kayalarının üzerinden şu gözlemleri yaptım:

Öğleden evvelki gözlemler:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Kaldığımız odada gece hamam böcekleri ortaya çıktı.

Konsolos Crassas'ın evinin yakınında bu kentin Rumlarına ait küçük bir hastane var; hem içi çok temiz, hem de sahildeki yüksek kayaların üstüne inşa edilmiş olması bence çok isabetli. Hemen yanında da bir Rum kilisesi bulunuyor

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

[IIIZ] Akşama doğru bahçeleri görmek için biraz dolaşmaya çıktım. Gerçekten iyi bakıldıkları ve bol sulandıkları belli oluyor. Burada çok sevilen bir sebze olan patlıcan geniş tarlalarda yetiştiriliyor. Tarlaların arasın-da uzanan bir hendek belli zamanlarda dağlardan inen suları toplamaya yarıyor olmalı, çünkü hendeğin üzerine iki taş köprü yapılmış. Hendeği izleyerek yürüdüğümde, dam kiremidi yapılan bir işliğe ulaştım. Henüz işçiler paydos yapmadıklarından, bu üretim hakkında biraz bilgi edinmem mümkün oldu. Burada yılın dokuz ayı boyunca çalışılıyor ve bu zaman

zarfında günde 1.500 çatı kiremidi üretiliyor. Fırına bir seferde altı-yedi bin kiremit yerleştirilebiliyor. Bu çatı kiremitlerinin bin tanesi yirmi kuruş. İzmir dolaylarında da birçok çatı kiremidi yapan atölye gördümse de, onların ürettikleri kiremitler buradakilerin kalitesinde değil. Çatı kiremitlerinin yapımındaki yöntem şöyle: Kiremitleri biçimlendiren usta, tezgâhın üstüne demirden yapılmış bir kalıp koyuyor, kalıbın içindeki boşluğa biraz kum serpiyor, sonra iki avuç dolusu kil alıp kalıbın içine döküyor ve bastırarak sıkıştırıyor. Artan kili eliyle süpürüp bir kenara atıyor ve bu hamuru yarım silindir biçiminde bir odun parçasının üstüne yerleştiriyor. Bu odun parçasının bir ucu diğerinden biraz daha ensiz. Sonra bunun üstüne bastırıp hamurun bu odun parçasının biçimini almasını sağlıyor. Taşıma işiyle görevlendirilmiş olan bir işçi bunu odunla birlikte kuruma alanına götürüyor, yere bırakıyor ve odunu çekip alıyor. Çünkü artık kil hamuru biçimini koruyacaktır. Bu çatı kiremitlerinin biçimi bizdeki dar tahta teknelere benziyor. Bizdekiler gibi “kafa” kısmı yok.⁹⁰

Bahçeleri ve mezarları çeviren duvarlar gayet iyi muhafaza edilmiş durumda ve bu bakımdan bunlar, İzmir’de gördüğümüz yıkık dökük duvarlarla bir tezat teşkil ediyorlar. Müslümanların mezarlıklarına servi ağaçlarının yerine yaprak döken ağaçlar dikmişler. Eskilerin *Caister* adını vermiş oldukları *Tahljan Zschaik* [Dalyan Çayı], kentin taze balık gereksinimini karşılıyor.

Bu kentte iki Rum hekim var, birisi Zakintos’tan, diğeri Korfu’dan gelme.

Berlinli Bay Bartholdy’nin burayı ziyareti hakkında da bilgi edindim. [112v] Ayasuluk’taki güzel kabartmayı söküp götürmek için beraberinde on dört kişilik bir yardımcı grubuyla buraya gelmiş. Kabartmayı yerinden sökecek olan iki de duvarcı getirmiş. Kabartmanın söküldüğü yerden Kuşadası’na taşınması için kalın, uzun bir halat bile temin etmiş. Ama tüm bu emekler, bu harcamalar ve bu işe ayrılan zaman boşa gitmiş, çünkü ağa ona bu eski eseri satmaya cesaret edememiş, muhtemelen kendi üstü olan ağanın, kendisinden aşırı yüksek bir avanta isteyeceğinden korkmuş.

90 Buradaki tarife göre, bu kiremitler tüm Akdeniz bölgesinde halen de kullanılan “Coppi” kiremitleridir. Çatılar fazla eğik olmadıkları için, alta konanlar da dahil olmak üzere, bu kiremitlerde, Seetzen’in “kafa” dediği çıkıntılar yoktur –Abn.

10 Eylül (Cumartesi)

Kuşadası rıhtımından her gün Samos'a [Sisam] tekne kaldırıldığını ve oraya kolayca gidilebileceğini duymuştum. Ama meğer durum hiç de bu kadar basit değilmiş. Ben bu yolculuğu gerçekleştirmeye kalkıştığımda, adadaki Chora [Hora] İskelesi'ne gidecek bir balıkçı teknesi buluncaya kadar epeyce beklemek zorunda kaldım. Teknedeki dört gemici veya balıkçı, beni karşıya geçirmek için altı kuruş istediler. Oysa mutat olarak kişi başına sadece bir kuruş ödeniyor. (Kuşadası Rumları yeni bir kilise yaptırma izni alabilmek için 500 kese dolusu para, yani 250.000 kuruş ödemişler. Rumların ve Ermenilerin çok dindar olmaları, Türkler için sık sık önemli bir gelir kaynağı haline gelmiş. Devlet onların kiliselerini kapatıyor, binalarının onarılmasını yasaklıyor ve bu binalar bakımsızlıktan yıkılacak duruma gelince de, onarılmasına ve yeniden yapılmasına izin vermek için onlardan avuç dolusu para istiyor).

Sabah saat 9.15'te kıyıdan ayrıldık. Gemiciler daha önce sözünü ettiğim ve Rumların *Bihrgo*⁹¹ adını verdikleri küçük adaya kadar kürek çektiler. Adadaki dört köşeli sağlam kule hem nöbetçilerin barınağı hem de deniz feneri olarak kullanılıyor. Ada hizasına gelince yelkenler açıldı ve çok güzel bir havada yolculuğumuza devam ettik.

(Bu küçük ada, kireçtaşı kayalarından oluşuyor. Hemen gerisinde karaya alçak bir uzantı ile bağlanan bir yarımada uzanıyor.) Sol taraftaki tepelerin ve dağların yamaçları üzüm bağlarıyla kaplı.

Uygun bir rüzgârla çok hızlı yol aldığımızdan, kısa süre sonra Kuşadası dağın arkasında kaldı ve gözden kayboldu. Karaburun'un [113r] dağları gözlerimizin önünde açıkça belirdi, buna karşın Sakız Adası bir sis perdesinin arkasına gizlendi ve gözden kayboldu.

Adaya yaklaşırken, gemiciler bana batıdaki yüksek, dik sıradağların dibinde bulunan, adanın en büyük kenti *Watshi*'yi [Vathi]⁹² gösterdiler. Tekne sürekli sol tarafımızda kalan Anadolu kıyısının çok yakınında seyreliyordu. Güzel, koyu mavi renkli denizde hafif *Cephyr*⁹³ rüzgârının oluşturduğu çırpıntılar güneşte pırıl pırıl parlıyor ve aydınlık bir kış gecesinde gökte ışıldayan yıldızları anımsatıyorlardı.

91 Bu adacık Bayrak Adası olmalıdır.

92 Sisam/Samos'un en büyük yerleşimi yine Samos adını taşır. Buraya Vathi de denir.

93 Hafif esinti anlamındaki zefir.

Tanıdığım Rumların bana bildirdiklerine göre, Samos'ta 18 büyük yerleşimin dışında, sadece birkaç evden oluşan birçok küçük yerleşim de varmış. Ayrıca adada çok sayıda küçük Rum manastırı da bulunuyormuş.

Biz Hora'ya yaklaştıkça, ada ile Anadolu anakarası arasındaki mesafe de azalıyordu. Sonunda Türklerin Boğaz⁹⁴ adını verdikleri bir deniz geçidi-ne vardık. Hora'ya ulaşmak için bu deniz geçidini aşmamız gerekiyordu. Daha boğaza girmeden, Rumların gösterişli Panay[i]la Manastırı gözümüzün önünde belirdi. Samos Adası'nın kıyılarındaki oldukça yüksek ve dik dağlardan birinin dibinde kurulmuş bu manastırın arkasında, tepenin doruğunda dört yel değirmeni görülmüyordu. Rum yoldaşlarım, bu manastırda 100 kişinin yaşadığını söyledilerse de ben bu sayıyı biraz abartılı buluyorum.

Boğazın kıyıları kayalık dağlarla çevrili olduğundan, boğaza girer girmez rüzgârımız kesildi ve hızımız da azaldı. Bu yüzden gemiciler yenden küreklere asıldılar. Hafif bir esinti başlar başlamaz da yeniden yelkenleri açtılar. Durgun denizin yüzeyinde birçok yunus görüldü ve yanımız sıra her zamanki gibi neşeli oynaşmalardan oluşan gösterilerine başladılar. Hareketleri birbirini izleyen yarım daireler biçimindeydi ve şöyle bir çizgi oluşturunuyordu:

Onları seyretmek çok eğlenceliydi.

[113v] Yunusların bu boğazı tercih etmelerinin nedeni, büyük bir olasılıkla oradan sürüler halinde geçen balıkları daha kolay avlayabilmeleridir. Benim gemiciler onlara sürekli Vasil! Vasil! diye sesleniyorlardı. Çünkü böyle seslenince onları yakınlarına çekebileceklerine inanıyorlardı. Belki de bu inançları, Aziz Basilius [Basileios] ile ilgili bir efsaneye dayanmaktadır.

Gemiciler denize uzun bir olta ipi atıp sürekli iki yana doğru hareket ettirdilerse de bir av yakalayamadılar.

Gemiciler bana boğazın sağ tarafında küçük bir liman gösterdiler. Molla İbrahim Limanı adı verilen bu limanda küçük sahil tekneleri barına-

94 Dilek Yarımadası ile Sisam Adası arasındaki boğaz. Zaten Hora, adanın güneydoğusunda bu boğazın biraz ilerisindedir.

bildikleri için, buraya çok değer veriliyor. Boğazın her iki yakasındaki dağlar, çıplak kayalıklardan ibaret, üzerlerinde sadece bodur makiler yetişiyor. Bu yüzden de boğaz, doğal güzelliğinden çok kaybediyor. Oysa boğazın her iki yakasında koyu yeşil ormanlar uzansaydı, görünümü çok daha güzel olurdu, çünkü burası İstanbul'daki Boğaz'dan çok daha geniş değil. Burada Patino'dan [Patmos/Batnaz] ve Kandia'dan [Kandiye/Girit] gelen üç direkli birkaç gemiyle karşılaştık. Bizden anakaradaki durum hakkında, örneğin veba salgını olup olmadığına vb. dair bilgi istediler.

Bugün bize sunulan öğle yemeği, ekmek, helva ve (kurtlanmış) peynirden ibaretti. Kuşadası'ndan Hora'ya genelde üç saatte gidiliyormuş. Gemicilerin anlattıklarına göre, bir defasında bir saatte bile gitmişler. Ama yolculuğumuz daha uzun sürdü.

Hora'ya varmadan önce, geçmekte olduğumuz boğaz genişlemeye başladı ve giderek denize dönüştü. Bu genişleme, anakaranın sahilinde yüksek, sivri bir kayanın bulunduğu yerden itibaren başlamıştı. Anadolu kıtası bu noktadan sonra geriye doğru çekilmektedir. Eğer yanlış anımsamıyorsam, bu kayaya Budi Patino diyorlar. Buradan bakıldığında, Yunan Denizi'ndeki adaların çoğu, uzakta, denizin üstünde yüzen dağlar gibi görünüyorlar.

Budi kayalığının karşısında, Samos kıyılarında, o ünlü Hora adlı misket şarabının yapıldığı üzümlerin yetiştirildiği bağlar başlıyor. Bu dolaylarda da eski Samos Kenti'nin geniş bir alana yayılmış olan harabeleri görülüyor.

Akşama doğru rüzgâr biraz artmasaydı, geceyi denizin üstünde geçirmek zorunda kalacaktık. Hora'nın iskelesine yanaştığımızda, saat 18.30 olmuştu. Sahilde sadece üç balıkçı teknesi yatmaktaydı ve bu da adada ticaretin pek hareketli olmadığını gösteriyordu.

Rumlar olağanüstü yobaz insanlar. Bu yolculuğumuz sırasında, adanın üstünde bir manastır veya dini bir yer gördüklerinde, hemen haç çıkardıkları dikkatimi çekti. Zaten onların ibadetleri hemen hemen sadece sürekli haç çıkarmaktan ibaret...

Sahildeki uzun bir binanın içinde dükkânı bulunan bir bakkal, hem yiyecek, içecek ve alkollü içkiler satıyor, hem gerektiğinde geceleri yatacak yer temin ediyor. Binanın bir bölümü de ada ürünlerinin depolanmasına yarıyor. Hora kenti, iskeleden yarım saatlik mesafede, adanın iç kısmında

bulunuyor. Sahildeki bakkalın yakınında vaktimi harcamak istemediğimden, birkaç parça eşyayı nakletmek için bir eşek kiraladım ve Hora'nın yolunu tuttum. Yolumuz bir düzlükten geçiyordu ve bu düzlük bir dağın dibinde kurulmuş olan Hora'ya kadar uzanıyordu. Bu küçük düzlüğün toprakları tümüyle işlenmişti. Saat 19.30'da Hora'ya vardım ve hem berberlik yapan, hem de kahvehane işleten bir adalının evine konuk oldum.

Akşam yemeğinde sardalye, siyah havyar, ekmek, arkasından da kavun ikram ettiler. Bu kavunlar gerçekten olağanüstü sulu, tatlı ve leziz. Hora'da yediğim kavun, yolculuğum sırasında yediklerimin en lezzetlilerindendi.

11 Eylül (Pazar)

Saat 4.30'da kilisenin çanları çalmaya başladı ve herkes ayine katılmak üzere kiliseye akın etti. Burada beş kilise var, ama hepsi küçük ve görünüşleri de pek çekici değil. Ada sakinlerinin çoğu Rum. Burada Ermeni ve Yahudi hiç yok. Türkler sadece Hora'da yerleşmişler ve bunlar da bir ağa, bir kadı ve dört yeniçeriden ibaret. Hora, bir köy diye adlandırılmasa da, kent de sayılmaz. Buraya ancak "her tarafı açık ve korunaksız bir yerleşim" denebilir. Kayalık bir dağın yamacında bulunan bu yerleşimdeki dar ve dolambaçlı sokakların sadece bir bölümü döşeli. Tümü kireçtaşından inşa edilmiş olan evler küçük ve [114v] gösterişsiz. (Evlerin çok azı iki katlı, yani zemin katın üstünde bir kat daha var. Böyle evlerin üst katı bağdadi tarzda yapılmış). Çevredeki dağlar çok kayalık ve pek az yeri çalılarla kaplı. Dağların tümü beyazımsı renkte kireçtaşından oluşuyor. Hora kaynak suyu bakımından çok zengin.

Bahçelerde çeşit çeşit meyve ağaçları var: Dut ağaçları, incir ağaçları vb... Bunların dışında birkaç hurma ağacı da (*Phoenix dactilifera* L.) gördüm. Kayaların arasındaki dar bir geçitten akan dere, yerleşimin yakınından geçiyor. Kışın bu dere bir değirmeni çalıştırıyor. Derenin oluşturduğu küçük çavlanlardan çevreye hoş bir ses yayılıyor. Buradaki evlerin tümünden deniz görünüyor.

Büsching, Hora'nın denizden iki saat mesafede olduğunu söylemekle bu yerleşim hakkında yanlış bir izlenim yaratmış. Çünkü deniz kıyısı ile Hora arası yarım saatten fazla sürmüyor.

Bana *lykos* adı verilen ve zaman zaman Samos Adası'nda görülen bir vahşi hayvandan söz ettiler. Bu hayvan Anadolu'dan gelip boğazı yüzerek geçiyormuş. Bence *lykos* kurt veya sırtlan demektir. Ama ben bu tür bir hayvanın, böyle geniş bir boğazı yüzerek aşabileceğine ihtimal vermiyorum.⁹⁵

Samos Adası'nın yerlileri, Anadolu'daki Rumların, örneğin İzmirlilerin konuşmalarında geçmeyen birçok sözcük kullanıyorlar. Örneğin İzmirli Rumların *pevîh* dediklerine onlar *kutavîh* diyorlar.

Hora'da 300 ev var ve her evde beş kişi yaşadığı varsayılırsa, nüfusu 1.500 kişi olabilir.

Türkler, Samos'a *Szamm* [Sisam] veya Sisam Adası diyorlar.

Adadaki ruhanilerin başı olan Rum piskopos da Hora'da yaşıyor.

YUNANİSTAN VE ÖZELLİKLE YUNAN ADALARI HAKKINDA BİLGİLER

Yunanistan ve Yunan Adaları, başlarındaki kötü yönetime karşın pek çok değerli ürünün kaynağıdır [115r]. Başlarında Türk hükümetinin yerine insancıl ve geniş görüşlü bir hükümet olsaydı, bu ürünler birkaç kat artabilirdi. Her insana hakkı olan özgürlüğü tanıyan yasalar çıkarıl-sa, ülke nüfusu artacak, sanayi gelişecek ve toprakların işlenmesi teşvik edilecektir. Buralarda dağların giderek iri ağaçlı, gölge veren ormanlarla kaplanması için girişimlerde bulunulmalıdır. Günümüzdeki ağaç kesimi denetim altına alınarak ağaçların korunması sağlanırsa, toprakların çoraklaşması önlenir. Bu ormanlar her türlü gemi yapımı için en uygun keresteyi sağlayabilir ve böylece ülkede gemi inşaatı iyi gelir sağlayan bir iş alanı olur. Adalar tümüyle geniş bir kıyı alanı oluşturmaktadır ve Yunanistan Yarımadası'nın da her tarafı denizle çevrilidir. Burada çok sayıda irili ufaklı limanlar, körfezler, rıhtımlar, iskeleler bulunmaktadır. Yunanistan, birbirine yakın olan üç anakaranın ortasında yer almaktadır. Büyük bir olasılıkla, çok yakın bir gelecekte Doğu Hindistan ticareti Mısır üzerinden ve Kızıldeniz ile Nil Irmağı'nı birleştiren bir kanal yoluyla⁹⁶

95 Yunanca λυκος, kurt –Abn.

96 Burada Süveyş Kanalı projesi düşünsel olarak gerçekleştirilmektedir. Napoléon Bonaparte, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında kurulacak bağlantıyı bir kanalla hızlandırmak istiyordu, fakat yüksekliklerin yanlış hesaplanması yüzünden kanal inşaatı devam ettirilemedi ve yarım yüzyıllık bir gecikme oldu. Süveyş Kanalı'nın yapımı 1859'dan 1869'a kadar sürdü –Abn.

gerçekleştirilecektir. Bu durumda İskenderiye veya İstanbul, dünya ticaretinin yığılma noktası haline gelecektir. (Aslında İskenderiye buna daha uygun gibi görünüyor.) Böyle bir gelişme sonucunda Yunanistan önemli bir deniz gücü kaynağı olacaktır. Yunanistan'ın büyük bir kısmı kıyı arazisi olduğundan, burada yaşayan insanlar denize alışıktır. Ülkenin iç kısımlarında yaşayanlar gibi denizden korkmazlar. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı balıkçıdır, diğer bir kısmı deniz taşımacılığı ile uğraşır, adalar arasında gidip gelirler. Dostluk bağları ve dinsel amaçlı ziyaretler, ticaret ve siyaset ilişkileri, yüksek gelirli insanların zaman zaman küçük veya büyük deniz yolculuklarına çıkmalarını gerektirir. Bu koşullar insanları denize ilişkin her şeye ilgi duymaya ve bilgi edinmeye teşvik etmektedir. Kuşkusuz Rumların doğal yetenekleri de vardır, canlı, hareketli insanlardır ve ticarete çok yatkındırlar. Biraz daha özgürlük sahibi olup, biraz daha bilgilenseler –ki bu da bir nesil boyunca daha iyi bir öğretim sistemi ile yetiştirilmelerini gerektirmektedir– o zaman her şey düzelir ve en iyi şekilde sürer gider.

[115v] Yunan Adaları'nda Rum kiliselerine çan konmasına izin verilmiştir. Anakarada, Eflak ve Boğdan vilayetleri dışında sadece birkaç yerde kiliselerde çan bulunuyor.

Hora'da, Nikolaos Ligerakis adında bir papazla tanıştım. Bu genç ve güzel adam, sevecen davranışlarıyla dikkatimi çekmişti. Başka bir vesileyle ondan tekrar ve daha ayrıntılı olarak söz edeceğim, çünkü daha sonra uzun zaman onun yanında kaldım. Genç papaz, Vathi'de oturuyordu ve beni oraya davet etti. Aslında benim amacım, buradan Patino, ya da Patmos Adası'na gitmekti, çünkü Yunanların orada bulunan yüksekokulunu görmek istiyordum. Ama şu sıralarda buradan bir gemiyle Patmos'a gitme olanağı yoktu. Ayrıca bana, vaktiyle bilim adamı yetiştirmekle ün salmış olan oradaki okulun kapandığını söylediler. Üstelik Halep'e gidecek olan kervanı kaçırmamak için İzmir'den çok uzun bir süre uzak kalmak istemiyordum ve bu yolculuğa yetecek kadar param da yoktu. Yine de, adanın öbür tarafında bulunan Vathi'ye gitmeye karar verdim. Oradan Sakız Adası'na gidebilmek için oldukça sık olan gemi seferlerinden yararlanabileceğimi umuyordum. Papaz Nikolaos'un, Rumca dışında İtalyanca da bilmesine

çok sevindim, çünkü tercümanını Rubin dışında kimse Rumcadan başka dil bilmiyor. Ama birçok kişi Türkçe de konuşabiliyor.

Papaz Nikolaos bana şunları anlattı: Bundan dört-beş yıl önce İzmir’de kendini Baptiste adıyla tanıtan bir Alman seyyah onu tercüman olarak işe almış ve ona yolculuklarında eşlik etmiş. Bu Bay Baptiste, Aya-suluk (Efes), Aydın-Güzelhisar, Kuşadası ve başka yerleri gezmiş ve bu yolculukları hakkında günlük tutmuş. Adam doğulu kıyafetiyle dolaşıyormuş ve uzun bir sakalı varmış. Türkçe konuşabiliyormuş, ama Rumca bilmi-yormuş. Kuşadası’na gelince, parası tükenmiş ve İzmir’e dönmüş. Hemen hemen aynı zamanda, [116r], ya da bir yıl önce de bir Alman seyyah İzmir’e gelmiş ve Bay Florent’in otelinde oda tutmuş. O da aynı tarzda giyiniyor-muş ve sakallıymış. Türkçe dışında Arapça da biliyormuş. Belki bu seyyah ve o adam aynı kişiydiler. [116’daki metnin yazılı olduğu kâğıt, daha sonra araya ilave edilmiş üzerinde yazı olmayan bir sayfaya yapıştırılmıştır.]

[117r] Burada, su değirmeninin üst tarafında bulunan küçük şelale-nin dolaylarında şu gözlemleri yaptık:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

11 Eylül

[Gözlem verileri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Samos Adası’nda Anadolu’dan buraya getirtilen kayatuzu kullanılı-yor. Bu tuzun çıktığı yerin adının Karene olduğunu söylediler.

[117v] Burada kadınların katırlara bindiğini gördüm. Bazen iki kadın arka arkaya oturuyorlar ve hayvana tıpkı erkekler gibi biniyorlar. Doğu Akdeniz ülkelerindeki kadınların bu biçimde ata binişlerini bizde çoğu kez *sansculotte*⁹⁷ olan kadınların at biniş tarzlarına tercih ediyorum. Katırlar buraya Anadolu’dan getirtiliyor ve her birine 150-200 kuruş ödeniyor. Katırlar iri ve güçlü hayvanlar. Eşeğe binenleri de çok gördüm, ama atlara nadiren rastladım.

97 Setzen’in söz ettiği köylü kadınlar eteklerinin altına Fransızların *culottes* dedikleri dizden bağlı donlar giyerlerdi. Buna karşın Orta-Avrupa ülkelerinin kadınları o dönemde etek giydiklerinden, kadınlar için özel olarak biçimlendirilmiş eyerler kullanırlardı. -Abn.

Hora'da pek çok dutluk var. Burada ipek de üretiliyor ve ipek ticareti önemli bir yer tutuyor.

Eski Samos harabelerini gezip görmek istediğimden, beni evinde konuk eden yerli Rumu yanıma rehber olarak öğleden sonra yola çıktım. Bir dağın dibindeki derin uçurumun kenarındaki dar patikadan yürüdük. Vaktiyle burada uçurumun üzerinden aşan çok kemerli bir su yolu inşa edilmiş olduğu, günümüzde harabe haline gelmiş duvarlardan anlaşılıyor. Yolumuzun kenarında kayaların içinde şarap mahzenlerine rastlıyorduk. Szajawiss Köyü'nün yakınında St. Johann Prodrom [Hagios İoannes Prodromos] adıyla bilinen bir şapele geldik. Bir kalugino [kalejeros/keşiş] bize şapelin içini gezdirdi ve benim adıma bir mum yaktı. Ben de bu nezaketine karşılık ona ufak bir armağan verdim. Şapel bir su kaynağının bulunduğu yere kurulu. Kaynağın suyu çok bol ve serin. Ziyaret etmek istediğim harabeler, şapelin hemen gerisindeki sivri bir tepenin üstünde görülüyor. Adalılar buraya Kastro diyorlar. Bugün hava çok sıcaktı ve kayalıklarla kaplı dimdik dağa tırmanırken ter içinde kaldım. Buralarda bol bol zeytin ve keçiboynuzu ağaçları (*Ceratonia siliqua* L. [harnup]) var. Hora'dan ayrıldıktan sonra, üç çeyrek saat içinde dağın tepesine varmıştık. Harabeler geniş bir alana yayılmış. Gerçi burada yıkılmış duvarlardan başka görülecek bir şey yoktu, ama gene de katlandığım zahmete değdi. Duvarlar, dağın kayalarını oluşturan kireçtaşından yapılmış iri güzel kesme taşlardan inşa edilmiş ve bunlar, üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen hâlâ yeni gibi görünüyor. Bu duvarın özelliği, taşların hiç harç kullanılmadan üst üste yerleştirilmesiyle yapılmış olması. Taşların sadece kendi ağırlıkları sayesinde üst üste durması sonucunda, duvar bunca yıl yıkılmadan ayakta kalabilmiştir. [118r] Taşlar mükemmel işlenmiş olduğundan, aralıklar hiçbir önem taşımıyor. Duvarlar 20-24 ayak yüksekliğinde olup on ayak kalınlığında. İçerideki alan moloz ve taş parçalarıyla kaplı. Bunların arasında yer yer çalılar yükseliyor. Duvarın içinde bir yeraltı geçidinin girişi seçilebiliyor. Buralarda herhangi bir yazıt bulamadım.

Bulduğumuz yerden adanın büyük bir bölümü görünüyordu. Bir tarafta, pırıl pırıl parlayan deniz ve üzerine serpiştirilmiş birçok ada uzanıyor, diğer yanda Anadolu'nun dağlık kıyısı görülüyordu. Adanın

üstündeki yüksek bir dağ diğerlerini aşılıyor. Rehberim *Karwuhn* [Karvuni] adındaki bu dağın ormanlarla kaplı olduğunu söyledi. Samos Adası'nın büyük bir kısmı dağlık. Bu dağların arasında ve sahil boyunca küçük vadiler bulunuyor.

Sözünü ettiğim duvar, dağın öbür tarafından denize kadar iniyor. Deniz kenarında bir havuz ve birçok bina harabesi görülüyor. Bu yıkıntılardan eski Samos Kenti'nin çok geniş bir alana yayılmış olduğu anlaşıyor.

Dağın üstünde servi ağaçlarına da (*Cupressus sempervirens* L.) rastladım ve rehberim bu ağaçların adının *Kiparis agria* olduğunu söyledi. Duvarın üstüne oturup biraz dinlendikten sonra yolumuza devam ettik ve taşlarla kaplı, alçak, kayalık bir tepenin üzerinden geçerek kutsal sayılan bir mağaraya vardık. *İpaneia İspilanih* adındaki bu mağara her yıl belli bir günde çok sayıda dindar adalı tarafından ziyaret edilirmiş. Mağara, kireçten oluşan bir kayanın içine sanırım insan eliyle oyulmuş. Mağaranın içinde aşağıya doğru eğimli bir zemin üzerinde ilerleyerek çok güzel suyu olan bir çeşmeye varılıyor. Mağaranın bir köşesinde ibadet için yapılmış bir sunak var, girişinde bir kalogerinin [kalejeros/keşiş] evi ve bir de şapel bulunuyor. Şapelde bir yazıt olduğunu söylediklerinden, içeri girip onu kopyalamak istedim. Rehberim önce buna razı olmadıysa da, [118v] buranın papazı evde olmadığından, sonunda onu ikna ettim. Fakat o, gene de kilise tarafından aforoz edilmekten korktuğu için Rubin ile birlikte dışarıda nöbet tuttu. Kalogerinin geldiğini görür görmez hemen bana haber verip dışarı çıkmamı sağlayacaklardı. Söz konusu yazıt, sunağa ayak vazifesi gören silindirik biçimindeki bir taşın üstündeydi. Aslında onu görmek için harcadığım çabaya değmedi, çünkü yazıttan anladığım kadarıyla, bu taş eski bir mezar taşından başka bir şey değildi (bkz. sonraki sayfa).

Rumların su kaynaklarına gösterdikleri ilgi ve saygı gerçekten övgüye değer. Aslında onları “Suya Tapanlar” diye adlandırmak çok yerinde olur. Sanırım kutsal saymadıkları ve senenin belli günlerinde dini amaçlarla ziyaret etmedikleri su kaynağı yok. Bu kaynakların çoğunun etrafı çevrili ve bazılarının bulunduğu yere bir şapel yapılmış. Belki de bu âdet çok eski zamanlardan kalmıştır. O zamanlar ...

Kaynaklardaki cinler dinlerdi doğanın seslerini,

Su perileri deredeki yuvalarından çıkardı hışırdayarak,
Ama kıyının yeşilinde barınamayarak
Özlerlerdi sudaki yuvanın serinliğini...
Diana, av heyecanımla kızışan bedenini
Serinletirdi gümüşsü dalgalarda
Ve koşuşurken çevresinde nedimleri
Gösterirdi billur suların parlak ışığında
Bedeninin o çekici, tanrısal güzelliğini,
Zarif ayaklarını, yuvarlak dizlerini,
Ve iffetli giysisinin meraklı bakışlardan gizlediklerini.
Sere serpe yataırken, kabarırdı dolgun göğüsleri
Bir gül gibi açar, bağrından taşırdı aşkın hevesleri,
Yansırdu kar gibi beyaz tenli yanaklarına
Ve davet ederdi körpe genci
Aşkın zevklerini tatmaya...

Doğu Akdeniz ülkelerindeki Rumlar kadar su kaynaklarına saygı duyan başka bir dini topluluğa rastlamadım. Ortodoks mezhebinden olan Slav halklarının da dindaşlarını bu bakımdan taklit edip etmediklerini bilmiyorum. Sclavonya [Slovenya], Syrmia,⁹⁸ Eflak ve Boğdan'da bu özellik dikkatimi çekmedi.

ΕΙ. ΤΟ ΕΘ
ΕΡΜΑΝΔΕΙΜΙ ΔΟΥΤΗΝΕ
ΑΥΤΟΥΤΥΝΑΙ ΚΑΤΕΛΛΑ
ΝΗΝ ΜΟΝΙΜΕΤΤΙΚΑΙΤΗΝΕΑΥ
ΤΟΥΜΗΤΕΡΑΓΕ ΡΕΛΛΑ
ΜΗΝΑΠΙΤΗΝΗ ΡΟΙΝΑΙ
ΧΑΙΡΕΤΕ.

[119r]⁹⁹

98 Bugün Sırbistan ile Hırvatistan arasında paylaşılan bir bölge.

99 CIG II 2259. Kruse'nin notu: Bökh'den sonra bu yazıt iki kez daha iyi basılmıştır. August Bökh

Bulunduğumuz yerden denizin kıyısına indik ve oradan aynı yoldan geri döndük. Bu dar ve düz arazinin tümü eski binaların ve duvarların izleriyle doluydu. Tarlalarda sütun parçaları ve denize yakın bir yerde bir tiyatronun veya sirkin kalıntıları yayılıyordu. Bu binalar kireçtaşından yapılmış büyük kesme taşlardan inşa edilmişti. Ama taşların arasına harç dökülmemişti. Bu dolaylarda yetişen çeşitli otlar her adımda çevreye mis gibi kokular yayılıyordu.

Burada bir çeşit yer kabuklusuna ait kabuklara rastladım.

Nihayet yukarıda sözünü ettiğim, etrafı duvarla çevrili havuza vardık. Duvarın içinde havuz sularının akıp denize boşalabileceği büyük bir delik vardı. Tahminime göre, bu havuz bir zamanlar buradaki düz arazinin sulanması için kullanılıyordu. Suyun boşaldığı yerin etrafında kurumuş ince bir tuz tabakası dikkatimi çekti.

Samos'ta yetiştirilen koyun cinsi, Anadolu ve Suriye koyunlarından farklı olarak yağlı kuyruklu değil. Kuyruklarının boyu ve biçimi tilkinin kuyruğuna benziyor.

Öğleden sonra zamanımızın tümünü bu geziye harcadık.

12 Eylül (Pazartesi)

Adada, eski Samos harabelerinin dışında başka harabeler de var. Örneğin Juno Tapınağı. Bugün onu gidip görmeye karar verdim. [119v] Rubin, ev sahibim ve kendim için üç kuruşa üç katır kiraladım. Katırların sahipleri de geziye katıldılar. Sabah erkenden yola çıktık. Hava çok güzeldi, gökyüzü masmavi ve güneş bir ateş kütlesi gibi alev alev yanıyordu.

Yolda başlarına geniş kenarlı hasır şapkalar geçirmiş birçok kadın ve erkeklerle karşılaştık. Yol kenarında dizili meyve ağaçları yer yer küçük çalılıklarla çevriliydi. Bir keçi çobanı kaval çalıyordu. Kendi kendime: İşte Arkadya ülkesi böyle bir yer olmalı,¹⁰⁰ diye düşündüm.

Yolun sağında bir sukemerinin yıkıntıları görülüyordu.

(1785-1867) filolog ve antikçağ araştırmacısı olup 1815'te "Corpus Inscriptionum Graecarum" (CIG) kuruluşunu hayata geçirmiştir -Abn.

100 Yunan ve Roma döneminin kırsal konulu şiirlerinde, doğa ile iç içe huzur dolu bir yaşam sürdürülen hayali ülke. Öte yandan Mora Yarımadası'nın ortalarındaki dağlık bölgeye de bu ad verilir -Abn.

Küçük bir sulama havuzunun etrafı uzun boylu Lombardiya kavakları ile çevriliydi. Su, bu iklimde bitki örtüsünün yaşam kaynağıdır. Tarlaların üstü taşlarla kaplıydı.

Düzlüğü ve küçük bir ovayı aştıktan sonra bir tepeye tırmanmaya başladık. Yolumuz çok taşlıydı. Kısa süre sonra on üç adım uzunluğunda, altı adım genişliğinde bir yapıya ulaştık. On iki kapı boşluğu vardı ve doğu tarafı bir kavis biçimindeydi, kiliselerde ayinin yapıldığı *chor* [koro] adı verilen bölüme benziyordu. Damı yoktu. Bana, görmek istediğim antikçağ kalıntısının bu bina olduğunu söyledilerse de, ben bunun Juno Tapınağı değil, bir Hıristiyan şapelinin harabesinden başka bir şey olmadığına emindim. İkna olmadığımı anlayınca, beni gerçek harabelere götürmek zorunda kaldılar.

Bulunduğumuz yerden, zeytin ağaçları dikilmiş küçük bir vadi üzerinden geriye doğru döndük. Mikus (...) Köyü dolaylarından geçtik. Köylüler buraya *Tsi Mili* diyorlar. Buradan itibaren kireçtaşı arazi sona eriyor ve içinde kuvars damarları olan gnays kayalıkları başlıyor. Daha yukarda yeniden kireçtaşı ve mermerden ibaret bir bölgeye geçtik. Sol tarafımızda, dar ve derin bir uçurumda akan dere, kayaların üzerinden geçerken birçok şelale oluşturarak bu ıssız çevreye canlılık ve çekicilik kazandırıyor. Uçurumun her iki tarafı dimdik kayalarla kuşatılmıştı ve bu kayaların çatlaklarından (120r) zeytin ağaçları, fıstık çamları ve görkemli çiçeklerle kaplı zakkumlar, kâh tek tek, kâh kümeler halinde yükseliyordu. Kayaların üstündeki patikadan, uçurumun kenarından geçen eski bir suyunun duvarlarını ve bir binanın harabesini gördüm. Buradan öteye gitmeyip geriye döndük ve Juno Tapınağını deniz kıyısında aramaya karar verdik. Çalılıkların arasında ağustosböcekleri ötüyordu.

Bir suyununa ait kemerlerin altından geçtik. Yakında bir su değirmeni vardı. Su oldukça yüksekte büyük bir güçle dökülüyor, ensiz ve hemen hemen dikey bir oluktan değirmenin çarkına iletiliyordu. Böylece dar bir alana sıkıştırılmış olan su bütün gücüyle değirmenin çarkına vuruyordu. Bu değirmenin görünümü çevrenin güzelliğini daha da artırıyordu.

Tsi Mili Köyü'nün etrafından dolanarak öbür tarafından geçtik. Bu köyün evleri de Samos Adası'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, kaba

yontulmuş taşlardan yapılmış ve genelde yüksekliklerine oranla çok dar binalar. Yolda karşılaştığımız adalılar, hayvanlarına *harub* [harnup] adı verilen keçiboynuzu ağacının (*Ceratonia siliqua* L.) meyvelerini yüklemişlerdi ve bunları deniz kenarındaki depolara götürüyorlardı. Bu ağaca Samos Adası'nda çok sık rastlanıyor ve buranın yerlileri meyvelerini dış ülkelere göndererek kendilerine önemli bir gelir sağlıyorlar. Bu ağaç hiç bakım görmeden her yıl bol bol ürün veriyor. Boyu ıhlamur ağacı kadar ve meyveleri ülkemizdeki fasulyelere benziyor, ama üstü daha düzgün ve olgunlaştıklarında renkleri kahverengine dönüşüyor. Bu fasulye şeklindeki meyvelerin içi koyu kahverengi bir macunla kaplı ve koyu renkli parlak tohumlar bu macuna gömülü. Doğu Akdeniz ülkesi halkı özellikle de çocuklar bunları büyük bir keyifle bol bol yiyorlar. Ben bu meyvelerin Eflak ve Boğdan'da manavlarda satıldığını görmüştüm, ama iç bayıltıcı tadından pek de hoşlanmamıştım. Bu meyvelerden bir şurup elde edildikten sonra geriye kalan küspeler domuzlara yediriliyor.

[120v] Sonunda deniz kenarına yakın bir yerde Juno Tapınağı'ndan arta kalan harabeye vardım. Buradaki kalıntılar Tournefort'un ziyaret ettiği zamandan beri çok azalmış. O büyük, görkemli binadan günümüze kadar gelebilen tek kalıntı, çevresi dört *faden*¹⁰¹ olan bir sütun. Yaklaşık 48 ayak boyundaki sütun çok güzel, sağlam, beyaz mermerden yapılmış, fakat tek parça değil. Her biri iri bir değirmen taşına benzeyen on iki mermer blokun üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulmuş. Bu bloklar, aralarına harç veya başka bir yapıştırıcı madde konmadığından, depremlerin etkisiyle yerlerinden oynamışlar. Sütunun takriben 30 adım ötesinde güzel süslemeli büyük sütun başlığı yerde yatıyordu ve büyük bir kısmı toprağın altına gömülmüştü. Sütunun yakınında, yerin altında mahzenlerin bulunduğu görülüyordu. Bu harabe, Hora'dan bir saat mesafede bulunmaktadır.

Geri dönüşümüzde geniş pamuk ve kavun tarlalarının arasından geçtik. Yolun kenarında küçük bir Rum manastırı var. Doğu Akdeniz ülkelerindeki Rum manastırlarından söz edildiğinde, Avrupa'daki manastırları

101 Faden veya fadem dağcılık veya denizcilikte sık kullanılan 4-7 ayak uzunluğunda, yerine göre değişik olabilen bir ölçü birimidir Prusya'da "faden" 1,8831 m, İngiltere'de "fathom" 1,8288 m'dir. (BROCKHAUS 1902, "Faden"). Bu ölçülerden hangisi temel olarak kabul edilirse edilsin, sütunun çevresi 7 metreden fazla ve sütunun çapı yaklaşık 2,20 m olmalıdır –Abn.

göz önüne getirmek yanıltıcı olur. Çünkü buradaki manastırlar onlara kıyasla çok daha yoksul ve gösterişsiz.

Saat onda Hora'ya dönmüştük. Doğrusunu söylemem gerekirse, bu dört saat içinde ilginç şeyler gördüğümü ileri süremem. Üstelik katırcılar bizden üç kuruş yerine altı kuruş istediler, çünkü başlangıçta kararlaştırdığımız yerden daha öteye gittiğimizi iddia ediyorlardı. Oysa ben onlara kararlaştırılan paradan daha fazlasını vermek istemiyordum. Bu anlaşmazlık Rubin'in suçuydu, çünkü adamlarla doğru dürüst pazarlık yapmamıştı. Ona göre, bir "mylord"a pazarlık yapmak yakışmazmış!

HORA'DAN AYRILIP VATHİ'YE GİDİŞİM

Ögleden sonra saat 13.45'te Vathi'ye gitmek üzere yola çıktım. Hora'dan bu kente üç saatte gidildiğini söylemişlerdi ve ben de bu yolculuk için üç kuruşa iki katır kiralamıştım.

Yolumuz önce dar bir vadiden geçti. Burada [1211] küçük bir şapel var. Arazi tamamen kireçtaşından.

Bu dolaylardaki ağaçlık bölgeler çok tahrip ediliyor. Bu sabah geçtiğimiz yerde yetişkin fıstık çamlarını kesmiş olduklarını görmüştüm. Daha sonra genç ağaçları da devirdiklerine tanık oldum. Bu adanın arazisi dağlardan ve küçük vadilerden ibaret. Dağlar yer yer çalılarla kaplı ve büyük ağaçlara nadiren rastlanıyor. Dağlardan birinin üzerinde geniş alanlar halinde kireç konglomeralarına rastladım.

Saat iki dolaylarında sağ tarafımızda ve çok yakınlarda Mitilini [Yunan harfleriyle de yazılmış] Kenti göründü. Kentin kilisesi uzaktan çok güzel görünüyordu. Mitilini, 500 evlik bir yerleşim ve Hora'daki bitkiler orada da yetişiyor.

Adanın en yüksek dağı olan *Karkeo Oros'u* [Oros Karvuni/Karvuni Dağı] sürekli sol tarafımızda, hep aynı uzaklıktaymış gibi görüyorduk.

Mitilini, küçük bir vadide bulunuyor. Buraya gelebilmek için çok yüksek, dik kayalardan oluşan bir dağı aşmak zorunda kaldık. Buradan geçen at, katır ve eşeklerin nalları kayalık patikada zamanla derin çukurlar açmıştı ve bu yüzden hayvanlar ayakları kaymadan yere basabiliyorlardı. Bu çetin yol derin, kayalık bir uçurumun kenarından geçtiğinden, bindiğimiz

katırların yanlış bir adımı hayatımıza mal olabilirdi. Aşmakta olduğumuz dağ kireçtaşından oluşmuştu. Tepesi kısa çalılıklarla kaplıydı. Bulunduğumuz yerden, Kuşadası'ndan Hora'ya yolculuğumuz sırasında önünden geçtiğimiz ve iki zirvesi olan Anadolu'daki dağı görebiliyordum. Rubin'in binmiş olduğu katır burada birden huzursuz oldu ve üstündeki yüklerle birlikte binicisini yere attı. Ama neyse ki Rubin'e ve ata yüklediğimiz eşyaya bir zarar gelmedi.

Dağda sık sık sık bağlara rastlıyorduk ve Vathi'ye yaklaştıkça bağlar daha da artıyordu. Sonunda tüm tepelerin bağlarla kaplı olduğunu saptadım. Bulunduğumuz tepeden kente doğru inerken görünen manzaranın güzelliği çok etkileyiciydi. Denize doğru uzanan yüksek dağların Samos Boğazı'ndan ayırdığı Vathi Körfezi buradan bütün genişliği ile görülebiliyordu. Kent körfezden çeyrek saat mesafede, bir dağın yamacına kurulmuştu. Körfezin kıyısındaki [121v] küçük yerleşimde kentin iskelesi ve liman binaları bulunuyor. Kent ile iskele arasındaki alan bağ ve bahçelerle kaplı.

Vathi'ye vardığımızda saat 16.30 olmuştu. Papaz Nikolaos buraya bizden daha önce gelmişti ve beni kayınpederinin evine davet etti. Buna çok memnun oldum, çünkü gerek burada, gerekse iskelede kalabileceğim bir yer yoktu. Bu yüzden düzgün bir oda vermeleri beni çok rahatlattı.

Bir kahvehanede Giovanni Meligo adında buralı bir tüccarla tanıştım. Bir zamanlar Trieste'de oldukça iyi işleyen bir ticarethanesi varmış, ama sonradan yanlış yatırımlar nedeniyle işleri bozulmuş. Varlıklı bir tüccarın kızıyla evlenmiş ve şimdi de burada gene ticaretle uğraşıyormuş. Genç, güzel eşiyile birlikte Trieste'ye yaptığı bir yolculuktan yeni dönmüş. Anlattığına göre, adanın yerlisi olan eşine dünyayı ve daha yüksek düzeyli bir yaşam biçimini tanıtmak için bu yolculuğu yapmış. Bu konuşkan adam bana burada kaldığım sürece büyük bir nezaketle ve dostça davrandı. Edindiğim çeşitli bilgileri ona borçluyum.

Vathi [adın Grek harfleriyle yazılışı] çok kayalık bir dağın yamacında kurulmuş olduğundan, sokakları düzgün değil. Sürekli yokuşlardan inip çıkmak gerekiyor. İskele Mahallesi'nde 300 ev, kentte ise 1.000-1.100 ev bulunuyor. Demek ki şehrin her iki bölümünde toplam 6.500-7.000 nüfus

yaşıyor. İskele Mahallesi'nde ve kentte toplam olarak yirmi kilise veya şapel var ve bunlardan kentte olanların sayısı on ikiyi buluyor. Yılda 60.000 *baril*¹⁰² misket şarabı, 30.000 kantar¹⁰³ keçiyoynuzu veya harnup satılmaktadır ve harnubun fiyatı kantar başına 2,5-3 kuruştur.

Kuru üzümün ihracat fiyatı her yıl üzümün bolluğuna göre saptanıyor. Bu yıl bir kantar üzüm on kuruşa satılıyor.

Yılda 2.000 *baril* zeytinyağı ihraç edilmektedir ve bir *baril* 48 okka gelmekte olup okka başına fiyatı altı-sekiz kuruştur.

Burada iki Rum manastırı, beş kahvehane, iki umumi hamam var. Halkın sağlık sorunlarıyla iki hekim (sağlık görevlisi) ilgileniyor.

Bay Giovanni Meligo, Zante [Zaklise/Zakintos] Adası'nda doğmuş, ama babası Moralıymış. Anavatanının Mora'daki Isparta olduğunu söyledi. Kendisi bir Ispartalı olmaktan büyük övünç duyuyor. Ticari işleri nedeniyle çok seyahat etmiş, Yunanistan Yarımadası'na ve Yunan Adaları'na, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki limanlarına ve Anadolu'nun birçok kentine gitmiş. Adalılar hükümetten hiç de memnun olmadıklarından, isyankâr fikirler besliyorlar. Bay Giovanni Meligo akşam yemeğini bizimle birlikte yedi. Yemekteki konuşmalarımız sırasında, sanki Osmanlı Devleti'nin boyunduruğu altındaki bir adada, ezilen ve sık sık haksız, sert davranışlarla karşılaşan Rumlar arasında değil de, Fransız özgürlük ilkelerinin ateşli taraftarları arasında bulunduğumu sandım.

13 Eylül (Salı)

Bu gece tahtakuruları beni hiç uyutmadı. Gece yarısı kalktım ve kentin sokaklarında dolaşan Rum delikanlılarının söyledikleri serenatları dinledim. Şarkılara bir tambur ve bir de Yunan kemanı eşlik ediyordu. Yıldızların aydınlattığı gecede çevreye yayılan bu müzik beni çok etkiledi. Şarkıların konusu kuşkuşuz aşktı. Zaten şiirin ve müziğin kaynağı aşktan

102 Baril (İtalyanca *barile*'den) bir hacim ölçüsüdür ve Akdeniz ülkelerinin hepsinde farklıdır ve 30-140 litre arasında değişir. Anadolu'da kullanılan "baril" ölçüsü (vaktiyle Venedik'te kullanılan ve 64,39 litreye tekabül eden hacim ölçüsü olup 64,39 litredir), şarap için 64 kg, yağ için 61, 44 kg ağırlığa eşittir (BROCKHAUS 1901, Canraro) –Abn.

103 Kantar (İtalyanca *cantaro*'dan) Almanca *zentner* muadili bir ağırlık ölçüsüdür ve Akdeniz ülkelerinde farklı ağırlıklara tekabül eder. Türkiye'de okka denilen ağırlık ölçüsünün 44 katıdır (100 Rottel/ratl). Yunanlarda kantar 56, 32 kg, İstanbul'da ise 56,45 kg'dır (BROCKHAUS 1901, Cantaro) –Abn.

başka ne olabilir? Gençlerin hepsi birden aynı tonda şarkı söylüyorlardı, çünkü armoni hakkında bilgileri olmadığından, şarkının ana melodisine uyumlu bir ses tonuyla eşlik edemiyorlardı. Ama itiraf etmeliyim ki, aynı tondaki birçok sesin bir tek ses halinde birleşmiş olmasıyla kazandığı güçlü ifade, bizim şarkılarımızın etkisini kat kat aşırıyordu. Adalı Rumların davranışları, anakaradaki Rumlara kıyasla daha rahat, daha canlı ve neşeli. Anakarada sanki yabancı bir ülkede yaşıyormuş gibiler, burada ise kendilerini gerçek vatanlarında hissediyorlar.

Kahvehanede Bay Meligo ile yeniden buluştuk. Bizi [122v] evine götürdü. Genç ve güzel bir Rum kadını olan eşi, hemen hemen bir Avrupalı kadın gibi giyinmişti. Bize şekerli kahve pişirdi ve şekerleme ikram etti. Şekerlemeden bir kaşık dolusu aldıktan sonra üzerine su içiliyor.¹⁰⁴ Daha sonra bize çiçekler ve mercanköşk, fesleğen gibi hoş kokulu otlar armağan etti. Burada konukları saygıyla ağırlama geleneği bu biçimde uygulanıyor.

Bay Meligo bizi daha sonra kentten çeyrek saat mesafedeki hafif meyilli yoldan iskeleye kadar geçirdi. Yol çok kalabalıktı. Yeni yapılan Merzem Ana Kilisesine katır sırtında bedava inşaat malzemesi naklediliyordu. Adalılar bunu Tanrı'nın takdirini kazanma amacıyla yapıyorlar. Hatta kadınların ve çocukların bile taş taşıdığını gördüm.

İskele semtindeki evler körfezin kıyısı boyunca bir yarım daire biçimde dizili... Bazı evler kayalık tepenin yamacına inşa edilmiş. Bu küçük mahalle çok hareketli. Kuru üzümle dolu olduklarını gördüğüm depolar da burada sıralanmış. Bir de küçük kahvehane var. Burada da yeni güzel, kubbeli bir kilise inşa ediliyor. Bu dolaylardaki mermer ocağından çıkarılan büyük beyaz bir mermer parçasının sunak için kullanılacağını tahmin ediyorum. Ayrıca büyük gnays parçaları da daha önce sözünü ettiğim, denize doğru uzanan yüksek dağlardan çıkarılmış olmalı. Hora ve iskelesi son yüz yılda çok küçülmüş olmakla beraber tekrar gelişmekte olduğu izlenimi uyandırıyor. Bugün iskelede Sakız Adası'na geçme olanaklarını araştırdımsa da bir sonuç alamadım. Ancak öbür gün bu niyetimi gerçekleştirebilece-

¹⁰⁴ Bu sakız tatlısıdır. Beyaz renkte katı macun kıvamındaki sakız tatlısı bir bardak soğuk suya konularak yanında kaşıkla ikram edilir.

ğim. Kıydan biraz ilerde çok sayıda tekne yatmaktaydı. Bu küçük körfezin gemiler için güvenli bir barınak olduğu belli.

Şehirdeki ve iskeledeki evlerin tümü kaba yontulmuş taşlardan inşa edilmiş. Zemin katla birlikte iki katlı olan evlerin üst katı bağdadi tarzında yapılmış ve üzerine beyaz renkli badana çekilmiş. Kepenkler çoğunlukla kahverengine boyanmış. İnsanlar zemin katı konut olarak kullanmıyorlar. Burası ya ahır, ya da bazı malzemelerin saklandığı bir depo. Ana caddelerdeki zemin katlar dükkân olarak kullanılıyor. [123r] Eskiden boş olan meydanlarda son zamanlarda birçok yeni ev inşa ediliyor. Böyle devam ederse, bir nesil sonra İskele Mahallesi ile kent birleşecek ve hepsi bir arada tek bir kent olacak. Buradaki ticari faaliyet nedeniyle kente birkaç konsolos vekili yerleşmiş bulunuyor. Rus konsolos vekili İskele semtinde oturuyor ve en önemli ticari faaliyet onun elinde. Kendisi Kuşadası'ndaki Bay Crasas'ın emri altındaydı, ama burada bulunduğum sırada, Bay Crassas onun görevine son verdi. Buraya ait ürünlerin çoğu Rusya'ya ihraç ediliyor. Son zamanlarda Rusya ile Doğu Akdeniz ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler çok gelişti. Doğa bu farklı ülkeleri birbirine bağlıyor. Çünkü Rus halkı günün meyvelerini yemek istiyor ve Akdeniz ülkeleri de kuzeydeki ürünlere, örneğin kürk, perhiz döneminde yenebilen havyar, tuzlanmış balık, donyağı gibi yiyeceklere ihtiyaç duyuyor. Ayrıca Rus halkının, Yunanistan'ın bazı bölgelerinde ve Yunan Adaları'nda yaşayan insanlarla aynı dinden olması da iyi anlaşmalarını sağlıyor. Eğer Rusya gerçekten Yunanistan'ı ele geçirmek niyetindeyse ve bu amacını gerçekleştirirse, ürün bakımından dünyanın en mükemmel devletlerinden biri haline gelecektir, çünkü hem soğuk ülkelerin hem de ılıman ülkelerin ürünlerine sahip olacaktır. Ticari malları Karadeniz kıyılarına taşıyan gemilerdeki gemiciler de Rusya'nın koruması altındaki Rumlar.

Kentte inşa edilmekte olan yeni kiliseyi görmeye gittim. Binanın içine iki sıra beyaz mermer sütun dikilmişti. Ama sütunlar perdahlanmamıştı ve süslemeleri de yoktu. Binanın kubbesi de henüz tamamlanmamıştı. Kubbeli kiliseler daha güzel görünüyor. Fakat anakarada Rumların böyle binalar inşa ettirmelerine izin verilmiyor. Bu nedenle kubbeli kiliseleri göze batmayacak yerlerde yaptırıyorlar.

Buradaki evlerin hepsi Avrupa'daki gibi sivri damlı olmalarına karşın, hemen hemen her evde damı düz olan bir yer veya bir teras var. Benim kaldığım evde de böyle bir yer bulunuyor ve astronomi gözlemlerimi buradan rahatça yapabiliyorum. Doğu Akdeniz ülkeleri bu bakımdan Avrupa'nın kuzey bölgelerinden daha üstün durumda. Oralarda astronomlar gözlemlerini yapacakları uygun yerleri kolayca bulamıyorlar.

Öğleden sonra yeniden İskele semtine gittik. Yolda rastladığımız adalılardan biri, bana altında zengin definelerin gömülü olduğu bir taş göstermeyi önerdi ve ben bir Frenk olduğumdan, bu definelerin bulunduğu yerde kazı yapabileceğimi söyledi. "Siz neden toprağı kazıp defineyi çıkarıyorsunuz?" diye sorduğumda, adam: "Tanrı beni korusun. Böyle bir şey yapacak olsam şeytan gırtlığımı sıkır!" dedi. Doğu Akdeniz ülkelerindeki insanlarda yeraltında definelerin gömülü olduğu ve ancak Frenklerin onları bulup çıkarma gücüne sahip oldukları inancı çok yaygın. Kuşkusuz bazı dolandırıcılar bu ön yargıdan faydalanıp kendilerine çıkar sağlamışlardır.

Sokaklarda çok sayıda siyah ve kıvılcı kahverengi domuzun dolaştığını gördüm. Müslümanların yaşadığı bir şehirde buna izin verilmezdi.

Burada bazı konularda hâlâ eski geleneklerin sürdürülmesi bende hayranlık uyandırdı. En zengin ve itibarlı kişilerin kadınları ve kızları bile sokaklarda dolaşırken pamuk veya ipek iplik eğiriyorlar. Kızlar, evlenmedikleri sürece, evlerinin su gereksinimini karşılamak için omuzlarına su testisini yerleştirip çeşmeye, su almaya gidiyorlar, çeşme başında kız arkadaşları ile veya tanıdıklarıyla buluşup söyleşiyorlar. Çeşme başı aynı zamanda aşk ilişkilerinin de başladığı yer oluyor. Bu gelenek çok eski zamanlardan günümüze kadar gelmiştir. O demler ki...

Kralın kızı ince ipek bükerti,
Erkeğinin gömleğini elleriyle dikerdi,
Kıvrak parmaklarla süslü kumaşlar dokur,
Sevgilinin yolunu heyecanla gözlerdi...
Sonunda özlediği âşığına kavuşur...
Kırların yeşil kadifesi sevgilileri kucaklar
Aşkın pembe gülleri yanaklarında açar...

Oysa İzmir'de durum çok farklı. Sofrada bir hizmetçiye çeşmeden su getirmesi söylene, kadın hemen işini bırakır gider.

[124r] Rum dostum Papaz Nikolaos Ligerakis'e ait evin terasından yaptığım gözlemler.

13 Eylül:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriyeye dahil edilmemiştir.]

Tüm Doğu Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi, buradaki kadınlar da, geniş bir pantolona benzeyen uzun bir don giyiyorlar. Sade giyimli kadınlarda rengi beyaz, süslü giyinen kibar kadınlarda, pantolonların alt kısmında, renkli ipek ipliklerle yapılmış, bir ayak genişliğinde işlemeler var.

Tüm Akdeniz ülkelerinde batıl inançlar çok yaygın. Batıl inanç, yobazlıkla kardeş gibidir. Din konularına inanç açısından bakıldığı gibi, doğaya ait olayların da inanç açısından bakarak yorumlamak insana daha kolay gelir. İnanç, insanların genç yaşlarından itibaren eğitimi gördükleri negatif bir bilimdir. İnsanların doğası tembelliğe eğilimli olduğundan, ekilen bu tohumlar bereketli bir ortam bulurlar ve muzır otlar gibi çoğalıp yayılırlar. Oysa mantık, hayal gücüyle yönetilmemeli. Aslında hayal gücünü yöneten mantık olmalıdır. Bana Vathi Körfezi'nin bir tarafında, adanın kıyısında yanan ve gece boyunca görülen bir ışık veya ateşten [124v] sık sık söz ettiler. Dediklerine göre, kaptan paşa Ege Denizi seferi sırasında buraya bir top mermisi atmış ve bu mermi oraya çakılıp kalmış, sürekli ateş saçmaya devam ediyormuş. Bana kalırsa, geceleri görülen ışık, burada bulunan odun kömürü ocaklarında yanan ateşin çevreye yaydığı aydınlıktır. Belki de dindar bir kişi, oradaki kutsal su kaynaklarından birindeki kandili yakmıştır. Ama halk, bunun oraya isabet eden topun ateşi olduğuna inandığından, bu hep böyle sürüp gidecektir.

14 Eylül (Çarşamba)

Vathi'nin sokakları eğri, dar, kötü döşeli ve kirli. Kentin kurulmuş olduğu dağ yamacı ağaçsız ve çıplak olduğundan, körfez yönünden bakıldığında, kent aslında çok güzel bir manzara oluşturabilirdi. Ama yeşilin eksikliği yüzünden dağın yamacındaki evler soluk ve cansız görünüyor. Bu dağın iki zirvesinde de birer yel değirmeni bulunuyor.

Öğleden sonra, yanıma kimseyi almadan Vathi'nin bulunduğu dağa doğru bir gezinti yaptım. Çukurlarla, tümseklerle dolu dar ve bakımsız yollar evlerin arasından kıvrıla kıvrıla dağa tırmanıyor. Daha yukarılarda, yolun her iki tarafında, kaba yontu taşlarının üst üste yığılmasıyla yapılmış duvarlarla çevrili üzüm bağları uzanıyor. En tepede, İzmir'de gördüklerime benzeyen on kanatlı bir yel değirmeni var. Dağın tümü kireçtaşından ibaret. Değirmenin biraz aşağısındaki üzüm bağlarının duvarları, yumuşak bir tür beyaz kireçtaşından yapılmış, Taşların içinde yer yer çakmaktaşı damarları var. Burada, deniz yüzeyinden birkaç yüz ayak yüksekliğindeki bir dağın tepesinde kireç taşlarının, *Pholas dactylus* adı verilen kabuklular tarafından delik deşik edilmiş olmasına çok şaşırdım. Bu kireç taşları tıpkı Kuzey Denizi'nde bulunan ve Danimarka'ya ait Helgoland Adası'ndaki beyaz kireç taşlarına benziyor, çünkü o taşlarda da *Pholas dactylus* kabuklularının açtığı delikler vardır. Bu gözlemden sonra, Samos Adası'nın, yerküredeki yaygın veya bölgesel bir patlama sonucu denizin içinden yükselmiş veya deniz sularının alçalmasıyla ortaya çıkmış olabileceği düşüncesine kapıldım. Buralarda da gene lifli, geniş [125r] bir kalsit damarına rastladım. Yel değirmeninin dibinden önümdeki geniş manzarayı, kenti, iskeleyi, bağları, bostanları ve körfezi seyrettim. Başka bir yerden baktığımda, bağlarla kaplı küçük bir vadinin ötesinde Kuşadası'na doğru uzanan deniz, diğer bir yöne baktığımda da boğazın ve Samos'un güneyindeki deniz görünüyordu. Geldiğim dar yolda şarap dolu tulumlar yüklenmiş birçok katır Vathi'ye doğru ilerliyordu.

Kızgın güneşin altında yürümekten çok terlemiş ve susamıştım. Değirmenciden bana biraz üzüm vermesini rica ettim. Hemen biraz uzak-taki bağına gitti ve az sonra bir bohça içinde çok güzel beyaz, pembe ve kara üzüm salkımları getirdi. Üzümlerin taneleri birer erik kadardı. Ben değirmenciye biraz para vermek istedimse de, kabul etmedi. İşte menfaat beklemeden gösterilen konukseverlik budur... Ben Türklerin konukseverliği ile Müslüman olmayanların konukseverliğini karşılaştırdığımda, Türklerin davranışında hep bir çıkarıcılık sezmişimdir. Sanki yaptıkları ikramın değerini aşan bir karşılık, bir hizmet bekliyorlarmış izlenimini uyandırıyorlar. Ama sanırım, onlar kendi dinlerinden olanlara daha iyi davranırlar, hatta kendi dillerini çok iyi konuşan bir Frenk de daha makbul

sayılır. Kuzey ülkelerinin halkı, aslında bu çok övülen Doğu halklarından daha konukseverdir.

Dünyanın her yerinde kadınlar süslenmeyi severler, ister Parisli bir kadın olsun, ister bir Peşere kadını.¹⁰⁵ Adalı kızlar saçlarını kınayla kırmızıya boyuyorlar ve saçlarına ufak paralar dizili ipler sarıyorlar. [125v kurşunkalemle yazılmış, zor okunan bir metin içermektedir ve Seetzen tarafından üstü çizilmiştir, çünkü mürekkeple yazılmış olan bir evvelki metnin aynıdır.]

[126r] Dünyanın hangi tarafına gidilse, insanlar gene birer insandır. Hatta yüksek bir dağın tepesinde veya bir kayanın içindeki mağarada yalnızlık içinde yaşayan kalogeriler bile... Bilindiği gibi Rum kalogerilerin evlenmesi yasaklanmıştır. Papaz Nikolaos bu konuda şunları anlattı: “Kalogerilerin evlenmeleri yasaklanmıştır, bu doğru. Ama gene de arzularının yöneldiği bu sıcak ilişkiden yoksun değildirlər. Ülkenin en güzel kadın-

ları yüreklerindeki dini duyguların etkisiyle hacca gidermişçesine bu ıssız yerlerde yaşayan azizleri ziyaret ederler. Ve o ıssız ortamda, kendilerine belki de bir Herakles gibi görünen kişinin arzularını reddetmeye bu sevecen yaratıkların gönülleri razı olur mu? Kalogeriler, dış dünyaya karşı fani hayatın zevklerinden uzak bir yaşam sürdürdükleri görüntüsünü veriyorlarsa da, gizliden gizliye aşkın meyvelerini dünyanın diğer erkeklerinden daha büyük bir zevkle tadıyorlar.” Keşişlerin, halka hiçbir yararı dokunmayan insanlar olduğunu ileri sürenler, onlara karşı haksızlık yapıyorlar. Aslında birçokları kendi olanakları elverdiğince insanlara hizmet etmektedirler.

İskele dolaylarında gördüğüm birçok keçinin boynuzları geriye doğru kıvrık olmayıp, burğu biçiminde kıvrılarak yukarıya doğru uzanıyor. Yandaki çizimde bu keçilerin boynuz şekli görülmektedir.

PAPAZ NIKOLAOS

İlerdeki sayfalardan birinde anlatılan bir olay yüzünden, Hora'daki Türk ağa, Papaz Nikolaos'u, 150 kuruş ceza ödemeye mahkûm etti ve bu cezayı ödemediği takdirde, adamlarını yollayıp kendisini tutuklattıracağını

105 Güney Amerika'nın güney ucunda Ateş Toprakları'nda (Tierra del Fuego) yaşayan bir halk.

ve hapse attıracağını bildirdi [muhtemelen 131r'de anlatılan olay yüzünden]. Fakat karısı, onun yerine hapse girmeye razı olduğunu bildirince, kadın Hora'ya götürüldü ve oradaki piskoposun yanında tutuklu olarak kaldı. Kadının annesi ve babası, kızlarını kurtarmak için üzüm bağlarından birini satılığa çıkardılarsa da, alıcı bulamadılar. Sonunda Papaz Nikolaos bir yerden para buldu ve cezasını ödedi. Böylece benim orada bulunduğum sırada, Papaz Nikolaos'un eşi, iki-üç hafta süren tutsaklığından kurtulup ailesinin yanına dönebildi.

[126v] Eski Yunancayı oldukça iyi anlayabilen Bay Meligo, benim Efes'te kopya ettiğim yazıtı, sözcüklerin birbiriyle olan bağlantısına göre düzgün bir sıraya yerleştirdi. Artık yazıtın sözleri daha kolay anlaşılabilir.¹⁰⁶

ΟΥΛΠΙΑ ΝΕΥΟΛΙΑΝΜΟΥ
ΔΙΑΝΗΝ ΤΗΝ ΙΕΡΕΙΑΝ ΤΗ
ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΘΥΓΑΤΕΡΑ ΜΟ
ΔΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΕΥΘΔΙΑΣ ΕΚ
ΓΟΝΗΝ ΣΤΡΑΤΟΝΟΣ ΚΑΙ ΔΙΟ
ΝΙΣΙΟΥ ΓΕΝΟΣ ΕΧΟΥΣΑΝ
ΕΝΘΕΝ ΙΕΡΕΙΟΝ ΚΛΙΚΟΣ
ΜΗΤΕΡΟΝ ΑΔΕΛΦΗΝ ΟΥΛΙΠΑ
ΣΤΡΑΤΟΚΟΣΜΗΤΕΙΡΗΣΕ
ΤΕΛΕΣΑΣΑΝ ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ
ΚΑΙ ΠΑΝΤΑ ΑΝΑΛΟΜΙΑΤΑ
ΠΟΙΗΣΑΣΑΝ ΔΙΑ ΤΟΝ ΓΟΝΑ

106 I. EPH. III 989. Seetzen'in kopya ettiği yazıtın Meligo tarafından yeniden düzenlenmesi –Abn.

[127r] Vathi, etrafı surlarla çevrili olmayan bir açık kent. Bana Hora'da bildirildiğine göre, burada 1.500 ev bulunuyormuş.

[127v]

15 Eylül (Perşembe)

Sakız Adası'na gidemediğimden, evvelki gün ölçüm yaptığım saatte yeniden yükseklik ölçümleri yaptım.

[Ölçümler çeviriye dahil edilmemiştir]

Öğleden sonra hava biraz bulutluydu.

Öğleden önce yaptığımız bu yükseklik ölçümleri istediğim kadar başarılı olmadı. Rubin hâlâ dakikaları ve sayıları okuma becerisini tam olarak kazanamadı.

[Ölçümler çeviriye dahil edilmemiştir]

Dün rüzgâr çok kuvvetliydi, neredeyse fırtına halinde esiyordu. Akşamüstü iskeleye gittiğimizde, büyük bir Rus gemisinin halatlarının koptuğuna tanık olduk. Gemi az kalsın kıyıya sürüklenecekti.

Bay Meligo, pek çok özelliği olan bir kişi. Sürekli hareket halinde ve bütün gün konuşuyor, bazen de biraz palavra atıyor. Bu uzun boylu, yakışıklı ve cüretkâr görünümlü adam, eşine az rastlanır bir konuşma yetisine sahip ve doğal ateşli mizacı da bu yetisini destekliyor. Bazen bir şiirin ahenkli mısralarını veya derin anlamlar yüklü bir cümleyi okuduktan sonra saçma sapan birçok şey söylüyor. Trieste'deki ticari yaşamında iflas etmiş olmasına rağmen, hâlâ yılda birkaç bin kuruşluk geliri olduğunu ileri sürüyor. O da tıpkı buradaki Rus konsolos, kentin sağlıkçısı ve bazı tüccarlar gibi Avrupalı tarzında giyiniyor. .. Bay Meligo bence tam bir Jakoben ve tıpkı Cloots'a¹⁰⁷ benziyor.

[128r] Papaz Nikolaos adadaki on sekiz yerleşimin adlarını söyledi. Bu yerleşimlerin dışında tek tek evler de varmış. (Bu Yunanca yer isimleri, yanında telaffuzları ile birlikte bundan sonraki sayfaların birinde yazılıdır.)

Adada yakacak odun olarak kullanılan çalının Rumca adı *komarah*, Türkçe adı ise *erikhhk*.¹⁰⁸ Bu çalılarının dalları düzgün, tarçın rengine

¹⁰⁷ Jean-Baptiste du Val-de-Grâce, Baron de Cloots (1755-1794), Fransız devriminin önde gelen radikal demokrat kişilerindendir.

¹⁰⁸ Seetzen'in sözünü ettiği ve muhtemelen Rumca adı *komaros* olan bitki bir çeşit çalır (fundagiller

bir kabukla kaplı. Tahminime göre, bu bitki İzmir çevresindeki dağlarda, Buca'da yetişen çalılıklarla aynı cinsten.

Adadaki en yüksek dağın Rumca adı *Kerkeo-t* [Karvuni Dağı] ve bu dağda yetişmekte olan bir ağaç cinsi, Osmanlı savaş gemilerindeki direklerin yapımında kullanılıyor. Adanın yerlileri ona *alboro-dendrom* (gemi direği ağacı) diyorlar. Bu ağacın neye benzediğini öğrenemedim, ama bir çeşit fıstık çamı olduğunu tahmin ediyorum. Bu dağda çakallar ve *lykos* adını verdikleri bir hayvan yaşıyormuş. Bunun bir kurt veya sırtlan olduğunu sanıyorum.

Limandaki binaların bulunduğu İskele semtinin gerisinde yükselen dağın üstünde hintinciri adıyla da bilinen *Cactus opuntia* L bitkisine rastladım.

Adada, şarap üretimi nedeniyle fıçı yapımı da çok önemli bir yer tutuyor. Fıçıların yapımına en uygun olan kereste *Ajon-oros* Dağı'ndan¹⁰⁹ getiriliyor. İskele semtinde yirmi iki şarap imalathanesi var.

Vathi'nin küçük limanına savaş gemileri, örneğin küçük fırkateyler girebiliyorsa da, buradan çıkabilmeleri için rüzgârın belli bir yönden esmesi gerektiğinden başka bir limanı tercih ediyorlar.

[128v] RİGAS'TAN¹¹⁰ YUNANLARIN ÖZGÜRLÜK ŞARKISI

Frühheiterliche Stunden, von Rigas
Τῷ ἑθνικῷ ἑρῷ ἔγγιν' ἔρ
οἱ γὰρ οὐδὲν ἄλλον ἐλπίοι
αἱ γὰρ οὐδὲν ἄλλον ἐλπίοι
οἱ γὰρ οὐδὲν ἄλλον ἐλπίοι
οἱ γὰρ οὐδὲν ἄλλον ἐλπίοι
οἱ γὰρ οὐδὲν ἄλλον ἐλπίοι
οἱ γὰρ οὐδὲν ἄλλον ἐλπίοι
οἱ γὰρ οὐδὲν ἄλλον ἐλπίοι

familiyasından *Arbutus unedo* [kocayemiş]) ve buna *Erdbeerbaum* da (çilek ağacı)" denilir, ama meyvelerinin çilekle ilgisi yoktur. tatlı olmakla beraber kuru, sert ve iri çekirdeklerle doludurlar. Türkçe adın doğru olup olmadığı saptanamamıştır –Abn.

109 Yunanistan'ın kuzeyinde Aynoroz Yarımadası'ndaki Athos Dağı. Kutsal Dağ (Agion Oros) adıyla da bilinmektedir.

110 Rigas Feraios (Velestinlis, 1757-1798) Yunan devrimci şairi ve siyaset adamı. Osmanlı yönetimine karşı Yunan bağımsızlığı için mücadele etti. Avusturya tarafından Trieste'de tutuklanarak Belgrad'ta Osmanlılara teslim edildi. İstanbul'a götürülürken bir kurtarma girişimi sırasında öldürüldü.

+ αἰνῶμεν σε
 οἱ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῇ γῇ
 πάντες οἱ ἄγγελοι
 τοῦ ἀγίου πνεύματος
 καὶ οἱ ἅγιοι ὁσάννοι -
 καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ ἀγίου πνεύματος
 καὶ οἱ ἅγιοι ὁσάννοι
 ἐν παντὶ καὶ πάντοτε
 + ὁμοθυμῶν καὶ ὁμόφρον
 καὶ ὁμόθυμῶν καὶ ὁμόφρον
 πάντες οἱ ἄγγελοι
 τοῦ ἀγίου πνεύματος
 ὁσάννοι καὶ ὁμόφρον -
 ὁσάννοι καὶ ὁμόφρον.

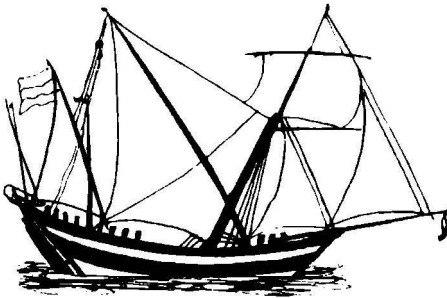
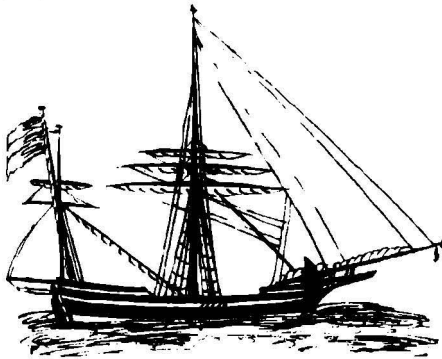
ὁσάννοι καὶ ὁμόφρον
 οἱ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῇ γῇ
 + πάντες οἱ ἄγγελοι
 τοῦ ἀγίου πνεύματος
 καὶ οἱ ἅγιοι ὁσάννοι
 καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ ἀγίου πνεύματος
 καὶ οἱ ἅγιοι ὁσάννοι
 ἐν παντὶ καὶ πάντοτε
 οἱ ἄγγελοι τοῦ ἀγίου πνεύματος
 καὶ οἱ ἅγιοι ὁσάννοι
 ὁσάννοι καὶ ὁμόφρον
 ὁσάννοι καὶ ὁμόφρον

Bay Giovanni Meligo, ricam üzerinde bahtsız Rigas'ın bu ateşli şiirini bana verme nezaketini gösterdi. Bu şiiri, en az yazarı kadar ateşli bir tarzda okuyordu.

Adalıların iddialarına göre, antikçağın en büyük filozoflarından biri olan Pythagoras bu adada yaşamış. Kendi buluşlarını *Karawuhn* veya *Karcheon Oros* [Oros Karvuni] adındaki dağda, bir mağaradayken keşfettiğine inanıyorlar ve bu mağarayı meraklılara gösteriyorlar. Saray danışmanı Meiner'in bu ünlü Yunan bilgini hakkında yazdığı mükemmel biyografide muhtemelen bu konu hakkında daha geniş bilgi bulunmaktadır.

[130r]¹¹¹

111 Tartan adıyla da anılan alttaki gemi tipi Akdeniz'de çok yaygındır –Abn.

[130v] 16 Eylül (Cuma)

Bugün ilk defa tütsülenmiş “deniz örümceği” (*Sepia Octopedia*)¹¹² ile pişirilmiş pilav yedim. Deniz örümceğinin lezzeti pişirilmiş bir kösele parçasına benziyordu. Demek ki insanlar bir yemeğe alışınca, ondan tat alabiliyorlar. Belki bu yiyecek taze olarak yenirse, daha lezzetli olabilir. İzmir’de ve İstanbul’da sık sık bu deniz ürününün satıldığını görmüştüm. Rumlar ve Ermeniler perhiz döneminde bunları sofralarına getiriyorlar ve bir okkasına 3-3,5 kuruş ödüyorlar.

Bugün de rüzgâr kuvvetli ve serin esti.

Başka yerlerde de olduğu gibi, burada da şarap üretiminden arta kalan posalardan daha keskin içkiler yapıyor ve bu içkileri bol bol tüketiyorlar. Ben bugün bu içkilerin nasıl yapıldığını gördüm. Yöntem çok basit olduğundan, ayrı bir binaya gerek yok. İki içki üreticisi, kentteki iki çeşmeden birinin yakınına atölyelerini kurmuşlar, çalışmaları için çeşmenin zayıf suyundan yararlanıyorlar. İçi oyulmuş iki mermer blok içinde su biriktiriyorlar. Bu mermer bloklardan biri, dağ yamacının altında bulunuyor. Ustalardan her biri kendi mermer blokunun yanına küçük bir bakır güğümle hemen hemen aynı büyüklükte bir başlık (?) yerleştirmişler. Kısa bir soğutma borusu, suyu sürekli tazelenen mermer blokun içinden geçiyor ve böylece burası bir soğutma haznesi işini görüyordu. Yan tarafta yığın halinde posalar [cibre] açıkta duruyor. Alkollü içkilerin üretimi için en basit yöntem bu olsa gerek. Samos Adası’nda üretilen içki miktarı oldukça yüksek olmalı. Buralı bir tüccarın bana bildirdiğine göre, sadece Vathi’de dış ticaret için yılda 50.000 okka içki üretiliyormuş.

[131r] 17 Eylül (Cumartesi)

Bugün *Circumeridian* yüksekliklerini saptadık:

[Ölçümler çeviriye dahil edilmemiştir]

Uzun süredir çağdaş Yunan şiirlerini ve şarkılarını elde etmek için uğraşıyorum. Bana bulup getireceklerine dair söz veriyorlar, ama sözlerin-

¹¹² Günümüzde Akdeniz’de bulunan bir çeşit yenebilir yengeç türüne (*Maja squinado*) bu ad verilmektedir. Seetzen’in kastettiği deniz canlısı ise muhtemelen *Octopus vulgaris* veya benzeridir. Bunun tütsülenmesi pek olağan bir yöntem değildir. Genelde tuzlu suda, kırmızı şarap ekleyerek veya bir şişe mantarıyla birlikte haşlanır ve bu yöntemle yumuşatılır –Abn.

de durmuyorlar. Bu şiirler ve şarkılar toplu halde basılı veya yazılı değil. Herkes beğendiği şarkıyı veya şiiri ezberlemekle yetiniyor. Sonunda Papaz Nikolaos verdiği sözü yerine getirdi. Bizi konuk olarak kabul eden bu genç ve güzel adam aşk maceralarından uzak kalamadığından, sık sık başını derde sokuyor. Son zamanlarda çocuklarına öğretmenlik yaptığı için kentin tüccarlarından birinin evine gidiyormuş. Günün birinde tüccar, onu karısıyla birlikte, başkaları tarafından görülmek istemeyecekleri bir durumda yakalamış ve dini makamlara şikâyetle bulunmuş...

Bay Nikolaos Yunan müziğini çok seviyor ve onun görüşüne göre, İstanbul müziği dünyadaki müziklerin en güzeli. Kendisinin de çok güzel bir sesi var.

[131v], [132r], [132v], [133r] [Yunan harfleriyle muhtemelen Papaz Nikolaos'un yazdığı metin Türkçe basıma alınmamıştır.]

[133v] 18 Eylül (Pazar)

Rüzgâr dindi, hava güzel. Belki bu akşam veya yarın sabah bir *tartane* [tartan] teknesiyle Sakız Adası'na gitmek üzere yola çıkabileceğim. Dün bizi konuk eden ev sahibime burada kaldığımız süre için on yedi kuruş ödedim. Adamın bu paraya gereksinimi vardı, çünkü Hora'da bir *popas*'ın [papaz] evinde tutsak olarak kalan ve ancak 120 kuruş ceza öderse özgürlüğüne kavuşabilecek olan karısını kurtarmak için para temin etmesi gerekiyordu.

Bugün buranın en saygın tüccarlarından Bay Konstantin Katzarih bizi ögle yemeğine davet etti.

Patinos'daki bir zamanların dünyaca ünlü yüksekokulu tamamen kapanmış. Günümüzde artık Yunan bilgeliliğinin merkezi, Anadolu'da, Bergama yakınındaki *Eiwalı* [Ayvalık] kentiymiş. Orada Benyamin adında bir Rum (Rumlar bu adı Venyamin olarak telaffuz ediyorlar) kısa süre önce bir kolej [Kidonia Akademisi] kurmuş ve bu girişime 70.000 kuruş harcamış. Bu adam daha önce Paris'te yedi-sekiz yıl kalarak mükemmel bir eğitim görmüş. Kurduğu okulun çok iyi olduğunu ve burada her türlü bilim dalında ders verildiğini söylüyorlar. Söz konusu kişi muhtemelen devrim sırasında veya devrim sonrasında Paris'te bulunduğuna göre, oradan özgürlük fikirlerini ve ilkelerini beraberinde getirmiş olabilir. Aslında kendi halkı

genelde çok tutucudur. Eğer bu kuruluş özgür düşüncelerin yuvası olursa, burası Osmanlı Devleti için bir zehir kaynağı olabilir.

Bay Katzarih'in evinin terasında yemeğimizi yedik. Buradan kentin ve limanın görünümü çok güzeldi. Sofraya gelen yemekler arasında tereyağında pişirilmiş patlıcan ve melisa ile karışık bir et yemeği vardı. Adının "... (metinde boşluk) olduğunu söylediler [Seetzen yemeğin adını yazmamış]. Bu yemeği şimdiye dek hiçbir yerde yememiştim. Yemekten sonra da burada ilk kez üzerine şeker serpilmiş nar taneleri yedim. Bana üç çeşit kahve ikram ettiler: Şekerli kahve, şekerli ve içkili kahve, şekerli, içkili ve limonlu kahve. Kahveyi içkiyle karıştırarak içmek Rus âdetidir. Kentte bazı adamlar dolaşüyor ve yüksek sesle: "*Panaia*'yı (Meryem Ana) seven gelsin onun için yapılan ibadet evinin inşaatında çalışsın!" diye bağıryorlardı. Burada yeni yapılmakta olan güzel kiliseyi Meryem Ana'ya adıyorlarmış. Nitekim inşaatta çok sayıda çocuk da çalışıyordu. Onların gösterdikleri gayretin ancak dini inançtan beslenebileceği kanısındayım. Bazıları toprağı kazıyor, sandıklara sepetlere dolduruyorlardı. Çok küçük çocukların elinde küçük sepetler vardı ve toprağı bunlarla taşıyorlardı. Sepeti olmayanlar da çıplak elleriyle molozları taşıyorlardı. Yetişkinlerin bazıları iskeleden sırtlarına veya hayvanlarına yükledikleri keresteleri, bazıları da taş ocağından taş naklediyorlardı. Elbette ki bu sayede inşaat maliyeti çok düşecektir. Görünen odur ki, burada kiliseyle ilişkiler, hâlâ ülkemizde yüz yıl önce olduğu biçimde sürmekte. Ama öte yandan da çok kilise yapılmasının halkın yararına olmadığı kanısındayım, çünkü kilise inşaatında zanaatkârların çoğu bedava çalışıyor ve bu insanlar başka işlerde çalışıp para kazanma olanağını yitiriyorlar. Ayrıca bu binalar sürekli bakım gerektiriyor. Üstelik din adamlarının yaşamlarını sürdürebilmeleri için harcamalar yapılması gerekiyor. Aslında buradaki din adamları Katolik ülkelerinde olduğu gibi çok masraflı değiller, çünkü kendilerine ait bağları, bahçeleri var ve bunları kendileri işleyip ürünlerinden yararlanıyorlar. Böylece geçimini kazanabilen halk sınıfına giriyorlar.

Bu akşam Papaz Nikolaos'un eşi evine döndü.

Vathi'de göz hastalıkları salgın halinde...

[134v]

[Bay Konstantin Protopapa'nın Meligo'ya yazdırdığı Samos Adası'nı tanımlayan İtalyanca metin Türkçe basıma alınmamıştır.]

[135r] 19 Eylül (Pazartesi)

Bugün öğle yemeğini gene İskele'de Bay Katzarıh'in evinde yedik. Ben de onu ve bana pek çok yardımda bulunmuş olan Bay Meligo'yu bu akşam yemeğe davet ettim. Zaten Bay Meligo akşamları hep bizimle birlikte yemek yiyordu. Saat dokuzda İskele'ye gideceğiz ve Bay Katzarıh'in oradaki evinde, hareket etmeye hazır olduğunda tartan yelkenlisi kaptanının bize seslenmesini bekleyeceğiz.

Yola çıkmadan önce, Bay Meligo ve Bay Katzarıh, İzmir'deki Bay von Lennep'e kendileri için bir tavsiye mektubu yazmamı ve buraya seyahat etmek niyetinde olan yabancılara adreslerini vermesini rica etmemi istediler. "Yabancılara tavsiye edilmemiz bizi onurlandırıyor," dediler. Bay Meligo ve Bay Katzarıh, Papaz Nikolaos ile birlikte beni İskele'ye kadar geçirmek nezaketinde bulundular. Kaptan yola çıkmak üzere olduğundan, beni çağırtmak için adam yollamıştı bile. Gemicilere seslenince hemen bizi almaya geldiler. Akşam saat on olmuştu. Hemen demir alındı. Kaptan Konstantin Tshiake bize iki yataklı bir kamara tahsis etti. Ama burası berbat bir yerdi. Kamaraya geminin nakledeceği mallar istif edilmişti ve yataklar tahtakurularıyla, pirelerle doluydu. Hatta hassas bünyeli insanlar için daha da kötüsü, kamaranın her tarafında bir sürü kurtçuk dolaşıyordu. Bunlar yatağımın içinde, elbiselelimin üstünde, yüzümde, kulaklarımda gezinip duruyorlardı. Bu kurtçuklar geminin tıka basa dolu olduğu keçiboynuzu veya harnup denen üründe barınıyorlardı. Geminin diğer bölümleri, direkleri, yelkenleri de bu kurtçuklarla doluydu. Bu yüzden yatağıma giremedim ve biraz olsun uyuyabilmek için dışarıda bir yerde oturmaya yeğledim. (Adadan ayrılırken Papaz Nikolas'a iki günlük konaklamam için bir duka daha ödemiştım.)

20 Eylül (Salı)

Yola çıkışımızdan biraz sonra rüzgâr tamamen kesildi. Bu yüzden gemi mürettebatından altı kişiye küreklerin başına geçme emri verildi. Gün

ağardığında, hâlâ Vathi'de olduğumuzu sandım, ama limandan epeyce uzaklaşmıştık ve kent gözden kaybolmuştu. Sol tarafımızda adanın yüksek *Kerkeo Oros* [Karvuni] Dağı'nı ve sahile yakın bir yerde *Wirliotes* Köyü'nü [Yunan harfleriyle de yazılmış] seçebiliyordum. [135v] Ayrıca Hora'ya giderken dikkatimi çeken ve bir çıkıntı halinde denize doğru uzanan koni biçimindeki dağı da çok yakından görebiliyordum. Bu dağ sol tarafımızda, *Kerkeo Oros*'un [Karvuni] bulunduğu yerdeydi.

Rüzgâr hâlâ sakindi ve bu yüzden sık sık küreklere asılmak gerekiyordu. Kaptan Konstantin Tshiake'nin dört deniz haritası vardı ve bunların biri Fransızca, üçü Rusça yazılıydı. Gemi tartan veya *sawolewa* adı verilen türdendi ve 1000 kantar yük alabiliyordu. Bir kantar 100 libre kabul edilirse, 1000 Kantar, 100.000 libre eder. Aslında bir gemi yükü 4.000 libre olarak hesaplanır. Demek ki bu *sawolewa* gemisi sadece yüzde 25 oranında yük almış bulunuyor. Buna karşın gemide dokuz kişi görevlendirilmişti. Bu durum ülkemizdeki veya Hollanda'daki sahil gemilerinin durumu ile karşılaştırılırsa, bizde çok daha az çalışanla çok daha fazla iş çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin ülkemizde 50-70 (?) yük alan bir gemide sadece beş-yedi personel vardır. Bu gemi Rus bayrağı ile seyretmekte olmasına rağmen, gemide görevli olan dokuz kişi Zakintoslu Rumlardan. Gemi bir ay boyunca Vathi'de yatmış, şarap, kuru üzüm ve keçiboynuzu yükünü almayı beklemişti. Keçiboynuzu, bizdeki tahıl yükü gibi gemiye açık olarak yükleniyor.

Rumlar çok neşeli insanlar. Çalışırken sürekli şarkı söylüyorlar ve aralarından bazıları da zaman zaman keman çalıyor.

Hava çok güzel ve güneşliydi. Masmavi deniz dümdüz uzanıyordu ve sadece ara sıra hafif bir meltem esintisiyle yüzeyi kırışıyordu. Benim hayal gücüm de *Karwuhn* [Karvuni] ya da *Kercheon Oros* Dağı'na doğru uzandı ve Pythagoras'ın mağarasını buldu. Mağaranın girişinde o büyük bilim adamını düşüncelere dalmış olarak gördüm ve onun yüce dehasına bütün kalbimle saygılarımı sundum.

Vathi'den ayrılırken, aceleden yanıma yol için erzak almamıştım. Bu yüzden sabah uyandığımda beni canlandıran kahveden yoksun kaldım. Kahvaltım, kaptanın bana sunduğu ekmek ve bayat tereyağından ibaretti.

Gemiciler kurutulmuş balık ve canlarının çektiği kadar keçiboynuzu yediler. Burada keçiboynuzu çok ucuz bir çerez olarak bolca tüketiliyor. [136r] On-on beş adet keçiboynuzu bir paraya satılıyor.

Öğle vakti kaptanla birlikte pilav ve haşlanmış, ya da kızartılmış *Oktopodia* (ahtapot) yedik. Ahtapot yemeğinin her iki tarzda pişirilişi de benim damak zevkime uygun değildi, çünkü tadı pişirilmiş köseleyi andırıyordu, hem lezzetsiz hem de sertti. Rumların bu yemeği neden böyle övdüklerini anlayamıyorum. Yemek üstüne peynir ve kavun yedik. Gemide Sakız Adası'na göçen çok sayıda Moralı yolcu vardı. Aralarında bulunan Moralı bir genç kadın vücudunun güzelliğiyle dikkatimi çekti. Bu yolcular kendi aralarında Rumca konuşmuyorlardı. Öğrendiğime göre, konuştuıkları dil, Slavcanın bir lehçesiymiş. Bu dilin bazı sözcüklerini belledim:

<i>Détti</i>	deniz	<i>Drutahta</i>	odun
<i>Wahrka</i>	gemi	<i>Kyann</i>	köpek
<i>Diéhló</i>	güneş	<i>Matsch</i>	kedi
<i>Hannesé</i>	ay	<i>Uhye</i>	su
<i>İlisdonn</i>	yıldızlar	<i>Buhke</i>	ekmek
<i>Remata</i>	deniz akıntısı	<i>Kapuçe</i>	ayakkabı
[...]	akım	<i>Zule</i>	başlık
<i>Lulah</i>	çubuk	<i>Wehre</i>	lisan

Bu yolcuların bana söylediklerine göre, Yunanistan'daki Mani Yarımadası'ndaki [Mora'da] dağlık bölgede yaşayan özgürlük düşkünü halkın *Mainot* dili kendi dillerinden farklıymış.

Öğleden sonra rüzgâr biraz arttı ve gemicilerin kürek çekmesine gerek kalmadı. Fakat rüzgâr kuzeyden estiğinden, bize pek yararı olmadı. Biz şimdi Çeşme Yarımadası'nın dağlık burnuna doğru yönelmiştik. Saat üç dolaylarında, Samos'un dağları arkasına gizlenmiş olan *Nikaria* [İkaria/Ahi-kerye] Adası'nı gördük. Bu ada sanki denizin üstüne yayılmış olan tek bir dağdan ibaretmiş gibi görünüyordu. Sakız Adası da artık daha belirginleşmişti.

Saat 16.30'da, Anadolu kıyısı yönünde, kayalardan ibaret küçük bir adanın yanından geçtik. Ben önce bunun dev boyutlu eski bir kale olduğunu sandım, çünkü beyazımsı kayaları denizin içinden dimdik yükseliyordu. Gemi-

cilerden biri bu adanın üstünde çok sayıda eski bina kalıntıları bulunduğunu ileri sürdü, ama adanın adını bilemedi. [136v] Ben bu adanın, Yunanların *Myonnesos* [Myonnessos]¹¹³ adıyla andıkları ada olduğunu sanıyorum.

Gemimiz sanki dağlarla çevrili bir amfiteatrda seyrediyormuş gibiydi. Anadolu kıyıları, Samos ve kısmen de *Nikaria* [İkaria/Ahikerye] etrafımızı kuşatıyordu. Aslında bu durum çok hoş bir duygu yaratıyor ve Ege Denizi'nde yolculuk yaparken bu duygu hep devam ettiğinden, tekdüze bir ortam içinde yaşanan sıkıntı burada duyulmuyor.

Gemicilerden biri çok konuşkandı. Konuşmaları din ve politika üzerineydi. Şöyle diyordu: "Bu dünyada Türk Devleti'nden daha kötü bir yönetim olamaz. Her gün zorbalıklar, haksızlıklar yaşanıyor! Ah! Zavallı, çaresiz reaya halkı! Kutsal Meryem Ana tanışım olsun ki, bu hükümet sizin elinizden her şeyinizi alacak! Her şeyinizi!" Bu konuşmaların sonunda yürekten gelen şu sözü tekrarlıyordu: "*Viva la liberta!*" (Yaşasın özgürlük!). Bu denizci Rumca dışında İtalyanca da konuşuyordu. Yeni Fransa yönetimi bu adamdan daha ateşli taraftar bulamazdı.

Akşam yemeğinde, üzerine zeytinyağı ve sirke gezdirilmiş haşlanmış Morina balığı, peynir ve kavun vardı.

21 Eylül (Çarşamba)

Sabah saat üç dolaylarında uyandım. Hava çok güzeldi ve gökte yıldızlar parlıyordu. Yıldızların ışığında günlük kayıtlarımı yaptım. Sakız Adası'nın bulunduğu boğaza vardığımızı sanıyordum, ama yanılmışım. Bütün gece çok az yol almıştık, Samos ve İkaria adaları hâlâ açıkça görülmüyordu. Buna karşın Anadolu kıyısındaki bir buruna çok yaklaştığımız. Gemicilerin çoğu henüz uyku mahmurluğunu üstlerinden atmamışken, bizim özgürlük ve aydınlanma savunucusu tayfa nutuklarını atmaya başladı. Elbette ki gece yarısından sonra sürekli kürek çekmiş olan diğer gemiciler yorgun olduklarından, bu konuşmalardan pek hoşlanmadılar. Bizim konuşmacının konusu bu sefer de din adamlarıydı. Onlarla alay edi-

113 Myonnesos günümüzde Çift Kale veya Sıcan Adası olarak da bilinmektedir. Denizden piramit gibi yükselen ve suyun 25-30 cm altında kalmış çok dar bir patikayla karadan ulaşılan sarp bir kaya görünümündedir. Adacıktaki tek yapı kalıntısı 2, 5-3 m yüksekliğinde ve beş-altı m uzunluğunda olan antik bir duvardır. Çok büyük boyutlu taşlarla inşa edilen bu duvar MÖ 500'lü yıllara tarihlenir. Üst kısımlardaki kalıntılar ise 16. yüzyıla aittir.

yordu. Anladığım kadarıyla, bu tayfa oldukça okumaya meraklı bir adamdı ve ileri sürdüğü fikirlerin çoğunu kanıtlayabilecek kadar bilgiliydi. Genç kaptan Konstantin Tshiake ise sürekli susuyordu (kaptan, eski adı İthake olan Tshiake’da doğduğundan ona “Tshiake” diyorlardı, aslında adı İthakalı Konstantin’di). Kaptan onu dinlemekten hoşlanıyor gibiydi [137r] ve içinden ona hak verdiği belliydi. Konuşkan gemici özellikle yobaz denizcilerden birine laf atıyordu. Onun ateşli tavrına ve konuşmasının akıcılığına gerçekten hayran oldum. Gözümün önünde, kutsal ruhla donanmış olarak ülkeleri dolaşan, Eski Yunanlara dinimizi yaymaya çalışan Havari Pavlos canlandı. Bulunduğumuz ortam da bu hayalimi destekliyordu. Pavlus’un her tarafını gezip dolaştığı, Yunanların Adalar Denizi... Sabahın alaca karanlığında hayal gücüm doruk noktasına erişmişti.

Yunanların geleneksel dini Ruslara yakınlık duymalarını sağlıyor. Özgürlüklerine düşkün olmaları ve canlı mizaçları ise onları Fransızlara yaklaştırıyor. Eğer Fransızlar Yunanları tamamen kendi taraflarına çekmek isterlerse, onları dinlerinden koparmaları, dinlerini kötülemeleri, inançlarına karşı kuşku duymalarını sağlamaları gerekir. Gemideki özgürlük savunucusu genç, belki de bilmeden bu planı uygulamaktaydı.

Bugün sabah kahvaltısında Sakız Adası’nda yapılmış lezzetli gemici peksimetleri ve kurutulmuş misket üzümleri yedim. Bu üzümler diğer üzümlerden daha küçük, ama tatlı ve çok lezzetli.

Gemiciler kahvaltı olarak soğuk suda ıslattıkları gemici peksimeti ile soğan, zeytin ve kaynatılmış *Türk buğdayı* (mısır) yediler.

Sakız Adası boğazına yaklaştıkça, adanın ve Anadolu’nun kıyılarından seyreden yelkenliler çoğaldı. Kabarık beyaz yelkenler güneşin ışınları altında kar gibi parlıyor ve ıssız sahillere canlılık katıyordu.

Bu gemide hızlı hareket edemeyen beyazımsı küçük böcekler de oldukça boldu. Gemiciler ve Morali yolcular bu böcekleri elbiselerinde ve saçları arasında bulup yakalamaya çalışıyorlar ve bu çabalarında birbirlerine yardım ediyorlardı.

Deniz suyunun girdiği su bölmesi keçiboynuzlarında üreyen kurtçuklarla doluydu. Bu kurtçukların oluşmasına neden olan böceği görme-

dim, ama bildiğim kadarıyla, bu böcek yumurtalarını keçiboynuzunun içine değil, kabuğuna bırakıyor ve kurtçuklar sadece bu kabuktan besleniyor. Meyvenin içindeki özü ve çekirdekleri böcekten etkilenmiyor.

Hios [Sakız] Adası'nın güneyinde yüksek dağlar bulunmuyor; sadece alçak tepelerle kaplı olan arazinin tümü işlenmiş ve ekilmiş. Üzerinde koyu yeşil renkli ağaçlıklar bulunmadığından, uzaktan bakıldığında, adanın bu kısmı denizden ayrıt ediliyor.

Bugün öğle yemeğinde pişmiş beyaz bezelye, [137v] zeytin, peynir ve kavun yedik. Zeytin benim bir türlü hoşlanmadığım bir yiyecek. Bugün Rumların oruç günü olduğundan, kaptan peynir yemedi. Çünkü Rumların ve Ermenilerin orucu, Katoliklerin orucundan çok daha sıkı kurallara tabi. Perhiz döneminde peynir, yumurta gibi besinler yasak. Gemiciler bezelye yemeği yediler. Yemekten önce ve sonra yaşlı gemiciler kâğıt oynamaya koyuldular, gençler ise eskimiş halatlardan üstüpu yapmaya başladılar.

Her gün öğle sıcağı bastırınca bulunduğum yerin üstüne benim için bir yelken bezi gerdiklerinden serinlikte rahat rahat oturuyorum.

Birden uzaktan bir top sesi duyduk. Herhalde Sakız Kenti'nin önünde bulunan kaptan paşanın donanmasından atılan bir toptu bu.

Vakit geçirmek için, oturduğum yerde şiir yazmaya başladım. Böylece *Archipelagus*'ta [Arşipel/Adalar Denizi] bile zamanla sıkıcı hale gelen deniz yolculuğunun tekdüzeliğini fazla hissetmemek için kendimi oyalamaya çalıştım. Yanıma Büsching'in Anadolu Coğrafyası¹¹⁴ kitabından başka kitap almamıştım. Kitap okumak, bazen insanın düşünce üretmesini engelliyor. Gemideki tekdüze yaşam biçimi, sürekli faal durumda olmaya alışkın bir aklı düşünmeye zorluyor.

Saat 15.15'te adanın Anadolu'ya bakan tarafında, beyaz dik ve yüksek bir kıyıya ulaştık. İtalyanlar buraya *Capo bianco*, Rumlar ise *Aspara Chomata* diyor. Kıyı, denizden yüksek olmakla beraber sarp değil. Beyaz kayalıklar bana kireçtaşı katmanları oluşumu gibi göründü. Bu burun kısmında sadece alçak tepeler var. Anadolu kıyısının da birçok yerinde böyle dik, beyaz ve çıplak kayalar dikkatimi çekmişti. Yörenin tümüyle kireçtaşı katmanlarından oluştuğunu tahmin ediyorum. Kıyıya çok yaklaştığımızdan, gemiciler

¹¹⁴ Bkz. 13. dipnot.

yeniden sandala atlayıp çeşitli manevralarla yelkenliyi kıyıdan uzaklaştırmak zorunda kaldılar ve bu işi de başardılar. Altımızda, denizin içinde beyaz kayalar görünmeye başlamıştı bile.

Sakız Adası'nı anakaradan ayıran boğaz burada başlıyor. Boğazın girişinde bulunan birkaç küçük adanın sağından geçerek yolumuza devam ettik. Bu adalarda bir yerleşim yokmuş [138r] gibi görünüyordu. Sanırım gemiciler en büyük adadan *Aigronihs* adıyla söz ettiler.

Nihayet adanın aynı addaki en büyük kentine doğru yol alıyorduk. Kentin gerisinde oldukça heybetli dağlar yükseliyordu. Akşama doğru kente yaklaşırken, rüzgâr gene dindi ve gemiciler yeniden yelkenliyi yedeye alıp kürek çekmek zorunda kaldılar. Akşam yemeğinde soğan, peynir, zeytin ve kavun yedik. Yemekten sonra, kendini benim "efendim" yerine koyan tercümanım ve hizmetkârım Rubin'den, bu yolculuk için kaptanla 25 kuruşa anlaştığını öğrendim. Oysa Samos'da ona birkaç kez kaptanla pazarlık etmesini tembihlemiştim. Ama o sürekli, pazarlığın âdet olmadığını ve bu yolculuğun zaten çok ucuza geldiğini söylemekte ısrar etmişti...

Birkaç kez top atıldığını duyduk. Topların gürültüsü kanalın körfezlerinde yankılandığından uzun süre devam etti.

Karaya çıktığımızda saat on olmuştu.

Önce gece kalabileceğim bir yer bulamadım. Nihayet kıyıdaki bir Türk kahvehanesinde bedenimi dinlendirebileceğim sert bir yatak gösterdiler.

(Sakız Adası'nın rıhtımına yanaşmak için küçük körfezin girişinde ki iki deniz fenerinin arasından geçmiştik. Körfezde yatan büyük gemilerin boş bıraktığı alanlarda küçük tekneler sürekli gidip geliyorlardı.)

22 Eylül (Perşembe)

Türkler bu adaya Sakız Adası diyorlar.

Burada sekiz-dokuz kahvehane var.

Kaptan paşa donanmasıyla birlikte yirmi gündür buradaymış ve yarın ayrılacakmış. Kentte donanma mensuplarının kötü davranışlarından şikâyet ediyorlardı. Ada halkına kaba davranıyorlar, her fırsatta çalıp yağmıyorlarmış. Kahveci, kapısının önünde yığın halinde duran kavunlarının bir kısmını çaldıklarından yakındı.

Sabah saatlerinde Bay Harten'i aramaya çıktım. Bana burada olacağını söylemişti. Fakat onu bulamadım. Buna çok canım sıkıldı, çünkü paraya ihtiyacım vardı ve burada tanıdığım başka kimse yoktu.

Sakız, bir Doğu Akdeniz kenti olarak çok güzel yapılarla dolu. Evlerin çoğu kaba yontulmuş taşlardan, kesme taşlardan yapılmış sağlam binalar; kapılar ve pencere pervazları da taştan. Camiler ve çeşmeler hep kesme taşlardan inşa edilmiş. Evlerin çoğu, zemin katlar da dahil olmak üzere, üç katlı. Ama birinci kat yaşam alanı olarak kullanılmıyor, buraları ya dükkân, ya depo ya da ofis olarak değerlendiriliyor. Tamamen simetrik olarak inşa edilmiş bir eve nadiren rastlanıyor. Hemen hemen her evin bir tarafında kiremitle örtülü sivri bir damı, öbür tarafında bir terası var. Saksıların içinde çiçeklerin, ağaçların yetiştirildiği bu teraslarda çamaşır kurutuluyor veya temiz hava almak için oturuluyor. Kentin içinde, özellikle de pazarlarında, limanda ve kalenin dolaylarında hareketli bir yaşam var. Dükkânlarda her türlü mal, özellikle kavun, karpuz, yeşil otlar, sebzeler ve çeşitli meyveler bol bol sergileniyor: ...

Adalı kadınlar, diğer Doğu Akdeniz kadınlarından daha hızlı ve rahat yürüyorlar. Oysa diğer Doğu Akdeniz kadınları, Avrupalı kadınlara kıyasla bu bakımdan oldukça geri kalmış durumdalar. Buradaki kadınların giysileri diğer adaların kadınlarından farklı, daha hoş ve zarif. Özellikle ince, zayıf kadınlara çok yakışıyor, çünkü böyle kadınların bedenini yuvarlak ve dolgun gösteriyor, böylece de doğanın esirgediklerini onlara armağan ediyor. Birçok kadının beyaz bir etek ve *kontusche*¹¹⁵ biçiminde, arkası kalın pililer halinde katlanmış kısa bir elbise giymiş oldukları dikkatimi çekti. Ön tarafında elbiseden daha uzun ve farklı renkte bir önlük var. Başlarına beyaz bir örtüyü hoş bir biçimde doluyorlar. Uzun siyah saçları çok sayıda örgüler halinde enselerinden sırtlarına dökülüyor. Çoğunun yüzü güzel.

Rumlar adaya da, kente de Hios [Sakız] adını vermişler. Limanın kuzeyinde, yüksek bir surla ve derin bir hendekle çevrili olan kale görülüyor. Kale içinde kalan alanda sadece Müslümanlar ve Yahudiler ikamet ediyorlar. Kalenin yanındaki geniş meydan çok hareketli. Meydanın zemini taş döşeli

115 Kontuş: Kollu yelek.

değil ve bir kenarında dizili ahşap kulübeler görünümünü çirkinleştiriyor. Bunlar ortadan kaldırılıp meydana biraz emek harcansa, gerçekten ortam çok güzelleşecek. Bu meydanın bir tarafında bir cami ve İstanbul'a gönderilmek üzere toplanmış olan *mastix*'in [mastik/sakız] saklandığı depo bulunuyor. Biz oradayken müsellim denen devlet görevlisi maiyetiyle birlikte gösterişli bir alayla meydandan geçti. (139r) Kaptan paşayı uğurlamak üzere ziyaretine gidiyordu.

Kentin güneyinde sıralanmış olan on-on iki yel değirmeni kıyının görünümüne canlılık katıyor.

Bana bir saatçinin evinde iyi bir yer hazırladılar. Ev sahibi bana bir miktar borç para da verdi. Böylece Çeşme veya İzmir'e gidip daha sonraki yolculuklarım için para temin edebileceğim. Henüz kaptana olan borcumu da ödeyemediğimden, eşyalarımı gemide bıraktım.

Bu adada üretilen sebze ve meyvelerin dışında pamuklu ve ipekli malzemenin ticareti de önemli bir yer tutuyor. Kentin uzak mahallelerindeki kadınların ipek ipliği ile yapılan işlerle uğraştıklarını, örneğin ipek kordon yaptıklarını gördüm. Genelde adada övülmeye değer bir faaliyet göze çarpıyor. Kadınlar, pazar yerlerinde kendi bük­tükleri ipek ibrişimi, ördükleri pamuklu çorapları ve başlıkları satıyorlar.

Sakız Adası'nda bulunduğum sırada limanda 40-50 kadar irili ufaklı gemi yatmaktaydı. Büyük kayıklar da bu sayının içindedir. Yolcuların karaya çıktıkları iskelede büyük bir hareketlilik vardı. Sürekli İzmir'den, Çeşme'den, Karaburun'dan küçük kayıkların geldiği veya oralara gitmek üzere iskeleden ayrıldığı görülüyordu. Bu gelen ve giden yolcuları iskeledeki iki Türk kahvehanesinden seyredip hoşça vakit geçirmek mümkün. Bana bildirildiğine göre, Sakız'da 7.000 ev bulunuyor. Buna göre nüfus 35-40 bin dolaylarında olmalı. Kıyı boyunca uzanan evler yan taraflarına eklenen ahşap yapılarla çirkinleştirilmişler. Kentin tam karşısında, Anadolu'da, küçük bir körfezin dibinde Çeşme Limanı bulunuyor. Ada ile anakara arasındaki boğaz burada yaklaşık dört saatte aşılabiliyor. Bu mevsimde her gün bir veya iki kayık Çeşme'ye gidip geliyor. Karşı kıyıya geçmenin fiyatı kişi başına sadece beş para. Ama ben yabancı olduğum için, iki katını ödemek zorunda kaldım. Bindığım kayık ülkemizdeki *Chaloupe* [şalupa] tipi

tekreden büyük ve *Blankeneser*¹¹⁶ teknesinden küçüktü. İçine birçok insan dolmuştu ve [139v] yolcular için yer çok azdı. Yola çıktığımızda saat 15.15 dolaylarındaydı ve rüzgâr ters yönden estiği için ancak 21.30'da Çeşme'ye varabildik. Orada bir Türk kahvehanesinde geceledik.

23 Eylül (Cuma)

İlk isim Jacobsen'i aramak oldu. Hâlâ burada olup olmadığını bilmiyordum. Limanda birçok küçük teknenin dışında imparatorluk bayrağını taşıyan ve Trieste'ye gidecek olan on iki büyük gemi var. Gemilerin çoğu yüklerini almıştı. İmparatorluğa ait yedi gemi Trieste'ye doğru yola çıkmıştı bile. Bu gemilerin tümüne burada kuru üzüm ve iri kuşüzümü yüklemişlerdi. Bazılarına da İzmir'de kuru incir yüklemişlerdi. Bu durum, Almanya ve Doğu Akdeniz arasında Trieste üzerinden yapılan ticaretin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Elbette ki insanın aklına şu soru geliyor: Acaba gemiler yüklerinin tümünü neden İzmir'den almıyorlar? Bunu şöyle açıklamak mümkün: Birinci sebep, İzmir Körfezi'nin çok daha geniş olmasına karşın, Çeşme Körfezi'nin denizden daha kolay ulaşılabilen bir liman olması. İkinci neden ise, Çeşme'nin, kuru üzümün üretildiği yerlere İzmir'den daha yakın olması. İzmir'den Çeşme'ye uzanan burun batı ucu, özellikle de kentin dolayları, Karaburun ve Urla, kuru üzümün inanılmayacak kadar bol üretildiği bölgedir. Gerçi buradaki ticari faaliyet İzmir'deki tüccarların elindeyse de, bence bu yöredeki ürünlerin İzmir'e gönderilip oradan Avrupa'ya ihraç edilmek üzere gemilere yüklenmesi, İzmir'e büyük yarar sağlayabilir.

Çeşme küçük bir körfezin dibinde kurulmuş ve sahilten başlayarak gerideki iki tepeye doğru yayılmış olan bir yerleşim. Tepelerde bulunan ve Doğu Akdeniz ülkelerine özgü biçimde yapılmış olan yeldeğirmenleri manzaraya hareketli bir görünüm kazandırıyor. Tepelerden birinin üzerine inşa edilmiş kale kesme taşlar ve kaba yontu taşlarıyla yapılmış yüksek surlara sahip, ama bakımsızlık yüzünden surlar yer yer yıkılmış. Kentin tümü kayalık bir zemin üzerinde kurulmuş. Bir tarafında küçük bir ova uzanıyor ve burası [140r] kentin gerisindeki arazi gibi baştan başa üzüm bağlarıyla

116 Blankenese, Hamburg yakınlarında Elbe Irmağı kıyısında bir yerleşimdir.

kaplı. Öbür tarafında sadece dimdik kayalıklarla kaplı sahil görülüyor. Kıyıda Anadolu'da ender rastlanan bir sıra hurma ağacı dizili.

Kentin evleri tümüyle kireçtaşı ve mermer kırıklarıyla inşa edilmiş. Pencere pervazları ayrırmış porfirden yapılmış. Birçok evin yeni yapıldığı anlaşılıyor ve bunlar oldukça sağlam görünüyor. Ama kıyadaki depo binaları hariç, konutlar genişliklerine kıyasla fazla yüksek olduklarından, birer kuleye benziyorlar. Evlerin hemen hemen hepsinde açık birer teras var. Halkın çoğunluğu Rum. Müslümanlar azınlıkta olmasına karşın burada iki cami bulunuyor.

Kentin gerisindeki ve yanındaki vadide üzüm, portakal, limon, turunç, incir, badem, nar gibi meyveler yetiştiriliyor. Burada zeytin ağaçları da var ve yeşilliğin arasından birkaç bağ evi göze çarpıyor.

Çeşme'nin dar yolları evlerin arasından kıvrıla kıvrıla uzanıyor ve çoğunluğu, özellikle tepedekiler, taş döşeli olmadığından düzgün değil. Kent halkının gelir düzeyi oldukça düşük olmalı, çünkü buraya ve komşu bölgelere ait ürünlerin gemilere yüklendiği dönemlerin dışında, burası ölü bir kent. Ama gene de son zamanlarda inşa edilmiş olan yeni evler, durumun düzeldiğini gösteriyor.

Sondan evvelki Osmanlı-Rus savaşı sırasında Çeşme Limanı birdenbire çok sözü edilen bir yer oldu. Çünkü 1770'te Ruslar burada Osmanlı donanmasını yakıp yok ettiler.

Ben Kaptan Goigoviç'in gemisini aramaktayken, birdenbire kaptanı karşımda buldum. Ondan öğrendiğime göre, Jacobsen kendisinden çok memnunmuş. Kaptan, benimle birlikte geri dönerek adamlarına, Jacobsen'i karaya çıkarmalarını emretti. Kısa süre sonra Jacobsen yanımıza geldi. Ona rastlayabildiğime çok sevindim. [140v] Bana kaptandan, gemi kâtibinden ve diğer gemi görevlilerinden çok memnun olduğunu anlattı. Ayrıca diğer gemilerin kâtipleri ile de tanışmış. Bunlardan biri biraz Almanca biliyormuş ve burada konuşabildiği tek kişi o adammış. Diğerleriyle pantomim yöntemiyle anlaşıyormuş. Kendi payına düşen ücreti kaptana teslim etmiş, yemeğini kaptan ve gemi kâtibi ile birlikte yiyormuş. Trieste'ye varınca, durumun nasıl olacağını, yemek harcamalarının ona mı ödettilerleceğini merak ediyorum. Eğer kaptan acımasız davranırsa, Jacobsen'in bu yolculuğu ona çok pahalıya

mal olacaktır. Bay Lennep'in, Gotha'ya teslim edilmesi gereken paketleri Jacobsen'e ait eşya olarak bildirmesi iyi olmadı. Çünkü eğer kaptan kötü niyetliyse, o paketlere el koyabilir. Jacobsen'in buradan ayrıldıktan sonraki yolculuğunda yaşayacakları konusundaki haberleri merakla bekleyeceğim. Jacobsen ile burada karşılaşmam benim için çok yararlı oldu, çünkü ondan bir miktar para isteyebildim. Bana hemen 150 kuruş borç verdi ve böylece İzmir'e kadar gitmeme gerek kalmadı. Yolculuğum için gereken parayı, Lennep'ten talimat almadan Çeşme'de temin edemiyordum. Jacobsen'e, kendisinden aldığım parayı Trieste'ye gidecek ilk kurye ile göndereceğim bir talimatla iade edeceğime dair söz verdim. Jacobsen'in bulunduğu gemi bir süreden beri Sakız kıyıları yakınında demirlemiş olmasına rağmen, o henüz Sakız Adası'na gitmemişti. Ben de adada astronomi gözlemleri yapmak niyetindeydim ve Rubin bana bu konuda pek faydalı bir yardımda bulunmadığından, Sakız Adası'na geri dönerken Jacobsen'i de götürdüm. Saat 8.45'te ada seferini yapan bir tekneye binerek yola çıktık. Kayık gene yolcularla doluydu. Rüzgâr bize uygun yönden ve oldukça kuvvetli esiyordu. Böylece saat 10.15'te Sakız Adası'nın iskelesine vardık. Bu sefer yolculuğumuz 1,5 saat sürdü. Bu deniz yolculukları her zaman birbirinden farklı oluyor...

[141r] Kentin denizden görünüşü çok muhteşem ve çekici bir tablo gibi. Ön planda gemiler ve iki deniz feneri, geride, körfezin büyük bir kısmını kuşatan kentin yapıları arasında yükselen camiler ve kiliseler... Her iki yanda sıralanmış yeldeğirmenleri... Arka planda üzüm bağlarının, bostanların, bağ evlerinin ve yeldeğirmenlerinin süslediği tepeler... Bütün bunların arasına serpiştirilmiş gibi duran dut, turunc limon, portakal ağaçları ve en geride bütün bu sevimli görüntülere tezat olarak dik, yalçın kayalardan oluşan dağlar. Bu eşine az rastlanan zengin manzara, benim görüşüme göre, İzmir'den çok daha çekici. Jacobsen ile birlikte bir lokantada yediğimiz öğle yemeği gayet güzeldi.

Jacobsen bana Kaptan Goigoviç'in gemisindeki yaşamı anlattı. Gemicilere sabahları peksimet, soğan veya sardalye (üçer adet) veriliyormuş. Öğle yemeği pilav ve etten ibaretmiş, akşam yemeğinde et veya et suyu, yanında peksimet ve öğle yemeğinden kalan pilav veriliyormuş. Bazen de sadece soğan ve peynir yiyorlarmış. Perhiz döneminde et yerine zeytinyağına yatı-

rılmış tuzlu balık veya kurutulmuş morina balığı yiyorlarmış. Zaman zaman da peksimetli yağda kızartıp pilava karıştırıyorlarmış. Gemicilere içki verilmiyor. Üzüm, kavun gibi taze meyve isterlerse, kendileri satın alıyorlarmış.

Öğleden sonra Sakız Adası cüzamlılar hastanesine kadar bir gezinti yaptık. Kentin *Paleocastro* adı verilen bölümünden geçtik. Burada yollar diğer mahallelerdekinden daha geniş. Cüzamlılar hastanesi kentten yarım saatlik mesafede. Yolda çok güzel limon, turunc ve portakal bahçelerinin arasından geçtik. Meyve bahçeleri yüksek duvarlarla çevrili. Bu bahçelerden birine girip gezdik. Sıra halinde dikilmiş olan ağaçların düzgün kabuklu gövdeleri gayet sağlıklı görünüyordu. Toprak da özenle yabancı otlardan arındırılmıştı. Her ağacın çevresine kazılmış olan [141v] sığ bir çukura sulama suyu akıtılıyor. Sulama işi için bostan kuyularında görülen çarklı tulumbalar kullanılıyor. Meyveler henüz yeşil, ama olgunlaştıklarında ağacın koyu renkli yapraklarıyla çok güzel bir tezat oluşturacaklarını gözümün önüne getirebiliyorum. “İşte burası, limon ağaçlarının çiçek açtığı ülke...” diye içimden geçirdim ve Goethe’nin o güzel şiirini anımsadım: “Limon ağaçlarının çiçek açtığı o ülkeyi tanıyor musun?” Antikçağın şiirlerinde sözü edilen “Hesperion Bahçeleri” burası olmalı.

Bahçeleri çeviren duvarlar kaba yontulmuş taşlardan yapılmış. Bu taşların arasında kireçtaşı, *grovak*, *gnays* gibi başka taşların sedimantasyonla birbirine yapışmış breşlerin de bulunduğu saptadım. Ön saflardaki dağların büyük bir kısmı *grovaktan* oluşuyor ve şimdi kurumuş olan su arkları bu taşlarla dolu. Taşların içinde yer yer *kuvars* damarları da görülüyor.

Sakız Adası halkının *Spitalia to luwias meno* adını verdikleri cüzam hastanesi, tepelerin arasına sıkışmış bir vadide bulunuyor. Burası günümüz Rumlarına onur kazandıran görülmeye değer bir kuruluş. Hastane, sadece bir tek zemin kattan ibaret uzun bir bina olup, cüzamlıların odaları, mutfak, papazın dairesi, bir sıra halinde yan yana dizili ve hepsi bir galeri vasıtasıyla birbiriyle bağlantılı. Kilise de aynı sırada yer alıyor. Binanın önündeki uzun revaklı geçidin direklerini sarmış olan asmalar buraya gölge veriyor. Küçük beyaz ve siyah renkli çakıl taşlarıyla, çeşitli şekiller oluşturarak döşenmiş olan ve çok hoş görünen yerler tertemiz. Her gün burada gezinen zavallı cüzamlıların bu güzellikleri seyredebilmelerini sağ-

lamanın çok insanca bir davranış olduğu görüşündeyim. Çevrede de çok güzel bahçeler var ve su hem lezzetli hem de bol. Kilisenin içi zengin altın süslemelerle donatılmış.

Sanırım, dünya üzerinde bu kadar çok cüzamlı barındıran başka bir hastane yoktur. Burası tüm [142r] Yunanistan'a hizmet veriyor, ama sadece Yunanların kilisesine mensup Hıristiyanları kabul ediyor. Bir insanda bu iğrenç hastalığın ilk belirtileri fark edilir edilmez, hasta zorla buraya getiriliyor.

Bugün hastaneye yeni gelmiş genç bir adam gördüm. Daha önce bir ticarethanede çalışıyormuş. Buraya hem kadınlar hem erkekler kabul ediliyor ve hastanenin bir bölümü kadınlara, bir bölümü de erkeklere ayrılmış. Evli bir kişi cüzam hastalığına yakalanırsa, evlilik geçersiz sayılıyor. Şu sırada hastanedeki ...

(Araya yerleştirilmiş ek metin)

Burada büyük meydanın yakınındaki bir terasta Jacobsen ile birlikte aşağıda kayıtlı gözlemleri yaptım:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

(Araya yerleştirilen ek metnin sonu)

[142v] ...cüzamlıların sayısı 95 kişi. Bu hastanedeki tek sağlıklı kişi, hastaların dini görevlerini yerine getirmelerini sağlayan papaz. O, dini ayinleri düzenliyor ve hastalığa yakalanmaması gereken çocukları da eğitiyor.

Cüzam korkunç ve iğrenç bir hastalık. Hastaların arasında kolları kopmuş olan birini gördüm. Diğer bazı hastaların ayak ve el parmakları kopmuştu. Bazılarının burunları kemirilmiş gibi görünüyordu ve bazıları'nın da ayakları şişmişti.

Hiç kuşkusuz bu hastalığın oluşmasında besinlerin önemli bir etkisi vardır. Deniz kıyısındaki bölgelerde bu hastalık ülkenin iç kısımlarına kıyasla daha sık görülüyor. Yunanistan hemen hemen hep kıyılardan ibaret bir ülke, çünkü büyük bir bölümü adalardan oluşuyor. Bundan ötürü halk bol miktarda balıkla besleniyor. Balık da ekilip biçilmesi gerekmeyen bir besin... Binlerce Yunan bu besinden bol bol yararlanıyor. Ayrıca çok uzun süren oruç dönemleri de beslenme biçimini etkiliyor. Yılda 115 gün oruç tutuluyor

ve bu da bir yılın üçte birine yakın bir süre. Perhiz döneminde çok az yemek yiyorlar ve kötü besleniyorlar. En çok ahtapot türünden deniz canlılarını tüketiyorlar ve bunun da sağlığa elverişli bir beslenme olduğunu sanmıyorum. Cüzam hastalığına karşı nadiren ilaç kullanılıyor ve zaten ilaç da bir işe yaramıyor. Benim görüşüme göre, cüzam hastaları, sıcak banyolardan ve iyi seçilmiş perhiz yemeklerinden, örneğin sütlü besinlerden mutlaka fayda göreceklerdir. Belki de doğup büyüdüleri yerden uzaklaşmaları, farklı bir yerde yaşamaları gerekir. Buradaki cüzam hastanesinin yeri çok iyi seçilmiş. İnsanlardan uzak bir ortam olmanın dışında havası da çok sağlıklı. Cüzamlılarda şehvet duygusu olağanüstü gelişmiştir. Çok şaşırtıcı bir durum da, hasta uzuvların tamamen ağrısız sızısız kopmalarıdır.

Cüzam hastanesinin yakınında çok büyük bir hintinciri (*Cactus opuntia* L.) gördüm.

Dönüşümüzde yolumuzun geçtiği tepelerdeki topraklar özenle işlenmiş ve ekilmişti. Toprağın rengi, içerdiği maddelere göre yer yer beyazımsı, yer yer de kiremit rengindeydi. Tepelerin bazılarının üstünde bağ evleri, bazılarında da bir yel değirmeni bulunuyordu. Buradaki bahçelerde yetişen bir ağacın Frenk üzümü boyunda küçük, yuvarlak, fındığa benzer meyvelerine Rumlar *szikusa* diyorlar.

Akşama doğru üç katır kiraladık. Bunlarla yarın mastik (sakız) üretilen köylere gitmeye niyetliyiz. Bu köylerden en yakında olanı Sakız Kenti'nden üç saat mesafedeymiş. Üç katır için on kuruş ödemek üzere katırcıyla anlaştım.

24 Eylül (Cumartesi)

Anlaşmamıza göre, katırların sabah saat beşte getirilmesi gerekiyordu. Ama gelen, giden olmadı. Sonradan öğrendiğimize göre, müsellimden izin kâğıdı alabilmemiz için önce konsolostan bir belge getirmemiz gerekiyormuş. İzin kâğıdı olmadan kimse adanın o bölgesine gidemiyormuş. Mastik köylerindeki halkın, elde ettikleri ürünü (sakız) gizlice yabancılara yüksek fiyata satmalarını önlemek için böyle bir uygulamaya gerek duyulmuş. Daha önce Ruslara izin belgesi verilmediğini duymuştum, Çünkü Ruslar müsellimle kavgaya etmişler. Böyle bir engelle karşılaşmamak için Prusya temsilcisi olan

bir eczacıya gittim, ama kendisi evde değildi. Eşi bana bir belge temin etti. Önce yanıma nöbetçi olarak bir Türk askeri almamız gerektiğini söylediler. Ama sonra bundan vaz geçildi, çünkü katırların sahibi olan yeniçeri zaten bize eşlik edecekti. Bize, yani bana, Jacobsen ve Rubin'e birer at getirmişti.

Yola çıktığımızda saat on olmuştu. Kentin dışına çıktıktan sonra uzun süre yüksek duvarlarla çevrili bahçelerin arasından yolumuza devam ettik. Bahçelerin çoğunda kesme taşlardan yapılmış güzel köy evleri ve bağ evleri vardı. Bahçelerin şirin kapısından içeri bakıldığında, asmaların gölgesinde uzanan yollar, ortasında mermer havuz bulunan hoş görünümlü avlular, kapı önlerinde, cüzamlılar hastanesindeki gibi beyaz ve siyah çakıl taşlarından yapılmış mozaiklerle döşeli sahanlıklar görülmüyordu. Yolda ata binmiş bir kadına rastladık. Burada sık sık kadınların atla dolaştıkları görülmüyor.

Hemen hemen her bahçede bir sulama çarkı bulunuyor [143v]. Çarkın dönerken çıkardığı gıcırtilı sesler kulağa pek hoş gelmeseyse bile, görünimleri çevreye canlılık katıyor.

Çarklı tulumbayla kuyudan çekilen su bir mermer havuza dökülüyor. Bu havuzların bazıları mermer sütunlarla çevrili. Bağ evlerinin çoğunda alt katlar yaşam alanı olarak kullanılmıyor. Bahçelerdeki zarif, uzun servi ağaçlarına sık sık asmaların dolanmış olduğunu gördüm. Buradaki bağ evlerinin sevimliliği, zaman zaman aklıma çalışkan Batavya Cumhuriyeti [Hollanda] halkını getirdi. Gerçekten de Sakız Adası halkının, bağ-bahçe kültürü bakımından çok gelişmiş bir düzeyde olduğu izlenimini aldım. Anakarada, İstanbul'da, İzmir'de ve diğer kentlerde yaşayan Rum tüccarlar, gençliklerinde orta halli bir yaşam tarzıyla yetinip, ileriki günlerinde burada çalışmalarının meyvelerinden rahat rahat yararlanıyorlar.

Bahçeler sona erince yol kötüleşti, taşlar arttı. Sakız Adası'nda da el arabaları veya hayvanla çekilen arabalar kullanılmıyor. Kireçtaşından oluşmuş yüksek bir tepenin üstünde kurulu bir Rum manastırının önünden geçtik.

Yolda sakız üreten köylerden gelen çok sayıda adalıyla karşılaştık. Eşeklerine veya katırlarına çeşitli toprak kap-kacak yüklemişlerdi. Ayrıca Doğu Akdeniz ülkelerinde âdet olduğu üzere, tulumlara doldurdukları şarabı kente götürüyorlardı.

Sağ tarafımızda çok güzel bir vadi uzanıyor, adeta bir tek bahçeden ibaretmiş gibi görünüyordu. Ne yazık ki vadinin gerisindeki yüksek dağlar kayalık ve çoraktı.

Zaman zaman bir vadiden veya yüksekçe bir dağın doruğundan baktığımızda, sol tarafımızda, Anadolu kıyısını ve denizi görüyorduk. Denizin düzgün yüzeyinden gökyüzünün mavisi yansıyor.

Yolumuzun üstündeki köy evleri uzaktan çadırlara benziyordu. Buradaki köylerin dış görünüşü çok dikkat çekici. Evler birbirlerine bitişik olarak kaba yontulmuş taşlardan yapılmış ve damları çok sivri. Eğer duvarların alt kısmını bir çalılık veya bir tepcek örtüyorsa, üst tarafından görünen sivri dam bir çadırı anımsatıyor.

[144r] Saat 11.45'te ilk kez mastik veya sakız ağaçlarını gördük. Burası bir tepenin üstünde, küçük bir plantasyondur. İrice ve düzgün olmayan bir çalıya benzeyen bu bodur ağaçların dibindeki toprak alan tüm otlardan, bitkilerden temizlenmiş ve her ağaç gövdesinin çevresine fazla derin olmayan bir çukur kazılmıştı. Ağaç gövdesinin kabuğu daha şimdiden çizilmişti ve her gün buradan mastik ya da sakız adı verilen sıvı akıyordu. Damlalar ağacın kabuğuna yapışık olarak asılı kalıyor veya yere damlayıp parlak bocuklar halinde güneşin ışınlarını renkli pırıltılar halinde yansıtıyorlardı.

Yarım saatlik bir yolculuktan sonra ilk mastik köyüne ulaştık. Adı Kalimathia (telaffuzu: Kalimatşiya). Buraya iki saatte gelmiştik. Köy, gevşek kireçtaşından ibaret bir tepenin üzerinde kurulu. Zemini derin bir kireçli marn tabakasından oluşuyor. Sakız ağaçları her tarafta, küçük topluluklar halinde tarlalarda, incir, zeytin ve harnup ağaçlarının arasında, üzüm bağlarında ve pamuk tarlalarında görülüyor.

Kalimathia Köyü bir duvarla çevrili. Evlerin tümü kaba yontulmuş taşlardan inşa edilmiş, boyları genişliklerine kıyasla yüksekçe olduğundan, birer kuleye benziyorlar ve aralarında dar yollar uzanıyor.

Burada pamuk ürününün ön hazırlığı ile uğraşan çok sayıda insan gördüm. Tohumları liflerden ayırmak için kullandıkları âlet, iki küçük tahta silindirden oluşuyor. Üzerlerindeki helezoni girintilerle birbirine bağlantılı olan silindirlerden biri bir manivelayla döndürülüyor. Pamuk, Sakız Adası'nın başlıca ürünlerinden biri. Adada bulunan 66 köyden 21'inde sakız elde edi-

liyor. Bu köyler adanın güney ucunda bulunuyor ve buranın arazisi tümüyle tepelerden ibaret. Köyde gördüğüm en gösterişli ev bir Rum tüccara ait. Köyün ortasındaki harap binanın vaktiyle bir kale olduğunu söylediler. Köy halkı burayı satın almış ve şu sıralarda onarımıyla uğraşıyor. Burayı cenaze törenleri için [144v] kullanmayı tasarlıyorlar. Bina, zeminin altındaki bölümler de dahil olmak üzere üç katlı. Köyde 200 ev var ve nüfusu 1.000 kişiden ibaret. Zaman zaman Rum kilisesinin çanı çalınıyormuş. Köyün kahvehanesi pek kötü olduğundan, köy öğretmeninin bizi evine kabul etmesine çok sevindik. Bize pilav pişirdiler, okkası altı paraya iki yaşındaki bir dananın leziz ve körpe etinden bir miktar satın alıp bir kısmını haşlattık, bir kısmını da kızarttık. Ayrıca kavun, karpuz da kestiler ve tatlımsı bir kırmızı şarap ikram ettiler.

Bu köyün dolaylarında çakmaktaşı ve *hornstein* bulunuyor.

Sözünü ettiğim, sakız üretilen 21 köyün dışında, Osmanlı Devleti'nin başka bir yerinde sakız üretilmesi yasakmış. Oysa bu ağacın yabanisi birçok yerde yetişiyor. Köylüler her yıl belli bir miktar sakızı padişahın ambarına teslim etmek zorundalar. Bu köyde yaşayanlar bazı ayrıcalıklı haklara sahip.

Doğu Akdeniz ülkelerindeki Türk kadınları sakız çiğnemeyi âdet edinmişler ve çocuklarına da çiğnetiyorlar. Ben de ağaçtan yeni damlamış taze ve saydam bir sakız parçasını çiğnemeyi denedimse de tadını beğenmedim. Ama bir şeyi kullanmak, hatta beğenmek ve alışmak için, onun moda olması veya gerekli olduğuna inanılması yeterli bir nedendir. Öyle değil mi? Sakız maddesinin üretildiği ağacın Linnaeus sistemindeki adı *Pistacia lentiscus*'tur. Sakızın üretildiği köylerin en başında Karthamila Köyü gelmektedir. Bu köy Sakız Kenti'nden yedi-sekiz saatlik ve Kalimathia Köyü'nden on saatlik mesafededir. Sakız üretilen köylerde konuşulan Rumcanın, anakarada konuşulan Rumcadan farklı olduğunu söylediler.

Saat dört dolaylarında tekrar Sakız'a dönmek üzere yola çıktık. Zengin bir Rum tüccar, dönüşümüzde kendisini bahçesinde ziyaret etmemiz için bizi davet etmişti. Oraya vardığımızda, tüccarın ailesinden başka insanlarla da tanıştık. Bahçe içindeki iki katlı ev oldukça geniştir ve tamamen kesme taşlardan inşa edilmiştir. Evin yanında, bahçenin içinde, zemini güzel

taşlarla döşeli bir alanın ortasında mermer sütunlarla çevrili mermer bir havuz, havuzun yanında biraz yüksekçe bir yerde, zemini mermer döşeli, asmaların gölgelediği bir oturma mekânı var. Bunun yanında da daha yüksekçe bir yere çiçekler dikilmiş. Havuzun yakınına çarklı bir su tulum-bası yerleştirilmiş. Ama bunun işçiliği şimdiye kadar gördüklerimden daha özenliydi. Çark döndükçe suyu önce küçük bir mermer havuza boşaltıyor. Su, buradan kıvrık borularla büyük havuzun çevresindeki sütunlara ulaştırılıyor ve bu sütunların içinden geçip mermer çanakların içine akıyor, mermer çanakların içinden de büyük havuza dökülüyor. Böylece etrafa hem bir serinlik yayılıyor hem de suyun şırıltısı kulağa hoş geliyor. Buradan küçük çakıl taşlarıyla döşeli ve yüksek servi ağaçlarıyla çevrili bir yol başka bir havuza kadar uzanıyor. Servi ağaçlarını asmalar sarmış. Limon, turunc, portakal ve dut ağaçlarının yetiştiği bu bahçe gerçekten insanın zevkle ve mutluluk içinde yaşayacağı bir ortam oluşturuşor.

Bize, üzerine su içilmesi âdet olan bir tatlı, kahve ve tütün çubuğu ikram ettiler. Bu adanın Rum halkı burada yaşanan özgürlüğün ve adanın güzelliklerinin değerini çok iyi biliyor ve bununla da övünüyor. Bay Pandelin Perino, adanın tüm arazisinin buradaki gibi iyi işlenmiş ve bakımlı olduğunu anlattı. Onun gösterdiği nezaket ve konukseverliği her zaman minnetle anacağım.

Bugün Homeros'un okulunu ziyaret etmeyi çok istedim. Bulduğum toplantıya katılan Rumlardan bu konuda bilgi edinmek istedimse de, kimse bana bir açıklamada bulunamadı. Kimsenin Homeros'u tanımaması beni çok şaşırttı. Meramımı anlatmak için elimden geleni yaptım. Nihayet: "Aaa, Omiros! Omiros!" diye bağışmaya başladılar. Meğer o adı farklı telaffuz etmem yüzünden, sonsuza dek anılacak bir şairden söz ettiğimi anlamamışlar. Elbette ki Homeros'u çok iyi biliyorlardı, ama mezarı adanın öbür tarafında ve birkaç saatlik mesafede olduğundan, bugün oraya kadar gitmenin mümkün olamayacağını söylediler. Bu nedenle [145v] niyetimden vazgeçmek zorunda kaldım. Zaten Jacobsen'in de gemisinin hareket saatini kaçırmaması için Çeşme'ye dönmesi gerekiyordu. Anlattıklarına göre, Homeros'un okulunun yakınında, bir paşanın adını taşıyan bir çeşme varmış. Deniz kıyısının yakınında bir yerde bulunduğu söylenen o kayayı

gidip göremediğime çok üzıldüm. Öğrendiğim kadarıyla Sakız Adası her yıl kaptan paşaya 500 kese dolusu para ödüyormuş.

25 Eylül (Pazar)

Bu sabah alışveriş yaptık: Çok leziz tatlı Sakız Adası şarabı, kavun, karpuz ve başka şeyler aldık. Daha sonra doğru dürüst bir gemi bulamadığımız için altı kuruşa bir kayık kiraladık.

Burada kadın dilencilere çok sık rastlanıyor.

Limandan ayrıldığımızda saat 10.35'i gösteriyordu. İki saat sonra Çeşme'ye vardık, çünkü yolculuğumuz sırasında rüzgâr hep uygun yönden esmişti. Çeşme'de dört cami var. Burada balık çok bol. Jacobsen, İzmir'den Çeşme'ye gelirken, İzmir Körfezi'nin içinde bulunan ve üzerinde insanların yaşamadığı *Wurla* [Urla] adalarını gidip görmek ve incelemek fırsatını bulmuştu. Anlattığına göre, adadaki kayalar şu malzemeden oluşuyor:

- a. Lav görünümünde, koyu kahverengi, gözenekli ayrıışmış porfirden oluşan breş katmanları arasındaki beyaz kireçli spatla birbirine yapışmış ve büyükçe, kalseduandan ibaret kabukların içinde boşluklar oluşmuş. Birçok kayalar bu breşlerden meydana gelmiş.
- b. İçinde yeşilimtırak feldspat bulunan aynı breş oluşumu.
- c. Kül reğinde delikli, sıkı, killi porfir, bazı kısımları *hornstein* malzemesine geçiş yapıyor.
- d. Kiremit rengi çok gözenekli, içinde seyrek olarak yeşil şörl parçacıkları olan killi porfir. Deliklerin içi beyaz kireç spat ile kaplı. Bu malzemeden büyük bloklar mevcut.
- e. Adalarda büyük kayalıklarda bulunan ve tamamen lav görünümünde olan siyahımsı gri ve kahverengi ayrıışmış porfir içinde yeşilimsi katrantaşı.
- f. Balmumu sarısı reğinde çıkmaktaşı. Başka türden çıkmaktaşı da ince katmanlar halinde mevcut olup taşlaşmış oduna benziyor.
- g. Jacobsen bu saptamaları yapmanın dışında, o sahillerde çeşitli deniz kabukluları (midye, istiridye vb.) toplamıştı. [146r] Bunlar Gotha'daki koleksiyona ilave edilecek. Bana verdiği bu haberlere

çok memnun oldum, çünkü bu adalara henüz gidememiştim. Bana Çeşme’de 500 ev bulunduğunu bildirdiler. Demek ki Çeşme’nin nüfusu yaklaşık 2.500 kişi.

Jacobsen bana 150 kuruş avans verdi. [Fol 146’daki metin sayfası daha sonra ilave edilen yazısız bir kâğıdın üstüne yapıştırılmıştır.]

[147r] Jacobsen ile birlikte öğleden sonra yükseklik ölçümleri yaptım. [Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Önceleri kuru üzümlerin bir kantarı on beş kuruşa satılmıştı. Sonra giderek fiyatlar arttı ve 18,5 kuruşu buldu, çünkü alıcılar çoktu. Alıcıların bolluğu –rekabet kurallarına göre– fiyatın artmasına neden oluyor.

Jacobsen ile birlikte, yamacında Çeşme yerleşiminin bulunduğu bir tepeye çıktım. Tepede iki yel değirmeni var. Burada evlerin inşaatında kullanılacak taşları elde etmek için kayalıklar oyularak taş ocakları açılmış ve bu nedenle beyaz, gevrek, katmansız kireçtaşından oluşan dimdik bir kaya duvarı meydana gelmiş. Dip bölgelerinde büyük kütleler halinde ayrılmış porfir bulunuyor. Kentin evleri tümüyle beyaz renkte ve hepsinin birer terası var, yani damları düz. Bu tepeden görünen manzara çok güzel. Diğer iki tepenin üstüne toplam on bir değirmen yapılmış. Her birinin on iki kanadı var. Buradan kentin tümüyle birlikte liman ve Karaburun adındaki diğer körfez, vadilerdeki üzüm bağları, yamaçlardaki zeytin ağaçları görülüyor. İki sıra halindeki surlar deniz kıyısından başlayıp tepeye doğru uzanıyor. Surların arasındaki hendeğin kenarları duvarla pekiştirilmiş olup içinde su bulunmuyor.

Ben daha sonraki incelemelerimde kireçtaşlarının arasında çakmak taşı damarlarına da rastladım. Akşama doğru Jacobsen ve Rubin ile birlikte gemiye gittik ve Kaptan Goigoviç’ten gemi yolculuğu için ödenen 40 kuruş aldığına dair bir makbuz vermesini rica ettik. Umarım yolculuk iyi geçer ve hem Jacobsen hem de Gotha’daki koleksiyon için toplayıp gönderdiğim malzeme güvenle yerine ulaşır. Kaptanla birlikte yemek yedikten sonra Jacobsen beni sahile kadar geçirdi. Burada belki de bir daha görüşmemek üzere vedalaştık.

Geceyi bir Rum bakkalın evinde geçirdim.

26 Eylül (Pazartesi)

Dün Urla'ya gitmek üzere buradan iki katır kiraladım ve üç saatlik yol için on iki kuruş ödedim. Gece saat 1.30'da kalkıp hazırlandımsa da, ancak saat dört dolaylarında yola çıkabildik. Önümüzden bir Türk çocuğu yürüyor, hem yolu gösteriyor hem katırları güdüyordu. Gökte henüz yıldızlar parlıyordu. Hava çok güzeldi. Yolumuz kâh tepelerin üzerinden, kâh vadilerden geçiyordu. Bastığımız zemin beyaz kireçli marn taşlarıyla kaplıydı. Her tarafta üzüm bağları ve zeytin ağaçları vardı. Bu dolaylarda da hiç araba kullanılmıyor.

Bir süre sonra bir körfeze vardık ve sahili izleyerek yola devam ettik. Dümdüz uzanan denizin ötesinde Sakız Adası'nın yüksek dağları mavi bir tüle bürünmüş gibi görünüyordu. Sahilde yetişen dikenli bir ağaç ardıca benziyordu, ama bodur kalmıştı. Uzaktan tek tek evler görünüyordu. [148r] Yolum devamında taşlık çorak tepelerden geçtik. Buralarda küçük çalılıklardan başka pek çok yabancı mastik ağacı da vardı, ama hepsi bodur ve kavruktu. Saat altıda sağ tarafta, yoldan yarım saatlik mesafede *Aladsa* [Alaca?] Köyü görüldü. Düz bir vadide bulunan bu köyden bir saatlik mesafede, sol tarafta Reisdere Köyü var. Bu dolaylarda birbirinden farklı yapıda değirmenler gördüm. Toprak hiç işlenmeden bırakılmış.

Yolumuzun geçtiği yerlerdeki dağlardan birinin tepesi kısmen ufak parçalar kısmen de büyük bloklar halinde ayrılmış porfirden ve *grovaktan* oluşmuş. Etrafta fundalıklar, mastik çalıları, *lebensbaum* [hayat ağacı / mazı] adı verilen bitkiler yetişiyor. Büyük bir keçi sürüsü, karnını doyuracak ot bulmak için ortalıkta dolaşıyor, boyunlarındaki çingirakların sevimli sesi bu ıssız diyara canlılık katıyordu. Daha ilerde gene bir keçi sürüsüyle karşılaştık ve bu vesileyle keçilerin mastik yapraklarını yediklerini de öğrenmiş oldum.

Saat dokuz dolaylarında geçtiğimiz vadinin toprağı simsiyahtı. Buranın işlenmesi halinde çok verimli olacağını tahmin ediyorum.

Daha ötede kayalık bir dağın üstünde birçok güçlü çam ağacı yetişmişti. Bulunduğumuz vadinin ortasında yükselen bir tepenin üzerine kurulmuş olan bir kalenin önünden geçtik. Kale tamamen terk edilmiş ve duvarları yıkılmıştı. Tercümanım, bu kalenin adının *Aiwasa* [?] olduğunu

söyledi. Yakındaki bir mezarlıkta sütun parçaları gördüğümünden, burada vaktiyle önemli bir yerleşimin bulunduğunu sanıyorum. *Aiwasa*'nın ötesinde bir dağın yamacında büyük taş ocaklarının bulunması da bu tahminimi doğruluyor. Buradan mermer çıkarılıyor ve yakınlardaki dağlar da mermer kayalarından ibaret.

Yolda atlı birkaç Rum da bize katıldı. Bunlardan biri, benim gitmek niyetinde olduğum Urla'da 2.000 Türk ve 1.000 Rum evinin bulunduğunu anlattı. Demek ki buranın nüfusu 15.000 kişi olmalı. Etrafta gördüğümüz çam ağaçlarında tırtıllar yuvalanmıştı. Saat 9.30'da gene tepelerin üstüne kurulu üç yel değirmenine rastladık. Bunların yakınında iki köy var. Sağ taraftakinin adı *Pirih* [?], sol taraftakinin ise *Seradapt* [?]. Bize katılmış olan yolcularla birlikte biraz dinlenmek için bir çeşmenin yakınındaki ıhlamur ağacının gölgesine yerleştik. Yolumuzun devamında çok büyük zorluklarla yüksek bir dağı aştık. Dağın zirvesi porfir kayalıklarından ibaret. Yolcuların anlattıklarına göre, bir süre önce burada bir Türk öldürülmüş.

Saat 11.45'te İzmir Körfezi önümüzde göründü. Yarım saat sonra bir çiftliğe vardık ve saat 12.45'te körfezin kıyısına ulaştık. Burada küçük bir Türk kahvehanesine uğrayıp acele bir kahve ısmarladık ve tadının kötü olmasına rağmen içip yeniden yola çıktık. Belki binlerce keçiden oluşan bir keçi sürüsüne rastladık. Keçilerin boynuzlarının kıvrımları birbirinden farklıydı.

Yolumuzun devamında iki küçük akarsuyun üzerine kurulu taş köprülerden geçtik. Körfezin ilerisinde Karaburun'un dağları uzanıyordu. Öte yanda, körfezin girişinden bakıldığında Sakız Adası'nın yüksek dağları görülüyordu. Kıyı boyunca ilerledik ve bir çeşmeye vardık. Birçok zeytin ağacının arasındaki bu çeşmenin yapımında iki granit sütun kullanılmıştı, ama şekilleri pek güzel değildi. Biraz sonra yolumuz kıyıdan ayrıldı ve karanın iç taraflarına doğru devam etti. Daha ilerde kireçtaşından oluşan alçak bir tepenin eteğinde gene bir çeşmeye rastladık. Bu tepe, içinde oldukça büyük ağaçlar bulunan ama bakımsız kalmış bir çam ormanı ile kaplıydı. Buradan itibaren yeniden bakımlı tarım alanları başladı. Her taraf üzüm bağları ve zeytin ağaçları ile kaplı.

Grubumuzda bulunan bir Rum beni evine davet etti ve orada geceleyebileceğimi söyledi. Buna çok sevindim, çünkü Urla'da geceyi geçirebileceğim bir han yok. Öğleden sonra saat ikide Urla'ya vardım. Rum yol arkadaşımın bana kalmam için sunduğu oda fena değildi.

[1491] Burada kuru üzüm, kantar başına 13,5 kuruşa satılıyor. Çeşme'de bir okka kuru üzüm on beş para veya bir kantar 16-17 kuruş. Ünlü açık sarı renkli çekirdeksiz üzümler sadece Karaburun dolaylarında yetişiyor. Türkler bu üzümlere "çekirdeksiz" diyorlar. Üzümler, kurutulmak üzere serilmeden önce soğuk küllü suya batırılıyor. Gerekli küllü elde etmek için yabancı mastik çalılarını yakıyorlar. Urla'da on cami ve iki Rum kilisesi var. Burada Ermeniler ve Yahudiler yaşamıyor. Ev sahibim, Urla halkının devlete her yıl 300 kese (150.000 kuruş) vergi ödediğini söyledi.

Urla'daki evlerin bir kısmı taştan, bir kısmı da bağdadi tarzında ahşaptan inşa edilmiş. Yolları kötü döşenmiş ve kentin etrafında sur yok. Urla'nın limanındaki iskeleye, yani malların gemilere doldurulduğu veya boşaltıldığı yere kadar bir gezinti yaptım. İskele şehir merkezinden bir saat mesafede. Oraya yürürken, arazinin tümüyle kireçtaşından ibaret olduğunu saptadım. Ama kıyıdaki kayalar ayrıışmış porfirden. Kentle iskele arasındaki yol çok kötü döşenmiş. İskelede bir kahvehane dışında birkaç küçük bina bulunuyor. Limana gelip giden teknelerin barınabilmeleri için taşlardan alçak bir set yapılmış. Burada yarım düzine kayık yatmaktaydı ve bunlara İzmir'e ve İstanbul'a nakledilmek üzere kuru üzüm yüklenmekteydi. Urla'da sık sık göçmen keme cinsi fareye rastlanıyor. Ona burada *phake* diyorlar.

27 Eylül (Salı)

Sabah saat altıda eşyalarımı iskeleye taşıttırdım. Orada beklerken büyük bir deve kervanı geldi. Develer kuru üzüm yüklüydü. Kalın, sağlam, kıldan yapılma çuvalara doldurulmuş kuru üzümler ülkenin iç bölgelerinden getiriliyordu.

İzmir'e gidecek bir araç beklemem gerektiğinden, uzun süre iskele dolaylarında vakit geçirmek zorunda kaldım. [1491] Bu fırsatı değerlendirerek yakındaki ayrıışmış porfirden oluşmuş kayaları inceledim. Buralarda

çok sayıda küçük kertenkele dikkatimi çekti. Bunlar *Lacerta agilis* L.¹¹⁷ tipi kertenkelelere benziyordu. (İzmir'e vardıktan sonra bu kertenkele hakkındaki ayrıntılı betimlemeleri yazdım. Bunlar 28 Eylül tarihli kayıt-larımdadır.)

Birkaç saat bekledikten sonra nihayet 10.45'te İzmir'e hareket eden bir kayıкта Rubin'e ve bana yer bulundu. Bu kayığa da kuru üzüm yük-lemişlerdi. Urla Adaları denen dört ada hemen iskelenin biraz ötesinde. Bindiğim kayık bunların arasından geçti. Birinci ve üçüncü ada tamamen çıplak ve üzeri sadece kısa otlarla kaplı. İkinci çok küçük ada sadece bir kaya yığının-dan ibaretmiş gibi görünüyor. Dördüncü ada diğerlerinden daha büyük, çok kayalık ve kısa çalılarla kaplı. Buradan gelip geçen gemiler bu çalıları toplayıp yakacak odun yerine kullanıyorlar. Adalar meskûn değil.

Hava uygun olduğunda İzmir'e iki saatte gidiliyor. Ama yolculuğu-muz daha uzun sürdü. İzmir Körfezi, Kuzey Denizi'ndeki Jahde Körfezi'n-den büyük olmakla beraber, kıyılarının dağlık olması nedeniyle genişliği fark edilmiyor. Ama bu dağlar, İzmir Körfezi'ne, ülkemizdeki Jahde, Dollart vb körfezlerinin alçak ve düz sahillerinden çok daha güzel bir görünüm kazandırıyor.

Bir süre sonra İki Kardeş adı verilen, birbirine yakın ve benzer görünümde olan iki dağın dorukları sağ tarafımızda göründü. Bizden yana olan yamaçlar dik ve çıplak kayalıklardan ibaret. Urla ile deniz kalesi arasın-daki kıyı, uygarlıktan nasibini almamış gibi görünüyor. Bütün yol boyunca sadece iki kahvehaneye rastladık. Bunların dışında İki Kardeş Dağları'nın dibinde bir tek ev gördük. Tercümanımın dediğine göre, buna *Aptelaga* deniyormuş ve yakınında sıcak su kaynakları varmış.

Bindiğimiz tekne körfezin güney kıyısı boyunca ilerliyordu. Kuzey-deki kıyı çok uzaktaydı. Güneydeki kıyı ise [1501] dik kayaların bulunmadığı yerlerde seyrek kısa çalılarla kaplı. Hiçbir yerde büyük ağaçlardan oluşan bir orman görülüyor. Oysa Urla ve Çeşme arasındaki fıstık çamı korulukları bu yörede çam ağacının çok iyi yetiştiğini kanıtıyor. Burada da böyle koru-luklar bulunsaydı, körfezden bakıldığında, kıyılar çok daha güzel görünürdü.

117 Günümüzde *Lacerta agilis* L. diye adlandırılan kertenkele türü, 19. yüzyıl başlarında birkaç tip ker-tenkele için kullanılıyordu. Bu gün bu kertenkeleler çeşitli tiplere ayrılıyorlar. Burada söz konusu olan kertenkele tipi muhtemelen *Ophisops elegans macrodactylus* (Berthold 1842) olmalı -Abn.

Kuzeydeki kıyıların arazısı çok daha düzlük. Çünkü Manisa yakınından geçen Gediz Irmağı Menemen yakınlarında körfeze dökülüyor ve beraberinde getirdiği toprakları buraya yığıyor. İzmir'i o mükemmel sebzeleri ve meyveleri ile beslemekte olan Menemen de bu verimli vadiye yer alıyor, ama bulunduğumuz yerden görünmüyordu.

Samos ile Sakız adalarına gidişimiz sırasında olduğu gibi, bu körfezdeki yolculuğumuz sırasında da nadiren deniz kuşlarına rastlamamız dikkatimi çekmişti. Demek ki burada deniz kuşları çok az. Oysa bizim kıyılarımız ve adalarımız bu kuşlarla dolu. Danimarka'ya ait Helgoland Adası'nda sürü halinde deniz kuşları etrafta uçuşur. Ayrıca sanırım, Kuzey Denizi balık bakımından da Yunan Denizi'nden [Ege] ve Anadolu kıyılarından daha zengin.

Öğleden sonra saat beşte Deniz Kalesi'ne (*Chateau de mer*) vardık.¹¹⁸ Bu kale denizin içine doğru uzanan sivri bir burun ucunda bulunuyor. Bir düzlük halinde olan bu burun baştanbaşa zeytin ağaçlarıyla kaplı. Denizde üç büyük ticaret gemisi demir atmıştı, ikisi iki direkli, biri tek direkli olan bu gemiler, rüzgârın uygun yönden esmemesi nedeniyle yola çıkamıyorlardı. Deniz kıyısındaki kale hiç de iyi durumda görünmüyor. Tournefort'un Doğu Akdeniz yolculuğu konusundaki kitabında bu kalenin güzel bir resmi var. Yelkenli gemiler kalenin çok yakınından geçiyor.

Kalenin hemen gerisindeki dağların eteğinde bir köy görünüyor, biraz ötede, İzmir yönüne doğru, sıcak su kaynakları ile ünlü *Lihdsa* [Ilıca] Köyü bulunuyor. Teknede bulunan adamlardan biri [150v] masallar öyküler anlatarak yolcuları eğlendiriyordu. Bu yörenin insanları masal ve öykü dinlemekten çok hoşlanıyorlar.

[151v] 28 Eylül (Çarşamba)

Bugün sevinçli bir haber aldım. Halep kervanı gelmiş ve bir haftadan beri buradaymış, on beş gün sona da tekrar yola çıkacakmış. Şimdi tek eksiğim doğru dürüst, güvenilebileceğim bir tercüman.

¹¹⁸ Sancak Kale ya da Yeni Kale adı verilir. Bu kaleyi Köprülü Mehmed Paşa (1578 - 1661) Gediz Irmağı'nın eski halicinin karşısında körfezin daraldığı yerde 1656'da yaptırmıştı. Kale 1688 depreminde yıkılmış ve yeniden yapılarak 1691'de tekrar kullanılmaya başlanmıştı. 1829'da onarılıp 1890-1891 yıllarında da esash şeklindeelden geçirilmiştir.

Urta'da yakaladığım kertenkele hakkında yaptığım araştırmada, Linnaeus sisteminde ona uygun bir tanımlama bulamadığımdan, aşağıdaki saptamalarımın bu eksiği telafi edeceğini umuyorum.¹¹⁹

Lacerta [metinde boşluk]

Yakaladığım kertenkelelerin en büyüğünün boyu beş zoll

Kuyruk uzunluğu üç zoll dört *linie*

Burun ucundan burun deliklerinin ön kenarına kadar 0,5 *linie*

gözlere kadar 1,75 *linie*

kulaklara kadar dört *linie*

ön ayakların çıkış yerine kadar 7,5 *linie*

arka ayakların çıkış yerine kadar bir zoll beş *linie*

Ön ayakların tırnak ucuna kadar uzunluğu yedi *linie*

Arka ayakların tırnak ucuna kadar uzunluğu bir zoll 0,5 *linie*

Vücudu kahverengi-kül rengi arasında. Sırtın her iki yanında ense-den itibaren beyazımsı yeşil veya açık kahverengi bir çizgi uzanıyor ve kuyruğun başladığı yerde de biraz belirginleşiyor. Bu çizgilerin her iki tarafında küçük siyah lekeler veya noktalar görülüyor. Arka bacakların üst kısımlarında küçük kahverengi veya daha açık renkli noktalar var. Başında ve yan taraflarında yer yer açık mavi bölgeler bulunuyor. Kuyrukta benekler yok. Bedenin alt kısmı tümüyle açık deniz yeşili veya süt mavisi renginde.

Dil siyahımsı ve ucu çatallı.

Göz bebekleri siyah ve iris altın sarısı renginde.

Kulaklar açık.

Kafa sert plaklarla kaplı.

[152r]Sırt, yan bölgeler ve kuyruk pullarla kaplı. Kafanın dolaylarındaki pullar çok ufak, kuyruğa doğru giderek büyüyor. Pullarda keskin ve kabarık bir çizgi bulunuyor ve bu çizgi kuyruk pullarında daha da belirginleşiyor.

¹¹⁹ Burada belirtilen ayrıntılı özellikler, Batı Anadolu'ya özgü *Ophisops elegans macrodactylus* (Berthold, 1842) tipine uymaktadır –Abn.

Alt çenenin kenarları sert plaklarla çevrili.

Gırtlak ve boyun pulsuz.

Karın bölgesi sert plaklarla kaplı, plaklar altı sıra halinde ve beşgen biçiminde.

Ön ve arka ayaklarda beşer parmak ve parmakların ucunda keskin tırnaklar var. Ön ayaklarda üçüncü ve dördüncü parmak, arka ayaklarda dördüncü parmak diğerlerinden uzun.

29 Eylül (Perşembe)

Bugün Bay von Lennep'i ziyaret ettiğimde, bana son kurye ile adıma gelmiş olan bir mektubu verildi. Genç Baron von Hübsch'ün, şimdiye dek benden hiç mektup almadığını, 2 ve 17 Ağustos tarihlerinde yolladığım paketlerin de eline geçmemiş olduğunu bildirmesi beni hayrete düşürdü. Eğer bu paketlere, hele son gönderdiğim pakete bir yerde el koydularsa, bu benim için büyük bir kayıp olacaktır. Gönderdiklerimin nasıl kaybolduğuna bir türlü akıl erdiremiyorum.

Kadınların göz çevresine sürdükleri siyah boyaya Türkler rastık taşıyorlar. Eskiden bunu burada da yapıyorlarmış, şimdi ise daha çok Selanik ve İstanbul'da üretiliyormuş.

Burada yaşayan Yahudiler çok genç yaşta evleniyorlar. Erkekler on yedi yaşında ve kızlar on, on bir, on iki yaşlarında evlendiriliyorlar. Geçen gün burada on bir yaşında hamile bir Yahudi kadını gördüm. Kohen, buralı Yahudi çocuklarının çok güçsüz ve sağlıksız olduklarını söylüyor. Bunun nedeni erken yaşta yapılan evlilikler olabilir. [152v] Yahudi çocuklarının eğitime de fazla önem verilmiyor. Öğrendiğime göre, en zengin ailelerden bazılarının çocukları okuma yazma bile bilmiyorlar.

Bay Kohen'in verdiği bazı bilgiler çok ilgimi çekti: Buralı kadınların memeleri çok büyük ve sarkıkmış, hele yaşlı kadınlarda deve diline benzermiş. Doğu ülkelerinin halklarında erkeklerin cinsel organı da Avrupalı erkeklerinkinden daha büyükmüş. Belki de buradaki geniş ve rahat giysilerin bunda etkisi olmuştur.

30 Eylül (Cuma)

Bugün bana Bay Lennep gene 500 kuruş ödedi.

Burada ölen bir İngiliz deniz erinin cenazesi, birkaç asker ve denizci tarafından borazan ve davul sesleri eşliğinde kentin içinden geçirilip mezarlığa götürüldü.

Öyle sanıyorum ki, dünya üzerinde top seslerinin İzmir'deki kadar sık duyulduğu çok az kent vardır. Limana her gelen ve limandan her çıkan büyük gemi, diğer gemilerin dost kaptanları tarafından top atışlarıyla selamlanıyor veya uğurlanıyor. Ayrıca gemi sahiplerinin yaşadıkları herhangi bir sevinçli olay da gene top atışlarıyla kutlanıyor. Kısacası, İzmir'de top seslerinin duyulmadığı bir tek gün bile yoktur.

Bay von Lennep beni yemeğe davet ettiğinden, saat birde onun evine gittim. Orada Hollanda Konsolosu Kont v. Hochepped, onun bir akrabası olan Baron v. Hochepped, bir Cenevrelili ile Danimarkalı bir kaptan da bulunuyorlardı. Genç ve yakışıklı bir adam olan baron, 1798'de Marburg Üniversitesinde okumuş. Benden orada tanıdığı birçok saygın bilim adamı hakkında bilgi istedi. Kendisi de çok bilgili bir adam ve yaptığı seyahatler sayesinde bilgilerini daha da genişletmiş. İspanya hakkında edindiği izlenime göre, [1531] İspanyollar çok pasaklı insanlarmış. Hatta İspanyolları tanımlayan şöyle bir *bonmot* (vecize) varmış: "Her İspanyol, sıkıştığı zaman gitmesi gereken o belli mekânın nerede bulunduğunu ta uzaktan duyulan kokusundan anlar." [Burada Seetzen'in günlüğünün Jever'deki kopyasında Kruse'nin bir notu var: "İşte bu da gene Doğululara özgü bir abartma!"] Genç Baron, Almancayı çok güzel ve akıcı konuşuyor. Cenevrelili, memleketlisi olan Deluc'u ve onun ünlü yapıtını çok övdü.¹²⁰ Çok insancıl bir adam ve inançlı bir Hristiyanmış. Von Saussure¹²¹ ise 15 yaşına kadar serserinin tekiymiş, ama daha 19 yaşındayken profesör unvanına layık olacak düzeye ulaşmış. Yaşının küçük olmasından ötürü kendisine bu unvanı vermekte tereddüt etmişler.

120 Jean-André Deluc (1727-1817) İsviçreli jeolog ve meteorolog. Ölçüm cihazları da geliştirmiştir. 1778-1780 arasında yayınlanan altı ciltlik *Lettres physiques et morales sur les montagnes et sur l'histoire de la terre et de l'homme* (İnsanlığın ve Yeryüzünün Tarihinde Dağların Fiziki ve Manevi Yönleri Üzerine Mektuplar) başlıca eseridir.

121 Horace-Bénédict de Saussure (1740-1799) İsviçreli jeolog ve fizikçi. 22 yaşındayken profesör unvanı almıştır.

Bay Lennep, yemekten sonra at kiralayan bir Türke haber yollayıp konağına çağırttı. Bu adamla pazarlık yapıp, Halep'e kadar 300 kuruşa üç at kiraladım. Yolculuğumuz, eşkıya saldırısına uğrama tehlikesi nedeniyle Kayseri üzerinden geçmeyip, büyük bir olasılıkla deniz kıyısını takip edecek. Kervancılara hiç güvenmemek gerek, çünkü şimdiye dek hep Kayseri üzerinden geçtiklerini ileri sürmüşlerdi. Bu kervana en az 40 yolcu katılıyor. Onların dışında ticari malları taşıyan yük hayvanları var. Atları kiraya veren adam, bana Türk kıyafeti giymemi salık verdi. Kısa bir mesafeyi deniz yoluyla aşarak Lazkiye'ye geçecektik. Eğer yolun güvensiz olduğunu söylerlerse, bazı şehirlere uğramayacaktık. Kısacası, belli ki bu yolculuk benim beklediğimden çok farklı olacak! Bundan ötürü de burada uzun süre kaldığıma değmeyecek. Zaten işlerimi gördürebileceğim bir yardımcımın olmaması da beni zor durumda bırakıyor. Sonuç olarak, çarşamba günü yola çıkmaya karar verdim.

Sakız Adası'ndan genç bir Rum tercüman olarak hizmetime girmeyi teklif etti. Bu adam Türkçe ve Rumca [153v] dışında İtalyanca, biraz da Fransızca ve Arapça biliyormuş. Daha önce bir süre İstanbul'da padişahın bahçesinde bahçıvan olarak çalışmış, sonra Damiette'ye [Dimyat] konsolos atanmış bir İngilizle birlikte Mısır'a gitmiş. İngiliz orada ölmüş. Şu sıralarda beylerin çıkardıkları huzursuzluk nedeniyle orada kalmak istemeyen genç Rum birkaç gün evvel buraya gelmiş. Bu adam bildiği diller nedeniyle işime yarayacak gibi göründüyse de genel olarak çok cahildi. Okuma, yazma bilmiyordu ve anladığım kadarıyla, bir saatin üstündeki sayıları bile tanıımıyordu. Sonuç olarak bu adamı işe alamayacağımı anladım. Akşama doğru Rubin uğradı. Zaman darlığı nedeniyle çaresiz kaldığımdan, Halep yolculuğu için onu tekrar işe aldım. Ama onunla bir arada olmanın bu yolculuğun tadını kaçıracağından da eminim. Gene de sabretmekten başka çarem yok!

1 Ekim (Cumartesi)

Artık sabahları hava oldukça serin.

Öğleden sonra Bay Harten ile birlikte deniz kıyısı boyunca, körfezin karanın içine doğru sokulduğu yerdeki iskeleye kadar bir yürüyüş yaptık. Sonra bahçelerin arasından geçerek geri döndük.

2 Ekim (Pazar)

Dün bir ulak aracılığı ile Bay Hübsch & Timoni'ye bir mektup ve ekinde de Gotha'da Baron v. Zach'a iletilmek üzere bir paket yolladım. Bay Hübsch'ten, 2 ve 17 Ağustos tarihli mektuplarımla akıbetini araştırmasını rica ettim, çünkü bana bu mektupların eline geçmediğini bildirmişti.

3 Ekim (Pazartesi)

Bugün Rubin ile birlikte, yolculuk sırasında giyeceğim Türk kıyafetlerini satın almaya gittik. Satın aldığım giysiler şunlardı:

[154r] Mavi pamuklu kumaştan yapılmış bir *schlerary* [şalvar] 30 kuruş. Kızıl-kahverengi pamuklu kumaştan bir *schübbe* [cübbe] 35 kuruş. Halep'te kullanılan ipek karışımı kumaştan *sarihk* [sarık] dokuz kuruş. Cübbenin altına giyilen, geceliğe benzer, kırmızı renkli ve sarı çizgili yün veya ipek kumaştan *aladsa* [alaca] adlı giysi: on bir kuruş (malzeme ve işçilik dahil).

Türklerin giydiği, kırmızı sahtiyandan çizmeler altı kuruş 20 para. Fes adı verilen kırmızı başlık, Halep'te kullanılan boyda on kuruş. Toplam: 101 kuruş 20 para.

Atları bana kiralayan adamın adı: Katırcı Seyit Ali Zeytunoğlu.

Bu akşam biraz yağmur yağdı.

4 Ekim (Salı)

Öğleden önce, burada tanıştığım kişilere veda ziyaretinde bulunmak üzere evden çıktım. Rus konsolosunun sekreteri Bay (...) [metinde boş bırakılmış], İngiliz tüccar Wilkinson, İmparatorluk Başkonsolosu Bay v. Cramer (kendisi imparatorun isim gününü kutlama törenine katılmak üzere kiliseye gitmişti ve bu kutlamalar sırasında körfezde bulunan imparatorluğa ait gemiler toplarını sürekli ateşlediklerinden birçok evin camları kırıldı.)

Bu sabah benim katırcı Seyit Ali, Halepli bir tüccarla birlikte geldi ve yolda ödenecek olan gümrük paralarını, körfezden gemiyle geçmek için gereken yol parasını ödememi istedi. Ben buna itiraz ettim ve bu konuyu Bay Lennep ile halletmesini söyledim. Bu Türk halkı kadar sözünden cayan

ve her türlü yasadışı yoldan yabancılardan [154v] para koparmaya çalışan başka bir millet görmedim. Genelde Rumlarla ve Ermenilerle anlaşarak daha rahat seyahat ediliyor. Yola çıkmamıza çok az zaman kaldığından, istenilenlere razı olmak ve paradan yana fedakârlık yapmak zorunda kalacağım. Ama aslında kendi bildiğinden şaşmamak ve ödün vermemek gerektiğine inanıyorum, çünkü kervancı beni zayıf görürse, ilk fırsatta gene para çekmeye çalışacaktır. Sonuç olarak, adam bütün ek masraflar için benden 50 kuruş istedi. Oysa atların her biri için ödediğim 100 kuruş kira, zaten oldukça yüksek bir fiyat sayılır. Aslında bu paraya işe yarar durumda bir at satın almak bile mümkün.

Burada bulunan (Rumlara ait) bir ticarethanede [...] (metinde boşluk) Riga[s] tarafından yapılmış, İstanbul'u Haliç'i, Boğaz'ı gösteren birçok plan veya harita var. Viyana'da Franz Müller bunları bakır üstüne işleyerek basmış.

Buradaki özel süslemeli arma çok anlamlı: İçinde Osmanlı padişahının simgesi bulunan bir çelengın altında, yatar durumda güçlü bir aslan ve yanında bir topuz. Osmanlı padişahının simgesi bir hilal biçiminde. Bu damganın yan taraflarına birkaç Bizans ve İstanbul parası resmedilmiş. Planın alt kısmında İstanbul'un, Haliç'in ve [155r] Boğaz'ın Marmara Denizi'ne kavuştuğu yerin aslına oldukça uygun bir resmi var.

Bu plandan ve altındaki satırlardan, yazarın memleketlilerini etkilemeyi ve kendilerine atalarının ruhunu, düşünüş biçimlerini aşlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu yetenekli adamın anavatanı için harcadığı, fakat olumlu bir sonuç vermeyen çabalarının gelecekte Yunanistan'da takdir edileceği kesin olmakla beraber, siyasi olayların kurbanı olması çok üzücüdür. Tüm bilgili ve iyi eğitim görmüş Yunanlar onun ismini biliyor ve onu saygıyla anıyorlar. Birçok kişi onun özgürlük şarkısını gizlice büyük bir coşkuyla söylüyor. Bu plan hiçbir yerde satılmadığı için, Bay Harten onu bana bedava temin etti.

5 Ekim (Çarşamba)

Bugün bana çok gerekli olan bir giysi satın aldım: Gayet sağlam ve sık dokunmuş, fındikkabuğu renginde bir yağmurluk ve Kapusen rahiplerinin cüppelerindeki kapüşona benzer bir başlık. Bunlara da on dokuz kuruş

ödedim. Artık yolculuk için tüm gereksinimlerimi tamamlamış olduğumu umuyorum. Dün satın aldığım eşyalarla birlikte tümüne 120,5 kuruş harcadım. Katırcıya da benden istediği 50 kuruşu ödemek zorunda kaldım.

Prusyalı tüccar ve konsolos Bay Escallon'u ziyaret ederek bana bir Prusya pasaportu vermesini rica ettim.

[155v] Kronometreyi yerleştirmek için çok eski ve kötü görünümlü bir kutu satın aldım. Çünkü gözlemlerimiz sırasında saat çok göze batıyordu ve burada dikkati çeken her şeyi saklamak gerektiğini öğrendim. Zaten gösterişsiz davranan insanlardan bile gereğinden çok para istiyorlar ve kandırılma tehlikesi her an pusuda bekliyor.

Öğleden sonra yalnız başıma Buca'ya kadar gittim. Amacım, Rahip Usko'yu ziyaret etmek ve kendisiyle vedalaşmaktı. Bana ricam üzerine (Halle'de yayınlanmış olan) küçük bir İncil verdi. Filistin'e gittiğimde bu İncil'i dikkatle okuyacak ve inceleyeceğim. Rahibin kütüphanesinde, İsfahan'da satın almış olduğu Hafız'ın ve diğer iki İranlı şairin kitaplarını gördüm. Mekke'de muhafaza edilmekte olan ve piyasada çok nadir rastlanan bazı şiir kitaplarının Halep'te bulunup bulunmadığını araştıracağıma dair ona söz verdim. (Şiir kitabının adı Moallakab'a benziyor ve bu isim çok ünlüymüş.)¹²² Rahip Usko Jena'da çıkan edebiyat dergisine (*Allgemeine Jenaische Literaturzeitung*) abone olduğundan, bu yılın temmuz sayısını alabilmiş. Rahibin kent dışında yaşaması nedeniyle, onunla sık sık görüşüp bilgilendirici sohbetlerinden yararlanamadığıma üzüldüğümü belirttim.

Akşama doğru hava çok serinledi.

Bugün öğle üzeri katırcı yeniden geldi ve atlar için iki semer satın almam gerektiğini söyledi.

Öğle yemeğini bir Fransız dönmesi ile birlikte yedik. O da diğerleri gibi palavracının biriydi. Mısır'dan geldiğini ve adının Louis Comte de Saxe olduğunu söyledi (Türk olduktan sonra adı elbette ki değişmişti). Adam yakışıklı olmakla beraber, iyi bir eğitim görmemiş olduğu davranışlarından

122 Muallekat, İslamiyetten önceki dönemden bugüne kalmış yedi uzun Arap şiir grubudur. Şiirler için Muallekat (Türkçesi: değerli şey) ya da Muallekat-ı Seba dışında es-Seb'u't-Tivâl (yedi uzun kaside), es-Sümût (dizili inciler), el-Müzehebbât (yaldızlı şiirler), es-Seb'ıyyât (yediler, yedi kaside), el-Vâhide (tek, yegâne, biricik, eşsiz), daha yeni eserlerde Mukalledât (asırdan asra devredilen eski şiirler) ve Müsem-metât (dizilmiş inciler, inci dizileri) isimleri de kullanılmaktadır.

anlaşıliyordu. Gayet iyi giyinmişti, ama uygarlıktan nasibini almamıştı. Fransızca'yı çok iyi konuşuyordu ve biraz da Almanca biliyordu. İmparator Joseph zamanında Türklere karşı girilen savaşta Roma İmparatorluğu ordusunda görev almış, Belgrad'da Türklere esir düşüp köle olarak hizmet etmiş ve daha sonra Müslümanlığa dönmüş. Coğrafya bilgisi çok kısıtlıydı. Mesela Moravya'dan [156r] Moravie adında büyük bir kentmiş gibi söz ediyordu.

Evde çalışan uşaklardan biri Bonaparte'ın ordusunda Mısır ve Suriye seferine katılmış. Bu adam aslen Venedikliymiş ve Fransızlar kendisini Korfu'da zorla askere almışlar. Süveyş, Kudüs ve Şam'da bulunmuş ve Fransızların başarısızlıkla sonuçlanan Akka seferine de katılmış. Buradaki kalede başına gelen bir kazada kolunu kırmış ve bacağından yaralanmış. Abukir'de Türklere esir düşmüş ve Mısır'da köle olarak satılmış. Kendisine verilen görev, efendisinin çubuğuna tütün doldurmak, susadıkça su vermek ve efendisinin uykuya dalabilmesi için, ayak tabanlarını hafifçe kaşı-maktan ibaretmiş. Sonunda bir yolunu bulup başka bir Fransızla birlikte Kahire'ye kaçmış. İskenderiye üzerinden de buraya gelmiş. Ama Venedikli olduğundan, Fransa'dan destek alma umudu yok.

6 Ekim (Perşembe)

Rusya başkonsolosu İzmir'e dönmüş olduğundan, onu ziyaret etmek için Bornova'ya gitmeme gerek kalmadı. Çok süslü bir evde oturuyor. Bu nazik adam, bana Halep için tavsiye mektupları temin edip etmediğimi sordu ve gerekirse bizzat yazıp vermeyi teklif etti.

Katırcıya peşin olarak 202 kuruş ve 30 para ödedim.

Mr. Baker adındaki yaşlı İngiliz tüccar bugün beni ziyaret etti ve Halep'te hem İngiliz konsolosu hem de İngiltere'nin Doğu Hindistan Kumpanyasının temsilcisi olan oğluna iki mektup götürmemi rica etti. Beni kendisine Rahip Usko'nun tavsiye ettiğini söyledi.

Rubin'e peşin olarak 63 kuruş ödedim.

Bay Lennep bana, son dört yılda gelen-giden gemilerin ve Avrupa ile yapılan ihracat ve ithalatın dökümünü temin etti ve bunun için de 40 kuruş ödedim. Daha önce bu konuda listeler yapılmamıştı. Bildiğim kadarıyla, Avrupa'da şimdiye kadar bu konuya dair hiçbir [156v] açıklama yapılmamış.

Doğu Akdeniz ülkelerine ait gemiler aracılığıyla yapılan ithalat ve ihracatın saptanmamış olması büyük bir eksiklik. Bu listelerden sadece İstanbul dışında, İzmir'in Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkileri hakkında bilgi edinmek mümkün oluyor. Devlet görevlileri, mali işlerle ilgili kişiler ve borsayı izleyen tüccarlar için bu listelerin büyük önemi var.

Bay Lennep ile hesaplaştım. Ben aralıklı olarak kendisinden şu meblağları teslim almıştım:

1. 2 Ağustos 1.000 kuruş
2. 24 Ağustos 500 kuruş
3. 30 Eylül 500 kuruş
4. Jacobsen'e Trieste yolculuğu için 193,12 kuruş
Listeler için 40 kuruş
Yolculuk için nakit olarak bana ödenen 416,18 kuruş
Hepsi 650 kuruş
Toplam: 2.650 kuruş

Bana yolculuk için tahsis edilen paranın tümü 4.400 kuruş olduğundan, Halep'te geçireceğim günler ve Afrika'nın batı sahiline yapacağım yolculuk için geriye sadece 1.750 kuruş kalıyor. Buna Majesteleri Sachsen Gotha veliaht prensi için satın aldığım Doğu ülkelerine ait eşya için peşin olarak yaptığım ödemeler ekleniyor. Demek ki yolculuğuma devam edebilmek için birkaç bin kuruş daha temin etmem gerekecek. Bunu nereden bulacağım? Londra'dan mı? Gotha'dan mı? Berlin'den mi? Bunu ancak Tanrı veya kader bilir. Umarım Sayın Bay v. Zach elinden geleni yapar. Afrika'nın batı kıyısında bana tahsis edilmiş olan 2.000 kuruştan şimdilik yararlanamıyorum [1571], çünkü bu para benim dönüş yolculuğum için ayrılmış –elbette ki, Afrika yolculuğumu sağ salim tamamlamam kısmet olursa... Jacobsen'in yanımda olmaması, elbette ki masraflarımı önemli miktarda azalttı. Ama o çok dürüst bir adamdı ve bana birçok konuda faydalı olabilecekti.

Bay Dr. Zimmermann bu bölgeye özgü bitkileri toplayarak bir koleksiyon oluşturmuş.

Haydi sarılın, silahlara! Koşalım savaş alanına!
Yiğitlerin beyaz çadırları göz alıyor Bağdat kapılarında.
Kibirlenemez artık İranlı ve Bağdatlı Dicle kıyılarında!
Yeniçeriler, sipahiler, çevirsin kaderin çarkını Padişah'tan yana!
Kim geçmek istemez ki zafere götüren yollardan?
Haydi savaşa! Şanlı bayrağımızın ardından!
Böyle seslendi Murad savaşçılara!
Öfkeliydi, kentlerin ecesinin kırılmaz inadına.
Yurdun her köşesinden topladı yiğitlerini
Azimliydi kırmaya düşmanın direncini.
Kim karşı koyabilirdi, Dicle Irmağı kıyılarına
Saldıran bu ummanın güçlü dalgalarına?

[157v ve 158v boştur.]

[158r] 7 Ekim-17 Aralık 1803 arasındaki günlük kayıtlarının aslı.

Halep yolculuğuna çıkmak üzere İzmir'den ayrılış, Halep'e varış ve oradaki ilk konaklama.

Kopyası yapılmamıştır.

[159r] Halep Yolculuğu

7 Ekim (Cuma)

Bugün sabah yola çıkmaya karar verilmişti. Ben Doğu ülkelerinin giyim tarzına uygun elbiselerimi ilk defa giyerek bir Halepli kılığına girdim. Mehmed Ali bana sarıgı kırmızı fesin etrafını sarmakta yardım etti. Ben başıma fesi geçirdikten sonra o, fesin alt kenarı boyunca sarıgı başıma sıkıca doladı. Bu başlık fazla sıcak ve ağır olduğundan, önce beni rahatsız ettiyse de, kısa sürede alışacağımı umuyorum. Başlığın iyi tarafı, güneşin aşırı sıcaklığına karşı başı bir şapkadan daha iyi koruması. Bay Kohen bana bu sabah Anadolu, Suriye ve başka yerleri gösteren bir harita, buralarda satılan mallar için geçerli bir fiyat listesi ve Halep'te yerleşmiş Provencale adındaki Yahudi tüccara yazılmış bir mektup verdi. Kohen, düzgün bir adama benziyor ve onu yanıma alabilseydim,

bana yolculuğum boyunca çok yararlı olacağını sanıyorum. Konaklamış olduğum yerin sahibine 47 kuruş ödedim. Bu fiyat Florent'e ödediğim paradan daha da yüksekti. Rahip Usko kendisinden rica ettiğim "Yeni Ahit" kitabını Mr. Michaely adındaki çok güvendiği bir öğrencisiyle yol-ladı. Ayrıca Halep'te bulursam satın almamı rica ettiği Arapça elyazması ve basılı kitapların bir listesini de gönderdi. Pek uzun olmayan bu liste Saksonya ve Gotha veliaht prensi için satın alacağım kitapları seçerken bana rehber olacağından benim için de çok önemli. Gönderilen İncil de benim için çok değerli bir armağan.

Hacı Çaki[?] adında Halepli bir tüccar beni ziyaret ederek Halep'te yaşayan Hacı Abdullah'a kendisinden selam götürmemi rica etti.

[Ek metin: bu ek metnin devamı 160 r' de bulunmaktadır. Yolculuk izlenimleri 159v, daha sonra da 161r'de sürdürülmektedir.]

Başlık kenarının altına (*leffe* adı da verilen) sarığın bir ucu sıkıştırılıp başın etrafına dolanıyor ve boyun tamamen serbest bırakılıyor. Bir çeşit astar yerine geçen gömleğin üzerine pamuklu kumaştan yapılmış cübbeyi giydim. (Cübbe gecelik hırkasına benzeyen bir giysi, kollarında birçok küçük, yuvarlak düğme ve kordondan yapılmış ilikler var.) Cübbenin üzerine bedeni sımsıkı saran bir kuşak dolanıyor. Bu kuşak ve başa dolanan sarık Doğu ülkeleri giysisinin en önemli parçaları. Cübbenin üzerine kırmızı kumaştan yapılmış kısa kollu geniş bir entari giydim.

[160r] Aslında bu giysilerin üzerine de *beniş* adı verilen, uzun kollu başka bir elbise giymem gerekirmiş, ama yolculuk için üzerimdekiler yeterli sayılmış. Pantolonumun yerine, Türk halkının giydiği mavi renkli pamukludan yapılmış geniş bir *şarivari* [şalvar] giydim ve ayaklarıma kendi çizmelerimin yerine kırmızı sahtiyan-dan yapılmış geniş çizmeler geçirdim. Çok sık dokunmuş, kalın bir kumaştan yapılmış yağmurluk beni soğuk havaya ve yağmura karşı koruyacak. Bütün bunların dışında bıyıklarım da beni tamamen Halepli bir tüccara benzetti. At üstünde yolculuk yaparken, şalvar cübbenin üzerine çekiliyor.

Değerli (!) yol arkadaşım Rubin'in yolculuk sırasında bana ne gibi sorunlar çıkaracağı daha bugünden belli oldu. Türk kıyafetleri giymeden Anadolu'da güvenli bir yolculuk yapılamayacağını ona hatırlattığımda, gerekli giysileri yanına aldığını söyleyerek beni sürekli yanıltmış ve son dakikaya kadar beni oyalamıştı. Atlar hazırlandıktan ve ben ona peşin olarak 60 kr. ödedikten sonra, birdenbire, kendisine Türk giysileri vermezsem, yolculuğa katılmayacağını söyledi. Tartışmamızı duyan kayınbiraderi Florent de yanımıza geldi. Ben anlaşmamızın dışında olan bu harcamayı yapmamakta kararlıydım ve sonuna kadar direndim. [160] Fakat Rubin'in gerçekten bize katılmayıp burada kalmaya niyetli olduğunu anlayınca ve katırcı Mehmed Ali, artık yola çıkma zamanının geldiğini ısrarla söyleyince, bir saat içinde yolda bana yardımcı olacak başka bir kişi bulamayacağımdan, Rubin'e kıyafeti için 20 kuruş vermeye razı oldum. Yolumuzun üstündeki ilk uğrak yerinde bu giysileri temin edecekti. Böylece saat 12.30'da bu mesele bir sonuca bağlandı. Artık atıma binmeye hazırdım. Ama bir de baktım ki, Rubin en iyi ata atlamış ve yola çıkmış bile!

[Araya yerleştirilen ek metnin sonu]

[159v] Önce bir süre Manisa'ya giden yolu izledik. Tarlalarda birçok zeytin ve incir ağacı vardı. Bir Yörük kafilesiyle karşılaştık. İnsanlar develele binmişlerdi. *Ziklahr* [?] Köyü sağ tarafımızda ve yerli Frenklerin çoğunun yaşadığı Bornova sol tarafımızda olmak üzere yola devam ettik. Katılmayı kararlaştırdığım kervan bir gün önce yola çıkmıştı. Bu yüzden yanımda Rubin ve Mehmed Ali'den başka kimse yoktu. Bir süre sonra tamamen nar ağaçlarından ibaret bir koruluktan geçtik. Köylüler nar topluyorlardı. Bize yedi-sekiz narı üç paraya sattılar. En güzel meyvelerden biri olan nar meğer ne kadar ucuzmuş! Elbette insanın bu güzel kırmızı meyvenin o ekşimsi tadına alışması gerek. Önce bu meyveyi pek sevememiştim, ama şimdi büyük bir zevkle yiyorum. Nar, sağlığa en yararlı meyvelerden biri...

Sağ tarafta ulu Tahtalı [Nif] Dağı'nın dibinde Pınarbaşı, sol tarafta ise Hacılar Köyü göründü.

Kısa süre sonra bir dağ geçidine vardık ve taşlık, çorak tepeleri aştık. İzmir'den buraya kadar ve bu dağda sadece kireçtaşına rastladım. Sıradağlara vardığımızda saat 15.30 olmuştu. Artık çorak topraklarda da yetişebilen zeytin ağaçlarından başka ağaç göremiyordum. Yolda çok sayıda deve ile karşılaştık.

Saat 16'da zeytin ağaçları ve fıstık çamları ile çevrili bir kahvehaneye vardık. Burada Karaosmanoğlu'nun arazisinde bulunduğumuzu öğrendik. Bu sıradağlar hududu oluşturuyor. Dağların porfir dorukları çıplaktı.

Saat 16. 45'te biraz ilerideki güzel bir vadide bir kahvehaneye ulaştık. Frenk olduğumuz için bizden geçiş ücreti istemediler. [1611] Oysa padişahın uyruğundan olan herkes, Hristiyanlar ve Yahudiler de dahil, bu parayı ödemek zorunda.

Yolumuzun solunda bir köy göründü ve Rubin adının Arnavutköy olduğunu söyledi. Yolun devamında, mola vermiş olan küçük kervanlara rastladık. İçinden geçtiğimiz vadinin toprağı çok iyi işlenmişti. Birçok tarlanın etrafı alçak setlerle çevriliydi ve bunların üzerine çalılar dikilmişti. Osmanlılar çit yapmayı bilmiyorlar. Tarlalarda hâlâ sebze yetiştirilmekte olması beni çok şaşırttı. Arazinin üstünde çeşitli yerlere dağılmış ceviz ağaçları vardı. Bunlar ekinin yetişmesine engel olursa da, çevreye güzellik kattıkları inkâr edilemez. Ayrıca bu sıcak iklimde çalışmak zorunda olan çiftçiler için öğle sıcağında bir ağacın serin gölgesinde dinlenirken tarlasını seyretmek çok hoş bir duygu olmalı. Bir insan için en değerli servet, ömrü boyunca yaşadığı keyifli anlar olduğuna göre, ekonomik açıdan zararlı olan bazı yanlışları görmezden gelmek günah sayılmamalı.

Bu vadinin her iki tarafında yüksek kayalıklarla ve bodur çalılıklarla kaplı dağlar uzanıyor. Vadide bir koyun sürüsü otluyordu. Bazı koyunların boynundaki çingirakların sesi bana Almanya'daki sürüleri hatırlattı.

Saat 17.15'te yolumuzun üzerindeki bir dağın eteğinde kurulmuş olan "Nihs" (?) kenti uzaktan göründü.¹²³ Bundan sonraki vadinin toprakları işlenmemiş ve boş bırakılmıştı. Ekili tarlaların yerini kısa çalılarla kaplı alanlar almıştı.

Saat 18.45'te gene bir kahvehaneye vardık. Burada rehberimizin itirazlarına karşın bizden geçiş parası istediler. Nöbetçiler, Frenklerin para

123 Kemalpaşa, İzmir'in doğusunda yer alır. İlçenin eski adı Nif'tir (*Nymphaion*).

ödemek zorunda olmadıklarına inanmıyordu. Bunu anlatmak için nöbetçi yerden bir taş alıp yere attı ve bu sefer de rehberimiz Mehmed Ali taşı yerden aldı. Bu hareketler sanki bir çeşit güvence verme töreni gibiydi. Bunun üzerine nöbetçi yola devam etmemize izin verdi. Ama henüz birkaç yüz adım ilerlemiştik ki, nöbetçi rehberimize durması için seslendi. Bulunduğumuz yerde durup bekledik. Nöbetçi koşarak geldi ve nefes nefese kılıcını çekerek Mehmed Ali'ye birkaç kez vurdu, onu iyice azarladı ve geçiş parasını ödemeye zorladı. Ödenen ücret beş para idi. Gerçi bu kadar düşük bir ücret için harcanan zahmete değmediyse de, asıl mesele yasaların uygulanmasıydı. Sağ tarafımızda kalan bir köyün yakınından geçtikten sonra *Mütschai* [Mut Çayı?] adı verilen derenin üzerinden aştık.

Hava kararmaya başladığından, yol kenarında gecelemeğe hazırlanan kervanların deveçileri ateş yakmışlardı.

Saat yirmide *Devrent* [Derben?] Köyü'ne vardık. Artık hava tamamen kararmıştı. Burada, önden giden kervanımıza yetiştik. Yolcular, köyün dışında birkaç ateş yakıp çevresine yerleşmişlerdi. Biz de onların yanına oturduk ve onlarla birlikte bulgur pilavı yedik, üstüne de kahve içtik. Daha sonra ben Rubin ile birlikte köyün kahvehanesine gittim ve ikimiz geceyi orada geçirdik.

İzmir ile bu köyün arası sekiz saat olarak kabul ediliyor.

Kervanlar günlük yolculuklarını aralıksız sürdürmeyi ve hiçbir yerde mola vermemeyi yeğlerler. Bunun nedeni, sık sık yükleri hayvanların sırtından indirmek ve daha sonra yeniden yüklemek zahmetinden kaçınmalarıdır. Çünkü bu çok zor bir iştir. Kervanlar daima çok erken yola çıkarlar, çünkü konaklayacakları yere vardıklarında ihtiyaçları olan yiyecekleri ve hayvanların yemini satın alabilmeleri için yeterli zamana gereksinimleri vardır. Konaklama yeri olarak ya bir hanı ya da insanların yaşadıkları bir yerin dolaylarını seçerler. Yollarının üstünde böyle bir yer yoksa [162r] yeterince su bulabilecekleri bir bölgede konaklarlar. Burada yaptıkları ilk iş, hayvanların sırtından yükleri indirmektir. Bunu çok büyük bir hızla ve beceriyle yaparlar. Yüklerinden kurtulan hayvanlar kalın semerleriyle yerde yuvarlanırlar. Yüklerin tümü yan yana ve üst üste dizilir ve ortada yolcuların ve hayvanların güdenlerin yatıp uyuyabilecekleri boş bir yer bırakılır.

Bundan sonra yerlere bir daire veya yarım daire biçiminde kazıklar çakılır ve aralarına bir ip gerilerek kazıklara düğümlenir. Yere yakın olarak çekilen bu ipe hayvanlar yan yana bağlanır. Hayvanların sayısına göre bu daire küçük veya büyük çaplı olur. Hayvanlar biraz dinlendikten sonra susuzluklarını gidermeleri sağlanır ve geri döndüklerinde yemliklerine arpa doldurulur. Ya bu sıralarda, ya da daha önce bir veya iki ateş yakılır ve üzerine yemek tenceresi yerleştirilip etli veya etsiz bulgur ya da pirinç pilavı pişirilir. Bir yandan da yemek üstüne içilecek olan bir fincan sütsüz ve şekersiz kahve için, kahve takımları hazırlanır. Katırcılar ateşin etrafına otururlar ve sohbete dalarlar, bazen yüksek sesle Türkçe veya Arapça şarkılar söylerler ve çubuklarını tüttürürler. Yolcuların bazıları onlara katılırlar, bazıları kendi başlarına yemeklerini yer veya yakında bir köy varsa, oraya gidip bazı yiyecekler satın alırlar, bazen de kahvehanede karınlarını doyurup orada gecelerler. Eğer yakında bir şehir varsa, orada konaklayabilecekleri bir han bulmaya çalışırlar veya bir şehirlinin evinde oda kiralarlar. Kervanımızda 50 yük hayvanı ve birkaç at var. Yük hayvanlarının çoğu katır, eşekleri [162v] kervancılar kullanıyor. Kervanımız iki bölümden ibaret. Büyük bölüm Seyit Ali ve Mehmed Ali'ye, diğer bölüm ise Ömer adında bir Türk'e ait. Birinci bölümdeki katırların yükleri Halep'teki çeşitli ticarethanelere teslim edilecek. İkinci bölümdeki malların çoğu ise, yarın veya öbür gün kervanımıza katılacak Halepli bir tüccara ait.

8 Ekim (Cumartesi)

Sabah saat 4.30'da kervancılar hayvanları yüklemeye başladılar. Bu iş çok çabuk bitirildi ve saat beşte yola çıkıldı. Yolda pamuk ve arpa yüklü pek çok deve kervanı ile karşılaşılıyordu. Mut Çayı üzerinden birkaç kez daha geçtik. Sol tarafımızda Manisa dolaylarındaki yüksek dağlar koyu mavi renkte görünüyordu. Vadi giderek genişledi ve sonunda çok güzel, verimli bir düzlük haline geldi. Burada bulunan *Kassaba* [Kasaba/Turgutlu] adındaki kent çok iyi cins pamuğun yetiştiği yer olmakla ün salmış. Pamuk ürünü İzmir üzerinden başka yerlere gönderiliyor ve pamuk ticareti burada önemli bir yer tutuyor. Aynı zamanda bu dolaylarda bol miktarda mısır da yetiştiriliyor.

Saat yedide bir kahvehaneye geldik. Burada gene geçiş parası yüzünden gürültü çıktı, ama Mehmed Ali sonunda nöbetçileri ikna edip para ödemeden geçmemizi sağladı. Karaosmanoğlu'na ait bölgedeki tüm yollarda belli aralıklarla nöbetçi kulübelerinin bulunduğunu daha önce de bildirdiğimi sanıyorum. Bu kulübeler aynı zamanda kahvehane olarak da kullanılıyor ve buradan geçen her reaya, yani Hristiyan veya Yahudi tebaadan olan yolcu, bir miktar para ödemek zorunda. Bu nöbetçilerin yolculara çok büyük yararı var.

Kervandaki hayvanların çoğuna çingiraklar takıldığı için, kervan ilerlerken çevreye hoş bir müzik yayılıyor.

Kervancılar kırbaç kullanmıyorlar. Mehmed Ali, sırtındaki yükü atmış olan bir katırın kafasına taşla vurarak onu cezalandırdı.

Kasaba'daki [Turgutlu] kahvehaneye vardığımızda saat 8.15'ti. Yolumuz bu yerleşimin çok yakınından geçiyordu. Kentin etrafı çok sayıda gayet güzel Lombardiya cinsi kavak ağacı ile çevriliydi. Kentte on beş cami bulunduğunu söylediler. Kasaba [Turgutlu] yolumuzun sol tarafında kalıyor. Burası oldukça önemli bir kent olmalı, çünkü buranın pamuğu çok ünlü.

Yol kenarında tanesi üç paraya karpuz satılıyordu. Sıcakta başka hiçbir meyve karpuzun yerini tutmuyor. Çoğunun boyu insan kafası büyüklüğünde, ama bunun iki katı büyüklükte olanlar da var. Rengi kırmızıya çalan bu meyve o kadar sulu ki, donmuş bir yiyecek gibi insanın içini serinletiyor, adeta ağızda eriyor ve susuzluğu [162ar] sudan daha iyi gideriyor. Bu meyveye alışınca, tadı da insana daha hoş geliyor. Karpuzun içinde bir sürü iri, siyah ve yassı çekirdek var. Bence bu meyve doğanın insana sunduğu şahane bir armağan ve üstelik de sağlıklı çok elverişli.

Bulduğumuz vadinin zemini killi toprak ve yer yer de kaba kumla karışık. Tarlaları birbirinden ayıran alçak toprak setlerin üstünde, çit görevini yerine getiren *Arundo donax* L. türünden kamışların yetiştiğini saptadım. Bu bitkinin kökleri çok güçlüdür ve setlerin toprağını delerek her yöne doğru uzar.

Burada ekin biçildikten sonra, geride kalan kökleri yığın haline getirerek yakıyorlar.

Vadinin toprağı çok iyi değerlendirilmiş olmakla beraber, bazı bakımsız ve işlenmemiş yerler de var.

Vitex agnus castus L. [hayıt] bitkisi burada çok bol yetişiyor ve hâlâ çiçek açıyor. Çalı büyüklüğündeki bu bitki, çok hoş görünümlü mavi veya beyaz çiçek demetleriyle donanıyor, bazen de her iki renk çiçek yan yana açıyor.

Saat 10.30'da sağ tarafımızda, yoldan yarım saatlik mesafede büyük bir köy görüldü. Beni sürekli yanıltmaya çalışan Rubin bu köyün adının Helvaköy olduğunu ileri sürdü. Rubin tathya çok düşkün ve özellikle de üzüm şurubundan yapılan ve Türklerin "helva" adını verdikleri tathyayı çok seviyor. Sanırım tam bu sırada canı helva çektiği için aklından bu isim geçti ve beni kandırmak için köyün bu adla anıldığını ileri sürdü. Ama ben onun sözlerinden kuşkulandığımdan, daha sonra o köyün adını sordum ve "..."
[boş bırakılmış] olduğunu öğrendim.

Köyün gerisindeki yüksek dağların doruklarında sivri kayalar yükseliyor. Bu sıradağların ön tarafındaki tepeler her yöne doğru uzanan derin çatlaklarla yarılmış. Biraz daha ilerde bir derenin üzerinden geçtik.

Saat 11.30'da önünden geçtiğimiz köyün adının *Devrent* olduğunu bildirdiler. Bu köyün etrafını çok sayıda Lombardiya cinsi kavak ağacı kuşatıyor.

Yarım saat sonra Urganlı Köyü'ne vardık ve geceyi burada geçirmeye karar verdik. Biz buradayken, köyün içinden koşum takımları yüklü bir kervan geçti. Bu kervan, Anadolu'nun bu bölgesindeki büyük kentlerden ve önemli bir ticaret merkezi olan Güzelhisar'dan gelmekteydi.

[162 av] Urganlı'da bir tek cami var. Burada sadece üç Rum aile yaşıyor. Bunlardan biri bir bakkal dükkânı işletiyor. Bize orada etli pilav pişirdiler. Köyün diğer sakinleri Türk.

Bugünkü yolculuğumuz altı saat sürdü. Geceyi geçirdiğimiz *Devrent*'ten Kasaba'ya [Turgutlu] kadar dört saat ve Kasaba'dan buraya kadar iki saat çektiğini hesaplamak gerek. Kervanımız için konaklama yeri olarak köyün dışında bulunan Türk mezarlığının yanı sıra seçildi. Rubin burada İzmir'den tanıdığı ve birlikte aynı ustanın yanında çalıştığı bir Ermeni saat yapımcısı ile karşılaştı.

Biz Urganlı Köyü'nün dışında şu astronomi gözlemleri yaptık:

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

8 Ekim (Cumartesi)

Akşam karanlığı çökerken, sığır sürüsünün ahıra döndüğünü gördük. Sürü oldukça büyüktü ve arada birkaç manda da vardı. Mandalar buralarda kullanılan iki tekerlekli kaba yapılı arabaların [kağnı] önüne koşuyor. Bu arabalar Bursa'da gördüklerimize benziyor ve tıpkı o arabalar gibi gıcırıltılı sesler çıkarıyor. Memleketin içindeki şehirlerarası bağlantılara devletin daha çok önem vermesi gerek. İzmir'den buraya ve daha birçok yere uzanan yollar, biraz emek harcamakla ve sadece birkaç yerde yol çalışmaları yapmakla arabaların işlemesine uygun bir duruma getirilebilir. Ama bu ülkede böyle bir hizmet kimsenin aklına gelmiyor. Sanırım eski kuşaklar da bu konuya pek önem vermemişler. Oysa insanların ulaşimleri da hesaba katılacak olursa, çeşitli taşıma harcamalarının çok daha düşürülebileceği ortaya çıkacaktır. Şimdiki durumda bir at, bir insan taşıyor, oysa küçük bir araba beş insanı bile bir yerden başka bir yere taşıyabilir.

Köyün içinden küçük bir dere geçiyor. Urganlı'da çok miktarda tahıl ve biraz da pamuk yetiştiriliyor.

Bu yörenin ağası çok sert bir adam olduğu için, burada yaşayan yirmi Rum ailesi başka bir yere göç etmek zorunda kalmış. Ailelerin çoğu, daha haksever bir ağanın yönetiminde olan Ahmetli adındaki komşu köye taşınmış.

Ben her Türk kahvehanesinde olduğu gibi, burada da kahvehane-nin önüne yerleştirilmiş olan [163r] sedire oturdum. Çok geçmeden köyün ağası gelip yanıma oturdu. Yaşı ilerlemiş bir adamdı ve yüzünün ifadesi hoşuma gitmedi. Benim bir Frenk ve bir hekim olduğumu duymuş ve bana akıl danışmaya gelmiş. Burada bir köyün ağası, ülkemizde bir devlet memuru durumundaki köy muhtarına denk sayılabilir. Ama ağa genelde çok daha despottur. Bu köyün ağası da oldukça kibirli bir adam izlenimi bırakıyordu. Parmaklarında birkaç güzel yüzük vardı ve sürekli benim dikkatimi bunların üzerine çekmeye çalışıyordu. Cebinden güzel bir tütün kutusu çıkardı ve yanı başına koydu. Daha sonra da kahvehaneden ayrılırken bana ısmarladığı kahvenin parasını ödemek üzere, içi altın dolu süslü bir para kesesinden bir altın çıkartıp kahveciye bozdurdu! Karaosmanoğlu bu adamın ne kadar çetin bir kişi olduğunu bilmiyor herhalde...

Akşamı ve geceyi kahvehanede geçirdik. Bazı Türklerin çalgı çalıp Türkü söylemeleri nedeniyle uzun süre uykuya dalamadım. Müslüman olmuş bir Rum burada hekimlik yapıyormuş. Bir reayanın Müslüman olması ender rastlanan bir durumdur. Halepli bir tüccar, kardeşi ve uşağı ile birlikte bu köyde kervanımıza katıldı.

9 Ekim (Pazar)

Saat 4.30'da yola çıktık. Kuzey Almanya'daki pagan döneminden kalma mezarlara benzeyen ve yapay [tümülüs] olduğu izlenimini aldığım birçok tepenin yakınından geçtik. Bu tepelerin de birer mezar mı olduğunu, yoksa başka bir işe mi yaradığını öğrenemedim.

Saat 5.30'da bir Türk köyü olan Ahmetli'ye vardık. Burada da birkaç benzer tepe dikkatimi çekti. Gecelediğimiz yerden buraya iki saatte gelmiştik. Köyün toprağını çok beğendim ve köylüler de arazilerini çok güzel işlemişler. Tarlaların çoğunun çevresine çok güzel Lombardiya kavakları dikmişler. Köyün içinden geçen küçük bir derenin suyunu büyük bir bece-riyle tarlaların sulanması için değerlendirmişler. Öğrendiğime göre, bu dere miras yoluyla köyün ağasının mülkiyetine geçmiş. Bu durumun, dere suyunun kullanım hakkı üzerinde olumlu bir etkisi varmış. Ağa, köy sakinlerine iyi davranarak maddi durumlarını düzeltmelerine yardımcı oluyor ve komşu bölgelerde baskı altında yaşayan köylüleri buraya çekmeye çalışıyor. Bu davranışı, ufak çapta da olsa, asil bir politika sayılır.

Ahmetli Köyü'nde fazla oyalanmadan yolumuza devam ettik. Solumuzdaki vadiden geçen *Kartin-Gediz* [?] akarsuyu, Manisa yakınındaki Gediz Irmağı'na dökülüyor.

Bir süre sonra *Deremen* [?] adında bir köye vardık. Burada [163v] Alaşehir'den gelmekte olduklarını söyleyen hasır yüklü bir kervana rastladık. Bundan sonra çok büyük bir deve kervanı ile daha karşılaştık. Kış mevsimi yaklaştığından, develerin tüylerinin sıklaştığı dikkatimi çekti.

Kervanımızda yük hayvanlarının sahibi olan üç kişi dışında birkaç hizmetkâr bulunuyor. Kervanlarda üç-dört yük hayvanı başına bir seyis bulunması gerekiyor. Fakat genelde aynı efendinin seyisleri elbirliği ile işleri yapıyorlar ve geceleri birbirleriyle nöbet değiştiriyorlar. Mal sahipleri yol-

culuğa atlarıyla katılıyorlar, genelde yaya olan uşaklar, yoruldukları zaman kervanda bulunan eşeklere biniyorlar. Bazen uşakların eşeğin üstünde uyuyakaldığı da görülüyor. Hayvanlar zaman zaman yol kenarındaki otları yemek için yoldan ayırdıklarında, seyislerin görevi, onların yolu şaşırıp kaybolmalarını önlemektir. Kervan hayvanlarına gem takılmaz, sadece yular takılır. Bu nedenle de kolayca yoldan sapabilirler. Ayrıca hayvanlar tökezleyip düşerlerse veya yüklerin sırtlarına sürtünmesinden ötürü yaralanırlarsa, yükleri sırtlarından atarlar. Böyle durumlarda seyislerin hemen yakında olup yükleri tekrar hayvanın sırtına yerleştirmesi gerekir. Çünkü kervan beklemeden yoluna devam eder. Hayvanlar yüklerini attıktan sonra kaçmaya eğilimli olduklarından, önlem olarak yular yüklere bağlanır. Böylece hayvanın sırtındaki yük yere düşse bile, hayvan yükünden kurtulmuş değildir, gene yüke bağlıdır. Bu adamlar yükü indirme ve yükleme işlerinde büyük bir beceri gösterirler. Hayvanın sırtının her iki yanından bir yük tomanı sarkıtılır. Seyisler sıra halinde giden yük hayvanlarının arasında, kolayca bütün kervanı gözlem altında bulundurabilecek biçimde yer alıp ilerlerler. Hayvanlar genelde birbirini izleyerek yürürler. En canlı, cesur ve güçlü hayvan, başı çeker. Bu hayvana diğerlerinininki kadar çok ve ağır yük yüklenmez. Seyislerimiz boş zamanlarını tütün içmekle, birbirlerine öyküler anlatmakla veya şarkı söylemekle geçiriyorlar. Sabahları sık sık onları eşeklerinin sırtına binmiş pilav veya bulgur yerken görüyorum. Karnını doyuran, elindeki çanağı diğerine uzatıyor. Seyislerden birkaçı çok neşeli adamlar ve çevrelerindeki güldüren oyunlar yapıyorlar. Bu oyunlar, tekdüze kervan yolculuğunun sıkıcı olmasını önüyor. Seyisler sadece su ve kahve içiyorlar.

[164r] Sözüünü ettiğim Ermeni saatçinin adı Kaçadur [Haçadur]. Bize katılmasına sevindim, çünkü çok düzgün ve dost canlısı bir adam olduğu izlenimini aldım. Kendine ait iyi cins bir binek atıyla bize eşlik ediyor. Ama ne yazık ki sadece Türkçe, Ermenice, Rumca, biraz da Farsça biliyor. Yolumuz yüksek ve dik marn tepelerinin dibinden geçiyordu. Bunların arkasında dik yamaçlı çok yüksek dağların kayalık dorukları görünüyordu. Sağımızda dağlar, solumuzda ise geniş bir vadi uzanıyordu.

Saat sekizde çok ilginç bir yere geldik. Kervan yolculuğu sırasında burada uzunca kalma olanağına sahip olsaydım, çevreyi daha yakından

incelemeyi çok isterdim. Geldiğimiz yerde eski Sardes Kenti'nin harabeleri geniş bir alana yayılmıştı. Günümüzde burası halk tarafından Sart adıyla anılıyor. Sardes Kenti, *Lybia* [Lidya] krallarının payitahtı idi. Bu krallardan *Krösus* [Kroisos], zenginliğin simgesi haline gelmiştir. (Sart, Ahmetli'den üç saatlik mesafededir.) Daha sonraki zamanlarda, İsa Peygamber'in ölümünden kısa süre sonra burada İsa'nın dini ve ahlaki sistemi büyük ilgi gördü ve buna bağlananlar oldu. Ama din bilgini Aziz Yuhanna, onları dinleri uğruna yeterince çaba sarf etmemekle suçladı. O günlerden bu yana geçen zaman içinde bu eski muhteşem kent perişan olmuş! Kervanımız, bir zamanlar adı *Pactolus* [Sart Çayı] olan derenin içinden geçtikten sonra, birden her tarafın yıkıntılarla, molozlarla dolu olduğunu görünce, buradaki kentin geçmişte ne kadar büyük ve muhteşem olduğunu anladım. Eski duvar kalıntıları, kesme mermer taşlardan yapılmış taş kapılar, parçalanmış granit sütunlar, mermer kornişler etrafa saçılmış. Duvarları büyük mermer taşlardan örülmüş, kubbe biçimindeki çatısı ise tuğladan yapılmış olan bir amfiteatr harabesi karşımızda yükseliyordu. Yanındaki Lombardiya cinsi kavakların oluşturduğu küçük bir koruluk bu sevinç ve eğlence mabedini güzel bir tablo haline getirmişti. Sardes'in harabeleri Bozdağ'ın büyük bir kısmını kuşatmaktadır. Dağın yamaçlarında da birçok duvar kalıntıları görülmektedir. Çok yüksek bir dağ olmayan Bozdağ'ın tepesi çıplak. Yamaçları öyle sarp ki dikey olarak kesilmiş izlenimini uyandırıyor. Çıplak duvarlara benzeyen yamaçlarının [164v] kırmızımtırak marından oluştuğunu sanıyorum. Ne yazık ki eski yapı sanatının buradaki en güzel örneklerini göremedim. Eski bir tapınak harabesindeki büyük sütunların görenleri hayran bıraktığını duymuştum. Burayı üçüncü kez gören Rubin, bu tapınağın Bozdağ'ın arka tarafında kaldığını ve bu yüzden göremediğimizi söyledi. Rubin ayrıca Bozdağ'ın arkasında, yoldan bir saatlik mesafede, oldukça büyük bir göl bulunduğunu [Marmara Gölü] anlattı. Günümüzdeki Sart, az sayıda evden ibaret küçük bir köy.

Pactolus'un yatağında, akarsuların veya eriyen buzulların sürükleyip yığıdıkları biçimlendirilmiş renk renk *jaspis* ve kuvars taşları buldum.

Sardes vaktiyle şiddetli bir deprem yüzünden yıkılmış, ama İmparator Tiberius kenti yeniden inşa ettirmiş.

Bu kentin yeri çok iyi seçilmiş. Bir tarafında yüksek dağlar, öbür tarafında geniş bir ova var.

Sardes'i biraz geçtikten sonra, kalabalık bir Yörük topluluğu ile karşılaştık. Bunlar siyah çadırlarda yaşıyor ve bu geniş ovanın meralarından yararlanıyorlar. Biraz ötede küçük bir Türk mezarı vardı. Buradaki mezar taşları için renkli mermerden yapılmış sütun parçalarının kullanılmış olduğunu gördüm. Büyük bir olasılıkla bunları Sardes'in harabelerinden buraya getirmişler. Üzerinden geçtiğimiz taş döşeli yolun bir bölümünde de gene mermer sütunların, sütun başlıklarının vb. parçalarını fark ettim.

Saat 9.30'da yolumuzun üstünde rastladığımız bir kulübe, hem bir bakkalın evi hem de kahvehaneydi. Buraya Deremenci diyorlar. Kervan yoluna devam ederken, biz burada çeyrek saat kadar oyalandık.

Biraz ilerde gene Yörük çadırlarının önünden geçtik ve saat 12.30'da bir ovada bulunan Salihli Köyü'ne vardık. Uzakta görünen dağların öncüleri olan tepeler derin uçurumlarla yarılmıştı. Köyün ötesinde büyük bir sürü otlamaktaydı. Sürüde birçok deve de vardı. Biraz sonra vadinin zemini çorak toprağa dönüştü. Her taraf *tamarix* [ılgın] çalılarıyla kaplıydı ve yol görünmez olmuştu. Burası bence bir eşkıya çetesinin gizlenmesine en müsait yerdii. Adamlar sık çalıların arasında kimseye görünmeden pusu kurabilirlerdi. Üstelik zemin çok kalın bir kum tabakasıyla kaplıydı ve *tamarix* çalısının yer yer ortaya çıkan köklerine hayvanların ayakları takılıyordu. Zaten ayakları kuma gömülen hayvanlar zor ilerliyorlar ve yorgunluktan tökezleyip yükleri ile beraber yuvarlanıyorlardı. Böylece giderek bütün kervanda her şey karmakarıışık oldu. İnsanlar ve hayvanlar oraya buraya saçıldılar. Hayvanları doğrultmak ve sırtlarına yükleri yeniden yerleştirmek için koşuşturan seyislerin sinirleri bozulmuştu, her türlü kaba Türkçe küfrü savuruyorlardı. Sonunda öfkelerini bu yoldan gidilmesini öneren rehberden aldılar. O da kendini bütün gücüyle savunmak için bağırıp çağırıdı. Bu gerginliği doruk noktasına ulaştıran başka bir neden de Gediz Irmağı'nı aşmak zorunda oluşumuzdu. Yorgun düşmüş olan yük hayvanlarını bu ırmağın pek de sığ olmayan sularından sağ salım karşı kıyıya geçirmek büyük bir gayret gerektirdi. Karşı kıyıya geçtikten sonra da bu kötü hava bir süre devam etti. Nihayet tamamen çıplak bir düzlüğe vardık. Zemin sadece çok kısa otlarla kaplıydı ve bu otların basıla basıla ezilmiş

olmasından, burada koyunların otlatılmış olduğu anlaşılyordu. Bazı yerlerde havadaki nemin etkisiyle topraktaki sodyum [tuz?] ortaya çıkmıştı. Bir köyün yakınlarına geldiğimizde, rehberlerimiz ıssız ortamdan kurtulmuş olmanın verdiği cesaretle, biraz önce kendilerine yapılan hakaretlere karşılık kervancılara kat kat ağır sövgüler yağdırdılar. Sol tarafımızda yoldan bir saatlik mesafede olan *Karakün Köyü* dolaylarından geçerek yola devam ettik.

Halepli tüccarın adı Hacı Ömer. Mekte'ye gidenler "hacı" unvanını alıyorlar. Katırcı, bu tüccardan ayırt edilebilmek için, kendisine "Hacı Omar" dememizi istedi. Katırların yükünün çoğu tüccar Hacı Ömer'e aitti. [165v] Bu gezgin tüccarlar genelde çok zengin olmakla beraber, yolculuk sırasında ihtiyaçlarını çok kısıtlarlar ve uzun yollarda karşılaştıkları her türlü güçlüğü, tehlikeye sabırla katlanırlar. Mallarının satışından elde ettikleri kâr, kendilerine bu sıkıntıları unutturur. Bazen yolculuk sırasında da malların bir kısmını satar ve yeni mal satın alırlar.

Saat 13.45'te *Dorasoluh* [?] Köyü'ne vardık. Kervan köyün dışındaki Türk mezarlığı dolaylarında konakladı. Burası sessiz, sakin bir yerdı ve topraktan yapılmış bir setin gerisinde, gözlerden uzak dinlenmek olanağına kavuştuk. Ben de oldukça yorgun olmakla beraber burada astronomi gözlemlerimi yapma fırsatını buldum. İki saat sonra yeniden gözlem yapmak istedimse de, güneş bulutların arkasında kaybolduğundan niyetimden vazgeçmek zorunda kaldım.

[Buradaki astronomi ölçümleri çeviriye dahil edilmemiştir.]

Sart'tan buraya kadar dört saatte gelmiştik. Demek ki toplam dokuz saattir yoldaydık.

Bir vadide bulunan *Dorasoluh* [?] Köyü'nde birkaç Rum ailesi dışında hemen hemen sadece Türkler yaşıyor. Köy evlerinin çoğu kerpiçten ve kerpiç tuğlalarından yapılmış, çünkü bu dolaylarda taş bulunmuyor. Kerpiç evler göze çok sefil görünüyor ve içleri de perişan durumda. Önce köyde yiyecek hiçbir şey bulamadık. Daha sonra ekmek, peynir, üzüm, kavun ve kahve getirdiler. Pirinç vermeyi kabul etmediler. Kervanımız köyden oldukça uzakta konakladığından, bu geceyi açıkta geçirmemiz gerekecek. Köyde çanak çömlek yapılan bir atölye bulunduğunu saptadım.

Bizim katırcının ortağı Mehmed Ali Seyit bizden biraz sonra geldi. Halepli tüccar yanı başımızda güzel bir yolcu çadırı kurdu. Gerçi böyle bir çadır büyük bir rahatlık sağlıyorsa da, taşınacak yükün artmasına neden oluyor. Bulunduğumuz vadinin güneyi yüksek dağlarla çevrili. [166r] Bu dağlar, karşı taraflarında uzanan ve daha alçak olan dağlara kıyasla bize daha yakın. Köyün içindeki kuyunun suyu pek iyi değil. Bu vadide iyi su az bulunuyor.

Yarın konaklayacağımız Kula buradan yedi saat uzakta. Akşama doğru üç ayrı ateş yakıldı ve kervana katılan herkes bu ateşlerin çevresine yerleşti. Gün boyunca hiç sıcak yemek yememiştik. Bundan ötürü açıkta geçireceğimiz bu gecenin ayazından çok rahatsız olacağımız kesindi. Bu ülkede rahat bir yolculuk yapmak isteyen, kentlerde kendisine gerekli olan tüm erzakı temin etmeli, atlarına bakacak bir seyis ve yemek işini üstlenecek bir uşak bulmalı. Ayrıca yanına bir çadır, bir yatak ve mutfak eşyası da almalı. Bunun dışında yolculuk yaptığı ülkenin dilini de bilmeli yahut da hiç değilse iyi bir tercüman bulmalı. Ama zengin bir adam olduğu izlenimini uyandırmamaya da dikkat etmeli. Eğer bir kimlik edinecekse, bir hekim kimliği hepsinden çok işe yarayacak ve kendisine güvenlik sağlayacaktır. Çünkü tüccar olduğunu açıklarsa, yanında para taşıdığını tahmin edecekler ve bu da kendisi için tehlikeli olacaktır. Eğer ülkenin dilini biliyorsa ve halkın âdetlerini taniyorsa, kendini Müslüman olarak tanıtmalıdır. Çünkü Türkler ve Frenkler arasındaki duygusal uçurumu eğitilmiş kişiler bile kolay kolay aşamıyorlar. Dinlerine çok bağlı ve yobaz olan Müslümanlar için bunu başarmak imkânsızdır. Bir hekim hüviyetine sahip kişiye gelince, birçok insan dertlerine çare bulmak umuduyla bunlara akıl danışır ve eğer hekim kendilerine yol gösterirse, duydukları minneti göstermek için ona bir hizmette bulunma fırsatını ararlar. Ama bir hekim olarak para kazanmak için Doğu ülkelerine gitmemelidir, çünkü aldatılma olasılığı çok fazladır.

[166v] 10 Ekim (Pazartesi)

Sabah saat üçte kervancılar eşyaları hayvanların sırtına yüklemeye başladılar ve yarım saat sonra da yola çıktık. Gökte ay o kadar parlaktı ki, güneşi özlememize gerek kalmıyordu.

Yolda Konya'dan gelen büyük bir kervanla karşılaştık. Yolcuları çok kalabalıktı ve hepsi baştan ayağa silahlanmıştı.

Saat beşte dağları, tepeleri aştıktan sonra gene bir deve kervanıyla karşılaştık. Sol tarafımızda bir dağ silsilesi uzanıyordu. Sağ tarafımızdaki sıradağlar yolumuzun yönünden ayrılarak sağa doğru kıvrılırken, soldaki sıradağlar ilerlediğimiz yönde devam ediyordu. Bu yüzden o dağları aşmak zorundaydık. Bu dağlar gnays, çeşitli renklerde damarları olan *jasp[is]*, *agat* ve kuvarstan oluşmakta. Geçidin adı *Go-ukdere* [?]. Dağlar hemen hemen tamamen çıplak. Sadece yer yer çalılıklarla örtülü.

Saat 8.30'da bir kahvehaneye vardık. Burada siyah lav izleri gördüm. Bu kahvehaneden sonra dağın üstünde çapı tahminen 20' [dakika] olan çukur bir alana geldik. Burada kahverengi ve siyah lav parçaları buldum. Çevredeki tepeler de ülkemizdeki bazalt tepelerine benziyordu. Sol tarafımızdaki bir dağın biçimi, Göttingen yakınında, Dransfeld'deki Dran Dağı'na benziyordu. Ben bu çukur alanın öbür tarafında bazalt veya lav bulacağımı sanmıştım. Fakat ilk tepe hemen hemen sadece katmanlar halinde kuvarstan ibaretti. Hemen sonrasında her taraf kahverengi veya siyah, çok gözenekli ve kısmen yoğun lavdan oluşuyordu. Ben Türkiye'nin mineralojik yapısında bu durumla ilk kez karşılaşıyordum. Şimdiye kadar Osmanlı ülkesinde bazalta ve lava rastlamamıştım. En fazla lav kayalarına Kula yakınındaki son tepede rastladım ve burada breş de buldum. Yolun kenarında bazı yerlerde yüzeyleri parlak, yapraklanmış *hornştayn* kayaları da gördüm. Burada kuvars ve *hornştayn*dan oluşan alanlar da vardı. [1671] Bu yöreyi mineraloji açısından daha ayrıntılı olarak incelemeyi çok isterdim. Ama aldığım birkaç örnekle yetinmek zorundaydım. Bu örnekleri majesteleri veliaht prensin koleksiyonuna ekleyeceğim. Çukur alanın dibinde gördüğüm mısır tarlalarında otlayan sürüler, toplanmış olan üründen arta kalan yaprakları yiyorlardı.

Aslında genel bir değerlendirme yapılırsa, buradaki arazinin tarım için yeterince kullanılmadığı sonucuna varılır. Geniş bölgeler tamamen doğaya terk edilmiş. Yedi saatlik yolculuğumuz sırasında sadece bir tek kahvehaneye rastladık. Bunun dışında ne bir köy vardı, ne de bir ev veya kulübe. Nihayet bir dağın tepesinden Kula'nın görünmesi bizi çok sevindirdi. Kula oldukça geniş bir vadide bulunuyor. Kentin yakınında ve ilerisinde

de, oldukça uzaklarda Almanya'daki bazalt dağlarına benzeyen sivri doruklu dağlar görünüyordu.

Bu yazımda daha önce bu ülkedeki ormanların yok olmasının nedenlerinden söz etmiştim. Bu nedenlerden biri de kervanların develeridir. Kervanların konaklama yerlerinde bu develer serbest bırakılıyorlar ve onlar da ormanlara dalıp genç ağaçların yapraklarını yiyorlar ve henüz körpe olan gövdelerini kırıyor, üzerlerine basarak eziyorlar. Ormanları korumak ve çoğaltmak için bu tür tahribatın da önüne geçmeye çalışmak gerek.

Yol boyunca kervanımıza katılan yolcular giderek artmıştı. Böylece toplam olarak 30 kişi olmuştuk. Bunların arasında yoksullar da vardı ve bunlar ya eşeğe biniyor, ya da kervanın yanı sıra yürüyordu. Yolların güvenli olmaması nedeniyle, tek başına yolculuk yapmayıp bir kervana katılıyorlardı. Çünkü sahip oldukları birkaç parça eşyanın da ellerinden alınacağından korkuyorlardı. Yoksulların bazıları da, zengin yolculara hizmet ederek bir miktar bahşiş alacaklarını umuyordu. Bu yaya yolcuların kervanla birlikte bazen birkaç hafta süren yürüyüşe nasıl dayandıklarına şaşıtm.

Müslümanların yüz ifadelerinde, hareketlerinde, konuşmalarında ve bütün davranışlarında bir ağırbaşlılık ve gurur dikkati çekiyor. Onlar kendilerini diğer din mensuplarına, Hristiyanlara ve Yahudilere kıyasla üstün hissediyorlar ve devlet yönetiminde [167v] üst düzey görevlere atanmanın sadece kendileri için mümkün olduğunu biliyorlar. Müslüman köylülerin en fakiri bile bu özellikleriyle diğerlerinden ayrılıyor ve sadece kendisine çıkar sağlayacağını umduğu bir yabancıya hizmet etmeye razı oluyor. Müslümanlar, bütün diğer dinleri küçümsüyorlarsa da, başka dinden olanlardan nefret eden Levanten Yahudileri gibi değiller. Türkler, Ermeni halkından Hristiyanlara diğerlerinden daha fazla hoşgörölü davranıyorlar, çünkü bu halk devlete diğerlerinden daha büyük bir sadakat gösteriyor ve üstelik de dış görünüş bakımından Müslümanlara daha çok benziyor. Müslümanlar, Rumlara bu kadar iyi hisler beslemiyorlar, bunun bir nedeni de, kendileri kadar ağırbaşlı olmayışları, ikinci nedeni, Türklerin eski düşmanı olan "Moskof" halkı ile aynı mezhepten olmaları, bir başka neden ise, bir zamanlar yenip boyunduruk altına aldıkları bu halkın yüre-

ğinde gizlediği güçten ürkmeleridir. Buradaki Yahudiler de, diğer ülkelerdeki soydaşlarının, az saygı gören tebaa olma kaderini paylaşıyorlar. Bu çok eski ve ilginç dine bağlı olan halkın, yerleşmiş olduğu her yerde tutunabilmesinin nedenleri, her koşula uyma ve daima hizmete hazır olma eğilimi, küçük ve büyük ticaret işlerindeki yeteneği –ki bu işlerde kurnazlıklarıyla herkesi alt ederler– gerektiğinde olağanüstü tutumlu olmaları, kendilerine karşı gösterilen aşağılayıcı davranışlardan ötürü kendi dinlerinden olanlara daha çok bağlanmaları ve diğer dinlerden insanlara karşı nefretlerinin aynı oranda artması, her şeyden çok da, bütün çektikleri acıları unutturacak ve kendilerini ödüllendirecek olan “Mesih”in günün birinde geleceğine dair sarsılmaz umutlarıdır. İstanbul’da Yahudilerin çoğu hurdacılık yapar, İzmir’dekiler ise simsardır. (Halep’te yaşayan Yahudiler arasında zanaatkarlar, müzisyenler, dansçılar, şarkıcılar da vardır.) Doğu Akdeniz ülkelerindeki Yahudilerin pek çoğu ilaç ticareti yaparlar ve bu işlere hile karıştırdıkları da sık sık görülür. Ticaretini yaptıkları maddelerin başında Suriye’de üretilen *Scammonium*¹²⁴ gelmektedir.

Eski geleneklerine bağlı olan Rumlar, Türklere karşı derin bir nefretle doludurlar, çünkü onları, kendilerini boyunduruk altında tutan zorbalar olarak görürler. Ama aynı nefreti Ermenilere karşı da duyarlar. [168r] İstanbul hakkında verdiğim bilgiler arasında (Aya Dimitri konusu vesilesiyle) bu durumdan da söz etmiş ve ilginç bir örnek vermiştim. Dünyanın her yerinde din ve mezhep taraftarları arasında çatışmalar çıkıyor ve huzursuzluk yaratılıyor. Benim kanaatime göre, insanlık için en çok temenni edilecek durum, din sorunları karşısında genel bir ilgisizlik içinde olmak, yani hangi türden olursa olsun, hiçbir dinsel geleneğe bağlanmamaktır. Çünkü zorunlu dini geleneklere bağlanmanın hemen arkasından tarikatçılık zihniyeti hızlı adımlarla ilerler ve bu iptidai, inatçı şeytan her yere nefret ve düşmanlık tohumlarını eker. Bu şeytan, ancak dünyayı mahvettikten ve geri kalan yıkıntıların arasında tek başına kaldıktan sonra tatmin olacaktır.

124 *Convolvulus scammonia* [Mahmude otu] bitkisinin öz suyundan elde edilen bir müshil ilacıdır ve başka hastalıklarda da kullanılırdı. O zamanlar ticareti yapılan iki cinsten biri *Scammonium de Aleppo* diğeri *Scammonium de Smyrna* idi. Bunlardan birincisi kalite bakımından üstün sayılmaktaydı. (KRÜNTZ 1779-1858, *Scammonium*; BOUILLON-LAGRANGE / VOGT 1810) –Abn.

Kula'da çok güzel yer halıları dokunuyor ve 1.000 kuruşa satılıyor.

Saat 12.45'te Kula'ya vardık ve kentin kapıları önünde konakladık. Toprağı bol kumlu olan tarlaların etrafı lav taşlarından yapılmış duvarlarla çevriliydi. Kentteki evlerin duvarlarının ve kent surlarının da büyük bir kısmı bu taşlardan örülmüştü. Öğleden sonra oldukça şiddetli esen rüzgârın kaldırdığı ve gözlerime dolan kumlara rağmen, konakladığımız yerin yakınında şu gözlemleri yaptık: [Gözlemler çeviriye dahil edilmemiştir.]

Bu akşam ateşin çevresinde toplanmış otururken, Karaosmanoğlu hakkında övgüler dile getirildi.

Ali Ağa, Kula'da 3.000 ev bulunduğunu ileri sürüyor. [168v] Ama bence bu oldukça abartılı bir sayı. Rubin'in dediğine göre, bunlardan 300'ü Rum ailelerine ait. Kentte on bir cami var, ama hiçbirisi yapı olarak bir özellik taşıyor. Ayrıca burada bulunan iki tekeden biri Bektaşî tarikatına, diğeri ise Halvetî tarikatına ait. Kenti çeviren surların iki kapısı var. Burada çok sayıda kitapçı bulunduğunu bildirdiler. Kentin evleri ve sokakları çok kötü.

Kula'da iki (gümüş) Yunan sikkesi satın aldım ve üç kuruş ödedim. Sikkelerden birinin üstünde İskender'in büstü var öbür yüzünde yarı giyinik olarak oturan bir kişi, uzattığı sağ elinde bir kuş tutuyor, diğer elinde tuttuğu nesnenin ne olduğu anlaşılmıyor, belki bir çiçek olabilir. Sağ eli ile (benim görüşüme göre) üç çatallı bir asaya dayanıyor. Kişinin arkasında dikey olarak şu yazı var: ΑΛΞΑΝΔΡΗ PO. Diğer sikkenin bir yüzünde bir büst ve çevresinde daire halinde şu yazı var: Antonius Aug. Armenius. Öbür yüzünde zırhlı bir savaşçı görülüyor ve çevresinde şu yazı var: IMP. II COS III..MTRPXIX [Örnekte boş kalan yerler noktalanmış.]

Bir kahvehanede tanıştığım, bana dostça davranan Mehmed Ali adındaki bir Türk bana Türkiye'deki tarikatların adlarını bildirdi.

1. Bektaşî, 2. Mevlevî, 3. Kadiri, 4. Helvetî [Halvetî], 5. Helvetî Karabaskul [Halvetî Karabaşı], 6. Helvetî Uşakî [Halvetî Uşşakî], 7. Rıfai, 8. Spadi [?], 9. Bedevi, 10. Nakşibendi, 11. Üsbek [Özbekî], 12. Şelvetî [?]. [Bu bölüm, 169r'den buraya geçirilmiştir.]

Bu adam, benim tarikatlar hakkında pek çok şey bilmeme şaşırды ve bana hangi tarikatı üstün bulduğumu sordu. Ben onun hangi tarikatı tercih ettiğini henüz bilmiyordum ve Mevlevî tarikatını, müziğe verdikleri

önemden ötürü takdir ettiğimi söyledim. Kendisi bana Bektaşî tarikatından olduğunu söyledi ve benim de bir derviş olup olmadığını sordu. Ben bir derviş değilsem de, bir tarikat üyeliğine karşı olmadığını söyledim. Bunun üzerine beni yerel Bektaşî tekkesine götürdü. Yolda bana bir duvarın köşesinde antikçağdan kalma bir taş gösterdi. Bu bir hayvan, belki de bir aslan heykeliydi ve bir tarafında Eski Yunanca bir yazı vardı. Ama çok yıpranmış olduğundan yazıyı okuyamadım. Çok küçük bir bina olan Bektaşî tekkesi bir bahçe içindeydi ve yakınında bir de türbe vardı. Türbedeki mezar taşları, bir Bektaşî şeyhinin ve Bektaşî tarikatından olan Süleyman adında bir padişahın kabrine aitti.¹²⁵

[169r] Padişahın sandukasının başucunda Bektaşî tarikat şeyhlerinin simgesi olan büyük bir kavuk bulunuyordu. Birkaç Türk hükümdarının aynı adı taşıdığını bildiğimden, Mehmed Ali'ye, burada gömülü olanın hangisi olduğunu sordum. Ama bana bunun yanıtını veremedi. Onun ricası üzerine, sandukanın yanına ufak bir bağış bıraktım. Bundan sonra tekkeye gittik. Tekkede devamlı olarak sadece şeyh kalmaktaydı, diğer dervişler sürekli geziyor ve dileniyorlarmış. Aslında bu tarikat bir dilenci örgütü ve Arapça *tekkîye* diye bilinen evler de gezici Bektaşîlerin barınabildikleri yerler. Türbenin bir tarafındaki duvarın içinde, üstünde biraz zedelenmiş bir haç şekli bulunan bir taş gözüme ilişti. Buranın yerlisi olmakla beraber, bir Arap görünümündeki şeyh, bana kahve ve tütün çubuğu ikram etti. Ali Ağa ve kahvehanede tanıştığım başka bir adam, beni hâlâ bir derviş sandıklarından çeşitli sorular sordular. Örneğin: “Musa'yı tanıyor musun?” “İsa'yı tanıyor musun?” diye... Ben hemen: “Muhammet...” diye ekledim. “Evet, Muhammet...” diye devam etti soruyu yöneltten, sonra “Ali...” [Bu adın devamı okunaksız] ve... Burada sustu ve sonradan gelen birkaç kişi ile hep birlikte gözlerini merakla bana diktiler. Ben sustum, çünkü söylemem gereken başka bir ad bilmiyordum. Bunun üzerine odada bulunanlara “Bilmez...” dedi ve aralarından biri bu sözü adeta üzümlere tekrarladı. Bu arada şeyh birkaç ışık yaktı, bunların konuşmalarımızla ilgisi olup olmadığını bilmiyorum. Oradaki dindar adamlardan biri Bektaşîlerin çok şey bildiklerini belirtti. “Çok, çok!” diyordu. Sonra oradan ayrıldık ve kahvehaneye döndük.

125 Kula'da türbesi olan “Süleyman adında bir padişah” yoktur.

Böylece yeni bir tarikat ile tanışma yolunda ilk adımı atmış oldum. Rubin bu kentte kendine Türk kıyafeti satın aldı ve giydi. Ali Ağa Hacı Bektaş'ın kabrinin Kayseri'de olduğunu söyledi [Nevşehir'dedir].

[169v] 11 Ekim (Salı)

Bugün dokuz saat [Seetzen tarafından sonradan düzeltilip yerine "on iki saat" yazılmıştır] boyunca yol almamız ve *Sat-hal-deppe* [Çataltepe] Dağı'nı aşmamız gerektiğinden, gün ağarmadan çok önce yola çıktık. Kentin bulunduğu vadi boyunca sürekli kumlu zeminde ilerliyorduk. Tepelere varınca kayalık araziden geçmeye başladık. Vadide bulunan ozenle işlenmiş tarlalar lav taşlarından yapılmış duvarlarla çevrilmişti. Giderek işlenmiş topraklar seyrekleşti ve sonunda hiç kalmadı. Saat altıda bir kahvehaneye geldik. Burası Karaosmanoğlu'nun arazisindeki son duraktı ve çok güzel Lombardiya kavakları ile çevrili bir alandaydı. Çevredeki dağlar çok yüksek değildi ve ben burada gene lav parçalarına rastladım. Kahvehanenin yakınındaki bir tepede büyük binaların kalıntıları görünüyordu. Daha ilerde bir tepenin tümü iri delikli lav kayalarından ibaretti.

Saat yedide Gediz Irmağı'ndan geçtik. Irmak yatağı çok taşlıktı. Yağmurun bol olduğu mevsimde suları çoğalıyormuş ve kuvvetli bir akıntı varmış. Ama şimdilik genişliği sadece 30 ayak kadardı. Kıvrımlar çizerek akan Gediz'in kıyısı boyunca ilerledik. Yolumuzun solundaki dağın tepesinde dik bazalt ve lav kayaları yükseliyordu. Burası çok ilginç bir yerdi. Dağın büyük bir kısmı, en az dörtte üçü, dimdik duvarlar halinde yükselen, gevrek, kolay parçalanabilir, hafif kumlu kayalardan oluşuyordu ve görünümü, üzerinde Gotik üslubunda yapılmış tapınakların, sarayların, evlerin bulunduğu yanılgısını yaratıyordu. Dar bir vadiye vardığımızda, burada tamamen harabeye dönüşmüş bir kentin kalıntılarına rastladığımızı sandım ve çok şaşırdım. Sanki kalabalık bir insan topluluğu burada muazzam, harika binalar inşa etmişti. Rubin bu doğa mucizesi karşısında kendini tutamayarak: "*Voila des anciennes!*" (eskilerin yaptıklarına bakın!) diye bağırdı. [170r]. Gerçekten de doğanın bu oyunu onu yanıltmıştı. Ben: "Hem de ne eski!" diye seslendim, "Doğa kadar eski!" Bu gördüklerinin bir doğa eseri olduğuna onu inandırmak için çok uğraştım. Her tarafta

taştan kapılar, pencereler, kemerler, sütunlar vardı. Ama onun bu yanılışına hiç şaşmadım. Çünkü onun cıva gibi yerinde duramama huyu, bir nesneyi sabırla ve dikkatle incelemesini engelliyordu. Bulunduğumuz bu yerin, resmi çizilmeye değirdi. İnsan hayal gücünü biraz zorlarsa burayı canlı varlıklarla, insanlarla, hayvanlarla doldurup, yaşayan gerçek bir kent haline getirebilirdi.¹²⁶ Bu romantik ortamda bir zamanlar Gediz Irmağı üzerinden geçen eski bir köprünün kalıntıları gözüme ilişti. Bu eski köprüden geriye sadece iki kemer kalmıştı. Yol kenarında, eğik durumda yatan bazalt sütunları biçiminde bir kaya gördüm. Sık sık küre biçiminde bazalt kayalarına da rastlıyorduk. Ayrıca bilmediğim bir malzemeden oluşan kayalar da ilgimi çekti. Üzerine çelik sürtüldüğünde kıvılcım çıkmıyordu. Bu kayadan yanıma bir örnek aldım. Sanırım katrantaşı olmalı. Yolun devamında ulaştığımız derin vadiden Gediz Irmağı çağıldayarak akıp geçiyordu. Bir dağı aştıktan sonra kurumuş bir ırmak yatağının içinden geçtik. Tahminime göre, Gediz Irmağı bir zamanlar buradan akar-ken, sonradan yatağını değiştirmiş olmalı... Buradan birkaç kavun satın aldık. Bir süre sonra, dişi katırlardan birinin yavruladığını söylediler. Bir fare boyundaki bu yeni doğmuş hayvanı daha kesesinin içindeyken gördüm. Onu Halep'te yüksek fiyata satabileceklerini söylediler. Katırcıların uşaklarından biri ona sahip çıktı. Sanırım bir dişi katırın yavrulaması az rastlanan bir olay...

Saat on birde, kuvars kayalarından ve gevrek gnays taşlarından oluşan bir dağı aştık. Her tarafta dik kayalar yükseliyordu. [170v] Yolumuz bir uçurumun kenarından geçiyordu. Hafif bir yağmur çiselemeye başlamıştı. Tepelerde sadece yer yer çalılıklar vardı ve iklim koşullarının etkisiyle gevrekleşmiş, beyaz renkli gnays ile kaplı yamaçların büyük bir kısmında bitkisel ve hayvansal kalıntıların çürümesinden oluşan humuslu toprak tabakası yoktu.

Kısa süre sonra kayaların arasına sıkışmış dar bir vadiden coşarak akan Gediz'in kıyısına geldik. Bu bölgenin pek güvenli olmadığını duymuştuk ve bu yüzden de sürekli etrafı gözlüyor, kulak kabartıyorduk. Yolda birkaç sığır çobanına ve gezici dilenciye rastladık. Bu dilencilerin başka koşullarda

¹²⁶ Kula-Çakallar arasındaki volkanik oluşumlardan ve erozyonun meydana getirdiği peribacaları anı-
dıran görünümünden söz ediliyor.

çok farklı davranacaklarını tahmin ediyorum. Köpüre köpüre akan Gediz Irmağı'nın karşı yakasına ulaşmak için, kemerlerinden biri büyük ve üçü küçük olan bir taş köprüünün üzerinden geçtik. Bundan sonra hep yokuş yukarı devam eden yolumuz hem çok tehlikeli hem de yorucuydu. Zavallı yük hayvanları çok zorlanıyorlardı ve bütün gayretlerine karşın, kayalık, dik patikada zor ilerliyorlardı. Kâh biri, kâh diğeri sırtındaki yüküyle birlikte yere yuvarlanıyordu. Şimdiye kadar böyle yaban bir ortamdan geçmemiştik. Buraya *Şathaldippeh* [Şaphanedibi] diyorlar. Her taraf, üzerinde dik kuvars kayaları yükselen, beyazımsı, sarp, çıplak tepelerle çevriliydi. Kayaların üst kısımları renkliydi. Gediz Irmağı, ıssız, dar ve derin bir vadide akmaktaydı. Yamaçlardan aşağı doğru sarkan yosun ve sarmaşıklarla kaplı kapkara kayalar buradan geçen yolcuya korku veriyordu. Yol kenarındaki kayalardan birinin içindeki mağaranın açık yeri kaba taşlardan örülmüş bir duvarla kapatılmış ve bir barınak haline getirilmişti. Binlerce yük hayvanının ayak izleri kayalık patikada küçük çukurluklar oluşturmuştu. Dağın girinti ve çıkıntılarına uyarak kıvrıla kıvrıla uzanan patikada sürekli ilerleyen kafilemiz, zaman zaman bir tablo görüntüsünü veriyordu. Bazen kafile üç ayrı yönde ilerliyormuş gibi görünüyordu. Bu ıssızlıkta kulağa çok hoş gelen yük hayvanlarının çingirak sesleri, insanda bir hayal âleminde yaşadığı izlenimini uyandırıyor.

Biraz ilerde çok kalın, yağlı kuyrukları olan bir koyun sürüsü ile karşılaştık. [171] Çoğunun sırtına açık kırmızı renkte boya sürülmüştü.

Bu uzun ve zor yolculuktan sonra, yorgun ve bezgin bir halde Yenişehir Köyü'ne vardık. Yük hayvanları on iki saattir yemlenmemişlerdi. Köyün biraz uzağında konakladık. Burası –adından da anlaşıldığı gibi– eskiden bir kentmiş, ama giderek ufalıp köy haline gelmiş. Birçok ev ve bir cami harabe halindeydi. Caminin minaresinde bir leylek yuvası vardı. Evlerin çoğunda da leylekler yuva yapmışlardı. Ama yaz mevsimi geçtiğinden, yuvalarını bırakıp daha sıcak ülkelere göçmüşlerdi. Burada sözünü ettiğim camiden başka iki cami daha var. Bu kentin bir zamanlar oldukça büyük olduğu, birbirinden mesafeli yapılmış evlerinden anlaşılıyor. Köylülerin iki tekerlekli arabalar kullandıkları da dikkatimi çekti. Bunların özelliği, tekerlek çaplarının darlığı ve parmaklıklarının olmayışı, ayrıca dingilin tekerleklerle tutturulmuş olup tekerleklerle beraber dönmesiydi.

Yanılmıyorsa bu tür arabalar eski sikkelerde ve alçak kabartmalarda da görülüyor. Demek ki bu çeşit arabalar binlerce yıldan beri kullanılıyor. Ama ne olursa olsun, bu arabaların kaba ve hantal bir araç olduğu inkâr edilemez ve ülkemizdeki arabalarla kıyaslanamaz.

Söz konusu köy, Gediz Irmağı'nın kıyısındadır.

Hava yağmurlu olduğundan, gözlem yapmaya müsait değildi.

Bu akşam Halepli tüccar Hacı Ömer ile bir süre sohbet ettik. Hacı Ömer, ufak tefek, ama çok hareketli bir adam ve bana çok saygılı davranıyor. Bu yolculuğa çıkmamın nedenini ve nereye gitmek niyetinde olduğumu öğrenmek istedi. [171v] Arabistan'a gitmenin çok zor olduğunu söyledi. Benim için Arabistan'a gitmenin tek yolu, her yıl Mekke'ye giden büyük hac kervanına katılmakmış. Sıcakın aşırı olduğunu ve sekiz-on gün boyunca hiç ara vermeden yola devam edildiğini, sadece arada birkaç saat hayvanları yemlemek için mola verildiğini anlattı.¹²⁷ Önce Medine'ye gitmeliymişim ve daha sonra da Yemen'e. Fakat Mekke'ye gitmeme izin verilmezmiş. Müslüman olmayan biri, kıyafet değiştirerek oraya gizlice girse bile, orada yetiştirilen köpekler onu hemen kokusundan tanıyorlarmış. (Bu sözler oldukça kırııcıydı ve Müslümanların Hristiyanları aşağı gördüklerini kanıtlıyordu.)

Yiyecek malzeme alabilmek için köye girdik, ama hiçbir şey bulamadık, hatta kahve bile yoktu. Sonunda bir imam bize 25 para karşılığında bir tavuk satmaya razı oldu. Tavuğu pişirtip konakladığımız yere getireceğine de söz verdi.

Yağmur giderek şiddetleniyordu. Hacı Ömer, çadırının dışarıya taşan kenarının altına sığınıp ıslanmaktan biraz olsun korunmama izin verdi. Onun bu nazik teklifi olmasaydı, yağmurluğuma sarınmama rağmen gece boyunca tenime kadar ıslanacaktım. Bu gece gerçekten korkunç anlar yaşadım. Yağmur gökten damlalar halinde değil, sel halinde iniyordu. Şimşekler üzerimize inen ateş kütleleri gibiydi. Gök gürültüsü Şaphanedibi denilen bu dağların uçurumlarında ve vadilerinde korkunç seslerle yankılanıyordu. Gece zifiri karanlıktı. Gene de geçmiş günün yorgunluğu üzerime çökünce, [172r] havanın korkunçluğuna ve kervancıların bağrıışmalarına rağmen oldukça derin bir uykuya daldım.

127 Şam'dan çölü aşarak Mekke'ye ulaşmak 45 günü buluyordu. (BURKHARDT 1831, s. 367) –Abn.

Anlatmayı unuttuğum bir olay daha var: *Kuloduhr* [Haçadur] ve Rubin dün gece birkaç dakikalığına Türk [Müslüman] oldular... Bize pişmiş tavuk getireceğine söz veren imam gelmeyince, ikisini köydeki camiye yolladım. Meğer tam da namaz vaktiymiş. İki adam daha önce kendilerini Türk olarak tanıttıklarından, şimdi imamla beraber camiye girip Müslümanlar gibi namaz kılmaları gerekti. Ama eğer Müslüman olmadıkları meydana çıksaydı, bu aldatmaca onlara pahalıya mal olabilirdi.

Bu köy artık Karaosmanoğlu'nun bölgesi içinde değil. Yüksek *Şatal-dippeh* [Şaphanedibi] sıradağları¹²⁸ burayı o bölgeden ayırıyor. Bu saygın beye ait toprakların büyük kısmını bu yolculuğum sırasında tanımak fırsatını buldum ve bu bölgenin geçit vermeyen yüksek dağlar sayesinde dışarıdan gelecek düşman saldırılarına karşı korunaklı olduğu anlattıklarımından anlaşılmıştır. Demek ki Karaosmanoğlu, kendi yakınları arasından ihanet eden biri çıkmadıkça, Babilî'den gelecek tehlikeye karşı güvencededir.

Müslüman köylüsü oldukça düzgün giyiniyorsa da, evinin içi çok yoksul görünümdeydi. Odanın tek eşyası ve süsü, birkaç uzun minderden ibaret... Gündüzleri bu minderlerde oturuyor, geceleri de üzerine yatıp uyuyorlar. Zaten Doğu ülkelerinin erkekleri, özellikle de Müslümanlar, giyimlerine ve süslerine çok özen gösterirler. Köylüler çok tutumludur ve yiyeceklerine, içeceklerine çok az para harcarlar. İtiraf etmeliyim ki, buradaki köylülerin görünüşlerini ve davranış biçimlerini, Almanya'nın ve eski Polonya'nın serfleri ile kıyasladığımda, buradakileri yeğlerim. Çünkü Avrupa'dakiler, açıkça köleliğin belirtilerini sergiliyorlar. [172v] Bu dolaylarda, kırsal bölgelerde dilenmekle geçimlerini sağlayanlara hemen hemen hiç rastlamadım. Doğal olarak zenginliğin olmadığı yerde, yoksulluk da yoktur. Herkesin yoksul olduğu yerde yoksul bulunmaz. Belli ki buranın halkı yiyecek ve içecek tüketiminde çok tutumlu davranıyor.

KONUŞULAN DİLLER ÜZERİNE

Yeryüzünde bu kadar çok dilin varlığı, gerek insan toplulukları, gerekse bilim için büyük zorluklara neden oluyor. Konuşulan dillerin farklılığı, bireylerin ve ulusların dostça ilişkiler kurmalarını önüyor.

¹²⁸ Kütahya ile sınırlarında Şaphane ilçesi yakınlarındaki Şaphane Dağı Batı Anadolu'nun en yüksek dağlarındandır. Ulugedik zirvesi 2120 m. yüksekliğindedir.

İnsanlığın yararına olabilecek en önemli buluşlardan biri, ortak bir dildir. İnsanların tümü, konuşmak için aynı organları kullandıklarına göre, herkesin aynı dili konuşması mümkün olmalıdır. Kullanılan dillerin farklı olması, iklimin, toprağın, doğa ürünlerinin, yaşam biçiminin farklılığından ileri geldiği savı bence boş sözlerden ibarettir. İtalyancanın yumuşak sesleri, Arapçanın genizden telaffuz edilen sözleri, Hotantoların konuşurken çıkardıkları cızırtılı sesler, Polonyalıların birçok ünsüzün yan yana gelişle oluşturulan sözcükleri hep aynı organlar tarafından üretilmektedir. Ortak bir dil icat eden kişi, insan toplumunu birleştiren bağı çok güçlendirecektir, çünkü farklı dillerin oluşturduğu ayrılıklar ortadan kalkacaktır. Ayrıca bilim insanları, bir yabancı dili öğrenmek için harcayacakları zamanı, insan yaşamına ve kültür ve bilim için gerekli çalışmalara adayabileceklerdir. Ortak bir dil olsaydı, yabancı ülkelere yolculuk yapanlar, düşüncelerini, duygularını başka insanlara aktarabilmek için bir tercümanın aracılık etmesine muhtaç olmayacaklar ve ifade etmek istedikleri içtenlik dolu sıcak düşünce ve duygularının, bu yapay ve soğuk süzgeçten geçerken doğallığını, gerçekliğini yitirmesi, hatta yanlış anlaşılması tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacaklardır. Bazı yetenekli gençler de, kendilerini bilime adayabilmek için, bir yabancı dil öğrenmenin çetin engelini aşmak zorunda olmayacağından amaçlarından caymayacaklardır. Aslında ortak bir dil yaratan kişiye en büyük ödülü vermek gerek! Ama milliyetçilik duygusu yüzünden böyle bir dilin yaratılması sonsuza dek bir hayal olarak kalacaktır, çünkü her millet kendi ulusal dilinin ortak dil olmasını isteyecektir. Örneğin İngilizler ve Fransızlar bu konuda asla fikir birliğine varamayacaklardır.

[1731] 12 Ekim (Çarşamba)

Dün akşam başlayan yağmur, gece boyunca gök gürültüsü ve şimşeklerle devam edip sabaha karşı doruk noktasına vardı. Yıldırımlar, büyük bir ateş kümesinin içinden hiç durmaksızın etrafa saçılan kıvılcımlar gibi aralık vermeden gökyüzünü aydınlatıyor ve gök gürültüsü dağlarda yankılanarak kat kat korkunçlaşıyordu. Uyandığım zaman hemen hemen içime kadar ıslanmış olduğumu fark ettim. Olabildiğince büzülüp yağmurluğu-

mun altına sığındım. Yağmurluğum beni ıslanmaya karşı oldukça koruyordu. Ortalık aydınlanınca, hepimiz köye kaçtık ve bir at ahırını barınak olarak seçtik. Ama ahırın önce süpürülmesi gerekiyordu. Bundan sonra büyük zorluklarla para karşılığında yakacak odun temin ettik ve çıra yardımıyla odunları tutuşturduk.

Böylece gıysilerimizi kuruttuk ve biraz ısındık. Ama yiyecek ve içecek hiçbir şeyimiz yoktu. Yolcuların arasında bulunan yaşlı bir Türk, külle-nen ateşin korunda bir ekmeği ısıtarak hepimize bölüştürdü. Daha sonra da pişirttiğimiz tavuğu yedik. Nihayet saat dokuzda yeniden yola çıkıldı. Şiddetli yağmur bizi epeyce geciktirmişti.

Bir süre sol tarafımızda akmakta olan Gediz'in kıyısı boyunca ilerledik. Sağ tarafımızda sağlam bir yığılımdan (çakıl kayaç, konglomera) oluşan kayalıklar uzanıyordu. Belki de bunlar Gediz Irmağı'nın binlerce yıldan beri yaptığı oluşumlardı.

Saat 10.45'te bir tepenin üzerinde kurulu harap bir kaleye vardık. Buranın *Gihroglu*'nun [?] kalesi olduğunu söylediler. Yanında birkaç derme çatma ev vardı. Vadi burada çok daralmıştı ve ekili yerler azdı. "Kale" adı verilen yerleşim Gediz'in kıyısındadır.

Saat 11.30'da oldukça yüksek dağların yakınından geçtik. Özellikle vadinin sağındaki dağlar çok yüksekti. Ama yamaçların dikliğine rağmen, yer yer büyük fıstık çamları görölüyordu. Gene de bu ağaçlar Avrupa'dakiler kadar büyük değildi. Belki bunun nedeni, birbirinden çok uzakta olmalarıdır. Ben tüm Anadolu'da, bizim fıstık çamlarımızın boyunda olan bir tek çam görmedim. Bu dolaylarda fıstık çamlarının bulunması gösteriyor ki, bu ağaçlar iyi korunurlarsa, daha da iyi yetişecekler ve daha yüksek bir boya erişeceklerdir. Bulunduğumuz yerdeki dağların dorukları iri beyaz kayalarla kaplıydı. Dağların dibinde görülen kaya parçalarından, doruklardaki kayaların beyaz mermerden ibaret olduğu sonucuna vardım. Dağların yamaçlarındaki çok gevrek bir taş cinsi yer yer [173v] parlak arduvaz [kayrak taşı] katmanlarına ve gnaysa dönüşmekte.

Yolda zaman zaman küçük deve kervanlarına rastladık.

Buralarda bolca yetişen bitkiler arasında sık sık meşe çalılıklarına rastladım: *foliis lanceolato-ovatis, dentato-serratis, dentibus acuminatis, supra*

*infra que villosis.*¹²⁹ Bunların arasında bir tek yetişkin ağaç gördüm. Bunun gövdesi güçlü olmakla beraber boyu kısaydı.

Bir süre sonra vadi biraz genişledi ve ekili tarlalar çoğaldı. Yol kenarında tarlaların sulanması için dar bir kanal açılmıştı. Tarlalarda yer yer gübre yığınları vardı. İki gündür zaman zaman gübrelenmiş tarlalar da görüyordum. Bir dereden geçtikten sonra, hemen arkasından *Djürle* veya başkalarının telaffuz biçimiyle *Çurre Köyü*'ne vardık. Burası harap, fakir bir köy görünümünde olsa da, bir zamanlar küçük bir kent olduğu izlenimi veriyor. Hâlâ iki camii ve yıkık dökük bir hamamı var. Köyün mezarlığında bir sütun kaidesi gördüm. Buradan saat 12.30'da geçtik. Bir süre sonra güzel bir vadiye ulaştık. Burası bana Dresden dolaylarındaki Seifersdörfer Vadisi'ni anımsattı. Sözü ettiğim akarsu, vadinin ortasından coşkuyla akıyor ve birkaç su değirmenini çalıştırıyor. Kıyıları çınar ve ceviz ağaçlarıyla çevrili. Dağların yamaçlarında yer yer dimdik kayalar yükseliyor.

Saat 15'te bir taş köprü üzerinden ırmağın karşı yakasına geçtik. Yol kenarında *Eisenstein* mineralini, *Bolus* [?] izlerini ve ayrıca mikaşist bulunduğunu saptadım.

Uşak girişinde olağanüstü güzel işlenmiş bir arazi ile karşılaşmak içimi ferahlattı. Bu yöre sadece tepelerden oluşuyor ve her yöne doğru açık. Her tarafta göz alabildiğine bağlar, bahçeler uzanıyor. Tarlaların çoğu [174r] düzgün toprak setlerle çevrili. Kendimi Almanya'nın verimli arazilerinden birinde sandım. Eğer Anadolu'nun tümü böyle olsaydı, mükemmel bir ülke olurdu. Ama günümüzdeki durumu bu nitelemeyi hak etmiyor. Ermeni yol arkadaşımız *Katoduro* [Haçadur] yıllarca önce bir deprem sırasında kentin dışında yerde oluşan bir yarığı gösterdi.

Katoduro [Haçadur], Ermeni halkının uzun ve zahmetli yolculuklara kolayca katlanabilme yeteneğine sahip olduğunu kanıtlıyor. Beş yıldan beri Anadolu'nun, Ermenistan'ın tüm büyük kentlerini dolaşmış, İran hududunu bile aşmış. Halbuki henüz 22 yaşında. Orta boylu, ama sağlam yapılı. Yüz hatları Ermenilere özgü tüm belirtileri taşıyor: Elmacık kemikleri çıkık ve iri siyah gözleri var. Bir Halepli tüccar gibi cübbe yerine ceket giyiyor, kuşağın-

129. Bunların doğru adları şöyledir: *Quercus infectoria foliis ovato-oblongis, sinuato-dentatis, glaberrimis, deciduis; fructibus sessilibus, longissimus*. Bkz.: OLIVIER 1802, s. 348 –Abn.

da bir tabanca ve uzun bir hançer, aıkaya doğru da kıvrık bir pala taşıyor. Sadece bu pala bile 130 kuruş değerinde. Haçadur, saat ticareti yapıyor ve saat tamirinden de anladığından, paşaların, derebeylerinin ve ağaların bozulan saatlerini veya başka gereçlerini onarıp tekrar işler duruma getirmek için bir süre onların yanında kalıyor. Böylece rahat ve kazançlı bir yolculuk yapıyor. Araştırmalarımnda da bana oldukça yararlı oluyor. Sessiz, yumuşak huylu ve cana yakın bir adam olduğundan, Türkler de onu seviyorlar. Türkçeyi çok rahat konuşması Müslüman olduğu izlenimi uyandırıyor. (Ayrıca Ermenice ve Rumca da biliyor.) Haçadur, bütün bu iyi huylarının dışında kurnaz bir adam ve kurnazlığını kendi yararına kullanmayı da beceriyor. Harcamalarında gayet ölçülü. Bindiği at kendisine ait. Bu genç tüccarın karakter yapısı, soydaşları olan diğer gezici tüccarların çoğuna da uyuyor.

Saat on beşte Uşak'a vardık. Biz üç kişi önden gidip *Karella* [Karahallı?] Hanı'nda yer tuttuk. Arkadan gelen kervan da orada konakladı. Yolda sık sık yağmura yakalandığımızdan oldukça zor anlar yaşamıştık.

Uşak bir müsellim tarafından yönetiliyor.

[174v] Bu kent *Nasso-Oğlu* [?] adında bir kişinin mülkü.¹³⁰ Konakladığımız handa ve bir hamamın duvarlarında antikçağa ait kalıntılar gözüme ilişti. Örneğin handa bulunan beyaz mermerden tavan kirişleri, kornişler ve iri kesme taşlar kuşkusuz eski yapılardan alınıp kullanılmıştı. Hanın duvarlarında taş kabartmalara rastladım. Ama bunların Romalılar ve Yunanlar zamanından kalma olduğunu sanmıyorum. Buna karşın duvarın içinde yapı malzemesi olarak kullanılmış kornişler gözüme çarptı. Bu kentte çok kısa süre kalmamız nedeniyle etrafı daha ayrıntılı olarak inceleme olanağını bulamayacağıma üzüldüm. Burası açık [surları olmayan] bir kent, sokakları bakımsız ve kirli. Evlerin tümü zemin kattan ibaret ve çok kötü inşa edilmiş. Duvarları kerpiç tuğlalardan örülmüş ve çok bakımsız, hatta harap görünüyor. Bazılarının üstü otlarla kaplı. Pazar yeri oldukça kalabalıktı. Kentin dışındaki bakımlı tarlaları ve verimli araziye gördükten sonra, kent halkının daha varlıklı olduğunu ummuştum. Oysa çoğunun giysileri kötüydü. Bu kentte on iki cami var. Uzaktan gördüğüm kadarıyla, araların-

130 Belirtilen kişi Uşak voyvodası olabilir, kente mülk olarak sahip olması söz konusu değildir, buradaki ifade egemenliği altında anlamında kullanılmış olmalı.

da dikkate değer bir mimarisi olan yok. Kalıntılarını gördüğüm eski zamana ait binaların kentin içinde mi, yoksa dışında mı bulunduğunu bilmeyi çok isterdim. Burada çok sayıda Rum da yaşamaktaymış. Uşak, Kula'dan daha büyük. Buralı bir Ermeninin bildirdiğine göre, kentte 50.000 ev varmış, ama ben bunun abartılı olduğunu sanıyorum. Yerli Rumların ve sadece on sekiz haneleri olan Ermenilerin de birer kiliseleri var. Kentte Yahudi bulunmuyor.

Bektaşî tarikatının Uşak'ta ve buradan bir saatlik mesafede bulunan *Hacimün Han*'da bir tekkesi varmış. Bugünkü yolculuğumuz dokuz saat sürdü. [Bu cümle sonradan eklenmiştir.]

13 Ekim Perşembe

Dün hava gene çok yağmurlu ve bulutlu olduğundan gözlemlerimizi yapamadık. Umarım bugün hava daha müsait olur. Sanırım günü burada geçirip dinleneceğiz. Gün doğmadan çok önce uyandım ve kalktım. Yataklarımız [175r] yağmurda ıslanmış olduğundan çok üşüyordum. Daha sonra sokağın kenarındaki bir caminin duvarında gördüğüm Eski Yunanca yazıtların birini defterime geçirdim. (Daha önce sözünü ettiğim han bundan başkasıdır.)

ΚΑΙΟΣΑΝΤΟΥΤΩΤΩΜΝΗΜΕΙΩΚΑΙ
ΤΗΣΟΥΩΚΑΚΗΝΧΕΙΡΑΤΤΡΟΣΑΤΗ
ΟΡΦΑΝΑΤΕΚΝΑΛΙΤΤΟΙΤΟΧΗΡΟΝΒΙΟΝ
ΑΚΟΝΕΡΗΜΟΝ.

Bu yazıt iki satırdan oluşmaktadır ve birinci satırın sonu işaretin olduğu yerdedir. ¹³¹

Bu yazıtın biraz daha yukarısında başka bir yazıt daha var, fakat yüksekte olduğundan, gerektiği kadar çabuk kopyalayamadım. Rubin ve Katoduro da [Haçadur] yanımda duruyorlardı. Katoduro [Haçadur], etrafımda birikip beni merakla izleyenlere, Arabistan'dan geldiğimi ve bu Arapça yazının bir örneğini defterime kaydettiğimi anlattı. Bir yandan da bu yaptıklarımla alay ediyormuş gibi gülümsüyordu. Aslında bu davranışı sadece insanların bize saldırması olasılığına karşı bir önlemden ibaretti.

131 C IG III 3862 –Abn.

Oysa akılsız ve korkak Rubin, canımıza kastedileceğinden korkuyor ve bir an önce işimi bitirmem için bana bağırıp duruyordu. Ben de ona, canı bu kadar kıymetliyse, buradan gitmesini ve beni rahat bırakmasını söyledim. Aslında korkuya kapılmak için hiçbir neden yoktu, çünkü etrafımda toplanan adamlar yaptığım işi dikkat ve ilgiyle izliyorlardı. Ama ikinci yazıtı okuyabilmem için bir iskemleye veya ona benzer bir yere tırmanmam gerektiğinden, Rubin'e, imama gidip izin almasını söyleyince o hemen kaçıp gitti. Katoduro da [Haçadur] artık gitmeye niyetlenince ona katılmak zorunda kaldım. Çünkü henüz Türkçe bilgim, her şeyi anlatmama yetecek durumda değil. Yolculuğa çıkan bir insanın, bulunduğu ülkenin dilini bilmemesi onu sık sık zor duruma düşürüyor. Sanırım bir seyyahın, her bakımdan memnun kalacağı bir tercüman bulması mümkün değil. Tercümanlar, işverenin vazgeçilmez bir yardımcısı olduklarını bildiklerinden, ağır koşullar öne sürüyorlar. Bu isteklerini karşılamaya razı olmayınca da, aksileşip ihmalkâr davranıyor hatta bazı görevlerini bile yerine getirmeyip kafa tutuyorlar.

Bugün de bol bol fırsatımız olmasına karşın gözlem yapamadık. Hava bütün gün kapalıydı ve zaman zaman yağmur yağdı. Akşama doğru da iyice soğudu.

Burada yüksek sesle yalvararak sokaklarda dolaşan veya kent kapılarının dışında, yol kenarında bekleyen dilencilerin çokluğu dikkatimi çekti. Aralarında birkaç kör ve birkaç da derviş bulunduğunu fark ettim. Bunlardan biri Nakşibendi tarikatındandı.

Burada kırmızı renkli mumlar yapıyorlar ve dediklerine göre, bunları Avrupa'ya bile ihraç ediyorlarmış. Ayrıca burada yer halıları da dokuyorlar. Bunların arasında bir deve yükü ağırlığında olanlar bile var. 30 kuruşa iyi bir oda halısı almak mümkün. Halı dokuma sanatı tamamen kadınların eline bırakılmış. Dokunacak halının malzemesi kadınlara veriliyor ve onlar da halıyı tamamlayınca müşteriye teslim ediyorlar. Ama öğrendiğime göre bu kadınlar günde sadece iki para kazanıyormuş. Bu inanılmayacak kadar az...

Kentte bir tek hekimin bile bulunmaması beni çok şaşırttı. Akılsız Rubin beni burada da zor duruma düşürdü. Ona beni Prusyalı bir hekim

olarak tanıtmasını tembih etmiştim. Oysa bu onun işine gelmediğinden, benim bir İngiliz lordu olduğumu söylüyormuş. Bir fırsatını bulup tıraş olmak için bir berbere gittiğimde, berber, henüz kestirmemiş olduğum saçlarımın uzunluğundan Frenk olduğumu anladı. Hemen benim nereli olduğumu ve hekim olup olmadığını sordu. Ben elbette ki ona doğruyu söyledim. Daha sonra Rubin dükkâna gelince, berber uydurduğu yalanı yüzüne vurdu ve onu azarladı. Rubin de yeni yalanlarla kendini savunmaya çalıştı. Bu yalanlar da gene [176r] benim hesabıma geçti. Kısacası Rubin bir kez daha hilekârın biri olduğunu gösterdi.

14 Ekim Cuma

Bu gece ve bütün gün boyunca hava çok soğuktu. Doğudan esen soğuk rüzgâr iliklere işliyordu. Hava böyle devam ederse, yakında kar yağacağını tahmin ediyorum. Ama şimdilik yağış yok. Gene de kalın yağmurluğuma karşı çok üşüdüm. Beki de yüksek dağların yakınında bulunmamız havayı etkiliyor.

Uşak'ın bu tarafında sadece birkaç tepe ile bölünen güzel bir ova uzanıyor. Bu vadinin toprağı çok verimli görünüyor. Sağ tarafta yoldan çeyrek saat mesafede Ortaköy adındaki yerleşimi geride bırakarak, kireçtaşından oluşan tepeleri aştık, Karlık Köyü'nden geçtik, arkasından çalılarla kaplı yüksekçe bir dağın dibindeki dar kayalık geçitten yolumuza devam ettik. Bu kayalar kuvars, kumtaşı ve kalın konglomera katmanlarından, kayrak taşından oluşuyordu. Bu kayalık geçidin girişinde uzun boylu, gösterişli bir Mevlevi dervişine rastladık. Yanında atı da vardı. Elinde tuttuğu boruyu birkaç kez üfledikten sonra sadaka istedi. Bu geçit Uşak ile gece konaklayacağımız yer arasındaki yolun tam ortasıydı. Dağdaki çalıların arasında keçi sürüleri otliyordu. Geçitte atlı bir Türk topluluğu ile karşılaştık.

Bir süre sonra toprağı çok iyi işlenmiş olan İslamköy Vadisi'ne ulaştık. Bu yöre –belki de şakadan– Gâvurköy diye de adlandırılıyormuş. Murad Dağı'ndan çıkan küçük bir akarsu köyün yakınından geçerek *Madre* (Menderes?) Irmağı'na kavuşuyor ve bu ırmak da Aydın-Güzelhisar dolaylarından geçiyor. [176v]. Akarsuyun adı *Oturak Çay*. [Seetzen önce buraya *Banaz Çayı*

adını yazmış, sonra düzeltmiştir.]¹³² Gecelediğimiz iki konaklama yeri birbirinden sadece altı saat mesafedeydi. Hava gene astronomi gözlemlerine uygun değildi. Ama talihim bana yardımcı oldu ve burada güzel eski yapıların kalıntılarına, örneğin beyaz mermerden Korint tarzında kornişlere ve çok güzel bir sütun gövdesine rastladım. Ayrıca kopya edebileceğim yazıtlar da buldum. Bir mermer nartcasında sıı vazıtı pördüm:

ΚΙΟΙΚΑΤΟΚΟΥΝΤΕΛΛΗ
ΜΑΙΟΙ . . . ΕΤΛΙΜΗΣΑΝ
ΤΙΒΕΡΙΟΝ ΚΛΑΥΔΙΟΝ ΘΕΜΙΛ
ΤΑΓΟΡΟΥ ΗΟΝ ΚΥΡΕΙΝ ΛΑΣ
ΚΑΗΠΙΑΛ . . . ΙΝΥΙΟΤΗ ΣΠΟΛ
ΩΣ . . . ΟΕΘΝΟ . . . ΙΕ
ΤΗΚΟΙΑΤΙ ΝΤΕΠΟΛΙΑ
ΣΟΝΔΗΜΟΝΤ ΓΕΓΥΑ

Bu yazıttaki bazı satırların son kısmı bozulmuş olduğundan birkaç harfi eksikti.¹³³

Köyün içindeki susuz bir çeşmede de beyaz mermerden yazıt parçaları gördüm. Bunların da bazı yerlerindeki harfler zarar görmüştü.

ΕΤΑΒΡΟΣΟΥΛΑΡΤΗΡΗΟΝΥΚΟΡ

Bu yazı taşın öbür yüzünde devam ediyordu, fakat okunaksızdı.¹³⁴ Çeşmenin başka bir taşında şu yazı vardı:¹³⁵

ΦΟΛ . ΥΦΕΝΗ

Başka bir yerinde de:¹³⁶

ΜΙΑ ΔΙΟΦΕΤΕ

¹³² Oysa doğrusu Banaz Çayı'dır.

¹³³ IGR IV 632 – Abn.

¹³⁴ CIG III 3676 – Abn.

¹³⁵ Aynı yerde – Abn.

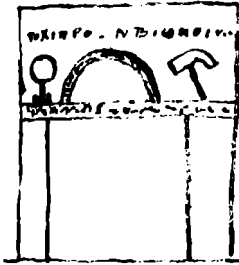
¹³⁶ Aynı yerde – Abn.

[177r] ՀԸ ԿԻՉԻԿ
ԽԷ

Bu yazının yanına bir kılıç resmi işlenmişti:

Başka bir beyaz mermer taşın üzerinde şu yazıt bulunuyordu. Ama çok belirsizdi.¹³⁷ Bu taş köy içindeki bir yolun kenarında duruyordu.

Üstte şu satır vardı

ԴՈՒԼԻՐՈՒ ՆԵՐՈՆՈՒԿՈՆԵԻԽ

Kavisin içindeki yazı

ԻՆՈՓԻՄՈԵՏ ԲՈՓԻՄՈՅՍԿԻՆԻ

Alt sıradaki yazı

ԸՄՆԱԿ.

Rubin evde kalmıştı. Ermeni yol arkadaşımınla birlikte dolaşırken bizimle gelip bana bu taşları gösteren köylülerden öğrendiğime göre, buradan iki saatlik mesafede bulunan eski bir sarayda çok sayıda eski eser ve yazıt varmış. Sarayın adının *Ahatköy* olduğunu da bildirdiler.

Buranın insanları Frenklerde özel güçlerin bulunduğunu sanıyorlar. Sürekli ateş nöbetlerine tutulan hasta bir kadın bana bir çile pamuk ipliği yolladı ve buna bir düğüm atmamı rica etti. Bir Frenk bunu yaparsa, hastalığın geçeceğine inanıyorlar. Ben de onun hatırını kırmadım ve isteğini yaptım.

Burası 50 hanelik bir Türk köyü.

15 Ekim (Cumartesi)

Hava gene çok soğuk. Yola çıktığımızda henüz ortalık karanlıktı. Sürekli Oturak Çay [Banaz Çayı] boyunca uzanan güzel vadide ilerledik. Bir-

¹³⁷ WAELKENS 1986, 441 –Abn.

kaç kez derenin üzerinden geçtik. Köyden bir saatlik mesafede, bu derenin kenarındaki bir kireç tüfü tepeciğinin ortasından sıcak su fışkırıyor. Bu su, zamanla bu tepeciği oluşturmuş. Her iki taraftaki alçak dağlar gevrek yapılı kireçtaşından. Bu vadide henüz çok az tarım izi var. Dağların yamaçları [177v] çalılarla kaplı, yer yer ağaçlar da görülüyor ve bunların çoğu fıstık çamı. Sol tarafımızda kalan bir Türk köyünün yakınından geçtik. Oldukça büyük olan bu köyün adının Hançiftlik olduğunu öğrendim. Buranın gece konakladığımız yerden dört saatlik mesafede olduğunu tahmin ediyorum.

Daha sonra oldukça yüksek bir dağa tırmandık. Adı: *Oturak Beli*. Bu dağ çok kayalık olmayıp zemini killi toprakla kaplı. En yüksek tepesinde *Puddingstein* kayaları yükseliyor. Vadinin dibindeyken hafif bir yağmur çiselemeye başladı ve yükseklerle çıktıkça giderek kara dönüştü. En tepeye vardığımızda dağların tümü karla örtülmüştü. Bunduğumuz yer, Anadolu'nun su bölünme çizgisi üzerindeydi. Buradan çıkan akarsulardan kuzeye doğru akanlar, Karadeniz'e, güneye doğru akanlar ise Akdeniz'e dökülüyor. Demek ki bu ülkenin en yüksek sırtına tırmanmıştık. Dolayısıyla Kuzey yarım küresinin bu enleminde daha şimdiden kar yağmaya başlamasına şaşmamak gerekirdi. Oysa İstanbul'da ancak Ocak ayının sonunda kar yağar.

Bu dağlarda hayvancılık önemli bir yer tutuyor. Meralarda çok sayıda koyun ve sığır sürüsüne rastladık. Koyunlar, Anadolu'ya özgü güzel cinsten, kalın, yağlı kuyruklu hayvanlar. Postlarının bir bölümüne kırmızı boya sürülü. Yolda büyük ve kalabalık bir kervanla karşılaştık. Yolcuların tümü silahlıydı ve mallar develere yüklenmişti. Dağın öbür tarafındaki dere, tarım arazisi ile kaplı verimli bir vadinin içinden geçiyor. Geceyi geçirmek üzere konaklayacağımız Güneyköy burada bulunuyor. Bugünkü yolculuğumuzun sadece altı saat sürdüğünü söylüyorlar, ama ben dünden daha fazla yol aldığımızı ve yolculuğumuzun yedi saat sürdüğünü tahmin ediyorum.

[178r] Dün ve bugün konakladığımız yerlerde ne üzüm ne de pamuk tarımı yapılıyor, sadece tahıl yetiştiriliyor. Zaten Anadolu'nun bu bölgesinde şarap içilmediğinden, şarap satın almak da mümkün değil. İzmir'den beri hiç şarap içmedim, sadece su ve sütsüz, şekersiz kahve içtim. Bulunduğumuz köyde ve bundan evvel konakladığımız yerde çok güzel süt ve kaymak

bulduk. Kaynamış sütün üzerinde biriken ince yoğun tabakaya “kaymak” deniyor. İlk kez rastladığım bu besin çok hoşuma gitti. Burada üzüm, incir ve kayısı bulunmuyor. Bugün kahve de içemedik, çünkü Uşak’tan itibaren kahve içme âdeti yaygın değil. Elbette ki kentlerde kahvehaneler var. Karasosmanoğlu’na ait olan geniş bölgede karayollarının kenarlarında bile belli aralıklarla kahvehaneler bulunuyor ve bunlar aynı zamanda bu çok dağlık bölgede yolcuların güven içinde seyahat etmelerini de sağlıyor. Genel olarak Yenişehir’den itibaren arazi daha evvelki bölgeden çok daha verimli ve özellikle tahıl yetiştirmeye çok uygun. Ama ne yazık ki denizden uzak. Karayollarının yapımına ve akarsularının üzerinde gemi işletmeye müsait hale getirilmesine hiç önem verilmemiş. Bütün mallar, develer, atlar, katırlar ve eşeklerle limanlara, özellikle de İzmir’e taşınıyor. Elbette ki bu yüzden de ürünlerin ve malların fiyatı çok yükseliyor. Her ne kadar Yenişehir’den itibaren o iki tekerlekli, dingili dönen, küçük, kaba arabaları sık sık gördümse de, [178v] bunlar köylü tarafından sadece tahılın en yakındaki kente götürülmesi için kullanılıyor ve iki öküz tarafından çekildiğinden çok yavaş ilerliyor.

Köy içinde dolaşırken, küçük bir cami duvarının köşesinde bir yazıt buldum. Bazı harfleri yıpranmış olduğundan, okunamıyordu ve ben tahminlerime güvenmek zorunda kaldım. Bu nedenle bu yazıtı okuyan kişi de, anlamını tahmin etmek zorunda kalacaktır. Bu yazının altında bir satır daha vardı, ama okunamayacak kadar yıpranmıştı.¹³⁸

ΥΙΡΓΕΦΘΗΕ
ΦΟΡΠΕΥΧΗ
ΙΧΘΗΙΟΥΚ
ΔΝΥΟΕΤΟ
ΣΟΥΔΥΤΟ

Bu taş pek düzgün ve sağlam değildi. Hakkında bilgi edinebilmek için kendim soruşturmak zorunda kaldım, çünkü tercümanım, kendisinden böyle bir ricada bulunduğum zaman, hemen benimle kavgaya başlamış. Bu sabah da, eğer Ermeni yol arkadaşım göstermeseydi, o sıcak su kaynağını görmeyecektim. Ben Rubin’e bu ihmalinden dolayı sitem ettiğimde, öfkelenerek: “Orada görecektir ne vardı ki! Sıcak su işte...” dedi.

Köyde 40 evden başka iki cami var. Bunlardan biri hem minaresiz hem de gayet derme çatma yapılmış. Anlattıklarına göre, üç gündür köyü

¹³⁸ CIG III 3877.

150 “deli” basmış. Bunlar birliklerini terk etmiş Türk askerleri. Şimdi köyleri basıp, köylülere saldırıyorlar ve elinde avucunda ne varsa vermeye zorluyorlar, vermeyenleri dövüyorlarmış. Delilerin hepsi de gayet iyi giyimliymiş ve tüfek, tabanca, hançer gibi silahları varmış. Bu adamlar Anadolu halkının başına gelebilecek en büyük felaket... Zaman zaman yol kesip eşkıyalık da yapıyorlar.

Bu akşam birçok kişiye hekimlik yaptım. Biraz yaşlıca bir efendinin nikris hastalığına tedavi yöntemleri önerdim. Eşinin histeri nöbetlerine, özellikle de *hemicrani*’ye karşı ne gibi önlemler alınması gerektiği sorulunca, hastayı görmem gerektiğini söyledim. Adam bunun üzerine kadını çağırdı. Kadın yüzünü peçe ile örtmüştü, ama hemen nabzını kontrol etmem için elini uzattı [1791]. Adam bundan sonra karısına hemen gitmesini emretti. Ama ben dilini de görmem gerektiğini bildirdim. Adam biraz tereddüt ettiyse de, ben hemen kadına dilini çıkarmasını söyledim. Fakat peçesini ağzının önünden çekmeden dilini gösteremeyeceğinden, kadının yüzünü görmem mümkün oldu. Böylece burada hiç beklemediğim güzellikte bir yüz görmek fırsatını buldum. Kadının, kocasının karşısında bir köle gibi davranmasını çok yadırgadım. Ama bunun Osmanlılarda çok yaygın bir gelenek olduğu anlaşılıyor.

Burada akan ve adını söylemedikleri küçük dere *Ahırdağ*’dan [Ahır Dağı] geliyor.

Bu akşam katırcılardan biri Rubin ve Katoduro [Haçadur] ile uzun bir konuşma yaptı. Anladığım kadarıyla konu, beni daha kısa bir yoldan Halep’e ulaştırma teklifi idi. Fakat bu benim tasarladığım yolculuğa hiç uymuyor ve ben buna asla razı olmayacağım. Rubin de bana gerçeği itiraf etmeye yanaşmıyor.

16 Ekim (Pazar)

Dün akşam oldukça güzel bir yemek yedik: Pilav, et, süt vb. Gece yarısı yeniden yola çıkacağımız kararlaştırıldığından, saat on birde kalktım. Fakat hazırlıklar 3.30’a kadar sürdü. Gece yolculuğu, havanın çok soğuk ve nemli olduğu bu yüksek yerlerde daha da zor oluyor. Daha önce sözünü ettiğim dereden birkaç kez geçtik ve kireçtaşından birkaç tepeyi aştık. Saat 8’de Balmahmut Köyü’ne vardık. Bu köyden sonra bir derenin üzerine kurulmuş iki taş köprüden geçtik. Bindiğim üç yaşındaki genç at sürekli

kervanla beraber yürümeye alışmış olduğundan, ben biraz geride kaldığımda huzursuzluk belirtileri gösteriyordu. Havanın soğuk oluşu yüzünden bir süre yürümeye karar vermiş ve bu nedenle de kervanla aram biraz açılmıştı. Yeniden ata bineceğim zaman, atım huysuzlaştı ve birkaç kez denememe rağmen sırtına binemedim. Nihayet ata binmeyi başardımsa da, bu sefer yuları elimden kaçırdım. [179v] At bu fırsatı kullandı ve rastgele koşmaya başladı. Benim ayaklarım da üzengilerden kurtulmuş olduğundan, artık ata hükmetme olanaklarını tamamen yitirmiştım. Yapacak bir şey yoktu, kendimi tamamen ata teslim ettim ve iki elimle atın yelesine sımsıkı tutundum. Önce yağmurluğum sırtımdan düştü, sonra atın örtüsü havaya uçtu, daha sonra tabancalarımın biri kuşağımın arasından fırladı gitti. Böylece altımdaki *Pegasus* kanatlanmış gibi koşarak beni kervana ulaştırdı. Kervan yarım saattir yol almış olduğundan epeyce ilerlemişti. En kötüsü, henüz gün de ağarmamıştı. Atım, yere düşen öteberinin ve her hareketinde sallanarak bedenine çarpan iri Türk usulü üzengilerin saldıgı korku nedeniyle büsbütün kudurduğundan giderek daha da hızlı koşmaya başlamıştı, ben de nefes almakta güçlük çekiyordum. Kervana yetiştiğimizde, yuları tekrar elime geçirip ata hâkim olmayı başardım. Bu sefer Rubin ve Ermeni yol arkadaşımınla birlikte aynı yoldan geri döndük ve düşürdüklerimi arayıp bulduk. Sadece tabancam kayıplara karışmıştı. Onu yitirdiğime çok üzüldüm, çünkü onu bana Jever'de, dostum Bay v. Linden birkaç başka eşyayla birlikte armağan etmişti.

Saat on dolaylarında kayalık dağlara ulaştık. Yolun kenarında elinde silahıyla bir "deli" yatıyordu ve silahını yola doğrultmuştu. Yalnız olsaydım, onun önünden geçmeye cesaret edemezdim. Etrafımızda yükselen sivri uçlu kayalar *Puddingstein* ve kafa büyüklüğünde konglomera birikimlerinden oluşmaktaydı. Daha yüksek dağların zirvelerindeki kayalar muhtemelen *jasper* ve porfirdendi. Çok yüksek ve doruğu sivri bir kayadan oluşan dağ, eski bir kaleyi andırıyordu. Sinekliköy'ün yakınındaki bu dağ, gerisinde yükselmekte olan ve karla kaplı olmaları nedeniyle bulunduğumuz yerden açıkça görülebilen sıradağların öncülerinden biriydi. [180r] Bu karlı doruklar, görüntüleriyle bile insanı soğuktan ürpertiyordu. Ben kış mevsiminde kendi vatanımdaki sert havayı anımsayarak, şu anda burada bulunduğuma şük-

rettim. Çünkü karlı dağların yakınında bulunmamıza karşın, çok yakında Halep'in ılıman iklimine kavuşunca rahatlayacağımı biliyordum.

Dar ve kayalık geçidi geride bırakır buraların geniş ve ön tarafı bataklık olan bir vadiye çıktık. Burada büyük bir manda sürüsü otlamaktaydı. Yolumuz bundan böyle sürekli karlı dağların dibinden geçti. Yol üzerinde Sinekliköy'den başka iki köy daha vardı. Bunlardan birinin adı *Buggaköy* [?] idi. Köyler geniş meyve bahçeleriyle çevriliydi.

Karahisar'a [Afyon] vardığımızda saat 13.30 olmuştu. Bu kentin görünümü çok dikkat çekici. Kente girer girmez karşımıza çıkan yüksek dik kayaların arasındaki yoldan geçtik. (Aslında burada daha alçak olan üçüncü bir kaya daha var.) Sol taraftaki kaya bir piramit biçiminde, sağ taraftaki ise silindirik şeklinde ve çok yüksek. Kayanın doruğunda bulunan kaleye bir patika uzanıyor. Bu manzaraya hayran oldum ve resim çizme kabiliyetimin olmayışına o anda çok üzüldüm. Yolculuğum boyunca gördüğüm en ilginç doğal manzara budur. Kaya sadece likenlerle kaplı, dimdik, çıplak bir duvar halinde yükseliyor ve çatlaklarından yer yer bitkiler fışkırıyor.

Kentteki birkaç handan birinde konakladık. Evlerin pek çoğu iki katlı. Ama hemen hemen hepsi kerpiçten ve birinci katları kaba yontu taşları ile kerpiç tuğlalardan inşa edilmiş. Yollar bu ülkenin her yerindeki gibi bozuk, bakımsız ve pis. Pazarda oldukça büyük bir hareketlilik vardı. Bu kentte 10.000 ev bulunduğunu bildirdilerse de, bu sayıyı biraz abartılı buluyorum.

[180v] Kentte Ermenilere ait 300 hane bulunduğu söyleniyor. Ermenilerin iki kilisesi var. Burada yerleşmiş Rum ve Yahudi yok.

Kent bir paşa tarafından yönetiliyor.

Bu kentin dolaylarında çok miktarda afyon yetiştiriliyor. Ürün burada işlenip piyasaya dağıtılıyor. Bir okka afyonun fiyatı şu sıralarda yedi kuruş. Bu nedenle kente Afyonkarahisar da deniyor.

Ayrıca burada at örtüsü ve yağmurluk olarak kullanılan, beyaz koyun yününden yapılmış keçeler de üretiliyor.

Kentte bir Ermeni hekimi ziyaret ettik. Kendisi burada yaşamıyor, sadece bir süreliğine burada bulunuyor. Ona Ermeni literatüründe tıp bilimi üzerine yazılmış eserlerin bulunup bulunmadığını sordum. Birçok

Ermenice elyazmasının bulunduğunu, fakat bunların Avrupa dillerinde yazılmış tıbbi yazıların çevirilerinden ibaret olduğunu açıkladı. Kitapların adlarını bana bildiremedi. Anladığım kadarıyla, Avrupa ülkelerinden birinde (örneğin Bologna, Padua gibi bir İtalyan üniversitesinde) öğrenim görmemiş olan yerli hekimlerin mesleklerine ait bilgileri çok yüzeysel ve tedavileri geleneksel yöntemlere veya denemelere dayanıyor. Kütüphanelerinde sadece eczacılık ve tıp hakkında yazılmış eski, yıpranmış kitaplar bulunuyor –elbette ki bu kitaplardan yararlanabilmeleri için Avrupa dillerinden birini bilmeleri gerekiyor. Çoğunluğunun bir tek mesleki kitabı bile yok. Bir hastaya çağrıldıkları zaman, önce tedavinin maliyeti üzerine pazarlık yapıyorlar ve çoğu zaman tedavi ücretinin yarısını peşin olarak alıyorlar. Genelde hastaya çifte hesap çıkartılıyor. Bunlardan biri ilacın maliyeti. İstanbul dışında hiçbir yerde eczane bulunmadığından, ilacı hekim bizzat hazırlamak zorunda. Diğer ödeme [181r] hekim vizitesidir. Aslında hekimler, bilgilerinin kısıtlı olmasına rağmen, bol para alıyorlar. Doğu Akdeniz ülkelerinin hekimleri, Dioskorides'e çok değer veriyorlar. Yerli hekimler arasında İbni Sina, Rhazes¹³⁹ ve Hippokrates'in eserleri hakkında bilgi sahibi olanlar da var. Hekimler daha çok yüksek fiyata sattıkları ilaçlardan para kazanıyorlar.

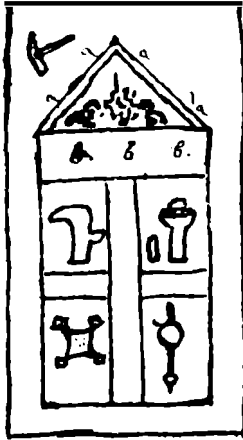
Akşama doğru Katoduro [Haçadur] beni kentin dışındaki Ermeni mezarlığına götürdü. Burada eski yazıtlar gördüğünü söylüyordu. Mezarlık oldukça büyük ve üzerinde şaşılacak kadar çok mezar taşı var. Kabirlerin çoğuna, üzerinde Yunan harfleriyle yazılar işlenmiş olan beyaz mermerden bir taş yatık olarak yerleştirilmiş. Bu mezarlık eski eser meraklıları için büyük bir hazine. Mezar taşları yakından incelendiğinde, aralarında heykel biçiminde ve iyi korunmuş olanları da var. Üzerlerindeki yazılar belki de kullanım amaçlarına uygun olmayabilir, hatta tuhaf bir karışıklık da ifade edebilir. Eğer bu taşların altındaki mezarlarda yatan ölümler bu yazıları okuyabilselerdi, herhalde çok şaşırırlardı. Ben bu mezarlığa gelir gelmez hemen gördüklerimin resmini çizmeye, yazıları kopyalamaya başladım. Ama ne yazık ki sadece birkaç taşın üzerinde çalışmam mümkün oldu,

139 Râzi (Latince: Rhazes) ya da tam adıyla Ebû Bekir Muhammed bin Zekeriyâ er-Râzi (865-925), İranlı simyacı, kimyager, hekim ve filozof.

çünkü burada bir kahvehanenin bulunmaması yüzünden kahrolası tercümanımın canı sıkıldı ve mezarlıktan çıktı, benim de gelmem için bağırıp çağırmaya başladı. Sözde biraz sonra akşam olacak ve hava kararacakmış, üstelik de yağmur yağacakmış falan-filan... Onun bağırımlarını bir an önce kesmesi için öylesine acele ettim ki, cübbemin cebine yerleştirmiş olduğum saatime dikkat etmedim. Mezar taşını kopyalarken diz çökmüş ve öne doğru eğilmiş olduğumdan, acele ile doğrulurken saatim taşın üstüne düştü ve çalışması durdu. O anda yıldırım çarpmış gibi oldum.

[181v] No. 1.

a. 140

ΑΜΑΣΤΡΟΦΙΜΩ ΟΔΡΚΙ

Bu yazıt “aaa” işaretli yerde bulunuyor. Bundan sonraki “bbb” işaretli yeredir. Taşın üstündeki şekillerin ne anlama geldiğini bilmiyorum. Tepede iki kuş ve aralarında bir üzüm salkımı resmi var. Sanki üzümü gagalıyorlarmış gibi görünüyorlar. Yazıtı doğru kopyaladığımdan emin değilim, çünkü bazı harfler okunmuyordu. Bu konuda bilgisi olan bir kişinin bu yazıtı okuyup anlamlandırabileceğini umuyorum.

b. 141

ΑΠΟΛΑΩΝΙΟΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΚΝΛΙΔΙΑ
ΔΟΥΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΦΙΜΟΣ ΚΝΡΝ
ΑΦΙΑΣΝΥΜΦΗΤΤΑ-ΡΙΜΝΗΜΗΣΑ

140 WAELENS 1986, 489.

141 Yazıtın devamı, aynı yerde. –Abn.

№ II.
 ΛΔΗΣΚΑΙΩΓΚΕΥΑΕΟΝΤΟΙΣΗΓΩΝΟΙΣ
 ΜΑΝΙ ΚΑΙΖΩΤΙΚΩΙΟΝΙΟΕΜΟΝΚΝΟ

Bu taş küçük bir sunak biçimindeydi.¹⁴²

No. III

ΑΤΡ Α
 ΡΑΙΩ
 ΨΥΣΙΚΑΙΤ
 ΚΝΥΤΟΣ
 ΚΑΙΓΩΩΜ
 ΔΙΜΟΣΙΑΣΠ
 ΚΑΤΟΡΘΩΜΑ
 ΑΞΙΑΝΟΥΣΑ
 ΟΥΙΟΣΙΟΥΣΛ
 ΘΕΟΦΙΛΟΣ
 ΑΥΤΟΚΡΑΤΩ
 ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ
 ΥΙΩΝΟΣΘΕΟΥ
 ΚΑΙΘΕΟΥΝΕΡ
 ΠΕΡΤΙΝΑΞΣΕ
 ΜΕΓΙΣΤΟΣΔΗ
 ΤΟΣΤΟΒΑΝΘ
 ΑΗΚΑΙΤΩΔΗ

Özellikle bu yazıtı çok ilginç buldum. Yazıtın diğer yarısını da kopyalamayı çok isterdim. Bu kısmın yazılı olduğu taş da kuşkusuz mezarlığın başka bir yerinde bulunmaktadır.¹⁴³

[182r] Bu taş da, hemen hemen tüm diğerleri gibi sağlam beyaz mermerdendi, ama ne yazık ki tam değildi, bir büyük taşın yarısından ibaretti. Taş boydan boya yarılmış olduğundan sadece yazıların yarısı görünüyordu.

Artık Halep yolculuğu sırasında çeşitli astronomi gözlemleri yapabilmek umudumu yitirmiştim ve bunun nedeni de kaderin başıma bela ettiği adamdı. Daha o akşam saatimi incelemesi için Katodur'a [Haçadur] gösterdim. Meğer saatimin en hassas ve en önemli parçası olan *pivot* [zemberek] yere düşmenin sarsıntısı ile kırılmış... Burada bir gün mola verilmesi kararlaştırıldığından,

¹⁴² CIG III 388o –Abn.

¹⁴³ CIG III 3878. "ΑΥΤΟΚΡΑΤΩ"dan itibaren yeniden yayınlanmıştır: OLIVER 1989, 214 –Abn.

ΤΟΣ ΤΟΒΑΝΘ
ΛΗΚΑΙ ΤΩΔΗ
ΤΟΙΣΟΥ-ΩΣ
ΧΑΙΡΕΙΝΑΝΘΡ
ΝΟΜΙΖΕΤΕΘΕC
ΝΝΥΜΩΝΚΑCΡ
ΓΥΡΕ#ΣΑΞΕΠΙC
ΓΡΟΑΙΡΕΣΕΩΣΥ
ΙΜΕΙΝΑΡΑΙΓΡΟΣ
ΕΙΡΕΣΒΕΥΕΥΕΙΤ
CΟΝΑΤΤΟΛΕ

Katodur [Haçadur] saati yarın onara-
racağını söyledi. Bu beni biraz teseli-
li etti. Katodur'a [Haçadur] hemen
iki duka ödemeye söz verdim ve
eğer saat muntazam işlerse, Halep'e
varınca iki duka daha vereceğimi
söyledim.

[182v] Ama ne yazık ki ertesi
günü saatimin tekrar çalışır duruma
gelememesi yüzünden, o muazzam
kayaya çıkmak ve Ermeni Mezarlı-
ğında birçok yazıt kopyalama umudu
suya düştü. Eğer yeni kıyafetimle

daha önce tanışmış ve ona alışmış olsaydım, saatimin zarar görmesini
önleyebilirdim. Çünkü bu giyside, saat uzun ve sağlam bir ipek kordonla
cübbenin boyun kısmındaki düğmelere tutturuluyor ve saat göğüs cebin-
den dışarıya kayacak olursa, yere düşmeyip kordonun ucunda asılı kalıyor.

[183r] 17 Ekim (Pazartesi)

[Seetzen, 18 Ekim tarihli kayıtların başına yazdığı 183v'de tekrarlan-
an ilk altı satırı önce buraya yazmış ve sonra üstünü çizmiştir.]

Gün ağarırken, pek çok bilgi edinmeyi umduğum bu yerden ayrıl-
dık. Başlangıçta yola çıkmamız kesin değildi. Kâh bir süre daha burada
kalacağımız söyleniyor, kâh yola devam etmeye karar veriliyordu. Meğer
paşalardan biri, tahıl ürününü nakletmek için katır temin etmek istediğin-
den, bizim kervancılara baş vurup beş katır istemiş. Kervancılar verecek
katırları olmadığını söylemişlerse de, paşanın adamlarının gelip katırları
zorla almak isteyeceklerinden korkuyorlardı. Bu kentte yaşadığım sıkıntı-
ları başka hiçbir yerde yaşamadım. Birkaç gündür hava yağışlı ve sıkıntı
vericiydi. Şimdi birdenbire olağanüstü güzelleşti. O güzel, bereketli vadi
bir denizi andırıyor ve güneş bu denizin üzerinden ihtişamla yükseliyor-
du. Gece etrafa kırağı düşmüş olduğundan, yerleri kaplayan sis tabakası
bir deniz görüntüsünü andırıyordu. Üzerinde kale bulunan dev boyutlu

kaya, diğer tepeler ve kentin binaları bu denizin içinden yükseliyor gibiydi. Saatim kullanılamaz hale geldikten sonra bu güneş bile artık bana güzel görünmedi ve üzeri karla kaplı yüksek dağlara vuran ışınları da içimi ferahlatmadı. Karahisar yakınlarındaki küçük bir derenin üzerine kurulmuş, kesme taşlardan yapılmış üç kemerli bir köprüden geçtik. Duvarın içindeki kesme taşlardan birinin eski bir yapıttan alınmış olduğu belliydi, çünkü üzerine çok hoş kıvrımlı arabesk süslemeler işlenmişti. Bir saat kadar sonra yeniden altı kemerli bir köprü üzerinden geçerek bu akarsuyu aştık. Köprü çok güzel görünüyordu, ama çok ihmal ediliyordu.

Yolumuzun solunda kalan *Tisbanny* [?] adında bir köyden geçtik. Birçok yerde tarlasını sabanla süren çiftçiler görüyorduk. Toprağın killi mardan oluştuğu izlenimini aldım. Hafif sabanı iki küçük öküz çekmekteydi.

Öğleye doğru hava ısındı. Vadide hava sıcakken, dağlar kış mevsiminin ortasındaymış gibi görünüyordu ve bu görünüm bile beni üşütüyordu. Ama şu sırada bu ülkeyi kendi vatanıma tercih ediyordum, çünkü memleketimde artık vadilerin bile karla kaplanmış olduğunu ve yağmurun, fırtınanın etrafı kasıp kavurduğunu biliyordum... Güneşin ısısı, Yunan Adaları'na yaptığım yolculukta görüp tarif ettiğim birçok küçük kertenkeleyi harekete getirmişti. Yolun kenarında hızla koşuşup duruyorlardı. Yolumuz uzun süre geniş bir meradan geçti. Burada yağlı kuyruklu binlerce koyun ve uzun kulaklı keçi otlamaktaydı. Kanımca yağlı kuyrukları olan bu koyun cinsi aynı enlemdeki ülkelerde, Yunanistan, İtalya, Fransa, İspanya ve Portekiz'de de yetiştirilebiliyordur. Koyunlar yürürken, yağlı, kalın kuyrukları çok tuhaf görünüyor. Yolumuzun sağ tarafında bulunan karlı bir dağın eteğindeki bir köyün yakınından geçerek saat on beş dolaylarında gece konaklayacağımız yere vardık. Burası Çayköy'den¹⁴⁴ yarım saatlik mesafede bulunan bir mera idi. Bugünkü yolculuğumuz dokuz saat sürmüştü. Merada birçok çiftçi arpa samanlarını arabalara yükleyip köye götür-

¹⁴⁴ Afyonkarahisar'ın Akşehir istikametindeki Çay İlçesi olmalı.

mekle meşguldü. Saman çöplerini de at gübresi ile karıştırıyorlardı. Bu karışımla bahçelerini ve bağlarını gübreliyorlarmış. Yakınımızda otlamakta olan büyük bir sürüde mandalar da vardı. Merada bize yarayacak hiçbir şey bulamayacağımızdan, köye kadar gittik. Burası 300 evlik bir Müslüman köyüydü. Evleri tamamen kerpiçtendi. Sebze ve meyve bahçeleri de kerpiç duvarlarla çevriliydi. Evler daha güzel olsaydı, karlı dağların eteğindeki bu köyün görünümü çok çekici olabilirdi. Bu dolaylarda bol bol buğday, arpa türünden tahıl yetiştiriliyor. Ayrıca afyon da üretiliyor. Köydekilere, bize ertesi gün için iki tavuk pişirmelerini tembih ettik, üzüm, peynir ve ekmek satın aldık. Akşam yemeğinde bizim katırcılarla birlikte merada pilav yedik.

18 Ekim (Salı)

Bu geceyi gene kervanın konakladığı yerde, açıkta geçirdik. Elbiselerimi ve yağmurluğumu çıkarmayıp atın örtüsüne sarındığım halde, iliklerime işleyen soğuk yüzünden çok az uyudum. Gece çok yoğun bir çiğ düştü, çünkü yüksek, karlı dağların çok yakınındaydık. Bir gün önce de, yakınımızda yakacak odun bulamadığımızdan ve topladığımız taze kesilmiş ağaçların dalları iyi ısı vermediğinden çok üşümüştük. Bu sabah yakılan ateş de çok cılızdı. Gün doğmadan yola çıktık. Çayköy yakınlarından geçtik ve burada İstanbul'dan gelen bir deve kervanına rastladık. Güneşin doğuşu gene çok güzeldi. Hâlâ güneydeki çalılıklarla kaplı ve yer yer tamamen çıplak kayalardan oluşan dağların dibinde uzanan vadide ilerliyorduk. Artık önceleri olduğu gibi yolumuzun [1841] her iki yanında verimli tarlalar yoktu, yerler yakındaki dağlardan inen taşlarla kaplıydı. Bu taşlar *jaspis*, mermer, kalsit, kuvars, porfir ve *Grünstein* (*Diabas*) parçalarıydı. 1,5 saat sonra yolumuzun sağ tarafında küçük bir köye vardık. Sol tarafımızda, uzaktaki karla kaplı dağları görüyorduk. Bu dağların Emirdağ olduğunu söylediler. Sağ tarafımızdaki yakın dağlar Akşar [?] dağlarıymış. Bir süre yol aldıktan sonra *Eşerikhilar* [?] Köyü'nden geçtik. Burada da, Çayköy'de olduğu gibi, kerpiç duvarlarla çevrili büyük meyve ve sebze bahçeleri var. Yolda üzüm yüklü eşeklerle karşılaştık. Öğle vaktini biraz geç *Sakkalı* (Selucia) [İshaklı]¹⁴⁵ adı verilen yere geldik ve kervan burada,

145 İshaklı, 1958'e kadar Bolvadin İlçesi'ne bağlı bir nahiye idi. Çiftlik beldesi ile birleştirilerek Sultan-

mezarlığın yakınında mola verdi. Biz buradaki küçük ve gösterişsiz bir handa kaldık. Bu köyün evleri kent evlerine benziyor ve sanırım önceleri burası zaten küçük bir kentmiş. Çünkü bir zamanlar çok güzel inşa edilmiş olan bir hanın yıkıntıları hâlâ duruyor. Han tamamen taştan yapılmış ve ortasında vaktiyle bir sıra mermer sütun bulunuyormuş. Oysa şimdi duvarlarından başka her yeri yıkılmış ve sütunlar parçalanmış. Belki de bu sütunlar daha eski binalardan alınmıştı, çünkü duvarın içinde de antik çağlardan kalma bir taş gözüme ilişti. Köyde de beyaz mermerden yapılmış, Korint tarzında çok güzel bir sütun başlığı gördüm. Bu mermer parçasının içini oymuşlardı ve belki de bunu buğday başaklarını ezmek için kullanıyorlardı. Köyde eskiden kalma yazıtlar bulamadım. Burada iki [okunaksız yazı] cami ve 250 ev var. İshaklı Köyü [Sultandağı] sevimsiz bir yer. Taş döşenmemiş sokakları çamur içinde... Evlerin tümü kerpiçten ve bazılarının damı düz. Bu damların birinde, sütun parçasından yapılmış olan bir silindir [loğ] gördüm. Köyün etrafı kerpiç duvarlar içine alınmış geniş sebze ve meyve bahçeleriyle çevrili. İshaklı [Sultandağı] ile Çayköy arası altı saat.

Buradan Türklerin *armuty* adını verdikleri, elma gibi yuvarlak ve ayvaya benzer girinti çıkıntıları olan meyveler satın aldık. Tadı ekşimsi olmakla beraber fena sayılmaz. Ama bu meyveler bir Avrupalının damak tadına uygun değil, çünkü çok sert. Burada yarı olgunlaşmış meyveleri, olgunlaşmış olanlara tercih ediyorlar. Ceviz ağaçları bu yörede çok iyi yetişiyor ve cevizler de çok lezzetli.

Sanırım, Büsching'in İshaklı [Sultandağı] ve Pocock'un *Seleuctier* adıyla söz ettikleri yer burası olmalı ve eski zamanlardaki adı muhtemelen Seleucia veya Saglassus idi.¹⁴⁶

[184v] Yukarıda bahsettiğim han “*deliler*” tarafından yakılmış. Eşkiyalık yapan bu eski savaşçıların bu dolaylardaki sayısı 2-3.000 kişiyi buluyormuş. Bu adamlar dağlarda gizleniyormuş, çünkü orada barınabile-

dağı adıyla ilçe yapıldı. Seleukos İmparatorluğu, Makedonya İmparatorluğu parçalandıktan sonra ortaya çıkan dört Helenistik imparatorluktan biriydi. Başkentleri ise önce bir Mezopotamya kenti olan Seleukia, sonraları ise Antakya'ydı. Yani İshaklı ile Seleukia arasında bir ilişki yoktur. Manavgat'taki antik Seleukia kenti de buraya çok uzaktır.

146 Sagalassos, Antalya'ya 110, Isparta'ya 41 km uzaklıkta, Burdur'un Ağlasun İlçesi'nin yedi km kuzey-doğusunda yer alan antik bir kenttir ve İshaklı'ya 200 km mesafededir.

cekleri yerler olmuş. Rivayete göre, Konya'daki paşa bu adamları ortadan kaldırmaları için 2.000 kişi görevlendirmiş.

Bu köyde sadece Türkler yaşıyor. Bazı Rum ve Türk tüccarlar ticaret amacıyla buraya geliyorlar. Kent içinde çok güzel, kesme taştan yapılmış çeşmeler gördüm. Burada Akşehir paşasının emri altındaki bir ağa oturuyor. Bir Konyalıya, Konya'dan altı günlük mesafede, Manisa yakınındaki Akhisar veya *Axar*'dan başka Akşehir veya Akhisar adında bir kentin bulunup bulunmadığını sordum. Adam bildiği bütün şehirleri aklından geçirdikten sonra, böyle bir yerden haberi olmadığını söyledi. Demek ki Abulfeda'nın¹⁴⁷ ve Büsching'in söz ettikleri yer, İzmir'den gelirken, yolumuzun üstünde olan Manisa dolaylarındaki *Axar* [Akhisar] olmalı.

Yerli halkın başlıca geçim kaynağı tarla ve bahçe ürünleri. Bu akşam börek adı verilen bir Türk yemeği ısmarladık. Un, tereyağı ve baldan yapılan yuvarlak pastacıklar [metinde boşluk].

Yerli halktan öğrendiğime göre, önümüzdeki karla kaplı dağ silsilesinin adı *Kohtskarrer* [?].¹⁴⁸ Bu akşam, yolların güvencesiz olduğundan çok söz edildi. Bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum. Geceyi bir handa geçirdik.

19 Ekim (Çarşamba)

Dün açıkta geçirdiğimiz geceden sonra handa daha rahat uyuduk. Kervan erkenden yola çıktı. Biz Hacı Ömer ve beraberindekilerle gün ağardıktan sonra yola çıkıp, kervanın arkasından yetişmeye çalıştık. Yolumuz hâlâ güneydeki dağların eteğinde uzanan o geniş verimli vadiden geçiyordu. Güneş doğduktan [185r] hemen sonra gayet belirgin olarak üst üste iki güneş görüntüsü oluştu ve üsttekinin yan tarafında daha az belirgin olarak bir üçüncüsü görüldü.¹⁴⁹ Yolda yüzlerce deveden oluşan büyük bir kervanla karşılaştık. İzmir'e

¹⁴⁷ Ebu'l-Fida (1273-1331) Kürt filozof, komutan, İslam tarihçisi, coğrafyacı ve 1320-1331 arasında Eyyubiler'in Hama emiridir. En önemli eseri *Muhtasarı Tarih il-Beşer*'dir. Seetzen'in atıfta bulunduğu eser ise Ebul Fida'nın 1316-1321 tarihleri arasında yazdığı *Takvim ül Buldan* (Şehirler Dizisi) adlı coğrafya kitabıdır.

¹⁴⁸ Yazar Sultan Dağı'ndan bahsediyor olmalı.

¹⁴⁹ Yalancı güneşler genellikle yüksek ve soğuk sirüs bulutlarındaki buz kristalleri veya çok soğuk havada alçak seviyelere sürüklenen buz kristalleri tarafından oluşturulur. Bu kristaller prizma gibi davranır, içlerinden geçen ışınları minimum 22 derecelik bir sapma açısıyla bukerler. Eğer kristaller havada çö-

götürölmek üzere hayvanlara pamuk ve yün balyaları vb. yüklemişlerdi. Yarım saat sonra etrafı meyve ve sebze bahçeleriyle çevrili bir köye vardık. Bahçeler ve tarlalar, kerpiç duvarlarla (Pisé yöntemi) birbirinden ayrılmıştı ve yağmur-dan zarar görmemeleri için üzerleri ince dallı çalılarla örtölmüşüü. Bu köyün evleri güzel olsaydı, bu yörenin diğör köyleri gibi, çok güzel bir görünümüü olacaktı. Fakat buradaki kerpiç tuğlalardan yapılmış evler çok alçak ve damları düz olduğından hiç göze görünmüyorlar ve bu yüzden köy, boş ve cansız bir yer izlenimi veriyor. Belki de evlerin küçük olması nedeniyle, yolumuzun geçtiğı yerlerdeki köylerin pek çoğı hiç dikkatimi çekmemiş olabilir. Bir buçuk saat sonra yeniden bir köyden geçtik. Dağlardan inen ve karların erimesiyle oluşın çaylar yolumuzun üstünden akıp geçiyordu. Akşehir'e giden yolun yarısında bulunan bir kahvehanenin yakınındaki çeşme başında mola verdik ve bir asma çardağıının altında kahve içip kervanın diğör yolcularıyla kahvaltı ettik. Burada yetişmekte olan kırmızı renkli bitkiden bir örnek aldım. Dağların kayaları sadece kireçtaşıındandı. Yarım saat sonra *Edihr* (?) Köyü'nden geçtik. Bu köyde de meyve ağaçları boldu. Bugün üzerinden geçtiğimiz, Akşehir'e kadar uzanan yol zaten çok düzgün ve genişti. Bu nedenle de sözünü ettiğim iki tekerlekli arabalara sık sık rastladık. Bazılarının tekerleklerinde resimde göröldüğü biçimde kesikler vardı... (Resim pek başarılı olmadı).

Akşehir yakınlarındaki arazinin toprağı işlenmeden bırakılmış olduğından, üzeri kısa çalılarla kaplanmış. Bu bölge deve sürülerinin otlağı olarak kullanılıyor ve ortalıkta bir sürü deve dolaşıyordu. Biz de kervanımıza bu dolaylarda yetiştik. [185v] Büyük Han adı verilen konaklama yerinde bize verilen küçük berbat bir odada kaldık. Bütün şehirde pencereler cam yerine kâğıtla kapatılmıştı. Akşehir zaten sevimsiz bir yer, yollarının çok azı taş döşeli ve dükkânların bulunmadığı sokaklarda sadece kerpiçten yapılmı duvarlar görölüyor. Bu duvarların içinde yer yer olabildiğince çirkin görünümlü kapılar var. Büyük Han oldukça geniş. Çatısı üç sıra sütunun üzerine oturtulmuş. Ortadaki sıranın sütunları mermer, diğörleri tuğla. O mermer sütunlar kuşkusuz Romalılardan veya Yunanlar-

kerken dikey olarak hizalanırsa, güneş ışığı yatay olarak kırımına uğrar, böylece yalancı güneş görölür. Güneş yükseldikçe kristallerden geçen ışınların sapma açıları artar ve yalancı güneşler güneşten daha uzağı ilerler ama her zaman güneşle aynı yükseklikte kalırlar.

dan kalma eski binalardan alınmıştır. Buna rağmen bu bina çok çirkin ve iç mekânı o kadar karanlık ki, gündüzleri bile ışık yakılmadan etrafı görmek mümkün değil.

Kentte üç cami var. Akşehir'e Ermeni aileleri yerleşmiş. Rum ve Yahudi bulunmuyor. Kentin en güzel yapısı olduğu söylenen bir cami ve medrese kısa süre önce yıkılmış. Söz konusu bina, vaktiyle Konya'daki Sultan Selahaddin'in [?] vezirlerinden biri tarafından yaptırılmış. Binanın sadece dış duvarları ayakta kalmış. Bunlar çok mükemmel mermer kesme taşlardan örülmüş. Kapısı da, Ayasuluk veya Efes'teki Yohannis Kilisesi'nin [Sen Jean Kilisesi/Aziz Yuhanna Kilisesi] kapısına benziyor. İçeride iki sıra mermer sütun görülüyor. Bu binanın böyle harabeye dönmüş olması büyük bir kayıp. Yapımında antik çağlardan kalma binaların kalıntılarından yararlanıldığını tahmin ediyorum. Şimdi gene harabeye dönüşmüş olan bu bina belki ileride, müsait bir zamanda onarılabılır. Binayı görmeye tek başıma gittim, çünkü tercümanım pazar yerinden ayrılamıyordu. Bir Arap taciri kıyafetine girmiş olmam burada çok işime yaradı, çünkü kıyafetime bakarak beni Arap sanıyorlar. Nitekim medresede rastladığım imam da beni Arap sandı. Rubin'i gene bir camiye yolladım ve namaz kılarmış gibi yaparak orada gördüğüm eski Latince yazıtı kopyalamasını istedim.¹⁵⁰

LMENOPUOETCALLICIEA SALVE TE.
ES

[186r] Kurşun kalemimi kaybettiğimden, köyün pazarından yenisini satın almak istedim. Fakat ne kalem bulabildim ne de kırmızı tebeşir. Bu yüzden iki gündür atın üstündeyken bile mürekkep kalemiyle not almak zorunda kalıyordum. Bizde çok basit bir yazı gereci olan kurşunkalemin burada satılmadığını ve onu yitirmemin çok büyük sorunlar yaratacağını aklıma bile getirmemiştim. Sonunda bir tabanca kurşununu kalem şekline getirmek ve notlarımı onunla yazmak zorunda kaldım. Aslında öldürmek için yapılmış olan bir kurşun parçasının barışçı bir amaçla kullanılması beni çok sevindirdi ve güldürdü.

Bu kent, Konya paşasının emrindeki bir müsellim tarafından yönetiliyor. Kentin bulunduğu yer, geniş bir vadinin güney kenarında, Anadolu'nun büyük bir kısmını kaplayan, karla kaplı yüksek sıradağların önünde uzanan dağların eteğinde... Bu öndeki dağlar kentin yakınlarında biraz aralanıyor ve o aralıktan biraz daha yüksek dağlar görülüyor. Onları kaplayan kısa çalılar arasından görünen mermer kayalıklar yukarılara doğru dik bir duvar haline dönüşüyor. Kentin etrafı alçak bir surla çevrili ve bu sur, iç tarafındaki evlerin de bir duvarını oluşturuyor. Surun içine yerleştirilmiş başka yazıtlar göremedim. Bu kent genel olarak antikçağ eserleri bakımından bir önem taşıyor, oysa Karahisar bu bakımdan çok önemli. Kentin çevresinde taş duvarlarla çevrili çok sayıda sebze ve meyve bahçesi var. Buralarda afyon da yetiştiriliyor. Kentin büyüklüğü hakkında bilgi edinemedim. Burada iş yapan Mısır doğumlu tüccarlardan birine, bu kentte kaç ev bulunduğunu sordum. Bana sadece "Çok!" diye yanıt verdi, ama kesin bir sayı bildiremedi. Tahminime göre kentin nüfusu 6.000 kişi.

Kentte oldukça güzel görünümlü ve içinde mermer sütunları olan bir hamam var.

Bugünkü yolculuğumuz beş saat sürdü.

Bugün aldığımız bir habere göre, paşanın adamları, bizim Güney-köy'de karşılaştığımız "deli" çetesiyle çatışmaya girmiş, ama onlar tarafından yenilgiye uğratılmış. Bu kentten üç kişi de bu çatışmada [186v] yaşamını yitirmiş.

20 Ekim (Perşembe)

Gün doğmadan birkaç saat önce, katırcımızla birlikte iki kişi yola çıktık. Kervan daha önce hareket etmişti. Hacı Ömer, Konya'dan bize katılan kardeşi ve Hacı Ömer'in uşağı sonradan arkamızdan geleceklerdi. Ortalık karanlık, hava nemliydi ve hafifçe yağmur çiseliyordu. İki saat sonra bir köyden geçtik. Köyün biraz ötesinde bir dere akıyordu. Karahisar'dan buraya kadar devam eden geniş güzel vadi, Akşehir dolaylarında daha da genişliyor. Toprak tarıma gayet elverişli, marnlı kilden ibaret. Arazinin büyük bir kısmı ekili, ama yer yer büyük bölümler keçi ve koyun sürüleri için otlak olarak kullanılıyor. Nitekim burada büyük bir sürü ile karşılaştık.

Bir saat sonra bir derenin üstüne kurulu, kesme taşlardan yapılma, elips biçiminde üç kemeri olan bir köprüden geçtik. Kesme taşlardan birinde Türkçe bir kitabe gözüme ilişti. Köprüden sonra vadi dalgalı halinde giderek yükselmeye başladı. Derenin muhtemelen akmaya devam ettiği aşğıdaki vadi sola doğru kıvrılıyordu.

Merada köstebeklerin yaptıkları toprak kabartılarına benzeyen çok sayıda minik tepelik dikkatimi çekti. Bunları köstebeklerin mi, yoksa başka bir hayvanın mı yapmış olabileceğini öğrenemedim.

Burada yeri olmamakla beraber, aklıma gelmişken Türkiye'deki dilencilerle bizdeki dilenciler arasında gözüme çarpan büyük farkı belirtmek istiyorum. Buradaki dilenciler, bizdekiler gibi bir sadaka için yalvarmıyorlar, adeta gururlu ve vakur bir tavırla sadakayı talep ediyorlar...

Osmanlı Devleti'ne ait bölgelerin birçok Avrupa ülkelerine kıyasla üstün tarafı, burada hırsızlığın olmayışıdır.

Saat 10.30'da büyük bir köy olan [1871] Arkidhan veya Arıkhan'a [Argıthanı Kasabası] vardık. Buradan bir dere geçiyor, üzerine kesme taşlardan yapılma iki kemerli bir köprü kurulmuş. Köprünün yapımında kullanılan malzemenin arasında bir kornişin ve üzerinde haç şekliyle Yunan yazısı olan bir taşın bulunmasından, inşaatında eski bir binanın yıkıntısından yararlanıldığı anlaşılıyor. Köprünün öbür tarafında da Türk harfleriyle bir kitabe görülüyor. Mezarlıkta kırılmış bir mermer sütunun parçalarını ve eski binalardan kalma taş parçaları gördüm. Fakat bunların hiçbirisi çok önemli değildi.

Bugün altı saat yol aldıktan sonra bir hana yerleştik.

Olağanüstü verimli bir vadide, küçük bir çukurlukta bulunan köyün içinden taş döşeli bir yol geçiyor. Kerpiçten yapılmış olan evler çok berbat: Hemen hemen hepsi penceresiz, düz damlı ve çok alçak tavanlı. Köyde 200 ev ve iki cami var, Camilerin sadece biri minareli. Köy halkı, çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlıyor. Bulgaristan'da olduğu gibi, burada da yer altındaki mahzenler tahıl deposu olarak kullanılıyor.

Köyün içinden geçen dere Akşehir Gölü'ne dökülüyor. Göl, buradan üç saatlik mesafede. Karahisar'dan itibaren geçtiğimiz vadideki bütün akar-sular bu gölde toplanıyor. Göl suyunun tatlı olduğunu ve içinde bol balık

bulunduğunu söylediler. Gölde biriken fazla suların nereye aktığını henüz öğrenemedim.¹⁵¹

Bu köyden de birkaç kişi “*deli*”lere karşı savaşmaya gitmiş. Kahveci, sadece bu köyden 500 kişinin bu mücadeleye katıldığını söyledi. Ayrıca köyde 200 değil, 600 ev bulunduğunu da bildirdi. Her iki sayıyı da biraz abartılı buluyorum.

[187v] 21 Ekim (Cuma)

Hacı Ömer ve refakatçileri yolda eğlenmek için, cirit oynar gibi tarlalarda at koşturuyorlar. Mola verdiğimiz yerlerde Arapların kullandığı tütün çubuğunu¹⁵² tütürüyorlar. Bu tütün çubuğunun lülesi, hindistanevizinin kabuğundan yapılmış olup dışına pirinç madeni çakılmış. Çubuk *Arundo donax* L. adlı kamışandır ve kullanılan tütün de Halep’te tömbeki adı verilen cinstendir. Bu tütün nemli olduğundan, üzerine sürekli bir ateş parçası koymak gerekir. Dün akşam bizim katırcılardan birini alaya aldılar, çünkü adam şimdiye kadar hiçbir kadınla ilişkisi olmadığını söylemiş. Uyanık bir adam olan Hacı Ömer ona kadınla birlikteliğinde nasıl davranması gerektiğini gösterdi. Diğerleri de biraz barut ateşleyerek onu korkuttular.

Gün ağarmadan önce yola çıkıldı. Rubin benim atımı iyi bağlamadığı için, at kervanın peşine takılıp gitmişti. Bana atı geri getirdiklerinde yuları paralanmıştı.

Öğrendiğime göre, Konya dolaylarından geçip Karadeniz’e dökülen Kızılırmak akarsuyu Hasan Dağı’ndan çıkıyormuş.¹⁵³

Üzerinde hoş kokulu otlar yetişen güzel bir meradan geçtik. Yolda önümüze küçük kireçtaşı tepeleri çıkıyordu. Bu yörede herkes “*Osmanlı*” veya “*deliler*” adı verilen başıboş savaşçılardan korkuyordu. Anlatılanlara göre, birkaç gün önce bir deve kervanına pusu kurmuşlar, ama kervanda 100 kadar korucu bulunduğundan saldırmaya cesaret edemeyip gitmişler.

151 Akşehir Gölü kapalı bir havzada bulunduğundan dışarıya akıntısı yoktur. Ama göle karışan tatlı su kaynaklarının bolluğu, kıyılarda suyun tatlılaşmasını sağlar. Tuzluluk orta kesimlerde ve kuzeydoğuda daha belirginleşir.

152 Burada sözü edilen tütün çubuğu, yolculukta kullanılan bir çeşit nargiledir –Abn.

153 Kızılırmak, Sivas’ın İmranlı İlçesi’ndeki Kızıldağ’ın güney yamaçlarından doğar.

Bu dolaylarda odun çok kıt olduğundan uzaklardan getirilmesi gerekiyor. Bu nedenle de çok pahalı.

Yolumuzun üstündeki tepeler giderek yükseldi ve sonunda hemen hemen dağ boyuna erişti.

Yelken Köyü'ne varmadan bir saat kadar önce sol tarafımızdaki dağların arasında bir göl bulunduğunu gördüm.¹⁵⁴ Bu köye varmadan yarım saat önce de bir sıcak su kaplıcasının önünden geçtik. Kaplıca binası çok güzel kesme taşlardan yapılmıştı ve yanı başında başka binalar da vardı. Bunlardan biri camiye benziyordu. Hamam binası henüz sağlamdı, ama bir kubbesi olan cami veya kilise kısmen yıkılmıştı, diğer binalar ise tamamen harabe halindeydi. Kaynaktan gelen su o kadar sıcaktı ki el zor dayanıyordu.

[188r]

^a ΕΥΧΑ . . . ΠΡΕΥ
ΙΡΡΕΥΠΗΤΥΝΙΚ
ΚΑΙΕΑΙΤΩΖΩΝ
ΜΗΗΚΗΕΧΛΑΓΝ .

^b ΕΙΘΙΝΙΕΜΟΥΝΚΝΟΥΜΑΝΙΚΑΚΟΝ
ΑΔΔΑΚΕΤΖΕΙΡΑΚΕΟΙΠΕΙΓΚΕΤΙ
ΤΕΤΙΚΛΙΕΝΑΑΤΤΙΕΑΔΕΙΗΝΟΥ .

Not: a şekillerin üzerinde bulunmaktaydı.¹⁵⁵

Bu binaların tümüyle eski yapıların kalıntılarından inşa edilmiş olduğunu tahmin ediyorum. Beyaz mermerden yapılmış kesme taşlardan inşa edilmiş olan duvarın bir kenarındaki bir taşın üstünde yukardaki yazıtın bulunduğu dikkatimi çekti. Harfler çok belirgin değildi, üstelik de kervana yetişebilmek için acele etmem gerektiğinden, yazıyı kopya ederken bazı yanlışlar yapmış olabilirim. Ama telaşıma rağmen kopya edebildiğim

¹⁵⁴ İlgin/Çavuşçu Gölü olabilir.

¹⁵⁵ CIG III 3986 –Abn.

kadarını notlarıma geçirdim. Bu güzel binaların böyle harabe haline gelmiş olması gerçekten çok üzücü!

Hamamda bu doğal sıcak su kaynağından yararlanan iki kişi vardı.

Yelken Köyü'ne gelmeden önce bir derenin üstüne kurulmuş olan kesme taşlardan yapılmış güzel bir köprüden geçtik. Bu köprü'nün yapı malzemesi de eski bina harabelerinden alınmışa benziyor. Köy içinde de beyaz mermer sütunların parçalarını gördüm.

Yelken Köyü'nde üç cami ve 200 ev var. Bu camilerden biri, bulunduğu yerin en güzel süsü olabilecek nitelikte. Köyün evleri her yerde olduğu gibi kerpiçten yapılmış. Evlerinin kötülüğüne rağmen, uzaktan bakıldığında, köy çok güzel görünüyor, çünkü bahçelerinden bazıları Lombardiya tipi kavak ağaçlarıyla çevrili.

Bu köyde acele birer kahve içtik

[188v] Merada köstebek yuvalarına benzeyen birçok küçük tümsek gözüme ilişti. Bana verilen bilgiye göre, bu tümsekleri yapan hayvan, köstebekten daha küçükmüş ve ona *çıçan* [sıçan] deniyormuş.

Yelken Köyü halkı, buraya yolcu olarak uğrayan Frenklere karşı oldukça kaba davranıyor.

Bugün için dokuz saat olarak tasarlanan yolculuğumuzun dört saati bu köye varıncaya kadar geçmişti. Köyden çıktıktan sonra bir meradan geçtik. Yolun sol tarafında tamamen çıplak, alçak dağlar uzanıyordu. Buraya kadar hep kapalı olan hava, bundan sonra açmaya başladı. Yolumuzun üstünde Yunanistan'da yaşayan cinsten bir kaplumbağaya rastladım.

Sırası gelmişken şunu da belirtmeliyim: Türklerin alkollü içkiden uzak durma alışkanlıkları övülmeye değer bir meziyet. Avrupa ülkelerindeki yol kazalarının tümü posta arabası sürücülerinin çok içki içip sarhoş olmalarından ileri geliyor. Oysa burada böyle bir olay yaşanmıyor.

Geçtiğimiz düzlükten sonra kireçtaşından oluşmuş dağlık bir bölgeye geldik. [Sayfanın altına not edilmiş olan ek cümle:] Bir derenin üstüne kurulmuş kesme taşlardan yapılmış tek kemerli bir köprüden geçtik. Mera'nın sol tarafında kireçtaşından oluşmuş, yer yer tamamen çıplak tepeler sıralanmıştı. Buralarda "*deliler*" sık sık kervanlara saldırdıklarından, yolcular her an böyle bir olayla karşılaşmaktan endişeleniyorlardı.

Bu yörede yetişen yapraksız bir çiçeğin güzel kokusu etrafa yayılmıştı. Ben bu bitkinin bir tür *Colchium*¹⁵⁶ olduğunu tahmin ediyorum. Türkler adının *karzizai* [karçiçeği?] olduğunu söylediler. Dağın tepesine vardığımızda, silahlanmış 30-40 kadar atlıya rastladık. Konya paşası bunları “*deli Osmanlılar*”a karşı savaşmakla görevlendirmiş. Kıyafetlerine bakılırsa, bunların bazıları yüksek düzeyli kişilerdi. Hemen arkalarından dört mandanın çektiği dört arabaya top ve cephane yüklemişlerdi. Biraz daha ötede büyük bir ticaret kervanı mola vermişti.

Geceyi Kadınhanı adındaki oldukça büyük bir yerleşimde geçirdik. Buranın halkı bize çok taciz edici şekilde davrandı ve rahat vermedi. Başlangıçta kalmaya niyetlendiğimiz kahvehanede bizi sürekli rahatsız etmeleri yüzünden, başka bir yer seçmek zorunda kaldık. Köy halkı tamamen Türklerden ibaret. Evler kerpiçten veya kısmen kerpiç ile kaba yontulmuş taşlardan, kısmen de Bağdadi tarzda ahşaptan inşa edilmiş, damları düz ve görünüşleri sevimsiz. Kaldığımız odanın içi de ülkemizdeki bir inek ahırından farksızdı. Evin geri kalan kısmı ise domuz ahırına benziyordu. Bizimle birlikte yaşlı bir Türk de burada kalmaya talip oldu. Daha sonra birçok ziyaretçi geldi. Bunların hepsi bizimle birlikte yemeğe davet edildiler. Burada âdet böyleymiş. Yemekteyken birisi gelirse, hemen “Buyurun” denirmiş. Böylece yemek kabının içine bir sürü parmağın dalmasından meydana gelen karmaşayı tasavvur etmek zor olmasa gerek... Ama bu ülkede âdet böyle!

Bana rahat bir döşek vermeleri benim için zaten yeterliydi.

Kadınhanı, antikçağ üzerine araştırma yapanlar için çok ilgi çekici bir yer. Burada eski Yunanca yazıtları kopyalamakla günlerce vakit geçirilebilir. Yazıtlar iki handa bulunuyor. Hele bunlardan biri, böyle yapıtlar bakımından çok zengin.¹⁵⁷ Mermer kesme taşlardan yapılmış bu çok güzel binanın hemen hemen her taşında bir yazıtın bulunması çok ilginç. Muhtemelen bu taşlar eskiden burada bulunan birçok başka binadan alınmış.

¹⁵⁶ *Colchium autumnale*. Günümüzdeki Türkçe adı güz çiğdemi'dir – Abn. [Bedevian'ın bitki adları sözlüğünde surincan, eğer *Colchium L.* ise kar çiçeği, surin, mahrut ve acı çidam adlarıyla biliniyor.]

¹⁵⁷ Kadınhanı, 1223'te Anadolu Selçuklu sarayına mensup bir kadının yaptırdığı Kadınhanı kervansarayı'nın çevresinde gelişmiş bir yerleşmedir. Hanın inşaatında Romalılara ait üzerlerinde kabartma resimler bulunan mezar taşları kullanılmıştır.

Taşların üzerindeki şekillerin ve yazıların büyük bir kısmının keskilerle tahrip edilmiş olması büyük bir kayıp. [189v] Korunabilmiş olan yazıtlar ise çok yükseklerde bulunduğundan, onları kopyalamak için merdiven gerekiyor. Bazı yazıtlar duvarın içine doğru olarak, bazıları yanlamasına, bazıları ise baş aşağı yerleştirilmiş. Ben alt tarafta olanlardan birkaçını kopyaladım. Rubin, görevini yapacak yerde uyumayı tercih ettiğinden bu işi yalnız başıma başarmak zorunda kaldım. Zaten Rubin'e ihtiyacım olmadığı zaman, ondan uzak durmayı tercih ediyorum, çünkü bana yararından çok zararı dokunuyor. Ben yazıtları kopya ederken etrafıma birçok seyirci toplandı. Köyde benim nereden geldiğimi henüz bilmediklerinden, memleketimin neresi olduğunu sordular ve ben de dürüstçe Frenk ülkesinden geldiğimi itiraf ettim. Sanırım bu sefer de arkamdan oldukça aşağılayıcı sözler söylemeye başladı. Ama bunu hiç umursamadan, bana yaklaşmış olan birkaç kişinin duyabileceği şekilde, kopyalamakta olduğum harfleri yüksek sesle okudum. Alışık olmadıkları bu sözler onlara gülünç geldi ve böylece başlangıçta yaptığım işe kuşkuyla bakanlar rahatlayıp neşelendiler. Orada bulunan bazı akli başında kişilere, bu taşların 2.000 yıl evvelinden kalma olduğunu söylediğimde, çok memnun oldular ve "Yaz! Yaz!" diyerek beni teşvik ettiler. Beni seyretmekten hoşlandıkları belliydi. Bir müddet sonra yakışıklı, kara sakallı, iyi giyimli bir efendi geldi. Meğer yakındaki caminin *imam beyi* imiş. Ona başka yerlerde de böyle yazıtların bulunup bulunmadığını sordum. "Evet, gel, gel!" dedi ve beni bir medresenin avlusuna götürdü. Burada eski Yunanca yazılı bir taş gösterdi. Bunu bir kapı eşiği olarak kullanıyorlardı. Ben yazıtı hemen kopya etmek istedim, ama hava çok çabuk kararıyordu ve etrafımızda toplanmış olan birkaç imam, "bu kadar geç saatte bu gâvurun medresede ne işi var" diye homurdanmaya başlayınca, bir satırdan fazlasını kopyalayamadım. Daha sonra büyük hanın duvarlarındaki yazıtları kopyaladım. Bunlar ilerdeki sayfalarda bulunmaktadır.

[190r] Bu yerleşimde dört cami varmış. [Sayfanın altına eklenmiş olan satır.] Başka bir kişi ise on iki cami bulunduğunu söyledi. Ev sahibimizin bildirdiğine göre, burası 1.500 hanelik bir yerleşimmiş, kahve sahibi ise 2.000 hanelik olduğunu ileri sürüyor. Ben her iki sayıyı da oldukça abartılı buluyorum ve buranın nüfusunun 3.000 kişi olduğunu tahmin

ediyorum. Büyük hanın yanında beyaz mermerden yapılma, hemen hemen doğal boyutlarda bir aslan heykeli var, ama arka kısmı beline kadar toprağa gömülü. Hanın duvarlarındaki bazı taşlarda da küçük kabartma şekiller, örneğin bir Sfenks görülüyor.

Anadolu'nun çok yüksek bir yaylasında bulunan bu ıssız ve hemen hemen ağaçsız yerleşimin halkı tamamen Türklerden ibaret.

Katırcı Hanı'nda da [buraya önce Almanca *herberge* yazılıp sonra silinmiş ve *han* yazılmıştır] üzerinde yazıt bulunan bir taş var, fakat yarısı kazınmış olduğundan diğer yarısını kopya etmem bir işe yaramayacaktı.

22 Ekim (Cumartesi)

Bugün dokuz-on saat süren uzun bir yolculuk yaparak yüksek bir dağ silsilesini aştık. Burası Anadolu'nun su bölünme hattıydı. Yolculuğumuz, hem binek atları, hem yük hayvanları için çok eziyetli geçti, çünkü en yüksek tepeye vardktan sonra sürekli yağmur yağdı. (Bu dağlar ya Toroslar, ya da Torosların bir kolu olmalı.)¹⁵⁸ Kervanımız daha gün doğmadan yola çıkmıştı. “*Deli*” denen eşkiya çetelerinin saldırısına uğramaktan korkulduğu için, sanırım alışıl gelmiş yoldan değil de, farklı bir yoldan gitmeye karar verilmişti. Dağların birçok yeri çok taşlık ve kayalıktı. Dar bir yarın içinden akan dere birçok yerde çavlanlar oluşturunuyordu. Dağların büyük bir kısmı kısa çalılarla kaplıydı. Bunların arasında ardıç ve mazı çalıları da gördüm. Daha yükseklerde fıstık çamları vardı ve bu ağaçlara dağların en yüksek tepelerinde de yer yer rastladım. *Cyklamen europaeum*¹⁵⁹ çiçekleri her tarafta açmıştı. Taş yığınları arasında *hornsteyn*, kuvarsfels, kuvars kayaları ve özellikle yeşil renkli olmak üzere çeşitli renklerde *jasper* taşı gördüm.

[190v] Dağ yamaçlarının bazı bölgelerinde yapraklanmış kayrak taşları gün yüzüne çıkmıştı. Daha yükseklerde beyaz mermer kayalar görülüyordu. Dağın en yüksek bölgesi ise mavimsi siyah, sarı, gri ve mor renkte killi arduvaz [kayrak] taşlarından ibaretti. Bu arduvaz tabakalarının arasından yer yer geniş kuvars damarları geçiyordu. Bu nedenle, bu dağ-

158 Sultan Dağları gerçekten de Batı Torosların bir koludur. Doğu eteklerinde Afyonkarahisar'ın Çay ve Sultandağı ilçeleri ile Konya'nın Akşehir İlçesi bulunur.

159 Yabani siklamen. Yumru biçimindeki kökü nedeniyle Anadolu'da yer somunu, domuz etmeği, domuz soğanı, macar şalgamı da denir.

larda dikkatli bir inceleme sonucunda zengin maden yataklarının bulunacağını tahmin ediyorum. Biz en yüksek sırtı aştıktan sonra, öbür tarafta granite yakın bir porfir türünden oluşmuş birçok yüksek kayanın önünden geçtik. Yol kenarındaki bu kayalardan biri çok yüksek ve koni biçiminde olması nedeniyle dikkati çekiyordu. Dibinde killi arduvaz katmanları ve *puddingstein* görülüyordu. Çakıllı arduvaz parçaları yer yer birbirine yapışıp büyük kütleler haline gelmiş ve farklı maddeler dalgalı katmanlar halinde birbirinin içine geçmiş. Yolumuzun devamında geçtiğimiz derin bir yarın içindeki [...] adlı [metinde boşluk] Türk köyünün önünde bulunan kayalar da bu durum daha açık görülüyordu. Bu köy yüksek dağların çevirdiği bir çukurluğun içinde yer almakta. Etraftaki dağlardan ikisi çok sivri zirveleri ile göze çarpıyordu. Bu vadiyi çeviren dağların etekleri *Zihla*'ya [Sille] kadar çok parçalanmış durumda ve üzerlerinde hiçbir bitki yok. Toprak kısmen kumlu kısmen killi marndan oluşuyor ve içi çeşitli cinsten ufak taş parçalarıyla dolu. Aralarında küçük kuvars çakılları ve başka türden çakıllar da bulunuyor. Ayrıca aynı malzemeden muazzam bloklara da rastlanıyor. Başka yerlerde kafa büyüklüğünde ve daha büyük parçalardan oluşan taş yığınları var. Genelde bu çeşit dağların rengi gri ve bazen sarı veya kırmızımsı olur. Köyün çevresindeki dağın yamacındaki toprak hiç işlenmemiş. Köyün evleri çok kötü, kısmen [devamı 191v'de.]

[191r]

MEIOEIOYAIIO	IAEIOECIOYNOC
ΠΑΤΡΙΚΙΟCTΩ	ΠΑΤΡΙΚΙΟCTHΓAY
TOΘINOTATΩ	KYTATHMOYΘIA
MOYAΔEΛΦΩ	ORECTINENKPA
MNHCIΘEΩA	TEYΘHΓENHAI
NECTHCAITHNIIΓA	ECTHCAMNH
TAYTHNHICXAPI.	MHCXAPIN.

Handa bulduğum bu yazıt bir tek taşın üstüne yan yana, benim buraya geçirdiğim biçimde yazılmıştır. Harfler zarif ve özenli işlenmiştir.¹⁶⁰

160 MAMA I 175 – Abn.

Bu kaba çizilmiş şekil yazının ust kısmındadır.¹⁶¹

MANHC MANOC OY
THI ΔΡΑΜΗΤΡΙΜΝΗ
MHCENEKEN.

Aynı yerde başka bir taşın üstündeki yazıt.¹⁶²

ΑΥΡ. ΔΑΔΗΚΕΔΟ
ΗΝΑΗΓΥΝΑΥΤΟΥ
ΠΑΥΛΕΙΝΗΚΕΟΥΕΝΟΥΣ
ΤΗΚΕΑΒΡΙΝΗΤΕΚΝΟΝΙΣ
ΓΛΥΚΥΤΟΙΣ ΜΝΗΜΕ
ΧΑΡΙΝ ΚΑΙ
ΑΥΤΟΙΣ ΖΙΩΤΕΕ

Aynı yerde.¹⁶³

ΛΕΥΚΙΟCΑΝΘΕ
ΘΗCΑΤΩΓΛΥΚΥ
ΤΑΤΩΗΟΥΠΑ
ΤΗΑΒΡΑΤΩΕΥ
ΛΑΒΕCΤΑΤΩΙΤΡΕΟ
ΒΙΘΕΡΩΘΗCΤΟΥ
ΘΕΟΥΑΠΑCΕ
ΚΛΗCΙΑCΤΩΝ
ΝΑΥΑΤΩΝΕΝΗ
ΚΕΕΤΤΟΙΘΕΥ
CΑΤΟΝΕCΘΗ
CΑΜΝΗΜΝΗC
ΑΡΙΝ.

161 Yazıt: MAMA I 132 –Abn.

162 MAMA I 75 –Abn.

163 MAMA I 172 –Abn.

[1914] [Önceki sayfadaki metnin devamı] kaba yontulmuş taşlardan ve kısmen kerpiçten yapılmış. Damları düz. Aslında burada konaklamak niyetindeydik, ama atlarımız için uygun bir yer bulamadık. Bu yüzden yağmura karşın, *Zihla* [Sille] Kenti'ne varıncaya kadar bir saat daha yola devam etmek zorunda kaldık. Ben biraz önden ilerlemiş ve birkaç bitki örneği toplayabilmek için atımdan inmiştim. O sırada bir grup silahlı süvarinin tepeden yukarı doğru geldiğini gördüm. Benim yanıma gelince durdular ve benim kim olduğumu sordular. Ben bir Frenk hekim olduğumu ve İzmir'den Halep'e gittiğimi söyledim. Adamların en gösterişlisi hemen kolunu uzatıp "Gel..." dedi ve nabzını yoklamamı istedi. Adam, iri yarı, güçlü biriydi. Bana nabız atışlarını nasıl bulduğumu soruca, rahatlıkla "iyi" diye cevap verebildim. Adam: "Öyleyse, atına binip gidebilirsin!" dedi. (Türkler genelde konuştukları kişiye "sen" diye hitap ederler.) Bu silahlı adamlar da büyük bir olasılıkla paşanın "*Osmanlı delileri*"ne karşı gönderdiği savaşçıları izlemekteydi. Eğer Osmanlı ordusundaki savaşçılar benim dün ve bugün yolda rastladığım bu adamlar kadar güzel ve zengin giyiniorlarsa, gerçekten böyle bir orduyu görmek isterdim.

Bugün katırlar birkaç kez yükleriyle birlikte yere devrildiler ve ben de bu hayvanların sabırlarına hayran oldum. Çünkü ayağa kalkabilmeleri için sırtlarındaki yüklerin çözülmesini beklemek zorunda olduklarından, uzun süre sırtüstü yatmaları gerekti. Elbette ki hayvanları hiç yılmadan ayağa kaldırıp süratle yükleri yeniden sırtlarına yerleştiren katırcıların sabrı da onlardan aşağı kalmıyordu. Karayoluyla yolculuk yapan ve bir kervana katılan seyyah veya tüccar, eşyalarını ve mallarını çok iyi paketlemek zorundadır. Çünkü yolda büyük sarsıntılara maruz kalacaklarını, 30 gün süren bir yolculukta 60 kere hayvana yüklenip tekrar indirileceklerini, hayvanların yolda tökezleyip düşebileceklerini ve bu sırada sırtlarındaki yüklerin büyük sarsıntılara ve sadmelere uğrayacaklarını hesaba katmalıdırlar. Hayvanlara yüklenen sandıklar veya torbalar her iki yanlarından sarkıtıldıklarından, eşit ağırlıkta olmalı ve dengeyi bozmamalıdır. Bu nedenle katırcılar daima yüklerin dengeli yerleştirilmesine dikkat ederler ve eğer yüklerin dengesi bozulmuşsa, onları iteleyerek hemen düzeltirler. Katırcıların biri en önde gider, birkaç katırcı kervanın ortalarında ve birkaçı da en sonda yerlerini alırlar, böylece bütün kafiye denetim altında tutabilirler.

[192r] Kadınhanı'nın duvarındaki bir taşın üstünde gördüğüm yazıt:¹⁶⁴

ΑΥΡΔΟΜΑΝΑΥΝΤΩΥΩ
ΜΟΥΚΟΝΩΝΙΚΕΥΝΤΩ
ΚΑΜΡΩΜΟΥΠΕΤΡΟΥΑΝΕ
ΟΗΚΑΝΕΝΤΩΓΛΥΚΥ
ΤΑΤΩΜΟΥΑΝΔΡΙ
ΙΩΑΝΟΥΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟ
ΥΜΝΗΜΗΧΑΡΙΝ
ΑΥΡΔΟΜΝΑΤΗΚΙΑΝΟΚ

Kadınhanı yerleşimindeki medresenin bir taşındaki yazıtın başlangıcı: ΓΩ¹⁶⁵

Hayvanlar acıktığında, yol kenarındaki otları yiyebilmek için çalıların içine dalıp kaybolabilecekleri için boyunlarına küçük çingiraklar asarlar. Katırların gemleri yoktur, sadece yularları vardır ve hep birbiri ardından yürürler. En güçlü ve canlı hayvan kabileye öncülük eder.

Zihla [Sille], büyük bir olasılıkla Büsching'in sözünü ettiği Xyli adındaki Rum manastırının bulunduğu yerdir.¹⁶⁶ Burası çok ilginç bir bölge: Kent, dağlarla çevrili bir çukurlukta bulunuyor ve binalar bir amfiteatrdaki olduğu gibi dik yamaçlara doğru tırmanıyor. Dağların zirveleri kayalıklarla taçlanmış ve aralarında mağaraların bulunduğunu tahmin diyorum. Evlerin çoğu taşla inşa edilmiş olduğundan, son geçtiğimiz yerleşimlerdeki kerpiç evlerden çok daha güzel görünüyorlar. Kentin girişindeki bir tepede insanın bu yolculukta rastlayabileceği en ilginç han bulunuyor: Bu han, marnla karışık gevrek yapıdaki kayanın içine oyulmuş büyük yapay bir mağara. Buraya çok sayıda yük hayvanı sığıyor. Katırcılarımız, yük hayvan-

164 M AMA I 186 –Abn.

165 C IG III 3989c –Abn.

166 Sille, Konya'nın Selçuklu İlçesi'nin sekiz km kuzey batısında, mübadele öncesi Karamanlı Ortodoksların yaşadığı yerleşimdir. Dünyanın en eski ve en büyük manastırlarından biri olan Ak Manastır (Hagios Khariton Manastırı, Deyr-i Eflatun) bu köydedir. Ak Manastır Konya'da yaşayan Mevlevi dervişlerince de ziyaret edilmiş ve bahçesinde küçük bir de mescit yaptırılmıştır. Köyde yumuşak volkanik kayalara oyulmuş pek çok küçük kilise vardır. Buradaki Aya Elena Kilisesi ilk Hristiyan Bizans İmparatoru Constantinus'un annesi Helena tarafından Başmelek Cebrail adına 371'de inşa ettirilmiştir.

ları ve atlarımızla birlikte bu mağarada gecelediler. Bize kent içindeki bir Rumun evinde bir oda verdiler. Burası yerel koşullara göre [192v] oldukça rahattı. Ev sahibimiz Moralıydı. Bu kentin halkı kısmen Rum, kısmen Türk. Rumlar çoğunlukta. Kentte bir Rum kilisesinin dışında belki 40 veya 50 kadar küçük şapel bulunuyor. Belki de bunlar bir manastıra ait ve *kalogeriler* [keşişler] bunları ev olarak kullanıyorlar. Türklere ait üç cami var. Ev sahibimin bildirdiğine göre, bu kentte en az 1.000 ev varmış. Demek ki kentin nüfusu 5.000 kadar olmalı. Ama benim tahminime göre bu kentte sadece 3.000 kişi yaşıyor. Çevrede kent halkına ait çok sayıda üzüm bağı var. Bu akşam benim akılsız tercümanım gene çok tuhaf davrandı. Ben ev sahibime hekim olduğumu söylediğimden, o da benden bir süredir hasta olan dokuz yaşındaki çocuğunu muayene etmemi rica etti. Çocuğu getirdiler, fakat ben Rubin olmadan onlara önerilerimi açıklayamayacağımdan, Rubin'i çağırttım. Rubin, benim ev sahiplerimize bazı tavsiyelerde bulunacağımı duyunca, fena halde sinirlendi ve bağırıp çağırmaya başladı. Benim kâh astronom olduğumu, kâh hekim olduğumu, kâh *Mylord* olduğumu ileri sürdüğümü, kim bilir daha neler uyduracağımı, şimdiye kadar pek çok *Mylord* ile yolculuk yaptığımı ve hiç böyle şeylerin başına gelmediğini büyük bir hışımla söyledi durdu. Meğer o daha önce bu insanlara benim hekim olmadığımı söylediğinden, şimdi yalanı meydana çıkınca sinirlenmişti. Bu yüzden de bir süre saçmalamaya devam etti. Bu durumda ev sahibimiz, zavallı çocuğu gene alıp götürmek zorunda kaldı. Ben gerçekten bu adamın zaman zaman kibirden çılgına döndüğünü sanıyorum. Bir *Mylord*'dan başka biriyle yolculuk yapmayı bir türlü gururuna yediremiyor.

23 Ekim (Pazar)

Bütün gece boyunca ve bu sabah da durmadan yağmur yağdığından ve bulunduğumuz *Zihla* veya *Xyla* [Sille] ile Konya arası sadece iki saatlik yoldan ibaret olduğundan, sabah saat sekizde yola çıktık. Önce dar bir vadiden, taş duvarlarla çevrili [193r] üzüm bağlarının arasından geçtik. Bir süre sonra vadi genişledi ve olağanüstü güzellikte, bereketli, geniş bir ova önümüzde yayılarak beni hayret içinde bıraktı. Bütün yolculuğum boyunca bu kadar mükemmel bir toprağa rastlamamıştım. Yağmur aralıksız yağdığından,

tenimize kadar ıslanmış olarak Konya'ya vardık. Konya, Müslüman sultanların ünlü payitahtıdır. Bu kentin bulunduğu yer öylesine geniş ve düz bir ova ki, bir ucundan bakıldığında sadece çok güzel yüksek kavak ağaçları ve camilerin minareleri görülüyor. Kentin şimdiye kadar rastladığım en mükemmel surlarla çevrilmiş olması beni hayrete düşürdü ve burada çok güzel şeylerle karşılaşma umudu içimi yeni bir hevesle doldurdu. Surlar yaklaşık 40 ayak, hatta yer yer de 50 ayak yüksekliğinde ve çok güzel kesme taşlarla inşa edilmiş. Kesme taşların bazıları şaşılacak büyüklükte. Taşlar genelde soluk sarı renkte olduklarından, yeni gibi görünüyor, eski olduklarını belli etmiyorlar. Surların tepesinde dış dış mazgallar ve surların dışına taşan çok sayıda kule bulunuyor. Çoğu dört köşeli olan kuleler surların boyunu aşmıyor. Aralarında yuvarlak olanlar da var. Her kulenin orta yerindeki derince bir girintide Türkçe veya Arapça bir kitabe bulunuyor. Ayrıca birbirinden 120 ayak mesafede bulunan kulelerin arasındaki sur duvarında da Türkçe veya Arapça bir kitabe bulunuyor. Birçok başka yerde de böyle kitabeler görülüyor. Kuleler yaklaşık 36 ayak genişliğinde. Kente girdiğimiz kapının yanı başındaki kulenin dışında güzel, fakat başı olmayan bir heykelin bulunması, oraya bir ayrıcalık katıyor. (Kentın diğer kapılarının yanında da bir kulenin bulunduğunu daha sonra fark ettim.) Daha kente varır varmaz gördüklerimin bende güzel beklentiler uyandırması elbette ki doğaldı, ama kente girdiğimde büyük bir hayal kırıklığına uğradım. Etrafta sadece sefil durumdaki evlerin kerpiçten yapılma alçak dış duvarlarından başka hiçbir şey yok. Kötü döşeli eğri-büğrű yollar pislik içinde. Dilenci barınaklarına benzeyen bu kulübelerin arasında yer yer güzel, gösterişli camiler, hamamlar vb. bulunuyorsa da, bunların da bazıları bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tutmuş. Çok sık rastlanan çeşmeler de iri kesme taşlardan çok güzel bir üslupta yapılmış, ama suları yağmurların etkisiyle sarımtırak renkte, bulanık ve çamurlu akıyor. Kısacası kamusal yapıların tümü çok güzel, özel kişilere ait olan yapılar ise birer kerpiç yığınının ibaret.

Pazar yerine yakın bir handa bir oda tuttuk. Oda büyük olmakla beraber çok bakımsız. Elbiselerimizi kurutabilmek ve ısınmak için 1,5 kuruşa odun kömürü satın alıp ateş yaktık. Ekim ayında ülkemizde olduğu gibi, burada da hava yağmurlu ve soğuk. Bir süre dinlendikten sonra

Türk yol arkadaşımı ve Rubin'i yanıma alarak kenti dolaşmaya çıktım. İlk görmeye gittiğim yer kent surlarıydı. Yapı taşlarının pek çoğunun üzerinde haç işareti ve Yunan harfleriyle yazılar bulunuyordu. Bunların birçoğunu kopyaladım. Bu taşların Rum mezarlıklarından alınmış olduğunu tahmin ediyorum. Kent surlarında, işçiliği kötü kabartmalarla, birçok aslan, sfenks ve melek heykeli de gördüm. Ancak ne yazık ki yazıtlar çok yükseklerdeydi ve merdivene çıkmadan onları kopya etmem mümkün değildi. Bu yüzden aşağılardaki yazıtları kopya etmekle yetinmek zorunda kaldım. Bu işi rahat-sız edilmeden yapabilmek bile acele etmem için beni memnun ediyordu. Rubin işimi bitirmemi beklemekten sıkıldığından, sürekli beni sıkıştırıyordu. [1941] Aklı fikri, kaldığımız hana gidip tiryakisi olduğu kahveyi içmekteydi. Ama vakit henüz erken olduğundan ona kulak asmıyordum. Sanıyorum sürekli bağırıp çağırarak etrafımıza birçok insanın toplanmasını ve böylece beni yazıtları kopyalarken görmelerini istiyordu. Rubin, beni yaptığım işten vazgeçirmelerini bu insanlara da söyledi. Ben onları da dinlemeyince, aralarından biri beni ıslatmak için yakınımıdaki su birikintisine bir taş attı. Buna da aldırmadım. Bu sefer daha da yüksek sesle bağırarak buradan gitmemi söylediler. Buna çok kızdım ve onlara ne yazdığımı göstermek için üzerlerine doğru yürüdüm. Bu sefer korkuya kapılıp kaçtılar. Ama ben Rubin'in ve etkisi altına alıp köleleştirdiği Türk ahabının uzak-tan beni seyrettiklerini ve benim zor duruma düşmemden memnun olduklarını, hatta başıma daha da kötü işler açmak niyetinde olduklarını fark ettim. Bunun üzerine işimi yarım bırakıp oradan ayrılmayı yeğledim. Son olarak kopya ettiğim yazıt, üzerindeki haç işaretinden anladığım kadarıyla Hristiyan bir Rumun mezar taşıydı.

24 Ekim (Pazartesi)

Bugün gene katırcılarım beni kandırıp para sızdırdılar. Bir süre önce Seyit Ali'ye bir duka bahşış vermiştim. Şimdi de Mehmed Ali gelip benden on kuruş istedi. Bunun beş kuruşu İzmir'de benim için yapmış olduğu harcamaların parasıymış... Ben ona bahşışini peşin olarak vermek istemedim, çünkü parayı kaba ve ısrarlı bir tarzda isteyişi beni kızdırmıştı. Durumu Halepli tüccar Hacı Ömer'e anlatıp danışınca, bana bahşış vermenin âdet

olduğunu söyledi. Sonunda hesaplar yapıldı ve ben her iki adama 27 kuruş ödersem onlara borcumun kalmayacağı anlaşıldı. Bu katırcıların, yolcuların vereceği bahşişi kendilerinin [194v] kararlaştırmalarını ve Halep'e varınca bu parayı alamayacaklarını tahmin ederek yarı yolda istemelerini çok yadırgadım. Bu ödemeyi yapmama rağmen, katırcılardan birinin çok yakında herhangi bir bahaneyle benden yeniden para isteyeceğini tahmin ediyorum. Bize hizmet eden oldukça yoksul ve cahil görümlü Türk, bana rehberlik edebilecek bir adam olmadığından, kentin görülmeye değer yerlerini, özellikle yazıtlarını bana gösterebilecek başka birini tavsiye ettiler. Pazarlığımızın sonunda ona dört kuruş ödemeyi kabul ettim. (Önce on kuruş istemişti.) Kentin en önemli camilerinden Şerife Camii'ne uğradık. Caminin birkaç kubbesi var ve minarelerinden biri yeşil renkli çinilerle kaplanmış.¹⁶⁷ Daha sonra Kapan Camii'ne, oradan da küçük bir tepenin üstünde bulunan Alaeddin Camii'ne gittik.¹⁶⁸ Bu cami büyük, dört köşeli, fakat düzgün biçimi olmayan bir bina ve harabeye dönmek üzere. Bu binanın duvarlarında da Yunanca yazıtlar var. Benim gördüklerimin vaktiyle mezar taşı olarak yapıldığı belli oluyor. Bu bina da kesme taşlardan inşa edilmiş. Caminin bulunduğu küçük tepe, daha önceleri kalın bir duvarla çevrilmiş. Günümüzde bu duvarın kalıntıları görülüyor. Geçmişte bir kale olduğu anlaşılan bu yapıdan başka kent surlarının dibinde iki küçük kale daha var ve bunlar da tıpkı kent surları gibi kesme taşlardan inşa edilmiş. Caminin yanında, çöküp harabe haline gelmiş olan bir hamam bulunuyor. Gezimiz sırasında büyük bir bedestenin önünden geçtik. Burası da yıkılmak üzere ve hiç kullanılmıyor. Belki de eski- den bir kale olan bu yerde bir zamanlar Filozof Plato [Platon/Eflatun] onuruna yapılmış olan anıt bulunuyordu.¹⁶⁹ Ama bunun izine bile rastlamadım.

¹⁶⁷ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde Şerife Camii bulunmuyor. Yazarın tanımladığı bugün müze olan Mevlana Türbesi ve Dergâhını anlatır gibidir. "Yeşil renkli çinilerle kaplı minare" Mevlana'nın 1274'te yapılan türbesi olmalıdır. Dergâh mescidinin son cemaat yeri dört kubbeyle kaplı olduğundan "birkaç kubbesi var" ibaresi de bu yapıya uygun düşmektedir.

¹⁶⁸ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde Kapan Camii de yer almamaktadır. Alaeddin Camii 12. yüzyılda inşa edilmiş Selçuklu camilerindendir.

¹⁶⁹ *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde Konya'daki Eflatun Mescidi hakkında şu bilgiler vardır: "Konya'da kiliseden çevrilerek önce mescid, daha sonra saat kulesi olarak kullanılan ve bugün mevcut olmayan yapı. Konya'nın ortasında Alaeddin Tepesi olarak adlandırılan höyüğün üstünde bulunuyordu. ... bu kiliseden ilk bahseden kişi Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü Bekir el-Herevî'dir (ö. 611/1214-15). Herevî, çağının başlıca ziyaret yerleri hakkında bilgi verdiği *Kitâbü'z-Ziyâret* adlı eserinde buradan, 'Konya şehrinde

Rehberimin birçok yazıtın bulunduğu yerleri bildiğini sanıyordum, ama eski eserlerden hiç haberi yoktu.

Bulduğumuz yerden kent surlarına kadar yürüdük ve oradan tekrar... [devamı sonraki sayfanın altında].

ΑΥΡΙΩΛΛΑ
ΜΝΩΔΩΡΟΥ
... ΣΤΗCΑΤΩ
ΑΥΚΥΤΑΤΩΗ
ΥΑΝΔΡΙΑΥΕΡ
ΕΘΝΙΟΥΑ
ΙCΤ"

[1951] Konya Kalesi'nin surları içinde bulunan bir taşın üzerindeki yazıt.¹⁷⁰

ΗΛΙΟC
ΙΜCΤΡΕCΒ
ΥΤΓΡΟCΑΝC
CΤΗΓCΝΕΑΡ
ΤΩΗΝΗΜ
ΗCΧΑΡΙΝ.

Şu yazıt da aynı yerde başka bir taşın üzerinde bulunuyordu.¹⁷¹

büyük caminin yanındaki kilisede hakim Eflâton'un mezarı vardır' diye bahsetmiştir. Herevî'nin burada "gömülü olduğunu bildirdiği Eflâton ise İlkçağın tanınmış felsefecisi Platon ile aynı kişi gibi görünmektedir. İslâm coğrafyacılarından Yâkût el-Hamevî de kaynak göstermek suretiyle bu bilgiyi *Mu'ce-mü'l-buldân*'ında tekrarlamıştır... 1465-1466'da Kudüs'e giden Rus hacısı Vasilij dönüşünde Konya'ya uğradığında gördüğü bu kilisenin Türkler tarafından Platon'a, Hristiyanlar tarafından Amphilotheos'a (doğrusu Amphilokios) izâfe edildiğini belirttikten sonra, 'Mezarı, büyük kapı ile sunağa göre kuzeydeki kapı arasında bulunmakta...' kaydını ilâve eder. Amphilokios (ö. 401'e doğru) tanınmış Hristiyan din adamlarındandır. Büyük ihtimalle kilisede mezarı olan kişi bu Amphilokios'tur... Orta Anadolu'da Türk devrinde halk arasında, yeraltı sularını istediği gibi idare eden, gölleri kurutan veya yeraltı sularını göl haline getirebilen yarı sihirbaz, yarı mühendis bir Eflâton'un varlığına inanılır. Esasen Kâtip Çelebi de bu inanıştan bahseder: 'Vilâyet ahalisi, Konya sahrası bir zamanda derya imiş, Eflâton tedbir edip bir tarik ile mahveylemiş derler' (*Cihannümâ*, s. 616). Nitekim Konya ile Silile arasındaki Ak Manastır'ın Selçuklu kaynaklarında bir adı Deyr-i Eflâton'dur. Beyşehir dolaylarında Hitit çağından beri kutsal sayılan bir Eflâton pınarı vardır. Konya'daki kiliseye Platon-Eflâton rivayetinin yakıştırılması, herhalde Selçuklu döneminde daha eskiye Bizans çağına, hatta daha da önceye kadar iner."

¹⁷⁰ C IG III 4005 –Abn.

¹⁷¹ C IG III 3999 –Abn.

Aynı duvarda başka bir taşın üstünde de şu yazıt bulunuyordu:¹⁷²

ΦΑΝΤΙΓΑΔΙΚΗΕΙΤΗ
ΙΕΤΗΑΗΝΕΡΜΙΕΥ
ΛΤΩΛΧΗΝΑΧΘΗΘ
ΑΙΣΕΕΓΗΕΕΝΔΕΜΑΝ
ΗΕΥΙΩ.

Aynı yerde.¹⁷³

ΑΥΡΗΙΑΝ
ΙΑΓΥΝΕΚΙ
ΦΩΤΙΑΧΝ
ΗΜΕΝΧΑΡΙ
Ν

Aynı yerde.¹⁷⁴

ΑΥΡΑΝΤΙΠΑΤΡΟΚΕΔΕΟΥ
ΣΥΝΤΗΓΥΝΕΚΛΟΥΑΥΡΠΑΥ
ΛΗΑΝΕΣΤΗCΑΛΕΝΤΟΙCΤΕ
ΚΝΟΙCΡΩΝΟΥΑΛCΝΤΙΚΕ
ΓΑΙΟΥΚΕΕΑΥΤΟΙCΖΩΝΤΕC
ΜΗΜΕΕΧΑΡΙΝ

Bir taşın üstünde şöyle bir alçak kabartma var: Yatakta yatan bir kişi ve yatağın üstünde, yataktakine sırtını dönmüş oturan başka bir kişi. Sağ tarafta biraz uzakta üçüncü bir kişi. Bunun altında, aynı taşın üstünde bir süvari ve önünde yürüyen miğferli, kalkanlı başka bir kişi. [195v] Bu alçak kabartma kaba bir işçilikle yapılmış.

172 C IG III 4008 –Abn

173 C IG III 4002 –Abn.

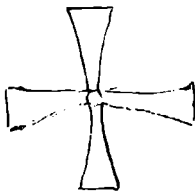
174 C IG III 3997 –Abn.

Aynı kent surunun içinde:¹⁷⁵

ΑΥΡ-ΑΡΟΥΦΙΝΑ
ΑΚΥΛΟΥΓΟΛΙΗ
ΝΗΙΔΙΩΑΝΔΡΙ
ΑΥΡ-~~ΕΒΑ~~ΣΩΣΚΑΙΥ
ΙΩΑ-ΡΑΚΙΛΟΥ
ΑΝΕΣ. ΓΗ'ΕΝΜΗ
ΝΜΗΧΑΡΙΝ — Ρ
ΖΗΝΩΝΑΚΥΛΟΥΕΙ
ΔΙΩΓΑΜΝΡΩΣΙΝΕΠΟΥ
ΔΑΞΕΝ.

✠ΧΕΝΘΑΛΕΙCΑΤΑΗΤΕΘΕΩΗΑΘΕΠΤΘΤΕΡΟΣΩΚΕ

ΔΩΜΕ
ΤΕΙΧΗ
ΕΚΛΕΙ
ΝΥΣΤΟ
ΦΑΛΙΝ
ΕΑΕΚΙΕ
ΕΚΕΠΑΡ
ΤΟΥΚΩ
ΤΙΝΟΥΩ
ΤΩΤΕΚΕ

ΕΤΙΚΩC
ΑΛΛΕΙC
ΣΕΙΑC
ΡΤΙΝΚΕ
ΚΑΤΑΡ
ΘΙCΕΝ
ΝΩΝΤΩ
ΝΕΤΑΝ
ΝΕΔΕΞΑ
ΕΤΡΕΦΕΝ.

ΤΕΛΟΣΩΔΥΝΙΡΩΝ ΚΕΘΡΙΝΟΝΕΠΑΙΩΝ
ΠΑΡΑΥΤΟΝΕΔΕΞΑΤΩΧ

Yazıtları buraya kadar kopyalayabildim. Sonra işimi yarım bırakmak zorunda kaldım, çünkü daha önce de anlattığım gibi, Rubin ve etrafına toplanan Türkler çok gürültü çıkardılar. Son kopyaladığım yazıt da gene kent surlarının içindeki taşlardan birindeydi.¹⁷⁶

¹⁷⁵ C IG III 4006 – Abn.

¹⁷⁶ Hakkında yayın yoktur. Buna dair daha sonraki açıklama: Sophia Bönisch, Michael Wörle: "Un veramen te "povero padre." Şu eserin içinde: Ernesto De Miro (Yayıncı): Aere perennius. Festschrift für Giacomo Manganaro (yayınlanacak) – Abn.

[Önceki sayfanın devamı:]

... başka bir kapıdan girerek kente geri döndük. Bu gezinin toplam bir saat sürmüş olabileceğini sanıyorum. Ama hiçbir şey bilmeyen o Türk rehber, ücret olarak dört kuruşu hak ettiği kanısındaydı. İşte buradaki Türkler böyle... Bir Frenk gâvurunu yalanlarla aldatarak elinden parasını almak vicdanlarını rahatsız etmiyor. Zaten genel olarak İç Anadolu halkının, yabancı trafiği bol olan kıyı kentlerine kıyasla, Frenklere karşı daha haince davrandıkları dikkatimi çekti. Ama karşılaştığım kötü davranışların başlıca suçlusu, kuşkusuz benim hizmetimde olan Rubin. Ben bol bol para harcadıkça, o memnun oluyor.

Türk rehberimden biraz daha faydalanabilmek için, bana Konya hakkında bazı istatistik bilgiler vermesini istedim. (Rubin, odamızı boş bırakmamak için evde kalacağını söyledi, ama ben onun umduğundan daha erken geri döndüğümde, o çıkıp gitmişti.) Rehberin bana verdiği bilgilerin bazıları doğru olabilir, ama bazılarının uydurma olduğuna eminim. Rehberden öğrendiğim bilgileri kaydederken yanına ayrıç içinde kendi tahminimi de yazdım.

“Konya’da 12.000 ev var.” (Bence bu rakam çok abartılı. Kanımca bu kentin nüfusu 25.000 kişiden ibaret. Oysa rehberin verdiği bilgiye göre, ev başına beş kişi hesaplandığında, kentin nüfusunun 60.000 kişi olması gerekir.) “Kentte 90 cami var.” (Konya halkından olan başka bir kişi, burada 31 cami bulunduğunu söyledi ve ben bunun gerçeğe daha yakın olduğuna inanıyorum.) “Bu kentte 500 derviş tekkesi var.” (Bu da yalan! Her ne kadar burada Mevlevi tarikatına ait 300 tekke bulunduğu söyleniyorsa da, bize Hazreti Mevlâna’nın mezarını gösteren bir Mevlevi dervîşi, burada sadece üç Mevlevi tekkesinin bulunduğunu söyledi. Diğerleri önemli sayılmazmış. Aslında ben de burada çok sayıda Mevlevi tekkesinin bulunduğunu sanmıyorum.)

Mevlevilerden başka burada bir *Tark* [?] tekkesi, üç Bektâşi tekkesi, beş *Tarktaş* [?] tekkesi, dört *Helveti* [Halveti] tekkesi, bir *Phrasset* [?] tekkesi, üç *Muḫşallatarık* [?] tekkesi, bir *Üsbek* [Özbek] tekkesi bulunuyor. (Edindiğim bu bilgilerin bir kısmının yalan ve yanlış olduğundan eminim. Şimdiye dek “*Tarik*, *tariktaş*, *Pihrasset*, *Muḫşallatarık* dervîşleri gibi adlar duyma-

dım ve bu yüzden de bu söylenenlerin doğruluğundan kuşku duyuyorum. Bir başka kişi de bana, burada Bektaşilerin, *Helvetilerin* [Halvetilerin] ve *Üsbekilerin* [Özbeklerin] bulunmadığını söyledi.

Konya'da on iki han var. (Bu doğru olabilir. Daha sonra on sekiz han bulunduğunu söyleyen de oldu.)

[196v] Konya'da sekiz hamam, bir bedesten, bir bitpazarı, bir At meydanı, bir saraç, bir kavaf (ayakkabıcı), iki attar çarşısı, iki büyük çarşı, bir yemenici çarşısı, bir *Babiç* çarşısı [?], üç *Kotucu* çarşısı [?] ve bir de Türklerin giydikleri geniş şalvarların satıldığı çarşı bulunuyor. (Bunların hepsi doğru olabilir.)

"Ayrıca burada 120 medrese var." (Medrese, yüksekokul anlamına gelmektedir. Eğer medrese sözcüğü bu anlamda kullanıldıysa, büyük bir yalan söylenmiş olacaktır. Ama sanırım Konya'daki okulların tümü kast edilmiş olmalı. Gene de bildirilen sayı bana çok yüksek göründü.)

Rehberimin o ana kadarki hizmetlerinden memnun kalmadığım için, beni hiç değilse Hazreti Mevlana'nın türbesine götürmesini istedim ve o da kabul etti. Türbe, bir camiye benzeyen, yeşil renkli, sivri damlı bir kule biçiminde gösterişli bir bina. Rengi, yeşil renkli çinilerle kaplı olmasından ileri geliyor. Türbenin bekçisi olan yakışıklı Mevlevi dervişi, önce içeriye girmemize izin vermek istemedi ve neden olarak da Frenklerin abdest almadığını ileri sürdü. Ama sonunda onu, bizi içeri almaya razı edebildik. Binanın tavanı, direkler üzerine oturtulmuş birkaç kubbeden oluşuyor. İçeride Hazreti Mevlana'nın tabutundan [sandukası] başka birçok önemli kişinin tabutu [sandukası] daha var. Direkler ve duvarlar altın yaldızlı süslemelerle bezenmiş. Duvarlarda, kâğıt üzerine çizilmiş ve yaldızlanmış yazılar [levhalar] asılı. Türbede birçok kandil var.

[197r] Bu kentte çok sayıda derviş yaşıyor. Bir kısmı dükkânlarında oturup zanaatlarıyla veya ticaretle uğraşıyor. Kentin içinde ve dışında her yerde yürüyen veya atına binmiş dolaşan dervişler görülüyor. Bu dervişler genelde adeta seçilmiş gibi yakışıklı adamlar. Sanırım, bu tarikata girecek kişilerde beden güzelliği de aranan koşullardan biri. Mevlevi tarikatı, müzik, dans gibi etkinliklerle özellikle duylara hitap ettiğinden, beden güzelliğine de önem veriyor. Bence böyle bir temel ilkenin benimsenmiş

olması hiç de fena değil... Diğer tarikatlar bu özelliği önemsemiyorlar. Osmanlı Devleti'nde Mevlevi tarikatının çok yaygın olduğunu sanıyorum. (Türbeden ayrılırken orada gördüğüm bir kutuya biraz bağış bıraktım.) Türbenin yanında çok gösterişli, bir cami var.

Konya'da Ermeni ve Rumların da birer kiliseleri bulunuyor. Fakat Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi, çan kuleleri yok ve dışarıdan bakıldığında bu binaların kilise oldukları anlaşılmıyor.

Öğleden sonra kenti yalnız dolaştım. O muhteşem kent surları geniş bir araziye içine alıyor. Surlarla kentin evleri arasındaki çok geniş alanların bir bölümü koyun ve keçiler için otlak olarak kullanılıyor, bir bölümü boş duruyor, bir bölümü ise yıkılmış duvar ve bina kalıntılarıyla kaplı. Kentin en büyük pazar yeri bu surların içinde olmayıp, hemen kent kapılarının önünde. Kent merkezinin yolları taş döşeli, ama daha büyük bir alanı kaplayan kenar mahallelerin yolları döşeli değil. Buradaki evlerin ilkilliği ve yolların pisliği nedeniyle, bu önemli kent herhangi bir yerli köyden farksız görünüyor. Evlerin içi de dışı gibi sefil ve bakımsız. [Sayfanın sonuna düşülmüş not: Katırcı yılan içkisi içiyor.]

[197v] Tamamen açık olan kent merkezi ile birlikte dış mahallelerin kapladığı alanın çevresini dolaşmak birkaç saat sürüyor. Eğer bu alanın tümü evlerle kaplı olsa ve mezarlıklar bu kadar büyük bir yer işgal etmese, buranın nüfusu çok yüksek olurdu. Kentin *Zyhlaer* Kapısı [Sille Kapısı] önündeki Herakles heykeline bakmak için yeniden oraya gittim. Bu heykel büyük bir özenle yapılmış. Muhtemelen din bağnazlığı yüzünden kafasının kırılmış olmasına üzüldüm. Aslanın postu çok güzel işlenmiş. Heykelin kaidesinde bir yazıtın bulunup bulunmadığını görebilmek amacıyla hendeğin içine girdim. Fakat ne bir yazıt, ne de bir isim görebildim. Bu heykelin üst tarafındaki duvarda güzel işlenmiş bir taş kabartmanın üzerinde çeşitli figürler var. Figürlerden biri diğerine yuvarlak bir nesne uzatıyor. Arkasından duran kişilerden biri elinde ok ve yay tutuyor. Duvarın içine yerleştirilmiş pek çok sütun başlığı, sütun gövdesi parçaları ve kornişler var. Kullanılan kesme taşlar mermer, kireç tüfü, kuvars kayası, porfir, *puddingstayn*, *rheinischer mühlstein* (basalt cürüfü) gibi malzemelerden. *Bazalt cürüfünün* içine çok miktarda siyah renkli şörl karışmış.

Kent surlarının giderek harap olmasına karşı hiçbir önlem alınmaması çok üzücü. Daha şimdiden birçok yer yıkılmış durumda, bazı yerlerde de çatlaklar oluşmuş, yer yer temeldeki destekleyici kesme taşların eksikliği, üstteki taşların bir süre sonra düşmesine neden olacak. Bu taşların başka bir inşaatta kullanılmak üzere buradan sökülüp alındığını sanıyorum. Çünkü duvardaki boşluğun yakınında herhangi bir taş göremedim. Sur duvarının iç kısmı çeşitli kaba yontulmuş taşlardan yapılmış, sadece dışı [198r] kesme taşlarla kaplanmış.

Kabristanda her zaman olduğu gibi, olağanüstü çok sayıda mezar taşı gördüm. Fakat artık taş işçiliğine eskisi kadar büyük önem verilmediği belli oluyor. Belki de insanlar değerli bir taş işçiliği için para harcayabilecek kadar varlıklı değiller. Bu nedenle hemen hemen bütün mezar taşları bir çeşit kaba, kahverengi kumtaşından, bazen de bir tür *puddingstayn* malzemesinden yapılmış ve üzeri işlenmemiş. Bazı mezarların üstüne Yunanların kullandığı biçimde mermer taşlar yerleştirilmiş. Bunların sur duvarlarından çıkarılıp alındığını tahmin ediyorum, çünkü orada birçok benzerlerini gördüm.

Akşama kadar tek başıma kent gezisini tamamladım ve arada bazı yazıtları da kopyaladım. Bu çalışmalarım sırasında kimse bana karışmadı. Yazıtlardan birinin çok yüksek bir yerde olması yüzünden onu okuyamadım. Yazının baş aşağı durduğu bu taşın bir mezar taşı olmadığını sanıyorum.

Dün katırcılarımızdan biri yanıma gelip, içinde yılan bulunan bir şişedeki sıvıyı içtiğini söyledi ve bunun kendisine zarar verip vermeyeceğini sordu. Şişedeki sıvının alkollü bir içki olduğunu sanmış... Korkusunu yatıştırdım.

25 Ekim (Cumartesi)

Hemen hemen bütün gece ve bu sabah aralıksız yağmur yağdı. Böyle bir havada yola çıkmaktansa, bugün de burada kalıp dinlenmeye karar verildi. Bundan sonraki yolculuğumuzda geçeceğimiz bölgede yiyecek kıtlığı çekebileceğimizi düşünerek bir heybe satın aldık ve içine beş okka pirinç, on okka ekmek doldurduk. Bir okka ekmek beş para, bir okka pirinç yirmi para, bir okka koyun eti yirmi-yirmi iki para.

Bugün Hacı Ömer benden beş duka borç para aldı ve Halep'e varınca borcunu ödeyeceğini söyledi. Şimdiye kadar bana hep iyi davrandığından, sözünü tutacağını umuyorum.

Bu akşam benim iki katırcı da benden bir miktar para istediler ve yolda paramı bozdurmam gerektiğinde, sadece yedi kuruşa bozdurabileceğimi söylediler. [198v] Ama ben, artık sadece yoldaki ihtiyaçlarımı karşılayabilecek kadar paramın kaldığını ve kimseye para veremeyeceğimi söyleyerek onların isteklerini reddettim.

Konya'dan geçen bir ırmak yok. Kızılırmak, buradan altı günlük mesafede olan Kayseri'den geçiyor. Konya yakınlarındaki tek önemli akarsu, buradan bir saatlik mesafedeki Meram Çayı. Büyük bir köy olan Meram'dan geliyor. Türk rehberim, bu dolaylarda bir göl bulunup bulunmadığını bilmiyor.

Bugün öğleden sonra yeniden yalnız başıma kenti dolaştım. Aladdin Camii'nin bulunduğu tepeyi mutlaka ziyaret etmek gerek. Tüm kentin manzarasının görülebildiği tek yer burası. Tepe, kentin tam ortasında yükseliyor şehir halkının evleri bu tepenin çevresine yapılmış. Tepenin üstünde birçok harabe ve çökmüş bina görülüyor. Tahminime göre, tepenin etrafı vaktiyle kalın bir duvarla ve kuru bir hendekle çevrilmiş. Günümüzde yer yer bu duvarın yıkıntıları görülüyor. Bu kale duvarlarının dışında, yakınlarda birçok cami, mescit, türbe ve hamam var. Sultanların burada yaşadığı dönemlerde bu kentin çok görkemli olduğu anlaşılıyor. Ama ne yazık ki bu güzel binalar şimdi birer harabeye dönüşmekte. Eğer bir önlem alınmazsa bir süre sonra bunlar birer taş yığını haline gelecek. Konya'daki binaların tümü kesme taşlarla inşa edilmiş ve kubbelerle, güzel taç kapılarla süslenmiş.

Katırcılar sonunda direncimi kırmayı başardılar ve benden üç duka ödünç aldılar.

Yanımda iyi bir yol arkadaşım olsaydı veya Türkçe bilseydim, burada geçirdiğim zaman çok daha verimli olacak ve beni daha memnun edecekti. Rubin sürekli işini gördüreceği birine ihtiyaç duyduğundan, şimdi de Yohannes adında bir Ermeni'yi hizmetine aldı. Daha önce de sözünü ettiğim bu kişi, iyi niyetli, uysal bir adam.

[199r] 26 Ekim (Çarşamba)

Bu sabah yeniden yola çıktık. Kentin güneyinde ve güney batısında dağlık bölgeler var. Katırcılarımız bir rehber tutmuşlardı. Yolcularımızdan bazıları Konya'da bizden ayrılmış, bazı yeni yolcular kervana katılmıştı. İki köyden geçtik. Kahvaltıda kahve içip helva yedik. Helva adı verilen tatlı, üzüm şurubu ile yapılıyor. Yolda bir deve kervanı ile karşılaştık. Yolumuz tahıl tarlalarıyla kaplı çok güzel bir ovoidan geçiyordu. Uzaklarda görünen garip, karanlıklara gömülü dağlara "Karadağ" deniyormuş. Bu dağda bin kadar Rum manastırı varmış.¹⁷⁷ Bu sayının çok abartılı olduğunu tahmin ediyorsam da, orada çok sayıda manastırın bulunduğu eminim. Durumum müsait olsaydı bu ilginç dağı ziyaret etmek isterdim. Geçtiğimiz güzel ovanın ilerisi tamamen sazlıktan ibaretti ve sadece hayvan otlatmaya yarardı. Yeniden bir sürü deveyle karşılaştık. Yakında bir yerde bir kızkuşunun öttüğünü duyduğumu sanıyorum, ama emin değilim. Hava güzelleşince yemyeşil bir tepede mola verdiler. Burası bir Türk mezarlığıydı. Konya'dan ayrılırken yanımıza biraz yakacak odun aldığımızdan burada bir ateş yakılarak su kaynatıldı, kahve kavurularak öğütüldü, sonra da pişirilip içildi. Bütün bunlar çok kısa sürede yapıldı. Ama kahve içmeden önce âdet olduğu üzere bir şeyler yedik.

Biraz ötemizde yolumuzun üstünden bir yılan geçti. Hacı Ömer hemen silahını çekip yılanı vurdu. Yılan *Coluber natrix* L. türündendi. Bu yılanı yanıma aldım. Yol arkadaşlarım, onu zehirli olmasından korkmadan elime almama hayret ettiler.

Bir saat sonra yeniden ateş yakıldı ve kahve pişirildi. Yakınıımızda büyük bir koyun sürüsü otlamaktaydı. İki atlı efendi bize doğru gelip atlarından indiler ve bizimle birlikte kahve içtiler. Bize anlattıklarına göre, bu bölge etrafta dolaşan bir sürü "deli" yüzünden emniyetli değilmiş. Uzaklarda her tarafta dağlar görülüyordu ve bunlardan bazıları çok yüksekti. [199v] Bulunduğumuz geniş meranın birçok yeri ince çakıllarla kaplıydı. Önümüzden giden bir deve sürüsüne yetiştik.

¹⁷⁷ Karadağ, Karaman'da sönmüş bir yanardağdır. Üç yüksek tepenin birleşmesinden oluşmaktadır bunlar; Baştepe, Kızıltepe ve dağın en yüksek noktası olan Mahalaç Tepe'dir (yüksekliği 2271 m). Baştepe'de 150 metre çaplı bir krater bulunmaktadır. Dağın eteklerinde halkın Binbir Kilise adını verdiği tarihi kalıntılar bulunmaktadır. Burada manastır, kilise, konut, şapel, bazilika, sarnıç, mezar yapıları ve askeri yapılar bulunur.

Konya'da bize katılmış olan rehberimiz usta bir avcıydı. Av tüfeğini ve köpeğini de yanına almıştı. Biraz ilerimizden gidiyordu. Bir süre sonra avladığı bir tavşanla yanımıza döndü. Ona bu becerisi için bir bahşış verdik. Ben bu akşam güzel bir tavşan kızartması yiyeceğimi umuyordum, ama aksi gibi geceyi geçirmek için uğradığımız *Şumla* veya *Şumra* [Çumra] Köyü bir Müslüman köyü idi ve ben Hacı Ömer ve kardeşiyle birlikte bir Türk köylüsünün evine yerleşmiştim. Burada tavşanı kızarttırmak mümkün olmadı, çünkü Müslümanlar tavşanı temiz bir hayvan saymaz ve etini yemezlermiş... Bu yüzden de memleketimdeki tavşanlardan farksız olan bu güzel tavşan pişirilemeyip ziyan oldu. Evinde kaldığımız köylü önce bizi kabul etmek istemediğinden, Hacı Ömer onunla uzun uzun tartışmak zorunda kaldı. Köyde çok sayıda koni biçiminde toprak yığını dikkatimi çekmişti. Harmandan sonra elde edilen tahıllar bu toprak yığınlarının altında muhafaza ediliyormuş. Bu dolaylarda odun çok kıt olduğundan, yakacak olarak kurutulmuş hayvan gübresi kullanılıyor. Mola verdiğimiz köyde bize bildirildiğine göre, daha üç günlük yol boyunca "*deli*"lerin saldırısına uğrama olasılığı varmış. Geceyi bu köyde geçirdik. Konya'dan buraya kadar altı saatlik yol kat etmiştik.

27 Ekim (Perşembe)

Atım, Rubin'in bindiği attan daha genç ve daha hareketli olmasına karşın, yürüyüşü çok dengesizdi, çünkü diğer hayvanlara ayak uydurmak için sürekli yavaş yürüyüşe geçmek zorunda kalıyordu. Bu yüzden üzerinde çok rahatsız oluyordum. Atımı değiştirmek istediğimi söyleyince, Rubin her zamanki "nazik" tavrını takınarak, atını benimkiyle değiştirmeyi kesinlikle reddetti. Daha sonra Seyit Ali bana kendi atını verdi ve bu sayede rahat ettim.

Çumra'dan ayrıldıktan iki saat kadar sonra Kızılırmak kıyısına vardık. Yağan yağmurlardan ötürü suları bulanık ve kırmızımsı sarı renkteydi. Bu renk, ırmak sularına karışmış olan kırmızımsı renkte kil veya marndan ileri geliyordu. Belki de bu akarsuya Kızılırmak denmesinin nedeni budur. Irmağın üzerine kesme taşlardan yapılmış beş kemerli bir köprü inşa edilmişti. Bu köprü de eski binaların kalıntılarından yapılmışa benziyordu, çünkü kesme taşların arasında [200r] üzerinde Yunan harfleri bulunan ve

baş aşağı yerleştirilmiş olan bir taş gözüme ilişti. Burada mola verip ateş yaktık ve köprünün altında ırmak sularının oluşturduğu küçük çavlanın mırıltıları arasında kahvaltı ettik.

Köprüyü geçtikten sonra tamamen kireçtaşından oluşmuş tepeleri aştık. Buraların güvenceli olmadığını bize söylediklerinden, sürekli tedbirli olarak ilerliyorduk. Birden yan tarafımızdaki çayırıktan bir atlı bize doğru geldi ve kervanın öncü grubunu gözden geçirdi. Bir başka atlı da nöbet tutar gibi uzaklarda bekliyordu. Kervandakiler, bu adamların eşkiya tarafından gönderildiğini tahmin ediyorlardı.

Önümüzde yüksek, sivri bir dağ görünüyordu.

Bu sabah havanın soğukluğu iliklerimize işlediye de, daha sonra hava çok ısındı. Belli ki üzerinden geçtiğimiz tepeler sadece otlak olarak kullanılıyor, çünkü işlenmiş toprağa hiç rastlamadık. Tamamen yıkılmış, yerle bir edilmiş ve terk edilmiş bir köyden geçtik. Bu yıkıntıların, çukurların, kuyuların içinde saklanmış eşkiya olup olmadığını saptamak için kervanın önünden gittik ama kimseyi bulamadık. İçimiz rahatlamış olarak yemek molası verdik. Konya'dan beri Hacı Ömer ile birlikte yemek yemeye karar vermiştik. Seyit Ali ve [kervancı] Hacı Ömer de bedavadan yemekle-rimize katılıyorlardı.

Güneşin sıcaklığından yararlanan birçok kertenkele ortalıkta dolaşıyordu. Bunlar İzmir dolaylarında sık sık rastladığım ufak, hızlı hareket eden kertenkelelerdendi. Ermeni yol arkadaşım Yohannes de çok büyük ve güzel bir yılan öldürdü. Bu yılanın benzerini *Kusades* [Kuşadası] veya Scala Nova yakınında bulmuş ve özelliklerini saptamıştım. Bir süre sonra az önce ayrıldığımız ve bundan sonra iki dağ silsilesi arasında uzanan ovaya yeniden kavuştuk. Solumuzda daha önce adını andığım Karadağ silsilesi uzanıyordu. Sağ tarafımızdaki dağların *Bohsallahdagh* [Bozdağ?] olduğunu söylediler. Karadağ'ın zirvesi bulutlarla kaplıydı. *Bosaladağ* eteğinde pek çok köy vardı, oysa geçtiğimiz o güzel ovada bir tek köy bile yoktu, hatta bir tek eve bile rastlamadık. Bunun nedeni, ovadaki evlerin kolayca eşkiya çetelerinin saldırısına uğrayıp talan edilmeleridir. Oysa dağların yamacındaki köylerde yaşayanlar, [200v] bir saldırıya uğrayacakları zaman, malları ile birlikte dağlara kaçıp gizlenebilirler. Bu nedenle

kimse ovaya yerleşmek istemiyor. Nitekim ovada kurulan köylerin halkı da evlerini terk edip gitmişlerdi.

Çok çıplak ve kayalıklardan ibaret olan *Bozaladağ*'a yaklaşmaktayken, dağa varmadan yarım saat kadar önce gene harabe haline gelmiş ve terk edilmiş bir köyden geçtik.

Bozaladağ'a ulaşmaya çeyrek saat kala uğradığımız Kasaba'da [şimdi Kazımkarabekir İlçesi] gecelemeğe karar verdik. Burası fakir ve sefil bir yerleşim. Gerek yerleşimin etrafını çeviren duvar, gerekse evlerin duvarları harç kullanılmadan birbiri üstüne konmuş kireç taşlarından yapılmış. Buradaki kayalardan tuğla büyüklüğünde kireçtaşları koparılabilir. Evlerin yüksekliği altı-on ayaktan fazla değil ve damları düz. Bütün yerleşim, taşların üst üste yığılması ile yapılmış bir kireçtaşı ocağı görünümünde. İnsanların çoğu kötü giysiler içinde damların üstünde oturuyorlardı. Köyün kahvehanesinde kalmaya karar verdik. Kahvehanenin içi duman ve isten kapkara olmuştu ve kahve de yoktu. Bu köyde yalnız Türkler yaşadığından, kahvenin bulunmayışı, köy halkının çok fakir olduğunu gösteriyor. Köylülerden bir tavuk satın aldık ve sekiz para ödedik. Oysa Çumra'da bir tavuğa 25 para ödemiştik. Konya'dan satın aldığımız pirinçle bir tencere pilav pişirttik, ayrıca da yoğurt getirttik. Yeterli miktarda kaşığımız olmadığından, bizi konuk eden kahvehane sahibi de bizimle yemek yerken kaşığımızı sırayla ona kullandırdık. Bir Alman bu tarzda yemek yemeye kolay kolay katlanamaz.

Çumra'dan buraya kadar on saatte geldik.

28 Ekim (Cuma)

Yolumuz başlangıçta *Bozaladağ*'ın eteği boyunca uzanıyordu. Bir saat sonra büyük bir Türk köyüne vardık. Köyün bitiminden sonra sıradağlar sağ tarafa doğru yöneldi, biz ise yönümüzü değiştirmeden ilerleyerek yeniden ovaya ulaştık. Ova burada çok genişliyordu. Karaman'a doğru giden yolun yarısında [2011] kurumuş bir dere yatağına vardık. Derenin üzerinde porfir taşlarından yapılmış iki kemerli bir köprü vardı. Dere yatağında mola verip öğle yemeğimizi yedik. Karaman'a yaklaşırken bir kireçtaşı tepesini aştık. Bugünkü yolculuğumuz çok kısa sürdü, sadece dört saatlik bir yolculuk yaptık. Bunun nedeni önümüzde aşmamız gereken

büyük sıradağların bulunması. Buranın yolları yer yer çok kötü ve hayvanların tökezleyip düşme tehlikesi çok fazla. Karaman'ın kalesi¹⁷⁸ küçük bir tepenin üzerine kurulu olup kesme taşlardan yapılmış bir surla çevrili. Ben üzerinde yazıt bulunan taşlar görebilme umuduyla surlar boyunca atımı sürdüm. Fakat umduğumu bulamadım. Surlar çok kötü durumdaydı. Bu yerleşimde halkın büyük kısmı kale içinde yaşıyor. Çarşının ve pazarın içinden geçtik. Bunlar çok düzensiz olmakla beraber oldukça hareketliydi. Gece bir handa konakladık.

Burada saçlarımı kestirdim. Türklerin yaptığı gibi, tepemde sadece bir tutam saç bıraktırdım. Kentin girişinde bulunan yıkılmış bir camide çok güzel bir kapı dikkatimi çekti. Bu kent de, İç Anadolu'nun diğer kentleri gibi harabeye dönmüş durumda. İnsanlarda, yıllar önce yapılmış binaları yıkılmaktan koruma gücü veya hevesi bile yok. [Metinde Seetzen tarafından üstü çizilen satırlar:] Burada on iki han, bir Mevlevi dergâhı, yani dönen dervişlerin tekkesi varmış. Bana Kapan Camii'nden de söz ettiler. Kuşkusuz en güzel cami, Alaeddin'in yaptırdığı camidir. Bir bölümü yıkılmış olan bu cami çok güzel eski kesme taşlardan inşa edilmiş. Bu taşlar büyük bir olasılıkla eski bina yıkıntılarından alınmış, çünkü birinde Yunan harfleriyle bir yazıt gördüm. Bunun bir mezar taşı olduğunu tahmin ediyorum. Cami, dikdörtgen biçiminde gösterişli bir bina [...] Böyle harabe haline gelmesi çok üzücü. Bir tepenin üstünde de harap bir hamam var. [Köşeli ayraç içindeki noktalar okunaksız sözcükleri belirtmektedir.]

Bugün kendimi hiç iyi hissetmiyorum. Konya'ya girerken havanın kötüleşmesi, yağmurun içime kadar işlemesi, gecelediğimiz hanın [201v] akan damı nedeniyle ortamın nemli olması, yolculuğun zor koşulları, üstelik Rubin'in bana sürekli sıkıntılar yaşatması, ayrıca da kötü beslenme giderek sağlığını bozmuş olmalı. Kendimi güçsüz hissediyor ve sürekli bir üşüme duygusuyla hafif hafif titriyorum. İnsan kendini iyi hissetmediği zaman, böyle bir ülkede yolculuk yapmanın zorluğunu daha çok fark ediyor. Gereksinim duyulan şeyler ya bulunamıyor, ya da onları temin etmek öyle büyük zorluklara mal oluyor ki, insan vazgeçmeyi yeğliyor. Ayrıca burada hiç kimse hasta bir Avrupalıya uygun düşecek yemeği hazırlamayı

178 Bir 12. yüzyıl Selçuklu yapısı olduğu sanılan Karaman Kalesi'nin iç bölümü hâlâ ayaktaadır.

da bilmiyor. Türklerin pişirdiği çorbaların çoğu bir Avrupalının damak tadına uygun değil. Her yerde sürekli pilav pişiriyorlar. Bu belki sağlıklı bir insan için iyi ve besleyici bir yemek, ama kendini iyi hissetmeyen biri için hiç de uygun değil, hatta mide bulandırıcı... Şarap katılarak pişirilen çorbalar burada bilinmiyor ve üstelik burada şarap da bulunmuyor. Bu koşullar altında, önümde yolculuğumuzun en çetin safhasının bulunduğunun bilincindeydim. Gelecek günler için çok endişelenmem gerekiyorsa da, her olayı olumlu bir ruh hali içinde karşılamamı sağlayan yaradılışım bana bu durumda da destek oluyor. Ben daima geleceğe umutla bakarım, ilerisini pembe bir ışık altında görürüm, tıpkı baharda çiçeklerle donanmış bir bahçe gibi... Geriye bakmak beni o kadar memnun etmez, geçmiş bana bir dost gibi görünmez. Geçmişin yüzü asık, bakışları ciddidir.

29 Ekim Cumartesi

Kendimi bitkin hissetmeme rağmen, bu sabah gene yola devam edildi. Atıma zorlukla bindim. Önce bir oavadan geçtik, daha sonra kireçtaşından oluşmuş tepeler aştık. Tepeler giderek yükseldi ve dağlara dönüştü. Bu dağlar çeşitli renklerde *jasper* kayalarından oluşmuştu, özellikle çok ender rastlanan yeşil renkli *jasper* burada çok yaygındı. Sık sık *puddingstein* oluşumları da görülüyordu. Yakılıp yıkılmış bir köyden ve sonra da çok kayalık bir araziden geçtik. Önümüze çıkan küçük bir akarsuyun üzerine kurulu kesme taşlardan yapılmış köprüyü aştık. Bu dolaylardaki toprağın çok çorak olmasına rağmen, alçak yerlerdeki araziler işlenmişti. Birçok kayanın üstünde [2021] şimdiye kadar hiç rastlamadığım türden mavi bir liken görüyordum, fakat kendimi öyle halsiz hissediyordum ki, bu bitkiden bir örnek koparmaya gücüm yetmedi. Her şeyi donuk duygularla algılıyordum. Tahrip edilmiş başka bir köy daha gördük ve altı saatlik bir yolculuktan sonra İbrala Köyü'nün [Yeşildere] biraz ötesinde geceyi geçirmeye karar verdik. İbrala Köyü, etrafı yüksek, dik, kireçli marndan ibaret olduğunu tahmin ettiğim kayalarla çevrili, dar bir vadide bulunuyor. Bu kayaların bazı yerlerini oyup mağara haline getirmişler ve bunları barınak olarak kullanıyorlar. Köyün oldukça büyük ve kalabalık olduğu izlenimini aldım. Burada da evlerin damları düz.

Bu sırada beni en kötü etkileyen olay, bu köyde değil de biraz daha ötede açıkta geceleyeceğimiz haberi idi. Anadolu'nun omurgasını oluşturan ve yarımada'nın ortasında boydan boya uzanan su bölünme hattındaki en yüksek dağların uzantıları olan bu tepeler zaten oldukça yüksekti. Mevsim olarak da Ekim ayının sonuna gelmiştik. Katırcılara bir miktar para verip bana bir yatak temin etmelerini istedim. İştahım da kalmamıştı. Sadece devamlı su içmek ihtiyacı duyuyordum ve soğuk sudan başka bir şey de içmiyordum. Bu da beni büsbütün güçsüzleştiriyordu. Rubin benimle çok az ilgilendiğinden, kahveyi de nadiren içebiliyordum. Zaten kahvenin tadı da bana yavan geliyordu.

30 Ekim (Pazar)

Karaman'dan ayrıldığımızdan beri günlüğüme hiçbir şey yazmadım. Bunun sebebi, hem kendimi çok güçsüz hissetmem, hem de kurşunkalem haline getirdiğim tabanca kurşununu kaybetmiş olmam. Şimdi yazdıklarım, Antakya'da geçirdiğim son günlere kadar yaşadıklarım ve bunların da ancak hatırlayabildiğim kadarını anlatıyorum. Oysa bunlar yaşadıklarıma ve gördüklerimle kıyasla çok az. Bunun nedeni hastalanmam nedeniyle duyularımın çok körelmiş ve hafızamın da kötüleşmiş olmasıydı.

Bugün Anadolu'nun su bölünme çizgisini oluşturan ve bulunduğumuz yerde Akdeniz kıyısına bir günlük yol mesafesi kadar yaklaşan yüksek sıradağlara tırmanmaya başladık. Tırmandığımız dağların bu bölümüne Dümbelek adını veriyorlar.¹⁷⁹ Tamamen kayalıklardan ibaret bu vahşi dağda tarıma elverişli arazi hiç yok, sadece iki yerde servi ağaçlarına benzer ağaçlardan oluşan büyükçe koruluklardan geçtik. Ağaçların üstünde mavi renkli ve beş sert çekirdeği olan meyveler vardı. Bu ağaçların da servi türünden mi yoksa *Juniperis* [ardıç] türünden mi olduğuna karar veremiyorum. Bazı ağaçların gövdelerinin çapı rahat rahat iki ayak kadardı, ama çoğu pek boy atmış değildi. Bu yüksek tepelerde böyle güzel bir orman görebileceğimi hiç ummamıştım. Bu ağaçlar daima yeşil kaldıkları için, ılıman bir mevsimde olduğumuz izlenimini uyandırıyorlar ve güz mevsiminin bu ilerlemiş günlerinde havanın sertliğini oldukça

179 Konya, Niğde ve İçel (Mersin) illerine yayılmış Bolkar Dağları İç Anadolu'yu Akdeniz'den ayıran bir silsiledir. Dümbelek platosu bu silsilenin bir bölümünü oluşturur.

yumuşatıyorlar. Bugünkü yolculuğumuz çok zahmetli geçti, çünkü on iki saat boyunca bu çetin dağlarda yol aldık. Geceyi açık havada geçirdik. Gün boyunca insanların yaşadığı bir tek eve bile rastlamamıştık. Gecelediğimiz yerin adı *Dubrodamiki* [?], ama burada da bir tek ev yok. Yolda hiçbir şey yiyemediğimden öylesine bitkin düşmüştüm ki, hemen yatağa serildim. Bugün uzun süre içecek su da bulamadığımızdan, susuzluktan boğazım yanıyordu. Benim ısrarlı yalvarmalarım üzerine kervandakilerden biri su aramaya gitti. Hayatım boyunca bu kadar lezzetli bir su içtiğimi hatırlamıyorum. Yolumuzun üstündeki dağlar önce kireçtaşındandı, daha sonra porfir ve *Jaspis* kayalıklarına rastladık.

31 Ekim (Pazartesi)

Kendimi güçsüz hissetmeme rağmen bugün gene ata binmek zorunda kaldım. Ama kendimi kaldıramadığımdan, başkaları bana yardım etti. Bugünkü yolculuğumuz on saat sürecekti ve bu sürenin sonunda Çatalçeşme adında bir su kaynağının bulunduğu yere varmamız tasarlanmıştı. Bu yol boyunca da bir tek eve rastlamadık, ama buna karşın [2031] burada Türkiye’de şimdiye kadar hiç görmediğim çeşitli kaya türlerinin bulunduğunu saptadım. Uzun mesafeler boyunca serpentin taşından kayalarla çevrili bir yoldan ilerledik. Bazı kayalar tamamen siyahtı ve taş kömürü gibi parlaktı. Attan inemediğim için bu kayalardan örnekler alamadım. Sağlığımın bu yörede bozulmuş olmasına çok üzüldüm. Çünkü bir seyyahın yolu buralara nadiren düşer. Atımın kuyruk tarafındaki kayışı çözüldüğü ve yokuş aşağı ilerlediğimiz için eyer hayvanın boynuna doğru kaydı, birkaç kez atımın başı üstünden yere yuvarlanma tehlikesi geçirdim. Yolcuların çoğu koşulların zorluğundan ötürü rahatsızlanmışlardı. Hatta içlerinden biri gece soğukta bağırsaklarını üşüttüğünden, şiddetli bir ishale tutulmuştu. Kendi rahatsızlığım nedeniyle, onun durumuna herkesten daha çok ben acıyordum. Fakir bir Ermeni olan adama dolgunca bir bahşış verdim. Güçsüzlükten beyin faaliyetim de durgunlaşmıştı. Ama bu gece tekrar açık havada geceleme zorunda kalınca kendime özel bir çadır temin etmeyi akıl ettim ve biraz olsun soğuktan korunabildim.

1 Kasım

Bugün yolumuz hep yokuş aşağı devam etti. Hava da biraz yumuşadı ve ben kendimi kış başlangıcından güz başlangıcına geri dönmüş gibi hissettim. Havanın yumuşaması, kısmen Akdeniz kıyısına yaklaşmış olmamızdan, kısmen de Dümbelek Dağı'nın [platosunun] soğuk kuzey rüzgârlarının önünü kesmesinden ileri geliyordu. Geçtiğimiz yerlerdeki ağaçlar ve çalılar Karaman dolaylarındakilerden daha bol yapraklı ve yeşildi. Beş saatlik yolu aştıktan sonra nihayet *Terris* adında bir köye vardık. Burada bir süre kalacağımızı umuyordum. Ama boşuna ümitlenmişim, çünkü fazla oyalanmadan yola devam edildi. Sonunda deniz kenarında küçük bir köy olan Karaduvar yakınına vardık. Artık gücüm öyle tükenmişti ki, o gece öleceğimi sandım. Rubin'e katırcı Seyit Ali'yi ve Tüccar Hacı Ömer'i yanıma çağırmasını söyledim. Onlara [203v] kalan paramı, saatimi ve diğer eşyalarımı emanet edip, bunları konsolosa teslim etmelerini rica ettim. Rubin'e güvenim olmadığından, ona hiçbir şeyimi vermedim. Beni cesaret verici ve avutucu sözlerle yatıştırmaya çalıştılar. Ama ben onların davranışlarından, burada ölüp kalacağıma emin olduklarını anlamıştım. Yanımdan ayrıldıktan sonra, aralarında konuşup, kimseye haber vermeden beni sessizce deniz kenarındaki kumsala gömmeye karar vermişler. Ölümüm nedeniyle paşanın olayı büyütmesini istemiyorlardı. Ama ertesi günü yanıma geldiklerinde hâlâ hayatta olduğumu görünce şaşırdılar.

2 Kasım (Çarşamba)

Artık deniz yoluyla *Suad'a* [Süveydiye]¹⁸⁰ gitmek üzere hazırlıklar başlamıştı. Bu deniz yolculuğunun 120 mil kadar olduğunu söylediler. Süveydiye'nin, Antakya'dan altı saatlik mesafede olduğunu da öğrendim, ama deniz yolculuğu hazırlıkları hakkında hiçbir şey anımsamıyorum.

3 Kasım (Perşembe)

Farkına vardığım tek olay, esmer derili, yarı çıplak bir adamın beni sırtına yükleyip gemilerden birine kadar taşıdığıdır. Suların çok sık olma-

¹⁸⁰ Samandağ; Musa Dağı, Keldağ ve Saman Dağı arasında bulunan, Asî Irmağı'nın Akdeniz'e döküldüğü noktada oluşmuş deltada kuruludur. Süveydiye olan eski adı 1948'de değiştirilmiştir.

sı yüzünden gemiler kıyıya fazla yaklaşmıyorlardı. Kervandaki yüklerin tümü iki gemiye yerleştirildi ve Süveydiye'ye doğru yola çıkıldı. Yolculuğumuz bugün ve 4 Kasım günü boyunca da devam etti.

5 Kasım (Cumartesi)

Yolculuğumuz sırasında denizde şiddetli bir fırtınaya tutulduğumuzdan Süveydiye'ye ancak bugün varabildik. Bizim kervana katılanların çoğu rahatsızlandı ve zavallı hayvanlar iki gün iki gece beslenemediler. Ben bütün bu olayların farkına varmadım. Sadece karaya çıktığımızda beni bir katırın sırtına oturttuklarını ve iki adamın beni tuttuğunu anımsıyorum. Böylece Süveydiye'ye kadar getirildim ve orada beni samanlığa benzer bir eve yerleştirdiler. Süveydiye küçük, berbat bir köy. Sadece yakınlarda bir ırmak gördüğümü anımsıyorum. Bu belki de Orontes'in [Asi Irmağı] bir kıvrımı olabilir. Bugün gene Antakya'ya doğru yola devam ettik. Önce bir süre [2041] alçak, tuzlu ve sulak bir araziden geçtik. Burası memleketimde *aussengroden*¹⁸¹ adı verilen ve üzerinde yetişen bitkilerin ihtiyacı olan tuzlu suyu emebilmesi için zaman zaman denizin altında kalması gereken bölgeye benziyordu. Daha sonra taşlık ve çorak dağlardan geçtik. Yanımda daima iki adam yürüyordu. Akşama doğru Antakya'ya vardık. Ama ben bu yolculukla ilgili hiçbir şey hatırlamıyorum. Antakya'da beni bir hana yerleştirdiler.

7 Kasım (Pazartesi)

Kendimi çok güçsüz hissettiğimden, kervana katılmayıp sağlığım biraz düzelinceye kadar burada kalmaya karar verdim. Rubin, yanımdaki tavsiye mektuplarını konsolosa verilmek üzere bir paket haline getirip, bugün yoluna devam edecek olan kervancıya teslim etti. Kaldığım yerden de hiç memnun değildim. Burada yaşayan birçok kişi beni sık sık ziyaret ediyordu. Ayrıca buranın yerlisi olan şarlatan bir hekim de bana musallat oldu. Ziyaretleri beni çok rahatsız ediyordu. Rubin'in bana iki bakıcı tutmasına rağmen gerektiği gibi bir bakım da görmüyordum. Han çok gürül-

181 Kıyıyı denize karşı koruyan bentlerin önündeki tortul birikimleri ve bitkilerle kaplı bölgelerin birbirini izlemesinden oluşan arazi şekli –Abn.

tüliyüdü. Beni en çok rahatsız eden de çevredeki iğrenç, keskin sesli birkaç horozdu. Onların her ötüşünde kulak zarımın paralandığını sanıyordum. Hayatımda böyle lanet olasıca horozlara rastlamamıştım.

Beni ziyarete gelenlerin arasında buralı bir ağa da vardı. Adı Muhammet Ağa olan bu adam, padişahın fermanlarını götürüp getiren *tatar*ların, yani ulakların atlarını muhafaza ediyor, yaptığı bu görev karşılığında her yıl belli bir para alıyordu. Muhammet Ağa, yabancıları sevdiğinden yanımda kalması için bir kölesini yolladı ve Antakya'da kaldığım sürece her gün ziyaretime geldi. Muhammet Ağa 26 yaşında, nazik, sevecen ve konuşkan bir Hıristiyan dönmesiydi. En çok memnun olduğum tarafı, gayet iyi Almanca bilmesiydi. Ayrıca Macarca, Fransızca, biraz Türkçe ve Arapça da biliyordu. Bana sık sık uğradığından, zamanla yaşam öyküsünü de anlattı. Oldukça ilgi çekici olduğuna inandığım bu öyküyü [204v] okurlarıma da aktarmak istiyorum.

Asıl adı Joseph olan bu genç adam, Macaristan'da Raab'da doğmuş ve Katolik eğitimi almış, bulunduğu ortama göre de gayet iyi yetiştirilmiş. Biraz büyüyünce, mesleği tabak sepiciliği (deri terbiyecisi) olan babasına işinde yardım etmeye başlamış. Bir süre sonra askerlik görevini yapmak üzere süvari birliklerine katılmış. İmparatorluğun Macar ordusuyla birlikte Fransızlara karşı savaşmak üzere Flander'e kadar gitmiş. Burada imparatorluk orduları Fransızlar tarafından geri çekilmeye zorlanmış. Daha sonra Mannheim kuşatmasına ve işgaline katılmış. Lautern'de Fransızlara esir düşmüş ve Fransa içlerine götürülmüş. Burada kendisine ve diğer savaş esirlerine gayet iyi davrandıklarından, esirler kendilerini gayet rahat hissediyorlarmış. Joseph öğrenmeye meraklı ve çalışmaya hevesli bir adam olduğundan, baba mesleğini burada da uygulamaya ve geliştirmeye karar vermiş. Her başvurduğu yerde kendisini memnuniyetle işe almışlar. Buradaki kentlerde sık sık Alman zanaatkârlara da rastlamış. Almanlar çalışkan ve düzgün insanlar olduklarından, herkes onları seve seve işe alıyormuş. Böylece pek çok kent dolaşmış. İki kez gayet iyi bir evlilik yapma olanağıyla da karşılaşmış, ama Paris'i görme arzusu baskın gelmiş. Üstelik henüz çok genç olduğundan, bir yerde kök salmak da istemiyormuş. Böylece sonunda Paris'e gidebilmiş. Burada önce merakını giderdikten sonra yeniden mesleğini uygulama-

ya karar vermiş. Paris'te üretilen malların taşradakilere kıyasla çok daha mükemmel olduğunu saptamış. Bu dolaylarda bir yıl [üstü çizilip "bir süre" diye düzeltilmiştir] oyalandıktan sonra, [üstü çizilip şu sözler eklenmiştir:] Paris'e dönmüş ve oradan) Lion, Montpellier vb kentlerine gitmiş, fakat hiçbirinde iş bulamamış, çünkü bütün fabrikalarda işler durgunmuş. Toulouse'a gidince, orada ilk kez Canal de Languedoc'u görmüş. Buradaki, onun için çok yeni ve ilginç olan yaşantı onda gemicilik merakı uyandırmış. Bu nedenle altı aylığına kanal gemilerinden birinde çalışmaya talip olmuş. Altı ay sonra birçok genç denizci askere alındığında, o da yazılmış ve yabancı uyruklu olmasına karşın kabul edilmiş. Denizci olmayı tercih ettiğinden, ona bir *corsar*¹⁸² gemisinde görev vermişler. [205r] Bu gemiler, kıyı seferleri yapan gemileri korumakla görevlendirildiklerinden, Marsilya, Toulon, Nis, Cenova gibi Akdeniz limanlarının çoğunu tanıma olanağını bulmuş. Bonaparte Mısır'dan döndükten sonra, Mısır ordusunun desteklenmesi için silah ve cephane yüklenen birçok nakliye gemisinden birinde Joseph de görevlendirilmiş. Ama bu gemilerin çoğu İngilizlerin eline geçtiğinden, ancak pek azı hedef limana ulaşabilmiş. İşte Joseph de bu az sayıdaki gemilerden birinde bulunduğundan, sağ salim İskenderiye'ye varabilmiş. Bulunduğu gemide bir eski asilzade varmış ve bu adam o zamanlar kumandayı elinde tutan General Menon'a Bonaparte'in emirlerini iletmekle görevliymiş. Bu adam İskenderiye'den Kahire'ye giderken Joseph'i yanına almış. Fransızlar daha o zaman Mısır'da bir dokuma fabrikası, değirmenler vb. birçok kuruluşları hayata geçirmişler. Ordudaki birçok zanaatkârı bu kuruluşlarda çalıştırıyorlarmış. General Menon da onlara oturacakları birer ev verip onları destekliyormuş.

Joseph, [Mısır kenti] Bulak'ta deri ve kola üreten ve bir yandan da domuz yetiştirip, oralarda çok az bulunan bu hayvanın etini yüksek fiyatla orduya satan bir Fransızla ortak olmuş. Bu Fransız, 400 *reichsthaler* fiyatla satın aldığı yedi domuz ile işe başlayıp giderek işi büyüttmüş. Joseph, bir süre burada hayatından gayet memnun olarak yaşamış. Türk ordusu gelip, Fransızlar Kahire'yi terk etmek zorunda kalıncaya kadar da bu yaşamını sürdürmüştü. Fransızlar Kahire'den ayrılırken, kendisi de onlara katılmak amacıyla eşyalarını toplayıp eşeklere yüklemeye başlamış. Ama işe dalıp bir-

¹⁸² Bir devlete bağlı olarak korsanlık yapan gemiler.

kaç saat gecikmiş. Bu yüzden yolda Türk askerlerinin saldırısına uğramış. Askerler onu hemen esir almışlar ve eşyalarını aralarında paylaşmışlar. Hatta üstündeki elbiseleri bile almışlar ve ona eski Türk elbiseleri giydirmişler, saçlarını da kazımışlar. Sonra onu bir çiftliğe götürüp, kaçmasını diye oradaki adamlara teslim etmişler. Ama o gene de kaçmayı başarmış. Bu sefer başka Türk askerleri onu yakalamışlar. Askerlerin her biri onu kendi kölesi yapmak istediğinden, aralarında kavga çıkmış. Kavga giderek büyüyünce, her an öldürülme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış. Çünkü askerler ondan vazgeçmektense, öldürmeyi tercih ettiklerini söylüyorlarmış. Bir şans eseri olarak oradan bir Memluk geçmekteymiş. Bu ona yeniden cesaret vermiş. [205v] Türklerin Memluklardan çekindiklerini bildiğinden, yüksek sesle bağırmaya başlamış: “Ben ne onun ne ötekinin kölesi olmak istiyorum, ben bu ağanın kölesi olmak istiyorum!” diye. Bunun üzerine Memluk onu hizmetine almış. Ona yeni giysiler vermiş ve kısa süre sonra da onu sünnet ettirmiş. Sünnet ameliyatını bir berber yapmış. Ön deriyi iyice çekip bir mandalla kısırmış ve derinin uç kısımları duyarsızlaşınca onu kesmiş. Bu iş bir anda olup bitmiş ve acısı çok azmış. Yara çok çabuk iyileştiğinden ertesi gün sokağa çıkabilmiş. Bir süre sonra Osmanlı Devleti’nin büyük veziri, söz konusu Memlukun efendisine, Mısır’ın Osmanlı Devleti’ne ödemesi gereken haracı toplayıp Babil’i’ye teslim etme görevini vermiş. Ama o adam, bu haracın belki iki katını, belki de birkaç katını topladıktan sonra, bu parayı büyük vezire teslim edecek yerde, Yukarı Mısır’a kaçmış. Memluk da, Kahire’den ayrılmadan önce Yusuf’u başkasına satmış. El Ariş’in efendisi olan bir Arap şeyhi Yusuf’u [Joseph] satın alınca, o da Kahire’de kalmış. Burada şimdiki efendisi onu görmüş ve çok beğenmiş, Arap şeyhinden onu 200 kuruşa satın almış. Yusuf, daha sonra yeni efendisi Muhammet Ağa’nın maiyetinde büyük vezir ve ordusuyla birlikte Filistin ve Suriye üzerinden Antakya’ya gelmiş. Mısır seferine katılan birçok Fransız askerinin yaşam öyküsü kuşkusuz romanlara konu olabilir.

Joseph, beni ziyarete gelen kişiler arasında en hoşlandığım adamdı. Çok konuşkan olduğundan, onunla birlikteyken hiç sıkılmıyor, saatlerin nasıl geçtiğini anlamıyordum.

Antakya'da ve Lazkiye'ye kadar olan bölgede çok sayıda *Asseri'*¹⁸³ rastlanmaktadır. Bunlar zihniyetleri pek bilinmeyen bir tarikattır. Müslümanlar, onların camiye girmelerine izin vermezler. Onların ibadethaneleri ve din adamları yoktur.

Antakya dolaylarında *Scammoneum*, *Convolvulus Scammonia* L. [mahmude otu] bitkisi bol miktarda yetişmekte olduğundan, bu bitkinin usaresinden faydalanılıyor. Joseph'in dediğine göre, yerinde bir *Rottl* [?] kadarının fiyatı 18-20 kuruş ediyormuş (burada, yani Halep'te fiyatı 30 kuruş).

HASTALIĞIM SIRASINDAKİ DUYGULARIM

Hiç kuşkusuz hastalığım beni ölümün eşiğine getirmişti. [206r] Gücüm hemen hemen tamamen tükenmişti. Bunu açıkça hissettiğimden, beni bekleyen olaylara kendimi hazırlamıştım. Elbette ki ölüm, hiç kimse-nin sevinçle karşılamayacağı bir ziyaretçidir. Benim de sık sık kendi kendime: “Keşke vatanımda kalsaydım ve bu zahmetli yolculuğa çıkmasaydım! Belki o zaman bu hastalığa tutulmazdım!” diye düşündüğüm oldu. Ama bu acı düşünceler uzun sürmedi. Çünkü insan bir süre sonra hastalığa da alışıyor. Bedenin gücü tükendikçe, organların çalışması da yavaşlıyor ve “ruh” dediğimiz, vücut mekanizmasının ürünü olup bizi etkin kılan güç de zayıflıyor. Giderek bir baygınlık duygusu insana egemen oluyor ve insan kendini bu duyguya teslim edince, “ölüm” denen olay gerçekleşiyor. Ben birçok insanın inandığı ve din öğretilerinin de telkin ettiği gibi, ölümden sonra da devam eden bir var oluşa kendimi inandıramıyorsam da, ölüm düşüncesi beni huzursuz etmiyor. Ben, hastalığım sırasında, ne gelecek günlerde *Elysium* adı verilen cennete kavuşacağımdan ötürü mutluydum ne de *Tartarus* denen cehennem ateşinden korkuyordum. Tam bir umursamazlık içindeydim. Ölümden sonrasına inanan insanların böyle durumlardaki duyguları bende yoktu. Bazı insanlar, cennete kavuşacaklarından emin olarak, ölümü sevinçle karşılayabilirler, kendinden emin olmayanlar ise ölümü kuşkuyla beklerler, bazıları da önlerinde ölümün korkunç girdabını görerek dehşete kapılırlar. Ama bence son anlarını yaşayan insanın duyguları, sanıldığı kadar korkunç değildir. Ölmekte olan için, ölümden sonra şöhrete kavuş-

¹⁸³ Suriye'de yaşayan Şii Nusayriye mezhebi.

mak bir hayalden ibarettir. Ama ailesi ve değer verdiği dostları tarafından iyi duygularla anılma arzusu, öleni mezara girinceye kadar bırakmaz. Ben birçok insanın aksine, ölümden sonra da devam eden bir yaşama inanmıyorsam da, bir yandan da doğada sürekli var olmaya devam edeceğimizden kesinlikle eminim. Çünkü biz, duyularımızın doğadan aldığı bilgilerle yönetiliyoruz. Öğrendiklerimizin, bilgilerimizin, bilgeliğimizin tek kaynağı doğadır. Duyularımızın erişemediği alanlar ise tamamen hayal gücümüzün yarattığı imgelerin egemenliği altındadır. Ben bedenimizi oluşturan ana maddelerin başka varlıkların oluşumunda değerlendirileceğinden ve yaratıcı doğanın içinde sonsuza dek süren dönüşümün bir parçası olacağından eminim. Böylece milyonlarca yıldır [206v] hayvanların, bitkilerin, minerallerin, havanın, suyun, ateşin bünyesinde bizleri oluşturan ana maddeler, sonsuz bir döngü içinde sürekli birinden ötekine geçmektedir. Bu ana maddelerin bir yaratıcısı, başlangıcı ve bir sonu olup olmadığı, insan algısının ve denetiminin erişebileceği alanın dışında kaldığından, bizim için ciddi bir araştırma konusu olmamalıdır. Geçmişten ve gelecekte ibaret olan geniş anlamdaki “Zaman” kavramı ile karşılaştırıldığında, evrendeki su kütlesi içinde birer damla kadar bile yeri olmayan biz insanlar için, yaşamın ana maddeleri ebedidir. Bizim için geçerli olan kavramlara göre, “Yaratan” bir *Nonens*’tir [var olmayandır], hayalidir çünkü böyle bir varlığı kesin hatlarıyla düşünmek ve gözümüzün önüne getirmek mümkün değildir. “Her şeyi bilen” anlamında kullanılan “allâme” sözünü mantığımızla kavramak istersek, onu nasıl açıklayabiliriz? Hiçbir biçimde açıklayamayız. Çünkü bu söz üzerinde düşünecek olursak, varacağımız sonuç da, insanın düşünce gücünün erişebileceği sınırların dışına çıkamayacaktır. Dolayısıyla bu kavram da gene “insanca” niteliklere sahip olacaktır ve “Tanrı” kavramına uymayacaktır. “Tanrı” nedir? Başında tacı, elinde asası olan bir despot mudur? Erkek midir? Kadın mıdır? Jüpiter, Apollo, Venüs veya Bakkhus mudur? Yaşlı mıdır? Genç midir? Nelerle uğraşır? Ve bunun gibi sonu gelmeyen sorular sorulabilir... Ama duyularımızın sınırlarını aşan sorulara yanıt bulma gayretinin anlamsız ve boşuna olduğu kesindir...

(Bu düşünceleri sürdürmek ve daha da genişletmek mümkün... S)

[207r boştur.]

[207v] Antakya, hükümdarın bizzat seçtiği ve müsellim adı verilen bir devlet memuru tarafından yönetilmektedir. Bu kentin halkı Müslümanlardan, Hristiyan Rumlardan ve Ermenilerden ibarettir. Müslümanlar için 30 kadar cami, Hristiyan Rumlar için kentin dışında bir kayanın içine oyulmuş bir şapel ve Ermeniler için de bir kilise bulunmaktadır. Geçenlerde Rumlar buranın müftüsüne başvurup bir kilise inşa ettirmek için izin istemişler. Müftü onlara izin vermiş, ama müsellim kendisinden izin istenmemesine kızıp kilise inşaatını yasaklamış. Eski Antakya surlarından günümüze çok gösterişli yıkıntılar kalmış. Bu surların vaktiyle en güzel kesme taşlardan inşa edildiği belli oluyor. Asi (Orontes) Irmağı üzerinden geçmek için bir köprü yapılmış. Yakındaki çok dik bir dağın tepesinde bir kalenin kalıntıları görülüyor.¹⁸⁴ Antakya halkının yaklaşık yarısı Türkçe, yarısı Arapça konuşuyor. Burada Türkçeye, sarayın dili olması nedeniyle daha çok itibar ediliyor. Ermeniler, Ermenice de konuşuyorlar. Kentteki evlerin büyük bir kısmı kesme taştan yapılmış ve damları kiremitle örtülmüş olmasına rağmen, boyutları çok küçük ve görünüşleri de çirkin. Oysa bana bildirdiklerine göre, bu kentte yaşayan insanların çoğunun maddi durumu iyi.

Kentte yedi han bulunuyor. Pireleri de bol...

Kentin çevresinde çok güzel meyve ağaçları var özellikle de turunc burada çok bol. Yerli turuncların hemen hemen hiç çekirdeği yok. Bu yörenin en önemli ürünü tütündür. Antakya gümrüğünün başlıca geliri tütün ticaretindendir. İpek üretimi de burada önemli bir yer tutmaktadır.

19 Kasım

Bugün İngiltere'nin Konsolos Vekili Mr. Ducci Halep'ten Lazkiye'ye geldi. Bu beyefendinin Halep'teki İngiltere Konsolosu Mr. Barker'ın kayınvalidesi olan Madam Abot ile akrabalık bağları var.

Mr. Barker, müsellime bir mektup yazarak, hastalandığımı ve gücümü yitirmiş olmamdan ötürü, durumumun at üstünde yolculuk yapmaya müsait olmadığını, Halep'e bir *taht ruan* [tahtirevan] ile götürülme izin vermesini rica etmiş. Çünkü burada bir *taht ruan* ile yolculuk yapmak olağan değildir ve özel bir izin gerektirir. Genelde böyle bir aracı sadece kibar

¹⁸⁴ Habib Neccar Dağı'ndaki Bizans yapısı kale.

ailelerin kadınları kullanırlar. Ama Mr. Ducci sayesinde bana da hemen izin çıkarıldı. Sayın müsellim benim sağlık durumumu sorma nezaketinde de bulundu ve hemen arkasından kendisine verebilecek İngiliz malı kaliteli bir teleskopumun olup olmadığını da öğrenmek istedi. Ama ne yazık ki bende böyle bir teleskop yoktu ve Gotha prensinin [208r] bana emanet ettiği teleskop da kendi malım değildi. Hiç kuşkusuz sayın müsellim, bana yaptığı ayrıcalıklı muamele karşılığında bir armağan bekliyordu. Mr. Ducci, tercümanım için de durumumla ilgili iki mektup getirdi. Bunlardan biri Mr. Barker'dan diğeri benim konsolosum Mosé Picciotto'dandı. Mr. Ducci beni birkaç kez ziyaret etti. Kendisine gösterdiği bu büyük nezaketten ötürü minnettarım. Ondan öğrendiğime göre, Antakya'nın nüfusu 15.000, Lazkiye'nin (*Laodicea*) nüfusu 10.000 kişiymiş. (Oysa benimle ilgilenen hekim, Antakya nüfusunun 27.000 kişi olduğunu söylemişti.)

Burada manavlarda hâlâ armut ve ak üzüm bulunabiliyor. Mr. Ducci ile birlikte, İtalya'nın Bassano kentinden bir Frenk de ziyaretime geldi. Bu adam Halep'te bir Yahudi'nin ticarethanesinde çalışmış. Ziyaretçilerimden 22 yaşlarındaki genç bir Fransız, Mısır seferini yapan Fransız ordusunda görevliken esir düşmüş ve köle olarak Suriye'ye, Şam yakınlarına getirilmiş, ama Müslümanlığı kabul etmemiş ve sünnet olmamış. *Commissar de commerce* [ticaret komiseri] konumunda olan Mr. Corancé, Fransa'dan Halep'e geldiğinde, durumunu ona bildirmiş. Bunun üzerine birçok başka kişiyle birlikte, Alexandrette'de [İskenderun] demirlemiş bir Avrupa gemisine binip memleketine dönme olanağına kavuşmuş. (Daha sonra haber aldığıma göre, bu gemi yolda batmış ve yolculardan hiçbiri kurtulmamış.)

Antakya bir zamanlar çok güzel büyük bir kentmiş ve Suriye kralarının payitahtıymış. Daha sonra da Roma İmparatorluğu'nun valileri buraya yerleşmişler. Hristiyanlığın kiliseler tarihinde de bu kentin önemli bir yeri vardır. Nasıralı İsa'nın (Jesus Christus) yeni öğretisini yayma görevini üstlenmiş olan "propagandistler," en başta da Pavlos, burada etkinlik göstermiş ve büyük başarı kazanmışlar. Bu öğretinin çok sayıda Yahudi ve Yunan tarafından benimsenmesi, onlara "*Christian*" (Hristiyan) denmesine neden olmuştur.

Sonradan bu ad Almanya'da "*Christen*" şekline dönüştürülmüştür. Ne yazık ki günümüzdeki Antakya geçmişteki görkemini yitirmiştir. Doğa ve insanlar, bu kentteki eski günlerin parlak izlerini silmekte adeta birbirleriyle yarışmışlar: Bir yandan depremler, öte yandan savaşlar buradaki tüm güzellikleri yok etmiş.

Antakya'nın çevresinde doğadan yararlanmaya ve zevk almaya müsait [208v] olağanüstü güzel yerler bulunmaktadır. Halep'e vardıktan sonra, Konsolos Mr. Barker buraları bana şairane betimlemelerle anlattı: Dağlardan inen billur gibi berrak dereler kıvrıla kıvrıla ovaların içinden akıp geçiyormuş, tepeleri kaplayan mersin çalıları ve çeşitli türden otlar, her adımda etrafa mis gibi kokular yayıyormuş... Kırsal bölgelerinde yaşayan insanlar iyi huylu ve dürüstmüş ve buralarda insanın iştahı açılıyormuş. Mr. Barker geçtiğimiz sene ailesiyle birlikte bir süre bu yörede bir çadırdı yaşamış.

Antakya'nın doğal konumu Halep'ten çok daha güzel ve ticaret merkezinin buradan diğer kente taşınması, bence hiç de iyi olmamış. Asi veya Orontes adıyla bilinen ırmağın, gemilerin işlemesine müsait duruma getirilmesi ve Antakya'ya hatta daha yukarılara kadar gemilerin ulaşmasının sağlanması, *hydrotact* dendiğini sandığım su mühendisleri tarafından gerçekleştirilebilir. Böylece ülkenin iç kısımlarındaki ürünler kolayca limanın yakınına getirilebilir ve yabancı ülkelerden getirilen mallar da daha kolay ve daha ucuza çevreye ulaştırılabilir. [Bu ve sonraki sayfada Seetzen'in üstünü çizdiği okunaksız bir bölüm bulunmaktadır.]

[209r] Lazkiye'deki İngiltere Konsolos Vekili Mr. Ducci, bineceğim tahtirevanı 280 kuruşa kiralamış. Hastalık ne kadar kötü...

[209v] Antakya ile Halep arasındaki yol şimdilerde hiç güvenceli değilmiş. Antalya'dan on iki saatlik mesafedeki bölgede Ali Ağa adında biri *Cısr as Sagur* [Cısr eş Şugur] adındaki kenti egemenliği altına almış ve bir süreden beri bağımsızlığını kazanmaya çalışıyormuş. Halep paşası onu baş eğmeye zorlamak için ordu birliklerini harekete geçirmiş, ama büyük bir olasılıkla bu girişiminde başarılı olamayacakmış. Çünkü Ali Ağa, ona boyun eğmektense, kentin yıkıntıları altında can vermeye yemin etmiş. Bu savaş belirtileri güvenliği bozuyor ve asker kaçakları veya kendilerini asker kaçağı olarak tanıtan bir sürü başıbozuk yolculara musallat oluyormuş. Umarım, ben böyle durumlar-

la karşılaşmam. Çünkü güzel bir rastlantı eseri olarak yarın Mısır'dan gelen bir paşa, iyi silahlanmış kalabalık maiyeti ile birlikte Halep'e gidiyormuş ve ayrıca oraya gidecek olan bir kervan da yola çıkmak üzereymiş.

Antakya'ya geldiğim zaman, yolculuğum sırasında geçirdiğim hastalıktan ötürü çok güçsüz ve adeta kendimi bilmez durumda olduğumdan, bir hekim çağırılmışlar. Adamın başında hekim olduğunun işareti olarak siyah kürkten bir kalpak vardı. Gelir gelmez ilkönce her iki bileğimi de sırayla eline alarak nabzımı yokladı ve sonra yüksek sesle bulgusunu açıkladı. Bundan sonra idrarımı muayene etti. Önce bana hacamat yapılması gerektiğini söyledi. Bunu gerçekleştirseydi herhalde beni öbür dünyaya yollamış olacaktı. Rubin'in dediğine göre, buna o engel olmuş. Eğer söyledikleri doğruysa, bu adama minnettar olmalıyım! Hekim, bağırsaklarımın temizlenmesi gerektiğini söyledi, ki bu da çok yerinde bir öneriydi. Bana *creō tart*¹⁸⁵ verilmesini tavsiye etti. Zaten ben de bu ilacı kullanmıştım. Bunun dışında bana "badem sütü" adı altında başka bir ilaç önerdi. Aslında bu ilaç kavun çekirdeklerinden yapılıyor. Ama o adam bunu bana gerçek badem sütü olarak satmak istedi. Birkaç gün sonra kendimi daha iyi hissettiğimde, artık hekime gereksinim duymadığımı belirtmeme karşın, adam her gün geldi ve iki bileğimi tutarak nabzımı ölçtü [210r], sonra sesini yükselterek her şeyin yolunda olduğunu bildirdi. Bu hekim yanımdaki ilaçların kutularındaki Latince adları bile okuyamadı. Çok yüksek sesle konuşması ve kaba davranışları yüzünden ondan hiç hoşlanmadım. O ise, muhtemelen benden yüksek bir ücret alabileceğini umarak 120 kuruş istedi, ama Rubin ona sadece 25 kuruş verebileceğini söyledi. Adam buna itiraz etti ama sonunda Rubin onu 30 kuruşa razı edip başımızdan savdı.

Buranın yerlisi olan Rumların, Rumca yerine Arapça konuşması dikkatimi çekti. İbadet sırasında kullanılan dil de Arapça. Rumların kilisesi kentin dışında, oyuk bir kayanın içinde [Son cümle sonradan eklenmiş.]

Burada servetin önemli bir kısmının kadınların elinde olduğunu söylüyorlar. Durumunu düzeltmek ve yüksek bir konuma gelmek isteyen Türkler, zengin bir kadınla evlenmenin yollarını aramak zorundalar.

¹⁸⁵ Krem tartar tartarik asidin potasyum tuzudur. Üzüm suyunun fermentasyonu sırasında kristalleşir. Bekletilmiş şarap üzerinde biriken ham kaymak toplanır ve yemekle ilgili ve evsel amaçların bir çoğu için kullanılan beyaz, kokusuz asidik toza saflaştırılır.

Antakya'da rahatsız ve keyifsiz iki hafta geçirdikten sonra bu kentten ayrıldım. Tahmin edilebileceği gibi, bu ayrılıştan çok memnundum. Gün doğmadan birkaç saat önce yola çıktık. Uzun süredir ilk kez açık havayı soluyordum. Biraz yürüyecek kadar gücüm vardı, ama sık sık sendelediğimden, yanımda beni destekleyen birinin bulunması gerekiyordu. Yeni aracım olan tahtirevana bindim. Bu aracı göz önüne getirebilmek için, bir katafalkın üzerine oturtulmuş altı ayak boyunda parmaklıklarla çevrili ve içi minderlerle döşeli bir sandık tasavvur etmek gerek. Hindistan'da kullanılan *palankin*'e benzeyen tahtirevan, ondan daha güçlü ve daha da kaba bir taşıt. Gerçi içinde oldukça rahat oturuluyorsa da, ben gene de Avrupa'da kullanılan arabaları tercih ederim.

Yolda etrafımı çok iyi inceleyemiyordum. Kent hakkında edindiğim izlenim, evlerin çoğunun alçak ve gösterişsiz olduğudur. Kent surlarını da hiç göremedim. Kent dışında dar bir derbentten geçtik. Bu karanlık yolu aydınlatmak için belli aralıklarla ellerinde meşale tutan adamlar yerleştirilmişti. Bir süre daha ilerledikten sonra geniş bir ovaya çıktık ve dört saat sonra da bir köye vardık. Burada, her iki ucunda birer kapısı olan çok gösterişli bir köprü üzerinden Asi Irmağı'nın karşı kıyısına geçtik. Paşanın korumaları burada mola vermiş dinleniyorlardı. Beş kemerli köprünün adı Cısr Hadid, köyün adı Hamsih idi.

Bir saat ilerledikten sonra kalabalık bir Yörük topluluğuna rastladık. Bunlar *Rihanlı* [Reyhanlı] aşiretinden Türkmenlerdi ve siyah çadırlarda yaşıyorlardı. Erkek, kadın ve çocuklar çadırlarından çıkmışlardı ve kalabalığın içinde iki kişi davul çalıyordu. Onurumuza yapılan bu gösteri için bizden bahşiş istediler. Bu vadinin Antakya yakınındaki bölümünde toprak işlenmişti, ama Antakya'dan uzaklaştıkça, etrafımızda sadece otlaklar görmeye başladık. Daha sonra zeytin ağaçları ve başka ağaçlarla kaplı tepelerden geçtik.

Göçebelere rastladıktan iki saat sonra *Derkuş* adı verilen bir köye vardık. *Cısr Hadid*'den beş saatlik mesafede olan bu yerleşimde bir süre mola verdik. Bundan sonra kayalıklı ve çorak dağları aşmamız gerekiyordu. Adamlarım yer yer çok dik olan bu yollarda güçlükle ilerliyorlardı. Kervanda

bulunan çok güzel bir katır bu kayalık yollarda tökezleyip düştü ve sakatlandı. Bütün bu güçlüklerle karşın, geceyi geçireceğimiz *Örmenes Köyü*'ne sağ salım vardık. Burası *Derkuş*'tan üç saatlik mesafededir. Fakat canımı çok sıkı bir durum, kervanın köye uğramayıp köyün yanında konaklamayı yeğlemesiydi. Oysa ben bu köyde güzel bir akşam yemeği yiyip rahat bir yatakta dinlenebileceğini ummuştum. Buna çok ihtiyaç duyuyordum. Ama bu umudum suya düştü. On iki saat boyunca yol almıştık ve sürekli sarsılmaktan, sağıma soluma çarpmaktan yorgun düşmüştüm. Aksi gibi Rubin'in de başı ağrıyordu ve bu yüzden keyfi bozuktu. Benimle köye gitmek istemedi. Eğer onu yanıma alabilseydim, köydeki bir kahvehanede geceyi geçirebilecektim. Bu yüzden rüzgâra, soğuğa ve gecenin nemine karşı kendimi hiç koruyamadığım tah-tirevanda yatmak zorunda kaldım. Bütün gece sağıma, soluma dönerek, uykusuz ve huzursuz, sabah olmasını bekledim.

[211R] 22 Kasım (Salı)

Gün doğmadan çok önce, soğuktan yarı donmuş bir halde, bir kahvehane bulabilmek için Rubin ile birlikte köye gittim. *Örmenes*'te iki kahvehane ve bir han var. Evlerin tümü taştan yapılmış ve yolların bir kısmı taş döşeli. Köy halkının tümü Türk. Köyün çevresindeki topraklar ekili. Soğukta geçirdiğim geceden sonra kahvehanede biraz rahatladım. Köyde bulunan bir cam atölyesinde her türlü basit yeşil cam eşya üretiliyor.

Yolculuğa güneş doğduktan sonra devam edildi, çünkü bugün sadece dört saatlik yolumuz kalmıştı. Ama aşmak zorunda olduğumuz dağlar korkunç kayalıklarla kaplıydı, toprak çorak, çevre yabaniydi. Her taraf kireçtaşındandı. Zaman zaman yolumuzu göremiyorduk bile. Bu dağlık bölgenin ortasında büyük bir bina harabesinin yakınından geçtik. Bina iri kesme taşlardan inşa edilmişti ve birçok taş etrafa saçılmıştı. Bu binanın Romalılar döneminden kalma olduğunu sanmıyorum. Tahminime göre daha yeni zamanlarda inşa edilmiş olmalı.

Hava çok güzel ve güneşliydi.

Yolun yaklaşık yarısına geldiğimizde mola verdik ve kavun yiyerek kahvaltı ettik. Daha ilerde otlakların ve tahıl tarlalarının arasından geçtik. Bu dolaylarda sadece eşeklerden ibaret bir kervanla karşılaştık.

Yolda bize arkadan yetişen ve önümüze geçen bir kafilenin, paşanın maiyetine ait bir topluluk olduğunu ve paşanın çocuklarına eşlik ettiğini öğrendik. Aralarından bazıları bana üzüm ve nar ikram ettiler. Paşanın çocukları büyük bir sandığın içine oturtulmuşlardı. Her tarafına perdeler asılan sandık güçlü bir katırın sırtına yerleştirilmişti. Paşanın adamları arasında birçok kara derili de vardı ve hepsi silahlıydı. Her biri tüfek, tabanca ve kılıç taşıyordu, bazılarının elinde mızrak da vardı, çeşitli tarzlarda giyinmişlerdi.

[211V] Geceyi geçireceğimiz *Mahadmaserin* adlı büyük köye varmadan bir saat kadar önce büyük bir zeytin fidanlığından geçtik. Buradaki ağaçların çok iyi bir bakım gördükleri belli oluyordu. Toprak özenle belenmiş, çapalanmıştı. Yolumuzun üstündeki köye uğramayıp yakınında konakladık. Köye giderek geceyi kahvehanede geçirdim. Kahvehane geniş ve üstü kubbeli bir mekândı. *Mahadmaserin* Köyü'nde birkaç cami ve bir hamam var. Evlerin tümü taştan yapılmış ve içleri sıvalı. Fakat köyde bir tek ağaç bile yok. Akşam vakti kahvehane ziyaretçilerle doldu. Bu dolaylarda olağanüstü büyük kavunlar yetişiyor.

Buradaki köylerde ekmek yerine, küçük parmağımdan da ince pidelere yapıyorlar. Bunları yemeye alışık olmayanların yadırgayacağı bir besin... Üstelik çoğu kez pidelerin içi tam pişmemiş olduğundan, tadı da kötü. Antakya'da bana anlattıklarına göre, bu pidelere alışkın olmayanlar, pideyi yedikten bir süre sonra bir uyuşukluk hissedip uyuma ihtiyacı duyarlarmış. Ben de bu etkiyi fark ettim. Bunun nedenini bilemiyorum. Daha sonra bana anlattıklarına göre, bu uyuşturucu etkiyi meydana getiren, pidelere katılan bir bitkinin tohumuymuş. *Şaylam* adı verilen bu tohumlar, bence *Lolium* [delice otu] denen bitki türünden olmalı.

KAYNAKÇA

AA 1858

Abraham Jacob van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Cilt 1-12, Haarlem 1852-1878.

ABULFEDA 1776

Abulfedae Descriptio Aegypti, Arapça ve Latince, Ex Codice Parisiensi editit... Ioannes David Michaelis, Göttingen.

AGSTNER/SAMSINGER 2010

Österreich in Istanbul, K. (u.) K. Präsenz im Osmanischen Reich, Rudolf Agstner, Elmar Samsinger (Editörler), Viyana [ve diğ. yer.] 2010 (Avusturya Dışişleri Bakanlığı Tarih Araştırmaları, 1).

ATLASI 1961

Türkiye Atlası — Atlas of Turkey, Ali Tanoğlu, Sırrı Erinç, Erol Tümertekin (Hazırlayanlar), İstanbul.

BAEDEKER 1905

Karl Baedeker, *Konstantinopel und das westliche Kleinasien. Handbuch für Reisende*, Leipzig.

BAEDEKER 1910

Karl Baedeker, *Palästina und Syrien. Die Hauptrouten Mesopotamiens und Babyloniens und die Insel Cypern*, Handbuch für Reisende, 7. Baskı, Leipzig.

BAEDEKER 1914

Karl Baedeker, *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien, Archipel, Cypern, Handbuch für Reisende*, 2. Baskı, Leipzig.

BAEDEKER 1934

Karl Baedeker, *Mittelmeer. Seewege, Hafenplätze, Landausflüge. Mit Marokko, Algerien, Tunesien*. 2. Baskı, Leipzig.

BAKIRCI 2010

Bakırcı, Naci, *Konya Mevlana Museum*, İstanbul.

BILDLEXIKON

Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul. Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1977.

BIOGRAPHIE 1811- 1828

Biographie universelle, ancienne et moderne, Bir grup akademisyen ve yazar tarafından yazılmıştır, Cilt 1-52, Paris.

BIOGRAPHY 2004

Oxford Dictionary of National Biography, Cilt 1-60, Oxford.

BIRKEN 1976

Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden (Tübinger Atlas des Vorderen Orients'in [Tübingen Yakındoğu Atlası] Ekidir, Seri B, Beşerî Bilimler 13).

BOUILLON-LAGRANGE/VOGT 1810

Edmonde Jean Baptiste Bouillon-Lagrange, Friedrich Wilhelm Vogt, "Versuch einer Analyse des Aleppinischen und Smyrnischen Scammoneum, nebst einigen Bemerkungen über die Eigenschaften des Harzes, das Lackmus rot zu färben," Johann Bartholomäus Trommsdorff, *Journal der Pharmacie für Aerzte, Apotheker und Chemisten* içinde, Cilt 19, s. 133-144.

BOULANGER 1968

Robert Boulanger, *Türkei*, Paris (Die blauen Führer).

BRAUNE 2006

Michael Braune, "Das Hebelwurfgeschütz, seine Perfektionierung und seine Auswirkungen auf die ayyubidischen Befestigungen in Syrien," *Syrien in der Zeit Saladins. Begleitschrift zur Sonderausstellung* içinde, "Saladin und die Kreuzfahrer" Landesmuseum für Natur und Mensch, 5 Mart - 2 Temmuz 2006. Metin: Karen Ermete; Gudrun Gleba. Oldenburg 2006, s. 49-55 (Landesmuseums Natur und Mensch yayını H. 42).

BRAUNE 2010

Michael Braune, "Wasserschlauch aus Ziegenleder (qirba bzw. qirbat ma'iza), (III.8). *Wasserwelten, Badekultur und Technik. Begleitschrift zur Ausstellung Wasserwelten* içinde, Landesmuseum Natur und Mensch Oldenburg, 15 Ağustos - 17 Ekim 2010. Mamoun Fansa ve Karen Aydin (Editörler), Mainz, s. 252-254 (Landesmuseums Natur und Mensch yayını, H. 77).

BRAUNE 2010a

Michael Braune, "Teiche, Becken und Zisternen," *Wasserwelten, Badekultur und Technik. Begleitschrift zur Ausstellung Wasserwelten* içinde, Landesmuseum Natur und Mensch Oldenburg, 15 Ağustos - 17 Ekim 2010, Mamoun Fansa ve Karen Aydin (Editörler), Mainz, s. 112-123 (Landesmuseums Natur und Mensch yayını, H. 77).

BROCHAUS 1811

Conversations-Lexicon oder kurzgefasstes Handwörterbuch für die in der gesellschaftlichen Unterhaltung aus den Wissenschaften und Künsten vorkommenden Gegenstände. Cilt 1-8. Amsterdam 1809-1811

BROCHAUS 1830

Allgemeine deutsche Real-Encyclopaedie für die gebildeten Stände, 7. Baskı Cilt 1-12. Leipzig 1827-1830.

BROCHAUS 1901-1904

Brockhaus' Konversations-Lexikon, 14. Baskı Cilt 1-17, Leipzig.

BÜSCHING 1792

Anton Friedrich Büsching, *Erdbeschreibung. Des elften Theils erste Abtheilung, welche unterschiedene Länder von Asia begreift*, Hamburg.

BURCKHARDT 1831

Johann Ludwig Burckhardt, *Bemerkungen ueber die Beduinen und Wahaby, gesammelt waehrend seinen Reisen im Morgenlande*. Weimar. (Yeniden basım Hildesheim, Zürich, New York 2004) (Neue Bibliothek der wichtigsten Reisebeschreibungen zur Erweiterung der Erd- und Völkerkunde, Cilt. 57).

CIG II

August Boeckh, *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Cilt 2. Berlin 1843.

CIG III

August Boeckh, *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Cilt 3. Berlin 1853.

CIL III

Corpus Inscriptionum Latinarum, Bölüm 3, P. 1: *Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Ill-yrici Latinae*, Ed. Theodor Mommsen, Berlin 1873.

CLAYER 2011

Nathalie Clayer, "Muslim Brotherhood Networks in South-Eastern Europe," *European History Online (EGO)* Institute of European History (IEG) yayını, Mainz
<http://www.ieg-ego.eu/clayer-2011-en> [2012-10-31].

COLUMELLA

Lucius Iunius Moderatus Columella, *Über Landwirtschaft. Ein Lehr- und Handbuch der gesamten Acker- und Viehwirtschaft aus dem 1. Jahrhundert unserer Zeit*. Latince den çeviren Karl Ahrens, 2. Baskı Berlin 1976 (Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike, 4).

COMIDAS 1794

Cosimo Comidas de Carbognano, *Descrizione topografica dello stato presente di Costantinopoli arricchita di figure*, Bassano. Yeniden basım Roma 1992.

DALLAWAY 1797

James Dallaway, *Constantinople ancient and modern. With excursions to the shores and islands of the Archipelago and to the Troad*, Londra.

DEARBORN 1819

Henry A.S. Dearborn, *Memoir on the commerce and navigation of the Black Sea and the trade and maritime geography of Turkey and Egypt*. Cilt 1 -2, Boston.

DEVEZIN 1804

Michael Devezin, *Nachrichten über Aleppo und Cypern. Aus der noch ungedruckten englischen Original-Handschrift übers.*, Ed. von Dr. Harles. Weimar.

DORFINGER 1984

Johannes Dörfinger, *Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820*, Cilt 1: *Österreichische Karten des 18. Jahrhunderts*, Viyana (Matematik Tarihi, Bilim ve Tıp Komisyonu Yayınları, 42; Avusturya Bilimler Akademisi, Felsefe-tarih sınıfı toplantı raporları, 427).

DORCE 2002

Carlos Dorce, "The Tājāl-azayāj of Muhyīl-Dīn al-Maghribī (d. 1238): methods of computation," *Suhayl. Journal for the history of the exact and natural sciences in Islamic civilisation* 3, 2002/03, s. 194-212.

DTV-LEXIKON 1966

dtv-Lexikon, Ansiklopedi, 20 Cilt, Münih 1966-1968.

ELSIE 2004

Robert Elsie, "Der Islam und die Derwisch-Sekten Albaniens. Anmerkungen zu ihrer Geschichte, zur Verbreitung und zu ihrer derzeitigen Lage," *Kakanien revisited* içinde, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/RElsie2/> [2012- 10-31].

ENZYKLOPAEDIE

Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker. Editörler. M. Th. Houtsma [ve diğ.], Cilt 1-5. Leiden, Leipzig 1913-1938.

ERSCH/GRUBER 1818-1850

Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, Editörler. J.S. Ersch ve J.G. Gruber, 1-3 bölümler, Leipzig.

FOSS/WINFIELD 1986

Clive Foss, David Winfield, *Byzantine Fortifications. An Introduction*, Pretoria.

GALATA 1944

Alfons Maria Schneider, M. Is. Nomidis, *Galata. Topographisch-archäologischer Plan*. İstanbul.

GAUBE/WIRTH 1984

Heinz Gaube, Eugen Wirth, Aleppo. *Historische und geographische Beiträge zur baulichen Gestaltung, zur sozialen Organisation und zur wirtschaftlichen Dynamik einer vorderasiatischen Fernhandelsmetropole*, Wiesbaden (Tübinger Atlas des Vorderen Orients'in eki, Dizi B, 58).

GILLES 1632

Pierre Gilles, *De Bosphoro Thracio*, Leiden.

GÖVSA 1949

İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* İstanbul.

GROTZFELD 1970

Heinz Grotzfeld, *Das Bad im arabisch-islamischen Mittelalter. Eine kulturgeschichtliche Studie*, Wiesbaden.

HAMMER 1815

Joseph von Hammer-Purgstall, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*, Th. 1-2. Viyana.

HAMMER 1822

Joseph von Hammer-Purgstall, *Constantinopolis und der Bosphorus, örtlich und geschichtlich beschrieben*, Cilt 1-2, Pesth.

HARRIGAN 2001

Peter Harrigan, "The Polish Quest For Arabian Horses," *Saudi Aramco World* içinde, Cilt 52, Kas./Ar. 2001, yeri belirtilmemiş.

HEIDE 2001

Martin Heide, *Brennprodukte von Tonen als Puzzolane für hydraulisch erhärtende Mörtel. früher und heute*. Aachen (Tez: Siegen 2000).

HEUSER 1962

Fritz Heuser, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*. 5. Baskı, Wiesbaden.

HILENBRAND 1994

Robert Hillenbrand, *Islamic Architecture. Form, function and meaning* New York.

HOTZ 1971

Walter Hotz, *Byzanz. Konstantinopel, Istanbul. Handbuch der Kunstdenkmäler*, Darmstadt.

I.Emi.III

Die Inschriften von Ephesos. Cilt 3. Editörler. von Helmut Engelmann. Bonn 1980 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Cilt 13).

I.Kyz.I

Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung. Editör Elmar Schwertheim. Bölüm I: Grabtexte. Bonn 1980 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Cilt 18).

IGR IV

Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes, Edendum curavit René Cagnat. 4. Paris 1927.

JEVISH1906

The Jewish Encyclopaedia. A descriptive record of the history, religion, literature, and customs of the Jewish people from the earliest times to the present day, Ed. Isidore Singer. Cilt 1-12. New York 1901-1906.

KOÇU 1967

Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara.

KREISER 2009

Klaus Kreiser, *Istanbul. Ein historischer Stadtführer*, 2. Baskı, Münih.

KREJCA 1980

Aleš Krejča, *Die Techniken der graphischen Kunst. Handbuch der Arbeitsvorgänge und der Geschichte der Original-Druckgraphik*, Prag.

KRÜNITZ 1773 - 1858

Johann Georg Krünitz, *Oekonomische Encyclopädie oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirtschaft in alphabetischer Ordnung*, Cilt 1-242, Berlin.

KÜÇÜKERMAN 1992

Önder Küçükerman, *Das alttürkische Wohnhaus. Auf der Suche nach der räumlichen Identität*, 4. Baskı, Turing Otomobil Kurumu, İstanbul.

KUNDMANN 1737

Johann Christian Kundmann, *Rariora Naturae & Artis, item in Re Medica oder Seltenheiten der Natur und Kunst des Kundmannischen Naturalien-Cabinets, wie auch in der Arzney-Wissenschaft*, Breslau, Leipzig.

ŁAJTAR 2000

Die Inschriften von Byzantion. Editör Adam Łajtar. Bonn.

LANDMAUER 1943

Bruno Meyer-Plath, Alfons Maria Schneider, *Die Landmauer von Konstantinopel*. Bölüm 2: *Aufnahme, Beschreibung und Geschichte*. Berlin (Denkmäler antiken Architektur, 8).

LANE-POOLE 1883

Stanley Lane-Poole, *The coins of the Turks in the British Museum*, Class XXVI. Ed. Reginald Stuart Poole. Londra (British Museum'daki Şark Sikkeleri, Cilt 8).

LAQUEUR 1993

Hans-Peter Laqueur, *Osmanische Friedhöfe und Grabsteine in Istanbul*, Tübingen 1993 (Istanbuler Mitteilungen, Ek 38).

LCI 1968

Lexikon der christlichen Ikonographie, Editörler Engelbert Kirschbaum ve Wolfgang Braunsfeld, Cilt 1-8. Freiburg 1968-1976.

LECHEVALIER 1800

Jean-Baptiste LeChevalier, *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, Bölüm 1-2, Paris.

LEXIKON 1999

Lexikon des Mittelalters, Cilt 1-9, Münih.

LÜDEKE 1771

Christoph Wilhelm Lüdeke, *Beschreibung des türkischen Reiches nach seiner Religions- und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des achtzehnten Jahrhunderts*, Leipzig. [*Türklerde Din ve Devlet Yönetimi*, İzmir, İstanbul 1759-1768, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.]

MAMA I

Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Cilt 1. Ed. E.M. Calder. Manchester 1928 (The American Society for Archaeological Research in Asia Minor yayını, 1).

MANNERT 1802

Konrad Mannert, *Geographie der Griechen und Römer*, Bölüm 6, H. 3: Kleinasien, Nürnberg.

MATUZ 2008

Josef Matuz, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, 5. Baskı Darmstadt.

MEYDAN 1960

Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi. Cilt 1-12. İstanbul.

MEYER 1840-1855

Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände, In Verbindung mit Staatsmännern, Gelehrten, Künstlern und Technikern, Editör Joseph Meyer. Abth. 1-2, Ek. Hildburghausen.

MIGNOT 1787

Vincent Mignot, *The History of the Turkish or Ottoman Empire. From its foundation in 1300 to the peace of Belgrade in 1740*. Cilt 1-4. Londra.

MOST 1843

Georg Friedrich Most, *Encyclopädie der gesamten Volksmedizin oder Lexicon der vorzüglichsten und wirksamsten Haus- und Volksarzneimittel aller Länder*, Leipzig.

MÜLLER-WIENER 1994

Wolfgang Müller-Wiener, *Die Häfen von Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul*. Tübingen.

MÜLLER-WIENNER 1997 → BILDLEXIKON

MÜZİK 1985

Müzik Ansiklopedisi, 1-4. İstanbul.

MURADGEA D'OHSSON 1788-1824

Ignatius Muradgea d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, Bölüm 1-7. Paris.

MURHARD 1804

Friedrich Murhard, "Ueber den Handel und Verkehr der Europäer nach Konstantinopel," *Magazin der Handels- und Gewerbskunde*, 2, 1804, Cilt 1, s. 21-44.

NEDKOFF 1942

Boris Khristov Nedkoff, *Die ğizya (Kopfsteuer) im Osmanischen Reich. Mit besonderer Berücksichtigung von Bulgarien*, Leipzig, (Sammlung orientalistischer Arbeiten, H. 11) (Tez Berlin 1941).

NIEBUHR 1993

Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Stig Rasmussen'in önsözüyle. 2. Baskı Zürich.

OLIVER 1989

James Henry Oliver, *Greek constitutions of early Roman emperors from inscriptions and papyri*. Philadelphia 1989 (Memoirs of the American Philosophical Society, 178).

OLIVIER 1802

Guillaume Antoine Olivier, *Reise durch das Türkische Reich, Egypten und Persien, während der ersten sechs Jahre der französischen Republik oder von 1792 bis 1798*. Editör Matthias Christian Sprengel, Th. 1. Weimar.

OPPENHEIM 1927

Max von Oppenheim, "Der Djerid und das Djerid-Spiel," *Islamica*, Cilt 2, 4. Faksimile Baskı, Leipzig.

OTTER 1748

Jean Otter, *Voyage en Turquie et en Perse. Avec un relation des expéditions de Tahmas Kouli-Khan*, Bölüm 1.-2. Paris: Guerin.

PAKALIN 1946

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.

PHILIPP 2002

Thomas Philipp, *Acre. The rise and fall of a Palestinian city 1730-1831*, New York.

PLINIUS 2007

Die Naturgeschichte des Caius Plinius Secundus. Alıncaya çeviren ve notlayan Georg C. Wittstein, Editörler Lenelotte Möller ve Manuel Vogel. Bölüm 1-2. Wiesbaden.

QUATAERT 2005

Donald Quataert, *The Ottoman Empire (1700-1922)*, 2. Baskı, New York. (New Approaches to European History, 34)

RITTER 1850

Carl Ritter, "Vergleichende Erdkunde der Sinai-Halbinsel, von Palästina und Syrien," Cilt 2, Bölüm 1; "Palästina und Syrien," Berlin, (Ritter: *Die Erdkunde von Asien*, Cilt 8, Bölüm 2).

RÖHRBORN 1973

Klaus Röhrborn, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin, New York, (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur des islamischen Orients, N.F., Cilt 5).

RUSSELL 1794

Alexander Russell, *The natural history of Aleppo containing a description of the city, and the principal natural productions in its neighbourhood*. 2. Baskı, Cilt 1-2. Londra.

SÄUGETIERE 1990

Handbuch der Säugetiere Europas, Editörler Jochen Niethammer, Franz Krapp. Cilt 3, 1: *Insektenfresser-Insectivora, Herrentiere-Primates*, Wiebelsheim.

SCHAENDLINGER 1973

Anton Schaendlinger, *Osmanische Numismatik. Von den Anfängen des Osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922*, Braunschweig, (Handbücher der mittelasiatischen Numismatik, 3).

SCHARABI 1985

Mohamed Scharabi, *Der Bazar. Das traditionelle Stadtzentrum im Nahen Osten und seine Handelseinrichtungen*, Tübingen.

SCHMIDTLER 2006

Josef F. Schmidler, Blasius Merrems (1790) "Beyraege zur Geschichte der Amphibien" — eine neue Ära in der Methodik der Schlangen-Darstellung. *Sekretär. Beiträge zur Literatur und Geschichte der Herpetologie und Terrarienkunde* içinde, 6, 2, s. 45-60.

SEETZEN 1796

Ulrich Jasper Seetzen, "Ophiologische Fragmente," *Zoologisches Archiv*. içinde Editör Friedrich A.A. Meyer. Bölüm 2. Leipzig, s. 49-74.

SEETZEN 1803

Ulrich Jasper Seetzen, "Aus einem Schreiben des Russisch-Kaiserlichen Kammer-Assessors Dr. U.J. Seetzen," *Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde*, Cilt 8, s. 429-443.

SEETZEN 1803a

Ulrich Jasper Seetzen, "Fortsetzung der Reise-Nachrichten des Russisch-Kaiserlichen Kammer-Assessors Dr. U.J. Seetzen," *Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde*, Cilt 8, s. 477-500

SEETZEN 1804

Ulrich Jasper Seetzen, "Bemerkungen über das Tabacksrauchen in der Türkei," *Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde*, Cilt 9, s. 142- 148

SEETZEN 1854

Ulrich Jasper Seetzen, *Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien, die Transjordanländer, Arabia Petraea und Unter-Aegypten* herausgegeben und commentirt von Friedrich Kruse, Cilt 1-4. Berlin 1854-1859 (Nachdruck Hildesheim [ve dig. yer.] 2004)

SEETZEN 2011

Ulrich Jasper Seetzen: *Tagebuch des Aufenthalts in Aleppo 1803-1805*. Bearb. von Judith Zepter unter Mitarb. von Carsten Walbinder. Überarb. und mit Anm. und Registern vers. von Michael Braune unter Mitarb. von Carsten Walbinder mit einer Karte von Dietrich Hagen, Hildesheim [ve dig. yer.] 2011 (Documenta Arabica, Bölüm 1: Reiseliteratur, Ulrich Jasper Seetzen: Tagebücher, Cilt 2) (Schriften des Landes-museums Natur und Mensch Oldenburg, H. 87; Schriften der Landesbibliothek Oldenburg, 53).

SEIWERT 2007

Wolf-Dieter Seiwert, "Baraka die Kraft des göttlichen Segens," *Zierde, Zauber, Zeremonien. Amulette zum Schutz von Körper, Hab und Seele* içinde, 10 Haziran – 26 Eylül 2007 tarihleri arasında düzenlenen sergi için, Ed. Katharina Herrmann. Sigmaringen, s. 84-95 (Schriftenreihe des Landesmuseums für Natur und Mensch, H. 51)

SENECA 1995

Lucius Annaeus Seneca, *Naturwissenschaftliche Untersuchungen. Naturales Quaestiones*, Yayına hazırlayan ve çeviren M.F.A. Brok, Darmstadt.

SIEFERT 1994

Kurt Siefert, *Lexikon der Münznominalen. Auszug aus der Datenbank Historisches Wörterbuch*, 1994, Beinfelden-Gab 1994.

STARKEY 2004

Janet C.M. Starkey, "Mercantile gentleman and inquisitive travellers, constructing The Natural History of Aleppo," *Travellers in the Near East* içinde, editör Charles Foster, Londra, s. 1-35.

STATHER 1957

Fritz Stather, *Gerbereichemie und Gerbereitechnologie*. 3. Baskı, Berlin.

STEUERWALD 1988

Karl Steuerwald, *Türkisch-Deutsches Wörterbuch, Türkçe-Almanca sözlük*. 2. Baskı, Wiesbaden.

TOSUN 2010

Ali Rıza Tosun: *Hüseyin Rifkî Tâmi'nin ve Elementler Çevirisi*, Ankara.

TOTT 1788

Francois de Tott, *Herrn Baron von Tott's Nachrichten von den Türken und Tartaren* Peyssonnel'in (Claude Charles) katkılarıyla, Bölüm 2, Frankfurt, Leipzig (Bibliothek der neuesten Reisebeschreibungen, 11).

WACKER 2011

Christian Wacker, "Orientalische Sportgeschichten: Schwierigkeiten der Überlieferung am Beispiel des Djerid-Spieles," *Jahrbuch 2009 der Deutschen Gesellschaft für Geschichte der Sportwissenschaft* içinde, Cilt 5. Berlin, s. 63-71.

WAELEKENS 1986

Marc Waelkens, *Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz.

WEHR 1958

Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart. Birçok meslektaşın katkılarıyla. Editör Hans Wehr. 3. Baskı Leipzig.

ZENKER 1979

Julius Theodor Zenker, *Türkisch-arabisches-persisches Handwörterbuch*. Leipzig 1866, Hildesheim 1979.

Abdera/Abderalılar 390
 Abdullah (Hacı) 629
 Abdullah (Şehzade, II. Bayezid'in oğlu) 451
 Abdullah el Mansur (Abbasi Halifesi) 474
 Abdülhamid (Sultan) 267
 Abdülkadir Geylani 239
 Abdülmecid (Sultan) 121, 277, 305, 322
 Abhazy 365-366
 Abot (Madam) 716
 Abukır 250, 626
 Acemoğlu Ahmed (Uşak Voyvodası) isyanı 436
 Adalar Denizi 597
 Adamotu Boğazı 545
 Afrika 101, 103, 367, 388, 627
 afyon 369, 666, 672, fiyatı 666
 Afyonkarahisar 671, 677-678, 684; hane sayısı 666
 Ağa Kapısı 282
 Ağa Kapısı Kulesi 282 ayrıca bkz. Serasker Kulesi,
 Beyazıt Yangın Kulesi
 ağaç kömürü 335
 Ağaçlı Köyü (İstanbul) 336
 ağızlıklar 294
 Ağlasun İlçesi 673
Ahatkōy Sarayı 661
 Ahır Dağı 664
 Ahırkapı 232; Feneri 193
 Ahmed (Mühendis) 238, 251, 260, 280, 282, 287,
 289, 292, 310, 316, 349, 351, 373
 Ahmed (topçu) 248, 251, 267
 Ahmed Efendi (Müneccimbaşı) 202, 243-245
 Ahmed Efendi (Şeyh) 240
 Ahmed I (Sultan) 121, 155, 200
 Ahmed II (Sultan) 157, 273
 Ahmed III (Sultan) 208, 20, 274, 305, 322, 328;
 Çeşmesi 68
 Ahmed Paşa (Cezzar) 216-217, 356, 462, 513
 Ahmed Ziyâ Bey 211
 Ahmetli Köyü (Kula) 636, 637, 639
 Ahrens (Hamburglu Tüccar) 330

Aigronihs 599

Aiwasa 615

Ajon-oros Dağı/Kutsal Dağ (Agion Oros) 586

Ak Manastır (Hagios Khariton Manastırı, Deyr-i
 Eflatun, Sille) 688, 693

Akdeniz 99, 356, 532, 566, 707; kıyısı 709; liman-
 ları 61; ülkeleri 577, 579

Akhisar 435, 444-446, 448, 674; Ovası 446;
 siyahiler 444

Akıntıburnu 346

Akka 216, 351, 356, 370, 462, 466, 512; seferi 626

Akşar (?) dağları 672

Akşehir 447, 674-677; Gölü 678-679; İlçesi 684;
 nüfusu 677; kâğıtla kaplı pencereleri 675

alaca (kumaş cinsi) 452

Alaca? Köyü (Urla yolunda) 614

Alaeddin (Keykubad I, Selçuklu Sultanı) 705

Alaeddin Camii (Konya) 692, 700

Alâeddin Tepesi (Konya) 692

Alaşehir 637

alaylar 72

Aleksandr (Rus Çarı) 319

Aleksandr I (Çar) 319, 379, 382

Aleva Çayı (Orhaneli Çayı) 421

Alexandrette (İskenderun) 717

Ali (Hz.) 210

Ali Ağa (beygirci) 393, 399, 403, 646-648

Ali Ağa (Cisr eş Şugur hâkimi) 718

Ali Bey (Bükümhane sahibi) 279

Ali Dede (Kasım Paşa Mevlevihanesi Şeyhi,
 Seyyid) 374

Ali Efendi (meddah) 88

Ali Efendi/Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî'r-Ricâl el-Kâtib
 eş-Şeybânî el-Mağribî el-Kayrevânî 243, 269

Ali Osman Boğazı 541

Ali Paşa (Nahiyesi) 283

Aliğa bkz. Menemen-Güzelhisar

Alibeyköy Deresi 51

Allgemeine Jenaische Literaturzeitung 625

Alman(lar) 93, 97, 123, 145, 161, 223, 240, 328,
 478, 486, 711; Bahçesi 202; bahçıvan 202;

eczanesi 206; Elçilik Binası 354; gemile-
ri 365; hastanesi 487; imparatorluğu 234;
marangoz 281; Sarmıcı Kahvesi? 542; şarabı
467; tüccar 300, 463; Yahudisi 486; zana-
atkarlar 711

Almanya 32, 35, 37, 47, 72, 78, 81-82, 89, 102,
104, 125-126, 196, 205, 228, 266, 323, 331,
348, 388, 400-401, 412, 443, 459, 463, 465,
490-491, 518, 524, 528, 530-531, 602, 644,
652, 718; Başkonsolosluğu Binası (İstanbul)
354

Altımermer Çukurbostanı (Aya Mokios Sarmıcı,
Çapa) 245; ayrıca bkz. çukurbostanlar; sar-
nıcılar (kapalı)

Altın Kapı (Yedikule) 192

altınbaş kavunu 492, 501

Altona (Almanya) 463

Ammon Tapınağı 96

Amphilotheos/Amphilokios 693

Amsterdam 505; Yahudisi 495

Amsterdam 82, 181, 224, 243

Anadolu 22, 43, 54, 152, 185, 191, 193, 197, 221,
229, 259, 270, 280, 286, 291, 306, 323, 347,
363, 386-387; 394, 426, 484, 502, 527, 551,
562-563, 566, 568-569, 472, 577, 591, 595,
598, 603, 628, 630, 655, 662, 677, 684, 693,
707; beylerbeyi 447; halkı 664; kartografyası
99; kazaskeri 317, 388; kıyıları 57, 123, 219,
368, 596, 609, 618; meraları 281,

Anadolu Feneri 340-343, 366

Anadolu Hisarı 345

Anadolu Kavağı 343, 365

Anadolusahili/yakası (Boğaziçi) 22, 47, 49, 54-56,
113-114, 121, 125-126, 201, 219, 259, 341-343,
346, 361-362, 368, 373, 390, 128-129, 134,

Anadolu Selçukluları 682

Anastasios I. 288

Ancona (İtalya) 463, 495

And, Metin 88

Andızkulesi (Kuşadası) 533

Androkles (Sisamlı) 373

Andronikos I (İmparator) 327

Andronikos Paleologos II (İmparator) 268

Antakya 673, 707, 709-711, 714, 716, 718-720, 722;
nüfusu 717; surları 714

Antalya 673, 718

Antep 468

Antik Yunan kenti 390

Anvers 103

Apollonia Kenti 422

Apolyont/Ulubat Gölü 401, 409, 420-424, 427

Aptelaga 617

apukurya/apokries maskarası 108

Arabacı Mandıra Deresi 328

arabacılar kışlası 232

Arabistan 63, 101, 103, 153, 186, 246, 356, 367,
382, 409, 467, 481, 485, 558, 651, 657;
Yarımadası 356

Arabistan Körfezi bkz. Basra Körfezi

Arap(lar) 174, 186, 679; derviş 287; şeyhi 713;
taciri kıyafeti 676

Ararat (Ağrı) Dağı 181

arazi vergisi 460

Argıthanı Kasabası (Konya) 678

Argonatlar 256

Arkadios (İmparator) 290; Forumu 290; Sütunu/
heykeli 16, 290-291

Arkadya ülkesi 572

Arles (Bay) 407-408, 411, 418

Arles (Madam) 411

armudi 40

Arnavut Ahmet Efendi Kahvesi 88

Arnavut(lar) 136, 209, 284, 342

Arnavutköy (Ege'de) 631

Arnavutköy (İstanbul) 221, 203, 307; Deresi 305

Arnavutluk 332, 465

Arslanhane 157, 159-160

arşın 381, 385 ara

Arvalya mevkii (Efes) 545

Asi (Orantes) Irmağı 709, 716, 718, 720

Asiye Sultan (Ahmed II. kızı) 273

asker maaşı 139

Aslanköy (Balıkesir) 436
Aspar Sarnıcı bkz. Çarşamba Çukurbostanı/Aspar Sarnıcı
Aspara Chomata 598 bkz. *Capo bianco* (Sakız Adası)
Asseri 714
astroloji 243-244
Asurlu(lar) 302
Aşağı Saksonya 401, 530
aşçı dükkânları 388
aşevi 275; yemek fiyatı 275
Aşıyan Mezarlığı 345
at kiralama ücreti (Anadolu'da) 418, 468, 533
at kiralama ücreti (İstanbul) 390
Atatürk (Unkapanı) Köprüsü 48
Atatürk Bulvarı 279
Ataullah Ağa (Hacı) 450
Athos Dağı 213, 586
Atik Sinan (Mimar) 268
Atikvalide semti (Üsküdar) 247
Atina 379, 447, 506, 527
Atmeydanı 69, 72, 157, 199
atölye/fabrikalar 236, 294; basmahane 200-201; çubuk lülesi 231; gemi çapası (lengerhane) 206; ip ve halat atölyeleri 197; ipek büküm 158-159, 200, 222, 276, 291; ipek dokuma 229; kâğıt 323; kiremit ocağı 206; kumaş boyahaneleri 200, 239; lamba fitili 239; mezar taşları 136; mum tesisi 171; pamuklu basma 159, 201; şişehane 252; tahmis 164-165; taş yontma 294; tel çekme 220
Atpazarı 247, 290
Atranos (Adırnaz veya Kocasu) 421
attarlar 223, 283
Attika 527
Augustos (İmparator) 340, 342; sunağı 340
Auzet&Comp. 417
Avni (Şair) 195
Avrat Pazarı 244, 245, 290
Avrıp'a'nın Tatlı Sulanı (İstanbul) 51
Aya Dimitri/Ayios Dimitrios/Tatavla 115, 166,

168, 197, 236, 258, 299, 645
Aya Elena Kilisesi (Sille) 688
Aya İrini Kilisesi (İstanbul) 201
Aya Theodosia Kilisesi (İstanbul) 279
Ayamavra Adası 465
Ayan, Eleazar d' 511
Ayasofya (semt) 197, 283, 316
Ayasofya Camii 68-69, 197-198, 380
Ayasofya Kilisesi 68
Ayasofya Müzesi 248, 278
Ayasuluk (Efes) 515, 533, 538, 542-546, 553-555, 558, 561, 568, 676; Tepesi 544; ayrıca bkz. Efes
ayazma 159, 332, 334
Aydın 515, 538 ayrıca bkz. Aydın-Güzelhisar
Aydın-Güzelhisar 549, 568, 635, 659
Aydınogulları 515
ayıcı kemani 314
Ayios Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi 292
Aynalıkavak 188, Sarayı 52, 129, 350
Aynı Ali Baba Sokağı 172
Aynı Ali Baba Tekkesi 172
Aynoroz Yarımadası 586
Aynsly (Lord) 379
ayran 326
Ayvalık 555, 591
Ayvansaray 27
Ayvat Bendi 328
Ayvat Deresi 328
Azapkapı 48
Aziz Pavlus Hapishanesi (Efes) 545, 554
Aziz Polykarpos Kilisesi (İzmir) 493, 519

Babaköy (Balıkesir) 437, 440
Bâb-ı Seraskeriye 125
Babıâli 218, 255, 319, 363, 371, 435, 477, 514, 652, 713
Babıhümayun 67-68, 201
Baedeker el kitapları 99
Bagnio/*banjo* 37, 188

Ba

- bağcılık 336
 Bağdat 145, 223, 239, 351
 bağlama 381
 baharat 154
 Bahçecik Boğazı Kemer (Aydın) 545
 Bahçeköy 134, 328-329
 Bahçeköy Kemer 325-326, 364; ayrıca bkz.
 Bozdoğan Kemer; Kovuk Kemer/Kırık
 Kemer; Mağlova Kemer; Paşa Kemer/
 Balızsade Kemer
 Bahriye Kiraathanesi 88
 Baker (Mr., İngiliz tüccar)
 bakır fiyatı 220
 bakırcılar 53, 75
 Bakırcılar Çarşısı 75
 bal 210
 Bal Han 210
 Bâlâ Hatun (Barbaros'un eşi) 306
 Balat (İstanbul) 246, 252
 Balat Çayı (Bursa) 421
 Baldwin, George (İngiliz Hekim) 487, 488, 511
 Balhane semti (İstanbul) 239
 balıkçı(lar) 34
 Balıkesir 434, 436
 Balıklı Rum Kilisesi/Balıklı Kilise ve Ayazması
 189
 Balıkpazarı 131, 377 Balık Pazarı 377
 Balmahmut Köyü (Afyankarahisar) 664
 Baltalımanı (İstanbul) 345
 Baltimore (Lord) 150
 Banat 240
 Banaz Çayı 659; ayrıca bkz Çayı bkz. Oturak Çay
 Baptiste (Alman seyyah) 568
 Barbaros Bulvarı 305
 Barbreck, Campbell de 156
 Barbyes 323-324
 Barker (Mr., İngiltere Konsolosu) 716-718
 Barker, Henry Aston 100
 Bartholdy, Jacop Salomon (Berlinli seyyah) 162,
 185, 260, 364, 473-474, 491, 506, 526, 540,
 547-550, 552, 561
 Basel (İsviçre) 371
 Basilius (Aziz Basileios) 563
 baskı fiyatı (İstanbul) 268
 basma ustası 200
 basmahane/basma atölyesi (İstanbul) 200-201
 Basra 156, 351; Körfezi 383
 Bassano, Joseph (harita ve gravür satıcısı) 43,
 89, 717
 başıbozuk 262
 Başkemer (Kuşadası) 545
 Baştepe (Karaman) 701
 Batavya Cumhuriyeti 355, 608
 Batı Trakya 390
 Bayezid I (Sultan) sandukası 416
 Bayezid II (Sultan) 121, 146, 278, 282, 413, 452;
 Camii 125; Külliyesi (İstanbul) 413
 Bayındır (İzmir) 515
 bayram selamlığı 255
 Bayreuth 185
 Beauchamp, Joseph de 96
 Beaujour 284
 Bebek 253, 311; Koyu 307, 346
 Becker (Saray Nazırı) 98
 Bedesten (Kapalıçarşı) 53, 73
 Bedevi tarikati 168
 Bedevi/Bedeviyye tekkesi/Eburnıza Tekkesi 240
 Bedreddin Mahallesi (İstanbul) 172
 bekâr odaları 50
 Bektaşiler 146, 203, 260, 316, 647, 697; tarikati
 513, 558, 646-657; tekkesi 203, 410, 647,
 452, 696
 Belgrad (Sırbistan) 626
 Belgrad Köyü 104, 320, 326-329, 331-334
 Belh 96, 373, 422
 Belisarius (Bizans soylu ve komutanı) 189, 261;
 evi-sarayı/Tekfur Sarayı 189, 253, 261
 Bengal 368
 Bentler: Ayvat Bendi 328; Büyük Bent/Belgrad
 Bendi 328; Mahmud II. Bendi/Bend-i Cedid/
 Yeni Bent 328; Topuz Bendi/Karanlık Bent
 328-329

Benyamin (Rum) 591
berber(ler) 35; dükkânı 308; ücreti 308
Berberistan/Berberi(ler) 126, 377, 411, 512
berberlerin kazancı (Anadolu'da) 519
Bergama 515, 591
Berlin 35, 82, 95, 162, 185, 354, 627
Bertholt, Kont Leopold von 512
beşbirlik 39
Beşiktaş 55, 109, 120-121, 132-134, 233, 258, 305, 307, 315, 362; Deresi 305
Beşiktaş Sarayı Hümâyunu 121, 133
Beşir Efendi Kahvesi (İstanbul) 88
Beyazıt (semt) 282
Beyazıt Yangın Kulesi 282; ayrıca bkz. Ağa Kapısı Kulesi; Serasker Kulesi
Beyhan Sultan 253, sarayı 346
Beylik Han-ı Cedidi Amire/Beylik Kervansaray/
Beylik Yeni Kervansaray (Bursa) 413; ayrıca bkz. Koza Hanı, Sırmakeş Hanı, Han-ı Cedid Evvel, Şimşek Hanı
Beyoğlu 203, 205, 268; Yangını (1870) 203
Beyşehir 693
bildircinlar 46
Bieberstein, Johann Christian Friedrich; bkz. Mehmed Efendi (Alman dönmesi Osmanlı hekimi)
Bielefeld, Baron von 352
Biga Çayı 431
Bihrgo/Bayrak Adası 562
Bilad'üş-Şam 91
billur mühre 294 ayrıca bkz. böcek mühre; çakmak mühre; kâğıt mühresi; mühre taşı; zer mühre
Binbir Kilise (Karaman) 701
Binbirdirek Sarnıcı 157-158, 199-200 ayrıca bkz. Fazlı Paşa Bodrumu/Mahzeni; sarnıcılar (kapalı)
binicilik 72
Bithynia/Bitinyahılar 383, 421
Bizans/Bizanslı(lar) 222, 242, 247, 275-276, 393, 454, 457, 716; çağı 693; dönemi/zamanı

194, 268, 280, 308; imparatorları 222, 248, 426, 546; parası 624; sarnıcı 275
Blahernai Sarayı (Ayyansaray) 189
Bleauw, Willem Janszoon 243
Blorent, Louis 477
Blumenbach 520
Boca di Cattaro 534
Bodrum Camii Sarnıcı 221; ayrıca bkz. sarnıcılar (kapalı)
Boğaz (Dilek Yarımadası ile Sisam Adası arasında) 563-564
Boğaz/Boğaziçi 39, 44, 47, 54, 57-59, 83, 98, 103, 114, 121, 128, 132, 134-135, 137, 145, 151, 192, 197, 217-219, 231-232, 242, 256, 258, 274, 306-307, 309, 311, 339, 340-346, 363-365, 372-373, 390, 467, 472, 624; gemi trafiği 365; kıyısı 82, 120, 253; kıyısında yürüme zorluğu 307; köyleri 44; manzaralı işleme 467; manzarası 368; suları 217
Boğdan 242, 261, 313, 567, 571, 574
Bohemya/Bohemyalı(lar) 77, 331, 464, 488; tüccarlar 464, 486
Bolkar Dağları 707
Bologna 667
Bolvadin İlçesi 672
bomba dökümhanesi 206, 208
bombacılar 209
Bonaparte, Napoléon 38, 117, 513-514, 556, 566, 626, 712
Bonne Castel bkz. Bonnycastle, John
Bonnycastle, John (Matematikçi) 227
Borhğ, Diratsu (Varşabat/hekim) 349
Bormova 355, 490, 496, 499-501, 508, 522, 626, 630; gezisi 499; İskeleyi 525; Köyü 469, 525; lokanta kirası 523
Boru/nefir 314
Bosna/Bosnalı 229, 308, 312, 462
Bosswitz (Prusya Elçiliği Kıdemli Tercümanı) 352, 354
bostancı/bostancıbaşı 66, 219, 243, 307, 317, 350, 366, 385, 395-396

Bostancıbaşı Kışlası 57, 135-137
 Boşnak(lar) 155, 209, 225, 308, 350
 Botanybay 25
 Botswana 03
 boza yapımı 284
Bozaladağ 704
 Bozdağ 544, 703
 Bozdoğan Kemerî 32, 48, 76, 116, 130, 197, 247, 282, 289; ayrıca bkz. Bahçeköy Kemerî; Kovuk Kemer/Kırık Kemer; Mağlova Kemerî; Paşa Kemerî/Balızade Kemerî
 böcek mührü 294; ayrıca bkz. billur mührü; çakmak mührü; kâğıt mührü; mührü taşı; zer mührü
 Bökh, August 571
 bölükbaşı 440
 Brandenburg topu 219
 Braunschweig 185
 Bremen 50, 82, 162, 199
 Brocken Dağı 401
 Brune (Fransa Elçisi, General) 38, 75, 86, 100-101, 255, 315, 353, 360 (Brun gibi)
 Bruon (seyyah) 367
 Buca 479-480, 490, 586, 625
 Bucak 355
 Budi Patino (Samos yakınlarında) 564
Bugaköy (?) 666
 Buhara 96, 422
 bukailemun 480, 515
 Bukovina 138
 Bulak (Mısır) 712
 Bulgar çoban 324
 bulgare/bulgârî/bulgarne/bulgarina (bağlama türünden bir çalgı aleti) 381
 Bulgaristan/Bulgar(lar) 218, 364, 381, 436; çobanlar 324, 340
 Burdur 673
 Burg (Prof.) 116-118
 Burgaz (Kemerburgaz) Köyü 323-326
 Burgaz/Antigoni 55
 Bursa 185, 197, 221, 250, 261, 270, 293, 302, 393-396, 398, 402-403, 405-408, 410-412, 414,

416, 418-419, 421, 423, 434, 442, 445, 450, 456, 460, 503, 514; cami ve mescitleri 412; ipeği 230; kaynak suları 410; medreseleri 408; Ovası 393-394, 397, 418; Rumları 412; sabahları 412; tekeleri 410; Yahudileri 412
 buz (Anadolu'da) 398, 403, 452-453, 470, 499, 537; çıkarma 404, 406; fiyatı 406; geliri 405-406; buz kervanı 403, 406, 499; vadisi 404-405
 buz 352
 Bükeş 104, 237, 266, 554; kuryesi 382
 Bülbül Dağı (Selçuk) 545
 Bürümcükçü Bodrumu (Haseki Külliyesi yakının-da, İstanbul) 292
 Büsching, Anton Friedrich 51, 71, 228, 409, 414, 419, 546, 595, 598, 673-674
 Büyük Bent Kasrı (İstanbul) 328
 Büyük Bent/Belgrad Bendi (İstanbul) 328
 Büyük Han (Akşehir) 675
 Büyük Hüseyin Efendi bkz. Hüseyin Efendi (Hoca)/Hüseyin Rıfkı Taman Efendi
 Büyük Liman kalesi (İstanbul) 343
 Büyükkada/Prinkipo 41, 55
 Büyükdere (İstanbul) 100, 106, 157, 258, 267, 313, 322, 341, 343-344, 360-362, 364, 370, 372
 Büyükoğluççu Yokuşu Sarmıcı 276; ayrıca bkz. sarmıçlar (kapalı)

Ca

Caesarea/Kayseriye (Filistin) 45, 418
 Cafer Paşa 306
 Caister (Küçük Menderes) Irmağı 544-545, 549, 551, 561; ayrıca bkz. Dalyan Çayı; Küçük Menderes Irmağı
 cam atölyesi 721
camera obscura 238, 373; yapım ücreti 281
Campo di morte 111
 Canal de Languedoc 712
 canlı yılan fiyatı 310
Capo bianco (Sakız Adası) 598 ayrıca bkz. *Aspara Chomaia*
 Caspar (meyhaneci) 41
 Cassas (Ressam gezgin) 102

Cassini, Giovanni Domenico 243
Castel Nuovo 534
cebeli 285
Cedvel-i Sim (Kağıthane Deresi) 322
cenaze alayı 83
Ceneviz/Cenevizli(ler) 99, 268
Cenevre 621
Cenin Efendi (Gözlemci) 186
Cenova 261, 453, 532, 712; tüccar(ları) 477
centinaja (para) 40
ceviz oyunu 84
Cezayir 157, 178, 221, 453, 526
Cezayir-i Seb'a-i Müctemia Cumhuru (Yedi Ada
Cumhuriyeti) 465
Chabannes, de (Kont) 515
Chassebœuf, Constantin François de (Volney
kontu) 102
Chetin/Cheltn 138
Chladni (Prof.) 315
Chora (Hora) İskelesi (Sakız Adası'nda) 562; ayrı-
ca bkz. Hora
Cibali 260
Cibali-Fatih Yangını 275
cibinlik 470, 506, 524, 546
Cidde 367
ciğerci 48
Cihanyandı Kahvesi (İstanbul) 88
Cin Ali Köşkü Mahzeni bkz. Karagümrük
Çukurbostanı/Aetios Sarmıcı
cinquina/beşlik 39
cirit 276, 381, 506, 679; talimi 116, 187-188
Cirit Meydanı 115-116
Cisr eş Şugur 718
Cisr Hadid 721; Köprüsü 720
Cisterna basilica bkz. Yerebatan Sarayı
Cloots, Baron de 585
Cobenzl, Kontes von 97
Constantinus (Bizans İmparatoru) 688
Constantinus Sühunu/Çemberlitaşı 156, 386
Corancé (Mr., ticaret komiseri) 717
Cordoba/Kurtuba 45

Corduan 45
Coromandel kıyısı 413
corsar gemisi 712
Cosimo Comidas de Carboznano 43, 88, 97, 123,
130, 168, 179, 182, 199, 219, 248, 275, 288-
289, 325, 327, 329
Cramer, von (Roma İmparatorluğu İzmir
Başkonsolosu/Alman konsolos) 318, 476,
486-488, 491, 531, 623
Crassas (Ragusa, Fransa/Roma İmparatorluğu/
İyon Cumhuriyeti Konsolosu) 556-557, 560,
579
Croix, Édouard de la 158, 284-285
Cumaovası (Menderes İlçesi) 518; Köyü 538
cumba 30, 44
cüzamlılar 59, 606

çabrak (semer örtüsü)
Çağış Köyü/Çağış Bucağı 436
Çaki(?) (Hacı, Halepli tüccar)
çakmak mührü 294; ayrıca bkz. billur mührü;
böcek mührü; kâğıt mührü; mührü taşı;
zer mührü
Çakmakçılar Camii/Saka Çeşmesi Camii 186
Çakmakçılar Yokuşu 154-155, 186
çakşır 28
çalar saat 454
çan yasağı 567
Çanakkale 138, 363
Çarşamba Çukurbostanı/Aspar Sarmıcı 245, 254,
261; ayrıca bkz. çukurbostanlar; sarmıcılar
(kapalı)
Çatal Camii (Manisa) 455
Çatalağıl Hanı (Ulubat) 420
Çatalağıl Köyü (Ulubat) 420, 425
Çatalçeşme 708
Çataltepe Dağı 648
Çavdar Suyu (Orhaneli Çayı) 421
Çayköy/Çay İlçesi 671-673, 684
çekirge 416
Çeltikçi Köyü (Mihalıç yakınlarında) 429-431

Ça

Çemberlitaş, bkz. Constantinus Sütunu

Çerkez(ler) 424

Çeşme (İzmir) 518, 524, 526, 533-535, 559, 601-604, 611-613, 617; Körfezi 602; Limanı 523, 601, 603; nüfusu 613; Yanımadası 595

Çeşnigir Camisi (Manisa) 455

Çeşnigir Kütüphanesi 455

Çift 184

Çırağan Caddesi 307

çiçek aşısı 471, 487-488

çiçek merakı 108

çiçek satıcıları 124, 309

çifte nağra 262

Çiftlik beldesi (Sultandağı İlçesi) 672

çiftlik değeri 337

Çin fenerleri/kâğıt fenerler 106

Çingene(ler) 161, 176-177, 279, 297, 299, 314, 326, 407, 440; ailesi 338; çadırı 323; Mahallesi 274

Çinili Hamam Sokağı (İstanbul) 280

çinko fiyatı 220

çiroz 345; kurutma 317

çizmeler 45

çoban kavalları 386

çocuk işçi 159, 200, 253, 268

çocuk oyunları 84-86, 111, 113; ayrıca bkz. ceviz oyunu; hırsız oyunu, kartopu oyunu

çorap 45

çömlekçi işliği 503 işlikleri atölyesi yap

Çömlekçi Köyü (Akhisar) 446

çöpler 47

Çubuklu vadisi (İstanbul) 346

Çuka Adası 465

Çukur Hamam 275 ayrıca bkz. Modestus Sarnıcı

Çukurbostan(lar) 244, 257; ayrıca bkz.

Altmermer Çukurbostanı (Aya Mokios

Sarnıcı, Çapa); Çarşamba Çukurbostanı/

Aspar Sarnıcı; Karagümrük Çukurbostanı/

Aetios Sarnıcı; Modestus Sarnıcı 275; sar-

nıçlar (kapalı)

Çumra 702, 704

d'Olsson, Ignatius Muradgea 150, 163, 257, 558

Daendler (Bay) 163

Dallaway, James 88, 260

Dalmaçya 118

Dalyan Çayı (Küçük Menderes) 544, 554-555, 561; ayrıca bkz. Caister (Küçük Menderes) Irmağı; Küçük Menderes Irmağı

dama 52, 171

Danimarka/Danimarkalı(lar) 471-472, 475, 582, 618; kaptan 621; konsolosu 471

Danzig 82, 209, 472

darit (?) 204

Darius (Pers Kralı) 373

Darphane (Eski) 200, 220

Darphane 198, 201-202; Sokağı 220

Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Medresesi 129

Daskal Georgi [Yorgil] (Rum kitapçı) 316

dava vekili 279

Davud Paşa (Nahiyesi) 283

davul 314

Davutlar Köyü (Kuşadası) 545

decina (madeni para) 39-40

Dedem, Baron von (Hollanda Elçisi) 313, 315, 329, 331, 353, 360-361

def 262

define avcıları 409-410

Değirmen Boğazı (Kuşadası) 545

değirmen(ler) 110; taşı fiyatı 236

Değirmendere (*Kenchrios*) suyu 545

Deli Balta (kişi) 387

Deli Ömer Dağı (Selçuk) 538, 540

deli(ler) 664-665, 673, 679, 681-682, 687, 701-702; çetesi 677

Delicağ 446

Dellond 251

Deluc, Jean-André 621

Demirci Mahmud Çelebi Kütüphanesi (Manisa) 455

demirciler 260

Demirkapı geçidi (Manisa) 433-434, 457-458

Dendler (Öğretmen) 355

deniz eri ücreti 377
Deniz Kalesi/Sancak Kale/Yeni Kale 618
Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kuzey Deniz Saha
Komutanlığı 48
Derben? Köyü 632
Dereboyu Caddesi 305
Dereköy 430
Deremen(?) Köyü 637
Deremenci Köyü 640
Derkuş Köyü 721
Dervend 157
derviş
Derviş Hanı (İzmir) 468
Derviş Kahvehanesi (Bursa) 414-415
Derviş Kut (humbaracı kalfası) 209, 225, 228-
229, 311
Derviş Mehmed/Hacı Mehmed Efendi (Kırımlı)
147, 149-153, 176, 182, 186, 203-204, 214
derviş(ler) 61, 374; aletleri fiyatları 351; tekkesi 232
ve Bonaparte 513
Detschance 312
deve kervanı 30, 323, 326-423, 443, 447, 499, 549,
555, 616, 633, 637, 643, 654, 672, 679, 701
devehane 246-248, 274
develer 419, 422, 429, 441-442, 525, 540; fiyatı
323; üretme çiftliği 323
Develiköy (Manisa) 538
Develus (İngiliz tüccar) 480
Devrent 635
devşirme 197
Diana (Tanrıça) 553; Hamamı 499, 515; Tapınağı
(Efes) 491, 499, 547, 551, 554
Didar Kemerli (Kuşadası) 545
Dikilitaş 70-71, 290
dikilitaşlar 69
dil öğretmeni ücreti 532
Dilek Yanımadası 563
dilenci(ler) 25, 49
Dimitri (Rum tüccar) 522
Dimyat 510; konsolosu 622
dine göre giysi rengi 311

Dioskorides 667
Divanyolu 72
Diyarbakır 540
Djürle/Çurre Köyü 655
Doğan Apartmanı (İstanbul) 354
Doğu Akdeniz (Levant) 352, 461, 464, 476, 479-
500, 520, 571, 574, 574, 600, 602, 618, 627;
kadınları 600; limanları 557; ülkeleri 506,
508, 579-580, 608, 610, 645; yolculuğu 507;
ayrıca bkz. Levanten(ler)
Doğu Friesland 334
Doğu Hindistan 368, 379-380, 382-383; 468;
Kumpanyası 626; ticareti 566
Dollart Körfezi 617
Dolmabahçe 88
Dolmabahçe Sarayı 121, 133-134, 134, 258, 307
Dombay, Franz von 59-60, 75
Dominiken manastırı 197, ayrıca bkz. San Pietro
ve Paolo Kilisesi
domuz vergisi 479
Domuzdere 332-333
don yağ fiyatı 286
donanma 33; gemileri 320
Dorasoluh(?) Köyü 641
Doroteos (Rum öğretmeni) 213
dönen dervişlerin manastırı, bkz. Galata
Mevlevihanesi
döviz kurları 50, 53, 145, 351, 507, 522
dragoman 309
Dran Dağı (Almanya) 643
Dransfeld 643
Draperis, Clara Bratola 203
Dreifaltigkeit Kilisesi (Danzig) 472
Drina Irmağı 312
Drummond (İngiltere Elçisi) 344
Du Cassis şarabı 508
Dubrodaniki (?) 708
Ducci (Mr., İngiltere Konsolos Vekili) 716-718
Dufour (Bay) 107, 117
Dufour Gbr. (Dufour Kardeşler) 116-117
Dufour&Comp. 251-252

dulzaman/dolama 28
Dunker (Bay) 51
Düfter Gebrüder Comp. 94
düğün alayı 119
dümbelek (çalgı aleti) 148
Dümbelek Dağı/Platosu 707, 709
düven/döven 443, 481

Eb

Ebu Said 59
Ebu'l Hasan Ali Ben Abdulla Ben Ebi Zeran/
Ebü'l-Hasen Ali b. Abdillah (Muhammed) b.
Ahmed b. Ömer b. Ebi Zer' el-Fasi 59
Ebu'l-Fida (Hama Emiri) 674
Eburnza Şeyh Mehmed Şemseddin Efendi 240
Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü Bekir el-Herevi 692-693
Eckhart 249
eczaneler 311, 377, 608
Eçmiadzin 246, 268; Manastırı (Ermenistan) 181
Edihr (?) Köyü 675
Edirne 248, 310, 316-317, 319, 323
Edirne Kapısı 254
Edirnekapi Caddesi 254
Edremit 421
Efes 463, 473-474, 491-492, 515, 533-534, 544-546,
548, 551, 554, 584, 626; eski eser ticareti 473;
ayrıca bkz. Ayasuluk
Eflak/Eflaklılar 104, 172, 186, 203, 259, 261, 296,
313, 318-319, 512, 554, 567, 571, 574
Eflatun 692-693; pınarı 693; mezarı 693
Eflatun Mescidi (Konya) 692
Ege Denizi 194, 256, 417, 581, 596
Egmont (Seyyah) 435
Eichhorn (Saray Nazırı) 361
Eichsfelde 249
Eimbeck 35
Einbeck 249
Eirene (İmparatoriçe) 288
ekmek fırınları 56
ekmekçiler 182
Ekmekçioglu Deresi 305
El Ariş 713

Elbe Irmağı/Vadisi 420, 602
Elbistan 468
Elgin (İngiltere Elçisi, Lord) 75, 79, 87, 330, 379,
415, 465, 520
el-Hamevi, Yâkut 693
elifi şalvar 375
elma fiyatı 120
El-Muka 369, 383
el-Müzehhebât 625
el-Vâhide 625
elyazmaları 74-75, 95, 97, 386
Emet Çayı 421
Emetullah Gülnûş Valide Sultan 220
Emetullah Râbi'a Gülnûş Sultan 274
Emin (at sahibi) 390
Emin Efendi (astronom) 204
Eminönü 164
Emirdağ 672
endaze 381, 385
enfiye 382
Engürü 468
Ensle, William (İzmir Masonları Üstadı) 531
eol arpi 32
Erbendach ailesi 411
Erdel 101, 163, 300, 338, 355, 449
Ereğli 217; derebeyi 218
erkek başlıkları 60
Ermeni
Ermeni(ler) (Anadolu) 395, 409, 412, 417-418,
441, 446, 462, 464, 471, 484, 487, 491, 498,
500-501, 504, 510, 512, 532-533, 535, 540, 542,
558, 562, 565, 590, 598, 616, 624, 645, 655,
657, 661, 663, 644, 665, 698, 700, 703,
708, 716; aileler 676; din adamları 461, 507;
hanesi 557; hastanesi 483, 511; hekimi 666;
kadını 411; kilisesi 451; mezarlığı 667, 670;
saatçi 635, 638; tüccar(lar) 418, 447;
Ermeni(ler) (İstanbul) 61, 63, 77, 84, 92-93, 101,
108-109, 111, 122, 124-125, 143-144, 155, 159,
161, 168, 181-184, 200-201, 211, 229, 246,
252-253, 270, 286-287, 292, 294, 296, 298,

307, 329, 331, 346, 360; düğünü 110, 112; edebiyatı 355; elyazmaları 252; hekim 349; iplik bükücüleri 278; işçiler 207; kabristanı/mezarlığı 112, 258, 300, 304; kadınlar 330; kilise müziği 377; kilisesi 182, 355; kitaplar/kitapçılar 164, 179-181; kuyumcu 269; Lazarist veya Mekhitarist manastırı 355; matbaası 181, 246, 268; mezar taşları 258; mühür 269, müzik uzmanı 348; patriği 269, 352, 380; patriği konutu 259; rahipleri 183; saatçi 202; tacirleri 181, 380; yolcu 194

Ermenice 526; elyazması 667

Ermenistan 391, 655

Escallon (Bay, Cenova Konsolosu) 476-477, 625

Eschevich Kenti 249

Eski Kaplıca 416, 418; Hamamı/Armutlu Hamamı 416

Eski Saray (İstanbul) 125, 282

Eskişehir 36, 270, 400, 468

Eskişehir madeni 270; ayrıca bkz. lüle taşı

Eski-Yeni Han (Bursa) 408

Esmâ Sultan 267

es-Seb'ıyyât 625

es-Seb'u't-Tivâl 625

es-Sümût 625

eşek üvëndiresi 500, 523

Eşerikhılar (?) Köyü 672

eşkıyalık/eşkıya(lar) 351, 387, 402, 416, 423, 436, 439, 450, 622, 673, 703; çeteleri 541, 640, 703

Eugenius (Rum) 213

ev(ler) 42; yapım tarzı 58; yaşamı 81

Eversmann 207

Evliya Çelebi 275, 393, 453

Eyüb Ağa (Hacı, Karaosmanoğlu) 455

Eyüp 51, 92, 94, 116, 134, 188, 225, 252; Mahallesi 27, 77

Fa

fagot 314

Farça elyazması fiyatı (Anadolu) 466, 482

Fas 75, 512; kenti 59, 75

Fatih Camii 197, 274-275, 279, 289

Fatih Külliyesi 220

Fatih semti 247; Yangını 247

Fatih Sultan Mehmed, bkz. Mehmed II (Fatih Sultan)

Fauvel (Fransa Konsolosu, Yurttaş) 379

Fazıl Ahmed Paşa (Köprülü) 164

Fazlı Paşa (Kara) 158, 199, 200-222; Konağı 157

Fazlı Paşa Bodrumu/Mahzeni (Binbirdirek Sarnıcı) 200, 222; ayrıca bkz. Binbirdirek Sarnıcı

Feith, Rhiijnvis (Şair) 104

Fener 211, 347; Mahallesi 310-311

Ferdinand III. (Toscana Dükü ve Avusturya Arşidükü) 250

Ferrand (Fransız hekim) 471

Ferriol, Charles de 150

Fetihtepe 205

firdöndü 299

Fırıncılar Yokuşu 155

Fil Burnu 343

Filistin 356, 418, 466-467, 481, 486, 512, 625

Fincancı Hanı 269

Firdevsi 211

Fiumeli kaptan 532

fiyatlar (Anadolu'da) afyon 666; ham pamuk 435, 443; hamam ücreti (Bursa) 416; han konaklama ücreti 418, 430; hekim ücreti 719; horoz 448; karpuz 634; kabır kiralama bedeli 413, 614; kitap 466; kuru üzüm 577, 613, 616; nar 630; pirinç 436; süt, yoğurt, tereyağı 398; şarap 418, 508; tahıl öğütme 468; tercüman ücreti 485, 508, 526; tereyağı 444; Uşak halısı 658; üzüm 463; yasemin tütün çubuğu 510; zeytinyağı 537

fiyatlar (İstanbul'da) at kiralama 390; aşevi yemekleri 275; bakır 220; baskı 268; Bursa ipeği 230; canlı yılan 310; çinko 220; değirmen taşı 236; derviş aletleri 351; deve 323; don yağı 286; elma 120; harita 151; hat levha 223; hurda cam 253; kayak 194; kayak geçiş

ücreti 31, 51, 54, 59, 66, 77, 132, 135, 145, 255, 345, 362, 372; **kiraz** 311, 351; **kitap** 89, 99, 123, 126, 143, 151, 210-211, 228, 230, 243, 252, 269, 346-347; **kumaş** 237; **lüle** 89; **meyve** 50; **mum** 286; **müzik aleti** 204; **ney** 153; **odun kömürü** 60; **pamuk ipliği** 230; **portallı ve elma** 351; **posta ücreti** 238; **rebap** 389; **sim çekme makinesi** 293; **şal** 172; **tütün çubuğu** 36, 131; **yoğurt** 318; **yüzük (mühür) taşı** 379
Flemenkli(ler) 243
Floransa 511
Florent, Louis 355, 460-461, 470, 472, 474, 476, 504, 508, 534-535, 568, 629-630
Fonternelle 213
Forsmann (İzmir Rusya Başkonsolosu) 490, 499-500
Fossati, Gaspare 197
Franal&Jackson 417
Franchetti ticarethanesi 532
François Testa (Hollanda Elçiliği Kaçınları) 360-361
Fransa/Fransız(lar) 37-38, 41, 72, 87, 92-93, 101-103, 120, 138, 171, 184, 197, 209, 223-224, 234, 250-251, 260-261, 282, 292, 312, 353-354, 356-358, 377, 379, 382, 453, 460, 465, 471, 477, 486, 490, 494, 500-501, 518, 520, 522, 526, 541, 557, 596-597, 626, 653, 671, 711-712, 717; **askeri** 713; **Cumhuriyeti** 356; **Devleti** 223-224, 359; **Elçiliği** 302, 312, 315; **Elçiliği Binası** 354, **elçisi** 138, 255, 315, 345, 352, 364; **Fransız Devrimi** 531, 585; **dönmesi** 625; **gemi mühendisi** 359; **gemileri** 86, 365, 490, 501; **gezinirler** 546, **hastanesi** 483, 511; **hekim** 494; **işgali** 487; **kadın** 453; **kon-solosu** 462, 556; **ordusu** 478, 717; **oteli** 618; **özgürlük ilkeleri** 577; **mezarı** 330; **pasaportu** 315; **Sarayı** 354; **savaş gemisi** 87; **seyyah** 554; **şarabı** 467; **ticaret filosu** 490; **tüccar(lar)** 471, 490, 500
Fransiskan tarikatı 203; **rahip(ler)** 487, 511
Frenk İskelesi 362

Frenk(ler) (Anadolu'da) 411-412, 414, 425, 446-447, 454, 461, 465-467, 471, 473, 475, 487-488, 491-492, 498, 501-502, 508, 513, 516, 532, 557, 580, 582, 630-631, 636, 642, 659, 661, 683, 696-697, 681, 717; **denizciler** 507; **evleri** 469; **hekim(ler)** 408, 451, 687; **mahallesi** 479; **mahallesindeki domuzlar** 479; **sokağı** 460, 503; **şifa büyüü** 661; **toplumu** 518; **tüccarlar** 461; **yazlıkları** 500
Frenk(ler) (İstanbul'da) 37, 63, 77-78, 97, 106, 122, 150, 161, 165, 205, 238, 243-244, 280, 282, 294, 300, 309, 329, 359-360, 373; **çocuğu** 392; **kitapları** 382; **mezarlığı** 258, 300, 349; **sokağı** 355; **tüccarlar** 328; **üslubu** 313
Fries (Kont) 106
Fries&Comp. 94, 116, 251
Froding (Rusya kaçınları) 352, 360-362, 364-372, 379-380, 382-385, 389, 490
Frosmann (İmparatorluk Devlet Müşaviri ve Tüm Rusya Başkonsolosu) 389
Fuden (İngiliz haritacı) 144
Fulya Deresi 305
funduk/fındık (altını) 39-40
Galata 27, 31-34, 42, 48, 51-54, 56-57, 59, 65-67, 82, 86, 88, 107, 117, 127-128, 165, 182, 192, 194-197, 203, 206, 208, 237, 254, 260, 274, 287, 303, 310, 317, 360, 362, 382, 386; **mezarlıkları** 196; **rihtımı** 127; **sur kapıları** 50; **surları** 151; **Yangını** 195
Galata Bedesteni 220
Galata İskelesi 195
Galata Kulesi 34, 65, 86, 100, 116, 146, 195, 197; **davulu** 196; **Sokağı** 197
Galata Mevlevihanesi 146, 376
Galatasaray 42, 197
Galatz (Galati, Romanya) 21, 30, 36, 90, 217
Galiçya Kışlası 48
Galip Dede Caddesi (İstanbul) 376
Garipçe Kalesi (İstanbul) 340-341
Garipçe Köyü (İstanbul) 341

Ga

Garlichs (Seetzen'in arkadaşı) 262
 Garzoni (Balyos)
 Gâvurköy 659
 gayda 287, 296, 300, 364
 gazete 45, 141
 Gazze 466, 486
 geçiş parası (Anadolu'da) 631-632, 634
 Gediz Irmağı (Hermos) 446, 449, 454, 617-618, 637, 640, 648-649, 651, 654
 Gelenbe Çayı 442
 Gelenbe Kasabası 441-443
 gemi çapası atölyesi (lengerhane) 206 ayrıca bkz. lengerhane
 Gemlik 400
 genelev 45
 General Süleyman, bkz. Süleyman Ağa
 Georgi (daskal)/Gregori 316, 347-348
 Germencik 515
 Gihroglu kalesi 654
 Gika (Prens) 307-308
 Gilles, Pierre 185
 Giraud firması 355
 girift (müzik aleti) 152, 204, 351
 giysiler 216
 Goigoviç (Kaptan) 523, 533, 536, 603-604, 613
 Gotha 162, 348, 351, 389, 533, 604, 613, 623, 627;
 dükü 133; prensi 717; Prensiği veliahtı 481
 Gotlar 373
 Go-ukdere (geçidi) 643
 Gölcük Köyü 439-440
 Gölyazı Köyü 422 ayrıca bkz. Güllü Köy (Gölyazı)
 Gordes 446; Çayı 446
 Göttingen 361, 459, 514, 520, 544, 643
 Göydere (Gökdere?) 393, 408, 411
 göz hastalıkları 105, 592
 gözlemevi 196
 Gragten 82
 Grandpré, Louis Marie Joseph Ohier de (seyyah) 103
 Granikos Savaşı 431
 Granikos/Susurluk Çayı 431

gravürcü ücreti 144
 gravürler 89, 257
 Gregorius XV (Papa) 230
 grenadier 75; birliği 38
 Gropius/Grupius (Ressam) 162, 185, 260-261, 364, 547, 549, 553
 Gross Almerode (Almanya) 339
 Gropius, Georg Christian (Ressam) 162, 185, 260-261, 364, 547, 549, 553
 gustül 80
 gühl (deriş aleti, gül) 214
 Gül Camii 279
 Güllü Köy (Gölyazı) 421
 gümrük binası 254
 Gümrük Hanı 556
 gümtüş fincan zarfları 234
 gümtüşhane 229
 Güney Afrika 103
 Güneyköy 662, 677
 Gürcistan 188, 221, 267, 365
 Gürdük (Gördük) Çayı 446
 güreşçi(ler) 296, 349, 377
 Gürün 468
 güzçiğdemi/surincan/karçiçeği/surin/mahrut/acıçidam 682

Haag 352
 Habeşistan 246, 368
 Habib Neccar Dağı 716
 Hac yolculuğu 320, 651
 Hacı Bektaş 306, 648
 Hacı Dede (Deriş) 240
 Hacı Hüseyin Bağ Köşkü 305
 Hacı Osman Hanı (Manisa) 450, 455
 Hacıahmetefendi Mahallesi 240
 Hacılar Köyü 630
 Hacımün Han 657
 Haçadur (Ermeni saatçi) 638, 652, 655-658, 664, 667, 669-670
 Hadımoğlu (Derebeyi) 421
 Hadrianus (Augustus) Sütunu 341

Ha

Hafız -ı Şirazi 625
Hafsa Sultan 277
Haiti Devrimi 103
hakkak ücreti 269
halat atölyesi 503
Halep 28, 74, 90-91, 98-99, 101-102, 123, 156, 230, 246, 318, 351-353, 355-356, 466-468, 478, 482, 490, 495, 504, 524, 520, 522, 526, 533, 567, 622, 625-629, 633, 645, 649, 664, 666, 670, 687, 692, 700, 716-719; çıbanı 230; kervanları 468, 619; yolculuğu 523, 628, 669, 720; yolculuğu giysileri 623, 628-629; tüccar(lar)ı 623, 629, 633, 637, 641
halhal 29
Halıcıoğlu 134, 208-209
Haliç 23, 27-28, 32-33, 39, 48, 50-51, 57, 6566, 75, 77-79, 83, 86, 94, 106, 115-116, 125-129, 131-133, 137, 151, 154, 166, 178, 188-189, 192-193, 196, 205-206, 208, 211, 214, 219, 225, 232, 247-248, 250, 252, 254-255, 260-261, 268, 274, 296, 306, 311, 316-317, 321-322, 350, 354, 382, 624; gezisi 44; yunuslar 214, 268
Halit Efendi (Türk Elçisi) 282
Halle (Almanya) 625
Halveti(ler) 697; Karabaşı 646; tarikâtı 646; tekkesi 410, 452, 696; Uşşakî 646
ham ipek 409
ham pamuk fiyatı 435, 443
Hama emiri 674
hamal semeri 530
hamal(lar) 33; ücreti 34
hamam 80, 142, 169, 310, 464; ücreti (Bursa) 416; ücreti (İstanbul) 416
Hamburg 35, 82, 256, 463, 501, 505, 514, 602
Hamburger Correspondent 534
Hamilton (Mr.) 520, 533-534, 546
Hammer-Purgstall, Joseph von (Elçilik Kâtibi) 143, 161, 184-185, 306, 312, 318-319, 360-361, 364
Hamsih Köyü 720
han konaklama ücreti 418, 430

Hançiftlik 662
hanendeler 147
Han-ı Cedid Evvel (Bursa) 413; ayrıca bkz. Sırnakeş Hanı (Bursa), Koza Han (Bursa)
Hannover 35, 209, 248-249, 267
hapisteki elçiyle haberleşme 383-384
haraç/haraççı 161, 337
Harem İskeleyi 57, 137
harf dökümcüsü 268
Haringepackerstoren (Amsterdam'da semt) 82
harita fiyatı 151
Harman&Comp. 349
harnup bkz. keçiboynuzu
Harten, Georg von (Altonalı Tüccar) 463, 475-476, 484-485, 495, 514, 522, 528, 532, 534-535, 600, 622, 624
Hasan (Mühendis) 281-282
Hasan Dağı 679
Hasan Halife Bahçesi (Bebek) 346
Hasan Paşa (Cezayirli, Gazi) 48, 135, 157, 186, 188, 267, 306
Hasanpaşa Deresi 305
Haseki 291
Haseki Külliyesi 292
Hasköy 50-51, 115, 129, 171, 182, 205, 229; Tersanesi 205
Hastings (Genel Vali) 380
hat levha fiyatı 223
Hatuniyye Hanı bkz. Kurşunlu Hanı
havai fişekler 296
havass-ı hümayun 285
havass-ı vüзира 285
hayat ağacı/mazı 614
Hayreddin Paşa (Barbaros) 280; Türbesi 306
hazeren 381
Hazreti Sultan Abdulkadir, bkz. Abdülkadir Geylani
Heeren (Monsieur) 103
hehterane 313
hekimbaşı 311
hekim-eczacı ilişkisi 205

hekimlik 205-206, 667, 719
helalar 81
Helena (Constantinus'un annesi) 688
Helgoland Adası 582, 618
Helm, von 249
Helvaköy 635
Hendesehane 225, 267
Heppens (Almanya'da yer) 94, 117, 507
Heracleus II (Gürcistan Kralı) 365
Herakles heykeli 698
Herbelot, Barthélemy de Molainville d' 98
Herbert-Rathkeal (Baron v.) 179, 371
Hermaion (Rumeli Hisarı'nın bulunduğu burun)
372
Herman&Comp. 389
Hermannsstadt (Almanya) 449
Hermos Irmağı 449; ayrıca bkz Gediz Irmağı
(Hermos)
Hesperion Bahçeleri 605
Hesse (Doktor) 163
Heybeliada/Halki 55
Hristiyan(lar) 68, 84, 86, 99, 229, 246, 248,
285, 293-294, 296, 311, 343, 408, 456, 495,
518, 606, 621, 631, 644, 718; çocukları 113;
dönmesi 711; kokusu 651; manastırı 312, 367;
mezarlıkları 112; şapeli 573; tarikatlari 182,
tebaa 287, 294, 484; ülkeleri 538
hırka 152, 189, 375
hırsız oyunu 86
Hırvatistan 571
Hicaz 356
Hildesheim 249
Hindi tekkesi 410
Hindistan 103, 221, 369, 413, 720
Hint Okyanusu 63, 103
Hint(liler) 413; bilgeliği 423; dervişler 292; işçiler
293; tüccarlar 203
hintinciri 503, 586, 607
Hios Adası bkz. Sakız Adası)
Hipodrom 69
Hippokrates 667

Hisar (Saltanat) Kapısı (Bursa) 393
Hitit çağı 693
Hochpied, Jacob Comte d' (Hollanda
Başkonsolosu) 467, 471, 515, 621
Hollanda Sarayı 313, 354-355
Hollanda/Hollandalı(lar) 32, 38, 82, 87, 104-105,
181, 207, 224, 256, 355, 467, 480, 486,
490, 522, 594; dukası 36, 507; elçiliği 35,
101; Elçiliği Binası 354; elçisi 101, 104, 315;
elçisinin eşi 283; fayansları 245; firması 463;
gemileri 490; hastanesi 483, 511; konsoloslu-
ğu 471; konsolosu 353, 537; ticarethanesi 471;
lokantası 523; tüccar(lar) 467, 537
Homeros 129, 379, 501, 515; okulu 611
Hopfinger (Alman eczacı) 206, 377
Hora (Sakız şehri) 563-565, 569, 574-576, 583,
591, 594
hora dansı 124
Hornemann (Bay) 367, 520
horoz fiyatı 448
Hovahannes Çamaşırcıyan XI. (Bayburtlu,
Ermeni Patriği) 245
Hufuhs Dede (?) 374-375
humbaracıbaşı 229
Humbaracılar Kışlası 188
hurda cam fiyatı 253
huthutgözü 400
hubek 500
Hübsch von (Genç, Baron) 120, 122, 388
Hübsch&Timoni firması 40-41, 118, 251-252, 620,
623
Hübsch, von (Danimarka Maslahatgüzarı, Baron)
41*42, 94, 106-107, 116, 118-120, 122, 131,
145-146, 267, 344, 349, 351, 379, 388, 463,
507, 514
Hüdavendigâr Külliyesi 416
hükümet eleştirileri 391
hünerbaz 300
Hürrem Sultan 273
Hüseyin Ağa (Karaosmanoğulları'ndan) 455
Hüseyin Ağa (Tersane Emiri, Hacı) 305

Hüseyin Efendi (Hoca) 227
Hüseyin Efendi (Hoca)/Hüseyin Rıfla Taman
Efendi (riyaziyeci) 226-228
Hüseyin Paşa (Tayazade Damat Küçük) 501
Hüseyin Paşa (Tayazade, Damat Küçük) 267
Hüsnişah Hatun 452
Hüsrevabad 322
Hydralis Irmağı 131
hylk/hulkum (gerdan) 29

imbat rüzgârı 470-471, 476
İmrahor Camii 292
İmrahor Köşkü 322
İmranlı İlçesi 679
İmtihan'ül-Mühendisîn (Hüseyin Rıfla Tamani'ni
yazdığı kitap) 227
incir kervanları 538
İncirli (Çubuklu'da) 346
İnek Pazarı 515
İngiltere/İngiliz(ler) 34, 38, 72, 93, 117, 161, 163,
171, 181, 184, 214, 216, 234, 244, 251, 266, 293,
339, 369, 377, 382-383, 408, 430, 471, 477-
479, 486-487, 490, 494, 501, 520, 507, 509,
515, 546, 622, 626, 653; askerleri 507; *bahçe*
mimarı 368; *bahçesi* 321; *dansı* 331; *deniz eri*
621; *dönmesi* 369; *elçiliği* 75, 360; *elçisi* 117,
364, 379; *fırkateyni* 344; *gemileri* 193, 365,
368, 476, 483, 494, 509; *gezgin grupları* 520,
546; *hastanesi* 511; *hekim* 484; *konsolosluğu*
379; *konsolosu* 478, 525, 534, 626; *Krallığı*
478; *pasaportu* 315; *savaş gemisi* 490, 497,
533; *temsalcisi* 369, 471 *tüccar(lar)* 511, 515
İoannes III. Dukas Vatatzes (Bizans İmparatoru)
493
İoannes Komnenenos II (Bizans İmparatoru) 288
İoannes Prodromas Metohion Kilisesi 214; ayrıca
bkz. Tur-ı Sina Manastırı Temsilciliği
İoannes Prodromos (Hagios) 569
İoannes yortusu 464
ip ve halat atölyeleri 197
İpaneaia İspilanlı mağarası 570
ipek 569; *böceği* 438; *büküm atölyeleri* 159, 200,
222, 276, 291; *dokuma* 229; *kirası* 276, 279;
üretimi 716
İpek Hanı 408
İphio (?) 515
İpsilanti (Prens) 512
İran/ İranlı(lar) 95-96, 101, 120-121, 172, 181, 262,
293, 373, 447, 466, 482, 667; *hududu* 298,
391, 655; *yolculuğu* 520; *Ermenileri* 532;
müziği 313

İa

Iacova (kent) 312
İhlamur Deresi (Fulya Deresi) 305
İhlamur Kasrı 304-306
İlgın/Çavuşçu Gölü 680
İlica Köyü 518, 618
İlicaksu 446
İsfahan 466, 625
İshaklı 673
İsparta 577, 584, 673
Iustinianus (İmparator) 253

İb

İbadethane Sokağı 279
İbn Sina 667
İbrahim Efendi (Hacı, Cerrah) 393, 413
İbrahim Efendi/İbrahim Müteferrika 129
İbrahim I (Sultan) 155
İbrahim Paşa (Nahiyesi) 283
İbrahim Zahid Gilani 209
İbrala Köyü 706
İçel (Mersin) 707
içki üretimi 590
içoğlanları 197
idam 307
İki Kardeş Dağı (Çatal Dağı)/ *Diadelphe* 469, 494,
517-518, 617
ilâlik (iki para) 39
İle de France 103
İlyas Bey (İmrahor) 292
İlyaslar Köyü 443
İmam Bey 259z
imaret 160, 271

İsa Çelebi sandukası (Şehzade, I. Bayezid'in oğlu) 416
İshak Çelebi (Saruhanogulları'ndan) 454
İshak Çelebi Kütüphanesi 455
İshaklı Köyü (Sultandağı) 672-673
İskeçe 390
İskender (Büyük) 96, 431, 493
İskender Deresi 500
İskender Paşa 146
İskenderiye 163, 171, 356, 369, 380, 509, 567, 626, 712; Patrikliği 214
İskenderun bkz. Alexandrette (İskenderun)
İskitler 373
İslamköy Vadisi 659
İsmail (beygirci) 418-419, 421, 423, 431, 444, 447-448, 456, 462-463
İsmail (Kâtip) 336
İsmail Rumi (Pir) 239
İspanya 97, 558, 621, 671; Devleti 408, 451; donanması 178; elçisi konutu (İstanbul) 236; savaş gemisi 344; şarabı 467
İstanbul 395, 403, 409, 413, 416-418, 421, 423, 432, 452, 460, 462, 464-465, 467, 470, 475, 479, 483, 485, 490, 495, 502, 507, 512, 514, 520, 527, 529-530, 534-535, 557, 567, 590, 601, 608, 616, 620, 622, 627, 645, 662, 672; kebabının kokusu Anadolu'ya gelmez 402; kilenin okka karşılığı 535; Limanı 472
İstanbul atölye/fabrikaları 236, 294; basmahane 200-201; çubuk lülesi 231; gemi çapası (lengerhane) 206; ip ve halat atölyeleri 197; ipek büküm 158-159, 200, 222, 276, 291; ipek dokuma 229; kâğıt 323; kiremit ocağı 206; kumaş boyahaneleri 200, 239; lamba fitili 239; mezar taşları 136; mum tesisi 171; pamuklu basma 159, 201; şişehane 252; tahmis 164-165; taş yontma 294; tel çekme 220
İstanbul Üniversitesi 282; Rektörlüğü 125
İstanbul-İzmir ulak servisi 490
İstiklal Caddesi 35, 294, 354
İstinye 346

istiridye kayığı 132
İsveç Sarayı (İstanbul) 256, 260, 354, 376
İsveç/İsveçli(ler) 356, 472; elçiliği 35, 101, 313; elçiliği binası 354; elçisi 68, 163; İzmir Başkonsolosu 355, 471, 475; rahibi 255, 257; sekreteri 315; ticarethanesi 471; vaizi 198-199
İsviçre/ İsviçreli(ler) 107, 185, 257, 371; birliği 453
iş koşulları 208
işçiler 229
işkençe 284
İtali Adası 465
İtalinski (Rusya Elçisi, Kont) 100-101, 366
İtalya 162
İtalya/İtalyan(lar) 29, 37, 93, 162, 184-185, 243, 261, 266, 362; 471, 512, 598, 671, 717; dönmesi 504; kadın 453; kahvehaneleri 45; kavağı 133
İthake 597
İustinianus (Bizans İmparatoru) 68
İyonya Cumhuriyeti 465; konsolosu 556
İyoniyahılar 533
İzmir 101, 123-124, 162, 164, 181, 184, 256, 261, 349, 351, 354-355, 364, 369, 382, 387, 389, 408-409, 413, 417-418, 435-436, 449, 453-454, 458, 461, 464, 466-471, 478, 480, 482-483, 486, 490, 492-493, 495, 497-503, 505-506, 510, 512-515, 526, 531, 533-538, 540, 545, 550, 552, 558-559, 561, 567-568, 580, 582, 586, 590, 601-602, 604, 608, 612, 617-618, 626-627-628, 636, 645, 663, 674-675, 703; camilerinin sayısı 475; deniz yolculuğu süreleri 483; eczaneleri; ev kiralrı 491; hahırları 514; hastaneler 511; Kalesi 519; kilenin okka karşılığı 535; konsolosluklar 472; Körfezi 449, 458-459, 469, 483, 494, 518, 522, 535, 602, 615, 617; Körfezi'ndeki gemi sayısı 469, 525; Körfezi'ni kirletme 502; Limanı 461; misket şarabı 480; nüfusu ve ترکیbi 491; pis kokusu 517; sokakları 517; yangın söndürme önlemleri 475; veba hastaneleri 486; yabancı gazeteler 534; yabancı ticaret evleri 471; Yahudiler 498, 502; yolculuğu 124, 351

İzmir-Halep kervanı at kirası ve katırcı ek masraf bedeli 624
İzmir-Halep yolculuk süresi 468
İzmir-Kübrıs vapur yolcu ücreti 522
İzmir-Trieste sandık navlun ücreti 534
İzmir-Trieste vapur yolcu ücreti 522-523
İzmit 387; Körfezi 400; paşası 187
İznik 352, 387; Gölü 397, 400
izolotta, solota veya zelote (para birimleri) 40

J. J. (Madame) 123
Jacoba (Pera'da işletmecisi) 34-38, 41, 92, 107-108, 112, 117, 120
Jacobsen (Seetzen'in yol arkadaşı) 91-92, 111, 139, 174, 187, 203, 214-216, 260, 265, 303, 325-326, 337, 340, 349, 390, 398, 416, 470, 513, 516, 522-523, 533, 535, 550, 602-604, 606, 608, 611-613, 627
Jaegerzeile (Tuna kıyısında) 82
Jahde Körfezi (Kuzey Denizi) 617
Jakoben(ler) 224, 392, 585
Jannaki (Rum) 46
Jena (Almanya) 625
Jenaische Literaturzeitung 534
Jever (Almanya) 61, 104, 122, 553; Prensliği 103
Johann (çubuk yapımcısı) 36
Joseph (İmparator) 626
Jossbö (Jass) 163
Juno Tapınağı 572-573, 574

Ka

Kabala 60
Kabaloglu (Ermeni) 335
Kâbe 163, 369
Kadıköy/Halkedon 130, 135
Kadıköy/Halkedon 57, 130
kadın kıyafetleri 45, 28
Kadınhanı (Konya) 682, 682, 688; kervansarayı 682
kadınlar kilisesi 246
kadiyelesi (bitki) 395
Kadifekale (İzmir) 460, 475, 493-494, 518

Kadiri Tarikatı/tekkesi 186, 232, 239, 410, 452
Kaeffer (Fransa Elçilik Sekreteri) 255, 302, 315, 352-353
Kafkasya Kabardey bölgesi 424
kâğıt fabrikası 323
kâğıt mühresi 294 ayrıca bkz. billur mühre; böcek mühre; çakmak mühre; mühre taşı; zer mühre
Kâğthane 322-323; Deresi 51, 322, 324, 328; Köyü 323
kağıcı 435, 675
Kahire 92-93, 204, 352, 369, 382, 482, 520, 626, 712-713
kahve 164, 389; ocağı 52; ticareti 164; ayrıca bkz. tahmis
kahvehaneler 26, 45, 52, 88, 90, 117, 133, 136, 142, 144, 169, 171-172, 220, 231-234, 253, 258, 261, 294, 301, 309, 311, 316, 372, 385-387, 391, 420-421, 431, 435-436, 440, 442, 457, 514, 516-517, 522, 531, 537, 541, 542, 545, 549, 555, 599, 601, 615, 636
Kaif Saray/Tekfur Sarayı (?) 116
kakım kürkü 28
Kale içi (Sakız) 600
kalem yontma bıçağı 484
Kalimathia Köyü (Sakız Adası) 609-610
kalogeri(ler) (Ortodoks keşişler) 583, 569, 689; evi 570
kalpak 311
kalyan 90
Kalyoncu Kışlası 48, 178
kamış kalemler 386
Kandiye/Girit 564
Kanlıca 346
Kantemir, Dimitri 242, 312
kanun (müzük aleti) 314, 381, 388
Kapalıçarşı 53, 75-76, 125, 131, 147, 154, 164-165, 202, 294, 377-378
Kapan Camii (? Konya) 692, 705
Kaphica Kapısı (Bursa) 393
Kaplıfırın (İstanbul'da semt) 129
kaplumbağa 310

Kaptan Paşa Divanhanesi 48, 115, 188
Kaptan Paşa Konağı 189, 197, 309
Kaptan paşa ordugâhı 506
Kaptan paşa ve filosofunun İzmir'e gelişi 497
kaptan paşanın gözlem evi (Kasımpaşa) 186
Kapusen rahipleri 513, 624
Kara Bey Hanı (Bursa) 408
Karaağaç Köyü 422
Karabâli (Dolmabahçe) Deresi 305
Karabungar 449
Karaburun 335, 494, 535, 559, 601-602, 615-616;
Dağları 469; Körfezi 613; Köyü 518
Karacaahmet Mezarlığı 56, 136
Karacabey Hanı 395
Karacabeyoba Köyü 420
Karadağ (Spil Dağı, Manisa) 401, 452-454, 456,
701, 703 ayrıca bkz. Spil Dağı
Karadeniz 62, 99, 194, 217, 242, 302, 317, 319-
320, 332-333, 335, 339, 343, 362-363, 365-366,
371, 579, 662, 679; gezisi 320; hâkimiyeti
365; limanları 365, 577
Karagöl 401
Karagümrük Çukurbostanı/Aetios Sarmıcı 244,
254, 277-278; ayrıca bkz. çukurbostanlar;
sarmıcılar (kapalı)
Karahallı(?) Hanı 656
karakullukçu kalpakları 380
Karakün Köyü 641
Karaman (Konya) 152, 318, 701, 704, 707, 709;
Kalesi 705; Ortodoksları 688
Karaman (Prusya Elçiliği Tercümanı) 352-354, 361
Karaosmanoğlu (Ege'de ayan ailesi) 435-437, 442,
446, 450-452, 454-455, 457-459, 490-491,
497-499, 631, 634, 636, 646, 648, 652, 663;
beyi 491; dönemi 450
Karasu 554
Karatepe 393
Karayit ve Saduki inancı 486
karçığı? 682
kardan aslan 113
Karene 568

Kariahmoroğlu(?) 455-456
Kariye Camii 278
Kariye Müzesi bkz. Khorā (Hora) Manastırı
Kilisesi
Karkeo Oros (Oros Karvuni) bkz. Karvuni Dağı
Karlık Köyü 659
karnaval 108
karpuz fiyatı 634
kartal 449
Kartcınar Sokağı 268
Kartin-Gediz(?) akarsuyu 637
kartopu oyunu 111
Karvuni Dağı 570, 575, 586, 589, 594
Kasaba (Kazımkarabekir İlçesi, Konya) 704
Kasaba (Turgutlu) 468, 492, 502, 515, 633-635
kasaplar 82
Kasım Ağa Mescidi 278
Kasımpaşa 33, 88, 92, 166, 169, 171-172, 178, 196-
197, 204, 225, 237, 258, 274, 373; kışlaları 116;
Mevlevihane Sokağı 373; Mevlevihanesi 374
Kasrı-ı Neşat (Kağıthane Deresi'nde) 322
Kastro 569
Katerina (İmparatoriçe) 38, 383
Katır Hanı (Bursa) 408
katır kiralama bedeli 413, 614
Katırcı Hanı 684
Katırdığı 405
katırın doğurması 649
Kâtip Çelebi 693
Kâtipzade Hanı (İzmir) 468
Kâtipzadeler 468
Katolik Ermeni(ler) 512 Ermeni rahipler 293, 309;
ayrıca bkz. Ermeniler
Katolik(ler) 63, 79, 151, 168, 182, 214, 246, 258,
376, 408, 513, 518, 598; eğitimi 711; Ermeni
hastanesi 511; kilisesi 502; manastırları 240;
mezarlıkları 258; mezhebi 540; rahip(ler)
518, 532
Katzarih, Konstantin (Tüccar) 591-593
Kaufer, François (Fransız coğrafyacı) 94-95, 103, 151
kavaflar 247

Kavak (İstanbul Boğaziçi girişi) 343
 Kavak Sarayı/Üsküdar Sarayı 57, 137
 kayakoruğu 400
 Kayacık Deresi 446
 kayatuzu 568
 kayak/kayıkçı(lar) 31-32, 48, 51, 59, 65-66, 126,
 128, 132, 145, 196; fiyat 194; geçiş ücreti 31,
 51, 54, 59, 66, 77, 132, 135, 145, 255, 317, 345,
 362, 372
 Kayseri 236, 468, 622, 700
 Kaz Dağı 421
 keçe üretimi 666
 Keşeci Piri Mahallesi 205
 keşimemesi 526
 keçiboynuzu (harnup) 569, 573-574, 577, 594,
 595, 598
 Kefalonya 465, 556
 kehribar ticareti 328
 Keil (Kont)/Bağdathı Süleyman 223
 Keldağ 709
 kelle vergisi 161, 337, 491
 Keller (Prusya Krallığı Elçisi, Kont v.) 95
 keman 152, 314, 386
 kemeçe 314
 Kemer Çayı/Kervan Köprüsü Çayı/Meles Çayı 460
 kemerler için bkz. Bahçeköy Kemer; Bozdoğan
 Kemer; Kovuk Kemer/Kırık Kemer; Mağlova
 Kemer; Paşa Kemer/Balızade Kemer
 Kervan Köprüsü 460, 464, 479, 494, 499, 513,
 536
 kervan(lar) 422, 429, 434, 439, 441, 467, 538, 540,
 632, 635, 637, 643-644; âdetleri 638; düzeni
 687; molası 632-633; seyis sayısı 637; yolcu-
 ları nelere dikkat etmeli 642
 kervansaraylar 488
 kestaneci 48
 Keşiş Dağı bkz. Keşiş Tepe 409
 Keşiş Mezarı 401
 Keşiş Tepe (Uludağ'ın zirvelerinden) 393-394,
 409
 khatem 29

Khora (Hora) Manastırı Kilisesi 278
 Kıbrıs 522, 527
 kılıç-kalkan oyunu 301
 kına 283
 Kınalıada/Proti 55
 Kırkkuvak(?) Köyü 540
 Kırım
 Kırmağaç 502, 510
 kurlangıç (balığı) 43
 kurlangıç kuşları 46
 Kırşehir 468
 Kısırkaya 335
 Kızıldağ (Sivas, İmranlı'da) 679
 Kızildeniz 369, 566
 Kızılırmak 679, 700, 702
 kızılkök 523
 Kızıltepe (Karadağ'ın zirvelerinden) 701
 Kızkulesi 57, 59, 124, 217-219; kedi 218
 Kızlar Ağası Konağı 51, 188
 Kıztaşı Caddesi 274
 Kıztaşı/Markianos Sütünü 274
 Kianae Kayaları 341-342
 Kidonia Akademisi (Ayvalık) 591
 kilade/killany/kaşbastı 29
 Kili 344
 Kilian (kitapçı) 145
 Kilise Camii bkz. Zeyrek Kilise Camii/Pantokrator
 Manastırı Kilisesi
 Kilyos 335, 339, 343; Kalesi 339-340; kayıkçı barı-
 nağı 339
 Kilyos Kalesi/Tijila Kalesi 335
 kiralık at 106
 kiraz fiyatı 311, 351
 Kirazlı 545
 kireç ocakları 346
 Kireçburnu 345
 kiremit ocağı 206
 Kirmasti Suyu (Ulubat Gölü) 409
 kitap; fiyatı 89, 99, 123, 126, 143, 151, 210-211,
 228, 230, 243, 252, 269, 346-347, 466; kolek-
 siyonu 461

kitapçılar (Anadolu'da) 452, 646
kitapçılar (İstanbul'da) 126, 210-211
Klaproth (dergi yayıncısı) 185
Klisköy (?) 538
Knigge (Baron von) 162, 184-185, 255-256, 260-261, 266, 302
Knobelsdorff (Prusya Krallığı Elçisi, Baron v.) 95-96, 117-118, 120, 123, 161-162, 255, 351-353, 465
Kochanort Bartholomeus (Ermeni Patriği Vekili) 246
Kohen (Amsterdam doğumlu, İzmirli Yahudi) 486, 492, 495-496, 498, 501-502, 505, 512, 620, 628
Kohtskarrer (?) / Sultan Dağı 674
Komorn 554
Konstantin (Prens) 379
Konstantin Tshiake (İthakalı Konstantin, Kaptan) 593-594, 597
Konya 152, 643, 674, 677, 679, 684, 688-690, 693, 696, 698, 700-701, 703, 705, 707; cami ve tekke sayısı 696; hamam ve çarşıları 697; hane sayımı 696; hanları 697; Kalesi 693; medrese sayısı 697; rehber ücreti 692; surları 690
Kopenhag 63, 368
Kopt(lar) 93
Kordonboyu (İzmir) 502; binaları 469, 474
Korfu Adası 465, 561, 626; Anlaşması 465
koşum takımı 247
koterizasyon 385
Kovuk Kemer/Kırık Kemer 325; ayrıca bkz. Bahçeköy Kemer; Bozdoğan Kemer; Mağlova Kemer; Paşa Kemer/Balızade Kemer
koyun yünü 434; ticareti 408
Koza Hanı (Bursa) 413; ayrıca bkz. Sırmakeş Hanı (Bursa)
kozak/kozalak (Osmanlı Devleti'nde evrak kutusu) 385-386
köçekler 323
Köln 412
kömür damarı 339

kömür ocakları 397
körler için hastane 106
köş/nakkare 262, 314
Köse Kâhya 217, 391
Köse Sultan 155
Krakau (Polonya) 179
krater 701
Kremnitz dukaları 31
Kroisos 639
kudüm 262
Kudüs 76, 183, 224, 320, 356, 380, 462, 466, 467, 626, 693; patriği 212-213; Katolik manastırları 352
Kuhldschühk Köyü 442
Kula 468, 537, 642-647, 657; hane sayısı 646
Kula-Çakallar 649
kulampara 153
Kum Çayı (Akhisar) 446, 448
kumaş boyahaneleri 200, 239
kumaş fiyatı 237
Kumkapı 194, 212
kunbas 28
Kundmann, Johann Christian 310
Kurban Bayramı 257
Kurşunlu Camii (Manisa) 452
Kurşunlu Hanı (Manisa) 452
Kurtaviş (Tüccar) 535
kuru incirlerin sandıklara yerleştirilmesi 529
kuru üzüm fiyatı 577, 613
Kuruçeşme 182, 307, 362; Körfesi 362
kurş 40
Kuşadası 533, 538, 540, 543, 545-546, 549-550, 554, 556-559, 561-562, 564, 568, 576, 579, 703; Rumları 562
Kuşkonmaz Gölü 401
Kuzguncuk 213
Küçük Kale 540
Küçük Menderes Irmağı 544, 554
küfür 349, 516
kürekler 32
Kürkçü Han 268, 381

Kürt topluluğu 298
Kürt(ler) 298, 301-302
Kütahya 400, 421, 468
kütüphane(ler) 214, 413, 452

La

Lafitte 242
Lagus (İsveçli Rahip) 163, 356-357, 359, 370
lağımıcı ve topçu kırsalları 208
Lağımıcı(lar) 209, 317
lahit-yalak 431
Lalande, Joseph Jérôme Lefrançois de 228, 243
Laleli Bodrumu 221-222; ayrıca bkz. Bodrum
Camii Sarmıcı
Laleli Camii 200, 220-221
laleli yağ (misk yağı) 217
Lalunde (astronom) 212
Lamarre (Elçilik sekreteri) 312, 353
lamba fitili atölyeleri 239
Latin Katolik kilisesi 268
Laurentius (Aziz) 513
Lautern (Almanya) 711
Lavette tipi top 219
lavta (müzik aleti) 314, 386
Lazarist rahipler (Avusturyalı) 268
Lazarus tarikatı 467
Lazkiye 512, 514, 517, 526, 622, 714, 716, 718;
nüfusu 717
Lazkiye tütünü 91
Le Chevalier, Jean-Baptiste 103, 157, 242, 303,
306, 342, 361
Leberecht (Madalya yapımcısı) 383
Lee ticarethanesi 478
Lee&fils 417
Lee, Eduard 515
Leer (Almanya) 256
Lefèvre, Raul 256
Leh birliği 223
Lehistan 172, 237
Lehli sırma (Lehistan ipliği) 237
Lehman/Lehmann (Alman tüccar) 300, 328-330
Leipzig 36, 89, 94, 116, 281, 373

lengerhane 206, 208 ayrıca bkz. gemi çapası
atölyesi
Lennepe, von 463-464, 467-468, 480, 485, 507,
515, 522-523, 533, 593, 604, 620-623, 626-
627; firması 531; gazinosu 501
Leon I (Flavius Valerius Leo, Doğu Roma İmpara-
toru) 190
Lepante/Lepetre (Fransız seyyah) 260, 302
Lesoto 103
Levaillant, François (Fransız doğabilimci) 103
Levant 165; ayrıca bkz. Doğu Akdeniz
Levant bkz. Doğu Akdeniz
Levanten(ler) 508, 525; Yahudileri 644
Levent 185
Levent Çiftliği (Kışlası) 135, 138, 150, 157, 217,
223, 234, 250, 301, 304, 308, 317, 319, 346,
391
leylek gagası 228
Lidya kralları 639
Ligerakis, Nikolaos (Papaz) 567-568, 576, 581,
583-585, 591-593
Lihda bkz. Ilıca Köyü
Liman bkz. Haliç
Limpopo Irmağı 103
Linden, Baron von/Ömer Efendi 223-224, 665
Linnaeus, Carl (İsveçli biyolog) 193
linyit 336
Lion 712
Lipsoz balığı 43
Livorno/Livornolu(lar) 408-409, 451, 495
loğ taşı 438
Lombardiya 256-257
Lombardiya kavakları 503, 572, 635, 637, 648, 681
Londra 38-39, 101, 349, 483, 488, 494, 627;
Büyükelçiliği 208; tüccarı 515
Lorenzo (Hekim)
Lugoş (Banat yakınlarında) 240
Luigi, Pater 483, 487, 511-512
Lutherici(ler) 472
Lübeck 472
Lübnan 236, 466-467, 520

Ma

Lüdeke, Wilhelm (din adamı, seyyah) 39, 181, 185, 197
 Lüle(ler) 90-91, 202-203; barut yerleştirme 376; fiyatı 89; taşı 89, 269-270
 Lysimakhos (Komutan) 493
 Macar Burnu 343-344, 364
 Macaristan/Macar(lar) 37, 123, 132, 138, 145, 151, 183, 217, 223-224, 234, 251, 293, 348-349, 501, 554, 711; dönmesi 137; ordusu 141, 711; rehber 151; tercüman 135
 Maden (İstanbul Ağaçlı civarında yer adı) 336
 Magnesia ad Sipylum 448
 Mağlova Kemerı 324; ayrıca bkz. Bahçeköy Kemerı; Bozdoğan Kemerı; Kovuk Kemer/ Kırık Kemer; Paşa Kemerı/Balızade Kemerı
 Mahadmaserin köyü 722
 Mahaelih 449
 Mahalaç Tepe 701
 Mahmud (İtalyan dönmesi hekim) 504
 Mahmud (Rehber) 396, 399, 401, 403, 405, 407, 525
 Mahmud (Şehzade, II. Bayezid'in oğlu) 268, 451
 Mahmud Ağa (Hassa mimarı) 455
 Mahmud I (Sultan) 282, 294
 Mahmud II (Sultan) 195, 267, 328, 335, 346, 390, 435; Bendi/Bend-i Cedid/Yeni Bent 328; dönemi 344
 Mahmud Paşa (Vezir) 164
 Mahmud Paşa Camii 164
 Mahmud Paşa Hanı 408
 Mahmud Paşa Nahiyesi (İstanbul) 283
 Mahmud Paşa Türbesi/Veli Mahmud Paşa Türbesi 164
 Mahmud Raif Efendi (Reisülküttap) 143, 208-209, 223, 225-226, 232, 286
 Mahmude otu 645, 714
 Mahmutpaşa 246
 Mahmutpaşa Sokağı/Mahmutpaşa Yokuşu 268-269
 Mahna (?) Köyü 432

Mahomet (kuş cinsi) 46
 mahya 79
 Mainotte/Manyatis/Manyates halkı 256
 Mainz 224
 Maiyet Köşkü 305
 Makedon ordusu 431
 Makedonya İmparatorluğu 673
 Makestos 431
 makûfhan 441
 Malta 93, 490
 manastır 312
 Manastır Camii (Bursa) 415
 Manavgat 673
 manavlar 56
 manda 325
 Mandahori 435
 mandalin 386
 Mandragoia 436
 mangal 52
 mangala 172, 385
 mangır 39-40
 mango ağacı 385
 Mani Yarımadası 595
 Manisa 401, 435, 449-454, 456, 458, 491, 497, 499, 510, 617, 630, 633, 637, 674; cami mescit sayısı 451; han sayısı 452; hane sayısı 451; nüfusu 455; Ovası 457; sokakları 452; tekke sayısı
 Manisa Dağı 450; ayrıca bkz. Karadağ, Spil Dağı
 Manisa Gölü 401; ayrıca bkz. Marmara Gölü
 Mannheim 711
 Marburg Üniversitesi 621
 Marcati, Conte di 465-466
 Markianos (Bizans İmparatoru) 274-275
 Marmara Denizi 22, 44, 54, 57-58, 69, 76, 82-83, 114, 121, 189, 191-192, 194, 197, 219, 242, 245, 256, 259, 291, 361, 365, 393, 397, 400, 421, 425, 624; Adaları 54
 Marmara Gölü (Manisa) 639
 Marsilya 483, 526, 712

Martschewsky, Josip (Tercüman) 183, 186, 303,
349-350, 385, 462, 485, 495
Martyros, Leon 190
Maruni(ler) 236; keşiş 520; rahipleri 230, 237, 467
Maseyk, Jean von (Hollanda Elçilik Sekreteri) 352,
353, 355-356
maske satışı 108
Mason/Masonluk 93, 123, 485, 531; locası 124;
teşkilatı 203
mastik (sakız) 601, 607; ağaçları 445; köyleri 607;
üretimi 609
matbaa 143, 252; Ermeni matbaası 181, 246, 268;
Rum matbaası 211, 237; Türk matbaası 59,
129, 132, 268; Yahudi matbaası 268
Mathios (Ermeni matbaacı) 252
Mauritius 103
Mavroyeni, Nikolaos (Eflak Prensi) 186
maymun oynatıcısı 48
mazhar (müzik aleti) 262
Mechitar, Petro 355
Mecklenburg 93
meddah(lar) 88, 117, 413
Medine 462, 651
medrese 446, 455
Mehaelih (?) Köyü 448
Mehmed (Mevlevi Dervîşi) 376
Mehmed (Şehzade, I. Süleyman'ın oğlu) 451
Mehmed (Şehzade, sonra Fatih) 451
Mehmed Ağa (Hacı, Pulat) 50
Mehmed Ağa (Karaosmanoğlu, Hacı) 436; ayrıca
bkz. Karaosmanoğlu
Mehmed Ağa (Sedefkâr) 455
Mehmed Ali (Kabircı) 628, 630, 632-634, 647, 691
Mehmed Ali Seyit (Kabircı Mehmed Ali'nin ortağı)
642
Mehmed Çavuş 387
Mehmed Çelebi (Sultan I. Mehmed) 415
Mehmed Ebu Şemune (Faslı, Hacı) 184, 186-187,
216-217, 257
Mehmed Efendi (Alman dönmesi Osmanlı heki-
mi) 451, 453-454

Mehmed Efendi (Kadiri Tekkesi Şeyhi) 239
Mehmed Efendi (Kırımlı, Hacı) 146, 374
Mehmed II (Fatih) 48, 125, 164, 220, 247, 268,
373
Mehmed Paşa (Köprülü) 618
Mehmed Paşa (Melek) 453
Mehmed Said Paşa 346
mehterbaşı 391; ücreti 391
Meiner (Saray danışmanı) 589
Mektarist tarikatı 355
Mekke 151, 163, 186, 369
Mekke 462, 625, 641, 651
Meles Deresi 464
Meligo, Giovanni (Tüccar) 577-578, 584-585, 589,
593
Memluklar 713
Menard (Fransız işletmeci) 93, 106-107, 216
Mendehora Köyü 435-436
Menderes ırmağı 659
Menemen 449, 515, 517, 519, 617-618; İskelesi 515
Menemen-Güzelhisar (Aliğa) 515
menengiç kökü 385
Meninsky, Franciscus à Mesgnien 212
Mennego (işletmeci) 344
Menon (General) 712
menzili 559
mera kirası 395
Meram Çayı 700
mercan (balığı) 43
Meryem Ana Kilisesi (Samos Adası) 578
mest 28, 45
Mevlana (Hz.) 373
Mevlâna Celaleddin 696-697; Türbesi ve Dergâhı
692
Mevlevî tarikatı/Mevlevî(ler) 646, 696-698; boru-
su 659; dergâhı 705; dervîş(ler) 596, 659,
688; tekkesi 452, 696, 410
Mevlevîlik/Mevlevî(ler) 151-152, 154, 376; dervîşle-
ri 146, 149-150, 182-183, 233, 236, 241-242,
262, 285; şeyhleri 204; tekkesi 59, 99, 123,
203, 276, 307, 373, 376

Meyern, Wilhelm Friedrich (Dr.) 162, 185, 256-257, 260, 266-267, 302, 313, 320-321, 325-327, 329-330, 332, 352-354, 360, 370, 388, 460, 480, 552
meyhaneler 56, 109, 124, 462; kapanış saati 374
meyve fiyatları 50
meyve-sebze hali 131
mezar taşları 23, 53, 56; atölyeleri 136
mezarlıklar 47, 86, 258, 294, 299, 309
Mısır Çarşısı (İstanbul) 154, 164
Mısır/Mısırlı(lar) 38, 92-93, 102, 117, 151, 161, 185, 204-205, 223, 250-251, 279, 292, 309, 380-381, 466, 487, 506, 510-512, 520, 548, 558, 566, 622, 625-626, 677, 712-713, 719; eski 129; meselesi; seferi 171, 556, 713, 717
Michaelis, Johann David 255
Michaely (eski İngiliz konsolos) 475
Michaely (Öğrenci) 629
Midilli Adası 497
midye 132, 161, 321
Mihaliç (Karacabey) 193, 393, 401, 421-422, 425, 428-429, 435, 498; Deresi 425
Mihrimah Sultan 273, 346; Camii 254; Külliyesi 274
Mihrişah Valide Sultan 134; Camii (Halıcıoğlu) 134; Külliyesi (Eyüp) 134
Mikus Köyü 573
Mimar Sinan 170, 280, 307, 455
Minden 463
Minerva Tapınağı (Atina) 465
miskal 386
misket şarabı 480, 501
Mithriades VI. (Pontos Kralı) 341
Mitilini Kenti 575
Modestus Sarnıcı 275; ayrıca bkz. Çukur Hamam
Moğolistan 422
Mokha (el-Muka) 368
Mokios Sarnıcı bkz. Altımermer Çukurbostanı (Aya Mokios Sarnıcı, Çapa)
Moldavya 21, 138, 172; prensi 307
Molla İbrahim Limanı 563

Mondoreh (Mondehora)/Mendekoria Köyü; bkz. Mendehora
Monnier (Fransız mühendis) 242, 343
Monomotapa/Mutapa Krallığı 103
Montpellier 478, 712
Mora/Moralı(lar) 164, 256, 520, 577, 584, 595, 689; Yanımadası 465; Yanımadası 256, 572; yolcular 597
Moravya 626
Mordehay (Sabetay Sevi'nin babası) 486
Morier, Isaac 515
Morina balığı 54
Moritanya kralları 59, 75
Morusi (Moldavya Prensi) 163
Moskof halkı 644
Mozambik 103
Muallekat (Arap şiir grubu) 625
Muallekat-ı Seba 625
Mudanya 393, 406, 419
Muhammed (Hz.) 183, 264
Muhammed (Hz.) 409, 414
Muhammed Ağa (Samandağlı) 711, 713
Muhammed bin Abdülvehhap 145
mum fiyatı 286; yağı 210; tesisi 171
Murad (Şehzade, II. Selim'in oğlu) 451
Murad Dağı 659
Murad I (Sultan) 285, 419; Camii 416; Türbesi 415-416
Murad II (Sultan) 285, 451
Murad III (Sultan) 57, 136, 455
Murad IV (Sultan) 155, 267
Murad Paşa Nahiyesi (İstanbul) 283
Murad, Antoine (İsveç elçisi eski tercümanı) 312-315
Muradiye Camii (Manisa) 455
Muradiye Deresi 305
Muradiye Külliyesi (Manisa) 455
Muradiye Kütüphanesi (Manisa) 455
Musa (Hz.) 183
Musa Çelebi sandukası (Şehzade, I. Bayezid'in oğlu) 416

Musa Dağı 709
musk 312, 391
Mustafa (İngiliz dönmesi) 335
Mustafa (Macar) 137-142, 144, 267
Mustafa (Şehzade)
Mustafa (Şehzade, I. Süleyman'ın oğlu) 451
Mustafa (Şehzade, II. Mehmed oğlu) 451
Mustafa Ağa (Hacı) 450
Mustafa Ağa (Mimarbaşı) 346
Mustafa II (Sultan) 156, 274
Mustafa III (Sultan) 134, 154, 328, 341, 346
Mustafa IV (Sultan) 267
Mustafa Paşa Nahiyesi 283
Mustafakemalpaşa (Kirmastı) Çayı 421
Mustafakemalpaşa ilçesi 421
Mut Çayı 633
muytabcılar 247
müderis ücreti 226
muezzin 79
müftü 388
Mühendishane-i Berri-i Hümayun 129, 143, 209, 225-228
mühre taşı 294 ayrıca bkz. billur mühre; böcek mühre; çakmak mühre; kâğıt mühresi; zer mühre
mühre: billur mühre 294; böcek mühre 294; çakmak mühre 294; kâğıt mühresi 294; mühre taşı 294; zer mühre 294
mühür hakkakı 210, 268
mühür mumu 385
mühür taşları 210
mühürlerin dökülmesi 268
müküm (müzik aleti) 314
Müller, Frans 624
Münden (Almanya) 35
müneccimbaşı 243
müsellim/mütesellim 402, 601, 607, 677, 716-717
Müsemmetât 625
Müslümanlı/Müslüman(lar) 146-147, 150, 152, 161, 171-172, 183, 202, 236, 245, 271, 287, 311, 316,

337, 343, 346, 369, 375, 414, 421, 456, 484, 488, 504, 557-558, 600, 603, 642, 644, 651, 656, 672, 690, 702, 714, 716; aptes 76; çocukları 113; din adamları 151, 160, 293; ibadet 79; kumar yasağı 37; köylülerle Almanya-Polonya serflerinin karşılaştırılması 652; mezarlıkları 561; namaz 113, 143, 241, 652; olmak 137-138, 140, 185, 223-224, 250, 267, 453, 486, 495, 626, 637, 717; temizlik 80-81, 105

Müschai (Mut Çayı?) 632

müzik aletleri 78; fiyat 204

Myonesus (Myonnessos)/Çifit Kale veya Sıçan Adası 596

Myrelaion Manastırı Kilisesi 221-222

Mysia 421

nakkare/çifte nağra/kudüm 262, 314

nakkarehane/mehterhane 262

Nakşibendi 646, 658; tekkesi 410, 413

Namazgâhbaşı 492

Namibia 103

Napoli/Napolili(ler) 87, 100, 261, 447, 500, 507; elçisi 68, 75

nar fiyatı 630

nargile 26, 91, 128; marpuçları 90

Nasırâlı İsa 717

Nasso-Oğlu (?) 656

Nathan (Gazzeli Natan) 486

Naxos (Nakşa) Adası 479

Neopolis 533, 559

Neuf-Chatel (Fransa) 92

Neva Irmağı kıyısı 38

Nevşehir 648

ney 14, 146-147, 150, 152-153, 183, 203, 265, 276, 314; fiyatı 153

Niebuhr, Barthold Georg 369

Nif Dağı/Pagus (Pagos) Dağı 470, 472, 4481, 499, 537, 630

Nigde 707

Nihs(?) kenti/Kemalpaşa/Nif 631

Nikaria (İkaria/Ahikerye) Adası 595-596

Na

Nikoğos Balyan (Mimar) 305
 Nil Irmağı 520, 566
 Nilüfer Çayı 393-394, 408-409, 419
 Nilüfer Hatun 419
 Niş kenti 203
 nişan taşı 305
 Nişancı Paşa Kütüphanesi (Manisa) 455
 nişantaşları 115, 305
 Nizam-ı cedit askerleri 135
 Non, de (Ressam gezgin) 102
 nota 78, 313
 nöbetçi kulübesi 441, 458-459; bahşişi 434-437, 441
 Numan Efendi (Hekimbaşı) 311
 Nuruosmaniye Camii 76, 165, 197, 202, 243
 Nuruziye Sokağı 354
 Nürnberg 50

Oanestion Boosih (Ohannesyan Bozih?) 268
 Odalar Sokağı 305
 odun kömürü 438; fiyatı 60; ocakları 394
 ok talimleri 115
 Okmeydanı 115, 129, 276, 294
 Oldenburg 256
 Oldenburgerland 334
 Olimpos Dağı bkz. Uludağ
 Olympos Dağı Bkz. Uludağ
 on iki çift kürekli kayak 219
 on iki havari tablosu 415
 onluk (para) 39-40
 Orhan Camii (Bursa) 413
 Orhan Gazi (Sultan) 419
 Orhan Gazi 39
 Orhaneli Çayı 421 ayrıca bkz. Çavdar Suyu; Aleva Çayı
 Orontes (Asi Irmağı) 710
 Orsakov (Rus prensi) 506
 Orşova (Romanya) 118, 238, 250
 Ortaköy (Uşak civarı) 659
 Ortaköy 21, 134-135, 145, 307, 362
 Ortaköy Camii 305
 Ortaköy Deresi 305

Ortodoks kiliseleri 167
 Oruç (Reis) mezar taşı 306
 oruç 80
 Osman Ağa (Hacı) 450, 455
 Osman Ağa (Pazvantoğlu) bkz. Pazvantoğlu (Osman Ağa)
 Osman Efendi (astronom) 204-205
 Osman Efendi 473; bahçesi 498
 Osman II (Sultan) 328
 Osmaniye Camii bkz. Nuruosmaniye Camii
 Osmanlı(lar) 242, 244, 341; Devleti/İmparatorluğu 39, 95, 99, 152, 170, 208, 218, 242, 285, 319, 391; Devleti Tarihi 158; matematikçisi 227
 Osmanlı(lar) 393, 630, 664, 679; Devleti 436-437, 449, 460, 465, 541, 558, 577, 592, 610, 678, 698, 713; donanması 497, 586, 603; İmparatorluğu 451, 484; ordusu 687; padişahının simgesi 624; sultanları 410; ülkesi 643
 Osmanlı-Rus Savaşı 436, 603
 Otlukçu Yokuşu Sokağı 276
 ottantina/seksenlik (para) 40
 Oturak Beli 662
 Oturak Çay (Banaz Çayı) 659, 661

öküz arabaları 83, 121, 300
 öküz nallama 440
 Ömer (Hacı, Halepli tüccar) 641, 651, 677, 679, 691, 700-702, 709
 Ömer (Hacı, Kervancı) 633, 703
 Ömer Ağa (süvari birliği komutanı) 139, 141
 Ömer Efendi bkz. Linden, Baron von/Ömer Efendi
 Öreke Taşı 341-342
 Örne Sütun 70
 Örmene Köyü 721
 Özbek(ler) 697; dervishi 413, 422; tarikati 422; tekkesi 410, 696
 Özbeki tarikati 646

pabuç 311
 Pactulus (Sart Çayı) 639

Ök

Pa

padişahı fermanı bedeli 361
padişahın gezi maliyeti 358
padişahın özel hekimi 330
Padua 667; Üniversitesi 212
Pakso 465
Palamut (Akhisar civarında) 444
Paleocastro 605
Palice Markisi 515
Pamucak Mevkii 525
pamuk 441, 443, 609, 633, 636, 675; balı 502;
ırgatları 510; plantasyonları 442; tarlaları 435,
444; ticareti 452,510
pamuk ipliği fiyatı 230
pamuklu basma atölyesi 159, 201
pamuklu dokuma ve basma fabrikası 510
Panayia Manastırı 563
Pantkot (Pantekost. Hamsin) Yortusu 360
Pantokrator Manastırı 279, 288
para yemek 502
para(lar): birimleri 36; *izolotta*, *solota* veya *zelote*
(para birimleri) 40; *centinaja* 40; karpma 117;
Kremnitz dukaları 31; mangır 39-40; *ottan-*
tina/seksenlik (para) 40; *piaster* 39-40; *ses-*
santina/altınusluk (para) 40; Venedik dulası
36; yirmilik (para) 39; *zecchino*/zecchine 29,
40; Zer-i Mahbub/zermahbub 39-40; zincirli
(altın sikke) 40; *zolota* 39; ayrıca bkz. döviz
kurları
Paris 101, 103, 117, 138, 202, 243, 261, 282, 356,
583, 591, 711-712
Paros (Bara) Adası 399
Pascali (ciltçi) 181, 203
Paskalya Yortusu 286-287, 294, 299; eğlenceleri
295-302
Pasquich (Prof.) 116, 118, 145
Paşa Kemer/Balızade Kemer 327; ayrıca bkz.
Bağçeköy Kemer; Bozdoğan Kemer; Kovuk
Kemer/Kurık Kemer; Mağlova Kemer
patates 100, 122
Patino bkz. Patmos/Batnaz Adası
Patinos 591

Patmos/Batnaz Adası 347, 527, 564, 567, 591
patrik konutu 212
Patrikhane Kilisesi 211
Patrona Halil İsyanı 322
Paul (Aziz) 197
Pavel I (Çar)
Pavialı(lar) 511
Pavlos (Aziz) 546, 597, 717
Pazarköy Gölü, bkz. İznik Gölü
Pazarköy/Orhangazi Gölü, bkz. İznik Gölü
Pazvantoğlu (Osman Ağa) 317, 319; Ayaklanması
218
Pehlevi dili 96
Peiron 618
peksimet fırını (Bebek'te) 346
Pelopones 584 ayrıca bkz. Mora
Pera 21, 27, 32, 34-35, 40-42, 44-45, 47, 49-50, 53,
56, 61, 65, 67, 69, 72, 75, 77, 85, 94, 98, 112,
114-115, 121, 124, 139, 157, 161, 165-166, 179,
197, 203, 216, 236-237, 239, 251, 258, 267,
274, 276, 287, 290, 299, 313, 320, 349, 354,
372-374, 376-377, 382-383, 464; Caddesi 35,
146, 150; gece sessizliği 373; kabristanları/
mezarlıkları 257, 287, 294
Perino, Pandelin 611
Pers ordusu 431
Pers(ler) 298; İmparatorluğu 95-96, 211; ordusu
373
Perteve Paşa (Şair) 195
Peşere Kadını 583
Peşte 118, 145
Peter (Aziz) 197
Petersburg 361
Petra Dinaia (kayalık) 345
Petriccioli (İtalyan hekim) 162
Pharao/Firavun oyunu 37
Philippos (Kral) 96
Phrygia 421
Pınarbaşı (İzmir yakınlarında) 470, 472, 630
Pınarbaşı (Su) Kapısı (Bursa) 393
piaster 39-40

Picciotto, Raphael (Monsenyör, Suriye, Karaman ve Halep Başkonsolosu) 318, 352, 355, 716

Pilavtepe 533

Pillavoine (Bay) 356

Piri Paşa 229

Pirih(?) 615

pirinç fiyatı 436

Pirinç Hanı 408

Piripaşa semti 205-206

Piripaşa Tophanesi/Hasköy Tophanesi 206

Pisé tekniği 503, 675

Piyale Paşa 169-170; Camii 170; Hamamı 169; Türbesi 170

Platon bkz. Eflatun

Plinius (Yaşlı) 554

polis teşkilatı 386

Polonya/Polonyalı(lar) 37, 179, 198, 201, 223, 251, 256, 267, 359, 522, 534, 652-653; elçiliği 514; seyyah 514; Yahudi(ler) 124

Pomak(lar) 381

Pondichery (Puducherry, Hindistan) 368

portakal ve elma fiyatı 351

Portekiz 671; şarabı 401, 467

posta ücreti 238

Potemkin (Prens) 383

Poyraz Köyü 342-343

Poyraz Limanı 341

Prag 77

Prens Adaları 22, 76, 197, 259, 290

Prizren 312

Propaganda matbaası 230

Propontis bkz. Marmara Denizi

Protestanlık/Protestan(lar) 63, 79, 101, 230, 250, 453; mezarlıkları 258

Protopapa, Konstantin 593

Prusya/Prusyalı(lar) 37, 63, 99, 103, 234, 462-463, 658; Bilim Akademisi 162; Devleti 408; elçiliği 75, 161, 315, 352, 355, 361, elçisi 101, 104, 122, 163, 185, 312, 315, 354; elçisi 315; elçisinin çocukları 300, 355; elçisinin konutu 35; konsolosu 101, 318, 462, 471; kralı 104;

maslahatgüzarı 352; pasaportu 625; temsilcisi 608; ticarethaneleri 471; tüccar 625

Ptolemaeus 99

Pullavoine (Fransa Konsolosu) 370

puşt 153

Pygale 545

Pythagoras 589

Quadrat 211

quart formatı 43

Raab (Macaristan) 711

Raab, von (Roma İmparatorluğu (Almanya) Elçiliği Sekreteri) 77, 385, 389

Rabia Sultan (II. Ahmed'in hasekisi) 273

Ragusa (Dubrovnik) 462; gemisi 557; konsolosu 556; Sarayı 331

rahle 386

Rahmi Koç Müzesi 208

ramazan 79-80, 396

Ramazan Bayramı 80, 109, 256

rastık taşı 620

reyaya geçiş ücreti zorunluluğu 458

rebap (müzik aleti) 381, 389; fiyatı 389

Reformist(ler) 472

rehber yevmiyesi 401

Reis Köyü 425

Reisdere Köyü 614

Ren Irmağı 412

Ren şarabı 501

Renard (Peder) 315, 360

Rhases/Râzi/Ebû Bekir Muhammed bin Zekeriyâ er-Râzi 667

Rhyndakos Çayı 421, 426; ayrıca bkz. Ulubat Suyu
Rûfai tarikatı/Rûfai(ler) 203-204, 214, 238, 241, 259, 531, 646; dervişleri 172, 183, 204, 215, 245, 266, 276, 349, 351; tekkesi 203, 257, 410, 452

Rıza Efendi (Türk elçisi) 183

Richard (Fransız balor gravitir ustası) 144

Riga 37

Rigas Feraios (Yunan şair) 586, 589, 624

Ra

Rihanlı/Reyhanlı aşireti 720
Riyaziye Mektebi 267
Rode (İşveçli Mühendis) 163, 309, 356-357; maaşı 358
Rodo Konaki 524
Rodos Adası 357, 432
Roma (Katolik) kilisesi 451
Roma/Romalı(lar) 393, 449, 457, 459, 484, 656, 675, 682, 721; dönemi 328, 426, 431, 546, 572
Roma-Germen İmparatorluğu 181-182, 203, 230, 234, 242, 246, 341, 383, 483, 531, 534, 557, 717; Elçiliği 385; elçilik binası 98, 354; elçisi 179; hastanesi 483, 511; konsolosu 556; ordusu 453, 626
Roman(lar) 262
Romen(ler) 213
Ronwoy Alayı 250
Rosenhyggel, Rosetti v. (Kont, Rusya Başkonsolosu) 352, 369
Rotterdam 483
Rub-ı Daire tahtası 211
Rubin, Jean (Seetzen'in tercümanı) 479, 506, 526, 533, 536, 538, 540, 549-550, 556, 568, 570, 572, 575-576, 585, 599, 604, 608, 613, 617, 622-623, 626, 630-632, 635, 639, 646, 648, 652, 657-659, 661, 663-665, 676, 679, 683, 689, 691, 695-696, 700, 702, 705, 707, 709, 710, 719, 721
Ruffin (Fransız Elçi) 255
Ruini (padişahın özel hekimi) 330
Rum(lar) (Anadolu) 409, 411, 422, 441, 446, 448, 451, 464, 471, 475-478, 484, 487, 491, 498, 500-501, 504-505, 508, 510, 512, 518, 524-525, 532-533, 535, 537-539, 542, 546, 556-557, 560, 562-567, 569-571, 577-579, 590, 594-595, 598, 603, 605, 611, 615-616, 622, 624, 644-645, 657, 676, 689, 691, 698, 719; aileleri 443, 635-636, 641, 646; bakkal 420, 538, 545-546; dalgıç 477; dansçılar 491; din adamları 428, 461, 518, 556; hastanesi (Akıl hastaları için) 511; hastanesi 483, 511-512; hekim 561,

637; hizmetçi(ler) 454, 495; kadın(lar) 425, 465; kadınlarının kıyafetleri 465; kiliseleri 412, 415, 427, 443, 451, 557-558, 560, 567, 610; kitapçı 413; köylü 400, 420, 425; manastırı 409, 425, 563, 574, 577, 688, 701; nüfusu 615; rençper 481; satıcı 484; tacirler 524; tüccar(lar) 408, 446-447, 535, 608, 610, 674; ve Frenkler 518; yolcu kafilesi 542
Rum(lar) (İstanbul) 29, 33, 37-38, 46-47, 57, 64, 72, 77-79, 84, 95, 101, 108-109, 111, 120, 124-125, 155, 159, 166, 183-184, 189, 194, 200, 211, 213, 216, 236, 259, 286-287, 292, 294-295, 299, 307-308, 311, 320, 329-331, 333, 340, 360; dansları 300; din adamları 168; halkı 212, 326; ipek dokumacılar 279; kalfalar 357; kızı ve kadını 191; kilisesi 157, 348; kitapçılar 382; kuryeler 382; marangoz 281; matbaası 211, 237; meyhanesi 229, 329; müziği 124, 310, 316, 349; müzik aletleri 386; okulu 212-213; papaz 310; patriği 211, 352, 380; patrikhanesi 268; tabak kırma günü 216; tebaası 320; tüccar(lar) 382
Rumeli 361, 363, 416, 436, 450, 527, 716; Feneri 30, 340, 343; kazaskeri 317, 388; köylüleri 344; yakası 373, 390
Rumeli Hisarı 345, 364, 372
Rumeli Kavağı 343
Ruşçuk 90
Russell, Alexander (doğabilimci) 28, 122, 150, 184
Rusya/Rus(lar) 37-38, 54, 140, 173, 213, 234, 261, 266, 357, 363, 365-366, 370-371, 380, 383, 465, 507, 518, 526, 577, 579, 597, 603, 607; bayrağı 594; Çarlığı/Devleti 319, 366, 382, 447, 475; donanması 523; elçiliği 35, 337, 361, 370, 382; elçiliği posta teknesi 370; elçisi 75, 364, 366; gemileri 365-366, 585; hükümdarı 383; kançuları 496; konsolosluğu 485, 625; konsolosu 319, 379; limanları 362, 370; prensi 550; Sarayı/Elçiliği Yazlığı 344, 361, 364, 366, 370-371; ticarethanesi 475; teknesi 194; temsilciliği 490

Rückert, Friedrich 211
Rüsching 688
Rüstem Paşa 273; Camii 197

Sa

Sa'dâbâd 322
Sabetay Sevi 486
sabun üretimi/sabunhaneler 505, 519
Sabuncu Geçidi 457-458
Sachsen Gotlia, Emil August von (Sachsen Gotha Veliâht Prensi) 75, 102, 107, 388, 481, 627, 629
sadecek (yağ kutusu) 217
Sadi (Şair) 482
safran 409
Safranbolu 409
Sagalassos 673
Sahaflar Çarşısı 74
sahtiyan 45, 311
Said Paşa Sarayı 346
Saide (Yukarı Mısır'da) 205
Saint Benoit Kilisesi ve Manastırı 360
sakız 607; çiğneme adeti 610; padişahın hissesi 610; tatlısı 578, 611
Sakız Adası (Hios Adası) 162, 213, 256, 465, 492, 498, 519, 523, 525, 527, 556, 559, 562, 567, 578, 585, 591, 595-597, 599-600, 604-605, 609-610, 612, 614-615, 618, 622; cüzûzam hastanesi 605-608; evleri 600; halkı 608; kaptan paşaya ödediği haraç 612; kadın giysileri 600; katır kiralama ücreti 607; Kenti 598, 607, 610, kıyıları 604; müsellimi 601; şarabı 612; üretilen köyler 610
Sakızağacı Bodrumu; bkz. Büyükkotlukçu Yokuşu Sarmıcı
Sakız-Çeşme kayık yolu ücreti 601
Saksonya/Saksonyalı(lar) 101, 122, 163, 453, 530, 629
Salacak 137; İskeleyi 57, 137; Plajı 137
salhane 506
Salıpazarı (Tophane) 55
Salihî Dilâşub Sultan 273

Salihli Köyü 640
saltanat kayıtları 220, 255
salyangoz
Saman Dağı 709
Samandağ 709; ayrıca bkz. Suad, Süveydiye
Samatya/Psamathion 192, 194; Kapısı 193
Samos (Sisam) Adası 555, 557, 559, 562-564, 566, 568, 570, 572-574, 582, 590, 593, 596, 618; harabeleri 569, 572; imceyle kilise inşaatı 592; keçiboyunu fiyatı 577, 595; Kenti 564, 570; konaklama ücreti 593
Samos Boğazı 576
Samos-Sakız yolu ücreti 595
samur 28
San Lazzaro Adası 355
San Pietro ve Paolo Kilisesi/Saint Pierre ve Paul Kilisesi 197
sancakbeyi 285
Santa Maria Draperis Kilisesi ve Manastırı 179, 203
Saraçhane 76, 247; binası 247
saraçlar 247
Sarayburnu 194, 219
Saray-ı Atik/Eski Saray 125
Saray-ı Cedit/Topkapı Sarayı 125
Sardes 515, 638-641
sarık 311
Sarıyer 343
Sarkis (menzilci) 535-536, 540-541, 543-544
Sarıncılar (açık) bkz. Çukurbostan(lar)
Sarıncılar (kapalı) bkz. Binbirdirek Sarıncı; Bodrum Camii Sarıncı; Büyükkotlukçu Yokuşu Sarıncı; Yerebatan Sarayı (Cisterna basilica); Zeyrek Bodrumu/Sarıncı
sarp (sap, derviş aletleri) 176, 214-215, 263-264, 351
Sart Köyü 639, 641
Sardes Kenti 515, 638-640
Sartorius (Dr.) 21, 27-28, 31
Saruhan Beyliği 454
Saruhan Mahallesi 455
Saruhan Sancağı 451
satranç 52, 172

Saussure, Horace-Bénédict de 621
savaş gemileri 52
Saxe, Louis Comte de 625
sazendegan-ı çöğürçüyan 381
sazendegan-ı şarkıcıyan 381
sazendeler 147
Scala Nova/Scala Nuova (Yeni İskele) 533, 538
Scamander Irmağı 448
Schablinsky (Kont) 223
Schlözer 520
Schneider (Prusya eski elçilik kâtibi, tüccar) 300, 328
sebze bahçeleri 121
Seetzen, Peter Ulrich 34
Sekban-ı Cedid 135
Selahaddin (?) (Sultan) 676
Selâhattin'in Kahvesi 88
Selaltı Köprü Sokağı 305
Selanik 268
Selanik 620; halıları 514
Selçuk 545; Ovası 544
Selçuklu 682, 693, 705; camileri 692
Selçuklu İlçesi 688
Seleukia (Manavgat) 673
Seleukos İmparatorluğu 673
Selim I (Sultan) 200
Selim II (Sultan) 279
Selim III (Sultan) 38, 57, 132, 134-135, 137, 153, 188, 195, 231, 267, 286, 321-322, 335, 346, 387, 435
Selimiye 129; Kışlası 137
sema gösterisi 154
semahane/semazenler 147, 150, 376
semer/semeciler 34, 247
Smerkant 96, 422
Sempri, Guglielmo İtalyan Mimar) 203
Sen Jean Kilisesi/Aziz Yuhanna Kilisesi 544, 547
Senekerim Kalfa (Mimar) 282
Sepetçiler Kasrı 66
Serabion (Ermeni) 269
Seradapt(?) 615
Serapis Tapınağı 343

Serasker Kulesi 282 ayrıca bkz. Ağa Kapısı Kulesi;
Beyazıt Yangın Kulesi
Seraskerlik makamı 282
Serdar-ı Ekrem Caddesi 354
Sergius (Rum öğretmen)
Serpos (Bankacı) 345, 353, 364
Serpos Kardeşler 354, 364-365, 379
sessantîna/altnışlık (para) 40
Sevdiköy 464, 480, 537
seyis bannakları 3222
Seyit Ali (Zeytunoğlu, Katırcı) 623, 633, 691, 702, 709
seyyar satıcılar 124, 128-129
Sığacık 486
sığırık kuşları 46
Sırbistan/Sırpılar 203, 218, 449, 571
Sırmakeş Hanı (Bursa) 408, 413; ayrıca bkz.
Han-ı Cedid Evvel, Şimşek Hanı, Beylik
Kervansaray, Beylik Han-ı Cedidi Amire,
Beylik Yeni Kervansaray
Sırmakeş Hanı (İstanbul) 220
Sırmakeşhane (İstanbul) 293
Sırrı Abdi Dede Efendi (Fırıncızade, Şeyh) 373
sikke 152; koleksiyonu 162
sikke/destar (deriş kûlahı) 149
Sille 684, 687-689, 693; hane sayısı 689
Sille Kapısı 698
sim çekme 220; makinesi fiyatı 293
Simav 421, 431
Simavi Irmağı 448
Simkeşhane 220
Simon (Ermeni tüccar) 418, 424, 447
sinagog 412
Sinekliköy 665-666
Sipahi 416
sipsi 91
Sirilanka 103
Sis (Kozan) 269
Sisam Adası 562-563; ayrıca bkz. Samos Adası
Sivas 679
Sivastopoli 524

Siyahiler (Ege'de) 444, 499, 513, 545
 Skallon (Fransız tüccar) 94-95
 Slav(lar) 518, 571
 Slovenya/Solevenyalı(lar) 534, 571
 sokak köpekleri 112
 sokaklar 56, 82-83, 117; temizliği 81
 soytan 303
 Spadi (?) tarikadı 646
 Spil (Sipylus) Dağı 448, 450, 452, 457; ayrıca bkz.
 Karadağ, Manisa Dağı
 Spitalia to luwias meno (cüzam hastanesi) 605
 St. Antoine Hastanesi (İzmir) 511
 St. Benedict Manastırı 315
 St. Georg Katolik Kilisesi/Sankt Georg Kilisesi
 268
 St. Petersburg 38, 213, 246, 260, 268-269, 379-
 380, 382-384, 500
 Stankio(?) Adası 510
 Steckel (İmparatorluk Posta Memuru) 238
 Stegemann (Bay) 94, 107
 Stephany (Rahip Usko'nun oğlu) 483
 Stochove, Vincent de 554
 Stockholm 101
 Strassburg 255
 Streighton (İngiltere Maslahatgüzarı) 361
 Struzzo sülalesi 21
 Strzowski, Joseph (sanat tarihçisi) 278
 Studios Manastırı 292
 Stuttgart 453
 Stürmer (Baron von, Avusturya Elçisi/Roma
 İmparatorluğu Elçisi) 97, 161, 312, 364
 su değirmeni 536, 568
 su kaplumbağaları 321
 su terazileri 23, 47, 302
 su tulumbaları 121
 Suad (Süveydiye, Samandağ) 709 ayrıca bkz.
 Süveydiye, Samandağ
 subek (işeme kaşığı) 381-382
 sucu/bozacı/şerbetçi 295
 Suköy? 517
 Sultan Ahmed Camii 69, 197, 223

Sultan Bayezid Han Nahiyesi 283
 Sultan Camii 282
 Sultan Dağları 684
 Sultan Mehmed Nahiyesi (İstanbul) 283
 Sultan Mustafa Camii/Mustafa III Camii, bkz.
 Çakmakçılar Camii
 Sultan Selim Nahiyesi (İstanbul) 283
 Sultan Süleyman (Kanuni), bkz. Süleyman I
 (Kanuni, Sultan)
 Sultanaahmet 129
 Sultandağı İlçesi 672-673, 684
 Sulzer, Franz Josef 242, 314
 Surat (Hindistan) 368
 Suriye 38, 101, 122, 186, 216, 230, 236, 318, 366,
 466, 512, 514, 520, 526-527, 558, 626, 628,
 714, 717; koyunları 572; kralları 717
 surlar (İstanbul) 26-28, 30, 188-189, 193, surlar
 kapısı 77
 Surp Sarkis 193
 Sururi Mehmed Efendi Mahallesi 373
 Susurluk 431, 434
 Susurluk Çayı 431, 433
 Suudi Arabistan 145
 Suvorov, Aleksandr (Rus General) 379
 Suzzo (Prens) 21
 Süleyman (Şehzade, sonra Kanuni) 451
 Süleyman Ağa (Levent Çiftliği Kışlası komutanı)
 135, 138, 217, 250, 308
 Süleyman Çelebi (Şehzade, I. Bayezid'in oğlu)
 451; sandukası 416
 Süleyman Efendi (Hacı) 221
 Süleyman I (Kanuni, Sultan) 130, 273, 277, 307,
 328
 Süleyman II (Sultan) 273
 Süleyman'ın mührünü temsil eden işaretler 124
 Süleymaniye Köyü 445
 Süleymaniye Külliyesi; Bimarhanesi 270-272;
 Camii 125-126, 197, 270; İmareti 271-272,
 276; İmareti yemekleri 272; Darüşşifası 272-
 273
 Sümbüli tarikatı 232

sürme 105
Süryani 367
süt, yoğurt, tereyağı fiyatı 398
Sütlüce 143, 205, 208, 225, 250, 317
Sütlüce Kışlası 188; ayrıca bkz. Humbaracılar
Kışlası
Süveydiye 710; ayrıca bkz. Samandağ, Suad
Süveyş 369, 626; Kanalı 566
Syrmia (Balkanşar'da) 571
Szajawiss Köyü 569
szikusa 607

Şa

şal fiyatı 172
şal üretimi 172
şalvar 623
Şam 123, 153, 210, 352, 367, 462, 467, 520, 626, 651,
717; Misyon Evi Sorumlusu 360; paşası 513
Şaphane Dağı 652
Şaphane ilçesi 652
Şaphanedibi 650-651; Sıradağları 652
şarap fiyatı 418, 508
şarkıcıyan 381
Şazeli? Tekkesi 410
Şelveti (?) marikabı 646
şerbetçiler 352, 472
Şerife Camii (Konya) 692
şeşmar (müzik aleti) 312, 314
Şevkâbâd 322
Şeyh Ebulvefa Nahiyesi 283
şeyhülislam 388
Şii mezhebi 209
Şii Nusayriye 714
Şimşek Hanı (Bursa) 413; ayrıca bkz. Koza Han
(Bursa); Sırmakış Hanı (Bursa)
şiş (derviş aletleri) 176, 351
şişehane 252
şişli 185

Ta

tahıl deposu 145
tahıl öğütme fiyatı 468
Tahıl Pazarı Hanı, bkz. Kurşunlu Hanı

tahinis 164, 165
Tahtalı bkz. Nif Dağı
Tahtalı Çayı 538, 540
tahtirevan 720; kirası 718; yolculuk izni 717
Taksim Cumhuriyet Sanat Galerisi 294
Taksim Maksemi 294
Taksim Meydanı 294
Talmud 412, 464, 486
Taman (Tıman) beldesi 227
Tamara (Gneral, Rusya Elçisi) 68, 100
tambur 110, 119, 146, 152, 296, 301, 303, 381,
425, 577
Tarabya/Terapia 343-345, 364, 368
Tarık(?) tekkesi 696
Tarktaş (?) tekkesi 696
tartırlar/tartıcılar 295, 377
Tassera (Madam) 371
taş yontma atölyeleri 294
Taşlıdere (Bursa) 393, 408
tatar (atlı kuryeler) 382
Tatar(lar) 156, 344; köyleri 344
Tataristan 96
tavla 171
tavşan fes 303
tecavüz 442
tekir 43
tel çekme atölyesi 220
tel çekme atölyesi 220
Telli Baba 343
temizlik 80-81
tennure (semazen giysisi) 149, 375
Teodosios II (Bizans İmparatoru) 291
Teophanes 291
tercüman ücreti 485, 508, 526
tereyağı 54, 210
tereyağı fiyatı 444
terlik 311
Ters köyü 709
Tersane (Azapkapı) 47-48, 50, 77, 82, 115, 178, 187-
188, 197, 260, 287, 309, 320, 350; Meydanı
51, 92, 208

Tersane-i Âmirre 267
The/tse (tel, derviş aletleri) 214-215
Theodosius'un mermer sütunu/Markianos Sütunu/Kıztaşı 76
Thornton (Bay) 349
Thümmel, von (şair) 162
Thümmels 476
Thyathra (Thyatheira) 446
tımar ve zeamet 281, 284-285
tımarhane 160, 289
Tibaldo (Hekim) 21
Tiberius (İmparator) 639
ticaret gemileri 33, 52, 54, 196
ticaret komiseri 717
Tilsit Anlaşması 645
Timoteus (Havari) 546
Timur İmparatorluğu 243
Tire 515
Tirol 256; bölgesi 162, 257
Tisbanny (?) Köyü 671
Tittavin (Fas'ta) 512
Toderini, Giambattista (Cizvit papazı ve edebiyatçı) 98, 100
tohk (tük, گردانlık) 29
Tokat 468
Top Arabacıları Kışlası 132
top(lar) 219; arabacıları ahır (Topkapı) 232; dökümhanesi 45, 54, 197, 206-207, 231
Topçu Kışlası (Tophane) 54, 231
topçu(lar) 209, 317; birliği 317; kışlaları 45, 239; mehterbaşısı 391; süvarileri talim yeri 231
Tophane 44-45, 53, 55-57, 65, 67, 86, 88, 113, 125, 127, 132, 137, 186, 197, 218, 230-231, 233, 237, 239, 294, 303, 309, 317, 336, 345, 347, 351, 380, 390-391; binaları 232; Çeşmesi 44; Meydanı 68, 86, 106, 373
Tophane semti 232-233; gece sessizliği 373
Topkapı 217
Topkapı Nahiyesi (İstanbul) 283
Topkapı Sarayı 68, 125, 267; Birinci Avlusu 201
Topuz Bendi/Karanlık Bent 328-329

Topuz Deresi 328
Tott, Baron 341
Toulon 712; donanması 471
Toulouse 712
Tournefort 409, 436, 500, 507, 548, 574, 618, 629; Seyahatnamesi 435
Tournefort, Joseph de 150, 341
tömbeki 90 ayrıca bkz. tunbak
Trablus 377; paşası 186
Traiteur Menard 124
Trakya 192
Triapigadia (Üçkuyular kahvehanesi) 517
Triccon, Charles (İzmir Giraud firması memuru) 355
Triccon, Lukaki (Fransız tüccarı) 500
Trieste 38, 116, 161-162, 256, 474, 492, 495, 518, 522-523, 534-535, 576, 585, 602-604, 627; kaptan 522
Troya 123-124, 302, 362, 448
Tschekerdeli 438
Tshiake (İthaka) 597
Tsi Mili 573
tuğla ocağı 321
tuğlar 217
tuğra 39
tuğralı (para ile ilgili) 40
tulûm 54
Tuna Irmağı 82, 100, 143; Deltası 344
tunbak (tömbeki) 91
Tunus 526
Tur-ı Sina Manastırı Temsilciliği 214
tümülüs 436
Tünel 354, 376
türbe 233
Türk(ler); asker(ler)i 608, 713; *buğdayı* (mısır) 436, 597; çalgıcılar 491; Devleti 356, 498, 596; din adamları 461; donanması 48, 197, 417, 504; düğün alayı 303; egemenliği 371; eserleri 546; gemileri 217, 362-363, 365, 509, 523; gümrük memuru 534; halk dansları 300; halkı 623; kadınları 610; kahvehaneleri

514, 516, 522, 531, 541, 542, 545, 549, 553, 599, 601, 615, 636; **kenti** 557; **kıyafetleri** 622, 630; **kitapçılar** 202, 378, 382, 413, 483; **konukseverliği** 437; **köyü** 431, 661-662; **limanları** 365; **lokantası** 388; **matbaası** 59, 123, 129, 132, 268; **madeni paraları** 39-40; **mezarlıkları** 115, 121, 169, 258, 464, 506; **müziği** 78, 313, 315, 391; **ordusu** 712; **tüccarlar** 366, 674

Türkiye 181, 217, 223-224, 240, 383, 409, 423, 519, 577, 678, 698; **tarikatlar** 646; **mineralojik yapısı** 643

Türkmen(ler) 381, 720

tütün çubuğu 203, 510; **atölyeleri** 231; **dükkanları** 131; **fiyat(lar)ı** 36, 131; **lüleleri** 89, 202

Uç

Uçkur üretimi 253

Ulah 78

Ulu Camii (Bursa) 408, 413-414

Ulu Camii (Manisa) 454, 455; **çalar saati** 454

Uluabat/Ulubat Köyü 409, 421, 423-425, 427-428

Ulubat Gölü 409, 421

Ulubat Suyu veya GÜLL (Göl?) Suyu 421, 425-426

Uludağ 185, 191, 197, 291, 352, 393, 396-401, 403-405, 407, 411, 450, 457, 507

Uludağtepe 393

Ulugedik zirvesi 652

Uluğ Bey/Mirza Muhammed Tınk bin Şah Ruh 243-244, 269

Un Kapısı/Unkapanı Kapısı 248

Unkapanı 287, 352

Urban VIII. (Papa) 355

Urganlı Köyü 635-636

Urla 518, 535, 602, 614-617, 619; **Adaları** 525, 612, 617; **evleri** 616; **kuru üzüm fiyatı** 616; **ödediği vergi** 616

Usko (Protestan Rahip) 101, 318, 355, 464, 466-468, 471, 475, 479-480, 482, 491, 495, 514, 519-520, 525, 534, 625-626, 629

uskumru 317

ustaria (osteria, taverna) 35

Usturlab 186, 227

Uşak 468, 655 657, 663; **halısı fiyatı** 658; **hane sayısı** 657; **voyvodası** 656

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 217

Üçkuyular 514; **kahvehanesi (Triapigadia)** 517

üfleme parası (şişe imalatı) 253

Ümit Burnu 103

Üskübi (fes) 303

Üsküdar 44, 49, 54-55, 58, 121, 125, 129-130, 132, 134-135, 137-139, 144-145, 196-197, 201, 203, 247, 256, 259, 267-268, 274, 290, 309, 317, 319, 387, 390, 430, 475; **matbaa** 99; **pazarı** 58; **Sarayı** 57

üzüm bağları 56

üzüm fiyatı 463

Valcke (General) 260

Val-de-Grâce, Jean-Baptiste du 585

Valens (Roma İmparatoru) 130

Valens Kemerli bkz. Bozdoğan Kemerli

Valide Bendi 134

Valide Han 155, 269

valide kâhyası 391

Van kenti 391

Varşebat (Ermenice hekim) 349

Varşovalı(lar) 256

Vasilaty (ya da Dr. Basilius) 211-212, 237

Vasilij (Rus hacısı) 693

Vathi (Samos Adası'nda) 562, 567, 575-576, 581-582, 586, 590, 592, 594; **Körfezi** 576, 581; **aynca bkz. Samos**

veba 25, 41-42, 45, 80, 84, 86, 97, 106, 108, 114, 117, 139, 141, 174, 283, 340, 342-343, 408, 483, 487, 502, 508, 511; **hastaları** 486; **hastaneleri (İzmir)** 486; **için tıtsüz** 42, 117; **salgını** 398, 460, 487-488, 492, 529, 557; **tedavisi** 487; **uzmanı** 511

Vefa Stadı 245

Venedik/Venedikli(ler) 99, 181, 246, 312, 355, 451, 465, 483, 495, 511, 626; **dukası** 36, 507; **elçisi konutu** 98; **hekim** 451; **sarayı** 354

Üç

Va

Vern (Fransa elçilik sekreteri) 352-354, 360
 Vezir Hanı 144, 164, 377, 474
 Vidin 218
 Vignier (Rahip) 88
 Viguier, Pierre-François 61
 Vincenzo 257
viola d'amour 78
 Virot (Bay) 360, 467
 Vitali (Hekim/İsveç konsolosu) 512, 517
 Viyana 26, 33, 35, 45, 50, 64-64, 82-83, 94-95,
 97, 106-107, 116, 118, 125, 143, 202, 224,
 238, 245, 283, 311, 332, 353, 362, 470, 487,
 518, 624
 Vlacutzy (Aga) 21-22, 27, 213
 Vladimir Haçı madalyası 384
 Vlakutzu, Postelnik (Asilzade) 213
 Volney (Bay) 356
 Volta, Alessandro
 Voltaire 524
voltaische saeule 220
vüdü/abdest 80-81

Wa

Wacke, Anton 43
 Waizen (Macaristan) 138
 Waldeck (Prenses, von) 372
 Waldegrave (İngiliz amirali) 515
 Wallen (İsveç Elçilik Sekreteri) 354-355, 379
 Wangerode (Almanya) 334
 Westfalya 82, 249, 422; Prensligi 406
 Whitehaven (İngiltere) 339
 Wiesenburg, von 249
 Wilbram (İngiliz) 466
 Wilkinson, Robert (İngiliz tüccar, İsveç konsolosu, Danimarka Konsolosu) 355, 471, 475,
 478, 515, 623
 Wirlotes Köyü 594
 Worbis Kenti (Almanya) 249
 Wörle, Michael 695
 Wurmser, Sigmund Graf von (Avusturyalı Feldmarşal) 138
 Würtenberg 101, 453

Yabani sıklamen/yer somunu/domuz etmeği/
 domuz soğanı/macar şalgamı 684
 Yafa 380, 466
 yağhane 236
 yağlıgüreş 296-298
 Yahudi(ler) 29, 51, 54, 115, 135, 145, 164, 171, 174,
 184-185, 202, 220, 224, 229, 252-253, 293,
 302, 374, 377, 386, 464, 471, 484, 491, 495,
 498-499, 501, 558, 565, 600, 616, 620, 631,
 644-645, 676, 717; ailesi 412; ayinleri 263;
 eczacı 205; evlenme yaşı 620; gümrlük görev-
 lisi 502; hanesi 557; havrası 451; İslama dön-
 me 495; komisyoncular 532; matbaası 268;
 mezarları 469, 472, 498, 506, 512; sinagogu
 558; ticarethanesi 717;tüccar 628
 Yahya Efendi (Şeyh) 307; Tekkesi 307
 Yahya Efendi Çıkmazı 307
 Yahyaefendi Deresi 305
 Yahyaköy? 497
 yakacak odun 351
 Yakaköy 458
 yakı habbesi 385
 Yakup Efendi (Top dökümhanesinde) 206
 Yalı köşkü 66
 Yanbolu 323
 yangın(lar) 69, 257, 460, 463, 529; kulesi 282;
 yeri 44, 292; ayrıca bkz. Ağa Kapısı Kulesi,
 Beyazıt Meydanı Kulesi, Galata Kulesi,
 Serasker Kulesi
 Yanya 332
 yasemin tütün çubuğu fiyatı 510
 Yason (Argonot) 256
 Yaş kenti 237
 Yavuz Selim Külliyesi 277; Camii 197, 254, 261,
 276; İmaret 276
 yedekçi 194
 Yedikule 76, 192, 197, 292, 383; Kapısı 292
 Yedikumlar 332-333; Köyü 338
 yel değirmeni 339, 468, 475, 506, 582, 601-602,
 613, 615; fiyatı 468
 Yelken Köyü 679, 681

Yemen 103, 368
Yemen 651; safranı 500
Yeni Camii 197, 202
Yeni Çiftlik Köyü 448
Yeni Foça 449
Yeni Han (Akhisar) 446
Yeni Han/Büyük Yeni Hanı 154, 186, 247
Yeni Valide Külliyesi 274
yeniçeri(ler) 56, 382, 402, 463, 484, 497, 534, 608; alayı 316-317; birliklerindeki çocuklar 317; nöbetçilerinin kahvehanesi 464; ocağı 282; ulufe dağıtımı 315-317
Yenikapı 182, 222, 245
Yeniköy (Akhisar yakınlarında) 445
Yeniköy 345
Yenişehir (Bursa) 270, 400, 650, 663
Yer (Zemin) Kapısı (Bursa) 393
yeraltı hamamı 280, ayrıca bkz. Çinili Hamam
Yeraltı şapeli 308
Yerasimos, Stefanos 435
Yerebatan Sarayı (*Cisterna basilica*) 198-199; ayrıca bkz. sarnıçlar (kapalı); çukurbostanlar
yerküresi 243
Yeşil Külliyesi (Bursa) 415
Yeşil semti (Bursa) 415
Yeşildere 706
yevmiye 318
yılan içkisi 698-699
Yılanlı Sütun 70
Yıldırım Külliyesi (Bursa) 416
yirmilik (para) 39
yoğurt 318, 326, 370; fiyatı 318
Yohannes (Ermeni) 700, 703
Yohannis Kilisesi/Sen Jean Kilisesi/Aziz Yuhanna Kilisesi 676
yoksullara yemek 300, 304
yol bakımı 437
yolculuk nargilesi 679
Yoros Kalesi 343
Yörük(ler) 393, 396-397, 402, 433, 436, 439-440, 527; çadırları, eşyaları 396; çobanları 439;

harcı 440; kadınları 396, 398, 403, 407; kafilesi 630; köyü 403; topluluğu 640, 720; yangın cezası 397
Yuhanna (Aziz, Vaftizci Yahya) 292, 544, 547, 639
Yukarı Mısır 713
Yunan Adaları 320, 357, 363, 371, 465, 506, 510, 520, 526-527, 533-534, 566-567, 577, 579, 671
Yunan Denizi 564, 618
Yunan(lar) (Eski) 459, 546; eserleri 465
Yunanistan/Yunan(lar) 62, 95, 161-162, 184, 340, 363, 526-528, 546, 566-567, 579, 597, 606, 624, 656, 671, 675, 681, 718; din adamları 507; gemileri 351, 365; kilise müziği 347, 349; müziği 315; şiirleri 590; Yarımadası 577
yunus 163, 214, 268-269, 343, 345
Yusuf (Joseph) 711-714
Yusuf Ağah Efendi (Büyükelçi) 208
Yusuf Ağa (Valide Kethüdası) 391
Yusuf Paşa (Vezir)
Yusuf Ziyaeddin Paşa (Sadrazam) 387, 391
Yüksek Kahve 88
Yüksek Kaldırım 386
yüzük (mühür) taşı 126, 202, 210, 221; fiyatı 379

Zach, Franz Xaver von (Baron) 107, 116, 118, 123, 145-146, 151, 354, 389, 481, 486, 507, 623, 627
Zahidi/Zahidiye/Zeydi(ler) 209, 259-260, 277, 410, 452
zahme (davul tokmağı) 262
zaim veya tımarlı 285
Zakintos/Zante/Zaklıse Adası 446, 465, 561, 577, 584; Rumları 594
Zâkir Şükrî Efendi 374
Zaloni, Marcaci (eczacı) 21, 78
Zambezi 103
zar oyunu 299
zeamet 281, 285 ayrıca bkz. tımar
zebra ağacı 347
zeccchino/zecchine 29, 40
zefir (batı rüzgârı) 471
Zelimah (?) Köyü 540

Za

Zengg Kenti (Dalmaçya) 118
zer mühre 294 ayrıca bkz. billur mühre; böcek
mühre; çakmak mühre; kâğıt mühresi; müh-
re taşı
Zer-i Mahbub/zennahbub 39-40
Zeyd bin Ali 209
Zeydi(ler) 209
Zeyrek 279
Zeyrek Bodrumu/Sarıncı 247, 279; ayrıca bkz.
sarıncılar (kapalı)
Zeyrek Kilise Camii/Pantokrator Manastırı
Kilisesi 247-248, 279, 287-288
zeytinyağı fiyatı 537
zırmık 283
Ziethen, Hans Joachim von 250; alayı 250
Ziklahr (?) 630
zil 314, 351
Zimbabwe 103
Zimmermann (Dr.) 478,627
zincirli (altın sikke) 40
Zincirli Han 349
Zindan Kapısı (Bursa) 393
zolo 39
zurna 314
zührevi hastalık 253
Zwoll(e) (Hollanda) 104

Alman Seyyah Ulrich Jasper Seetzen'in Türkçeye iki cilt halinde kazandırdığımız 800 sayfaya yakın hacimdeki eserinin ikinci cildi bizlere o dönemin Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya ve Antakya gibi şehirlerinin camileri, pazar yerleri, medrese, tekke ve kütüphaneleri, evleri, bahçeleri, hanları ve hamamları hakkında değerli bilgiler sağlar. Bornova'yı, Kuşadası'nı, Urla'yı, Çeşme ve Efes'i de ziyaret eden, Güzelhisar'dan İzmir'e incir taşıyan kervanları anlatan yazarın İzmir Körfezi'nin atıklarla daha o zamanlar kirletilmeye başladığını belirtmesi ilginçtir. Yazar Anadolu içlerine yapacağı yolculuğa başlamadan önce Sakız Adası'na da gider. Nihayet İzmir-Halep kervanının hareket günü gelir. Yolculuğa Müslüman giysileri içinde başlayan yazar İzmir-Antakya güzergâhında kervanla yolculuk yapmanın ayrıntılarını, yaşadığı eşkıya korkusunu, yerel ayanların gücünü, kıyı kesimlerinden Anadolu içlerine ilerledikçe yabancıları görmeye alışık olmayan ahalinin kuşkulu yaklaşımlarını ilginç gözlemleriyle aktarır. Anadolu coğrafyasının yer yer büyüleyici atmosferini de çok güzel tasvir eder.

Örneğin Karahisar'a (Afyon) ulaştıklarında şunları yazmaktan kendini alamaz "Yolculuğum boyunca gördüğüm en ilginç doğal manzara budur."

SAHAFTAN SEÇMELER Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-161-1 (TAKIM)
ISBN 978-605-105-163-5 (CİLT 2)